GRADOVRH
časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske
Utemeljen 2004.
Godište V, br. 5, studeni 2008.

Naklada
Matice hrvatske – Tuzla

Za nakladnika
Marica Petrović

Glavna urednica
Marica Petrović

Redakcija
Marica Petrović, Biljana Stahov, Alen Matošević, Petar Matanović, Marinko Mrkonjić

Lektura
Biljana Stahov

Likovna oprema
Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije:
Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: +035 277 161, e-mail: matica.hr@bih.net.ba
Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 3383002200429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 5. studenog 2008.

Grafičko oblikovanje
Branko R. Ilić

Tisak
Printcom, Tuzla

GRADOVRH

časopis za književno-jezična, društvena
i prirodoznanstvena pitanja

MATICA HRVATSKA – TUZLA
studeni 2008.

Sadržaj

Uvodnik *9*

ARHEOLOGIJA

Mirsad Bakalović: *Izvještaj sa rekognosciranja i zaštitnog arheološkog iskopavanja na lokalitetu Gornja Skakava, Brčko distrikt* *13*

FILOZOFIJA

Romeo Knežević: *Ne postoji čisto (ne)zadovoljstvo* *27*

GOSPODARSTVO

Dario Grgić: *Monetarna politika BiH pod okriljem valutnog odbora* *39*

Merim Kasumović: *Ekonomski motivi evropskih integracija kao interes zemalja jugoistočne Evrope i Bosne i Hecegovine* *51*

JEZIČNO-KNJIŽEVNE TEME

Alen Matošević: *Rječnik hrvatskog govora u slivu Soline* *63*

Marijana Nikolić: *Upotreba suglasnika h u književnom stvaralaštvu Skendera Kulenovića* *81*

Alma Jahić: *"Heart" / "srce" u engleskim i bosanskim frazemima* *87*

Jelena Ilić: *Izgovorne osobine engleskih riječi* *94*

Sanel Hadžiahmetović Jurida, Tanja Pavlović, Alma Jahić: *Some Common Mistakes in Translation* *103*

Ilija Barišić: *Interkulturna interpretacija - kratki osvrt na metodu* *113*

Ivan Majić: *Kritička recepcija djela Meše Selimovića u Hrvatskoj* *126*

Mirela Berbić: *Postmoderna intertekstualna igra i parodija u* Šahrijarovom prstenu *Dževada Karahasana* *139*

Sanja Tomić: *Poetika visokog modernizma u romanu* Album *Vitomira Lukića* *154*

Selma Veseljević: *Književni žanrovi* Canterburyjskih priča *158*

Nadira Puškar: *Motiv jeke u staroj hrvatskoj književnosti* – Prozerpina ugrabljena od Plutona *I. Gundulića* *177*

KNJIŽEVNOST

Atif Kujundžić: *Mahir i zmaj* *199*

Žarko Milenić: *Kopile* *237*

Naida Mujkić: *Dnevnik: Međunarodni književni festival Pontes* *243*

Melida Travančić: *Igra bespomoćnih* *250*

Selma Kopić: *Slagalica* *256*

PRIKAZI

Katarina Dalmatin: *Fertilio D., Bettiza E., (2001)* Arrembaggi e pensieri. Conversazione con Enzo Bettiza *265*

PSIHOLOGIJA

Džanan Berberović: *Razvojna povijest bivših zatvorenika – prikaz četiri studije kroz* life-span *pristup* *277*

SOCIOLOGIJA

Petar Anđelović: *Biti kršćanin na suvremen način* *301*

Srđan Vukadinović: *Bosanskohercegovačka naučna dijaspora i naučna politika* *305*

ZEMLJOPISNO-ETNOLOŠKE TEME

Danijel Barišić: *Prostorna struktura grada Tuzle* *317*

Borjana Petrović: *Fizičko-zemljopisne karakteristike i stanovništvo u slivu rijeke Soline* *337*

Marija Jukić: *Turistički potencijal i valorizacija turizma u Fojnici* *368*

Orhana Bušatlija: *Atraktivni prirodno-geografski faktori Donjeg Vakufa i mogućnosti razvoja turizma* *379*

Suzana Krezo: *Potencijal i perspektive razvoja turizma na području Livna* *393*

Alojzije Stantić: *Pokladni običaji Bunjevački Hrvata u Bačkoj* *407*

Uvodnik

Mada za dom je slatko mrijet, a i velika dika,
Živjet za dom je svoj slađe i dičnije, mnim.

Josić, *Elegije*, 409-410

Gradovrh traje i sve više postaje prepoznatljiv kao časopis mladih znanstvenika. Da nije nekoliko vijernih suradnika čije priloge čitamo iz broja u broj, mogli bismo reći da su u ovome, petom broju časopisa najvećim dijelom nova imena.

Arheologija, filozofija i sociologija su oblasti koje ne mijenjaju potpisnike priloga, a u jezično-književnom i zemljopisno-etnološkom dijelu kao i u prilozima iz psihologije i gospodarstva imamo suradnike koji nam se javljaju po prvi put.

Lokalne, tuzlanske teme u ovome *Gradovrhu* nisu najbrojnije kao u prošlome:

A. Matošević piše o leksiku hrvatskoga govora u slivu rijeke Soline, D. Barišić o prostornoj strukturi grada Tuzle i B. Petrović o fizičko-zemljopisnim karakteristikama i stanovništvu u slivu rijeke Soline. To je sve!

Najveći broj priloga vezan je za širi prostor Bosne i Hercegovine:

M. Bakalović izvještava o arheološkome iskopavanju na lokalitetu Gornja Skakava u Brčko distriktu, D. Grgić je aktualan s prilogom o monetarnoj politici BiH, a M. Kasumović piše o tome koji je interes bitan za BiH u europskim integracijama.

Bosanskohercegovačke književno-jezične analize obrađuju M. Nikolić (S. Kulenović), A. Jahić (frazemi), dva mlada znanstvenika iz Zagreba, I. Barišić i I. Nujić (M. Selimović), M. Berbić (Dž. Karahasan) i S. Tomić (V. Lukić).

Iz oblasti sociologije S. Vukadinović piše o bih. znanstvenoj dijaspori i znanstvenoj politici, a u zemljopisno-turističke oblasti imamo priloge: M. Jukić (turizam u Fojnici), O. Bušatlija (turizam u Donjem Vakufu) i S. Krezo (turizam u Livnu).

N. Puškar proširuje svoj književni interes na stariju hrvatsku književnost izvan BiH pa objavljujemo njezin prilog o motivu jeke u *Prozerpini ugrabljenoj od Plutona,* I. Gundulića.

U ovome je broju posebno ugodno iznenađenje velik broj priloga autora iz oblasti anglistike: J. Ilić je aktualna pišući o izgovornim osobinama engleskih riječi, S. Veseljević piše o književnim žanrovima *Canterburyjskih priča*, a A. Jahić se javlja samostalnim (spomenutim) prilogom i kao koautorica priloga koji objavljujemo na engleskome jeziku: S. Hadžiahmetović Jurida, T. Pavlović, A. Jahić, *Some Common Mistakes in Translation.*

Što se tiče odnosa uredništva prema objavljivanju priloga iz poezije i proze, postoji stanovita opreznost. Do sada smo objavljivali poeziju nagrađenih tuzlanskih autora sa poetskoga natjecanja u Stocu pa nastavljamo u tome pravcu. U *Gradovrhu* br. 5 objavljujemo neobjavljenu poeziju (izbor) tuzlanske pjesnikinje S. Kopić koja je ove godine dobitnica treće nagrade u Stocu, kao i poetski prilog ranije laureatkinje M. Travančić.

Umjetnički su prozni književni uratci prvi put u našem časopisu. Objavljujemo dnevnik N. Mujkić, roman A. Kujundžića i pripovijetku Ž. Milenića.

Za filozofiju i sociologiju imamo stalne suradnike: R. Kneževića koji piše o tome kakvo (ne)zadovoljstvo postoji i fra Petra Anđelovića koji svojim prilogom upućuje kako biti kršćanin na suvremen način, a za oblast psihologije objavljujemo zanimljiv prilog Dž. Berberovića o razvojnoj povijesti bivših zatvorenika.

Jedna je etnološka tema na poseban način zanimljiva. Izgleda da u A. Stantiću dobivamo stalnoga suradnika od kojega ćemo saznavati o tradicionalnim običajima Bunjevačkih Hrvata u Bačkoj. Ova je grana Hrvata (kao i Šokci) otišla na sjever iz južnih područja i sačuvala mnoge običaje koji su se izgubili ili izmijenili u krajevima iz kojih su se doselili. Zato je prilog o pokladnim običajima što ga objavljujemo u ovome broju početak jedne plodne suradnje.

I, na kraju, objavljujemo prikaz koji nam je poslala K. Dalmatin iz Splita. To je prikaz zanimljive konverzacije koju su potpisali D.Fertilio i E.Bettiza: *Arrembaggi e pensieri. Conversazione con Enzo Bettiza*.

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskome jeziku nismo kroatizirali, a jedan je tekst (već spomenuto!) na engleskome jeziku.

Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svima onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

ARHEOLOGIJA

Mirsad Bakalović

I Z V J E Š T A J
sa rekognosciranja i zaštitnog arheološkog iskopavanja na lokalitetu Gornja Skakava, Brčko distrikt

Uvod

Arheolog Muzeja istočne Bosne Tuzla je, na poziv Odjeljenja za prostorno planiranje i imovinsko-pravne odnose Vlade Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, izvršio rekognosciranje lokaliteta u selu Gornja Skakava gdje su, prilikom poravnavanja zemljišta na njivi "Tešićka", pronađeni ostaci ljudskih skeleta.

Prije izlaska na teren, utvrđeno je da navedeni lokalitet u Gornjoj Skakavi nije upisan kao arheološki lokalitet u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine, niti je registrovan u Zavodu za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. Uvidom u dokumentaciju Arheološkog odjeljenja JU Muzej istočne Bosne Tuzla, pronađeni su podaci da je u Gornjoj Skakavi registrovan, ali nije rekognosciran, lokalitet starog franjevačkog samostana sa ostacima zidne konstrukcije. Ovi podaci su zabilježeni početkom 60-tih godina prošlog stoljeća. Također, konstatovan je lokalitet "Zidine", tj. njiva u vidu padine koja se pruža sa zapadne strane, ispod nekadašnjeg samostana.

Lokalitet nekropole leži na uzvišenju koje se zove Skakava (Slika 1.) i pripada sjeverozapadnom pobrđu planine Majevica, tačnije na njivi "Tešićka", na parceli k.č. broj 2089 koja je u vlasništvu Petra Domića (Slika 2). Uzvišenje se uzdiže iznad seoskog puta. Sa sjeverne, istočne i južne strane je okruženo šumskim pojasom (Slika 3). Oko 200 metara sjeverno od nekropole nalazi se lokalitet starog franjevačkog samostana iz XIII. stoljeća (Slika 4). Mještani navode da je samostan napušten prije 500 godina, što se podudara sa dolaskom Osmanlija na ove prostore.

Pretpostavlja se da je samostan srušen, što potvrđuju ostaci kamene konstrukcije, a njegovi kameni blokovi iskorišteni za gradnju utvrde u Bosanskoj Biloj.

U geološkom pogledu Skakavu čine naslage sive gline, bjeličastog laporca, pješčara i rjeđe konglomerata.

Analizom otkrivenih grobova, njihovog položaja, načina sahranjivanja, kao i historijskih podataka vezanih za ove prostore, prije svega postojanja franjevačkog samostana, može se pretpostaviti da nekropola datira s kraja XIII. do sredine XVI.stoljeća.

Rekognosciranje i probno iskopavanje nekropole izvršio je Mirsad Bakalović, kustos arheolog Muzeja istočne Bosne Tuzla, u periodu od 14. 05. do 19. 05. 2008. godine.

U toku rekognosciranja postavljena je mreža po sistemu 5 x 5 metra (6 kvadrata) orijentiranih u pravcu sjever-jug, tj. okomito na pravac pružanja skeleta (istok-zapad, s manjim otklonima ka sjeveru i jugu). Izuzetak čini kavdrant III, koji zbog konfiguracije terena nije mogao biti istog oblika i dimenzija, nego predstavlja trokut veličine 10 x 5 x 8 metara. Tom prilikom otkopana je sonda I i II, a kroz kvadrante IV, V i VI iskopan je kontrolni rov dužine 6,75 metra, širine 0,77 m i dubine 0,30 m (Slika 5). Također, iskopan je i konrolni rov dužine 2,07 metra, širine 0,90 m i dubine 0,20-0,40 m kroz kvadrante III i IV (Slika 6). Tokom ovih radova otkriveno je 5 grobova sa 5 ljudskih skeleta, kao i desetine ostataka ljudskih kostiju u kvadrantima na kojima su prije, tokom građevinskih radova, oštećeni grobovi i dislocirani skeleti.

Pregled grobova

Tok iskopavanja prate brojevi grobova. Dubinu na kojoj se nalaze skeleti je teško utvrditi, jer je mašinskim putem skinut površinski sloj zemlje debljine od 0,30 do 0,70 m, čime je većina skeleta dislocirana iz grobnih raka, ili su se nalazili neposredno ispod površinskog sloja.

Grob br. 1 – Grob je otkriven u sondi I (Slika 7). Skelet je slabo očuvan, jer su sitnije kosti, prvenstveno kosti šake i grudnog koša jako oštećene, najvjerovatnije tokom prelaska buldožera preko groba. Nedostaju kosti donjih ekstremiteta, koje su presječene tokom građevinskih radova na poravnavanju terena. Položaj glave je teško odrediti zbog njenog velikog oštećenja, a po položaju donje vilice možemo pretpostaviti da je u profilu bila blago okrenuta na lijevu stranu (sjever), iako se, najvjerovatnije, radi o sekundarnom položaju. Položaj ruku je također teško odrediti, ali po ostacima nadlaktne i laktne kosti može se pretpostaviti da su bile spuštene ili prekrižene na stomaku. Orijentacija skeleta: sjeverozapad-jugoistok (dalje u tekstu: SZ-JI). Dužina otkrivenog skeleta: 0,76 m. Bez priloga i grobne konstrukcije.

Grob br. 2 - Grob je otkriven u sondi I (Slika 8). Skelet je slabo očuvan, jer su sitnije kosti, prvenstveno kosti šake i grudnog koša, kao i kičmeni pršljenovi, jako oštećeni, a kosti ruku su van prirodnog položaja (najvjerovatnije tokom prelaska buldožera preko groba), dok su kosti donjih ekstremiteta relativno dobro sačuvane osim kostiju stopala. Položaj glave je teško odrediti zbog velikog oštećenja, a po položaju donje vilice možemo pretpostaviti da je frontalni (en face). Položaj ruku nije moguće odrediti. Orijentacija skeleta: SZ-JI. Dužina otkrivenog skeleta: 0,80 m. Bez priloga i grobne konstrukcije.

Grob br. 3 – Grob je otkriven u sondi II (Slika 9). Skelet je slabo očuvan, jer su kosti gornjih ekstremiteta i grudnog koša, kao i pršljenovi jako oštećeni, a kosti ruku su van prirodnog položaja. Kosti donjih ekstremiteta su relativno dobro sačuvane, osim kostiju stopala i može se pretpostaviti da pripadaju odrasloj muškoj osobi. Položoj ruku nije moguće odrediti. Orijentacija skeleta: SZ-JI. Dužina otkrivenog skeleta: 1,11 m. Bez priloga i grobne konstrukcije.

Grob br. 4 – Grob je otkriven prilikom kopanja kontrolnog rova u kvadrantu VI (Slika 10). Skelet je slabo očuvan. Nedostaju kosti lijeve nadlaktice i lijevog grudnog koša s ramenim pojasom. Kosti desne ruke i donjih ekstremiteta su krupne, što upućuje da pripadaju odrasloj muškoj osobi. Položaj glave je teško odrediti zbog velikog oštećenja. Ruke su prekrižene na stomaku. Orijentacija skeleta: zapad-istok (dalje u tekstu: Z-I). Dužina otkrivenog skeleta: 1,14 m. Bez priloga i grobne konstrukcije.

Grob br. 5 – Grob je otkriven van mrežnog sistema, na krajnjem jugozapadnom obodu lokaliteta (Slika 11). Skelet je relativno dobro očuvan. Kosti su jake i krupne i upućuju da pripadaju odrasloj muškoj osobi. Položaj glave je frontalni (en face). Ruke su prekrižene na stomaku. Orijentacija skeleta: Z-I. Dužina otkrivenog skeleta: 1,64 m. Bez priloga. Ostatak ugljenisanog drveta ispod stopala, kao i ostaci ugljenisanog i raspadajućeg drveta između kostiju, upućuju na postojanje grobne konstrukcije (slika 12).

Osim ovih grobova i skeleta ranije je, prilikom građevinskih radova, otkopano 7 skeleta, koji su uklonjeni i deponovani u obližnju kapelu, a grobna mjesta su označena.

Opšta zapažanja na nekropoli

Po položaju, nekropola u Gornjoj Skakavi je tipična srednjevjekovna nekropola, koje su pretežno smještene na istaknutim mjestima, a koja su i birane u želji da mjesto sahrane bude vidno i uzvišeno, što je povezano s vjerovanjem i shvatanjem o postojanju zagrobnog života (Slika 13).

Do sada se kod grobova na nekropoli u Gornjoj Skakavi jasno zapaža nizanje redova, koji se pružaju u pravcu Z– I, što upućuje na pripadnost tipu nekropola ravnih grobova na redove.

Na cjelokupnom istraženom prostoru otkopano je 12 grobova. Od 5 grobova koji su otkopani za vrijeme probnog iskopavanja, za grobove 3, 4 i 5 možemo tvrditi da pripadaju odraslim muškim osobama. Skeleti su, kao što se moglo zapaziti kod opisa grobova, orijentirani upravo na pravac redova i postavljeni u pravcu Z-I, s manjim otklonima ka sjeveru, odnosno jugu (s glavom na zapadu). Nakon mnogih pokušaja da se objasne odstupanja od osnovnog pravca Z–I, prihvaćeno je mišljenje da su veće ili manje deklinacije bile posljedica konfiguracije terena na kome se vršilo ukopavanje, kao i godišnjeg doba u kome je izvršeno. Inače, vlada mišljenje da se orijentacija grobova u pravcu Z-I pojavljuje pod uticajem kršćanstva-hrišćanstva, što je na ovoj nekropoli najvjerojatnije, s obzirom da se u neposrednoj blizini nekropole nalaze ostaci starog franjevačkog samostana, te je moguće da grobovi pripadaju redovnicima samostana.

Na otkopanim grobovima, osim groba 5, nisu ustanovljeni nikakvi tragovi bilo kakve grobne konstrukcije i pokopavanje je vršeno jednostavnim polaganjem u zemlju bez ikakvih zaštitnih okvira. U grobu 5 pronađen je ostatak drvene konstrukcije u vidu ugljenisanog drveta (Slika 12). Također, kopanjem kontrolnog rova kroz kvadrante IV, V i VI, u sjeverenom profilu su vidljivi ostaci ugljenisanog drveta (Slika 14). Po riječima mještana koji su bili prisutni prilikom građevinskih radova i uklanjaja skeleta iz oštećenih grobova, primijećeni su slojevi ugljenisanog drveta u zemlji koja je pokrivala skelete. Tokom probnih iskopavanja nisu pronađeni ostaci željeznih klinova, te se može pretpostaviti da su pokojnici sahranjivani u sanducima koji su učvršćeni drvenim klinima, ili su samo bili pokriveni daskom ili direktno sahranjeni u zemlju bez grobne konstrukcije. Sva tri načina su karakteristična za ovo područje u srednjem vijeku. Nisu otkriveni nikakvi nalazi koji bi upućivali na postojanje nadgrobnih spomenika. Po kazivanju mještana, na prostoru nekropole se, do prije 50 godina, nalazila šuma.

Svi skeleti su bili položeni na leđa u ispruženom položaju.

Položaj glave kod pojedinih skeleta je različit. Kod 3 skeleta (grobovi broj: 2, 3 i 5) glava je bila u frontalnom položaju (en face). Skelet u grobu 1 imao je glavu okrenuta ka lijevom ramenu, što znači prema sjeveru. Kod nekoliko lobanja mještani su prilikom uklanjanja ranije otkopanih skeleta primijetili da su imale razjapljenu vilicu i bile nagnute na stranu. Ovakav položaj glave, okrenut bilo na jednu ili na drugu stranu, također je posljedica slijeganja zemlje u grobu, odnosno, frontalni položaj bio je primaran, a ostali su posljedica naknadnih procesa.

Položaj ruku pokojnika je specifičan. S obzirom da su bile prekrštene na stomaku, može se pretpostaviti da su pokojnici bili kršćani-hrišćani.

U grobovima od 1 do 5 nisu pronađeni ostaci grobnih priloga, odnosno ostaci odjeće, obuće, nakita i sl.

Zaključna razmatranja

Nekropola u Gornjoj Skakavi spada u tipična srednjevjekovna groblja na redove.

Sahranjivanje je vršeno direktno u zemlju, najvjerojatnije sa drvenim zaštitnim okvirima. Također nisu primijećena veća grupiranja, ni dvojni grobovi, kao ni tragovi pljačkanja grobova, koji su zabilježeni na brojnim većim ili manjim nekropolama ovog perioda.

Odsustvo keramičkih posuda uz grobove, kao traga paganskih običaja, nekropolu u Gornjoj Skakavi dovodi u vezu sa pretpostavkom da su pokojnici bili kršćani. Ova pretpostavka je vrlo moguća, jer je pokrštavanje na prostorima današnje Bosne i Hercegovine uzelo maha još u IX. i X.stoljeću, a nekropola u Gornjoj Skakavi datira iz perioda od XIII. do sredine XVI. Stoljeća, kada je u neposrednoj blizini egzistirao franjevački samostan, koji je bio jedan u nizu na području sjeveroistočne Bosne. Iako nisu otkriveni prilozi koji bi upućivali na vjersku pripadnost pokojnika, poznato je da su franjevci sahranjivani na skroman način.

Tokom iskopavanja nisu otkriveni nikakvi arheološki nalazi u vidu grobnih priloga. Razlog malobrojnosti priloga može biti u pretpostavci da je društvena zajednica u kojoj su pokojnici živjeli bila ekonomski slaba, ili su bili kršćani-hrišćani, jer pod utjecajem crkve naglo opada broj priloga u grobovima.

Sigurno će se tokom građevinskih i poljoprivrednih radova na ovom lokalitetu nailaziti na ostake ljudskih kostiju, jer je prvobitni položaj nekropole poremećen (Slika 15). Predlažemo da se pronađene kosti zajednički sahrane na mjesnom groblju, a lokalitet nekropole označi prigodnom tablom.

Što se tiče ostataka samostana i projekta eventualne rekonstrukcije, budući da se radi o nepokretnom spomeniku, neophodno je angažovanje jednog od zavoda za zaštitu spomenika kulture, JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona u Tuzli ili Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske Banja Luka.

Literatura

Dokumentacija Arheološkog odjeljenja JU Muzej istočne Bosne Tuzla.

Korošec-Vračko, P. 1943, Rano srednjeviekovni nalaz u Junuzovcima. Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, LIV-1942, Sarajevo, 271-280.

Ljamić-Valović, N. 1988, Srednjovekovne naušnice iz Ratine i Gornjeg Lasca u vezi problematike kulta mrtvih u Srbiji između XI-XIV veka. Zbornik Narodnog muzeja, XIII-1, (A), Beograd, 185-191.

Miletić, N. 1966, Ranoslavensko doba. Grupa autora, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine – od najstarijih vremena do početka turske vladavine. Sarajevo, 379-405

Miletić, N. 1967, Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. GZM, (A), n.s. XXI/XXII, Sarajevo, 1966/67, 81-154.

Miletić, N. 1970, Ranosrednjovekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora. GZM, (A), n.s. XXV, Sarajevo, 119-177.

Miletić, N. 1980, Slovenska nekropola u Mahovljanima kod Banjaluke. GZM, (A), n.s. XXXIV/1979, Sarajevo, 137-181.

Prilozi

Slika 1. Pogled na lokalitet sa zapadne strane, iz podnožja

Slika 2. Lokalitet “Tešička”

Slika 3. Pogled s lokaliteta na istočnu stranu

Slika 4. Ostaci kamenih blokova starog franjevačkog samostana

Slika 5. Kontrolni rov kroz kvadrante IV, V i VI, pogled sa sjevera

Slika 6. Kontrolni rov kroz kvadrante III i IV, pogled sa sjevera

Slika 7. Grob 1

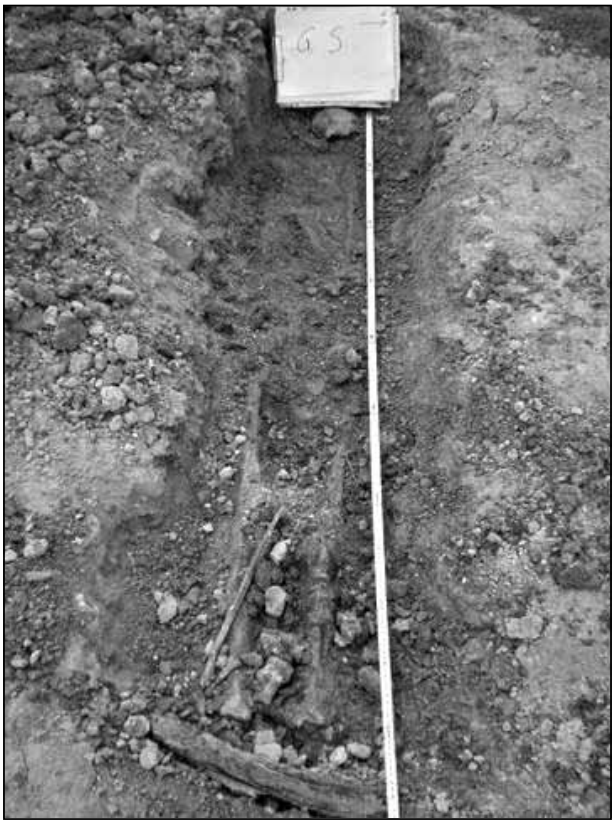
Slika 8. Grob 2

Slika 9. Grob 3

Slika 10. Grob 4

Slika 11. Grob 5

Slika 12. Ostatak drveta (grob 5), možda grobne konstrukcije

Slika 13. Pogled s lokaliteta na selo, sa zapadne strane

Slika 14. Ostaci ugljenisanog drveta u sjevernom profile kontolnog rova u kvadrantu IV

Slika 15. Ostaci kostiju koje su dislocirane iz rake

GRADOVRH

FILOZOFIJA

Romeo Knežević

Ne postoji čisto (ne)zadovoljstvo

Sav naš život sastoji se od takozvanih malih stvari, htjeli mi to priznati ili ne, i kada smo sami sa sobom, mi to jasno uviđamo: te male stvari su naša *svakodnevna* mala (ne)zadovoljstva, a i što bi bio naš život ako ne, onaj život koji živimo *svaki dan*, to jest onaj koji živimo *najviše*? Ali način na koji se *odnosimo* prema njima je važniji i od samih tih malih (ne)zadovoljstava jer tek tako ona, kroz svijest o njima, dobivaju svoju *pravu* vrijednost. A formula za ispravan odnos prema njima jest *umjerenost* neovisna o porijeklu, vrsti ili kvaliteti (ne)zadovoljstva o kojem je riječ. No, umjereno se odnositi prema sebi nije lako.

To bi trebala pokazati i ova rasprava koja upravo slijedi.

Zaobilažena i rezervirana tema

Na različite teme, u takozvanim neformalnim razgovorima na raznim putovanjima, na slavljima, u pauzama od posla i u svim drugim ovima sličnim prilikama, skloni smo primjerice približno i ovako reći: kako se *raditi mora i to pošteno* te kako je od svega to najvažnije i kako *se život ne sastoji samo od zadovoljstva;* treba se skrbiti o obitelji i o vlastitom dostojanstvu, treba biti vrijedan i komunikativan, nesebičan, itd.

A onda u istim ili sličnim prilikama, čuje se i drugačiji pogled – koji znatno osporava onaj prvi, naime: teško se živi, pa zbog toga čovjek sebi treba priuštiti zadovoljstvo i veseliti se, uživati u hrani i piću, u seksu (osporavati seksualnu neumjerenost od 60-tih i tzv. seksualne revolucije je značilo biti anahron, dok je reprodukcija sasvim zanemarena) – u opuštenim šetnjama, hobiju, u odijevanju, *treba tražiti i nalaziti zadovoljstvo skoro pa u svemu.*

U takvom konvencionalnom stanju stvari i u životu i literaturi rijetko srećemo objektivnije vrjedovanje te i takve ujedno i svakodnevne i banalne pojave u ljudskim životima, baš kao što je često i ne znamo ili/i ne umijemo vrjednovati.

Skloni smo precjenjivati vrijednost zadovoljstva - ali jednako tako i potcjenjivati; no rijetko ili točnije: nikada nismo ravnodušni na nj.

Jednako smo tako skloni misliti i vjerovati, da svi sve o tome [(ne)zadovoljstvu] znamo i da se tu nema što objašnjavati, učiti ili pokazivati jer se radi o životu samom, a on je po našem shvaćanju i kao po definiciji i jedan i jedinstven, pripada samo meni i mora pripadati samo meni, baš kao što je i moje "ja" intaktno u tome i posjeduje ekskluzivna prava baviti se tim temama i nitko drugi.

Pored toga nema ničega drugog čemu smo toliko (ne)skloni kao (ne)zadovoljstvu a da nam je ono ujedno uvijek tako blizu, na samom dohvatu ruke (naravno izuzimajući neke posebne okolnosti u kojima se možemo naći, kao što su teška bolest, zatočeništvo, ekstremno siromaštvo i slično), a što ujedno sadrži i dobre i loše strane.

I.

Sasvim razumno uopćeno sva naša (ne)zadovoljstva proizlaze iz naših pet čula, *uha, oka, kože, jezika, nosa*; ali, ako zadovoljstvo i umnim radom - što je također nedvojbeno potvrđeno kao zadovoljstvo u znanstvenom ili umjetničkom radu, od Aristotela još nazvano dijanoetičkim vrlinama - imenujemo **intelektualnim (ne)zadovoljstvom**, onda, svakako možemo reći, kako ono proizlazi i iz *mozga*.

Problem s našim *odnosom* prema (ne)zadovoljstvu bi međutim bio razmjerno jednostavan kada bi i naše zadovoljstvo za svakoga od nas, bilo uvijek očigledno jasno, kao kada se npr. *ugodno* osjećamo u novim pantalonama, ili kada *dobijamo podršku* od najbližih iz obitelji, ili kada smo *za malo izbjegli pad* u provaliju; odnosno - obrnuto u slučajevima nezadovoljstva, onda kada smo *nezadovoljni* jer smo pali na ispitu, *razočarani* u neku blisku i cijenjenu osobu (jer nas je namjerno omalovažila), *tužni smo,* jer pada kiša i od našega izleta neće biti ništa.

Ali to znamo tako jednostavno nije, ili je rijedak takav slučaj.

Sve bi bilo lakše i jednostavnije i kada bismo (ne)zadovoljstva doživljavali odijeljeno za svako čulo posebno (to se doduše ponekad i događa, kada ušima npr. koncentrirano osluškujemo glazbu ili kada jezikom i nepcem ispitujemo okus vina, i sl.)

Ili kada bi se radilo bar mnogo češće samo o nekoj pukoj mješavini osjeta koja dolaze od različitih čula, i u kojoj nastaju po kvalitetu sasvim nova osjećanja (recimo, ono što vidimo i što čujemo ujedno: vidimo stablo breze i čujemo cvrkut vrabaca), jer bi i to bilo relativno lako analizirati i doći do jednostavnih osjeta i na kraju do našeg relativno ispravnoga odnosa prema (ne)zadovoljstvu.

Ali razumijevanje i ispravno odnošenje spram naših vlastitih osjeta (ne)zadovoljstva postaje zapravo skoro nemoguće za postići, tek onda kada su

ona de facto svakodnevno povezana sa našim izrazima *volje*, prethodnim *iskustvima*, *osobinama* naše *ličnosti*, *stavovima* i *ukusima*.

(U ogled o tim važnim faktorima, međutim, zbog prostorne ograničenosti ovog rada, na žalost, ovdje ne mogu ulaziti.)

Popis (ne)zadovoljstava

Svugdje se susrećemo s (ne)zadovoljstvom.

Najveća *i sreća i nesreća* u ljudskim životima čini se dolazi od zadovoljstva i nezadovoljstva i ti su krajnji životni ciljevi u višestrukoj vezi s ispoljavanjem (ne)zadovoljstava kao izraza

psihe: **duševno (ne)zadovoljstvo** je mentalna pojava, ono je složeno i nevidljivo, čulima, izravno nedostupno zbivanje; ali i izraza

fizike: **(ne)zadovoljstvo čula** prilikom uzimanja hrane, fizička kretnja ruke do usne šupljine što izaziva osjet okusa je klasična mehanika i fiziologija; kao i

filozofije: **umjerena (ne)zadovoljstva,** očekivano - ako razvijamo "filozofiju umjerenosti" biće naša *prava* (ne)zadovoljstva; važan je izraz i

teologije: **uzvišeno (ne)zadovoljstvo** u vjernosti Bogu i moralnim načelima je vrsta moralnog blaženstva (moralno blaženstvo je također nesavršen osjećaj i može se i dalje razvijati/usavršavati; prema tome, opravdano je govoriti i o oblicima *uzvišenog nezadovoljstva*; čak i

sociologije: **građansko (ne)zadovoljstvo** se ne da ni zamisliti bez zadovoljavajućeg funkcioniranja jedne zajednice u okruženju odgovarajućega društvenog blagostanja tj. životnog standarda; na koncu, izraz je i

svakodnevice: **(ne)zadovoljstva zbog (ne)zadovoljstva,** naime, kada se jednom otisnemo od svijeta nužnih potreba (hrana, stan, odjeća) probijajući se kroz život i napredujući ili pak propadajući - a svi moramo ispuniti na naše zadovoljstvo također, te nužne potrebe - tada naše kretanje u potrazi za zadovoljstvima počinje sličiti kretanju pčele, od cvijeta do cvijeta, na slobodnu igru i dražesnu avanturu u kojoj, izgleda, kao da mi i nismo ni zbog čega drugog ovdje, na Zemlji, do li radi (ne)zadovoljstva.

U mladalačkom periodu, kao dobu iznimno burnog bujanja života, najčešće srećemo baš ovakvo shvaćanje (ne)zadovoljstva (i života kao (ne)zadovoljstva).

VELIKA SAMILOST

Naš *odnos* prema (ne)zadovoljstvu je dakle ključan. Naš odnos, već prema tome kakav je, može naše (ne)zadovoljstvo uvećati ili ga umanjiti, poništiti ili

čak i proizvoditi jedno i drugo. Naš odnos prema njemu je zapravo potpuni izraz naših vrijednosti koje podržavamo i naše zrelosti. Ne postoji (ne)zadovoljstvo koje je "čisto" (ne)zadovoljstvo; svako (ne)zadovoljstvo je povezano sa našim pristajanjem uz njeg, s našom sviješću, odnosno s određenim vrjednovanjem (ne)zadovoljstva.

Svaki puta kada se (ne)zadovoljstvo prelijeva izvan nas u opasnosti smo da pretjeramo, da prema nekome budemo nepravedni, da nekoga povrijedimo (ili usrećimo) jer se (ne)zadovoljstvo, objektivno, zbog svoje složene naravi (kao što je gore naznačeno) teško kontrolira.

I obrnuto, ako se suzdržavamo od izražavanja (ne)zadovoljstva, u opasnosti smo, opet, sami sebe povrijediti (ili poštediti) – ako recimo nismo vješti u suzdržavanju, u umjerenom odnošenju prema senzacijama osjetila, pa nas muči grizodušje, da smo možda pretjerali prema samome sebi; ili, da smo zbog toga - kako nam se vrlo često neopravdano čini, pružili, nezasluženo (ne)zadovoljstvo drugima oko nas.

Sakupljanje nezadovoljstva

Važan dio naše ljudske naravi kao što znamo je zaborav ili samozaborav, a posebno od loših stvari što nas okružuju ili su u nama, a koje se trajno ne daju ni popraviti, ni promijeniti. Na primjer, svakodnevne smrti drugih ljudi oko nas (ponekad učestalo i naših dragih), bolesti, ratovi, zločini, nasilja, nesreće, prljave ili, smrdljive ili, ružne stvari ili bića itd.

I razumljivo je sasvim to da sve ove negativne stvari u nama izazivaju nezadovoljstvo već svojim postojanjem i da okrećemo glavu od njih (u napasti sam reći instinktivno, iako to nije sasvim tako ali možda je nesvjesno ili nedovoljno svjesno točnije reći).

Ipak, i usprkos tome što svi (biopsihološki) zreli ljudi to (i) na neki *određeni način znaju* a i općenito, da treba biti pozitivno usmjeren prema životu a ne negativno, dakle, usmjeren prema svijetloj, a ne tamnoj strani! – ljudi se u većini životnih prilika ponašaju, baš kao za inat tome, nedozrelo okolnostima, poput zločeste djece, to jest nekako lakomisleno ili površno, nemilosrdno ili bešćutno, neprilagodljivo, krajnje sebično i bez razumijevanja za druge ljude.

Događa se stvarno da je naše faktično poznavanje spomenute *tamne strane* stvarnosti od male koristi i slabo utjecajno i zbog u nama snažne želje da se dešavaju samo dobre ili lijepe stvari, što više da smo zadovoljni a što manje nezadovoljni svojim životima, pa tako zdušno sve loše stvari previđamo, potiskujemo, zamagljujemo ili ublažavamo.

Takvo držanje, međutim, ako opravdavamo još i nekom vrstom narodnjačke, životu tobože bliske, usmene etike, koja u prihvatljivo ponašanje uključuje i

sitno varanje i laganje, pretvaranje, uobražavanje i slično držanje jer nas tobože takav odnos bodri i daje više elana za život, onda se osobno nezadovoljstvo i takvim životnim stilom još dalje uvećava.

Uljuljkujući se naime u vlastita predubjeđenja, poluistine i male laži, mi izigravamo i varamo sebe a onda razumljivo i sve druge oko nas - jer, ako lažete sebe kako biste mogli ne biti neiskreni i prema drugima?! No ako smo možda i ravnodušni prema laganju samih sebe - što zvuči proturječno, ali je zapravo istinito, lako ćemo se svi kao jedan složiti da lagati druge nikako nije u redu.

a) Potpun samozaborav kada smo najzadovoljniji

Na izvanrednu važnost našegaq ispravnog odnosa prema sebi i životnim izgledima i to baš u "onakvim" trenucima kada smo *najzadovoljniji*, osobito rado i redovito ćemo zaboravljati, zaboravljaćemo na jednu slikovitu a dobro znanu *istinu*, kako poslije *vedrog dana* (makar trajao "takav dan" i mjesecima) *nužno* slijedi *oblačan dan*. Ali nikako ovdje za nas obrnuto ne vrijedi: naime, podsjećat ćemo se na nužnost prolaska oblačnih dana svaki tren!

Lakomislen životni stav izražen ovom metaforom, isto tako kao što važi za najobičnija i najsvakodnevnija veselja i zadovoljstva, jednako tako važi i za kardinalne činjenice svačije egzistencije - poput *starosti*, a usred same mladosti ili za *bolesti*, a kada inače pucamo od zdravlja ili za *nesreće,* a u slučajevima dugodišnje sreće (godinama primjerice auto niste ni ogrebali), i za *smrt* - na koncu, a u naponu životnog elana i snage.

O svemu tome mi tada *nećemo ništa da znamo* (naime...da *će mladost, zdravlje*, itd..., *proći*) - mi *hoćemo samo zaboraviti sve to*, mi (kao da) hoćemo vjerovati kako se baš sve to, i starost i bolest i nesreća a osobito smrt, uvijek "tamo nekome drugome" događa a nikada baš nama, osobno nama i "jedino" nama.

Zaboravljamo sve i uvijek svu gomilu isprika pri tom nalazimo, podastirući ih revnosno pred sebe jednu po jednu, jedino kako bismo sami sebe zavarali i kako ne bismo gledali pravo tim "neugodnim činjenicama" u oči - zaboravlja ih se naprosto jer su takve, strahotne po sebi, iako zaboravom ništa neće biti manje stvarne – pa opet sukladno tom *odnosu* očekivano za posljedicu dobivamo dalje skupljanje gorčine i nezadovoljstva, makar se ono odmah (ili i za duže vrijeme!) i ne ispoljavalo u nama kao ni prema drugima.

b) Na koncu sama smrt

Nasuprot svim našim najživljim i najtvrdokornijim *iluzijama o zadovoljnom življenju,* osobito je smrt "nemilosrdno pravedna" jer se na našu radost ili žalost, samo u odnosu na smrt apsolutno svi zaista ponašamo pojedinačno, individualno

autentično, to jest onako kakvi zaista i jesmo i *moramo* biti. I sve to prosto zato što umjesto nas nitko ne može umrijeti (niti u paru, grupi ili kolektivno) već smrt moramo prihvatiti i podnijeti uvijek sasvim sami, samcati. Pravu nužnost svo naše ponašanje dobiva samo *odatle*.

Odatle, mi smo svi naprosto ljudi samo s vrlinama i manama, kaže se, sa *sposobnostima* ovakovim ili onakovim, sa *sklonostima* za ovo ili ono i sa univerzalno osobnim i jedinstvenim fizičkim izgledom, prošlošću, zdravljem, željama, strahovima, brigama, potrebama, snovima, *zadovoljstvima* i ovakvima drugima, sličnim obilježjima, *ništa drugo***,** a pri tom je suštinski nevažno radi li se o vojniku, umjetniku, seljaku, prosjaku, ženi ili muškarcu, dobrotvoru, bogatašu ili siromahu, trgovcu, studentu, Hrvatu ili Nigerijcu, vladaru, melezu ili bijelcu, inženjeru, katoliku ili ateistu, djetetu ili odraslom čovjeku, kriminalcu... itd., bez obzira, na bilo koje i kakve (ove vrste) razlike, što ih možemo uopće misliti.

U odnosu prema ovom najneizbježnijem položaju u kojem se nalazi ljudska egzistencija, prava hrabrost, odnosno (suprotno) kukavičluk se zapravo ne nalazi ni u kakvom pojedinačnom i bilo čijem i kojem *činu* hrabrosti ili kukavičluka (iako *to* naravno nije nevažno), već u promišljenom, zrelom i potpunom *prihvaćanju* upravo te iskonske nužnosti umiranja, odnosno smrtnosti svakog čovjeka i svega živog na planeti.

Povrh svega i kao *daleko najvažnije od svega* iz neizbježnosti zbivanja te uvijek zapanjujuće "činjenice" (smrti) proizlazi, za nas, i najistinskije dobro i najprijetvornije zlo, ta činjenica u nekima od nas rađa **najvišu dobrotu ili samilost**, kao i sva druga dobra ponašanja (iako sva dobra ponašanja ne proizlaze samo odatle), prema sebi i svima drugima; a kod drugih, pak, najgore zlo ili nemilosrdnost, okrutnu grabežljivost i sva ostala, manje zla ponašanja (iako sva zla ponašanja ne proizlaze samo odatle).

Sloboda izbora - da se opredijelimo prema toj "smrtnoj činjenici" kao takvoj, a koju slobodu opravdano i s pravim razlogom osjećamo kao jednu, zaista otvorenu mogućnost unutarnjeg prihvatanja, ili odbacivanja - *smrti*, najizrazitije nam uistinu pokazuje pravu mjeru našega poštenja i iskrenosti prema sebi i svemu oko sebe, kao i izgrađenosti našeg osobnog životnog stava; ili – naprotiv, *obrnuto od svega toga*.

Obrnuto od svega toga, kada se smrt ne prihvata, tada se ona samo kao jedna od mnogih drugih – rekli bismo najnepremostivijih i najtajanstvenijih ili možda najneprebolnijih - "činjenica" našeg života, najčešće izbjegava ili zameće ili nadomješta držanjem te "užasne stvari", ili točnije, "samog straha od" te stvari bar što dalje od nas, kad već ništa drugo ne možemo "poduzeti" protiv nje.

To se, po svemu sudeći, izgleda postiže najbolje tako, ako što je moguće više *ludujemo* u životu (tada nam se čini da smo smrt potpuno zaboravili!) ili *uživamo* u životu (tada nam se čini da smo mi najsretniji u životu!) ili *bogatimo se* u životu

(tada nam se čini da smo toliko sigurni, jer smo toliko *materijalno* moćni, da nam čak ni smrt ništa ne može!) ili se pak *utapamo* u nekim drugima, ovima sličnim, naizgled promišljenijim, ali isto tako slijepim rješenjima: kultovima, ideologijama, trendovima, sujevjerjima, itd.

Međutim, i ovdje i opet najradije zaboravljamo da poslije svakoga *urnebesnog ludovanja* slijedi isto tako veliko *bolno otrježnjenje*, a poslije svakog *velikog i rafiniranog uživanja*, *velika gluha praznina* i da srazmjerno rastu materijalnog bogatstva raste i bolna svjest o činjenici smrti, pred kojom naša zabluda o *sigurnosti*, postaje sve nepodnošljivija.

Rezultat je opet, pogađate, gomilanje nezadovoljstva.

II.

Mi smo skloni da bježimo od nezadovoljstva "k'o vrag od krsta". Zaboravlja se kako uvijek tamo gdje ima zadovoljstva, da tu također uvijek ima i nezadovoljstva, i da nezadovoljstvo samo čeka prvu priliku, da se zadovoljstvo *potroši* kako bi zauzelo njegovo mjesto.

Ali značenje nezadovoljstva ide i daleko dalje od toga: *nezadovoljstvo* je zapravo u osnovi ili na početku svih naših stanja. Jer - primjerice, naše prirodno stanje nije stanje zadovoljenosti, sitosti, životne energije koja je stabilna, stalno kola i koja se ne troši, već je, naprotiv, istina suprotna od toga. Mi smo trajno u prapočetnom nestabilnom stanju manjka, nedostatka, trošenja životne energije, za kojom zatim moramo tragati kako bismo taj nedostatak popunili, moramo energiju proizvoditi, na bilo koji način doći do nje, kako bismo naše nezadovoljstvo (glad) zadovoljili i zamijenili je sitošću, i to od samog svog početka, rođenja, pa sve do samog kraja, smrti.

(Naš položaj nije ništa drugačiji od ovoga opisanog i u slučaju svih drugih naših temeljnih potreba za zdravljem, za stanom i za spolnim životom.)

Svaka naša aktivnost bit će pokrenuta dakle nekim nedostatkom, potrebom – (potreba uvijek govori o nekom nedostatku, ona može biti oblikovana u planove, programe, snove; može biti kamuflirana, zametnuta, nesvjesna, nepriznata) – izuzev kod djece i mladih u specifičnom biopsihološkom razvoju, kod kojih se one javljaju izrazitije u obliku želje, a čega oni najčešće nisu svjesni ili nisu dovoljno svjesni. To naravno ne znači da biopsihološki zreli ljudi nemaju *želje*, ali za razliku od mladih i djece, oni samo dobro *znaju* da se iza njih zapravo više kriju potrebe.

Čak i naša sama stvaralačka potreba, prema mome skromnom mišljenju, veliki dio motivacije crpi iz potreba i "manjkavosti" naše prirode, a ne iz same sebe, kao iz naročitih talenata iste te prirode.

Hedonističko pitanje i odgovori

Svakako bih htio ponuditi ovdje decidiran odgovor na ovakvo jedno postavljeno pitanje: ako je u našem životu sve u *(ne)zadovoljstvu* – i ako bi to bio naš najviši vrijednosni, smisaoni, kriterij življenja – kakav bi krajnji zaključak implicirao potvrdni odgovor na takvo jedno pitanje?

Odgovor koji mi se odmah nameće na ovako namjerno visokoparno postavljeno pitanje je i prozaičan i prejednostavan i na njega su grčki filozofi (*Kirenaička filozofska škola*) već davno odgovorili. Oni su upravo to tvrdili, da je zadovoljstvo najviši smisao života. Ali, jasno proizlazi iz svega prethodno napisanog, takav odgovor u ovom eseju nema potvrde, jer nijedno (ne)zadovoljstvo nije moguće pretvoriti u vrijednost *po sebi* (naprotiv, sve je u našem *odnosu* prema (ne)zadovoljstvu), a pogotovo ne dati mu neki dublji smisao (bilo koje vrste: metafizički, mistični, funkcionalni, životni...).

a) Zamišljeni dijalog

Siguran sam također da će mnogi od nas javno i na konvencionalan način lako i s indignacijom, bez razmišljanja odbaciti pretpostavku o *(ne)zadovoljstvu* kao najvažnijoj vrijednosti u životu, iako će se privatno, zapravo - kako ovdje, namjerno, zločesto pretpostavljam - rukovoditi upravo tom vrijednošću.

I umjesto o tome, mnogi će radije govoriti o prijateljstvu, ljubavi (višoj, prema Bogu; ili općečovječanskoj ljubavi ili bratstvu među ljudima, kao i o ljubavi prema drugoj osobi, i emotivnoj i tjelesnoj) - o obitelji, solidarnosti, stvaralaštvu, pozivu, sposobnostima ili talentima, kao i o različitim vrlinama: hrabrosti, poštenju, darežljivosti, istrajnosti, prilagodljivosti, razboritosti, i t. d.…

Govoriće: o prijateljstvu, ljubavi...*O prijateljstvu?*

- Ali što ćemo onda o prijateljstvu kazati, kada nas *prijatelj(stvo) iznevjeri!*? Pitam se...

...O vjeri u Boga?

- Ali što ćemo onda o vjeri u Boga kazati, kada nam *se vjera u Boga poljulja* iz razloga prevelikih patnji, koje netko trpi (kolektivno ili individualno, mi ili netko drugi) – na primjer, gladna djeca u Sudanu i Etiopiji!?

...O ljubavi prema čovječanstvu?

- Ali što ćemo onda o ljubavi prema čovječanstvu kazati, kada nam *se ljubav prema čovječanstvu slomila* u svjetskom ratu koji smo i osobno jedva preživjeli (kao invalidi ili s posttraumatskim stresom)!?

...O ljubavi prema dragoj osobi?

- Ali što ćemo onda o ljubavi prema dragoj osobi kazati, kada nam *ljubav prema dragoj osobi prestane, presahne* (a ništa nam ne pomaže pozivanje na "vječne" ljubavi opisane u literaturi, jer mi zapravo znamo da je to samo sjajan, možda, najsjajniji primjer opisane ljubavi, ali ipak na koncu ništa drugo osim umjetnikov nadahnuti i talentirani doživljaj; koji, uostalom može za njega (kao i za nas) biti i dalje i do kraja života, trajno motivirajući, biti svjetionik, ali ipak također ujedno da znamo, negdje skoro potajno u sebi, da to nije stvarno, da je i taj umjetnik sigurno već doživio promjene u svom stvarnom životu, u svojoj stvarnoj ljubavi, bilo da je draga umrla, otišla s drugim ili je naprosto još uvijek s njim, ali sada samo tek malo više govore o brizi za djecu, ili o sve većoj potrebi za čitanjem, recimo i tako dalje, a sve više na uštrb sati koje zajednički provode)!?

...O obitelji?

- Ali što ćemo onda o obitelji kazati, *kada nam se obitelj raspadne*, a djeca budu trajno emotivno uskraćena i isuviše bolno trpe!?

...O solidarnosti?

- Ali šta ćemo onda o solidarnosti kazati, *kada mnogi narodi i pojedinci staju na stranu osvajača*, umjesto da se solidariziraju s žrtvama u tolikim primjerima (kako možemo razumjeti, primjerice, trajnu podršku uglednog i velikog austrijskog književnika, **Petera Handkea**, vodstvu Srba u ratu u BiH, kada on zna za genocid u Srebrenici)!?

...O stvaralaštvu?

- Ali što ćemo onda kazati o vlastitom *stvaralaštvu,* kada *uvidimo da je ono sasvim ograničenoga dometa* i malog ili minimalnog odjeka ili utjecaja, i kod onih najvećih, pa se onda pitamo, čemu!? (Utjecaj i smisao svog djela naročito je mnogo propitivao i dovodio u sumnju **Jean Paule Sartre** baveći se humanističkim idejama i idealima unutar dva suprotstavljena bloka podijeljene Europe u prošlom stoljeću.)

...O pozivu?

- Ali što ćemo onda kazati o vlastitom *pozivu,* kada se umorimo i kada jasno uviđamo već dugo vremena, da se je beznadno pretvorio u rutinu (što je općenito i zajedničko iskustvo mnogih zaposlenih)!?... *I tako dalje...*

...Pitam se, o svemu tome. Što ćemo i može li se išta obećavajuće nazrijeti iz takvog stanja činjenica i odnosa i postoji li ikakav izlaz vedar i pozitivan, makar i najmanji iz ovakvih teških, sumornih životnih situacija i perspektiva, koje svi susrećemo kroz život i već su nas u manjoj ili većoj mjeri pogodile; ili su one naprotiv za nas još uvijek samo konstanta, što ju samo kao *sive sjene* primjećujemo okolo nas, ali *nas*, srećom - (ili zbog nekog drugog razloga: sudbine, božje providnosti, prirode (zdravlja), sposobnosti (talenta)...) još nisu zahvatile, ni protresle.

Hoćemo li apatično odustati od svega i rezignirano nastaviti životariti dalje? Ili čak, ne daj Bože, podići ruku na sebe? Ili, nastaviti životnu borbu, iako je ona uzaludna, poput Sizifa iz grčkog mita? Uostalom, možemo li *mi* a da se ne borimo, zar mi, kao Vrsta nismo "osuđeni" na borbu?

Na kraju nisu li ti sudbonosni životni tokovi i velike životne ideje gore pobrojane, analizirane i osporavane, i na koje se mnogi od nas zaista pozivaju kao na *creda* vlastitog življenja, a nasuprot pukom (ne)zadovoljstvu, ipak same po sebi i bez obzira na to tko bio njihov nosilac, takve, da prevazilaze snagu i sposobnosti pojedinca (ali i grupe, jednog naroda, svih naroda na planeti), pa je zato i svaki kategoričan, decidiran zaključak o njima zapravo ujedno i pogrešan.

Nema sumnje da spomenute ideje jesu takve.

Prema tome, možemo zaključiti potpuno mirno kako se naši životi pa ni naša (ne)zadovoljstva ne daju sasvim uhvatiti ni u koju iscrtanu *pojmovnu mrežu*, mada im se tako možemo i trebamo sve više približavati.

Arhetipski početno egzistencijalno stanje čovjeka ali i ostaloga živog svijeta je *nezadovoljstvo*. Naša mala (ne)zadovoljstva su nam važna kao ribi voda, ali ne kao hedonistička, a njihova ljudska vrijednost je tek samo u tome, kako se odnosimo prema njima.

Promatrati život kroz prizmu (ne)zadovoljstva a pri tom ne vidjeti njihovu povezanost sa esencijalnim elementima istog tog života, sa smrću, bolešću, starošću i različitim nesrećama je, možda, teško za uvidjeti ali je bez sumnje i kobno sljepilo.

O našem individualnome uviđanju i razrješenju te povezanosti, sve ovisi, a *kvalitet* (ne)zadovoljstva ponajprije i najviše.

GOSPODARSTVO

Dario Grgić

Monetarna politika BiH pod okriljem valutnog odbora

Monetarna politika predstavlja mogućnost utjecaja na gospodarska kretanja u zemlji putem kontroliranja ponude novca od strane središnje banke.Također, monetarna politika je jedan od najvažnijih instrumenata države u korigiranju, održavanju i unaprjeđenju gospodarskih tijekova. U ovisnosti o potrebi, odnosno fazi konjukturnoga ciklusa, u kojem se gospodarstvo nalazi (ekspanzija ili recesija), moguće je instrumentima monetarne politike, a prije svega kontroliranjem količine novca u optjecaju, putem transmisijskog monetarnog mehanizma, utjecati na najvažnije makroekonomske indikatore koji reflektiraju stanje gospodarstva u zemlji.

U vrijeme ekspanzije gospodarstva, koju obično prati i rast zaposlenosti, proizvodnje i potrošnje, prisutan je i inflatorni pritisak koji se nastoji neutralizirati restriktivnom monetarnom politikom, koja najprije smanjenjem količine novca u optjecaju utječe na porast kamatnih stopa i time na usporavanje ekonomije, nižu razinu investicija, proizvodnje i bruto domaćega proizvoda. Obrnuto vrijedi u vrijeme recesije gospodarstva, niske razine zaposlenosti i proizvodnje: ubrizgavanjem dodatnog novca od strane središnje banke nastoji se oživiti gospodarstvo. Povećanje količine raspoloživoga novca utječe na pad kamatnih stopa, dovodi do rasta investicija, zaposlenosti i proizvodnje, dakle upravo inverznoga slijeda događaja u odnosu na prvi slučaj.

Monetarnom politikom se općenito održava monetarna ravnoteža, ekonomska likvidnost i stabilnost domaćeg novca i njegovog deviznog tečaja. A upravo su stabilnost tečaja i njegov odnos prema valutama drugih zemalja posebno značajni za konkurentnost domaćeg gospodarstva prema inozemstvu, a time i prikupljanje neophodnih deviznih rezervi, kao i za stabilnost u podmirivanju međunarodnih obveza zemlje (slabljenje tečaja negativno utječe na mogućnost podmirivanja vanjskoga duga zemlje denominiranog u stranoj valuti).

Monetarna politika Bosne i Hercegovine kroz povijest

Kao i u drugim državama u svijetu, i u Bosni i Hercegovini monetarna kretanja imaju determinirajući učinak na cjelokupno gospodarstvo. Takav je značaj monetarna politika imala i u bivšoj SFR Jugoslaviji, kada je osim instrumenta za reguliranje gospodarskih tijekova u zemlji, predstavljala i vrlo važno političko oruđe u rukama tadašnjeg državnog vodstva.

Neefikasan model planskog gospodarstva uz neadekvatnu fiskalnu politiku, orijentiranu uglavnom na gašenje socijanih problema, uzrokovao je duboke fiskalne debalanse koji su se opet nastojali neutralizirati pogrešno vođenom monetarnom politikom na čelu sa Narodnom bankom Jugoslavije. Kako bi se riješio problem izrazitog dispariteta fiskalnih prihoda nad rashodima, država je često posezala za krajnje neprihvatljivim mjerama sa aspekta monetarnog vođenja države.

Već od šezdesetih godina prošloga stoljeća i prve ekonomske krize u SFR Jugoslaviji, monetarna politika postala je važno sredstvo ublažavanja velikog nesrazmjera između proračunskih prihoda i rashoda. Drugim riječima, korištenjem ovlasti središnje banke, odnosno Narodne banke Jugoslavije, vršeno je tiskanje novca bez pokrića (ex nihilo) kako bi se fiktivno napunila državna blagajna i privremeno riješili socijalni problemi, iako je takav pristup vrhovnog monetarnog autoriteta, NB Jugoslavije, stvorio fenomen koji će do kraja funkcioniranja države uništavati tkivo gospodarskog sustava i koji je jednim dijelom obilježio epohu SFR Jugoslavije - inflaciju.

Dakle, tiskanjem novca potrebnog za rješavanje socijanih problema država je dodatno raspirivala inflaciju, koja je nerijetko imala karakter galopirajuće, a često na granici sa hiperinflacijom. Ovakvim mjerama Narodna banka Jugoslavije je kršila osnovne postulate na kojima je utemeljena, između ostalog borbu protiv inflacije. Središnja je banka danas u većini demokratskih zemalja potpuno nezavisna od Vlade u provođenju monetarnih politika. Međutim, to nije bio slučaj u SFR Jugoslaviji, gdje su gore spomenuti manevri emisije dodatnog novca bez pokrića korišteni za suzbijanje nagmilanih socijalnih problema.

Inflacija je tijekom čitave ere SFR Jugoslavije bila jedan od najvećih makroekonomskih problema; ona se međutim nije mogla riješiti bez čvrste discipline fiskalne politike te kontroliranog porasta plaća. U takvim okolnostima posebno je bio ugrožen bankarski sektor koji je trpio teške posljedice velikih fluktuacija u vrijednosti dinara. Naime, krediti bez deviznih klauzula bili su obezvrijeđivani u vrlo kratkom periodu, često dovodeći banke na rub bankrota. S obzirom da je inflacija poprimala velike razmjere, cijene su neprestano divljale a vrijednost novca iznova obezvrijeđivana, odnosno devalvirana, što je imalo posebno negativan efekt na aktive banaka. Međutim, čak i kad se djelomično uredilo stanje sa odobravanjem dinarskih kredita, bankarski je sustav i dalje bio potkopavan usljed prekomjernoga korištenja čekova fizičkih lica, koji su zbog dugog procesa

naplate (čekovi su se slali u banke regularnom poštom što je u situaciji izrazito agresivne inflacije brzo nagrizalo njihovu vrijednost) često bili daleko manje vrijedni prilikom prispijeća u banke, nego prilikom njihovog izdavanja.

Ništa bolja pozicija bankarskog sustava nije bili ni u sektoru poslovanja sa poduzećima. Naime, zbog favoriziranja poduzeća koja su gotovo isključivo bila u državnom vlasništvu, banke su bile dužne pružati utočište nelikivnidnim i nesolventnim firmama bez obzira na izvjesnost povrata sredstava bankama.

U takvim okolnostima banke su obično bile na rubu solventnosti. U tim uvjetima, a nakon otcjepljenja nekih republika, krajem 1990. i 1991. godine uvidjelo se da je trećina odobrenih kredita bankarskog sektora neupotrebljiva, odnosno svrstani su u skupinu kredita sa najmanjom vjerojatnošću za povratom, pa im je uglavnom bila namijenjena sudbina otpisivanja.

Upravo je takav recept, bankarsko kreditiranje poduzeća (najčešće uz blagoslov države), međusobno kreditiranje poduzeća i endogeno kreiranje ponude novca, doveo do čestih probijanja proračunskih ograničenja, dotiskavanja novca i izrazito visoke inflacije u SFR Jugoslaviji.

Vanjski dug Jugoslavije, koji je 1970. godine iznosio 2 milijarde USD, popeo se na 6 milijardi dolara 1975. godine, da bi 1980. godine iznosio 20 milijardi dolara što je predstavljalo preko četvrtine GDP-a, dok je otplata duga obuhvaćala oko 20% zarade od izvoza.

Iako je Narodna Banka Jugoslavije dugo vremena slovila kao neupitni monetarni autoritet na teritoriju SFR Jugoslavije, provođenje ciljeva i zadataka koji su bili u njenoj domeni nikad nije bilo oslobođeno političkih pritisaka. Tijekom vlasti Josipa Broza Tita, evidentan je bio potpuni utjecaj partije na monetarnu i tečajnu politiku, posebno u kontekstu pojačane primarne emisije novca.

Ekonomska kriza praćena makroekonomskim potresima bila je jedan od pokretača i navjestitelja skorog raskola državnog aparata, posebno uzevši u obzir potkopavanje gospodarskih, odnosno makroekonomskih reformi savezne vlade, u sutonu egzistiranja tadašnje SFR Jugoslavije. Raspirivanje gospodarske nestabilnosti, uz već prisutne elemente političe anarhije, pokazao se kao moćno oruđe u rukama političkih moćnika koji su se, i u narednim godinama, pokazali kao generatori kriznoga žarišta u čitavom regionu.

Utjecaj ratnih događanja na monetarni sustav BiH

U uvjetima sve izraženijeg šovinizma i naglo opadajućeg broja kohezivnih elemenata sa smjerom politike vođene iz glavnog grada već znatno okrnjene države, nakon referenduma za neovisnost koji je proveden 1.3. 1992. godine, Bosna i Hercegovina proglašava neovisnost od ostatka države. Proglašavanjem neovisnosti,

Bosna i Hercegovina je istovremeno krenula u izgradnju vlastitog suvereniteta, uključujući i izgradnju monetarnih institucija na vrhu sa Narodnom bankom Bosne i Hercegovine koja će kasnije biti preimenovana u Centralnu banku.

Bosna i Hercegovina je, dakle, proglasila neovisnost od Jugoslavije u proljeće 1992. godine. Na žalost, ubrzo je došlo i do rata u BiH koji je podijelio zemlju na etničke zone. Također, kao što je to i tipično za zemlje u ratu, zavladao je i monetarni kaos gdje je vrsta novca koji je cirkulirao u optjecaju odgovarao etničkoj zoni, koja je vodila i zasebnu monetarnu politiku. Takvo monetarno okruženje u kojem je postojalo više središnjih banaka stvorilo je izuzetno plodno tlo za divljanje inflacije, s obzirom da je novac nekontrolirano tiskan kako bi se financirale rastuće potrebe ratnih aktivnosti. Jedan dio Bosne i Hercegovine je čak bio pod izravnom kontrolom Narodne Banke Savezne Republike Jugoslavije, a također je došlo do vezanja valute na teritoriji bosanskih Srba sa jugoslovenskim dinarom.

Iako je odluka da se tiskanje valute za dio Bosne i Hercegovine pod kontrolim bosanskih Srba vrši u Beogradu, te da se valuta veže za dinar, koji je bio u optjecaju u SR Jugoslaviji, bila politički motivirana, to je bio vrlo loš izbor. Naime, SR Jugoslavija se nalazila usred jedne od najtežih hiperinflacija u svijetu u povijesti. Hiperinflacija je djelomično bila uzrokovana naporima da se podrži jedna zaraćena strana u ratu u Bosni i Hercegovini. Do siječnja 1994. godine, inflacija u Jugoslaviji je dostizala 313 milijuna posto na mjesečnoj bazi. To je značilo izdavanje apoena od 10 milijardi dinara.

Gotovo četverogodišnji rat u Bosni i Hercegovini završen je mirovnim sporazumom u Daytonu u kojem su, pored definiranja općeg sporazuma kojim je završen rat, također definirane osnove za rekonstrukciju kako ratom razorene infrastrukture i gospodarskih resursa, tako i za ponovno uspostavljanje zajedničkih državnih institucija, a također i oživljavljavanje i uspostavljanje cjelovitoga monetarnog sustava koji je u prethodnom ratu bio podijeljen na tri međusobno potpuno odvojena sustava, a jedan od njih, kao što je već spomenuto, bio je pod izravnom kontrolom vrhovne monetarne institucije susjedne države.

Reintegracija monetarnoga sustava BiH i uvođenje valutnog odbora

Uspostavljanje zajedničke centralne banke i općenito jedinstvenoga monetarnog sustava predstavljalo je poseban izazov u kontekstu stvaranja zajedničkih institucija. Bogata povijest makroekonomske nestabilnosti prije 1992. godine, dobila je posebnu dimenziju u ratnom periodu. Visoka inflacija uzrokovana monetarnom nedisciplinom zbog potreba financiranja u ratnim okolnostima, podijeljenost nadležnosti nad monetarnim sustavom koji je odgovarao vojnoj kontroli zaraćenih strana, opće nepovjerenje u lokalne valute, cirkuliranje stranog novca na značajnom dijelu Bosne i Hercegovine, samo su neke od značajki monetarnog

sustava koji su reintegraciju u jedinstvenu monetarnu zonu pod okriljem jedne središnje banke učinile jako kompliciranom.

Duga povijest inflacije koja datira još iz šezdesetih godina prošloga stoljeća i koja je bila uzrokovana nekontroliranom ekspanzijom novčane ponude, opće nepovjerenje u domaću valutu a time i vrlo značajna prisutnost stranih valuta u monetarnom sustavu Bosne i Hercegovine, nužno su nametnuli temeljnu rekonstrukciju funkcioniranja Centralne banke Bosne i Hercegovine kako bi se vratilo narušeno povjerenje u domaći monetarni sustav. U tom kontekstu su predstavnici međunarodnih institucija na čelu sa misijom Međunarodnog monetarnog fonda uspostavili strogo reguliran koncept funkcioniranja središnje banke i monetarnog sustava pod nazivom valutni odbor.

Valutni odbor je aranžman pod kojim se podrazumijeva fiksiranje tečaja neke zemlje za drugu međunarodnu valutu, te podrazumijeva 100% pokrivenost ponude novca, rezervnom valutom.U osnovi, valutni odbor inkorporira tri najvažnija elementa: fiksni tečaj, automatsku konvertibilnost i dugoročnu predanost ovom sustavu. Najvažniji ciljevi koje nastoji ostvariti su kontroliranje inflacije, povrat povjerenja u domaći novac te fiskalna disciplina.[1]

Navedena definicija valutnoga odbora predstavlja najjednostavniji ali i najopćenitiji način prezentiranja suštine ovog oblika upravljaja monetarnim sustavom neke zemlje. No, valutni odbor je obično implementiran u uvjetima izrazito složenih društveno-političkih i gospodarskih zbivanja, u većini zemalja u kojima je do danas primijenjen, tako da je i sama njegova pojavnost u svakom monetarnom sustavu specifična, a primjena ovisi o nizu faktora, koji su karakteristični za određenu zemlju. Od početka primjene valutnoga odbora, specifičnosti monetarnog sustava, odnosno faza gospodarskog ciklusa, politički utjecaji, okruženje i niz drugih više ili manje relevantnih elemenata, utjecali su na aplikaciju tradicionalnog, odnosno tzv. ortodoksnog modela ili njegovu prilagodbu, tj. otklon u odnosu na ovaj najrigidniji oblik, što je u većini modernih država i bio slučaj.

Početkom 90-tih, valutni odbor ponovo postaje poželjan recept za rješavanje kriza monetarnih sustava, s obzirom da brojne tranzicijske i zemlje u razvoju usvajaju valutni odbor kako bi nadvladale hiperinflaciju, labavu fiskalnu politiku, nedovoljno vjerodostojnu vladu i sl . Najprije je uveden u Hong Kongu 1983., a nakon toga i u Argentini 1992. U Europi, valutni odbor 1992. uvodi Estonija, kako bi učvrstila povjerenje u vlastitu valutu nakon osamostaljenja od Sovjetskog Saveza, a zatim i Litvanija, susjedna Baltička zemlja, 1994. godine, iako je za valutno sidro odabrala USD. Bugarska i Bosna i Hercegovina uvode valutni odbor 1997. godine, prva zbog hiperinflacije, a druga zbog uspostavljanja jedinstvenog monetarnog teritorija nakon četverogodišnjeg rata.

[1] Grozeva , V., **The sustainability of the currency board regime,** Iquiry undergraduate research journal,University of Arkansas, 2003

Primjena valutnog odbora u Hong Kongu, Rusiji, Litvaniji, Bugarskoj, Argentini, Meksiku i BiH, uvijek je morala respektirati bilo ekonomske, bilo političke uvjete, i u tom kontekstu je uvijek trebalo vršiti prilagodbu njegovih klasičnih postulata za konkretne zahtjeve dotičnog gospodarskoga sustava. Prilagodbu je, dakle, nužno primijeniti s obzirom da uvođenje ovakvog načina upravljanja monetarnim sustavom podrazumijeva niz ograničenja u poređenju sa ovlastima i djelokrugom klasične središnje banke, a njeno implementiranje u skladu sa svim elementima i ograničenjima koje ovakav monetarni autoritet donosi znači i negiranje potreba koje su neophodne u kontekstu gospodarskoga razvoja svake pojedine zemlje gdje je valutni odbor primijenjen.

U tom kontekstu, svaki potencijalni automatizam u uspostavljanju režima valutnog odbora, mogao bi imati nesagledive posljedice, jer su različiti uzroci doveli do njegove upotrebe u Argentini ili Bugarskoj , koje su se u to vrijeme suočavale sa nadirućim pritiskom hiperinflacije, ili npr. Estoniji ili u krajnjoj konzekvenci BiH koja je 1995. izašla iz četverogodišnjega iscrpljujućeg rata, tako da su i uvjeti za uspostavljanje ovog režima primarno odražavali drugačije motive, nego oni u drugim spomenutim zemljama.

Specifičnosti valutnog odbora u provođenju monetarne politike

Uspostavljanje valutnog odbora dovodi dakle do uspostavljanja sasvim novoga monetarnog autoriteta, odnosno vrhovne novčane vlasti na razini države te sa sobom nosi i niz limitirajućih faktora u provođenju najvažnijih zadataka koji su pod jurisdikcijom središnje banke, kao što su:

1. Reguliranje količine novca u optjecaju i očuvanje vrijednosti nacionalne valute
2. Održavanje likvidnosti banaka
3. Održavanje međunarodne likvidnosti i
4. Emisija novca.

Prije svega, s obzirom da valutni odbor svoje egzistiranje bazira na punom pokriću novca u optjecaju deviznim rezervama, a prema načelu "ortodoksnog modela", pokrivenost novca u optjecaju i kredita komercijalnih banaka kod središnje banke rezervnom valutom se kreće između 100% i 115%. U skladu s tim, a prema načelu fiksnoga tečaja, središnja banka može emitirati maksimalno onoliko novca, koliko iznose devizne rezerve. Međutim, praksa u većini zemalja koje su posljednjih desetljeća usvojile valutni odbor pokazuje izvjesnu nedosljednost u primjeni načela 100% pokrivenosti, posebno apostrofirajući povijest valutnog odbora u Agentini, u kojoj je pokrivenost deviznim rezervama u pojedinim periodima iznosila ne više od dvije trećine ponude novca.

Također, s obzirom da je izdavanje novca vrlo limitirano, središnja banka nije u mogućnosti obavljati ni operacije kojima kontrolira količinu novca u optjecaju kao što su: kupnje i prodaje vrijednosnica na otvorenom tržištu, diskontno-eskontna politika i dr., dok joj je jedino ostavljena mogućnost utjecaja na kreditni potencijal banaka (a time i indirektno količinu novca u optjecaju) politikom obvezne rezerve, odnosno uspostavljanjem drugih mjera kojima se nameću povećani standardi likvidnosti banaka kao npr. adekvatnost kapitala, gdje se stavljanjem u omjer pojedinih stavki aktive i pasive sprječava prekomjerna izloženost riziku. S obzirom da je bankarski sektor krvožilni sustav gospodarstva svake zemlje, izloženost sustavnim šokovima je posebno opasna i prenosi se akceleracijski na čitavo gospodarstvo. Posebna zaštita banaka u tom kontekstu je izrazito važna.

Kontroliranje količine novca u optjecaju kao i održavanje uspostavljenog tečaja se može analizirati na slijedećem primjeru: Strani investitor odluči uložiti novac u domaće gospodarstvo. Da bi kupio opremu za rad, te platio radnu snagu, potrebna mu je domaća valuta. U tu svrhu donosi npr. 2 mil. USD domaćem valutnom odboru i zauzvrat dobija iznos prema utvrđenom konverzijskom omjeru (u ovom slučaju to je npr. 2:1) tj. 4 mil KM.Ovaj novac predstavlja obvezu valutnog odbora, koji mora biti razmijenjen na zahtjev za sredstva deponirana kod Središnje banke. Dio ovog iznosa je utjelovljen u novčanicama i kovanom novcu, ali dio završava u komercijalnim bankama i predstavlja njihove rezerve gotovine (u ovom primjeru hipotetički cca 2 mil KM). Ukupna javnost povlači samo dio sredstava (1mil KM) na neki određeni dan, dio ostaje neiskorišten (također 1 mil KM). No profitom upravljane banke posuđuju taj novac otvaranjem računa, na temelju kojih imatelji tih istih računa mogu vući čekove do iznosa 2 mil KM. Ovdje smisao valutnoga odbora dolazi do punog izražaja. Naime, depoziti bankarskoga sustava nisu pokriveni rezervama pri valutnom odboru jer su kreirani u sustavu komercijalnih banaka, a ne od strane valutnog odbora, pa predstavljaju obveze komercijalnih banaka. Dakle, valutni odbor ne vrši konverziju čekova, koje su izdale komercijalne banke, nego je te čekove najprije potrebno razmijeniti u supsitutivni novac, a tek onda u novac na koji glase devizne rezerve.[2]

Valutni odbor je također utočište protiv devalvacije, a razlog leži u činjenici što je novac u optjecaju potpuno pokriven deviznim rezervama, tako da je svaka kontrakcija i ekspanzija novca uvjetovana povećanjem i smanjenjem deviznih rezervi. U gornjem primjeru, u slučaju da se količina novca u optjecaju smanji za 2 mil KM, devizne rezerve će se smanjiti za 1 mil USD, s obzirom da je uspostavljen odnos konverzije 2:1.

Održavanje likvidnosti banaka je također vrlo ograničeno u odnosu na klasični model središnje banke, jer je u tradicionalnom sustavu valutnog odbora zabranjeno davati kredite komercijanim bankama i državi, a također je uklonjena funkcije središnje banke kao davatelja poslijednjeg utočišta (last resort) za

[2] Federal reserve bank of Dallas, Southwest Economy, August 1995, Issue 4

komercijalne banke koje se suoče sa nelikvidnošću, tako da je u slučaju kriza bankarskog sustava daleko veća mogućnost tzv. "juriša na banke" (bank run) jer su banke primorane izlaz iz krize potražiti na drugi način osim zaduživanja kod središnje Banke. U tradicionalnom obliku valutnoga odbora središnja banka izdaje novac bankama preko diskontnog prozora, kako bi se pokrile poteškoće u održavanju likvidnosti. Međutim, ova mogućnost pod okriljem valutnog odbora je onemogućena, tako da funkcioniranje bankarskog sektora počiva isključivo na povjerenju javnosti. Ukoliko dođe do smanjenog povjerenja u bankarski sustav, što se naravno očituje u povećanoj zabrinutosti vlasnika depozita za njihova sredstva, s obzirom da banka nema dovoljno sredstava za isplatu svih depozita, neminovno dolazi do "juriša na banke" što u konačnici dovodi do krize i panike u cjelokupnom financijskom sustavu. Međutim, ovaj idealni princip strogoga reguliranja odnosa središnje banke prema bankarskom sektoru se često krši a motivi su obično prije politički a rjeđe imaju ekonomsku opravdanost. U tom se kontekstu može izdvojiti Bugarska u kojoj su sustavne krize banaka potpuno desetkovale bankarski sustav, dovele do velikog vala zatvaranja banaka početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, te znatno pogoršale pozicije aktive preostalih banaka koje nisu doživjele sudbinu stečaja. S obzirom na izrazitu vulnerabilnost bankarskog sektora u Bugarskoj, a uzevši u obzir obećanje Vlade o nemogućnosti ponavljanja sličnih scenarija, sustav valutnog odbora je usvojen ali uz povlašteniji odnos prema bankarskom sektoru, što znači da je mogućnost posljednjeg utočišta u situacijama teških kriza nelikvidnosti banaka zadržana.

Uloga održavanja međunarodne likvidnosti, funkcija koja pod okriljem središnje banke donosi mjere koje neposredno utječu na bilancu plaćanja prema inozemstvu kao što su: formiranje deviznih pričuva, sudjelovanje na deviznom tržištu, reguliranje kreditnih poslova sa inozemstvom, kontrola platnog prometa i devizna kontrola, usko je ograničena na formiranje deviznih rezervi čiji trend ovisi o tri faktora: suficitu po računu tekućih transakcija, transferima ili zaduživanjem u inozemstvu.

Države koje su uvele valutni odbor, prije svega Argentina, a zatim i većina drugih, imale su u pravilu visok deficit tekućega računa koji su pokrivale izravnim stranim investicijama. No u fazama recesije globalnog gospodarstva ili regionalnih kriza, kada interes investitora pada, posebno za zemlje u razvoju, pojedine države koje su funkcionirale pod valutnim odborom morale su sredstva namirivati vanjskim zaduživanjem, koji se se smatra osnovnim krivcem velikog sloma argentinskog gospodarstva 2001. godine.

Emisija novca jedina je izvorno zadržana funkcija središnje banke pod okriljem valutnog odbora. No i ta emisijska funkcija znatno je ograničena količinom deviznih rezervi pri središnjoj banci, s obzirom da je bit valutnog odbora u fiksnom odnosu dviju valuta. Rezervna valuta, koja ima funkciju sidra, može biti predstavljena jednom valutom, skupom valuta, zlatom ili drugom visoko likvid-

nom imovinom. Izbor rezervne valute je determinanta od krucijalnog značaja, a ovisi o dugoročnoj stabilnosti predložene valute, razini trgovinske razmjene sa zemljom izdatnicom rezervne valute te ponudi strane valute u cirkulaciji na domaćem tržištu.[3]

TIPIČNI VALUTNI ODBOR	TIPIČNA CENTRALNA BANKA
samo se kreira gotov novac	kreira gotov novac i depozite
fiksni devizni tečaj prema rezervoj valuti	vezani ili plivajući devizni kurs
količina "domaćeg" novca mora imati 100% pokriće u deviznim rezervama	promjenljive devizne rezerve
potpuna konvertabilnost	ograničena konvertabilnost
preuzimanje tuđe monetarne politike	diskrecijska monetarna politika
nepostojanje davatelja posljednjeg utočišta	postojanje davatelja posljednjeg utočišta
valutni odbor ne nadzire komercijalne banke	često nadzire komercijalne banke
transparentan	netransparentna
zaštićen od političkog utjecaja	politizirana
veliko povjerenje	malo povjerenje
seigniorage zarađuje samo od kamata	seigniorage zarađuje kamatama i inflacijom
ne može poticati inflaciju	može poticati inflaciju
nema finansiranja deficita države	mogućnost finansiranja deficita države
ne zahtijevaju se preduvjeti za monetarnu reformu	zahtijeva preduvjete za monetarnu reformu
brza monetarna reforma	spora monetarna reforma
malo uposlenika	mnogo uposlenika

Izvor: Lovrinović, I., Šokman, A., Perišin, I., *Monetarna politika*, Fakultet ekonomije i turizma "DR. Mijo Mirković", Pula, 2001.

[3] Grozeva , V., **The sustainability of the currency board regime,** Iquiry undergraduate research journal,University of Arkansas, 2003.

Politika valutnog odbora u BiH

Funkcioniranje Centralne banke Bosne i Hercegovine najbliže je tzv. tradicionalnom ili ortodoksnom modelu valutnog odbora koji je ujedno i najrigorozniji i donosi niz ograničenja u odnosu da djelovanje klasične centralne banke.

Centralnoj banci Bosne i Hercegovine potpuno su ograničene mogućnosti bilo kakvog utjecaja na količinu novca u optjecaju koji odudara od ortodoksnog koncepta valutnog odbora koji propagira stopostotnu pokrivenost novca u optjecaju čvrstom valutom. Dakle količina novca u optjecaju upravo je određena količinom deviznih rezervi koje garantiraju konverziju nacionalnog novca, konvertbilne marke, u čvrstu valutu u svakom trenutku. Primjena tradicionalnog pristupa valutnog odbora ima svoje realno utočište u desetljećima dugoj nestabilnosti nacionalne valute, kako u bivšoj zajedničkoj državi tako i neposredno nakon stjecanja neovisnosti Bosne i Hercegovine. Nestabilnost domaće valute bila je u prvom redu posljedica generirane inflacije od strane Centralne banke usljed nebalansirane emisije dodatnog novca, tako da je povjerenje stanovništa dobijala strana valuta, u pravilu njemačka marka, koja je imala i funkciju čuvanja vrijednosti.

Osim toga, Centralna banka Bosne i Hercegovine ne može djelovati kao davatelj posljednjeg utočišta komercijalnim bankama (last resort) čije negativno poslovanje ugrožava opstojnost same banke, a time i depozite građana što je jedna od osnovnih zadataka klasične centralne banke, s obzirom da komercijalne banke kroz multiplikaciju kredita i depozita mogu djelovati kao generatori nestabilnosti i na taj način potkopavati fiksno ustrojen monetarni režim valutnog odbora. Posebno je to važno ako se uzme u obzir konstantna nestabilnost bankarskog sustava u povijesti Bosne i Hercegovine, čija je slabost ugrožavala i sam gospodarski sustav. Potreba za reguliranjem bankarskog sektora u Bosni i Hercegovini se nametnula kao primarna potreba. Liberalno postavljanje depozitno kreditnog multipliciranja komercijalnih banaka dovelo bi ne samo u pitanje opstojnost 1997. godine ustrojenog fiksnoga tečaja prema zamjenskoj valuti valutnog odbora, nego i raspirivanje nove makroekonomske nestabilnosti i pad teško uspostavljenoga povjerenja prema nacionalnoj valuti nakon desetljeća slabih performanci domaće valute.

Također, Centralnoj banci Bosne i Hercegovine onemogućeno je i manipuliranje tečajnom politikom konvertibilne make u skladu sa interesima i potrebama cjelokupnog gospodarstva, s obzirom da je tečaj postavljen fiksno i nepromjenjivo u omjeru 1:1,95583 prema valuti europske monetarne unije. Upravo je nemogućnost utjecaja na visinu tečaja jedan od uzroka izrazito negativne vanjskotrgovinske bilance Bosne i Hercegovine koja se od uvođenja valutnog odbora u Bosni i Hercegovini neprestano produbljuje i koja je u prošloj godini premašila 8 milijardi konvertibilnih maraka. Deficit trgovinske bilance se još uvijek pokriva tekućim transferima iz inozemstva (donacije za razvoj BiH i doznake iseljenika)

te kapitalnim trasferima u koje su prvestveno uključene strane investicije. Međutim, kako je priljev donacija za obnovu i rekonstrukciju zemlje sve manji a upitan je i budući tijek iseljeničkih doznaka, posebno kad se tome pridoda i završetak privatizacijskog porcesa a samim time i smanjenje deviznog priljeva po tom osnovu, dolazi u pitanje i sama opstojnost valutnog odbora, s obzirom da se osim vanjskog zaduženja koje također bilježi rast, devizna sredstva radi održavanja 100% pokrivenosti konvertibilne marke pod valutnim odborom mogu osigurati isključivo pozitivnom platnom bilancom.

Moglo bi se reći da Centralna banka Bosne i Hercegovine funkcionira kao velika mjenjačnica. U optjecaj može ući točno onoliko konvertibilnih maraka, koliko u Centralnoj banci postoji pokrića u zamjenskoj valuti, odnosno eurima. Ovakav sustav omogućio je povrat davno izgubljenoga povjerenja u domaću valutu s obzirom da potpuna pokrivenost omogućava punu konvertibilnost domaće valute. Također, valutni je odbor prvobitno izliječio inflaciju, kroničnu slabost monetarnog sustava Bosne i Hercegovine kroz povijest.

Međutim novi ustroj Centralne banke Bosne i Hercegovine oduzeo joj je ključne instrumente za regulaciju monetarne politike, odnosno mogućnost diskrecijskoga djelovanja i utjecaja na gospodarska kretanja, što je općeprimjenjivana uloga središnjih banaka u zemljama širom svijeta koje putem transmisijskog monetarnog mehanizma omogućavaju podršku gospodarstvu, odnosno pomažu rast i razvoj.

Međutim, događaji u bhgospodarstvu u proteklih godinu dana ukazuju na nove negativne trendove koji ponovo dovode u pitanje opravdanost samog valutnog odbora. Naime, inflacija je u Bosni i Hercegovini u lipnju mjesecu iznosila je 10,2%, što je znatno više od 4% koliko je iznosila u Eurozoni. Visoka razina inflacije u BiH, osim što je posljedica nekontroliranoga i neopravdanog rasta cijena energenata na domaćem tržištu, također je uzrokovana fisklanom nedisciplinom, odnosnom rastom plaća u javnom sektoru što osim što dodatno produbljuje inflacijsku spiralu, izrazito destimulativno djeluje i na samu konkurentnost bh gospodarstva, zbog rasta troškova na strani ponude. Makroekonomski indikatori poput visoke inflacije, zbog koje je valutni odbor djelomično i uveden, sada ponovo pokazuju pogoršanje. Međutim, evidentno je da uzroci koji su eliminirani uvođenjem valutnog odbora ne leže u monetarnoj sferi, nego u fiskalnoj domeni, na koju Centralna banka nema utjecaj.

Kako što je već spomenuto, sadašnji ustroj Centralne banke Bosne i Hercegovine produkt je međunarodnih financijskih institucija na čelu sa MMF-om, koji su i postavili prvog guvernera centralne banke koji prema zakonu o Centralnoj banci nije smio biti domaća osoba. Bitno je spomenuti da se MMF smatra glavnim krivcem za najveću financijsku krizu u svijetu u posljednjem desetljeću, a koja je pogodila Argentinu. Upornim inzistiranjem na postulatima valutnoga odbora i na principima koji su bili neprimjenjivi za tu zemlju, sve

kako bi se Argentina oslobodila iz omči financijskog kolapsa, vratili su zemlju goovo u stanje od prije početka financijske krize uz vanjski dug od preko 140 milijardi $.

Iako trenutni makroekonomski parametri u Bosni i Hercegovini ukazuju na neodrživost postojećeg makroekonomskog smjera zemlje, ipak je prije svega nužno provesti reforme u oblastima koje nisu u domeni ekonomije, kako bi se stvorile osnove za stabilan i održiv rast i razvoj cjelokupnoga gospodarstva.

Merim Kasumović

Ekonomski motivi evropskih integracija kao interes zemalja jugoistočne Evrope i Bosne i Hercegovine

SAŽETAK

Za razliku od zemalja srednje i istočne Evrope, uključujući kasnije i dvije balkanske zemlje Rumuniju i Bugarsku, sasvim drugačiji odnos EU uspostavlja sa zemljama jugoistočne Evrope ili, kako se još označava, Zapadnog Balkana (Albanija i zemlje bivše Jugoslavije, sem Slovenije,[1] kao postkonfliktnog (rizičnog) područja. Za ove zemlje je predviđen nestandardni redoslijed integracije, zbog ugrožene sigurnosti cijelog regiona. Usljed toga, EU je za ove zemlje donijela regionalni program, koji se naziva *procesom stabilizacije i pridruživanja*. **Dakle, proces stabilizacije i pridruživanja** (PSP) je dio procesa proširivanja EU. On je okvir za evropsku orjentaciju zemalja Zapadnog Balkana sve do trenutka njihovog prijema u Uniju. U procesima predpridruživanja neophodno je omogućiti slabije razvijenijim zemljama da sustignu razvijenije ili da se u svim segmentima podstiče *konvergiranje* (približavanje) ekonomskih varijabli među zemljama.

Ključne riječi:

JIE, PHARE, ekonomska konvergencija, Ballasa-Samuelson efekt, EMU, optimalna valutna područja

[1] U prijeratnom vremenu nekadašnja Jugoslavija je uspostavila političke odnose sa EZ 1968. godine, pri čemu su se ekonomski odnosi odvijali u okvirima trgovačkih ugovora i posebnih aranžmana koje je zajednica odobravala pojedinim zemljama, u čijem sklopu i Jugoslaviji.

ABSTRACT

The article discusses the special program which European Union has devised for accession of the Western Balkan countries (Albania and countries of former Yugoslavia, except Slovenia). A specific integration plan has been devised for these countries primarily due to safety issues within the region. Regional program has been created called the *stabilization and accession program*. It is used as the framework for orientation of the Western Balkan countries until their full membership in the European Union. It is necessary to enable the less developed countries do catch up with the developed countries and to promote convergence of economic variables among countries.

Key words:

JIE, PHARE, economic convergence, EMU, optimal currency areas, Ballasa-Samuelson effect

Uvod

Kao i u većini zemalja u tranziciji, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, primarni cilj vanjskih politika jeste članstvo u Evropskoj uniji. Osnovni razlog za pristupanje Evropskoj uniji jeste potreba zemalja izvan Unije da se priključe tržištu Evropske unije koje za većinu njih nudi brojne pogodnosti i pristup brojnim finansijskim izvorima neophodnim za njihovu stabilizaciju.

Iako postoji dovoljan koncenzus svih političkih i naučnih aktera unutar Bosne i Hercegovine da je proces pridruživanje Evropskoj uniji neizbježan (mnogi analitičari u zemlji pokazuju da je ovaj interes političara samo verbalan), još uvijek ne postoji dovoljna kohezija oko implementacije adekvatnih ekonomskih, socijalnih i političkih reformi neophodnih za uspješnu integraciju u Evropsku uniju. Predstojeći period za Bosnu i Hercegovinu će biti iznimno važan jer će adaptiranje njenih institucija, pravnog, ekonomskog i političkog sistema na zakone koje nalaže EU iziskivati dodatne napore za šta će biti neophodno utemeljenje funkcionalnih institucija za što kvalitetniju komunikaciju sa EU.

Posmatrajući zemlje iz regiona centralne i istočne Evrope koje su znatno brže uspjele 'prevazići' većinu tranzicijskih problema (za razliku od onih iz jugoistočne Evrope), primjećuje se da je članstvo u EU imalo i pozitivne i negativne efekte za sve članice iz posljednjeg i pretposljednjeg proširenja. Ukoliko izoliramo finansijsku podršku i definiramo je kao najveću prednost punopravnog članstva u EU, na drugoj strani ostaju izvjesne prijetnje koji bi mogle utjecati na produbljivanje nekih političkih, socijalnih i ekonomskih problema.

Ove prijetnje se uglavnom ogledaju u nemogućnosti svih novih članica da u kratkom roku ubrzanim tempom dostignu potpunu makroekonomsku stabilnost. Mnogobrojne razlike između članica EU kao i trenutnih zemalja kandidatkinja (Hrvatska, Makedonija i Turska) ukazuju na neophodnost sagledavanja opće situacije i ocjenjivanje područja u kojima je potrebno sustizanje nivoa EU. Drukčije rečeno, neophodno je omogućiti slabije razvijenijim zemljama da sustignu razvijenije, ili da se u svim segmentima podstiče *konvergiranje* (približavanje) ekonomskih varijabli među zemljama. Proces pridruživanja EU od potencijalnih članica zahtijeva ispunjavanje kriterija realne, strukturne i nominalne kovergencije.

Postojanje kriterija *konvergencije* je iznimno važno jer omogućava potencijalnim članicama da se usmjere na implementiranje specifičnih političkih i ekonomskih mjera radi što ekspeditivnijeg i efikasnijeg konvergiranja. Radi što jednostavnijeg razumijevanja kriterija *konvergencije* neophodno je definirati ranije pomenutu realnu, nominalnu i strukturnu konvergenciju. Pal Gaspar definira *realnu konvergenciju* kao sličnost u visini GDP-a po stanovniku, razine nominalnih nadnica, ravnoteže realnog deviznog kursa (smanjenje indeksa devijacije deviznog kursa) i s tim povezano sličnosti razina cijena i odnosu cijena vanjskotrgovinskih i lokalnih dobara.[2] U okviru *strukturne konvergencije* moramo se prisjetiti Roberta Mundella (1961) i *Teorije optimalnih valutnih područja*[3] na osnovu koje su i utemeljeni uvjeti strukturne konvergencije. U osnovi uvjeti se odnose na realnu i finansijsku otvorenost, mobilnost faktora proizvodnje, visok udio međunarodne trgovine (između zemalja EU i tranzicijskih zemalja) i sličnosti ekonomskih struktura zemalja. Konačno, *nominalna konvergencija* uvjetuje odnosno zahtijeva od tranzicijskih zemalja da ispune kriterije iz Kopenhagena (ekonomske, političke i institucionalne) i Maastrichta (inflacija, dugoročne kamatne stope, deficit državnog budžeta, javni dug i nezavisnost Centralne banke).

Svi navedeni kriteriji za konvergenciju u znatnoj mjeri utječu na utemeljenje makroekonomske (ne)stabilnosti. Ono što tranzicijske zemlje očekuju od ispunjavanja ovih kriterija jeste i priključenje EMU (Evropskoj monetarnoj uniji) od čijeg se članstva očekuje "povećana makroekonomska stabilnost, porast trgovine i snižavanje kamatnih stopa".[4] Naravno, ovdje postoje i moguće prijetnje koje se mogu očitovati u ispunjavanju kriterija realne konvergencije i istovremenoj visokoj inflaciji koja se može javiti kao rezultat povećane razine proizvodnje

[2] Gaspar, P. ″Real and Nominal Convergence of Pre-Accession Economies and the Choice of Exchange Rate Regime″, *International Centre for Economic Growth (ICEG) and Budapest University of Economics (BUE)*, Paper presented on the conference *Alternatives for Exchange Rate Regime In Pre-Accession Economies*, September 20-21, Vienna, 2001.

[3] Mundell, R. ″A Theory of Optimum Currency Areas″, *The American Economic Review*, No. 51: 657-665, 1961.

[4] De Grauwe, P., Schnabl, G. Exchange Rate Regime and Macroeconomic Performance in Central and Eastern Europe. *CESIfo Working Paper No. 1182, 2004.*

(*Ballasa-Samuelson efekat*[5]). Prema *Ballasa-Samuelson efektu* osnovna prijetnja je povećanje CPI (*indeksa potrošačkih cijena*) što se uglavnom dešava zbog povećane proizvodnje industrijskog sektora. Mihaljek i Klau tvrde da s obzirom na činjenicu da tranzicijske zemlje trenutno doživljavaju restrukturiranje sektora usluga (bankarstvo, osiguranje, transport) postoji jednak rast produktivnosti u industrijskom i uslužnom sektoru zbog čega *BS efekt* i ne mora postojati u svim tranzicijskim zemljama.[6]

Iako sve tranzicijske zemlje ne posjeduju jednako razvijene industrijske sektore i sektore usluga, njihov zajednički cilj i dalje ostaje punopravno članstvo u EU, bez obzira na sve eventualne prepreke koje se mogu pojaviti u samom procesu pridruživanja.

Regionalni pristup

Za razliku od zemalja srednje i istočne Evrope, uključujući kasnije i dvije balkanske zemlje Rumuniju i Bugarsku, sasvim drugačiji odnos EU uspostavlja sa zemljama jugoistočne Evrope ili, kako se još označava, Zapadnog Balkana (Albanija i zemlje bivše Jugoslavije, sem Slovenije[7]), kao postkonfliktnog (rizičnog) područja. Za ove zemlje je predviđen nestandardni redoslijed integracije, zbog ugrožene bezbjednosti cijelog regiona. Usljed toga, EU je za ove zemlje donijela regionalni program, koji se naziva *procesom stabilizacije i pridruživanja*.

Dakle, proces stabilizacije i pridruživanja (PSP) je dio procesa proširivanja EU. On je okvir za evropsku orijentaciju zemalja Zapadnog Balkana sve do trenutka njihovog prijema u Uniju.

Prvobitno je donesen Program *postratne obnove* jugoistočne Evrope, pogotovo BiH, koji je od početka projiciran kao dio zamašnog projekta u kojem su primarni sigurnosni aranžmani, temeljne institucionalne i strukturne reforme privrede i društva, permanentni politički dijalog i integracija zemalja kriznog regiona u regionalne, evropske i transatlanske strukture. Štaviše, po mnogim ocjenama, poslije sloma komunizma „bezbjedonosni značaj zemalja bivše Jugoslavije nadjačava njen ekonomski značaj", zbog čega uobičajeni instrumenti – liberalizacija, trgovina i harmonizacija pravnih sistema ne moraju neposredno utjecati na političku stabilnost.[8]

---

[5] Sektor razmjenjivih dobara ima znatno veći rast produktivnosti od sektora nerazmjenjivih dobara, što dovodi do povećanja cijena nerazmjenjivih dobara.

[6] Mihaljek, D., Klau, M. The Balassa-Samuelson Effect in Central Europe: a Disaggregated Analysis. *BIS Working Paper* 143, 2003.

[7] U prijeratnom vremenu nekadašnja Jugoslavija je uspostavila političke odnose sa EZ 1968. godine, pri čemu su se ekonomski odnosi odvijali u okvirima trgovinskih ugovora i posebnih aranžmana koje je zajednica odobravala pojedinim zemljama, u čijem sklopu i Jugoslaviji.

[8] Vladimir Gligorov, Strepnje i strasti: perspektive bivše Jugoslavije u zborniku: "Ekonomska cena rata, Fondacija za mir i rješavanje kriza", Pariz/Beograd, 1996., str. 81.

Upravo zbog gornjih razloga, odnos EU prema zemljama jugostočne Evrope, dakle: Albaniji, Bosni i Hercegovini Hrvatskoj, nekadašnjoj SR Jugoslaviji (danas Srbiji i Crnoj Gori) i BJR Makedoniji, realizira se u okviru tzv. *Istočne strategije EU*, što direktno utječe na njihovu kandidaturu za članstvo u EU.[9] Naime, EU je 1996. godine usvojila jedinstven koncept odnosa prema ovim zemljama, označen kao *regionalni pristup*, koji je prihvaćen kao pragmatičan prilaz manje-više sličnim problemima zemalja u regiji, koje teže ka evropskim integracijama.[10] Ovakav pristup postavljen je u funkciju implementacije *Dejtonskog* i *Erdutskog sporazuma*, koji treba da doprinese uspostavljanju političke stabilnosti i ekonomskog prosperiteta regije.

U početku, Vijeće EU temelji svoj odnos prema ovim zemljama na autonomnim trgovinskim preferencijama, finansijskoj i ekonomskoj pomoći (s programima *Obnova*, *Rekonstrukcija* i *PHARE*), te posebnim ugovornim odnosima. Razvoj tako utemeljenih odnosa ovisio je o dinamici ispunjenja općih i specifičnih političkih i ekonomskih zahtjeva, postavljenim pred svaku zemlju u regiji. Opći zahtjevi se protežu na demokratske reforme, poštovanje ljudskih prava, povratak izbjeglica, ekonomske reforme i regionalnu saradnju, a specifični, uglavnom, na implementaciju mirovnih sporazuma. Na osnovi općeusvojenih strategijskih načela, EU je utvrdila, za dio zemalja JIE, pravila regionalnog približavanja, političkih i ekonomskih uslova jedinstvene i jasne politike unaprijeđenja bilateralnih odnosa zasnovanih na tržištu, finansijskoj potpori i ekonomskoj kooperaciji, kroz ugovorne odnose koji osiguravaju određeni stepen fleksiblinosti.

Na ovaj način je regionalna politička i ekonomska saradnja pretpostavljena kao početno i ključno pitanje smirivanja konflikata, a posredstvom "kolektivnih" priprema za uključivanje u EU. Po nekim od tadašnjih respektabilnih mišljenja bi i ekonomska pomoć i strana ulaganja bili mnogo bliži i dostupniji regionu nego svakoj pojedinoj zemlji, kao izoliranom i premalenom tržištu.[11]

Kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, ali i zemlje s područja bivše Jugoslavije, opća pomoć kroz programe etablirana je u ovisnosti o ispunjavanju uvjeta iz *Mirovnog ugovora*, uključivši i saradnju s Haškim tribunalom, kao i usaglašavanju ugovora između Federacije BiH i Republike Hrvatske, odnosno Republike Srpske i tada savezne Republike Jugoslavije s *Mirovnim ugovorom*, a pod supervizijom OHR-a. Primjena ovih uvjeta akceptirana je kao pretpostavka započinjanja procesa završnog pregovaranja za pristup u članstvo Unije.

---

[9] Prema A. Hadžiahmetović, Ekonomija Evrope, Sarajevo, 2005., str. 103.

[10] U početku je ovaj pristup od nekih političara i teoretičara, naročito s područja Hrvatske, bio označen sumnjičenjem za obnavljanje bivše Jugoslavije.

[11] Stojanov, Dragoljub. Relevantnost evropskog modela ekonomske integracije za Balkanski region: Slučaj BiH kao balkanske zemlje, zbornik "Forum Perspektive", PROMO International, Tuzla, 1998.

Pristupanjem PHARE-programu BiH[12] se obavezala da će udovoljiti zahtjevima iz *Bijele knjige EU*, koji su se odnosili na pripremu izabranih zemalja centralne i istočne Evrope za integraciju u unutrašnje tržište Unije.

Svakako bi se trebala obratiti pažnja na upozorenja eminentnih ekonomista Josefa Štiglica, Džona Perkinsa, Dragoljuba Stojanova koji tvrde da su baš ove iste institucije krive za nestabilnost i ekonomske krize u većini zemalja trećeg svijeta, posebno Africi i Latino Americi. "Tranzicijski paket koji se implementira u Bosni i Hercegovini zasnovan je na 'pravilima igre' Washingtonskog konsenzusa"[13] i u velikoj mjeri ne dozvoljava odstupanje od specifičnih planova za svaku zemlju. Odstupanje od programa reforme i tranzicije koji su nametnuti Bosni i Hercegovini moglo bi uzrokovati negativne efekte za ekonomsku stabilnost. Ogromne sume novca, investirane u BiH[14] (Japan, SAD, SB, MMF i drugi), namjenjene su da pomognu stabilizaciji političke i ekonomske situacije, rekonstrukciji razrušene infrastrukture, implementiranju mira, uspostavljanju funkcionalnih državnih institucija i mnogim drugim programima koji bi od Bosne i Hercegovine stvorili stabilnu zemlju. Ovaj plan doniranja sredstava nije doveden do kraja iz razloga spore implementacije na terenu i visoke stope korumpiranosti. U svakom slučaju, moramo prihvatiti činjenicu da je Bosna i Hercegovina u velikoj mjeri postala ovisna o stranoj finansijskoj pomoći i investicijama. Na samom početku investiranja, nakon rata 1992.-1995., ovakve investicije su, kao i danas, doprinijele razvoju Bosni i Hercegovini, međutim, neadekvatne i nedovoljno razvijene domaće institucije nisu uspjele da kreiraju programe za svoju samoodrživost, zbog čega je Bosna i Hercegovina i dalje finansijski ovisnik.

Štaviše**,** finansijska ovisnost predstavlja veliki problem, jer kontinuirano ugrožava samoodrživi razvoj koji je apsolutno neophodan za Bosnu i Hercegovinu. Enormni finansijski izdaci (ratovi u Iraku, Afganistanu i prirodne katastrofe u Indoneziji) koji su zadesili međunarodnu zajednicu umanjili su doniranje u Bosnu i Hercegovinu. Smanjena finansijska pomoć Bosni i Hercegovini je uslijedila u najgorem mogućem periodu, jer procesi tranzicije i rekonstrukcije nisu dostigli željene nivoe. Iako bi se moglo reći da se Bosna i Hercegovina još uvijek nalazi u procesu obnove, preusmjeravanje sredstava

[12] PHARE-program je predviđao usvajanje ili usaglašavane legislative u 23 sektora, tržišta u skladu sa zatjevima Bijele knjige, zatim program izgradnje institucija, s jasnim zadacima i obavezama svih državnih organa i institucija.

[13] Stojanov, Dragoljub, *Nenaučene lekcije o obnovi i rekonstrukciji, Zbornik radova*, Otvoreno društvo, Sarajevo, 2002., str.52.

[14] Na Londonskoj konferenciji u decembru 1995. godine, Evropska unija i Svjetska banka procijenile su da BiH treba neophodna sredstva u iznosu od 5.1 milijardi US$ (oko 9.7 milijardi KM koliko je u tom momentu iznosilo) za period prvih pet godina rekonstrukcije, te su pozvali ostale bilateralne i multilateralne donatore da se zajedno sa njima uključe u ovu rekonstrukciju, prvenstveno SAD, Japan, Svjetska banka i Evropska unija. Više o ovome na internet stranici http://www.worldbank.org/

sa rekonstrukcije na ekonomske reforme, najvjerovatnije će zbog nedostatka finansijskih sredstava produžiti proces obnove i uspješne tranzicije. U većini zemalja JIE inozemne donacije, posebno iz EU, povećavaju se iz godine u godinu, pa čak i u zemljama koje su punopravne članice EU, međutim BiH je uslovljena nebrojenim faktorima adaptacije 'pravilima igre' EU prije nego joj ta sredstva postanu dostupna. Sve institucije, ekonomski, društveni i politički segmenti razvoja moraju zadovoljiti standarde EU prije nego se BiH dodijele sredstva za razvoj većine tih istih segmenata u jednoj zemlji.

Procesi stabilizacije i pridruživanja zemalja JIE

Proces stabilizacije i pridruživanja ima zacilj pružiti zemljama Zapadnog Balkana instrumente kojima će održavati stabilne demokratske institucije, osigurati da vladavina zakona prevlada i pomoći otvorenu i prosperitetnu ekonomiju utemeljenu na evropskoj praksi i standardima. Jake veze su formirane između svake od zemalja i EU-a putem tri glavna mehanizma: trgovina, finansijska podrška i odnosi utemeljeni na ugovorima. Također se podstiče bliža saradnja između zemalja u regiji, posebno kroz zaključivanje ugovora o slobodnoj trgovini i jačoj saradnji na carinskim pitanjima i pitanjima povratka izbjeglica.

Formuliran u cilju olakšanja saradnje i/ili integracija zemalja JIE, prethodno opisani "regionalni pristup" zemljama JIE dao je podsticaj široj regionalnoj saradnji ispoljenoj u zaključivanju brojnih ugovora sa ciljem liberalizacije trgovine, izbjegavanja dvojnog oporezivanja, pojednostavljenja kretanja robe, kapitala i ljudi (liberalniji režim viza) i prekograničnoj regionalnoj saradnji. Ovakva politika EU prema JIE naglašena je *Procesom stabilizacije i pridruživanja* (podržanog CARDS programom i kroz Evropsku agenciju za rekonstrukciju i razvoj).

Prema *Paktu o stabilnost*i (1999.) ovaj proces otpočinje sa novim procesom stabilizacije i pridruživanja, čiji će jedan od elemenata biti nova vrsta sporazuma – sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju – koji će se u principu odnositi na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, SR Jugoslaviju (danas Srbiji i Crnu Goru), BJR Makedoniju i Albaniju. Pakt stabilnosti za jugoistočnu Evropu iniciran je od strane EU kao politički okvir za stabilizaciju regije i baziran je na konceptu tzv. *crisis managementa*, čiji je osnovni postulat da se za prevenciju konflikta mora istovremeno raditi na tri područja – stvaranje sigurnog okruženja, promocija demokratije i uspostavljanje ekonomskog i socijalnog blagostanja.

Od zemalja JIE najdalje su tom putu Hrvatska i Makedonija, a najsporije su Srbija i Bosna i Hercegovina, koje još nisu napravile ni prvi institucionalni korak ka kandidaturi i punopravnom članstvu (nisu potpisale *Sporazum*). Pregovore o *Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju* prve su započele i završile Makedonija (*Sporazum* potpisan 2001. godine, a 2005. potvrđena kandidatura za članstvo) i Hrvatska (*Sporazum* potpisan 2001., kandidatura potvrđena 2004., pregovori

o punopravnom članstvu započeti 2005.). Albanija je pregovore o Sporazumu započela početkom 2003., parafirala ga početkom a potpisala sredinom 2006. godine. Srbija i Crna Gora pregovore o *Sporazumu* počele su zajedno, kao državna zajednica SCG, 2005. godine, ali su oni suspendovani 2006. zbog nedovoljne saradnje sa Haškim tribunalom. Pregovori sa Crnom Gorom su nastavljeni septembra 2006., a sporazum je parafiran u martu 2007. godine.

Bosna i Hercegovina je u proces stabilizacije i pridruživanja posljednja krenula, 25. novembra 2005. Tehnički dio pregovora je završen krajem 2006., a konačno potpisivanje sporazuma ovisi o dva ključna uvjeta– reforme policije i saradnje sa Haškim sudom. Budući da će napredak u pristupanju EU otvarati ekonomsku i političku atraktivnost, može se očekivati da će zaključenje *Sporazuma o pridruživanju i stabilizaciji* dati potjecaj prilivu investicija u Bosnu i Hercegovinu i podizanju životnog standarda uopće.

Zaključna razmatranja

Pojedini bosanskohercegovački ekonomisti utemeljuju tezu da bosankohercegovačka ekonomska misao znatno zaostaje za potrebama teorijskog propitivanja ekonomskih prilika i problema bosanskohercegovačkog "tržišnog društva" u nastajanju, što, prema njima, unosi dalju teorijsku konfuziju u stavove oko pristupanja EU-i.[15] Teza se obrazlaže činjenicom da su na to utjecale s jedne strane razarajuće ratne prilike (1992.-1995.), u kojima je diskontinuiran evolucioni tok domaće ekonomske misli od prethodne marksističke do danas prisutne neoklasične misli, a s druge nametnuti neoliberalni „idejni okvir" tranzicijskog procesa, kao i političke insuficijencije bosanskohercegovačkog društva (odsustvo političkog interesa za razvoj ekomske misli, podijeljenost ekonomista na entitetske pragmatične potrebe i, naprosto, pragmatska mikroekonomska usmjerenost kao najlukrativniji oblik zanimanja ekonomista u politički nestabilnim vremenima, kakva su danas na sceni u Bosni i Hercegovini).

Shodno prethodnim ocjenama, bosanskohercegovačka stručna i politička javnost još nije postavila pitanje procjene i obračuna mogućih makroekonomskih efekata pridruživanja i članstva Bosne i Hercegovine u EU. U takvim okolnostima, u stručnim krugovima razvija se svojevrstan vid pesimističkih viđenja integracija BH privrede u ekonomski prostor EU, naročito potkrijepljenih artikulacijom insuficijencija bosanskog društva: permanentne političke neusaglašenosti i

[15] Vid. Dragoljub Stojanov, Ekonomija podjele, DID, Sarajevo, 2000; Kadrija Hodžić, Domaća ekonomska misao o integraciji BiH u EU: imamo li razloga biti skeptični prema EU?, "Ekonomska revija", Ekonomski fakultet Tuzla, God. V br. 8, 2006.; Hamid Alibašić, Mjesto i uloga ekonomske misli u kreiranju ekonosmke politike i njene refleksije na funkcioniranje tranzicionog privrednog sistema BiH, "Ekonomska revija", Ekonomski fakultet Tuzla, God. V br. 8, 2006.

divergencije o ekonomskoj reintegraciji države (odsustvo jedinstvenog ekonomskog prostora i odsustvo jedinstvene ekonomske politike), nedostatka znanja makroekonomskog menadžmenta i neizgrađenosti efikasnih, pa i institucija uopće, i slabe konkurentske snage domaćih kompanija.

Kritičari[16] su, pri tome, najčešće upravljeni ka uspostavljenoj kvazi- makroekonomomskoj ravnoteži u zemlji (s alarmantnom registriranom stopom nezaposlenosti). Iako su bosanskohercegovačku makroekonomsku stabilnost i ekonomski razvoj eksplicite priječili gornje insuficijencije, implicitna ekonomska slabost pripisuje se, u tranzicionom paketu od strane IMF i Svjetske banke, primijenjenim načelima *Washingtonskog konsenzusa*, izvedenim iz odlika snažne države a primijenim na slabu državu kakva je *dejtonska BiH*. BiH kao zemlja na kojoj se testiraju razni programi međunarodne zajednice, sa labavom političkom integracijom, još većom ekonomskom divergencijom i neadekvatnim ustavom je potpuno nespremno dočekala jedan takav koncept razvoja. Insistiranje na načelima *Vašingtonskog sporazuma* može odvesti BiH u još veću zaduženost i ekonomsku nestabilnost. Prema mnogima se postigla i jedna vrsta "umjetne makroekonomske ravnoteže u kojoj su niska inflacija i stabilan tečaj ostvareni uz cijenu visoke nezaposlenosti i deficita platne bilance."[17]

U zemlji nemamo produbljene analize koje bi pokazivale prednosti integracije u EU i argumentirale ekonomske efekte od pridruživanja, iako sve teorijske pretpostavke,[18] koje su već potvrđene iskustvom do sada pridruživanih zemlja, govore da su potencijalne koristi pridruživanja znatno veće od eventualnih gubitaka i troškova. Makroekonomski efekti pridruživanja Bosne i Hercegovine Evropskoj Uniji od BiH će formirati punopravnog člana EU, ekonomski samodrživ privredni sistem, te ojačati mir i socijalnu sigurnost u EU i BiH. U Bosni i Hercegovini još nije ni postavljeno pitanje procjene i obračuna mogućih efekata pridruživanja i članstva u EU, iako je veoma važno da se efekti spoznaju već u prvoj fazi priprema za pridruživanje EU. To pospješuje kako pripremu argumentacije za postizanje političkog konsensuza o pridruživanju, odnosno pridobijanje javnog mnijenja, tako i stvaranje podloge za kvalifikovanije pregovore sa EU (kao i WTO), prije svega kada su pitanju sektori kojima je neophodno da se indiciraju mogući makroekonomski efekti bh pridruživanja EU. Ono što postoji jeste opća saglasnost da su potencijalne koristi znatno veće od eventualnih gubitaka i troškova, ali se pozitivni efekti ne mogu očekivati u kratkom roku.

---

[16] Najizraženije Dragoljub. Stojanov, *BiH od 1995.; Tranzicija i rekonstrukcija privrede* u "Politike međunarodne podrške zemljama JIE", FOD BiH, Sarajevo, 2000. i Kadrija Hodžić, Kvazi makroekonomska stabilnost – zapreka ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine, "Pregled", br. 4, Sarajevo, 2006.

[17] Vid. Kadrija Hodžić, Kvazi makroekonomska stabilnost....

[18] Izuzetak su radovi koji pozitivno zaokružuju Evropsku uniju "kao model integracije", između ostalih vidjeti: A. Hadžiahmetović, *Ekonomija Evrope*, Sarajevo, 2005; M. Bodiroža, *Evropska unija od 1957. do 2006.*, Banja Luka, 2006.

Literatura

Alibašić, Hamid. Mjesto i uloga ekonomske misli u kreiranju ekonomske politike i njene refleksije na funkcioniranje tranzicionog privrednog sistema BiH, "Ekonomska revija", Ekonomski fakultet Tuzla, God. V br. 8, 2006.

Bodiroža, Mladen. *Evropska unija:od Rima 1957. do Rima 2004*, Glas srpski, Banja Luka, 2005.

De Grauwe, P., Schnabl, G. Exchange Rate Regime and Macroeconomic Performance in Central and Eastern Europe. *CESIfo Working Paper No. 1182, 2004.*

Gaspar, P. ″Real and Nominal Convergence of Pre-Accession Economies and the Choice of Exchange Rate Regime″, *International Centre for Economic Growth (ICEG) and Budapest University of Economics (BUE)*, Paper presented on the conference *Alternatives for Exchange Rate Regime In Pre-Accession Economies*, September 20-21, Vienna, 2001.

Gligorov, Vladimir. Strepnje i strasti: perspektive bivše Jugoslavije u zborniku: "Ekonomska cena rata, Fondacija za mir i rješavanje kriza", Pariz/Beograd, 1996., str. 81.

Hadžiahmetović, Azra. *Ekonomija Evrope*. Ekonomski fakultet , Sarajevo, 2005.

Hodžić, Kadrija. Domaća ekonomska misao o integraciji BiH u EU: imamo li razloga biti skeptični prema EU?, "Ekonomska revija", Ekonomski fakultet Tuzla, God. V br. 8, 2006.

Hodžić, Kadrija. *Makroekonomski okvir za održivost i razvoj BiH*. Prizma, Sarajevo, Vol.11, 1995, str. 29-33.

Mihaljek, D., Klau, M. The Balassa-Samuelson Effect in Central Europe: a Disaggregated Analysis. *BIS Working Paper* 143, 2003.

Mundell, R. ″A Theory of Optimum Currency Areas″, *The American Economic Review*, No. 51: 657-665, 1961.

Stojanov, Dragoljub. Ekonomija podjele, DID, Sarajevo, 2000.

Stojanov, Dragoljub. *BiH od 1995.; Tranzicija i rekonstrukcija privrede* u "Politike međunarodne podrške zemljama JIE", Fond Otvoreno Društvo, Sarajevo, 2000.

Stojanov, Dragoljub. Relevantnost evropskog modela ekonomske integracije za Balkanski regiona: Slučaj BiH kao balkanske zemlje, zbornik "Forum Perspektive", PROMO Interntional, Tuzla, 1998.

JEZIČNO-KNJIŽEVNE TEME

Alen Matošević

Rječnik hrvatskog govora u slivu Soline

Popis nekih karakterističnih riječi ovoga govora treba doprinijeti razumijevanju jezičnih i vanjezičnih odnosa u kraju. Pri popisivanju dijela leksika nije glavni kriterij bio semantička nejasnost, čak ni frekventnost, nego više ilustracija glasovnih i obličnih karakteristika koje su opisane u dosadašnjim radovima.

Kod svake su riječi navedene i neke osnovne morfološke značajke, opet ne samo da se oprimjere morfološka pravila, nego i da se utvrdi kojem naglasnom tipu pripada dotična riječ. Etimologija je navedena kod većine posuđenica, gdje se to moglo sigurno utvrditi, dok je za slavenske riječi porijeklo riječi samo iznimno istaknuto. Etimološka je odrednica bitna kao slika jezične povijesti.

àber *m* [G *jd.* àbera] vijest, glas, obavijest, poruka.
<*tur.*[1] haber <*ar.* ḫabȁr: vijest, glas.

ȁjat (i **hȁjat**) *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* ȁjēm, *prid. rad.* ȁjō/ȁjala] mariti, skretati svoju pozornost, obraćati pažnju.
<*mađ.*[2] hajt.

àluga *ž sg. tantum* [G àlugē, DL àlugi] korov, obična trava.
<*prasl./stsl.* halòga.

àman *čest.* valjda
<*tur.* hemen <*perz. veznik* hem i *ar.* ān: tren, čas.

àmbār *m* [G *jd.* ȁmbāra, N *mn.* ȁmbāri] žitnica, spremište za kukuruz u klipu, skladište.
<*tur.* ambar, anbar, hambar <*perz.* anbār: spremište, skladište.

àmʲdža *m* [G *jd.* ȁmʲdžē, N *mn.* ȁmʲdže] stric, očev brat; djedov brat.
<*tur.* amuca, amca <*ar.* ʿamm: stric.

[1] Za etimologiju orijentalizama korišteni su Škaljić 1989. i Vajzović 1999.

[2] Za etimologiju riječi stranog, neorijentalnog, porijekla korišten je Kljajić, 2001.

àm^{i}džić *m* [G *jd.* àm^{i}džića] stričević, bratić, stričev sin.
<v. àm^{i}dža i *hrv.* -ić.

ànam *pril.* onamo, ondje.

àsura *ž* [G *jd.* àsurē] prostirka od rogožine.
<*tur.* hasır <*ar.* ḥaṣīr.

ášov *m* [G *jd.* ášova] kopača, alatka za kopanje zemlje napravljena tako da se željezni dio pritišće nogom, praktična zamjena za plug pri obrađivanju manjih površina.
<*mađ.* ásó

ȁzman *m* [G *jd.* ȁzmana] neuškopljen mužjak domaće životinje, najčešće svinje, nerast.
<*tur.* azman: vrlo krupan.

bȁb^{i}ne *ž pl. tantum* [G *bȁbīnā*] vrijeme koje žena poslije porođaja provede u postelji obnavljajući snagu (obično oko 6 tjedana), puerperij, babinje, usp. četerêsn^{i}ca; proslava koja se upriličuje kad to vrijeme prođe o kojoj se daruju novorođenče i rodilja.

baglàma *ž* [G *jd.* baglàmē] željezna spojnica kojom se vrata, prozori i poklopci pričvršćuju za drvene okvire i pomoću kojih se otvaraju i zatvaraju.
<*tur.* bağlamak: svezati.

bàjtara *ž* [G *jd.* bàjtarē] neugledna mala kuća, najčešće drvena koliba.
<*tal.* baita: drevna ili kamena koliba <*stvnjem.* Wahta (*njem.* Wacht): straža.

bàlčak *m* [G *jd.* bàlčaka] držak noža, sablje ili mača.
<*tur.* balĆak.

bàn^{u}t *gl. intr. svrš.* [*prez.* bànēm, *prid. rad.* bànō/bàn^{u}la] nenajavljen doći, iznenada se pojaviti.
<*tur.* basmak: udariti, nastupiti, pojaviti se.

bàrdāk *m* [G *jd.* bardáka, L *jd.* bardáku] posuda od pečene zemlje za spremanje rakije ili vina, ali i za držanje vode.
<*tur.* bardak <*perz.* bārdān: pehar, posuda za piće.

bàskija *ž* [G *jd.* bàskijē] grubo otesano posječeno tanko stablo za, žioka, vrljika, prečaga.
<*tur.* baskı, izvedeno od *gl.* basmak: udarati, pritisnuti.

bȁšča *ž* [G *jd.* bȁščē, G *mn.* bȁščī] okućnica u kojoj se obično uzgajaju povrće i voće, vrt, voćnjak.
<*tur.* bahĆe <*perz.* bāğĆe, *dem.* od bāğ: voćnjak.

bàška *pril.* napose, odvojeno, rastavljeno, posebno.
<*tur.* başka

begèn^{i}sat *gl. nesvrš.* i *svrš.* (+A) [*prez.* begèn^{i}šēm, *prid. rad.* begèn^{i}sō/begèn^{i}sāla] sviđati se, biti simpatičan (o djevojci i momku).
<*tur.* beğenmek: činiti dobro, ugađati.

bèš^{i}ka *ž* [G *jd.* bèš^{i}kē, L *jd.* bèš^{i}ci] kolijevka.
<*tur.* beşik

bezbèli (i **bèzbel**) *pril.* posve sigurno, bez sumnje, dakako, naravno.
<*tur.* besbelli: sasvimjasan, sasvim očevidan.

bijèd^{i}t *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* bȉjedīm, *prid. rad.* bijèdio/bijèd^{i}la] pobjeđivati.

bȉrat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* bȉrām,

prid. rad. bȉrō/bȉrala] učiti govedo kakvoj navici, npr. da jede određenu hranu.

bjelòpʲta *ž* [G *jd.* bjelòpʲtē, G *mn.* bjelòpītā] narodno jelo, posebna vrsta pite koja se ne slaže u listove tijesta, nego se tijesto zamijesi s mnogo svježeg sira i jajā, srednjača.
<*hrv.* bijel i *tur.* pite <*grč.* pétta.

bjelòšljiva *ž* [G *jd.* bjelòšljivē] vrsta šljive koja kad sazrije ostaje zelene boje.

blȁna *ž* [G *jd.* blȁnē] korito izdubeno u jednom komadu drveta u kojem se tuče voće za dalju obradu (za dobivanje čistog voćnog soka ili koma za vrenje).

bòcman *m* [G *jd.* bòcmana] mjera za zapreminu, u različitim krajevima različite vrijednosti, a obično dvije do osam okā; količinska mjera za kruh (npr. *bòcman* 'jedan kruh').
<*tur.* batman <*ar.* bāt: utvrđen, jasno određen i *ar.* mȁnn: mjera.

bògaz *m* [G *jd.* bògaza, G *mn.* bȍgāzā] slabo prohodna staza, uzak prolaz; prelaz preko ograde uz pomoć nogostupa s obiju strana.
<*tur.* boğaz: grlo, grkljan, ždrijelo, klanac.

bòstan *m* [G *jd.* bòstana] lubenica.
<*tur.* bostan: lubenice i dinje <*perz.* būstān (bū: miris, stān: *sufiks za tvorbu im. mjesta*): vrt.

bȍšča (i **bôšča**) *ž* [G *jd.* bȍščē, G *mn.* bȍščī] platno četverokutnog oblika; platnena torba, ono što se na dar donese u bošči.
<*tur.* bohĹa <*ar.* boġ: zavežljaj.

brȁbonjak *m* [G *jd.* brȁbonjka, G *mn.* brȁbonjākā] izmet sitna zrnata oblika (koji ostavljaju ovca

brȁgnᵘt se *gl. svrš.* (+G) [*prez.* brȁgnēm se, *prid. rad.* brȁgnō/brȁgla se] okaniti se, ostaviti, prestati.
<*tur*. brakmak: ostaviti, pustiti.

bréma *ž* [G *jd.* brȅmē] drvena posuda od 10-15 litara, koja se prema gornjem kraju suzuje, srednja joj je dȕga produžena i služi kao ručka.

bŕkat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez*. bȓčēm, *prid. rad.* bŕkō/bŕkala] miješati, zamjenjivati jedan pojam drugim; preturati bez reda.

bȓvnara *ž* [G *jd.* bȓvnarē, G *mn.* bȓvnārā] kuća od drvene građe.

bȕbnjara *ž* [G *jd.* bȕbnjarē, G *mn.* bȕbnjārā] mala željezna peć okrugla oblika, služi za grijanje manjih prostorija.

bùdžāk *m* [G *jd.* budžáka, N *mn.* budžáci] skrovit kut, skrovito mjesto u kući, ono gdje svega može biti.
<*tur.* bucak: kut, ćošak.

buđèlār *m* [G *jd.* buđelára] lisnica, novčanik.
<*tal.* pugilare: koji je veličine šake.

bùgija *ž* [G *jd.* bùgijē] para, dim.
<*tur.* buğu, buğı.

bùnjīšte *sr* [G *jd.* bùnjīšta] gomila na seoskom gospodarstvu na koju se baca nešto što se ne koristi ili je jako rijetko potrebno.
<*tal.* bugna: koš, košarica, *hrv. suf.* -īšte.

burànija (i **borànija**) *ž sg. tantum* [G burànijē] zeleni grah, mahune i kuhano jelo od njih; nešto sitno, nevažno.
<*tur.* burani, borani: mahune.

càrevka *ž* [G *jd.* càrevkē] sorta jabuke koja se trga s grane i sprema u slamu za zimu.

cȉcvara *ž* [G *jd.* cȉcvarē] debela palačinka od kukuruznog ili pšeničnog brašna, jaja, vrhnja ili mlijeka.

cigènjāš *m* [G *jd.* cigenjáša]

čàkija *ž* [G *jd.* čàkijē] mali sklopivi džepni nož.
<*tur.* Łakı

čàkšire *ž pl. tantum* [G čȁkšīrā] vrsta muških hlača širokih u gornjem dijelu, uskih od koljena do gležanja.
<*tur.* Łakşır: donji dio muške nošnje.

čȁla *ž* [G *jd.* čälē] štap, motka.
<*tur.* Łalmak: udarati, lupati.

čantàra *ž* [G *jd.* čantàrē] tripice, jelo od goveđeg želuca.

čȁsom *pril.* brzo, hitro.

čèla *ž* [G *jd.* čèlē, N *mn.* čële] pčela.

čèmber *m* [G *jd.* čèmbera] ženska marama, najčešće od istoimenog platna.

čet^{e}rêsnica *ž* [G *jd.* čet^{e}rêsnicē] vrijeme koje žena poslije porođaja provede u postelji obnavljajući snagu, usp. babine.

čȅngele *ž pl. tantum* [G čȅngēlā] vješala napravljena od željeznih kuka, a služe za vješanje mesa prilikom obrade.
<*tur.* Łengel <*perz.* čengāl: željezna kuka, pandža.

čevȑma *ž* [G *jd.* čevȑmē] rubac od finog tankog bijelog beza ili druge tanke tkanine sa zlatom ili srmom vezenim granama u kutovima.
<*tur.* Łevre.

čevȑntija (i **čevȑma**/**čavȑma**, zbog fonetske sličnosti upotrebljavaju se ove dvije riječi kao sinonimi, ali etimološki pogrešno) *ž* oštra krivina, okuka, zavoj.
<*tur.* Łevirinti: okretanje.

čéze *ž pl tantum* [G čézā] laka zaprežna kola na dva kotača.
<*mađ.* csesa <*franc.* chaise.

čìmbur *m* [G *jd.* čìmbura] jelo od jaja, jaja "na oko", jaja se bez miješanja peku na masti.
<*tur.* Łilbir, Łirbir.

čìnija *ž* [G *jd.* čìnijē] vrsta zdjele, prvenstveno od porculana.
<*tur.* Łini <*perz.* čīnī: kineski, kineske izrade.

čìvija *ž* [G *jd.* čìvijē] drveni ili željezni klin.
<*tur.* Łivi.

čivìluk *m* [G *jd.* čivìl^{u}ka] vješalica za odjeću.
<*tur.* Łivilik.

ćâr *m sg. tantum* [G ćâra] dobitak, zarada.
<*tur.* kâr <*perz.* kār: posao, težak rad, zanat.

ćása *ž* [G *jd.* ćásē] dublja posuda bez ručki, okruglog oblika, od različitih materijala.
<*tur.* kâse <*perz.* kāse.

ćȅīf *m sg. tantum* [G ćȅīfa] dobro raspoloženje, naslada, uživanje; volja, prohtjev.
<*tur.* keyif <*ar.* käyf.

ćènār *m* [G *jd.* ćènār] rub, okolica, kraj, prikrajak; vrsta beza, pamučnog platna; marama izvezena na rubovima.
<*tur.* kenar: rub, ivica, obala <*perz.* kenār: konac, kraj, obala, zagrljaj.

ćerèsta *ž sg. tantum* [G ćerèstē] namirnice potrebne da se spravi neko jelo; drveni građevinski materijal.
<*tur.* kereste <*perz.* kerāste: drvena građa.

ćèvāp *m* [G *jd.* ćevápa] svinjokolja, kolinje; jelo od mesa.
<*tur.* kebap <*ar.* kȁbāb: meso, jelo od dinstanog mesa.

ćevápit *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* ćèvāpīm, *prid. rad.* ćevápio/ćevápʲla] imati svinjokolju, klati svinje.

ćùmur *m sg. tantum* [G *jd.* ćùmᵘra] drveni ili kameni ugljen.
<*tur.* kòmūr.

ćùrak *m* [G *jd.* ćùrka, N *mn.* ćùrci, ćùrkovi, G *mn.* ćùrākā] kožuh, ogrtač podstavljen i opšiven krznom.
<*tur.* kūrk: krzno, krzneni kaput.

ćútᵗ *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* ćútīm, *prid. rad.* ćútio/ćútʲla] pažljivo slušati, obraćati pažnju.

ćùtuk *m* [G *jd.* ćùtᵘka, N *mn.* ćùtuci] panj, klada, kratko izrezan dio debla.
<*tur.* kūtūk.

djȅt (i **djȅnᵘt**) *gl. svrš.* (+A) [*prez.* djȅnēm, *prid. rad.* djȅo/djȅla, *aor.* djȅde] staviti, zametnuti.

djȅvēr *m* [G *jd.* djȅvera, N *mn.* djȅveri/djȅverovi] mužev brat; na pučkim svadbama onaj koji ispred mladoženjine strane vodi svatove.

dòlaf *m* [G *jd.* dòlafa] nepomični ormar s policama pričvršćen uza zid ili uzidan u nj.
<*tur.* dolap <*perz.* dūlāb.

dòljnjac *m* [G *jd.* doljnjàca, N *mn.* doljnjàci] panj ili "ćutuk" koji je odrezan od donjeg dijela stabla, neposredno do korijena.

dràpērija *ž* [G *jd.* dràpērijē] vrsta fine tkanine od češljane vune, na kojoj je često izvezena neki idiličan prizor.
<*fr.* drapé, draperie.

dȑljača *ž* [G *jd.* dȑljačē] oruđe kojim se nakon oranja usitnjuje i ravna gornji sloj zemlje.

dȑvnjāk *m* [G *jd.* drvnjáka, N *mn.* drvnjáci] mjesto u dvorištu na kojem se reže, cijepa i obrađuje drvo za ogrjev ili druge potrebe.

dúbak *m* [G *jd.* dúpka, N *mn.* dúpci] naprava u kojoj dijete stoji dok jošnije prohodalo i održava ravnotežu.

dùvak *m* [G *jd.* dùvka, N *mn.* dùvci] povez za glavu; mladenkin svadbeni veo.
<*tur.* duvak.

dȕvār (i **dȕᵘār**) ***m*** [G *jd.* dȕvāra, L *jd.* duváru] zid; kraj.
<*tur.* duvar <*perz.* dīwār.

džàba (i **džàbē**) *pril.* besplatno, badava, uzalud.
<*tur.* caba: ono što je besplatno, poklon.

džȁm *m* [G *jd.* džàma] staklo, zastakljeno okno, prozor.
<*tur.* cam <*perz.* gām.

džána *ž sg. tantum* [G *jd.* džánē] rakija od džanarike.

džȁnarʲka *ž* [G *jd.* džȁnarʲkē, L *jd.* džȁnarʲci] rana šljiva okruglog najčešće žutorumenog ploda (*Prunus mirobalana*, *Prunus cerasifera*).
<*tur.* can eriği <*perz.* ğān i *tur.* erik: šljiva.

džȅp *m* [G *jd.* džèpa] ušiven ili našiven dio na odjeći predviđen za odlaganje sitnijih predmeta.
<*tur.* cep <*ar.* ğāyb.

džȅzva *ž* [G *jd.* džȅzvē] posebna posuda za kuhanje kave, obično bakrena.
<*tur.* cezve <*ar.* ğāḏvā: glavnja, baklja.

đàkad *pril.* katkad, ponekad.
<*tur.* gâh <*perz.* gāh: nekad, ponekad i *hrv.* kad.

đȉlkoš *m* [G *jd.* đȉlkoša] obijestan mlad čovjek, pun snage; danguba.
<*mađ.* gyilkos: ubojica.

đìnđuʷa *ž* [G *jd.* đìnđuʷē, G *mn.* đȉnđūʷā] naušnica, minđuša; nakit, bižuterija.
<*mađ.* gyöngy: biser.

đòn *m* [G *jd.* đòna] potplat na cipelama, najčešće od debele kože.
<*tur.* gön: obrađena koža.

đòzluke *ž pl. tantum* [G đȍzlūkā] naočale.
<*tur.* göz: oko i *tur. suf.* lūk/lik.

đùturē *pril.* u cjelini, ukupno, ujedno, zajedno bez pojedinačnog mjerenja, brojenja ili razdvajanja.
<*tur.* götürü.

ȅgat *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* ȅgām, *prid. rad.* ȅgō/ȅgala] hramati, šepati.
<usp. ȅgav

ȅgav *prid.* hrom, šepav.
<*tur.* eğri: kriv, iskrivljen, nagnut.

èlāć *m sg. tantum* [obični su samo N i A] propast, nesreća.
<*tur.* helâk <*ar.* hālāk: propast.

eglènʲsat *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* eglènʲšēm, *prid. rad.* eglènʲsō/eglènsāla] prijateljski razgovarati.
<*tur.* eğlenmek: zabavljati se.

erèza *ž* [G *jd.* erèzē] zasun, kračun.
<*tur.* reze <*ar.* rāzzā.

èvta (i **èfta**) *ž* [G *jd.* èvtē] tjedan.
<*tur.* hafta <*perz.* heft: sedam.

evtàno (i **eftàno**) *pril.* tjedno, u tjednu.
<usp. èvta

fàjda (i **vàjda**) *ž sg. tantum* [G fàjdē] korist, dobit, zarada.
<*tur.* fayda <*ar.* fā'idā.

fètīlj (i **fitīlj**) *m* [G *jd.* fetílja] pamučna traka u svijeće, uljne ili petrolejske lampe.
<*tur.* fitil <*ar.* fātīl.

fȉrīz *m* [G *jd.* fȉrīza] vrsta igre sa štapovima "čalama" i malim komadom drveta, objektom igre.
<*tur.* Firuz <*ar.* fīrūz: pobjednik, sretnik.

fȓtālj *m* [G *jd.* frtálja] četvrtina, četvrt.
<*njem.* viertel (vierter: četvrti i Teil: dio): četvrt.

frtùtma *ž* [G *jd.* frtùtmē] zbrka, metež, gužva, strka.
<*tur.* vur! tutma!: "drži, ne zarobljuj!"

fùr^{u}na *ž* [G *jd.* fùr^{u}nē] limena peć. <*tur.* furun <*grč.* foûrnos.

gácat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* gâcām, *prid. rad.* gácō/gácala] u mjestu gaziti nešto, obično voće ili povrće da bolje pusti sok za dalju obradu.

gájtan *m* [G *jd.* gájtana] uže pleteno od pamuka ili svile; pamučna ili svilena predena ili pletena vrpca koja služi za porubljivanje ili ukrašavanje odjeće.
<*tur.* gaytan, kaytan <*ar.* qayṭān <*grč.* gaietanón.

gìban^{i}ca *ž* [G *jd.* gìban^{i}cē] kolač od pečenih listova tijesta, jabukova pekmeza i oraha, tradicionalno božićnio jelo.

gibíra *ž* [G *jd.* gibírē] točno određena količina namirnica namijenjenih nekome, sljedovanje.
<*njem.* gebühren: pripadati, dolikovati.

grȁ *m* [G *jd.* grâ/grȁa, N *mn.* grȁovi] grah.

grȁorast *prid.* koji je sive boje ili sive prošarane bijelom.
<*njem.* grau: siv, sijed.

grȁorka *ž* [G *jd.* grȁorkē] kokoška sive boje prošarane bijelom.
<usp. grȁorast.

grȅbeni *m pl. tantum* [G grȅbēnā] oruđe sa zupcima kojim se grebala vuna.

gríje *sr sg. tantum* [G gríja, L gríju] grijeh.

griòta *ž sg. tantum* [G griòtē] ono što izaziva sažaljenje i samilost; šteta.

gȕla *ž* [G *jd.* gȕlē] čvornat panj, ćutuk ili drvena građa teška za obrađivanje zbog grana.

gȕlav *prid.* čvornat, kvrgav.

gurábija *ž* [G *jd.* gurábijē] tvrd kolač kojemu su osnovni sastojci brašno, mast, pekmez ili med, šećer.
<*tur.* gurabiye <*ar.* gurāb: vrana.

gȕta *ž* [G *jd.* gȕtē] izraslina, oteklina, čvoruga.
<*tur.* gudde <*ar.* guddà.

gúvno *sr* [G *jd.* gúvna] mjesto na kojem se vrše ili mlati žito.

ìčkija *ž* [G *jd.* ìčkijē] alkoholno piće; strast za nečim.
<*tur.* iĹki: piće.

ìlīnka *ž* [G *jd.* ìlīnkē] kruška koja zrene o Ilinu, spomendanu sv. Ilije, 20. sprnja.

íse *sr sg. tantum* [G *jd.* íseta] dio nečega ili količina koja je nekome namijenjena, sljedovanje.
<*tur.* hisse <*ar.* ḥiṣṣa: dio.

ìspuljat *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ìspuljām, *prid. rad.* ìspuljō/ ìspuljāla, *aor.* ìspulja] isprazniti nešto ispunjeno vodom, npr. lokvu.

ìšćuvat *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ìšćuvām, *prid. rad.* ìšćuvō/ìšćuvāla, *aor.* ìšćuva] izmlatiti.

ìzbirat *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ìzbirām, *prid. rad.* ìzbirō/ìzbirāla] naučiti govedo kakvoj navici, npr. da jede određenu hranu.

jàgmit *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* jàgmīm, *prid. rad.* jàgmio/jàgmila] grabiti, natjecati se tko će prije što ugrabiti.
<*tur.* yağma <*perz.* yaġmā: natjecanje.

jàpija *ž* [G *jd.* jàpijē] drveni građevinski materijal; jak, krupno građen čovjek.
<*tur.* yapı.

jaùklija *ž* [G *jd.* jaùklijē] draga, voljena djevojka, odabranica.
<*tur.* yavuklu.

jèdnāko *pril.* svejednako, neprekinuto.

jèdnōč *pril.* jednom, davno.

jêr (i **jêra**) *zamj.* zašto, iz kojeg razloga.

jèr^{i}basma *ž* [G *jd.* jèr^{i}basmē] vrsta krupne sočne kruške koja se bere na grani.
<*tur.* yere basmaz: ono što ne pada na zemlju.

jùčēra *pril.* jučer.

jùka *ž* [G *jd.* jùkē] tradicionalno jelo od domaće tjestenine, može biti "na gusto" i "na rijetko", kao juha.
<*tur.* yufka: razvučeno tijesto <*ar.* ufqa: tanka koža.

kàca *ž* [G *jd.* kàcē, G *mn.* kâcā] visoka drvena posuda za kiseljenje kupusa, tiještenje voća za dalju obradu.
<*tal.* cazza.

kàč^{i}t se *gl. nesvrš.* (s+I) [*prez*. kàčīm se] biti u zavadi s nekim.

kalàisat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez*. kalàišēm, *prid. rad.* kalàisō/ kalàisāla] obljepljivati glinom kako se predmeti prevlače kalajem.
<*tur.* kalay: kalaj, kositar.

kȁldrma *ž* [G *jd.* kȁldrmē] gornji sloj puta načinjen od neobrađena obla kamena.
<*tur.* kaldırım <*grč.* kalós dromós: lijep put.

kàmara *ž* [G *jd.* kàmarē] hrpa, gomila.
<*tur.* kamara.

kanáfa *ž* [G *jd.* kanáfē] tanak konop, špaga.
<*tur.* kınap <*ar.* qinnāp: uzica od konoplje.

kȁnat *m* [G *jd.* kȁnata] krilo pernate životinje, prozorsko krilo.
<*tur.* kanad.

kàndžija *ž* [G *jd.* kàndžijē] bič.
<*tur.* kamĹi.

kȁstīle *pril.* namjerno.
<*tur.* kastile.

kàzan *m* [G *jd.* kàzana] veliki bakreni kotao koji sa strane ima ručke za nošenje, najviše i značenju stroja za pečenje rakije.
<tur. kazan, kazğan <*perz.* ḫāžğān.

kazaníja *ž* [G *jd.* kazaníjē] procent od dobivene rakije koji kazandžija uzima kao naknadu umjesto novca.
<usp. kazan.

kêr *m* [G *jd.* kêra] pas, nekad neutralno, nekad pogrdno.
<*grč.* Kérberos: troglavi Plutonov pas sa zmijama oko vrata i zmijskim repom.

kôc *m* [G *jd.* kóca, N *mn.* kóčevi] kolac.

kokòšnjāk *m* [G *jd.* kokošnjáka] kokošinjac.

kòlo *sr* [G *jd.* kòla] pojas za glavu kao dio nošnje, stavlja se ispod čembera.
<*tur.* kolan: pojas.

kòm *m* [G *jd.* kòma] ostatak voća nakon što se iscijedi sok.
<*grč.* kṓmys: svežanj.

kòm^{i}t *gl. nesvrš.* (+A) [*prez*. kòmīm, *prid. rad.* kòmio/kòm^{i}la] trijebiti sjemenke graha ili koje druge mahunarke od ljuske ili nejestivih dijelova.

kòmora *ž* [G *jd.* kòmorē] mladenkina popudbina iz očinske kuće, ruho.
<*lat.* camera: svod sobe, soba <*grč.* kamára: svod.

kompìr^{u}ša *ž* [G *jd.* kompìr^{u}šē] pita s krumpirom, jelo od tijesta i krumpira.
<*njem. dijal.* Gruntbir: (doslovno) zemljana kruška i *hrv. suf.* -uša.

kòparān *m* [G *jd.* kòparāna] gornji kaput od domaćeg sukna, vojnička bluza.
<*tal* capperone: ogrtač.

kòtō *m* [G *jd.* kótla] posuda za kuhanje, kotao.

kòza *ž* [G *jd.* kòzē] domaća životinja; konstrukcija od drvenih gredica koja služi za postavljanje balvana za rezanje na panjeve.

kȓč *m sg. tantum* [G kȓča] obradiv komad zemlje iskrčen od šikare i trnja.

kȓčev^{i}na *ž* [G *jd.* kȓčev^{i}nē] obradiv komad zemlje iskrčen od šikare i trnja.

krèdenac *m* [G *jd.* krèdenca] kuhinjski ormar za posuđe i kuhinjski pribor.
<*njem.* Kredenz <*tal.* credenza.

kȓmad^{i}t *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* kȓmadīm, *prid. rad.* kȓmadio/kȓmad^{i}la] sitniti, otkidati komad po komad, krnjiti.

kȓmak *m* [G *jd.* kȓmka] mužjak domaće svinje.

kȋrme *sr* [G *jd.* kȋrmeta] mlado od svinje, prase.

krúška *ž sg. tantum* [G krúškē] rakija od krušaka.

kȓv^{i}t se *gl. nesvrš.* [*prez.* kȓvīm se, *prid. rad.* kȓvio/kȓv^{i}la] svađati se.

kùćār *m* [G *jd.* kućára] kućica, svećenička kuća, župna kuća.

kùrjuk *m* [G *jd.* kùrjuka] rep, najčešće svinjski; jelo od svinjskog repa koje se tradicionalno sprema koscima u polje.
<*tur.* kuyruk: rep.

kutàr^{i}sat se *gl. svrš.* (+A) [*prez.* kutàr^{i}šēm se, *prid. rad.* kutàr^{i}sō/kutàr^{i}sāla se] osloboditi se, spasiti se čega.
<*tur.* kurtarmak: osloboditi se.

kùvet *m* [G *jd.* kùveta] snaga, sila, jačina.
<*tur.* kuvvet <*ar.* quwwä.

làloka *ž* [G *jd.* lȁlokē] životinjske usne; velike, ružne, istaknute usne.

làvōr *m* [G *jd.* lavóra] široka, plitka posuda za pranje, kružna oblika.
<*fr.* lavoir <*lat.* lavatorium.

lèđen *m* [G *jd.* lèđena] posuda za umivanje i pranje ruku.
<*tur.* leğen <*perz.* legen <*grč.* lechánī.

lìgure *ž pl. tantum* [G lȉgūrā] niske saonice punih strana, potkovane limenom tračnicom pravokutna presjeka.

líja *ž* [G *jd.* líjē] lijeha, gredica.

lȉko *sr* [G *jd.* lȉka] žilav, vlaknasti sloj s unutarnje strane kore brijesta, lipe ili kojeg drugog drveta, služi u pletarstvu.

lȍgnja *ž* [G *jd.* lȍgnjē] posteljica od oteljene krave; površina od sirćeta.

lòpar *m* [G *jd.* lòpara] kuhinjska daska, drvena lopata kojom se vadi kruh iz krušne peći.

lòpatīšte *sr.* [G *jd.* lòpatīšta] drška za lopatu.

lùkšija *ž* [G *jd.* lùkšijē] pepeo; voda u kojoj je prokuhan pepeo, služi kao deterdžent za pranje rublje.

magàza *ž* [G *jd.* magàzē] skladište ili trgovina građena od masivnog kamena.
<*tur.* mağaza <*ar.* mā̀ḫāzin: skladište, riznica.

mâj *čest.* izvoli, evo.

màksūz *prid. indecl.* koji se čime izdvaja, naročit, osobit, drukčiji od ostalih.
<*tur.* mahsus <*ar.* maḫṣūṣ: posebno određen, odlikovan.

mâl *m* [G *jd.* mála] stoka, blago.
<*tur.* mal <*ar.* māl: imetak.

màmen *prid.* koji je zahvaćen pomamom, koji se pomamio; mahnit.

màslenjāk *m* [G *jd.* màslenjāka] pita s maslom, prazna pita.

màša *ž* [G *jd.* màšē] željezna lopatica s dugim drškom, služi za vađenje žara i pepela iz peći.
<*tur.* maşe <*perz.* māše.

mašice *ž pl. tantum* [G mašícā] željezna hvataljka s dva kraka kojom se vadi žar i podstče vatra.
<usp. màša.

mèđāš *m* [G *jd.* međáša] prvi susjed; kamen ili kakva druga oznaka između dvaju imanja.

merája *ž* [G *jd.* merájē] ledina koja obično nije u posjedu privatnog vlasnika, nego je javno dobro.
<*tur.* mera <*ar.* mā̀rā: mjesto gdje pase stoka.

mȉjer *m sg, tantum* [G mȉjera] prvi posjet mladoženjinih roditelja mladenkinima u svrhu konačne potvrde prijateljstva.

mjȅrāst *m* [G *jd.* mjȅrāsta] neuškopljen mužjak svinje, mužjak za priplod, nerast.

mlȉječno *sr sg. tantum* [G mlȉječna] mliječni proizvodi.

mòt^{i}čīšte *sr* [G *jd.* mòt^{i}čīšta] drška za motiku, alatku za kopanje.

náćat *gl. intr. nesvrš.* [*prez*. nâćām, *prid. rad.* náćō/náćala] noćivati, provoditi noć.

nȁćve *ž pl. tantum* [G nȁćvī] drvena posuda izdubena od jednog komada, služi za miješenje kruha.

nafàka *ž* [G *jd.* nafàkē] ono što je čovjeku predestinirano, hrana, imanje, sreća u zemaljskom životu.
<*tur.* nafaka <*ar.* nafaqa.

nȁmrtvo *pril.* do iznemoglosti, u velikoj mjeri, gotovo do smrti.

nȁpobaška *pril.* svako za se, rastavljeno, odvojeno.
<usp. bàška.

nàsjetovat (i **nàsvjetovat**) *gl. svrš.* (+A) [*prez*. nàsjetujēm, *prid. rad.* nàsjetovō/nàsjetovāla] savjetovati.

nàvad^{i}t se *gl. svrš.* (+*inf.*) [*prez.* nàvadīm se, *prid. rad.* nàvadio/nàvad^{i}la se] naučiti se, navići se, steći naviku.

nȁzōr *pril.* na silu.
<*tur.* zor <*perz.* zōr: sila, snaga, muka.

nèvakat *m* [G *jd.* nèvakta] nezgodno vrijeme, nevrijeme.
<usp. vȁkat.

nȅotē *pril.* nehotice, ne htijući, bez zle namjere.

nȉta *ž* [G *jd.* nȉtē] dio na tkalačkom stanu koji služi da se u nj uvuče konac.

ȍbašma *ž* [G *jd.* ȍbašma] porub na odjeći.

obàzrijet se *gl. svrš.* (za+I) [*prez.* ȍbazrēm se, *prid. rad.* ȍbazrō/ ȍbazrijela] osvrnuti se.

odmalèna *pril.* od djetinjstva.

òjtrōs *pril.* jutros.

òkišat se *gl. svrš.* [*prez.* òkišā se, *prid. rad.* òkišō se] postati kišan (za dan ili vrijeme).

oklàgija *ž* [G *jd.* oklàgijē] tanak obli štap za razvijanje tijesta u listove.
<*tur.* oklağu.

oljepòtat se *gl. svrš.* [*prez.* oljepòtā se, *prid. rad.* oljepòtalo se] postati lijep (za dan ili vrijeme).

oséknᵘt se *gl. svrš.* [*prez.* òsēknēm se, *prid. rad.* oséknō/oséknᵘla se] jakim puhanjem očistiti slinu iz nosa.

òšinᵘt *gl. svrš.* (+A) [*prez.* òšⁱnēm, *prid. rad.* òšⁱnō/òšⁱnᵘla, *aor.* òšⁱde] udariti.

òtōjč, **otôjč**, **otȍjč** *pril.* malo prije, nedavno.

òtomān *m* [G *jd.* ȍtomāna] ležaj bez naslona.
<*njem.* Ottomanne <*fr.* ottomane: turska (ležaljka) <*ar.* Uṯmān: Osman, Otomanović.

òzēpst *gl. intr. svrš.* [*prez.* ozébem, *prid. rad.* òzēbō/òzēbla] smrznuti se, prehladiti se.

òvduda *pril.* ovuda, ovim putom.

pacùle *sr* [G *jd.* pacùleta] ženska marama za kosu.

pȁče *sr sg. tantum* [G *jd.* pȁčeta] hladetina, pihtije, tradicionalno jelo koje se spravlja izvarivanjem goveđih ili svinjskih nogu i glave.
<*tur.* paĹa <*perz.* pāče: nožice (*dem. riječi* pā, pāy: noga).

pàrac *m* [G *jd.* pàrca, N *mn.* pàrci, G *mn.* paráca] vršnjak, onaj koji je rođen iste godine.

pàrjenⁱca *ž* [G *jd.* pàrjenⁱcē] grubo obrađena drvena posuda u kojoj se rublje parilo.

pàrmak *m* [G *jd.* pàrmaka, N *mn.* pàrmaci] grubo otesana daska ili izrezana letva koja služi za ogradu.
<*tur.* parmak: prst.

pècara *ž* [G *jd.* pècarē] pećnica.

pèćⁱna *ž* [G *jd.* pèćⁱnē] veći kamen.

pèćⁱne *ž pl. tantum* [G pȅćīnā] kamenit predio.

pȅka *ž* [G *jd.* pȅkē] crepulja ili željezna posuda u obliku crepulje ili samo njen gornji dio, poklopac, a služi za pečenje raznih jela u žaru.

pèkmez *m* [G *jd.* pèkmeza] uvareni sok od jabuka, krušaka, šljiva ili drugog voća.
<*tur.* pekmez: uvareni voćni sok <*perz.* begmāz: piće, vino.

pèndžer *m* [G *jd.* pèndžera] prozor.
<*tur.* pencere <*perz.* penğere.

pèntrat se *gl. nesvrš.* (na+A) [*prez.* pèntrām se, *prid. rad.* pèntrō/ pèntrala se] s mukom uzlaziti, penjati se, verati se.

pérda *ž* [G *jd.* pérdē] pregrada, zaklon.
<*tur.* perde <*perz.* perde: zavjesa, pregrada.

pètrovka *ž* [G *jd.* pètrovkē] vrsta slatke jabuke koja sazrijeva o blagdanu sv. Petra i Pavla.

pjȅše *pril.* pješice, hodom.

plȁo *pril.* mnogo, puno, u velikoj mjeri.

plètīvo *sr* [G *jd.* plètīva] ono što se pčete, osobito u procesu pletenja.

plijèv^{i}t *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* plijèvīm, *prid. rad.* plijèvio/ plijèv^{i}la] odstranjivati korov.

pȍbaška *pril.* svako za se, rastavljeno, odvojeno.
<usp. bàška.

pȍdmjera *ž* [G *jd.* pȍdmjerē] opskrbljivanje potrepštinama za neki period, obično jedan mjesec.

pȍdnjača *ž* [G *jd.* pȍdnjačē] krpa kojom se briše pod, obično načinjena od nekog starog komada odjeće.

pògača *ž* [G *jd.* pògačē] okrugao pšenični kruh od beskvasng tijesta.
<*srlat.* (uz rom. posredovanje) focacea: pečena na ognjištu.

poglédat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* pòglēdām, *prid. rad.* poglédō/ poglédala] očekivati, iščekivati.

pȍistija *pril.* plagano, polako.

pòklat se *gl. svrš.* [*prez.* pòkoljēm se, *prid. rad.* pòklō/pòklala se] posvađati se.

pokròvac *m* [G *jd.* pokròvca] kostrijetni pokrivač, često na mrtvačkom odru.

polájnak *pril.* polako, lagano.

pòlāt (i **pòvāt**) *m sg. tantum* [G poláta, L polátu] jasno vidljivo mjesto.

pòloškē *pril.* na stranu, na bok.

pomáda *ž* [G *jd.* pomádē] krema za lice.

pònjava *ž* [G *jd.* pònjavē] prostirač domaćeg tkanja izrađen od raznobojnih krpa.

pȍpara *ž* [G *jd.* pȍparē] toplo jelo načinjeno od stara kruha, začinjena i zamašćena.

pospút^{t} *gl. svrš.* (+A) [*prez.* pòspūtīm, *prid. rad.* pospútio/ pospūt^{i}la, *aor.* pȍspūti] pospremiti.

pòvazdān *pril.* po cijeli dan, cijele dane, neprekidno, stalno.

pòvrtālj *m* [G *jd.* pòvrtālja] povrtnjak, vrt s povrćem.

pòznat *gl. svrš.* (+A) [*prez.* pòznām, *prid. rad.* pȍznō/pòznala] prepoznati.

prálo *sr* [G *jd.* prála] drvena daska o koju se udara rublje kad se pere na potoku.

prȁtljača *ž* [G *jd.* prȁtljačē] plosnat komad drveta s drškom kojim se udra rublje na pralu.

prèkodān *pril.* svaki drugi dan.

prèkučē (i **prèk^{u}čē**) *pril.* prekjučer.

préla *ž* [G *jd.* prélē] naparva za predenje.

prèpast *gl. svrš.* (+A) [*prez.* prèpanēm, *prid. rad.* prèpō/prèpala] uplašiti, preplašiti.

prepòmjest^{t} *gl. svrš.* (+A) [*prez.* prepòmjestīm, *aor.* prèpomjesti, *prid. rad.* prepòmjestio/ prepòmjest^{i}la] pomjeriti s jednog mjesta na drugo.

preségn^{u}t se *gl. svrš.* [*prez.* prèsēgnēm se, *prid. rad.* prèsēgō/ prèsēgla se] previše se napregnuti u poslu.

préžat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* prêžām, *prid. rad.* préžō/préžala] vrebati.

***prȉjek** *prid.* (ima samo *komp.* i *superl.* **prȅčī, nâjprȅčī**) blizak, važan.

prismákat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* prìsmāčēm, *prid. rad.* prismákō/prismákala] štedljivo jesti meso ili koje drugo jelo uz kruh, tj. uzimati više kruha, a manje mesa.

prȉuza *ž* [G *jd.* prȉuzē] kratko odsječen konop.

prȉvrata *ž* [G *jd.* prȉvratē] deblja palačinka.

prȍšće *sr* [G *jd.* prȍšća] ograda skovana od letava ručne obrade.

prȍštac *m* [G *jd.* proštàca] ručno istesanaletva.

próva *ž* [G *jd.* próvē] kukuruzni kruh.

prȉ^{t}na *ž* [G *jd.* prȉ^{t}nē] staza utabana u snijegu prolaskom pješaka ili vozila.

pȕljat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* pȕljām, *prid. rad.* pȕljō/pȕljala] prazniti nešto ispunjeno vodom, npr. lokvu.

púra *ž* [G *jd.* púrē] palenta, jelo od kuhanog kukuruznog brašna.

pûst *prid.* nemiran (za djecu); prazan.

ramìćka *ž* [G *jd.* ramìćkē] sitna sorta slatke jabuke.

ràstrijeb *m* [N *mn.* ràstrebovi, G *mn.* rastrebóvā] jastreb.

ràto *sr* [G *jd.* ràta] rat.

rêcelj *m* [G *jd.* rêcelja] džem od šljiva, neiscijeđeno meso voća ukuhano sa šećerom.
<*tur.* reĹel <*perz.* rīčāl: džem.

rȉjeka *f sg. tantum* [G *jd.* rȉjekē, DL *jd.* rȉjeci] potok, manji vodeni tok.

rijèzga *f* jezgra, jestivi dio ploda koštuničavog voća.

rîljat *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* rîljām, *prid. rad.* rîljō/rîljala] teško, naporno fizički raditi.

ȓka[1] *ž* [G *jd.* ȓkē] hrkanje.

ȓka[2] *ž* [G *jd.* ȓkē] dronjak, istrošen i otrcan komad odjeće.

rȕo *sr* [G *jd.* rȕa] odjeća, mladenkina oprema koju ona sa sobom nosi u mladoženjinu kuću, kòmora.

sȁće *ž pl. tantum* [G sâćā] ćelije od voska koje grade pčele; zajednički naziv za sadžak i peku.

sȁdžāk *m* [G *jd.* sȁdžākā] željezni tronožac na kojem se sprema kakvo jelo, može biti poklopljen pekom pa žar može biti i ispod i preko njega.
<*tur.* sac ayak: željezni tronožac (sac: peka i ayak: noga).

sàfūn *m* [G *jd.* safúna] sapun.
<*tur.* sabun <*ar.* ṣābūn <*lat.* sapo.

sàkrska *ž* [G *jd.* sàkrskē] duguljasta svijetložuta tikva.
<*tur.* sakiz kabağı (sakiz: smola i kabak: tikva).

sȁlnjāk *m* [G *jd.* sȁlnjāka] kolač od lisnatog tijesta, dobivenog od svinjske masti, i džema od šljiva.

samùnjāk *m* [G *jd.* samunjáka] kolač rolat od tijesta s kvascem u koji je uvaljan džem od šljiva.

sân *m* [G *jd.* sána] tanjur, posuda od drveta, bakra ili drugog materijala.
<*tur.* sahan <*ar.* ṣaḥn.

sarlàukov^{i}na *ž* [G *jd.* sarlàukov^{i}nē] oluja, nevrijeme.

sèćija *ž* [G *jd.* sèćijē] ležaj s naslonom.
<*tur.* seki: uzdignuto sjedište načinjeno od drvenih dasaka.

sèdmina *ž* [G *jd.* sèdminē] pogrebna ceremonija zajedno s pučkim običajima vezanim za pokop pokojnika; u početku, vjerovatno, sjećanje na pokojnika sedmi dan od smrti.

sèpet *m* [G *jd.* sèpeta] košara, korpa spletena od vrlo tanko istesanog drveta da se može savijati i plesti.
<*tur.* sepet <*perz.* seped.

sìk^{i}ra *ž* [G *jd.* sìk^{i}rē] sjèkira.

sìk^{i}rīšte *sr* [G *jd.* sìk^{i}rīšta] drška za sjekiru, najbolje od tvrdoga drveta poput graba.

sìnija *ž* [G *jd.* sìnijē] nizak, okrugao stol, sofra.
<*tur.* sini: trpeza <*perz.* sīnī: kineski, predmet kineske izrade.

sȉr^{i}t *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* sȉrīm, *prid. rad.* sȉrio/sȉr^{i}la] praviti sir.

skŕat *gl. svrš.* [*prez.* skŕām, *pril. rad.* skŕō/skŕala] srušiti, oboriti.

smíje *sr sg. tantum* [G smíja] smijeh.

smȓkn^{u}t se *gl. svrš.* [*prez.* smȓknēm se, *pril. rad.* smȓkō/smȓkla se] namrštiti se; zamračiti se.

snâ *ž* [G *jd.* snȁē] snaha, sinova ili bratova žena.

sóbet *m* [G *jd.* sóbeta] razgovor, sijelo, veselje.
<*tur.* sohbet <*ar.* ṣuḥbà.

sòmun (i **sàmūn**) *m* [G *jd.* somúna] domaći kruh s kvascem.
<*tur.* somun <*grč.* psōmíon: okrugli kruh.

sòvat *gl. svrš.* (+A) [*prez.* sȕjēm, *pril. rad.* sòvō/sòvala] psovati.

splȁv^{i}t *gl. svrš.* (+A) [*prez.* splȁvīm, *pril. rad.* splȁvio/splav^{i}la] skinuti vrhnje s površine kiselog mlijeka.

spút^{t} *gl. svrš.* (+A) [*prez.* spûtīm, *pril. rad.* spútio/spút^{t}la] spremiti, urediti neko neuređeno mjesto.

sȓča *f* staklo, boca, proizvod od stakla, staklene krhotine.
<*tur.* sırĹa.

sȓđat *gl. intr. svrš.* [*prez.* sȓđām, *pril. rad.* sȓđō] smršati, tjelesno oslabiti.

srȅdnjača *ž* [G *jd.* srȅdnjačē] narodno jelo, posebna vrsta pite koja se ne slaže u listove tijesta, nego se tijesto zamijesi s mnogo svježeg sira i jajā, bjelopita.

sȓg *m* [G *jd.* sȓga] konopac ili motka preko koje se suši oprano rublje, štrik.
<*tur.* sırık: duga motka o koju se nešto vješa.

stȁor *m* [G *jd.* staòra] pacov, štakor, velik miš.

starìna *ž* [G *jd.* starìnē] dimljeno svinjsko ili drugo meso od prošle sezone, osobito cijenjeno i iznosi se samo važnijim gostima.

staórac *m* [G *jd.* staórca] pacov, štakor, velik miš.

stȅona *prid.* (samo *ž*) bremenita krava, ona koja u sebi nosi mlado.

stȍg *m* [G *jd.* stòga] plast slame ili sijena složen oko stožera.

stòž^{i}na *ž* [G *jd.* stòž^{i}nē] stožerna duga i čvrsta grana, gotovo deblo, oko koje se slaže "koli" sijeno ili slama.

strȍžak *m* [G *jd.* strȍška, N *mn.* strȍšci, G *mn.* strȍžākā] madrac domaće izrade, ispunjen slamom, slamarica.

sùra *ž* [G *jd.* sùrē] red, linija.
<*tur.* sıra.

sústat *gl. intr. svrš.* [*prez*. sùstanēm, *pril. rad.* sústō/sústala] umoriti se, stati od umora.

sùšara *ž* [G *jd.* sùšarē] sušnica, posebna građevina u kojoj se na dimu suši meso, a može imati i rupe kroz koje sušenju doprinosi vjetar.

sùtlija (i **sùtlijāš** *m*) *ž* [G *jd.* sùtlijē] riža uvarena u pošećerenu mlijeku.
<*tur.* sūtlū: mliječni.

sùtrīdān *pril.* sutra, sutradan.

sùvat (i **sù^{u}at**) *m* [G *jd.* sùvata] brdska livada koja se ne kosi, nego služi za ispašu stoke.
<*tur.* suvat, savat: pojilo, mjesto gdje se stoka poji.

svâk *m* [G *jd.* sváka] jednoj sestri muž druge sestre (bratu je zet).

svàstika *ž* [G *jd.* svàstikē] ženina sestra.

svìter *m* [G *jd.* svìtera] od vune pleten gornji dio odjeće, džemper.
<*njem.* Sweater <*engl.* sweater: debela vunena majica, pleten sportski gornji dio odjeće.

svijèn^{u}t se *gl. svrš.* [*prez.* svȉjenī se, *pril. rad.* svijènō/svijèn^{i}la se, *aor.* svȉjenu se] sviti se od roda (za voćku).

svînj *m* [G *jd.* svínja] svinjac, dio gospodarske zgrade ili posebna zgrada određena za svinje.

šalàjbok (i **šlàjbok**) *m* [G *jd.* šlàjboka] lisnica, novčarka, tobolac.
<*njem.* Schreibbuch: bilježnica, notes.

šàrgija *ž* [G *jd.* šàrgijē] vrsta žičanog instrumenta, obično s četiri žice, često služi kao pratnja violini u tradicionalnoj izvornoj glazbi koja ima orijentalne korijene.
<*tur.* şarkı: posebna vrsta veselih istočnjačkih pjesama <*ar.* šarqiyy: istočni.

šèper *m* [G *jd.* šèpera] pletene ljeskove grane često oblijepljene glinom ili drugom vrstom zemlje.

šepèr^{u}ša *ž* [G *jd.* šepèr^{u}šē] kuća ili koja druga građevina građena od šepera.

šèrbe *sr sg. tantum* [G šèrbeta] dobro zaslađena voda koja se pije radi osvježenja, a obično joj se dodaje i kakav mirišljavi začin ili limunov sok; slatki voćni sok.
<*tur.* şerbet <*ar.* šārbā: piće.

šìra *ž* [G *jd.* šìrē] mošt, čist voćni sok.
<*tur.* şıra <*perz.* šīre.

šȉš *m* [G *jd.* šìša] željezni ili drven mali ražanj na kojem se na žaru peku manji komadi mesa.
<*tur.* şiş.

škúb^{i}t *gl. intr. nesvrš.* [*prez*. škúbī, *pril. rad.* škúbio/škúb^{i}la] bez prestanka pomalo boljeti (najčešće za glavu).

šèn^{i}ca *ž* [G *jd.* šèn^{i}ca] pšenica.

šènlučⁱt *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* šènlučīm, *pril. rad.* šènlučio/ šènlučⁱla] slaviti.
<*tur.* şenlik: veselje.

škȁf *m* [G *jd.* škàfa] neduboka drvena posuda, obično za vodu.
<*tal.* scaffa <*lat.* scaphium: polica.

šljèpīć *m* [G *jd.* šljepića] gušter zakržljalih nogu, u puku ga dre zmijom.

šljíva *ž* [G *jd.* šljívē] rakija od šljive, šljivovica.

šmȁgat *gl. intr. nesvrš.* [*prez.* šmȁgām, *pril. rad.* šmȁgō/ šmȁgala] željeti nešto jesti vidjevši da to tko drugi jede.
<*njem.* schmecken: prijati, imati dobar okus.

špígla *ž* [G *jd.* špíglē] ogledalo, zrcalo.
<*njem.* Spiegel.

štàmbīlj *m* (i **štèmbīlj**) [G *jd.* štambílja] pečat, štempl.
<*tal.* stampiglia <*šp.* estampilla: žig, pečat.

štȉlo *sr* [G *jd.* štȉla] drška kod mnogih alatki.
<*njem.* Stiel: držalo, drška.

štòkla (i **štòkrla**) *ž* [G *jd.* štòklē] kuhinjska ili druga stolica bez naslona.
<*njem.* Stockerl.

štrȁnjga *ž* [G *jd.* štrȁnjgē] deblje uže.
<*njem.* Strang.

šûra *m* [G *jd.* šûrē] ženin brat.

taksìrāt *m* [G *jd.* taksiráta] nesreća, nezgoda, nevolja.
<*tur.* taksir: grijeh koji izaziva gnjev božji.

táze *prid. indecl.* svjež, nov, mlad.
<*tur.* taze.

têg *m sg. tantum* [G téga] obrađena, uzorana površina.

tèkne *sr* [G *jd.* tèkneta] drveno korito u koje se sipa hrana životinjama.
<*tur.* tekne: korito.

tèljig *m* [G *jd.* tèljⁱga] jaram, drveni okvir u koji se upreže tegleća marva.

tȉca *ž* [G *jd.* tȉcē] ptica.

tòčak *m* [G *jd.* tòčka] bicikl; kotač.

tòkmak *m* [G *jd.* tòkmaka] malj, glavat debeo komad drveta, kao mali buzdovan, služi za udaranje kolaca u zemlju.
<*tur.* tokmak.

tôr *m* [G *jd.* tòra, L *jd.* tòru/tóru] ograđen prostor u koji se zatvara stoka.

tȍrkula *ž* [G *jd.* tȍrkulē] sprava za tiještenje voća, preša, tijesak.
<*tal.* torculo <*lat.* torculum: preša, tijesak.

trȁp *m* [G *jd.* tràpa] plitka rupa u zemlji obložena slamom i suhim kukuruznim klasjem, služi zimi za čuvanje voća i povrća od hladnoće.
<*njem.* Trapp: stuba.

trȕlja *ž* [G *jd.* trȕljē] prostirka za pod, krpa kojom se briše daščani pod.

ucvijèlⁱt *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùcvijelīm, *pril. rad.* ucvijèlio/ ucvijèlⁱla] rasplakati.

uči *prij. nenagl.* (+A) uoči, dan prije.

ùčkur *m* [G *jd.* ùčkura] uzica kojom se u pasu vežu hlače, pojas.
<*tur.* uĹkur.

ûdžera *ž* [G *jd.* ûdžerē] posebna drvena jednosobna koliba uz kuću, koja bi se na neko vrijeme ustupala mladencima.
<*tur.* hūcre <*ar.* ḥuğrā: soba.

ùja *f* [G *jd.* ùjē, G *mn.* ûjā] ljutnja, bijes, nervoza.
<*tur.* huy <*perz.* hūy: ćud, narav.

ùjāga *pril.* brzo, halapljivo, pohlepno, (o jedenju).
<usp. jàgmit.

ujàgmit *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùjagmīm, *pril. rad.* ujàgmio/ujàgmila] ugrabiti natječući se tko će prije što ugrabiti.
<usp. jàgmit.

ùjat se *gl. svrš.* (+D) [*prez.* ùjām se, *prid. rad.* ùjō/ùjala/ùjalo se] jako dosaditi, dojaditi.
<*usp.* uja.

ùkup^{i}t *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùkupīm, *pril. rad.* ùkupio/ùkup^{i}la] skupiti.

ùprav^{i}t *gl. svrš.* (+D) [*prez.* ùpravīm, *prid. rad.* ùpravio/ùprav^{i}la] ugoditi.

ùrnek *m* [G *jd.* ùrneka] uzorak, obrazac.
<*tur.* örnek.

ùsir^{i}t *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùsirīm, *pril. rad.* ùsirio/ùsir^{i}la] napraviti sir..

usít^{i}t se *gl. svrš.* [*prez.* ùsītī se, *pril. rad.* usítio/usít^{i}la se] postati suhoparno sladak, dozreti do krajnje mjere, jedan stadij prije truljenja (za voće).

ùstav^{i}t *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùstavīm, *prid. rad.* ùstavio/ùstav^{i}la, *aor.* ùstavi] zaustaviti.

ùsvrtanj *pril.* u krug, u vrtlog.

uštín^{u}t *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùštīnēm, *pril. rad.* uštínō/uštín^{u}la, *aor.* ùštīnu] uštipnuti.

ùšur *m* [G *jd.* ùšura] naknada za mljevenje žita u mlinu, određen postotak brašna koji mlinar ostavlja sebi za naknadu, obično 10%.
<*tur.* öşr, öşur <*ar.* ušr: desetina.

ùtrap^{i}t *gl. svrš.* (+A) [*prez.* ùtrapīm, *pril. rad.* ùtrapio/ùtrap^{i}la, *aor.* ùtrapi] spremiti u trap voće ili povrće.
<usp. trȁp.

ùvār (i **ù^{u}ār**) *m* [obično uz N *jd.* ima samo A *jd.* ùvār] korist, dobit od čega, ono što je korisno čemu.
<*grč.* kháris: korist.

vábit *gl. nesvrš.* (+A) [*prez.* vábīm, *pril. rad.* vábio/vább^{i}la] dozivati, mamiti životinje dozivanjem posebnim uzvicima, riječima i sl.

vȁkat *m* [G *jd.* vȁkta] vrijeme, pravo vrijeme, zgodno vrijeme.
<*tur.* vakit <*ar.* waqt.

vȁktīle *pril.* nekad, u svoje vrijeme, davno.
<usp. vȁkat.

vèrat se *gl. nesvrš.* (na+A) [*prez.* vèrēm se, *pril. rad.* vèrō/vèrala se] penjati se.

vèrem *m* [G *jd.* vèrema] velika tuga, potištenost do mjere tjelesnog slabljenja.
<*tur. verem* <*ar.* wȁrȁm: otok, oteklina, sušica.

vèrige *ž pl. tantum* [G vèrīgā] velik lanac kojim se što pregrađuje, zatvara, priječi.

vèt *prid.* [*ž* vèta, *sr* vèto] star, istrošen.

vȉjer *m* [G *jd.* vijèra, L *jd.* vijèru, N *mn.* vjȅrovi] mala brana, mjesto na potoku gdje je voda dublja; vir, vrtlog.

vȉle *ž pl. tantum* [G vîlā] dvreno ili željezno rašljasto oruđe s dugom drškom i s više drvenih ili željeznih krakova na vrhu, služi za nabadanje trave, sijena, slame.

vódat *gl. nesvrš.* (+A) [*prez*. vôdām, *pril. rad.* vódō/vódala] stalno i svukuda voditi nekoga sa sobom.

vòdijer *m* [G *jd.* vòdijera] posuda u kojoj kosci za pasom nose vodu za mekšanje kamena za oštrenje.

vratìca *sr pl. tantum* [G vratícā] mala limena ili željezna vrata, obično na pećima.

vretèno *sr* [G *jd.* vretèna] drven obao štapić, na krajevima šiljast, a u sredini deblji, na koji se pri predenju namotava pređa.

vȑljike *ž pl. tantum* [G vȑljīkā] kapija ili češće ulaz u njivu u vidu vodoravno poslaganih odsječenih i okresanih debljih motki.

zakȑv^{i}t *gl. svrš.* (s+I) [*prez*. zàkrvīm, *pril. rad.* zakȑvio/zakȑv^{i}la] jako se posvađati s nekim.

zȁova *ž* [G *jd.* zȁovē] muževa sestra.

zàprem^{i}t *gl. svrš.* (+A) [*prez*. zàpremīm, *pril. rad.* zàpremio/zàprem^{i}la] zapamtiti.

zàstat *gl. intr. svrš.* [*prez*. zàstanēm, *pril. rad.* zàstō/zàstala, *aor.* zàstado/zàstade] zadržati se.

zavȑljat *gl. intr. svrš.* [*prez*. zavȑljām, *pril. rad.* zàvrljō/zavȑljala, *aor.* zȁvrlja] zamrsiti.

zavŕljat *gl. intr. svrš.* [*prez*. zàvŕljām, *pril. rad.* zavŕljō/zavŕljala, *aor.* zȁvŕlja] zalutati.

zéjtin *m* [G *jd.* zéjt^{i}na] ulje. <*tur.* zeytin <*ar.* zȁytūn: maslina.

zlȍpnjāk *m* [G *jd.* zlȍpnjāka] životinjski želudac.

zóbn^{i}ca *ž* [G *jd.* zóbn^{i}cē] platnena vreća koja se konju pričvršćuje oko glave, iz koje on jede.

žága *ž* [G *jd.* žágē] pila. <*stvnjem.* saga (*njem.* Säge) <*lat.* seca.

žbân *m* [G *jd.* žbána, N *mn.* žbànovi] tip drvene posude za tekućinu, manja bačva.

žȉjer *m* [G *jd.* žijèra] plod hrasta ili bukve.

žȉoka *ž* [G *jd.* žȉokē] kolac srednje veličine, uglavnom služi za gradnju ograda.

živìca (i **žìv^{i}ka**) *ž* [G *jd.* živìcē] u trnje i grmlje obrasla međa, obično između dviju njiva.

žȑvnje *sr* [G *jd.* žȑvnja] manje mlinsko kamenje koje se okreće ručno.

Marijana Nikolić

Upotreba suglasnika h u književnom stvaralaštvu Skendera Kulenovića

Neznatan je broj autora koji su svoje lingvističko istraživanje usmjeravali na književnoumjetnička djela bosanskohercegovačkih pisaca. To nikako ne znači da o jeziku pisaca Bosne i Hecegovine dosad nije pisano.[1]

Činjenica je da je jezik u književnim djelima bosanskohercegovačkih pisaca zanimljiv, izražajan, autentičan i pogodan za različite istraživačke pristupe.*

Među piscima Bosne i Hercegovine čije je književno djelo jezički nedovoljno istraženo nalazi se i Skender Kulenović. O njemu su najviše pisali kao o revolucionaru, antifašisti i pjesniku. Dominiralo ja tumačenje poeme Stojanka majka Knežpoljka. Zatim su slijedila analiziranja na razini osvrta Kulenovićeve književno-socijalne, književno-nacionalne i književno-avangardne misli.[2] Međutim,

[1] Jezički su obrađena književna stavralaštva: Meše Selimovića, Petra Kočića, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Derviša Sušića, Hasana Kikića, Ive Andrića, Joanikija Pamučine, Branka Ćopića.

[2] Midhat Begić, Enes Duraković, Rizo Džafić, Fahrudin Rizvanbegović, Marko Vešović, Muhamed Filipović.

* Na formiranje ukupnoga jezičkog izraza Skendera Kulenovića uticale su brojne govorne sredine: od one u kojoj se rodio i proveo dio djetinjstva, pa do onih u kojima se školovao i radio. Rodio se i osnovnu školu završio u Bosanskom Petrovcu. Gimnaziju je završio u Travniku, čije govorno područje pripada govoru sliva Lašve (mlađi ikavski govori južnog tipa) koji se graniči s jedne strane sa istočnobosanskim ijekavskošćakavskim govorima, a s druge strane zapadnobosanskim ikavskošćakavskim govorima. Radio je kao direktor drame u Sarajevu, čije govorno područje pripada istočnobosanskom ijekavskošćakavskom dijalektu i kao dramaturg Narodnog pozorišta u Mostaru, čije govorno područje pripada istočnohercegovačkom ijekavskoštokavskom dijalektu (centralnohercegovačkom poddijalektu). Pored bosanskohercegovačkih govornih sredina, njegov jezički izraz oblikovale su i sredine izvan njenih granica. Naime, Skender Kulenović je studirao u Zagrebu, a najduži period života proveo je u Beogradu, gdje je i umro. Sve je to utjecalo na oblikovanje jezika Skendera Kulenovića.

ukupno književno stvaralaštvo ovoga autora, pored književnoumjetničke i druge vrijednosti, bogato je jezičkim konstrukcijama na svim gramatičkim razinama.

Vokali i konsonanti

Polazeći od jezičkoga standarda u Bosni i Hercegovini utvrđeno je da Skender Kulenović upotrebljava sve relevantne vokale i konsonante bosanskog jezika, a pozicionira ih standardnim i nestandardnim redoslijedima, ciljajućim oblicima, kojima se postiže veća izražajnost teksta. Upravo zato i vokali i konsonanti konstituiraju jezičko-stilska izražajna sredstva prepoznatljiva kao figure dikcije i leksike, jezička stilska izražajna sredstva. Umnožavanje vokala u jednom glasovnom lancu, ponavljanje istih vokala, te zatvaranje ili otvaranje artikulacionog zamaha pri formiranju pojedinih vokala proizvodi figurativnu vokalsku konstrukciju, jezičku figuru dikcije.

Konsonant h

Svi konsonanti prisutni u savremenom bosanskom jeziku prisutni su i u djelu Skendera Kulenovića. Osobine suglasnika h - da bude izostavljen, da bude alterniran drugim glasovima, istovremeno su i osobine jezika Skendera Kulenovića. Ovaj suglasnik, s obzirom na svoju nedovoljno jasnu artikulaciju, nepotpuno lociranje mjesta i procesa nastanka, prirodno je fotografija stanja iz vlastitog govornog osjećanja Skendera Kulenovića i govora kraja u kojem je rođen, te sredine u kojoj je živio. To znači da se suglasnik h:

a) izostavlja na početku riječi - alapljivo (Stojanka majka Knežopoljka, 30);
b) izostavlja u sredini riječi - čaura (Pisma Jove Stanivuka, 68);
c) izostavlja na kraju riječi - odma (Starac i dijete, 112);
d) izostavlja postupkom supstitucije drugim glasovima - mu**v**a (Svetkovina, 301); ora**j**a (Ponornica, 100);
e) izostavlja se glasovna sekvenca hv u kojoj je prisutno h i zamjenjuje dominantno konsonantom f (do**f**ati – Starac i dijete, 117); v (u**v**atili – Starac i dijete, 107).

Dakle, osim izostavljanja na inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji, suglasnik h se u djelima Skendera Kulenovića zamjenjuje sa: v, j, f. Ove osobine suglasnika h u književnom djelu Skendera Kulenovića evidentirane su u jeziku njegovih književnih likova.

Istovremeno, Skender Kulenović realizira h i u onim pozicijama u kojima mu nije mjesto. To je stoga što su to one pozicije kojima h daje značenje leksemi

kakvu je pisac ponio iz rodnoga kraja (zapadnobosanski ikavsko-ijekavski govori). Takvo h redovno je na inicijalnoj poziciji, te njegovim počinjanjem riječi autor artikulira riječ, a ne samo h + ostali dio riječi: **h**alat (Agan, 222); **h**općeg (Djelidba, 20).

S obzirom da je Skender Kulenović znatan dio života proveo u kontaktu sa govorima koji nisu identični govoru njegova rodnoga kraja, ekavskog su tipa, pripadaju drugom narodu i sl. dobro čuvanje i supstitucija suglasnika h evidentan su jezički portret i ovoga pisca i govora Bosne i Hercegovine.

Na osnovu navedenog može se pretpostaviti da je suglasnik h u riječima: Ma**h**njača – Manjača, koje su pronađene kod Skendera Kulenovića, mogao imati ili poluzvučnost ili čak zvučnost ukoliko je izgovaran pod kratkosilaznim akcentom.

S obzirom na lokalitete gdje je Kulenović živio (Bosanski Petrovac, Banja Luka, Beograd, Travnik, Sarajevo, Mostar) sasvim je prirodno da se nanosi lokalnih jezičkih vrijednosti apliciraju i u njegovo književno djelo (Hercegovina dobro razlikuje afrikate, uglavnom forsira h; Bosna većim dijelom ne razlikuje afrikate, upotrebljava h, ali ih i supstituira. Lokaliteti piščeva življenja izvan Bosne i Hercegovine najčešće supstituiraju h u korist v i ponekad j, a afrikate dobro razlikuju).

Upotrebu konsonanta h u književnom stvaralaštvu Skendera Kulenovića treba analizirati i prema nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti njegovih književnih likova. Naime, u govorima likova muslimana fonema h čini sastavni dio konsonantizma njihovih govora i javlja se u svim pozicijama u riječi. S druge strane, kod književnih likova, koji u svome govornom osjećaju nemaju etimološko h, ono se ili potpuno gubi ili se, ovisno od svoje pozicije, umjesto njega, javljaju glasovi v i j. Međutim, iako se moglo očekivati da će se glas h, s obzirom na jezički osjećaj Skendera Kulenovića, njegovu nacionalnu pripadnost, i njegovu orijentiranost narodnim govorima, javljati na onim pozicijama u riječi, gdje mu nije mjesto, kao sekundarno h, treba istaći da je autor glas h upotrebljavao prema normi standardnoga jezika. Sekundarno h može se navesti samo kao izuzetak koji se javlja u nekoliko slučajeva. Kao posebnost, treba izdvojiti upotrebu glasa h u poemi *Na pravi sam ti put, majko, izišo*, gdje autor svojim jezikom, pa time i upotrebom glasa h u potpunosti odražava atmosferu muslimanskog govornog osjećaja.

Očuvano h

Glas h se u djelu Skendera Kulenovića čuva na sljedećim pozijama:

a) Inicijalna pozicija

hropteć (Ševa, 121); **h**lapom (Ševa, 127); **h**ajku (Ševa, 130); **h**urmom (Na pravi sam ti put, majko izišo, 41); **h**ajduci (Na pravi sam ti put, majko izišo, 42); **h**uk (Mrav, 139), **h**udom (Prh, 140);

b) Medijalna pozicija

ča**h**uri (Prh, 155); ka**h**vi (Na pravi sam ti put, majko, izišo, 40); mje**h**ur (Mrav, 139); pa**h**ulje (Ševa, 130); pr**h**ut (Ševa, 119); saba**h**ske (Na pravi sam ti put, majko, izišo, 37); tu**h**uk (Ševa, 131);

c) Finalna pozicija

Alla**h** (Na pravi sam ti put, majko, izišo, 37); čini**h** (Prh, 140); glu**h** (Ševa, 134); ispusti**h** (Oračeve duge, 137); predado**h** (PUT, 43); trbu**h** (S2/Kod don Kihota,141).

Gubljenje h

Gubljenje suglasnika h u djelu Skendera Kulenovića na inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji u riječi može se uočiti u sljedećim primjerima koje upotrebljavaju književni likovi:

a) Inicijalna pozicija

ajduku (Ponornica, 184); alapljivo (Stojanka majka Knežopoljka, 30); astalima (Starac i dijete, 118); itnje (Starac i dijete, 91); itrija (Svetkovina, 288); itroj (Delidba, 44); ljeba (Svetkovina, 272); odžama (Svetkovina, 288); rđu (Pisma Jove Stanivuka, 61);

b) Medijalna pozicija

čaura (Pisma Jove Stanivuka, 68); doujo (Pisma Jove Stanivuka, 86); merameta (Ponornica,102); pazua (PR/Starac i dijete,130); samoranu (Svetkovina, 272); uzdanuh (Pisma Jove Stanivuka, 114); zarska (Ševa,126);

c) Finalna pozicija

gradskije (Starac i dijete, 99); krvavije (Starac i dijete,108) njegovije (Ponornica,100); ovije (Ponornica,100); odma (Starac i dijete,112); onolikije (Starac i dijete, 99);

d) U jednome primjeru uočeno je istovremeno gubljenje suglasnika h na medijalnoj i čuvanje na finalnoj poziciji u riječi: uzdanu**h** (Pisma Jove Stanivuka,114).

Zamjena h

Supstitucija suglasnika h glasovima v i j, a ponekad i suglasnikom k, prisutna je u svim pozicijama u riječi u govorima književnih likova:

glu**v**o (Stojanka majka Knežopoljka,29); **k**aubica (Svetkovina,307); kol**k**oze (Svetkovina,302); ku**j**inja (Svetkovina,280); ora**j**a (Ponornica,100); razvi**j**orenim (Pod grafitom, 174); su**v**a (Pisma Jove Stanivuka,74); u**v**a (Svetkovina,299); zau**v**ar (Djelidba,52).

Suvišno h

Sekundarno h javlja se u nekoliko slučajeva:

a) protetičko h - **h**alat (Agan, 222); **h**općeg (Delidba, 20); **h**oslombodilačkoj (Djelidba, 29); **h**općoj (Djelidba, 58); **h**omladinsku (Djelidba, 127);
b) na medijalnoj poziciji - ne**h**utralnog (Djelidba, 99); pi**h**nem (Djelidba,126); pri**h**vatno (Djelidba, 67); proble**h**uma (Djelidba, 59); pro**h**oba (Djelidba,73); sau**h**opštenje (Djelidba,101); svagdane**h**utralni (Djelidba,130);
c) zamjena suglasnika k suglasnikom h: **H**rakova (Ponornica, 44).

Sekvenca hv

Sekvenca hv u jeziku Skendera Kulenovića upotrebljava se u skladu sa normom standardnoga jezika, osim izuzetaka koji se javljaju u govorima književnih likova u kojima se ova suglasnička grupa zamjenjuje glasovima v, f, i k:

do**f**ati (Starac i dijete,117); **f**ala (Svetkovina, 298); **f**aljen (Djelidba, 52); iza**f**aljuju (Djelidba, 39); pri**v**ati (Svetkovina, 290); pri**f**atiti (Djelidba ,70); po**v**atamo (Djelidba, 48); u**v**atio (Svetkovina, 291); u**v**atili (Starac i dijete, 107); **v**ala (Djelidba, 70).

Imenica kafa, koja zajedno sa riječi kava i kahva predstavlja standardni oblik u savremenom bosanskom jeziku u nekoliko se primjera u ekscerpiranom materijalu javlja u obliku koji je karakterističan za govor muslimanskoga stanovništva - kahva koji označava napitak, ali i sa značenjem objekta gdje se kafa konzumira (kahva).

Kahva (napitak):

" Razjarena rakijskom jarom, sujedičava i vodooka Trgovina Mješovite Robe psovala je milu majku Matanu Garešiću, sadašnjem načelniku i Veletrgovini, jer ga je ta načelnička Veletrgovina, čisto iz osvete, uhvatila i globila zbog šverca **kahve**, …" (Rakije, 57)

Kahva (ugostiteljski objekat):

" … nego mi odredi da sav život budem svemu svitu sluga, kahvedžija, džezvoper, a još u ovim gudurama, na carskoj cesti kuda prolaze ratovi, steone noći i šareni dani, pa mi povrh svega evo još i ove nametnike **u kahvu** uprtlja!" (Djelidba, 14)

Pored oblika kafa i kahva nekoliko puta javljaju se i oblici ka**v**a (Čovjek iz tri carevine, 150), ka**v**ana (Čovjek iz tri carevine, 158).

Dakle, Skender Kulenović upotrebljava suglasnik h prema pravilima standardnoga jezika: čuva na onim pozicijama u riječi na kojima mu je po etimologiji

mjesto i gubi na onima na kojima i po pravilima ne može stajati. Njegov odnos prema upotrebi ovoga suglasnika određen je umnogome i sredinama u kojima je živio i boravio, ali i njegovim prefinjenim jezičkim osjećajem. Pojave gubljenja ovoga suglasnika, supstitucije glasovima v, j, k, pojava suvišnoga h određene su specifičnostima govora njegovih književnih likova, njihovim kulturnim, socijalnim, obrazovnim nivoom..

Proza predstavlja prirodnu formu ljudskoga kazivanja, dok se poezija potčinjava vlastitim zakonima, pri čemu se stvaraju dodatna ograničenja u odnosu na prirodan oblik ljudskoga kazivanja. To su prije svega metričke i ritmičke zakonitosti. Tim zakonitostima svoju poeziju podređuje i Skender, ali može se uočiti da upotreba, odnosno gubljenje suglasnika h nema značaja za pravljenje metričke i ritmičke ravnoteže u njegovome poetskom stvaralaštvu.

Njegov prefinjeni jezični osjećaj i smisao za stvaranje autentičnih slika zbivanja i stanja kad je u pitanju upotreba suglasnika h došli su posebno do izražaja u poemama. U poemama *Stojanka,majka,Knežpoljka* i *Pisma Jove Stanivuka* s jedne strane uočljivo je gubljenje ovoga suglasnika upravo onako kako se taj suglasnik nije očuvao u govorima nebošnjačkog dijela stanovništva zapadne Bosne. Stojanka i Jovo Stanivuk progovaraju narodnim idiomom ijekavsko-jekavske govorne zone u kojoj se na velikom prostoru suglasnik h ne upotrebljava ili je njegova upotreba ograničena i sa supstitucijama drugim glasovima: alapljivo (Stojanka majka Knežopoljka, 30); uka (Stojanka majka Knežopoljka, 31); rpe (Pisma Jove Stanivuka, 68); su**v**a (Pisma Jove Stanivuka,74). S druge strane, često se h nađe na onim pozicijama gdje ga ne bi mogli očekivati s obzirom na njegovu nestabilnu artikulaciju u govorima nebošnjačkoga stanovništva: **h**ljebno (Stojanka majka Knežopoljka, 28); ljuti**h** (Stojanka majka Knežopoljka, 32); na**h**rani (Stojanka majka Knežopoljka, 32); ovr**h**la (Stojanka majka Knežopoljka, 35); o**h**očemo (Pisma Jove Stanivuka, 45); stra**h**oviti (Pisma Jove Stanivuka, 51); **h**uknu (Pisma Jove Stanivuka, 53).

U poemi *Na pravi sam ti put, majko, izišo* suglasnik h se čuva na svim onim mjestima na kojima se čuva u bošnjačkim govorima gdje mu je po etimologiji mjesto: Alla**h**; džennetski**h**; džehennemski**h**; **h**ajduci; **h**ak; **h**ladovina; **h**urmom; saba**h**ske.

U proznom i dramskom stvaralaštvu Skender Kulenović upotrebljava, odnosno, ne upotrebljava suglasnik h vodeći računa ne samo o vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti, nego i kulturnom, socijalnom i obrazovnom nivou svojih likova. Evidentno je, da se u onim situacijama u kojima se prepoznaje jezik pisca, suglasnik h upotrebljava prema normi standardnoga jezika, dok se odstupanja javljaju isključivo u govorima njegovih likova bilo da se radi o gubljenju suglasnika h, njegovoj supstituciji, ali i o pojavi suvišnoga h posebno u govoru junaka drame *Djelidba*, koja je karakteristična upravo po mješavini i upotrebi različitih (narodnih) idioma i predstavlja pravo jezičko bogatstvo.

Alma Jahić

"Heart"/ "srce" u engleskim i bosanskim frazemima

Sažetak:

Frazemi predstavljaju skupove leksema koji prevodiocima često zadaju glavobolju jer ne samo da značenje frazema nije jednako zbiru njegovih sastavnica, nego značenje frazema uveliko ovisi i o kulturi i historiji nekog jezika. Ovaj rad istražuje određeni broj frazema koji kao svoju osnovnu sastavnicu imaju riječ *heart* tj. *srce*. U radu se komparativno analiziraju odabrani engleski frazemi sa sastavnicom *heart* i njihovi prijevodi na bosanski jezik.

Ključne riječi:

frazem, prijevodni ekvivalenti, plan izraza, plan sadržaja, lažni prijatelji

1. Uvod

1.1. Cilj rada

U modernoj lingvistici postoji veoma izražen interes za izučavanje frazema te su česti i mnogobrojni radovi koji se bave ovom problematikom. Frazemi postoje u svim jezicima i usko su vezani za kulturu i historiju nekog jezika. Ovo za posljedicu ima specifičnost frazema za svaki pojedini jezik, kao i činjenicu da je frazeme često teško razumjeti. Naime "razumjeti frazem u stranome jeziku ne zahtjeva samo poznavanje osnovnih značenja riječi koje se rabe u prenesenom značenju nego i određeno znanje o svijetu koje je sadržano u frazemu" (Milić 2005: 537). Zbog gore navedenog frazemi često stvaraju poteškoće pri

prevođenju te se nadamo da će ovaj rad, ma koliko neznatan broj frazema obrađivao, barem malo pomoći pri rješavanju ovog velikog problema.

Rad je podjeljen na dva dijela. Prvi dio rada daje kratak teorijski okvir o frazemima. U ovom dijelu rada daje se definicija frazema kao i njegove osnovne karakteristike. Drugi dio rada predstavlja komparativnu analizu određenog broja frazema u engleskom i bosanskom jeziku koji sadrže leksem *heart* odnosno *srce* kao svoju osnovnu sastavnicu. Ovdje treba napomenuti da je polazni jezik ovog rada engleski te smjer analize ide od engleskih frazema ka bosanskim prijevodnim ekvivalentima. Nadalje, treba napomenuti da sam se pri prevođenju djelomično koristila dvojezičnim rječnicima a djelomično sam se oslanjala na svoju kompetenciju izvornog govornika bosanskog jezika. Ovo je stoga što korišteni rječnici nisu uvijek davali potrebne informacije o određenim engleskim frazemima.

1.2. Korpus

Korpus se sastoji od primjera engleskih frazema koji kao osnovnu sastavnicu imaju leksem *heart*. Svi primjeri engleskih frazema pronađeni su pod natuknicom *heart* u rječniku *Oxford Advanced Genie*, Oxford: Oxford University Press 2002.

2. Teorijski dio

2.1. Šta je to frazem?

Kada je riječ o frazemu mora se istaći da ne postoji jedna jedinstvena definicija ovog pojma. Međutim, možemo prihvatiti, kao neku opću definiciju, da je frazem skup riječi tj. leksema čije značenje ne proističe iz jednostavnog zbira značenja njegovih sastavnica. Ipak, ovo je zaista jedna veoma široka definicija te ćemo u ovom dijelu rada pokušati detaljnije opisati frazem.

Pojam frazem potječe od grčke riječi *phrásis* što znači *izraz* i frazem, kao pojam, se koristi u bosanskome jeziku. U anglističkoj literaturi, međutim, koristi se drugi pojam, i to pojam idiom.

Pošto smo ranije definirali frazem kao skup leksema ovdje ističemo da svaki skup leksema ne predstavlja frazem, te stoga Samardžija (1995: 84) kaže da skup leksema mora udovoljiti određenim zahtjevima da bi se smatrao frazemom i to:

1. skup leksema mora imati čvrstu vezu tako da se članovi tog skupa ne mogu zamjenjivati niti ispuštati
2. čvrsta veza leksema mora se sastojati od najmanje dvije punoznačne riječi
3. značenje pomenute veze leksema ne proističe iz zbira značenja njegovih sastavnica, nego ona dobiva potpuno novo značenje
4. čvrsta veza leksema može vršiti sintaktičku funkciju u rečenici.

U literaturi s naših prostora često se daje Matešićeva definicija frazema koja inkorporira gore navedene četiri karakteristike frazema i koja glasi:

> "Frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koji se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspolažući pri tome s najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičnim) riječima od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici."
>
> (Samardžija 1995: 85)

Kao još jednu karakteristiku frazema trebalo bi pomenuti da frazemi nisu potpune rečenice.

Frazemi imaju mnogo osobina od kojih se u literaturi obično najvažnijim smatraju idiomatičnost, sematničko-sintaksička stabilnost te leksikaliziranje i reproduciranje (Hrustić 2001: 20/21). Kada govorimo o idiomatičnosti frazema onda u stvari govorimo o novom značenju koje barem jedna od sastavnica frazema dobija u datom leksičkom skupu, a kao što smo ranije kazali frazem ima potpuno novo značenje neovisno o njegovim sastavnicama. Kada je riječ o sematničko-sintaksičkoj stabilnosti, ona se odnosi na nemogućnost ili pak veoma ograničenu mogućnost izmjene sastavnica koje čine frazem. To je stoga što je značenje nekog frazema vezano za "kombinaciju konkretnih leksičkih jedinica u njemu" (Hrustić 2001: 23). I na kraju, kada je riječ o reproduciranju tu se u stvari govori o frazemima kao samostalnim nosiocima značenja tj. osobini frazema da se "koristi kao gotova konstrukcija u komunikaciji" (Hrustić 2001: 30).

3. Analiza

3.1. Heart (srce) *kao glavna sastavnica frazema*

Imenice koje predstavljaju dijelove tijela čine osnovne sastavnice mnogobrojnih frazema a imenica *heart* u engleskom jeziku u ovome nije izuzetak. Ljudi na srce često gledaju kao na najznačajniji tjelesni organ pa onda ne čudi veliki broj frazema koji kao svoju glavnu sastavnicu imaju upravo ovaj leksem.

U ovom radu obrađena su trideset četiri engleska frazema i krajnji cilj ovoga rada je utvrditi kako se pomenuti engleski frazemi prevode na bosanski jezik. Dakle, uporedit ćemo frazeme engleskoga jezika koji kao osnovnu sastavnicu imaju leksem *heart* sa odgovarajućim izrazima, odnosno njihovim prijevodnim ekvivalentima u bosanskome jeziku. Treba istaći da "kod prevođenja frazeoloških izraza iz jednog jezika u drugi postiže se različit stupanj ekvivalentnosti od potpuno ekvivalentnih prijevoda, preko nepotpunih do neekvivalentnih prijevoda" (Profaca 2005: 635). Postoji više klasifikacija prijevodnih ekvivalenata a u

ovom radu koristit ćemo se klasifikacijom iz rada *Oko, uho i nos u hrvatskim i švedskim frazemima* autorice Jasne Novak Milić.[1] Prema ovoj klasifikaciji, a u odnosu na prijevodne ekvivalente, razlikujemo pet mogućih skupina frazema:

1. frazemi s potpunom podudarnošću na planu izraza i sadržaja
2. frazemi s djelomičnom podudarnošću na planu izraza i potpunom na planu sadržaja
3. frazemi s potpunom podudarnošću na planu sadržaja i različitim planom izraza (u bosanskom jeziku nema sastavnice *heart/srce*)
4. frazemi koji se ne mogu prevesti drugim frazemom
5. tzv. "lažni prijatelji" tj. frazemi koji se podudaraju na planu izraza ali ne na planu sadržaja

3.2. Frazemi s potpunom podudarnošću na planu izraza i sadržaja

Za ove frazeme može se reći da imaju potpunu ekvivalenciju stoga što se kod njih u potpunosti podudaraju i plan sadržaja tj. značenje i plan izraza tj. i morfosintaktički i leksički sastav frazema. Iz analize se može vidjeti da je u obrađenom korpusu prisutan najveći broj upravo ovakvih frazema.

1. break sb's heart – slomiti nečije srce
2. close/dear/near to sb's heart – blizak/drag nečijem srcu
3. give your heart to sb – dati svoje srce nekome/pokloniti nekome svoje srce
4. have your heart in your mouth – srce mu je došlo u podgrlac
5. have a heart of gold – imati zlatno srce
6. have a heart of stone – imati srce od kamena
7. heart and soul – srcem i dušom
8. your heart is not in sth – ne biti svim srcem u nečemu
9. your heart leaps – srce mi je poskočilo
10. let your heart rule your head – srce glavu ne sluša
11. my heart bleeds (for sb) – moje srce krvari (zbog nekoga)
12. not have the heart (to do sth) – nemati srca (da se nešto uradi)
13. take sth to heart – primiti nešto k srcu
14. tear/rip the heart out of sth – iščupati srce
15. with all your heart/ your whole heart – od sveg srca

[1] Novak-Milić, Jasna (2005). Oko, uho i nos u hrvatskim i švedskim frazemima. U Granić, Jagoda (urednica), *SEMANTIKA prirodnog jezika i metajezik semantike* (pp. 535 – 548). Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

3.3. Frazemi s djelomičnom podudarnošću na planu izraza i potpunom na planu sadržaja

Kod ove grupe frazema interesantno je to što frazemi iz oba jezika posjeduju sastavnicu *heart* odnosno *srce* kao osnovnu sastavnicu, te su u tom pogledu podudarni; međutim, jedna ili više preostalih sastavnica se razlikuju te ih to i čini djelomično podudarnim. Značenje frazema ostaje isto ali postoje određena odstupanja na planu izraza.

1. your heart goes out to sb – srce me boli zbog nekoga
2. your heart misses a beat - imati igranje srca; srce mu je počelo da bije/da lupa
3. your heart sinks – srce mu se steglo

3.4. Frazemi s potpunom podudarnošću na planu sadržaja i različitim planom izraza

Neki engleski frazemi sa osnovnom sastavnicom *srce* se na bosanski jezik mogu prevesti frazemom istog značenja, međutim bosanski frazem kao osnovnu sastavnicu nema leksem *srce* nego neku drugu riječ. Dakle, bosanski frazem zadržava isto značenje kao i engleski frazem, ali u bosanskom jeziku nije prisutna ista osnovna sastavnica i zato ovdje govorimo o frazemima sa potpunom podudarnošću na planu sadržaja ali različitim planom izraza.

1. from the (bottom of your) heart – iz dna duše
2. give sb (fresh) heart – uliti nekome samopouzdanje
3. sb's heart is in the right place – biti čovjek na mjestu
4. in your heart (of hearts) – iz dna duše, u dnu duše
5. it does your heart good (to do sth) – biti kao mehlem na ranu
6. pour out/open your heart to sb – otvoriti dušu nekome
7. set your heart on sth/ have your heart set on sth – uvrtiti sebi u glavu
8. take heart (from sth) – osokoliti se
9. to your heart's content – do mile volje

3.5. Frazemi koji se ne mogu prevesti drugim frazemom

Postoje naravno i engleski frazemi koji se ne mogu prevesti drugim frazemom u bosanskom jeziku te se stoga oni prevode opisno. Za ovakve frazeme se kaže da imaju nultu ekvivalenciju. Ponekad je lakše a ponekad je teže opisno prevesti ovakve engleske frazeme, što zavisi od samog frazema koji se prevodi. Naime, ako je teško razumjeti značenje frazema onda je moguće da će se pojaviti teškoće u njegovom opisnom prijevodu.

1. at heart – u suštini
2. by heart (BrE također off by heart) – napamet
3. have a heart! – Imaj milosti/smiluj se! Nemojte tako strogo! Popustite malo! Budite čovjek!
4. in good heart – dobro raspoložen; oraspoložiti nekoga
5. lose heart – obeshrabriti se, postati malodušan
6. lose your heart (to sb/sth) – zaljubiti se (u nekoga/nešto)
7. a man/woman after your own heart – čovjek/žena baš po volji

3.6. tzv. "lažni prijatelji" tj. frazemi koji se podudaraju na planu izraza ali ne na planu sadržaja

Među frazemima postoje i takozvani "lažni prijatelji" tj. frazemi koji su ekvivalentni na planu izraza ali imaju potpuno drugačiji plan sadržaja, odnosno značenje im je drugačije. U obrađenom korpusu nismo našli niti jedan ovakav primjer, što nije iznenađujuće uzimajući u obzir ograničenost analiziranog korpusa. No, da je korpus bio obimniji moguće je da bi smo naišli i na ovakve primjere iako su oni veoma rijetki.

4. Zaključak

Ukupan broj obrađenih frazema u ovom radu jeste trideset četiri. Cilj rada bio je utvrditi kako se pomenuti engleski frazemi prevode na bosanski jezik. Analizom korpusa utvrđeno je da se obrađeni engleski frazemi na bosanski jezik mogu prevesti na nekoliko načina i to frazemima s potpunom podudarnošću na planu izraza i sadržaja, frazemima s djelomičnom podudarnošću na planu izraza i potpunom na planu sadržaja, frazemima s potpunom podudarnošću na planu sadržaja i različitim planom izraza, i frazemima koji nemaju ekvivalent u bosanskom jeziku te se stoga moraju prevoditi opisno. Analizom korpusa nismo naišli niti na jedan primjer takozvanih "lažnih prijatelja" ali to ne čudi jer su takvi primjeri frazema rijetki. Nadalje, iz analize se može jasno vidjeti da je najveći broj engeskih frazema moguće prevesti bosanskim frazemom s potpunom ekvivalencijom na formalnom i značenjskom planu, zatim slijede frazemi s potpunom podudarnošću na planu sadržaja i različitim planom izraza, te frazemi s nultom ekvivalencijom. Najmanji je broj frazema, u ovom korpusu, s djelomičnom podudarnošću na planu izraza i potpunom na planu sadržaja, preciznije u našem korpusu postoje samo tri ovakva frazema.

Literatura

Bujas, Ž. (2001). *Veliki englesko – hrvatski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Hrustić, Meliha (2001). *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom "kopf" / "glava" u njemačkom i u b/h/s jeziku.* Tuzla.

Kovačević, Živorad (2003). *Englesko-srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić.

Morton Benson englesko-srpski rečnik (na CD-u) (1997).

Novak-Milić, Jasna (2005). Oko, uho i nos u hrvatskim i švedskim frazemima. U Granić, Jagoda (urednica), *SEMANTIKA prirodnog jezika i metajezik semantike* (pp. 535 – 548). Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Oxford Advanced Genie (rječnik na CD-u) (2002). Oxford: Oxford University Press.

Profaca, Ivana (2005). Boje u talijanskoj i hrvatskoj frazeologiji. U Granić, Jagoda (urednica), *SEMANTIKA prirodnog jezika i metajezik semantike* (pp. 631 - 640). Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Samardžija, Marko (1995). *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika – udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Jelena Ilić

Izgovorne osobine engleskih riječi

Sažetak

Ovaj rad predstavlja jednu komparaciju engleskoga i bosanskog samoglasničkog sustava, premda se na prvi pogled i ne bi moglo reći da bi ta dva jezika imala nešto zajedničko zbog različitoga podrijetla.

Međutim, neki su engleski samoglasnici itekako poznati bosanskim govornicima jer ih oni imaju u svojem sustavu, te se određene sličnosti lako uočavaju i čine engleski jezik lakšim za izgovor. Ipak, tu su nedvojbeno i neki samoglasnici koje bosanski samoglasnički sustav ne posjeduje, te je otuda i česta pojava pogrešnog izgovaranja istih. Ovaj rad prezentira i najčešće pogreške u izgovoru, a također analizira i diskutira pojavu dominantnosti vokala u realizaciji riječi kao mogućeg krivca pogrešnog izgovora istih.

Ključne riječi:

samoglasnički sustav, koncept dvostrukosti (dvojakosti, binarnosti), dominantan vokal, recesivan vokal, teorija dominantnosti samoglasnika.

1. Uvod

Razlike između engleskoga i bosanskog su općenito primjetne na svim nivoima jezika. Uspoređivanje se, stoga, i ne bi moglo površno napraviti. Naprotiv, detaljne i relevantne analize ovih dvaju jezika osigurale bi i dovoljno argumenata i prostora za određivanje sličnosti i razlika ovih jezika.

Govornici bosanskog jezika smatraju neke engleske riječi vrlo teškim za izgovor, te ih stoga vrlo često pogrešno izgovaraju, ili, gore, nikada se ne upoznaju

s njihovim izgovornim osobinama. Točnije rečeno, postoje liste engleskih riječi koje mnogi govornici bosanskog jezika drže za nerazumljivim, nejasnim, kompliciranim, a time i teškim za izgovor. Naravno, ovaj rad neće podrazumijevati iscrpljivanje svih tih riječi, nego će, pak diskutirati mjesta i moguće razloge zbog kojih dolazi do pogrešnog izgovora, kao i ulogu i utjecaj samoglasnika pri izgovoru engleskih riječi. Rad naročito ističe i analizira primjere pogrešnoga izgovora riječi označenih kao visoko frekventnih u uporabi na prvoj godini studija engleskog jezika i književnosti Filozofskog fakulteta u Tuzli.

2. Klasični primjeri pogrešaka pri izgovoru

Josipovic (1999:165) smatra da je postavljanje određenih parametara relevantno kako bi se problem pogrešnoga izgovora i pravilno postavio, tumačio, a time i riješio. Nadalje, autorica se zalaže za podjelu engleskih riječi u devet kategorija:

- Prva kategorija obuhvata skupinu riječi čije se pisanje smatra dosta kompliciranim, čak i samim engleskim govornicima. To je skupina riječi za koje ne postoje pravila za točan izgovor. Evo par primjera:

(1) broad /brɔ: d/

[riječi koje se pišu sa **oa** kao u primjerima **oa**k, r**oa**k and s**oa**p se izgovaraju diftongom (dvoglasom) [ɔʊ], te se stoga riječ **broad** čini problematičnom jer je iznimka ovom pravilu (najčešće se realizira sa nepostojećim dvoglasom *[oa]). Zapravo se ova riječ realizira čistim samoglasnikom, i pisanje se najčešće smatra razlogom pogrešnog izgovora.]

(2) build /bIld /

[samoglasnik /I/ se realizira u ovoj riječi. Međutim, način pisanja ove riječi najčešće navodi govornike da ju pročitaju na način na koji se i piše (nepostojeći dvoglas *[ui]).]

(3) women /'wImIn/

[budući da predstavlja množinu riječi woman /'wʊmɔn/, mnogi govornici budu povedeni analogijom izgovora iste riječi u jednini]

(4) says /sez/

[glagolski oblik je isti za infinitiv i sva lica jednine i množine prezentnog oblika, a to je: say /seI/, osim za treće lice jednine: says /sez/, ali svakako ne */seIz/ ili čak */seIs/]

(5) bury /'beri/

[jedinstvena riječ po izgovoru, ali zato s gotovo najvećom listom pogrešnih oblika izgovora, kao što je: */bʊri/, */bu:ri/, */bʌri/ ili pak */ bʊɔri/]

(6) gullible /gʌlɔbɔl/

[jedinstvenost tipična i za ovu riječ, slično kao za primjer 5]

(7) occur /ə ’kɜ:/

[mnogi bosanski govornici se i ne usuđuju izgovoriti ovu riječ, čekajući pomoć učitelja - asistenta ili nekog od učenika - kolega]

(8) oven /’ʌvən/

[pogrešan izgovor ove riječi se ogleda u kvaliteti samog samoglasnika, i on je očito dosta duži nego što treba biti].

- Osobna imena također znaju biti problematična za izgovor. Nerijetko je faktor nepoznavanja engleske kulture i društva u cjelini glavni i odgovorni krivac pogrešaka u izgovoru. Evo nekoliko tipičnih primjera:

  Bassinger /’beI, sIŋə/, Geoffrey /’dʒefri/, Leicester /’lestə/, Worester /’wʊstə/, Colonel /’kɜ:nl/, Naomi /’neIəmi/, Eugene /’ju: dʒi:n/, Graham /greIəm/, Ian /i: ən/.

- Naglasak (akcent) je također jedna od kategorija razlikovnih sredstava jezika. Pogrešno akcentirana riječ može također promijeniti i značenje iste riječi koja se trebala realizirati. Umjesto toga, nova bi riječ itekako mogla utjecati na tijek i uspješnost komunikacije i komunikacijskih potreba. Takvi su slučaji vidljivi na primjerima mnogih pridjeva, imenica i glagola.

  Europe (imenica) /’jʊərəp/ – European (pridjev) /ˌjʊərə’pi:ən/

  suspect (imenica) /’sʌspekt/ – suspect (glagol) /sə’spekt/

  subject (imenica) /’sʌbdʒIkt/ – subject (glagol) /səb’dʒekt/

  decrease (imenica) /’di:kri:s/ – decrease (glagol) /dI’kri:s/

Međutim, postoje i iznimke kada je u pitanju naglasak. Ponekada je on na istom mjestu i kod imenica i kod glagola, kao u primjerima:

reform (imenica) / rI’fɔ: m/ – reform (glagol) / rI’fɔ: m/

address (imenica) /ə’dres/ – address (glagol) /ə’dres/

Uz to, bosanski govornici teško izlaze na kraj s akcentiranjem određenih riječi, kao što su:

adjective /’ædʒəktiv/, najčešće izgovorena */ə’dʒektiv/

catastrophe /kə’tæstrəfi/, a nikako ne */kətæ’strəfi/

photograph /’fəʊtəgra:f/ – photography /fə’tɒgrəfi/ – photographer / fə’tɒgrəfə/

area /’eəriə/; vrlo često se izgovori kao: */ə’rIə/

vegetable /'ved͡ʒt∂b∂l/ i također /'ved͡ʒt∂bl/, ali sigurno ne: */,ved͡ʒ∂'teIbl/.
potable /'p∂ʊt∂bl/, a ne */,p∂'teIbl/

- Neke trosložne riječi mogu biti neobičnoga izgovora:
  divine (pridjev) /dI'vaIn/ - divinity (imenica) /dI'vInItI/
  vain (pridjev) /veIn/ - vanity (imenica) /'vænItI/
  analyse (glagol) /'æn∂laIz/ – analysis (imenica) /∂'næl∂sIs/
  famous (pridjev) /'feIm∂s/ i njegov antonim: infamous (pridjev) /'Inf∂m∂s/

- Nedvojbeno je da maternji jezik utječe na razumijevanje i učenje novog, stranog jezika. Utjecaji su vidljivi i u gramatici, pisanju, leksici, te izgovoru engleskih riječi. Stoga se mnoge greške pri izgovoru engleskih riječi i prave pod snažnim utjecajem bosanskog jezika. Pogreške se javljuju i u posuđenicama kao opće prihvaćenim riječima u sustavu bosanske leksike:
  fatal /'feItl/, a ne */'fΛtΛl/
  industrial /In'dΛstri∂l/, a ne */,indʊ'stri∂l/
  buffalo /'bΛf∂l∂ʊ/, gotovo da uvijek nedotaje završni dvoglas */'bʊf∂lo/
  act /ækt/, a ne */Λkt/
  colour /'kΛl∂/, a ne */kələ(r)/
  laser /'leIz∂/, a ne */'lΛs∂/

- Veliki je broj homonima, odnosno preciznije, homografa koji stvarju niz problema pri izgovoru:
  Take a **bow** /baʊ/, the show's over. - Mr. Jay was wearing a **bow** /b∂ʊ/ tie.
  I **live** /lIv/ in a small flat near the market. - AC/DC performed **live** /laIv/.
  I **read** /ri:d/ whenever I have time. - I **read** /red/ Othello last year.
  She thought for a **minute** /'mInIt/, then accepted the ring. - Her handwriting is **minute** /maI'nju:t/, I need my glasses to read it.

- Ponekada se riječi pogrešno izgovore jer na prvi pogled sliče i podsjete na neke već otprije poznate riječi, kao:
  awl /ɔ: l/ - a pointed tool for making holes in leather (šilo) ~ **owl** /aʊl/ - a bird of prey (sova)
  bold /b∂ʊld/ - confident and determined (odvažan, smion, odlučan) ~ **bald** /bɔ:ld/ - having no hair on your head (ćelav, bez kose)

lie /laI/ - to be in a position in which your body is flat on the floor, a bed etc (ležati) ~

lay /leI/ - to put somebody or something down carefully into a flat position (položiti)

raise /reIz/ - to move or lift something to a higher position, place, or level (podići nešto, nekoga) ~

rise /raIz/ - to increase, go upwards, stand (dići (se))

- Josipovic govori o osmoj kategoriji kao skupini riječi kod kojih se pravila izgovora vezuju za utjecaj suglasnika (konsonanata), a to nije tema ovoga rada pa o toj kategoriji neće biti riječi.

- Konačno, posljednja kategorija obuhvata riječi posuđene iz jezika sa kojima je engleski jezik bio ili još uvijek je u kontaktu, kao na primjer: latinski i grčki, ali i francuski, italijanski, njemački, a nešto manje japanski, turski, arapski i drugi.

karate /kə'ra:ti/ (japanski) suede /sweId/ (švedski)
cipher /'saIfə/ (arapski) yacht /jɐt/ or /ja:t/ (nizozemski)
cuisine /kwI'zi:n/ (francuski) chauffeur /'ʃəʊfə/ or /ʃəʊ'f ɜ:/ (francuski)
satin /sætIn/, premda su ispravni i izgovori /sætn/ i /sætən/. (kineski)

3. Uloga i utjecaj samoglasnika

Stemberger i Middleton (2003:369) tvrde da određeni samoglasnici pokazuju određene kvalitete i stremljenja ka dominaciji nad ostalim samoglasnicima u riječi. Nadalje, svoju su teoriju dominantnosti samoglasnika autori razradili do te mjere da su došli i do pretpostavke kakobi pogreške u izgovoru koje naprave engleski govornici mogle biti usko povezane sa dominantnim samoglasnicima. Autori su, u tu svrhu, napravili dva eksperimenta čime su dokazali da postoji podjela samoglasnika na dominantne i recesivne. Analizama nepravilnih oblika prošlog vremena autori su utvrdilida postoji neka vrsta 'natjecanja' samoglasnika, i to samoglasnika osnovne forme i samoglasnika forme prošlog vremena.

> …it was found that the probability of these errors is affected by a phonological factor that derives from vowel phoneme frequencies in a complex fashion: whether the vowel in the past-tense form is dominant relative to the vowel in the base form, or recessive relative to the base vowel (Stemberger, Middleton 2003:369).

Kako bi se ova teorija detaljnije objasnila, dati su i validni primjeri:

1. *come* /kΛm/ je nepravilni glagol i oblik za prošlo vrijeme glasi *came* / keIm/, ali se vrlo često pogrešno realizira kao */kΛmd/.

   Znači, umjesto promjene samoglasnika /Λ/ u dvoglas /eI/, realizira se nešto posve neočekivano, a to je osjetna dominacija samoglasnika osnovne forme koja se zadržava u obliku za prošlo vrijeme.
2. fall /fכ:l/ → fell /fel/, mada se nerijetko čuje: *falled /fכ:ld/ kao oblik za prošlo vrijeme. Očito je samoglasnik osnovne forme /כ:/ dominantniji od samoglasnika /e/.
3. catch /kætʃ/ → caught /kכ:t/

   Samoglasnik /æ/ je dominantniji od samoglasnika /כ:/, što uzrokuje pogrešku u izgovoru, pa oblik za prošlo vrijeme glasi *catched /kætʃd/.

S druge strane, autori ističu da je dominantnost vokala ispitana samo na primjerima oblika za prošlo vrijeme, te da se na temelju istih može govoriti o dvojakosti (binarnosti) ovoga sustava, tj. samoglasnici se mogu podijeliti na dominantne i recesivne.

4. Neka zanimljiva zapažanja

Spomenuti su autori optimistično pretpostavili da bi se slična dvojakost mogla uočiti i na ostalim nivoima fonologije, u nepravilnoj množini, morfologiji, općenito u svim drugim jezicima. Štoviše, autori tvrde da fenomen dominantnosti može biti apliciran i ispitan gdje god postoji binaran mehanizam. Stoga možemo reći da teoriju dominantnosti možemo aplicirati i na sljedeće primjere:

woman /'wʊm∂n/ - women /'wImIn/

Ovo je primjer nepravilne množine, gdje bosanski govornici često prave pogrešku pri izgovoru. Teorija dominantnosti samoglasnika razlikuje dominantan samoglasnik, u ovom slučaju samoglasnik koji se javlja u obliku za jedninu /ʊ/ i recesivni samoglasnik, a taj je / I / koji se javlja u obliku za množinu i najčešće se zamjenjuje s gore spomenutim dominantnim samoglasnikom. Ova teorija tvrdi da je dominantnost samoglasnika jedan od glavnih razloga pogrešnoga izgovora ovog oblika za množinu. Nadalje, i samoglasnik koji se javlja u drugom slogu biva pogrešno izgovoren, i to ponajčešće zbog letimičnog prepoznavanja imenice *man* u imenici *woman*, kao i imenice *men* u imenici *women*. Stoga se često ova riječ nepravilno izgovori */'wʊmen/.

say /seI/ - says /sez/

Teorija dominantnosti vokala mogla bi se primijeniti i na slučaju oblika za prezent svih lica jednine i množine s jedne strane, i oblika trećega lica jednine s

druge strane. Dvoglas /eI/ se, po pravilu, mijenja u samoglasnik /e/. Pogreška se povezuje s dominacijom dvoglasa /eI/.

vain /veIn/ - vanity /'vænItI/

I na primjeru osnovnih leksema i tvorenica može se uočiti dominacija dvoglasa /eI/ nad samoglasnikom /æ/, te je najčešća realizacija ove imenice */'veInItI/.

vegetable /'ved͡ʒt∂b∂l/ i također /'ved͡ʒt∂bl/

Premda ova riječ nema apsolutno nikakve sličnosti sa riječju *tables* barem kada je riječ o semantičkom nivou, mnogim se govornicima ipak ova riječ čini kao Sizifov kamen. I baš bi se razlog pogrešnoga izgovora spomenute riječi i mogao skrivati u području teorije dominantnosti samoglasnika. Riječ *table* nauči se vrlo rano, a time se nauči i dvoglas /eI/. Govornici bosanskog nesumnjivo lako prepoznaju tu riječ, a time i dvoglas koji zapravo ne postoji u riječi *vegetable*. Slična se analogija pronalazi i u frazi *potable water*, pri čemu *po-* možda podsjeća govornike na nekakav prefiks (mada to nikako nije!) koji se dodaje na dobro poznatu riječ *table*.

4.1. Dominantni vs. recesivni naglasci

Ispitujući i analizirajući binarni koncept samoglasnika došlo se i do rezultata koji opisuju postojeći binarni mehanizam kod naglasaka. Prema teoriji dominantnosti mogli bismo govoriti o dominantnim i recesivnim naglascima, gdje je dominantniji jači i postojaniji u različitim oblicima riječi. Evo nekoliko primjera koji potvrđuju tu pretpostavku:

photograph /'f∂ʊt∂gra:f/ – photography /f∂'tɒgr∂fi/ – photographer /f∂'tɒgr∂f∂/

Nagalasak na prvoj riječi je na početku riječi, i čini se da je taj dominantan jer bosanski govornici ovaj naglasak zadržavaju i pri izgovoru drugih dvaju riječi (očito je da ih na to navodi isti korijen riječi).

Europe /'jʊ∂r∂p/ – European /ˌjʊ∂r∂'pi:∂n/

Naglasak na početku je dominantniji i pogreška je neizbježna pri izgovoru pridjeva izvedenog iz date imenice.

5. Zaključak

Usporedba engleskoga i bosanskog samoglasničkog sustava ipak nije nemoguća. Adekvatnom i detaljnom analizom došli smo do iznimno važnih činjenica vezanih za pogrešan izgovor određenih engleskih riječi.

Uočene su neke tipičnosti pogrešnoga izgovora, te ovaj rad i prilaže i diskutira neke od njih. Ponekada je, kako se može i vidjeti, pogrešan izgovor rezultat neznanja i povođenja za nekim iole prepoznatljivim dijelovima riječi. Nadalje, ovaj rad potvrđuje činjenicu da je fonološki utjecaj itekako veliki i sveopće prisutan u pogreškama pri izgovoru. To je očito vidljivo kroz teoriju dominantnosti samoglasnika. Suštinski je bitno naglasiti da postoji određena binarnost među samoglasnicima, a time i podjela samoglasnika koja vrlo često navodi na pogrešan izgovor.

Literatura

Bujas, Željko (2001). *Veliki Englesko-hrvatski rječnik*, *Veliki Hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Dictionary of contemporary English (2003). England: Pearson Education Limited.

Filipović, Rudolf (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. *English as a word donor to other languages of Europe*. http://www.intellectbooks.com, February 2005

Josipovic, Visnja (1999). *Phonetics and phonology for students of English*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. *English in contact with Croatian: pronunciation difficulties experienced by Croatian learners of English*. http://www.engl.helsinki.fi, February 2005

Kelly, Gerald (2000). *How to teach pronunciation*. England: Pearson Education Limited.

Ladefoged, Peter (2001). *A course in phonetics*. USA: Harcourt College Publishers.

Maček, Dora (2003). *Škotski izgovor za strance*. *Govor / Speech Godina XX(2003), broj 1-2*: 219-227.

Stemberger, J. P., Middleton, C.S. (2003). *Vowel dominance and morphological processing*. *Language and cognitive processes, 2003, 18 (4)*: 369-404.

Sanel Hadžiahmetović Jurida
Tanja Pavlović
Alma Jahić

Some Common Mistakes in Translation

Abstract:

Translation represents a very complex task in which many linguistic as well as non-linguistic factors have to be included. It is a communicative process that takes into consideration the reader of the translation within a particular situation within a specific culture. The paper analyses some of common mistakes in translation made by senior students majoring in English at the University of Tuzla.

Key words:

translation, mistakes, language, meaning

1. Introduction

When we take a look at the dictionary definition of the terms *translate* and *translation* everything seems so simple and easy. Here are the definitions found in Collins COBUILD *English Dictionary for Advanced Learners*:

- **translate**

1 translate translates translating translated

If something that someone has said or written **is translated**, it is said or written again in a different language.

2 translate translates translating translated

If a name, a word, or expression **translates** as something in a different language, that is what it means in that language.

(c) HarperCollins Publishers.

According to these definitions it is the procedure in which we simply take something said or written in one language and say it or write it in another language. The second definition becomes even more problematic since it implies that when we translate a word we actually find what it means in the other language. One "small" thing which has been left out here is the fact that words are polysemous and their meanings are numerous which extremely complicates the whole procedure. "Different meanings of the same word in the native and foreign language rarely match" (Riđanović 2007:2). According to Duff, "language competence is a two-way, not a one-way system" (1989:6). Kussmaul (1995: 20) claims that "learners of a foreign language and translators are often not aware of the fact that words might have more meanings than the meaning they know." This fact is indeed true and it should be emphasized constantly since those who forget it risk making some serious mistakes in translation.

This process of transferring elements of one language to another is so much more than pure and simple translation of words, phrases and sentences. There is so much more at stake in this process. It includes all levels of one language such as syntax, lexis, culture etc.

The corpus for this paper has been collected from a number of actual translation works made by senior students majoring in English at the University of Tuzla over the past exam season (January-September 2007).

The aim of the authors is to offer some guidelines for all those who will be actively involved in the process of translation for various purposes by emphasizing the most important issues of this language activity. The paper might serve as a practical material which will show what we should pay our attention to when translating so as not to make serious mistakes. Kussmaul (1995: 5) explains the term "product-oriented error analysis" dividing it into three steps: description of errors, finding the reasons and pedagogical help. This paper might be used at least as a valuable input for the first step.

2. Theoretical framework

Translation is inevitably under the influence of our native language. Duff (1989: 6) states: "We all have a mother tongue or first language. This shapes our way of thinking and, to some extent, our use of the foreign language." Riđanović (2007: 1) claims that the largest number of mistakes is the result of unconscious literal translation which happens under the influence of our mother tongue. Since this influence is mostly unconscious the first step and the most difficult task would be to make learners aware of this interference. Kussmaul (1995: 21) states that translators sometimes offer the meanings which do not make sense in the appropriate context.

Duff claims that there are general principles which are relevant to all translation:

- **meaning** (the translation should reflect the meaning of the original text accurately)
- **form** (the ordering of words and ideas in translation should match the original as closely as possible, although we must be aware of the fact that differences in language structure often require changes in the form and order of words)
- **register** (levels of formality)
- **sentence language influence** (translator's thoughts and choice of words are too strongly molded by the original text)
- **style and clarity** (we should try not to change the style of the original)
- **idiom** (since idioms are notoriously untranslatable there are several possible solutions)

(1989:11)

Riđanović (2007: 363) claims that there are six basic categories of mistakes:

- false friends
- naïve translation equivalents
- mistakes that occur as the result of the lack of common sense thinking
- sentences which are badly written in the source language
- sociolinguistic mistakes
- material mistakes

Kussmaul (1995: 143) claims that language errors are the most important in foreign language teaching. He includes the following: wrong use of tenses, prepositions, word order, idioms, collocations etc. emphasizing that we must try to imagine the effect the misuse of tenses, word order etc. has on the target reader. Nord (1997: 75) classifies translation errors into four categories according to a functional classification: pragmatic, cultural, linguistic and text-specific.

3. Analysis

This part of the paper presents the analysis of the mistakes found in students' translation. These mistakes are divided into four smaller sections – language structure, content, culture and miscellaneous which all include various elements.

3.1 Language structure

This part of the paper mainly presents mistakes related to grammar and the organization of a sentence. It is obvious that there is no translation without

grammar. We must follow the rules. The analysis below shows some of the most frequent mistakes related to grammar which can be avoided if students become aware of their importance.

3.1.1 Articles

The mistakes in the usage of articles (or the lack of them) might not come as a surprise if we take into consideration their complex usage and numerous rules as well as the fact that articles do not exist in the Bosnian language. But what does come as a surprise is the fact that students make mistakes even in those examples where the rules are pretty much clear and easy to remember. Here are some of them:

(1) B: …u "iAmbience" salonu ***zidovi su rotirajući***…
E: …"iAmbience" saloon has ***a rotating walls***…

(2) B: …jedan od najuglednijih…
E: …one of **XXX most eminent**…

(3) B: …to bi trebao biti tek prvi film…
E: …it should be merely **XXX first film**…

In the example (1E) there is an indefinite article preceding plural noun which is not possible in English. Examples (2 and 3 E) show that students omitted definite article *the* which is obligatory in front of superlative adjectives and ordinal numbers.

3.1.2 Tenses

When it comes to tenses it seems that the most difficult task is to determine the tense for a particular sentence, although not all tenses are equally difficult. Namely the largest number of mistakes has been noticed for Present Perfect Tense (example 6). This includes sequence of tenses as well. Besides the problems related to the choice of an appropriate tense there are also instances when students use "new" combinations thus creating non-existing tenses in the English language (4) or even the cases where irregular verbs become regular (4).

(4) B: Može li Slovenija pobijediti na Eurosongu?
E: ***Could*** Slovenia ***won*** Eurosong?

(5) B: ..ona je poslala pismo bivšem ministru…
E: ...she **sended** a letter to...

(6) B: Istraživanja brusnice se vode već godinama, otkada je ustanovljeno da sok od brusnice…
E: The ongoing researches ***are conducted***, ever ***since it has been established*** that cranberry juice…

3.1.3 Passive

Passive constructions cannot exist without an exact number of elements: an object of the action, auxiliary verb TO BE in the appropriate tense and the past participle of the main verb. Exactly these elements create problems in translation. The most frequent mistakes are that auxiliary verb TO BE is omitted or not put in the appropriate tense or that the past participle of a verb is not correct.

(7) B: Očekuje se da će plan biti objavljen danas.
E: **It expects** that the plan **will be announce** today.

3.1.4 Reported speech

The most problematic issues regarding the reported speech are the backshift and the word order particularly in questions.

(8) B: Pitala me zašto nisam potpisala ugovor.
E: She asked me why I **haven't sign** the contract.
E: She asked me why **I didn't sign** the contract.
E: She asked me why **didn't I sign** the contract.

3.1.5 IF clauses

Here students usually have problems with identifying the type of the clause where the most difficult appears to be the mixed type conditional.

(9) B: Da Fleming nije otkrio penicillin, danas bi mnoge bolesti još bile neizliječive.
E: If Fleming had not discovered penicillin many diseases would not have been cured.
E: If Fleming hadn't have invented penicilin many deceases wouldn't have been cured by today.
E: If Fleming hasn't discovered penicilyn many diseases would still be curable today.
E: If Fleming have not found penicilin a lot of diseases would still be in curable today.

3.2 Content

This section includes mainly the mistakes related to lexis or the choice of words, style and formality and spelling.

(10) B**:** ***Pitao sam se*** *kada će se predavanje završiti.*
E: ***I was asking myself*** *when the lecture would be over.*

(11) B: ***Glavna tužiteljica*** **Haškog tribunala** Carla Del Ponte izjavila je jučer…
E1: ***Main prosecutor*** of the Hague Tribunal stated yesterday…
E2: ***The main female persecutor…***

(12) *B:* ***Vijeće ministara Europske Unije*** je...
E1: **The *Secretary Council* for the EU…**
E2: ***European Union Minister Council***…
E3: **the *Europe Union Council of Ministers…***
E4: ***EU Council of Men***

(13) *B:* ***Parlamentarna skupština Vijeća Europe***...
E1: ***Parliamentary Council of Europe****...*
*E2****: European Council Parliament***
E3: ***the Council of Europe's Parliament***

(14) B: ***Aerodromsko osiguranje*** nije dopustilo…
E1: ***Aeroplane insurance*** did not let…
E2: ***Airport safety*** would not let…

(15) B: …***međunarodna zajednica***…
E1: …***inter-ethnic community…***
E2: …**the international union…**

Frequent cases of no capitalisation concerning proper nouns have also been identified, as in:

(16) bosanski: bosnian
američki: american
španjolski: spanish
francuski: french, often misspelled: Fr***a***nch

One other thing has also been noticed. Students tend to undermine the level of formality and use short forms and contractions even in the formal translations. One

very frequent example is the usage of the word *until*. For example they tend to use its short form *till* even in formal text and then it influences their writing so much that when they use its full form they make spelling mistakes and write *untill*.

3.3 Culture

The issue of culture specific terms has been in the scope of linguistic research for so long but it seems that it will remain a never-lasting quest. Some linguists claim that culture specific terms cannot be translated and some claim that there are some ways to incorporate them in translation. But there are other problems besides culture-specific terms. Nord (1997: 79) claims that "in order to understand the specificity of another culture, you have to know your own culture first." It should also be mentioned that some culture-related terms are connected to the development of general knowledge (daily politics, sports, films, popular culture etc) which becomes essential.

(17) B: Al Pacino je osam puta bio nominiran za Oskara za filmove poput ***"Kuma", "Serpica***"…a ***zlatni kipić*** Američke filmske amademije osvojio je 1992.godine…za ulogu u filmu "***Miris žene***".

E1: …for films such as "***Bridesmaid", "Little Dish***"…for his role in the film "***Woman's Pefume".***

E2: …the small golden statue…"Woman's smell"...

E3: ..."Godmother"..."Serpic"...

E4: ..." A Godfather"..."the Bowl"

E5: ..."The Grandmother"...

These examples clearly illustrate a highly problematic area for some students of English who lack the basic knowledge of the American film industry.

- "Kuma" → Bridesmaid, Godmother, etc
- "Serpica" → "Little Dish", "the Bowl"

(18) B: **Ruska Pravoslavna crkva** je pozvala svoje vjernike da bojkotuju Madonnin koncert u Moskvi…

E1: **Russian Catholic Church…**

E2: …urged its worshippers…

E3: tried to prohibit Madona to hold her…

(19) B: …**vladavina prava…**

E1: …system of government…

E2: …the government of rights…
E3: …the rule of justice…
E4: …the rule of right…
E5: …rulling right…
E6: …rights government…
E7: …government under justice…
E8: …governmental rights…

(20) B: …je opet savladao ***madridski Real*** na domaćem terenu…
E: …bet ***Real, a team from Madrid***, at home…

(21) B: …***visočke*** piramide (Visoko, BiH)…
E: …the pyramids of ***Visoco***…

(22) B: …te predstavnik ***Ambasade Libije***…
E1: …and a delegate of the ***Lebanon Embassy***…
E2: …a representative of ***Libya's Ambassady***…

It is extremely important for a translator to have general knowledge of history and popular culture of both languages. This is of course easier said that done since this 'general knowledge' is not something we can acquire in a very short period of time and there are no rules for it. This requires precaution and constant inspection as well as the notion that we must not take the facts from the text for granted.

(23) B: **Godina svinje** u Kini
E1: **Pig year** in China
E2: **The Pig's year** in China
E2: **A year of pigs** in China
E3: **Year of swine** in China

3.4 Miscellaneous

There are some mistakes in translation which cannot easily be identified or put into a separate group. Therefore the authors of the paper decided to put them into this section.

(24) Multiple mistakes in one sentence:

B: Nekoliko poznatih ***švedskih i islandskih modela***, aktivista za zaštitu životinja, jučer je u ***centru Budimpešte*** protestiralo…

E: A couple of famous ***Sweden and Island activists*** for protection of animal rights, yesterday demonstrated ***in the centre of Budimpešt***…

(25) B: U grupi B UEFA-ine Lige prvaka, ***londonski okršaj***…završio je ***neodlučeno***…

E: ***Londol duel*** of UEFA's League of Champions….ended in ***a goalless draw***.

(26) Incorrect cases

B: James Law gradi toranj u obliku ***"iPoda"***

E: James Law building tower in the shape of ***"iPoda"***

B: …poput **YouTubea**

E: …as You **Tubea**

B: …obišli su bosansku Piramidu Mjeseca i tunele ***u Prijekom*** i ***na Ravnama***…

E: …visited the Moon Pyramid and also the tunnels ***in Prijekom*** and ***on Ravnama***…

The following examples demonstrates the mistake which was made because students failed to conclude that EPP stands for Ekonomsko propagandni program (commercials) and leaving the term as in the source text they created something which would be totally unknown to a speaker of English. Some of the options even have the plural morpheme and the definite article.

(27) B: …**umetanje EPP-a** prije i tokom filmova.

E1: installing of **the EPP**

E2: inserting of **EPPs**

(27) B: ...***isprva nisam vjerovao*** da je ovdje nekada postojala ***velika civilizacija***…

E: ...in the beginning I ***didn't totally believed*** that a ***huge civilisation*** existed here...

The last example illustrates Kussmaul's statement regarding translations which result in sentences without any sense. Sentence B1 makes a reader think that a dog is the owner of a company.

(28) E: I stood in need of **my dog's company**.
B1: Stajao sam na raspolaganju **firmi moga psa**
B2: priključio sam se potrebama **društva ljubitelja pasa**

4. Conclusion

Translators or learners of a foreign language sometimes forget that, since they are bilingual, they can understand the meaning using both texts. This is impossible for monolingual persons who then rely on translators as their "guides" through information.

Riđanović highlights that a good translator must not translate words and phrases but thoughts (2007:358). That actually means that we have to translate some sentences undermining particular words or phrases and to transfer the general idea.

Duff claims that there are three qualities essential to all language learning which are developed by translation: accuracy, clarity and flexibility. "It trains the learner to search (flexibility) for the most appropriate words (accuracy) to convey what is meant (clarity)" (1989:7)

When we evaluate other people's translations we must limit the process to the ending result. This does not mean that we never analyze why certain mistakes were made. The aim of the authors is precisely this: to use these mistakes in the analysis which will consequently lead to a better understanding of the complexity of translation.

As Duff puts it: "In translation there is rarely a 'right' answer (though there may be several wrong ones"(1989:7). There is no magic formula for the process of translation. Only a lot of time, patience and hard work.

References

Collins COBUILD *English Dictionary for Advanced Learners* (2001). Harper-Collins Publishers

Duff, Alan (1989). *Translation.* Oxford: Oxford University Press

Kussmaul, Paul (1995). *Training the Translator*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company

Nord, Christiane (1997). *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester, UK & Northampton MA: St Jerome Publishing

Riđanović, Midhat (2007). *Praktična engleska gramatika*. Sarajevo: TKD Šahinpašić

Ilija Barišić

Interkulturna interpretacija – kratki osvrt na metodu

1. Uvod

Koncepcija interkulturalnosti pojavljuje se kao relativno nova teorijska paradigma u proučavanju književnosti. Počiva na zasadama interkulturne hermeneutike kao analitičke metode, te teorije međuknjiževnih zajednica Dionyza Ďurišina kao prijelaznog momenta komparativnog proučavanja književnosti. Ovaj rad zamišljen je kao kritički osvrt na metode interkulturne interpretacije, jedan mogući pogled na problematiku interkulturnosti, posebno na onoj hermeneutičkoj, interpretativnoj razini.

Pretpostavka je ovog rada da takav koncept i metode interkulturalnosti svoj značaj imaju prije svega na književno-povijesnoj razini, u određivanju konteksta nastanka i recepcije djela. Interkulturalnost može biti važna biografska i kontekstualna napomena, dobar temelj za pisanje kvalitetne (poredbene) povijesti književnosti, za prevladavanje određenih književno-povijesnih problema i ograničenja, no u konkretnoj analizi pojedinog djela, u pristupu samom tekstu ima vrlo ograničen i sužen prostor. Dosadašnja praksa i objavljivani radovi na primjerima iz južnoslavenskih književnosti (v. Kovač, 2001, 2005) pokazuju kako se pri ulasku u tekst interkulturalnost ostvaruje tek kao inicijalni stav, a ne kao nova, revolucionarno ispravna znanstvena metoda.

Razlozi interpretativne ograničenosti ovako zamišljene teoretske paradigme su višestruki. Prvo, "interkulturna kompetencija" odnosno neka načela interkulturne hermeneutike na kojima bi zapravo trebala počivati interkulturna interpretacija, gube na svojoj snazi kad je istraživač u otprilike istoj "interkulturi" kao i istraživani tekst. Kulturalne razlike nisu tolike da srpske, bosanske, hrvatske pisce, osobito dok su stvarali u međuknjiževnoj jugoslavenskoj zajednici, međusobno promatramo interkulturno. Jer na ovim prostorima puno je više kulturalnih

sličnosti, počevši od jezika, dijelova folklora i drugog – nego razlika. Upravo ta bliskost ovih prostora i kultura sužava i ograničuje prostor za interkulturnu hermeneutiku, smanjuje "interkulturnu kompetenciju" istraživača koji je sam dijelom jedne od ovih kultura, osobito ako je odrastao i obrazovao se u sustavu kad su te kulture bile još bliže nego danas, bar u administrativnom smislu. Dijelom zbog toga, a dijelom i zato što se Kovač prije svega bavio poredbenom povijesti književnosti, interkulturna interpretacija kao metoda gradi se na teorijskim pretpostavkama interkulturne povijesti književnosti, što je upitna strategija.

Primjer za jednu moguću interkulturnu interpretaciju bit će roman Meše Selimovića Derviš i smrt. Nikako se ne radi o *jedinoj* mogućoj interkulturnoj interpretaciji tog romana – više je riječ o mogućem nacrtu istraživačkih planova, ali čak i na tom kratkom prikazu moći će se u konkretnoj situaciji vidjeti određena ograničenja i mogućnosti metode interkulturne interpretacije. Meša Selimović kao dvopripadan autor, Bosanac i musliman koji je samog sebe svrstavao u srpsku književnost, kojemu je zapravo najprimjerniji kontekst jugoslavenska međuknjiževna zajednica, čini se kao odličan primjer za primjenu metoda interkulturalnosti, onako kako ih je u svojim radovima zamislio i teoretski razradio Zvonko Kovač (v. 2001, 2005), u svojevrsnoj slavističkoj varijanti interkulturne hermeneutike, ili, da je tako uvjetno nazovemo, interkulturne slavistike.

2. Interkulturna slavistika

Interkulturalna hermeneutika nastala je u Njemačkoj, kao interkulturna germanistika, prije svega s pedagoškom namjerom istraživanja mogućnosti podučavanja stranaca njemačkoj književnosti. Ona "sjedinjuje istraživačke zadatke komparativne nauke o stranoj kulturi i nastavne zadatke didaktike strane kulture" (Wierlacher, Kultura 82-83, Beograd, 1988.)

Dakle prvotno je bila pedagoški usmjerena s ciljem da se strancima (na stranim sveučilištima) omogući ispravno čitanje i tumačenje njemačke književnosti s obzirom na kulturalnu, jezičnu i civilizacijsku distancu. Kako je središte interesa na kulturnom kontekstu nastanka i recepcije književnih tekstova (njemačkih), odnosno mogućnosti razumijevanja u stranim sredinama, za razliku od tradicionalne hermeneutike, distanca (drugost) teksta premješta se s vremenske na prostornu, kulturalnu razinu.

Napuštanjem germanističke usmjerenosti interkulturalne hermeneutike otvara se područje njene primjene i na tekstove drugih kultura. Na taj način omogućilo bi se da ona "reflektira metode interpretacije kulture u transdisciplinarnom sklopu, da komparatistički probije granice među filologijskim disciplinama, da propita tradicionalni kanon i razgradi univerzalizacije" (Bachmann-Medick, citirano prema: Biti, 2004).

U idealnoj projekciji, izmještanje djela u drugi kulturni kontekst omogućilo bi da se iz njega crpe neka nova značenja, novi (neočekivani) smislovi. Na taj način interkulturna hermeneutika afirmirala bi se ne samo kao pedagoška disciplina, već bi kao metoda stekla i određenu spoznajnu, epistemološku vrijednost.

Glavni je promotor pristupa interkulturne hermeneutike u Hrvatskoj, u kojoj bi germansku zamijenila (južno)slavistička fiksacija, Zvonko Kovač. Kako Kovač pomalo naivno vjeruje u mogućnosti interkulturalnosti, kroz koju misli da se mogu postići neke znanstveno utemeljene istinitosti razumijevanja književnosti i slično (v. Kovač 2001: 171, 180), nije naodmet izdvojiti i neke generalne prigovore metodi interkulturne hermeneutike:

"Koliko god bila pohvalna apologija raznolikih interpretacija kada se usporedi s tradicionalnim kanonskim zahtjevima, ipak ona budi dvostruku sumnju: 1. je li kulturalna tuđost već sama po sebi dovoljna legitimacija njegove interpretacije, 2. ne skriva li sadržajna razlika interpretacijskih rezultata formalnu istovjetnost interpretacijskih postupaka? (Schmidt 1995) Ne obnavlja li se dakle i tu naposljetku sklonost tradicionalne hermeneutike da isključi sukob, zaniječe nejednakost i prešuti potiskivanje imanentno svakom dijalogu? ... Ipak preostaje pitanje ne podrazumijeva li možda prebacivanje hermeneutike s povijesne na kulturalnu distancu rastvaranje estetičke drugosti teksta utjelovljene u njegovim specifično književnim tehnikama?" (Biti 2004: 395)

No postoje i bitne razlike između germanske interkulturne hermeneutike i modela koji propagira Kovač. On svoju metodu interkulturalnog pristupa gradi na povezivanju teorije međuknjiževnih zajednica, kao prijelaznog momenta komparativnog i nacionalnog proučavanja književnosti, te interkulturne hermeneutike kakva je nastala u Njemačkoj. U nastojanju da ove teoretske pozicije poveže sa svojim primarnim područjem istraživanja, odnosno južnoslavenskom filologijom, Kovač analitički interes i naglasak stavlja na autore s prostora bivše Jugoslavije. Posebno su interesantni oni pisci rubne/dvojne/sporne pripadnosti, jer u sustavu kategorija međuknjiževnog procesa Dionyza Ďurišina na koju se oslanja Kovač (v.2001), važan je element dvopripadnost autora, koja je uvjetovana postojanjem biliterarnosti (poliliterarnosti).

Na taj način Kovačeva interkulturna slavistika, za razliku od inicijalnih pozicija interkulturne germanistike, nije prvenstveno usmjerena prema mogućnostima i opcijama boljeg razumijevanja književnosti u stranim (izvanslavenskim/-hrvatskim) sredinama (mada ima i toga), već je prije svega pokušaj boljeg razumijevanja, boljeg kontekstualiziranja i "raspodjele" autora unutar (južno)slavenskih književnosti.

Pritom se može uočiti izrazito oponentni i obrambeni stav prema mononacionalnim pristupima, a ta nužnost referiranja i uspoređivanja s (mono)nacionalnim filologijama i njihovim rezultatima ponekad se čini kao grčevita obrana od pojedinih južnoslavenskih nacionalnih filologija, od raznih suprotstavljenih posezanja za južnoslavističkim materijalom.

Interkulturalnost je tako i gesta pomirbe, komplementarna opcija koja bi omogućila prevladavanje "mitova ili obveza nacionalne filologije" (Kovač, 2001.). Problem je u tome što na taj način interkulturalnost, stalno prati kompleks nacionalnih filologija spram kojih se postavlja.

Mogućnosti primjene tako idealistički zamišljenog modela interkulturalnosti na svim književno-znanstvenim nivoima vrlo je sporna. Dok na književno-povijesnoj razini, u vidu poredbene povijesti književnosti, interkulturalnost može pridonijeti boljem razumijevanju i boljem kontekstualiziranju određenih književnih procesa, na razini same analize pojedinih književnih djela, u smislu interkulturne interpretacije, rezultati su vrlo skromni.

U dosad objavljivanim radovima okupljenih pod nazivom interkulturne interpretacije (v. Kovač 2001, 2005), interkulturalizam je inicijalna točka pristupa tekstu, kontekstualna napomena iza koje slijedi sasvim "obična" analiza teksta. Od interkulturalnog pristupa crpi se onoliko koliko se može, obično se daje samo kontekstualna napomena, da bi se analiza kasnije usredotočila na neke standardne elemente strukture, teksta i slično.

Prilozi o interkulturnoj interpretaciji inače su takvi da se prije svega tiču razrađivanja teorije, a one rijetke konkretne analize uvelike odstupaju od zacrtanih načela interkulturalizma. Za to je zaslužna teoretska osnova, odnosno nedovoljna komplementarnost spojenih metodoloških opcija.

3. Situacija bliskih (srodnih) kultura – slabljenje interkulturalnosti

Ako se dvopripadnog autora analizira s pozicije jedne od kultura kojima autor pripada, ili iz pozicije iste "međuknjiževnosti" kojoj pripada autor, suprotno od željenog, mogućnosti za interkulturnu interpretaciju su smanjene. Što su te ukrštene kulture međusobno bliže i sličnije, to je prostor za unošenje interkulturnih vrijednosti u interpretaciju manji. Distanca je manja, s njom i mogućnosti drukčijeg čitanja, pa su željeni efekti interkulturne hermeneutike slabiji.

Bitna vrijednost interkulturne interpretacije leži u tome da "interpretator pridružuje tekstu klasu spoznaja iz druge kulture" (Kovač 2001). No kad su kulture tako bliske i srodne, npr. dio jugoslavenske "međuknjiževne zajednice", jezično skoro istovjetne, smanjen je i taj interpretativni unos novih spoznaja iz druge kulture. Manja je čitateljska distanca, odnosno vanjska perspektiva, koja u idealnoj projekciji znači veću slobodu, (v. Kovač 2001: 111, Wierlacher 1988: 41-42), manja mogućnost multiperspektivnosti. Na primjer, recepcija srpskog pisca u Bosni ili Hrvatskoj sigurno će biti manje različita od recepcije u, na primjer, Njemačkoj, a posebno ako uzmete u obzir da je taj srpski pisac dijelom i hrvatskog ili bosanskog korpusa književnosti.

Sporne su mogućnosti distanciranog, "interkulturnog" proučavanja međuknjiževnih zajednica pri čemu je sam proučavatelj (bio) dio jedne od tih zajed-

nica. Kako netko tko je odrastao i školovao se u jugoslavenskom, slavističkom okružju (poput Kovača) i tko je nekog jugoslavenskog pisca (recimo Selimovića) smatrao i čitao kao "našeg", sad odjednom može biti u poziciji da o njemu govori kao o stranom? Ne računajući, naravno, onaj smisao "hermeneutike drugih očiju", "komplementarne optike", gledanja svojeg kao stranog, jer to jednako vrijedi i za (mononacionalno) čitanje domaćih autora, autora vlastite tradicije i kulture, a to onda nema veze s interkulturnom hermeneutikom.

Sama činjenica postojanja međuknjiževne zajednice, bazirane prije svega na jezičnom jedinstvu (unatoč određenim razlikama), svjedoči o tome kako južnoslavenske kulture nisu međusobno toliko "strane", nisu toliko nepoznate i udaljene jedna od druge pa da se može iz jedne od tih kultura bez problema zauzeti neka veća distanca prema drugoj kao stranoj.

4. Interkulturalnost u sadržaju

Možda dijelom i s namjerom da izbjegne ovaj nedostatak, odnosno manjak kulturalne razlike, interkulturna interpretacija u nekim primjerima može se okrenuti tematskom sloju teksta. Tako je posve legitimna i preporučljiva opcija interkulturne interpretacije da se u književnim djelima traže elementi koji govore o stranom, tuđem, Drugom, o miješanju kultura, o međukulturnom okružju u kojem se zbiva radnja djela, o dijelovima teksta u kojima se svjedoči promišljanje svojega i stranoga. No problem je što tematiziranje stranog, tuđeg i Drugog ne mora imati nikakve veze s kulturnom pripadnošću autora. Ne mora autor biti dvopripadan ili "međuknjiževnik" pa da piše o strancima, o multikulturnim sredinama, o kulturalnim prožimanjima i sličnom.

Tako Kovačeva interkulturna slavistika, nakon što je bila primorana dijelom odustati od analitičkih metoda interkulturne hermeneutike, po potrebi može odustati i od svojeg "konkretiziranog prostora primjene" na međuknjiževne zajednice, jer u obzor interkulturnog istraživanja sad mogu ući svi pisci, neovisno o statusu ili dvojbenosti svoje pripadnosti, koji svoja djela smještaju u multikulturnu sredinu ili u njih uvode likove stranaca.[1] Na primjer, izrazito jednopripadno hrvatski, pa i pomalo nacionalistički autor poput Nedjeljka Fabrija, kroatistima i ostalim Hrvatima može postati izrazito potentan za interkulturnu interpretaciju jer svoja djela redovito smješta u interkulturne sredine (Rijeke, Splita) te u njima vrlo ekstenzivno govori o međukulturnim kontaktima i razlikama.

Interkulturna interpretacija u tim slučajevima, u analizi neupitno "mononacionalnih" autora, najčešće se svodi na prepoznavanje sadržajnih međukulturnih

[1] Argument da su dvopripadni pisci zbog svog multikulturnog položaja senzibiliziraniji za teme međukulturalnosti, ako ga i uvažimo, nije razlog da se ovakvo "sadržajno" interkulturno istraživanje ograniči na njih.

elemenata, a tekstom analize dominira forma deskripcije, nabrajanja i citiranja odabranih dijelova. Otpada kontekstualna analiza, književno-povijesni kulturalni uvod u analizu, uže interkulturno specificiranje autora i teksta.

Ostali elementi za analizu, identificiranje utjecaja, osobito stranih pisaca, analiza strukturnih i kompozicijskih elemenata umjesto interkulturalne mogla bi se nazvati jednostavno komparativnom metodom.

Pritom se ovako shvaćeni pojam interkulturalnosti može shvatiti na bezbroj načina, kao i sam pojam kulture. Interkulturalnost tako može biti konfesionalna, jezična, nacionalna, civilizacijska, društveno-socijalna, urbano-seoska... Gotovo da nema autora koji ne bi mogao doći u obzir za ovako zamišljenu interkulturnu analizu.

No rekao bih kako to ne govori toliko o snazi teoretske paradigme i njenim mogućnostima da obuhvati što širi korpus tekstova, koliko o nepotrebnom imenovanju i označavanju "interkulturnim" nekih pojava koje se mogu sasvim solidno analizirati i bez toga.

5. Književno-povijesna i interpretacijska interkulturalnost

Kovač u svojim teoretskim radovima, u razradama ideje interkulturalnosti na neki način zanemaruje različitosti u razinama književnog istraživanja – ne radi jasno razgraničenje književno-povijesnog i interpretativnog. U najmanju ruku tome ne pridaje dovoljno važnosti.

U znanosti o književnosti različite su metode književno-povijesne sistematizacije i metode usmjerene na analizu i interpretaciju tekstova, odnosno metode hermeneutike. Donekle su komplementarne, pa je tako filološka analiza ne samo uvod, već i početak svake ozbiljnije interpretacije. Međutim, prilično je upitna strategija iz književno-povijesne metodologije izvlačiti načela za interpretaciju. A to upravo radi Kovač pri definiranju interkulturne interpretacije.[2]

Propust je vidljiv kroz usporedbu s (mono)nacionalnim filologijama, čiji kompleks, kako sam ustvrdio, prati Kovačevu viziju interkulturalnosti. Nacionalne filologije zadržavaju se na književno-povijesnoj razini i kontekstualizaciji, iz njih se ne kreiraju metode analize.

U (mono)nacionalnim filologijama na razini interpretacije ne postoji korelat interkulturnoj interpretaciji. Ne postoje mononacionalne interpretacije tekstova, ne postoji nešto kao kroatistička interpretacija. "Kroatistički" može biti filološki uvod, početak interpretacije, ali ona onda ide drugim smjerovima koji uglavnom nemaju veze s kulturnim kontekstom.

[2] "…uvjeren sam da bi interkulturna interpretacija, izrasla na teorijskim pretpostavkama interkulturne povijesti književnosti možda mogla na dogledno vrijeme ponuditi alternative" (Kovač, 2002.)

Ako se u interkulturnoj interpretaciji pojašnjavanje konteksta shvaća kao "neophodni korak za osiguravanje znanstvenog pristupa" (Kovač, 2005.), dakle ako je takvo kontekstualno uvođenje potrebno ako ne i nužno, svejedno treba naglasiti – to nije interkulturna analiza. To je analiza kao i svaka druga, ali koja počiva na zasadama i uvjerenjima o interkulturnoj poredbenoj povijesti književnosti. Načela interkulturne hermeneutike, vidjeli smo, usput su se izgubila.

Inzistiranje na "interkulturalnosti" i na razini interpretacije više svjedoči o potrebi da se pronađe i nekako imenuje pristup književnosti zasnovan na književno-povijesnom kontekstualiziranju, nego što govori o samoj metodologiji interpretacije.

6. Derviš, smrt i interkulturalnost

6.1. Uvjeti interkulturne književnosti

Možda je najbolje da se na konkretnom primjeru okušaju mogućnosti ovih iznesenih postavki interkulturne interpretacije.

Da bi se autor istraživao metodama interkulturne interpretacije, bilo bi dobro da ga se može prepoznati kao interkulturnog, premda, kao što smo vidjeli, interkulturnom teoretskom paradigmom mogu se analizirati svi pisci, bez obzira na dvojbenu pripadnost ili interkulturalnost. Ipak, bilo bi dobro da su pisci "interkulturni", a za to postoje određeni uvjeti. Kovač nabraja tri glavna, minimalna uvjeta pri definiranju interkulturne književnosti: interkulturna svijest autora, dijaloški sustav odnosno otvorenost autorova jezika te postojanje interkulturnog recipijenta.

Na primjeru Meše Selimovića može se uočiti kako se ovi uvjeti zapravo vrlo lako mogu relativizirati.

1. *interkulturna svijest autora*

Koliko je svijest autora interkulturna ako sam autor sebe smatra dijelom jedne jedinstvene "naše književnosti", ako su kulture između kojih bi trebao biti za njega jedno? Njegova dvojna pripadnost između bosanske i srpske književnosti je naknadna projekcija istraživača. On sam sebe nije vidio kao dvojno pripadnog autora jer nije na taj način poimao književnost ovih prostora – nije radio esencijalne "međukulturne" razlike u središnjem južnoslavenskom prostoru. I hrvatska i srpska i bosanska za Selimovića su u biti ista književnost. Naravno da postoje konfesionalne i druge kulturalne razlike, da je Selimović svjestan međukulturnih, hrvatsko-bošnjačko-srpskih razlika, ali to su za njega ipak razlike od sekundarne važnosti. Selimović je čvrsto vjerovao u književno jedinstvo središnjeg jugoslavenskog prostora, srpsko-hrvatsko-bosansko, temeljeno na jezičnoj istovjetnosti. Kad govori o "našoj književnosti", ona za Selimovića obuhvaća

i Crnjanskog i Krležu i Andrića (v. Selimović, 1976: 195, 196). Sve ih smatra svojim prethodnicima, dijelom zajedničke književne tradicije, a njihov jezik za njega je jedan i jedinstven:

"Meni je, na primjer, sasvim svejedno kako će se taj jezik nazivati. Ako je jedan i jedinstven, što jeste, može se zvati i hrvatski i srpski i hrvatskosrpski i srpskohrvatski, demokratsko je pravo čovjeka da svoj jezik naziva onako kako hoće. Ne vidim zašto se u Hrvatskoj ne bi nazivao hrvatskim jezikom, mada je to isti ovaj jezik, i zašto se ne bi nazivao srpskim jezikom u Srbiji, a eto isti je jezik." (Selimović 1977: 364)

Za Selimovića ključan je kriterij jezik, koji je po njemu isti, ista ili slična donekle i sudbina, a nesumnjive razlike su za njegovo poimanje od manje važnosti. Interkulturalna svijest u Selimovića tako je na drugoj razini. Sigurno nije onakva kakva se poima i prikazuje danas, nakon raspada Jugoslavije, nakon raspada iluzija i većine koncepcija i projekata zajedničke književnosti. Danas, kad su nacionalne filologije često suprotstavljene u raspodjeli i posvajanju pisaca, lako se gubi iz vida kako se sve to nekad smatralo jednim i jedinstvenim.

2. *dijaloški sustav, otvorenost autorova jezika*

Nikako se ne može osporiti kod Selimovića. No teško ju je osporiti i kod drugih pisaca. Teško bi bilo reći što bi onda bila zatvorenost jezika i monološki sustav. Svakako, neki su autori skloniji dijalogu, "dijaloškom jeziku" od drugih. Samo, kakav bi to bio monološki jezik i sustav na temelju kojih bi neke autore mogli isključiti iz interkulturne književnosti, po ovom kriteriju? Monološki jezik teško je spojiv sa samom biti književnosti.

3. *interkulturni recipijent*

Isto kao i interkulturna svijest autora – nije da ne postoji, samo nije tako čist i neupitan entitet, odnosno interkulturalnost recipijenta nije sama po sebi razumljiva. Mnogi od tih interkulturnih (jugoslavenskih) recipijenata sebe ne doživljavaju interkultuno. Osim toga, ako idemo kopati dalje po definiciji kulture, ako idemo doslovno ganjati "interkulturalnost", postavlja se sljedeće pitanje: u današnjem (a i ondašnjem) globaliziranom svijetu hibridnih isprekrižanih kultura, kakav bi to bio "monokulturni" recipijent? Postoji li takvo nešto uopće?

Dakle, Selimović bez problema, po svim bitnim kriterijima ulazi u obzor istraživanja interkulturne književnosti. Međutim, te kriterije i uvjete, kao što smo vidjeli na primjeru Selimovićeva, lako je relativizirati.

6.2. Moguća interkulturna interpretacija Derviša i smrti – *dva poglavlja*

Kako je Selimović živio, stvarao i djelovao u multikulturnoj bosanskoj sredini,[3] o Bosni i pisao, čini se da tu ima mnogo materijala za interkulturnu analizu. No kad krenemo s čitanjem, uzevši za primjer njegov najpoznatiji, po mnogima i najbolji roman, Derviš i smrt, vidjet ćemo da je prostor za interkulturnu interpretaciju prilično ograničen. Mogućnosti ima, ali one mogu proći i pod neki drugi termin, pod neku drugu metodologiju.

U identifikaciji sadržajnih elemenata interkulturalnosti kod Selimovića smo ograničeni jer je radnja smještena u izrazito muslimanski ambijent. U Dervišu i smrti nema nijednog Bosanca koji nije musliman. Za usporedbu, kasaba Ive Andrića gotovo je uvijek višenacionalna, multikonfesionalna. U Andrićevoj kasabi naći će se pravoslavaca, katolika, muslimana (koji nisu samo Bosanci), stranaca zapadnjaka (konzula) itd. Kod Selimovića kulturalne šarolikosti nema. U kasabi skoro svi likovi su muslimani, a oni rijetki koji nisu (u Dervišu i smrti samo bračni par Dubrovčana, vezan uz lik Hasana) postavljeni su rubno u romanu i od manje su važnosti. Ono glavno u romanu odnosi se na egzistencijalne preokupacije, svojevrsnu krizu srednjih godina subjekta pripovijedanja, koji pritom propituje cijeli svijet, a sve je to potaknuto bratovim nepravednim utamničenjem i smrću, što otvara još jednu veliku temu romana, odnos svjetovnog i duhovnog, mehanizam funkcioniranja vlasti, moći i nasilja. Kako sam Selimović kaže, "Derviš i smrt je knjiga o ljubavi i mržnji, dogmi i životu, ličnom i neličnom, izdvojenom i opštem" (Sjećanja: 201)

Kulturalna različitost, suživot i polikulturna prožimanja nisu teme od veće važnosti. Hasan je jedini lik u romanu koji je ekstenzivnije vezan sa (nemuslimanskim) svijetom izvan kasabe; on putuje, trguje i tako ostvaruje kontakte. Tako je i došao do Dubrovčana, odnosno Dubrovčanke Marije u koju se zaljubljuje. No kad jednom u analizi iscrpite taj dio, kad opišete i citirate one dijelove romana koji govore o tome, dijelove koji govore u kulturalnim i civilizacijskim razlikama, kršćansko-muslimanskim, građansko-dubrovačkim i bosansko-kasablijskim-orijentalnim, kad opišete i locirate "interkulturu" izraženu u pogledu na Hasana iz vizure Dubrovkinjine obitelji, ili pogled na Bosnu u pismu Dubrovčanina i reakcije Bosanaca na to pismo, kad nađete i opišete ta mjesta u romanu, vi nemate više o čemu govoriti interkulturno u tematsko-sadržajnom aspektu romana. A sve je ovo više-manje smješteno u svega dva poglavlja u romanu: 13. i 16. I naravno, interkulturne teme ne zaokupljaju u cijelosti ta dva poglavlja. U 13. poglavlju dominantna je tema derviševo prijateljstvo s Hasanom, pa onda odnos Hasanovog oca i Hasana. Tek se tu, prvenstveno sa svrhom oslikavanja lika Hasana, njegove pozadine, javljaju likovi Dubrovčana, ljubav s Dubrovčankom, međukulturni zaplitaji i implikacije tog ljubavnog trokuta.

[3] Kovač ističe da se cijela bosanska književnost u određenom smislu može smatrati "interkulturnom"

Dovoljno je obratiti pozornost na pripovjedačev odnos prema toj tematici, kao i prema Hasanovim izjavama i promišljanju stranog i svojeg, što je paradigmatsko mjesto za interkulturnu analizu.[4] Pripovjedač će izravno izraziti svoj odmak od tih tema i takvog razmišljanja.

"Ta Hasanova misao, koja mi nije bila sasvim jasna, ta neminovnost vezivanja i napor oslobađanja, ta neophodnost ljubavi prema svome i potreba razumijevanja tuđeg, je li to nevoljno mirenje s malim prostorom i utaživanje čežnje za većim? Ili je mijenjanje mjera da svoje ne postanu jedine? Ili žalosno, ograničeno bježanje, i još žalosnije vraćanje.

(Teško mi je bilo da to shvatim i radi toga što je moja misao sasvim dručija: postoji svijet s pravom vjerom i svijet bez nje: druge razlike su manje važne, i svugdje bi bio moje mjesto gdje bih mogao biti potreban)." (*Derviš i smrt*: 269-270)

Dervišu ta misao "nije bila sasvim jasna", njegova misao je "sasvim drukčija". On je zaokupljen koliko općeljudskim, univerzalnim, vjerskim, toliko i svojim osobnim dilemama, tako da ne razmišlja o razlikama i sličnostima među kulturama. Postoji prava vjera i one krive. Premda, naravno, pripovjedač nije jednak autoru, i značenja teksta koja možemo iščitati nisu samo pripovjedačeva, vidimo da su ti interkulturni elementi ipak postavljeni rubno; dovoljno marginalno od glavnih tema romana da bi se moglo izvršiti interkulturno preiščitavanje kompletnog romana.

O rubnosti tih "interkulturnih" tema svjedoče i pripovjedne tehnike kojima se ti dijelovi prezentiraju. Kad pripovjedač derviš Nejrudin govori o Dubrovčanima ne upušta se u dublju analizu. Ti dijelovi su obična pripovjedačka deskripcija, on o tome govori kao usput, tek toliko da dâ kontekst zbivanjima u romanu, odgovarajuću pozadinu liku Hasana. Inače Derviševo pripovijedanje karakteriziraju brojne misaone, lirske eskapade, refleksije o svijetu i životu, no kad govori u Dubrovkinji Mariji takvo pripovijedanje je redundantno. Nema tih meditativno-emotivnih elemenata, nema refleksivno-lirskog grananja teksta, kao u većem dijelu romana. Pripovijest je "suha", obična deskripcija. Tehnika odnosno način na koji su nam prezentirani ti interkulturni sadržaji u djelu, svojom narativnom impostacijom jednostavnosti i ogoljene deskriptivnosti, još jednom potvrđuju kako se radi o rubnim elementima u značenju i smisaonoj cjelini romana.

U završnom 16. poglavlju ono što bi se moglo prepoznati kao interkulturno prvenstveno je u funkciji fabulativnog raspleta. Pronađeno je (špijunsko) pismo Dubrovčana Luka, koje o Bosni govori to što govori, o pogledu na jednu stranu kulturu kroz uvredljiv ton, a implikacije koje to nađeno pismo ima stvaraju novi fabulativni zapletaj i dovode derviša do kraja njegovog puta.

Uostalom, ne mora sve što ima veze s raznim i različitim kulturama, kontaktima svojega i tuđega biti signifikantno za interkulturnu analizu. Kao što sâm

[4] usp. Kovačev esej o Interkulturalnosti u Ive Andrića (2001. i 2002.) gdje je poseban naglasak na izdvajanju elemenata u Andrićevim Znakovima pored puta gdje se govori o svojemu.

Hasan kaže za pismo Dubrovčana Luka (iskaz kroz slobodni neupravni govor): "…sve što je ovdje napisano, mogao bi svako o svačijoj zemlji reći, i niko se više ne čudi takvim stvarima." (*Derviš i smrt*: 330)

To bi mogao biti i naš komentar na mnoga interkulturna istraživanja koja se usredotočuju na sadržajni aspekt međukulturnog dijaloga u književnim djelima.

6.3. Ostali elementi interkulturalnosti u Dervišu

U Dervišu i smrti interkulturalnost prikladna za analizu nije toliko u samom sadržaju djela, nego je više u autorskim postupcima, načinu strukturiranja, u filozofiji djela, u poetici. U miješanju orijentalne i zapadnjačke (egzistencijalističke) filozofije, u načinu na koji se u djelu prepliću Kuran i utjecaji velikih svjetskih pisaca, o kojima i sam Selimović govori u Sjećanjima (1976), koje je prepoznala i kritika[5].

Indikativan primjer kulturalnog stapanja u Dervišu i smrti može se prepoznati u svojevrsnom motu romana, citatu iz Kurana kojim započinje i završava roman: "…da je svaki čovjek uvijek na gubitku." Upravo je taj dio bio sporan nekim muslimanskim kritičarima i prigovarali su Selimoviću (u *Glasniku Islamske vjerske zajednice*, v. Sjećanja: 199) da citat nije potpun. Misao je prekinuta pred osnovnom idejom Kurana: "...osim ako ne nađe utočište u Bogu." No upravo taj prekid rečenice, to nedoslovno citiranje, svjedoči na određeni način o interkulturalnosti, o pomaku s isključivo muslimanskog, vjerskog i teološkog promišljanja svijeta, prema univerzalnom[6], zapadnjačkom. Primjer u kojem se u samo jednoj intertekstualno otkrhnutoj rečenici vidi kako se kod Selimovića spaja islamsko i istočno sa zapadnjačkim, egzistencijalističkim, šopenhauerovsko-pesimističnim tonom.

No kad se interkulturalna interpretacija i usredotoči na ostale elemente teksta, koji nisu sadržajni, dakle na elemente strukture, kompozicije, ona se ne mora nužno zvati "interkulturnom". Primjer za to je esej Isidore Sekulić *Istok u pripovetkama Iva Andrića.*

U tom eseju Sekulić govori o međukulturnim razlikama, o psihološkoj razlici, razlici pričanja, poimanja i doživljavanja svijeta ljudi s Istoka i Zapada. Uz istočno pripovijedanje vezuje se mistika, misterij života; priče su na istoku "tiho tkanje, neko bajanje, fantazija i bogato šarena slika, pakao ili raj, huka i pokora krvi, ili šapat duboko skrivenih tajni … Na Zapadu je priča zamisao, plan, naracija, duhovitost, stil; na Istoku je priča pre svega čaranje."[7] (Sekulić, 1975: 180)

---

[5] Na primjer, Selimovićevo formiranje i uloga jednog dijela dijaloga na tragu Dostojevskog.

[6] Premda "nalaženje utočišta u Bogu" zapravo nije toliko ne-univerzalno i islamski karakteristično, jer sve religije razmišljaju otprilike na taj način

[7] Pri takvoj međukulturnoj analizi uvijek treba paziti da se ne upadne u zamke raznih stereotipa i predrasuda o drugim kulturama. U ovom primjeru vidimo neke od tipskih elemenata u prikazivanju Istoka: kolektivnost, mistika, naspram zapadnoj racionalnosti i organiziranosti. No te "predrasude" ili uvriježena mnijenja ne moraju nužno biti negativne i iskrivljujuće. U ovom slučaju čini mi se da su na mjestu.

Mnogi od zaključaka Isidore Sekulić o Andrićevim pripovijetkama mogli bi se primijeniti i na Mešu Selimovića, a slično bi izgledala i moguća "interkulturna" analiza Derviša i smrti – istraživati i prepoznavati kako se tu spaja orijentalno, tursko, i zapadno, slavensko.

Međutim, Sekulićka svoj esej i svoj pristup nije nazvala "interkulturnim", premda bi po Kovačevim koncepcijama nesumnjivo pod to spadao. Civilizacijske razlike, dodiri i odnosi Istoka i Zapada jesu interkulturna tematika, no kako u interpretaciji nema kulturalnog odmaka i distance, odnosno svega onog što podrazumijevaju načela i metode interkulturne hermeneutike, nema ni nekih posebnih razloga da se ovakav pristup zove interkulturnim.

Isto kao što smo za interkulturnu povijest književnosti uočili da nije nego drugi naziv za komparativnu povijest književnosti, tako i u slučaju interpretacije interkulturni možemo jednostavno nazvati komparativnim pristupom.

U svakom slučaju, u interkulturnoj interpretaciji nismo našli neke bitne prednosti u razglobljivanju i tumačenju teksta u odnosu na neke druge metode. Nismo našli dovoljno elemenata za preiščitavanje i preinterpretaciju kompletnog romana kao interkulturnog. Odnosno, ako smo i našli na neke takve elemente, nismo našli razlog da analizu utemeljenu na njima imenujemo kao interkulturnu.

7. Zaključak – interkulturalnost kao stav

Interkulturna istraživanja mogu dati relevantne književnopovijesne rezultate, biografske natuknice i bitne kontekstualne napomene, no kad se pristupi analizi konkretnih djela, vrlo brzo dolazimo do toga da nam manjka "interkulturnog" materijala.

Po mnogo čemu Selimović se čini kao odličan primjer za primjenu takve teoretske paradigme: dvopripadan par excellence, i srpski i bosanski (bošnjački), a prije svega jugoslavenski pisac, istaknuti je član i promotor južnoslavenske međuknjiževne zajednice, a opet, vidjeli smo u ovom radu, pojmovima i metodama interkulturalnosti ne možemo opisati, protumačiti ni razglobiti njegovo kapitalno djelo ništa bolje nego nekim drugim metodama.

Ovako zamišljena interkulturalnost kao metoda pristupa književnosti, na razini interpretacije teksta, više je stvar stava nego konkretne analize i spoznaje. U analizu se ulazi s idejom i naglašenim kontekstualnim konceptom interkulturalnosti određenih djela, no taj stav ne znači i ne jamči da ćete imati i neke konkretne rezultate, kao što pokazuje primjer Selimovića.

Kovačevo inzistiranje i obrana pozicija interkulturalnosti usmjerena je prije svega na dijalog s (mono)nacionalno-filološkim pozicijama istraživanja određenih pisaca dvojne i teško odredive pripadnosti, i u tom smislu gubi na svojoj znanstvenoj i epistemološkoj snazi.

Literatura

Biti, Vladimir, 2004. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska: Zagreb

Kultura 82-83/1998. *Interkulturna hermeneutika*, Beograd

Kovač, Zvonko, 2001. *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*, Hrvatsko filološko društvo: Zagreb

Kovač, Zvonko, 2002. *Interkulturna interpretacija*,

http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/4.Gralisarium/GraLiS%202002/Kovac_2-predavanje.htm

Kovač, Zvonko, 2005. *Međuknjiževna tumačenja*, Hrvatsko filološko društvo: Zagreb

Sekulić, Isidora, 1975. *Istok u pripovetkama Iva Andrića*, u: Kritički radovi Isidore Sekulić, Matica srpska: Novi sad

Selimović, Meša, 1988. *Derviš i smrt*, Svjetlost: Sarajevo

Selimović, Meša, 1976. *Sjećanja*, Sloboda/Otokar Keršovani: Beograd/Rijeka

Selimović, Meša, 1977. *Pisci, mišljenja i razgovori*, Sabrana dela, Sloboda: Beograd

Ivan Majić

Kritička recepcija djela Meše Selimovića u Hrvatskoj

I.

Pri analiziranju recepcije određena književnika i njegova opusa, važno mjesto zauzimaju svi kontekstualni uvjeti koji tu recepciju omogućuju. Nije stoga nevažna uloga književnih i inih medija, događaja vezanih za književnost i književnu produkciju, književnih časopisa, televizijskih i radijskih emisija, internetskih kritika, prijevoda određenog djela u druge, jezično različite sredine, itd. Svaki od tih faktora iznimno je važan kako za recepciju, tako i za percepciju samog književnog znaka koji se konstituira kao zbroj svih značenja dodijeljenih određenom književniku, djelu ili cjelokupnom opusu. U tom smislu, recepcijom se podrazumijeva organizirani i institucionalizirani prihvat i selekcija informacija (književni časopisi, novine, članci na radiju, televiziji), a percepcija obuhvaća varijabilnu predodžbu o djelu, opusu, osobi (književniku), ona je nastala više kao rezultat određenog sustava mišljenja koje pak nije prošlo kroz organizirane aparate književne recepcije i određenu književno-kritičku metodologiju, već je više bivalo podložno nasumičnom, nehotičnom, a ponekad posve hotimičnom prihvaćanju vrijednosno obojenih sudova, mišljenja, stavova i sl. Međutim, treba naglasiti da se recepcija i percepcija gotovo nikada čvrsto ne odijeljuju jedna od druge, odnosno, kada je riječ o "književnom znaku", interferencija recepcije i percepcije uvijek je prisutna budući da načini valorizacije književnog djela nikada nisu isključivo ovisni o institucionalnoj podršci tzv. "književne kritike" i njenih aparata, već su uvijek već sudionici i onih "neslužbenih" protoka informacija koji, nimalo slučajno, nerijetko i neargumentirano i strateški efektno de(kon)struiraju institucionalni sud ili ga barem modificiraju.

Ovdje je važno naglasiti osim interferencije i određenu ideologiju koja se nalazi u pozadini kako jednih, tako i drugih izvora informacija. I dok je ideologija inherentna percepciji nerijetko politički obojena (pogotovo na našim prostorima,

kada su književnici i druge javne osobe u pitanju), ne smijemo zaboraviti i na onu drugu "institucionalnu" književno-kritičku ideologiju koja je, kao unutarnja politika književne kritike uglavnom prešutna (a ponekad i javna, kada se radi o naglašavanju određene književnokritičke škole ili usmjerenja) i koja se nalazi u podlozi određenih "stručnih" sudova o djelu, opusu ili piscu, pjesniku, književniku. Ideologija inherentna određenom književno-kritičkom razdoblju postaje vidljiva kada određeno razdoblje, upravo zbog vlastitih estetskih mjerila i očekivanja, iznjedri tekst ili skupinu tekstova iznimne vrijednosti, dok se ti isti tekstovi u drugom razdoblju pokažu kao posve nerelevantnima, nezanimljivama, neuspjelima i sl. Tada biva očita ta "estetsko-metodološka" ideologija inherentna književnoj kritici.

I zadnji, ali ne manje važan faktor koji također sudjeluje u "kreiranju" recepcije određena teksta, skupine tekstova ili autora je popularnost koja ima svoj nepredvidiv tok. Popularnost je nešto što u posljednjih sedamdesetak godina igra važnu ulogu u kreiranju značenja i značaja određenih kulturnih proizvoda, ona je ponekad analogna recepciji sa svojim institucionalnim sudovima, ponekad je pak pod utjecajem percpecije i njenih vrijednosno- političkih demarkacija, dok u drugim slučajevima funkcionira i neovisno te se naprosto u tržišnoj politici nameće kao bitan element koji funkcionira prema vlastitim zakonitostima. Sva tri elementa su bitna u proučavanju recepcije Meše Selimovića, njegova djela, njegove osobe, strukturalistički rečeno, toga "književnog znaka".

II.

Upravo slijedeći ove početne, kontekstualne opaske, koji presudno utječu na recepciju, potrebno je naglasiti da se razdoblje recepcije o kojem je u tekstu riječ pretežno tiče vremena u kojem je institucionalna, ali i neinstitucionalna, dakle, i recepcijska i percepcijska kritika funkcionirala u kontekstu svojevrsne međuknjiževne zajednice. Tako se sustav književno-kritičkog značenja i vrednovanja u razdoblju do 1990. stvarao pretpostavljajući širi međuknjiževni kontekst koji je nerijetko obuhvaćao cijeli prostor bivše Jugoslavije, a gotovo uvijek barem centralno-štokavski dio koji je obuhvaćao hrvatsku, bosanskohercegovačku, srpsku i crnogorsku književnu sredinu. Tako su bile koncipirane i književne nagrade, časopisi i mediji. To je značilo da je objavljivanje nekog teksta s prostora iste dijalekatske osnovice redovito bivalo namijenjeno široj publici, a tako je i kritički aparat funkcionirao. Romani su se prikazivali, ocjenjivali i analizirali u svim centrima sadašnjih država, tadašnjih federativnih republika te se može prema svim tim elementima zaključiti da se radi o međuknjiževnoj zajednici unutar koje je funkcioniralo zajedničko kulturno- književno produkcijsko i kulturno- književno kritičko tržište. Međuknjiževna zajednica termin je Zvonka Kovača koji pod utjecajem teorije interliterarnog procesa Dioniza Ďurišina naglašava kako je međuknjiževna zajednica "povijesna pojava, promjenama podložna formacija,

stoga i nije homogena, već heterogena, raznolika tvorevina, a njihova osnovna karakteristika je ta što je specifična pojava u odnosu na nacionalnu-pojedinačnu književnost, a opća pojava u odnosu na svjetsku književnost".[1] Stoga i dijeljenje kritičke recepcije toga razdoblja pati od tog nedostatka da zanemaruje bitan kontekstualni čimbenik međuknjiževne zajednice, a on se najjasnije vidi u samom korpusu tekstova kritike, obzirom da se autori kritika redovito oslanjaju na kritičare iz drugih sredina koji su o tom djelu već pisali.

Međutim, kao svojevrsno opravdanje i obrazloženje naslova ovoga rada navodim, prije svega, jednostavnu činjenicu praktične naravi, a ta je da sam iz hrvatske perspektive, dostupnošću bio ograničen tek na dio kritičke recepcije, i to onaj dio u kojima je izdavač bio iz Hrvatske i tek na manji dio ostalih izdavača. Inače, po broju naslova i tekstova, bosanskohercegovačka i srpska kritička recepcija je brojnija, te je za potpuni uvid u ovu temu neophodno istraživanje i bosanskohercegovačkih i srpskih izvora. Drugi pak argument obrazloženja naslova ovoga rada temelji se na istraživačkom poticaju koji se sastoji u otkrivanju smjera, količine, i kvalitete recepcije djela Meše Selimovića. Drugim riječima, unutar prijeopisane međuknjiževne zajednice, koliko se prostora konkretno posvećivalo jednom književniku iz druge sredine, kako je ta činjenica i uopće je li to utjecalo na kritike, kakvi i koliki su bili odjeci života i djela Meše Selimovića u Hrvatskoj i sl.

Meša, pravim imenom Mehmed, Selimović rođen je 1910. u Tuzli, umro je 1982. u Beogradu. Dobitnik je brojnih nagrada, uglavnom za roman *Derviš i smrt,* od kojih se obično izdvajaju NIN-ova nagrada za roman godine, zatim Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva za najbolji roman, Goranova nagrada koju dodjeljuje Vjesnikovo povjerenstvo za roman godine te Njegoševa nagrada. Koncentrirao sam se na nagrade koje se konkretno tiču njegova književnog stvaralaštva i koje su bitno utjecale na recepciju njegova djela, iako je Meša Selimović i dobitnikom nagrada za doprinos kulturi, životno djelo i sl. U književnost se javlja po završetku Drugog svjetskog rata pripovijetkama uglavnom ratne tematike i soc-realističkog poetičkog postupka. Prva objavljena pripovijetka je *Uvrijeđeni čovjek* iz 1947. u izdanju "Svjetlosti" iz Sarajeva, zatim slijedi zbirka pripovijedaka *Prva četa* u izdanju "Zore" iz Zagreba. Zbirka izlazi 1950., a predgovor i kratku bilješku o piscu piše Novak Simić. Roman o problematici povratka iz rata i nastavka života, problemima vezanima uz nemogućnost reorganizacije u novom kontekstu mirnodopskog vremena, roman o pojedincu u urbanoj, lutalačkoj atmosferi, roman *Tišine* izlazi 1961. u izdanju sarajevske "Svjetlosti". Pojavljuju se i pripovijetke *Tuđa zemlja* 1962. istog izdavača, a također kod istog izdavača 1965. izlazi kratki roman, dulja poema ili duža novela[2] *Magla i mjesečina,* koja

[1] Kovač, Zvonko, *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti,* Književna smotra, Zagreb, 2001., str.131.

[2] Iz kritičko-znanstvene recepcije tog djela razvidno je da se autori ne mogu složiti oko žanrovske pripadnosti.

je od nekih kritičara istaknuta i kao prvi pravi zaokret ka dubinskoj psihologizaciji i minucioznoj analizi likova koji se pak nalaze okruženi ratnim kontekstom. Upravo ratni kontekst postaje presudan budući da se smrću aktera te ostankom žene Ljube preispituju odnosi i psihološke veze među likovima. Iste, 1965. godine u izdanju "Prosvete" iz Beograda izlazi redigirano izdanje *Tišina.*

Godine 1966. izlazi roman *Derviš i smrt,* svojevrsna kruna Selimovićeva književnoga rada, i djelo koje je za sobom polučilo ogroman interes javnosti, brojne kritike, djelo koje je pisca Mešu Selimovića u zrelim godinama života prometnulo u pravu književnu zvijezdu kako naših prostora, tako i šire. Slijede mnogobrojne kritike, intervjui, prijevodi, ukratko, Meša Selimović svojim romanom postaje prepoznat kao jedan od najistaknutijih književnika unutar tadašnje međuknjiževne jugoslavenske književne javnosti. Nakon izlaska romana *Derviš i smrt* više ništa neće biti isto. 1970. u izdanju "Svjetlosti" izlazi roman *Tvrđava,* prema riječima Meše Selimovića, svojevrsni "pandan *Dervišu*",[3] opsežno djelo od 400 stranica koje ne izaziva jednaki interes kritike kao prethodni roman, što neki obrazlažu nedovoljnom kvalitetom, ali koje je također značajno u konstelaciji opusa Meše Selimovića. Od značajnijih tekstova koji slijede, roman je *Ostrvo* iz 1974. u izdanju "Prosvete" koji je posve drugačiji, kako veličinom (radi se o kraćem romanu), tako i tematikom te obradom, a neki će reći i kvalitetom od prethodnih "velikih" romana *Derviš i smrt* i *Tvrđava.* Pa ipak, roman *Ostrvo* ostat će dosljedan egizstencijalistički rukopis u kojemu je pitanje pojedinca i vremenski (radi se o umirovljeničkom bračnom paru) i prostorno (kao što je naslovom najavljeno, radi se o prostoru "ostrva", otoka, svojevrsne izolacije) postavljeno u kontekst krajnje zaoštrenih okolnosti koje omogućuju Selimovićevu poznatu dubinsko-psihološku analizu, introspekcije, preispitivanja i sl. Posmrtno, 1983. u beogradskom izdanju (BIGZ) izlazi nedovršeni roman "Krug" koji je, po Selimovićevim riječima,[4] trebao biti svojevrsni završetak trilogije (u kojem bi *Derviš i smrt* te *Tvrđava* bili prethodni dijelovi).

Osim tih isključivo fikcionalnih djela, vrlo važno je spomenuti izlazak autobiografsko-esejističkog djela *Sjećanja,* beogradsko-riječkog izdanja iz 1976. koji je iz autorove perspektive rasvijetlio mnoge trenutke koji su utjecali na piščev rad. Jedna od najdalekosežnijih informacija koja je utjecala na recepciju i percepciju Meše Selimovića je priča koja rasvjetljava sudbinu Mešina brata Šefkije Selimovića koji je pod nerazjašnjenim okolnostima strijeljan krajem 1944. godine. Ta informacija baca posve drugo svjetlo na motiv brata koji je prilično zastupljen u Selimovićevim djelima, pogotovo u *Tišinama, Magli i mjesečini* i *Dervišu i smrti* . Tim autobiografskim djelom, Selimović je stekao i mnoge protivnike, te postao tema mnogobrojnih regionalno-političkih previranja toga doba. Osim tih djela, Selimović je objavio i književno-filološku studiju *Za i protiv Vuka* te još

[3] Selimović, Meša, *Sjećanja, memoarska proza,* Book-Marso, Beograd, 2006., str. 160.

[4] Ibid., str. 160-161.

neke nefikcionalne tekstove skupljene pod naslovom *Pisci, mišljenja i razgovori* (1970. i 1972.).

III.

Iako se u književnosti javlja još 1946. godine, ozbiljna književno-kritička recepcija djela Meše Selimovića započinje tek izlaskom romana *Derviš i smrt*. Prema Raziji Lagumdžiji, "književna kritika (...) do pojave tog romana bila je uglavnom suzdržana, više negativna. Zanimljivo je pokazati kako se u tom ocjenjivanju bila stvorila jedna formula, gotovo ljuštura, u kojoj je uvijek stajalo: racionalan, fragmentaran, anegdotičan."[5] Iznimka su Zoran Gluščević i Nerkez Smailagić koji koliko-toliko pozitivno ocjenjuju Selimovićev rad prije *Derviša.* Zoran Gluščević za roman *Magla i mjesečina* ustvrđuje kako je to "pravo književno-umetničko otkriće naše posleratne proze".[6] Nerkez Smailagić povodom romana *Tišine* piše da je Selimović "veoma senzibilan pisac, modernog mentaliteta, da je njegov doživljaj čovjekove muke suptilan(...)".[7] Ostali kritičari toga vremena uglavnom su negativni prema ranom djelu Meše Selimovića.

Naslovom ovoga članka korpus kritike ograničen je na recepciji Selimovićeva djela u Hrvatskoj, a pri tome kao osnovni kriterij se postavlja mjesto izlaska kritičkog prikaza, recenzije ili knjige. U tom smislu, u Hrvatskoj, osim kratkog pogovora Novaka Simića koji stoji uz bilješku o piscu u prvoj zbirci pripovijedaka Meše Selimovića *Prva četa* i kritike romana *Tišine* u Telegramu od 23. ožujka 1962., do izlaska romana *Derviš i smrt,* 1966., nema ništa. Đuro Šnajder u navedenoj kritici u *Telegramu* koja nosi naslov "Čovjek nije rođen za poraz" smatra kako "bi bilo dobro (...) da je Meša Selimović ovaj svoj po mnogim motivima zanimljiv tekst (...) ostavio otvorenim na području misaonog provjeravanja, u psihološkim komentarima, u onom meditacijskom dijelu teksta, kao što ga je ostavio otvorenim kompozicijski završavajući roman poglavljem što nosi naslov *Početak*".[8] Osim toga, autoru se kritike, koji usput daje dobronamjerne kritike i upute u daljenjem Selimovićevom pisanju čini kako su "*Tišine* jednako u prvom i posljednjem poglavlju zapravo zanimljiva skica ili uvod u još nenapisani roman".[9]

Hrvatska recepcija djela Meše Selimovića je, analogno, cjelokupnoj recepciji njegova djela, znatna u razdoblju nakon izlaska romana *Derviš i smrt.* Stoga, nije pretjerano govoriti o 1966. (i 1967. kada Selimović dobiva nagrade i veću medijsku pozornost) kao prijelomnim godinama u recepciji djela Meše Selimovića.

---

5 Lagumdžija, Razija, *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici,* Oslobođenje, Sarajevo, 1986., str. 6.

6 prema: ibid., str. 291.

7 prema: Skakić, Mirko, *Meša Selimović u književoj kritici - kritika kritike,* Vuk Karadžić, Beograd, 1999., str. 38.

8 Telegram, 23.3.1962.

9 Ibid.

Tek će se nakon 1966. revidirati njegov raniji rad, bit će revaloriziran, a sljedeće godine donijet će koliko-toliko primjerenu kritičku pozornost. Riječima Razije Lagumdžije, "ono što će se u književnoj kritici kasnije javljati o romanima *Tvrđava, Ostrvo* i nezavršenom romanu *Krug* - bit će adekvatno vrijednostima napisanih i objavljenih djela, odnosno nedosegnuto značaju romana *Derviš i smrt.*[10]

U seriji članaka, kritika i analiza romana *Derviš i smrt* koji su uslijedili, istaknuo bih samo dio izvještaja koji se navodi pod obrazloženjem dobivanja Goranove nagrade iz *Vjesnika* u kojem stoji: "Iako roman ima oko 400 stranica, Selimović ni za trenutak nije nigdje iznevjerio svoj početni dah i zamah. On nam je otkio poseban svijet, sazdan na zavičajnim osnovicama, ali u kojem su religionalni okviri prevladani, a tematika uzdignuta do općeljudske razine. Pun svježih metafora, psiholoških analiza, autentičnih prikaza sredine, mudrih sentencija i meditacija, živih likova u konfrontaciji sa životom i sudbinom, Selimovićev je roman bogat slojevit, zrelo ostvarenje iskusna i darovita pisca i djelo koje je poniklo na našem tlu, ali po svojim kvalitetnim osobinama i visokom umjetničkom dometu ujedno pripada u svijetu".[11] U daljnjoj analizi pozabavit ću se onim tekstovima koji pretendiraju biti kritike, dakle, kratki izvještaji, intervjui s piscem, razgovori o drugim temama kao što su razgovori i rasprave o drugim piscima o kojima je i Meša Selimović govorio i pisao, neće biti predmet interesa ovoga rada.

U tom izboru, zanimljiv je, vrlo dobar i pomalo provokativan članak Željka Falouta koji u Razlogu 1966. piše počinjući članak riječima: "Pred nama je ova knjiga, čudna odista, zbog jednostavnosti, naprosto prirodnosti kojom postoji a kojom nas uvodi u toliko nedoumica, često i neuhvatljivih, za koje se bojimo reći riječ iz straha da ne bude opća, dovoljno opća da iz neuhvatljivosti nastane neodređenost".[12] Falout započinje članak mottom iz Camusova djela "Mit o Sizifu" očito sugerirajući stanovitu intertekstualnu idejno-svjetonazornu i stilsku podlogu *Dervišu.* Distancirajući se od, kako kaže, "nazdravičarskih, otrcanih, općenitih i nikakvih epiteta koje je doživjela ova knjiga (*Derviš i smrt,* op.I.M.) iz pera naših *eminentnih* (pocrtao Ž. F.) kritičara",[13] Falout temelji svoju kritiku, točnije, analizu romana, na povezanosti pojedinčeve filozofijske, zapravo egzistencijalne, upitnosti prema društveno-represivnim modelima vlasti. Smatrajući Selimovića "piscem-realistom u najpametnijem, najširem, najrealnijem, naj-neškolskijem smislu te riječi",[14] Falout smatra da "jedan svetac postaje - buntovnik, i to, ne pravi, ne dosljedni, već plašljivi, čak i kukavički buntovnik, polovičan - i kao takav i umire".[15] Sve se to dogodilo u trenutku "otkrića svijeta, društvenog,

[10] Lagumdžija, Razija, *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici,* Oslobođenje, Sarajevo, 1986., str. 12.

[11] Vjesnik, 13.7.1967.

[12] Razlog, 6(1966), br. 5-6, Zagreb, 1966., str. 522.

[13] Ibid., str. 523.

[14] Ibid., str. 524.

[15] Ibid., str. 525.

povijesnog".[16] Naglašavajući metaforičnost islamske religije u djelu, smatrajući da je "Selimoviću u islamu bitno ono što u sebi nosi svaka ideologija, svaka dogma",[17] povezujući Selimovića s Kafkom i Andrićem, čak kritizirajući Andrića koji "često ne ide dalje od *povijesnog egzotizma* (istaknuo Ž. F.)", Falout zaključuje kako je "pred nama djelo koje zauzima izuzetno mjesto u našim književnostima - svojom duhovnom i etičkom veličinom".[18]

Posve drukčije intonirana, kratka je kritika Ivane Sutlić iz 1967. koja roman čita iz perspektive Bosne te kaže kako je "za njega (Selimovića, op. I.M.) Bosna ovdje samo ambijent, a ne *osnovna tema*"[19] te se, prema vlastitim riječima, zaoštreno pita: "da li je *Derviš i smrt* knjiga o vječno ljudskom u prolaznoj, konkretnoj, historijsko, etnografsko itd. određenoj Bosni, ili djelo koje na svoj način privodi do riječi ono neponovljivo **bosansko** (istaknula I. S.) u Bosni",[20] te nastavlja dajući zanimljivu opservaciju: "samo ako je posljednja misao dileme "zadovoljna", imat ćemo posla s pravim umjetničkim djelom".[21] Kritičarka primjećuje da je "iako psihološki uvjerljivo, ipak možda isuviše jednostavno naznačen dervišev prijelaz u akciju".[22] Razlikujući unutarnju i vanjsku tragediju, Ivana Sutlić se koncentrira na "istinsku unutrašnju tragediju vlasti koja bi "kolorit" Bosne mogla uzdignuti do puke kulise za prizor, igrokaz problema, do samog istinskog nezadovoljstva koji je iznio Andrić" .[23] Tako i u ovoj kritici dolazi do izražaja Selimovićevo uspoređivanje s Ivom Andrićem, paralela koja će pratiti cjelokupnu Selimovićevu recepciju sve do naših dana.

Nadalje, u "Riječkoj reviji" iz 1967. Viktor Jurković u kritici pod naslovom *Roman o životu čovjekovu* na početku ističe kako "*Derviš i smrt* nije ni po koncepciji, ni po fabuli, ni po fakturi, ni po formi, a ni po sadržaju roman u klasičnom, uobičajenom smislu riječi", smatrajući pak, kako to nije "ni socijalni, ni filozofski, ni ljubavni roman, već je to sve ujedno i sve to zajedno".[24] Jurković naglašava kako je "u osnovi Čovjek, a humanizam je prisutan kao temeljna, suštinska kategorija i najveća vrijednost postojanja."[25] Uspoređujući Selimovića s Kafkom, kritičar obraća pozornost na prisustvo mnogobrojnih paradoksa, "konkretnih i uopćenih, generaliziranih konfrontacija, onih svakodnevnih, sitnoljudskih i - onih drugih - općeljudskih, svehumanih koncepcija.", a sve to je

[16] Ibid.
[17] Ibid., str. 529.
[18] Ibid.
[19] Polet, 2-15(1967), br. 7, str. 36
[20] Ibid.
[21] Ibid.
[22] Ibid.
[23] Ibid.
[24] Riječka revija, 16(1967), br. 6-7., str. 505-506.
[25] Ibid., str. 506.

"sudbinski usmjereno jednom, isključivom, neumitnom cilju - smrti".[26] Jurković završava kritiku mišlju kako "roman *Derviš i smrt* predstavlja Selimovićev zvjezdani trenutak, ali i afirmaciju njegove stvaralačke snage, dokaz i garanciju onog njegovog "prekosutra", tj. njegovih potencijalnih, kreativnih dispozicija".[27]

U zanimljivom, anegdotarnom tonu u dnevnim novinama *Vjesnik* Vlatko Pavletić, koji je i bio jedan od onih koji je Meši Selimoviću uručio Goranovu nagradu za roman godine, piše zanimljivu kritiku pod neobičnim naslovom *Besmisao samožderanja - o jednoj ideji romana* Derviš i smrt *Meše Selimovića.* Pavletić se u kritici zapravo osvrće na mišljenja koja su nastala nakon romana *Derviš i smrt,* a koja karakteriziraju pisca tog romana kao "pisca koji svojim djelom pruža čitaocima, možda, najuzbudljivije stranice naše suvremene književnosti".[28] Nadalje, Pavletić spominje kako mu je "u vezi s tom istom knjigom jedan znanac iz Sarajeva, ovih dana, dugo pričao o ignoriranju, jer, kaže, o kakvim se sve knjigama, nedostojnim pažnje, objavljuju recenzije, a o ovoj, na primjer, nije, navodno, u *Vjesniku* nitko ništa zabilježio".[29] Tom, iz današnje perspektive zanimljivom anegdotom, Pavletić započinje svoju kritiku smatrajući kako "nam se Selimovićeva knjiga ne čini pametnom zato što je gorka, nego djeluje oporo i resko zbog toga što pisac mudro i nadmoćno rasvjetljuje misterij života, ne polazeći ni od kakve apriorne, ni optimističke ni pesimističke, krilatice, osim od iskustva i duboke spoznaje da se ne može zaobići istina neminovnosti osipanja, rasapa, rasula, propadanja, gubitka".[30] Iz tog dubokog iskustva knjige, kako Pavletić roman namjerno naziva, *Derviš i smrt* nudi stanovitu rušilačku dimenziju života koju Pavletić uspoređuje sa "zmajem koji nezasitno ždere svoje vlastito meso".[31] Ta pozicija spoznaje o rušilačkoj dimenziji života očita je pak, tek iz perspektive smrti, kada je kasno da se išta mijenja. Posljedično tome, slijedi zaključak da je "tragičnost našeg ljudskog položaja u svijetu motivirana time što prekasno dolazimo do iskustva da nema nikakvog mističnog zmaja, nego da je to tek simbol našeg samožderanja. Glava shvati što je učinila tek pošto je sebe nepopravljivo skratila za tijelo, bez kojeg joj nema opstanka. Tako nastaju predsmrtne mudrosti pojedinaca, generacija, čitavih civilizacija, što, međutim, nikome živome ne pomaže".[32]

Vrlo dobru i iscrpnu kritiku-analizu romana *Derviš i smrt* nudi Zlatko Markus u časopisu "Encyclopaedia moderna" iz 1967. godine. Znakovito je da i on počinje pisati kritiku snažnom rečenicom koja, kao da nastaje netom nakon pročitanoga romana. Ona glasi: "Pristupimo li Selimovićevu romanu *Derviš i smrt* sa bilo koje strane i u ime bilo kojeg idejnog, etičkog ili estetičkog vjerovanja,

[26] Ibid.
[27] Ibid.
[28] Vjesnik, 13.7.1967.
[29] Ibid.
[30] Ibid.
[31] Ibid.
[32] Ibid.

razloga ili htijenja, taj će nam se roman, srazmjerno intenzitetu našeg interesa (ma koje vrste on bio), izmaći, odvratiti i ubrzo će nam pokazati svoju drugu stranu, drugu mogućnost značenja, drugi vid svojeg višemogućeg i višeznačenog postojanja, neobuhvaćenog omjerom našeg pristupa".[33] Nakon te rečenice slijedi minuciozna analiza romana, zapravo, više analiza doživljaja suočenja s romanom iz kojega se rađa ideja o posebnom tipu čovjeka kojega Selimović inaugurira. "Selimovićev je roman prepoznavanje neistraženih mogućnosti selimovićevskog čovjeka (...)".[34] Tako je, za Markusa, "čitanje ovog romana slijeđenje piščeve avanture u traženjima ljudskoga u svijetu", a za taj čin čitanja "potrebno je investirati našu čitavu ličnost".[35] Markus zaključuje: "Selimovićev roman polazi i rađa se iz jednog stanja. To stanje reflektira se u romansijerskom postupku na taj način da se svakom pojedinačnom i konkretnom postojanju bilo koje misli, emocije, strasti i akcije prilazi najprije općenito iskustvenom i provjerenom misli u uobičajenosti i sveopćem ponavljanju upravo tog općeg u pojedinačnom".[36] Zaključujući kritiku tumačeći romaneskni postupak kao igru indukcije i dedukcije, Markus se osvrće na stil: "Selimovićeve riječi i rečenice najčistije su i ujedno najobičnije nužnosti i gotovo jedine mogućnosti bivanja i postojanja njegove misli".[37]

Međutim, nisu sve kritike ovoga romana bivale intonirane u isključivo pozitivnom kontekstu unutar kojega se nastojalo proniknuti u semantičku višeznačnost, a da se pritom ne izostavi naglašavanje vrlo sofisticirana, precizna modernističkoga stila pisanja. Upravo se Ante Pedišić u svojoj kritici naslova "Beznađe Selimovićeva Derviša" osvrnuo na negativne aspekte Selimovićeva stila koje su posljedica "emocionalnog balasta konstantno istog kvaliteta" unutar kojeg se i "najiskreniji sentimenti doimaju kao patvorine te ne mogu zadovoljiti pretenziju ni za kakvim uvjerljivim rezultatom, pa ni umjetničkim".[38] Za Pedišića je Ahmed Nurudin "psihološki jednostrano portretiran", on je "etički neuravnotežen čovjek, vječiti izgnanik, sumnjivac nestabilna značenja",[39] a "tok događaja pati od istovjetnosti emocionalne boje".[40] Upravo suprotno iznesenim kritikama, Pedišić smatra kako je ovaj roman "u biti klasična prozna kompozicija, bez ekstremnih izražajnih inovacija".[41] Nadalje, kritičar smatra da je ključan odnos u romanu, koji je pak, nedovoljno dobro prikazan, odnos ne između Ahmeda i Hasana, kao što su to prijašnji kritičari naglašavali, već odnos Ahmeda i Mula Jusufa. Odnos između Ahmeda i Hasana, po Pedišiću, upravo pokazuju nedostatke Selimovićeva pripovijedanja koje kao posljedicu ima "estetski nehomogeno i neuvjerljivo

[33] Encyclopaedia moderna, 2(1967), br. 3-4., str. 199.
[34] Ibid.
[35] Ibid.
[36] Ibid., str. 201.
[37] Ibid.
[38] Mogućnosti, 14(1967), br. 8., str. 872.
[39] Ibid., str. 874.
[40] Ibid., str. 873.
[41] Ibid., str. 874.

angažiranje izrazitog talenta za proznu naraciju u konfesionalne tokove reminiscencija i pretpostavki koje su pretočene u zabavnu lektiru što ne kaže i ne znači mnogo".[42] Nurudin je, za Pedišića, "isuviše amorfan da bi bio posrednik između pisca i čitaoca".[43] Na kraju, kritičar pokušava ublažiti izrazito negativno intoniranu kritiku naglašavajući "stilske vrijednosti te velik broj dojmljivih i književno uzornih odlomaka", ali "psihološki propusti u karakterološkoj koncepciji glavnog junaka" su ipak preveliki što "onemogućuje estetsku funkcionalnost i cjelovitost kompozicije romana".[44]

U nekim aspektima sličan Pedišićevoj kritici, javlja se u splitskom časopisu "Vidik" Jozo Vrkić s osnovnim prigovorom romanu *Derviš i smrt* smatrajući da "glavni junak traži sebe, mjestimice je čak neindividualiziran i reduciran na simbol te se rezignirano uključuje u kaos nepravde, s mišlju o neumitnosti nevolje i negacijom života, u kojem se uopće nije iskušao".[45] Zamjerajući Selimoviću izrazitu simboličnost teksta, pa čak sugerirajući tumačenje likova "Hasana i Nurudina kao nomada, odnosno, ratara",[46] Vrkić nudi zanimljivu kritičku analizu prije svega likova romana *Derviš i smrt.* Isto tako, vrijedno spomena je kritičarevo mišljenje da je Kafka bio uzor Selimoviću, a u samoj kritici se Vrkić ipak komparativno osvrće na Andrića, poglavito na usporedbu prikaza likova u romanu *Derviš i smrt* s prikazom likova u Andrićevom romanu *Na Drini ćuprija*.

Časopis "Kritika" iz Zagreba 1968. u prvom broju objavljuje teorijski potkovanu, argumentiranu i zanimljivu kritiku romana *Derviš i smrt* autora Zvonimira Mrkonjića pod naslovom "Roman dileme". Naglašavajući stanovitu pukotinu ustrojstva romana koja se ne može jednoznačno prevladati jer je "ona tek u tenziji između konteksta i konačnosti romaneskne vizije, u naporu transformacije prvobitnih misaono iskustvenih datosti u djelo koje je njihovo razrješenje",[47] Mrkonjić sugerira (iako izrijekom ne spominje) psihoanalitičku, lakanovsku analizu romana u kojoj upravo Drugi postaje nositelj identiteta i potencijalni odgođenji označitelj. Time se "izraz pukotina ne treba shvatiti kao nedostatak, već kao suvišak svijesti o razmaku između onog tla datosti gdje nas egzistencija ukorjenjuje i iskorijenjenosti djela - dvojstva u kojem pisac, htio on to ili ne, nužno učestvuje".[48] Nadalje, Mrkonjić naglašava inherentnu ulogu prošlosti, sjećanja u konstruiranju pripovjednog tkiva. On to lakonski objašnjava konstatacijom kako "onaj koji se ispovijeda ne djeluje jer odviše zna, dok onaj koji pripovijeda hoće djelovati da ne bi znao".[49] Time Mrkonjić vrlo precizno zahvaća i u dublje strukture odnosa naracije i iskustva, pripovijedanja i ispovijedanja.

[42] Ibid., str. 878-879.
[43] Ibid., str. 883.
[44] Ibid.
[45] Vidik, 15(1968), br. 4, str. 67.
[46] Ibid., str. 68.
[47] Kritika, 1(1968), br. 1, str. 83.
[48] Ibid.
[49] Ibid., str. 86.

IV.

Kao što se iz navedenog vidi, recepcija romana "Derviš i smrt" u Hrvatskoj bila je izuzetno bogata i raznolika. Osim ovih književnih prikaza, objavljivani su u dnevnim listovima kao što su Vjesnik, Glas Slavonije i Glas koncila tematski intervjui u kojima je Selimović govorio o svojoj poetici, životu i radu. Interes javnosti za život i djelo Meše Selimovića toliki je da i sam Selimović u jednom trenutku kaže da ga toliki interes jako iznenađuje. Razlog bogate književne recepcije toga romana i pisca uopće u Hrvatskoj vjerojatno nije povezan samo s njegovom stvarnom vrijednošću koja je neosporna, već i u činjenici osvajanja prestižne Goranove nagrade. U prilog toj tvrdnji ide i činjenica da u sljedećim godinama, nakon drugih romana, njegova recepcija više nikada neće biti tako bogata. Iako se roman *Tvrđava* smatra kvalitativno nešto lošijim od romana *Derviš i smrt*, on nipošto to nije u tolikoj mjeri da opravda toliki pad u kritičkoj produkciji koja je uslijedila nakon izlaska romana 1970. godine.

Kritike koje su povodom objavljivanja romana *Tvrđava* izašle u Hrvatskoj su kritika Vojislava Đurovića iz *Borbe* od 4. srpnja 1971., zatim zanimljiva kritika Riste Trifkovića u *Vjesniku* u kojoj autor pokušava uspostaviti razvojni tijek Selimovićevih romana sugerirajući autorovo postupno "sazrijevanje". Stoga je Selimović, po Trifkoviću, "godinama pisao jednu te istu knjigu, postepeno se navikavao i pripremao da svoju uznemirenu misao o čovjeku uzvrhuni kad za to dođe čas".[50] *Tvrđava* je u toj kritici prikazana kao "antipod *Dervišu,* blistavo vedra, iako je taj sjaj pomućen naslagama mračnog doba koje inspiracijski seže do Bašeskije, šekspirijanske fabule i majstorski vođene intige, superiorne literarnosti i zanimljivosti koja vas obuzme i ne pušta iz zagrljaja do posljednje rečenice posljedenje stranice".[51]

Nadalje, prema mišljenju Bože V. Žige, "Meša Selimović svojim romanom *Tvrđava* zadržava istaknuto mjesto u suvremenoj književnosti jugoslavenskih naroda".[52] Uspostavljajući sličnosti i razlike toga romana s romanom *Derviš i smrt,* autor ipak napominje da "već početna simbolika *Tvrđave* upućuje na svijest o rasapu stvarnosnih vrijednosti gdje svaka osoba i svaka pojava predstavljaju odvojene svjetove, nepristupačne tvrđave u mreži mnogih i mnogostrukih društvenih i pojedinačnih otuđenja".[53] Žigo kritiku zaključuje komparativnim tumačenjem smatrajući da unatoč tome što "*Tvrđava* asocira na Kafkin *Zamak,* Selimović ima mnogo više veze s Dostojevskim nego s Kafkom",[54] a to potkrjepljuje povezivanjem Avdage i istražitelja u *Zločinu i kazni*.

Strahimir Primorac pak, ne uspoređuje Selimovića s Dostojevskim, već ponovno s Andrićem smatrajući da se "meditativnost u Selimovićevim romanima

[50] Vjesnik, 19.1.1971.
[51] Ibid.
[52] Studentski list, 23.2.1971.
[53] Ibid.
[54] Ibid.

javlja kao jedna od najvažnijih osobina njegova stila, dok su kod Andrića formulacije odmjerene, koncizne, ponekad i hladne".[55] Pa ipak, Primorac završava svoju kritiku mišljenjem koje će se kasnije uvriježiti u kritičkoj recepciji romana *Tvrđava*, on zaključuje: "gledano u cjelini, *Tvrđava* ne doseže sasvim vrijednost svoga prethodnika (*Derviš i smrt,* op. I.M.). Ipak, ovaj roman sigurno pripada vrlo značajnim ostvarenjima, koja će ostati u literaturi i zauzeti visoko mjesto".[56]

Od sljedećih djela koja će izaći, treba naglasiti da od 1970. počinje izlaženje sabranih djela Meše Selimovića i da su kritičari nerijetko usmjereni na prikazivanje cjelokupnog opusa Meše Selimovića. *Ostrvo* u Hrvatskoj prolazi bez ozbiljnije kritike, jedini koji kratko ocjenjuju to djelo su Džemaludin Alić u *Oku* iz 12. lipnja 1975. te Krunoslav Pranjić čiji se tekst pod naslovom *Da li da umre stari mandarin* emitira u Obrazovnom programu Radija Zagreb 1976. Kritiku nedovršenog romana *Krug* objavljuje Dušan Marinković u *Oku.* Marinković u toj kritici govori o "stvaralačkom sazrijevanju koje nije drugo do strpljivo traganje za autentičnim govorom".[57] Uspoređujući ga s Andrićem, autor kritike iznosi svoje viđenje odnosa tih dvaju pisaca: "dok je Andrić nastojao oblikovati sraz nekoliko kulturnih tradicija na tom području, otkriti pred sobom i čitaocem taj fantastičan život što je nastao u aktivnom dodiru među njima, zaći u duboko zapretane prostore duše i snova likova što su ponikli na tom prostoru, Selimović raspreda individualnu priču lika koji se nedokučivim zakonima logike i slučaja ljudskog djelovanja našao u oči s vlašću".[58] Nedovršeni roman *Krug* znakovit je jer "je jedan među prvim romanima koji se konzekventno služi politizirano-ideologiziranim književnim diskursom, a uz to i tekst koji je oblikovan u tradiciji realističkog pripovijednog postupka".[59] Osim tih kritika, recenzija i osvrta, valja spomenuti i kritiku *Sjećanja* u *Oku* iz 4. 11. 1976. koja se odlikuje izrazitim polemičkim nabojem, a potpisuje ju Predrag Matvejević.

Od ostalih članaka posvećenih književnom djelu Meše Selimovića, valja izdvojiti ponovno izdanje romana *Derviš i smrt* iz 1974. unutar kojega opsežni i vrlo kvalitetni predgovor piše Nedjeljko Fabrio. U njemu se autor osvrće na najbitnije aspekte Selimovićeva pisanja. Isto tako, u sedamdesetim godinama Mirko Skakić u Zadarskoj reviji i to u četiri broja piše uglavnom o ranom djelu Meše Selimovića ispravljajući time nepravdu počinjenu u vremenu prije romana *Derviš i smrt* kada je rano djelo ostalo nezapaženo.

Svi tekstovi napisani kasnije, u sedamdesetim i kasnijim godinama, a tiču se *Derviša i smrti* i ostalih djela, mišljenja sam, ne mogu se promatrati kao kritike, već kao interpretacije. Od zanimljivijih, izdvajam tekst Branke Brlenić-Vujić objavljen

[55] Kolo, 9(1971), br. 1-2, str. 144.
[56] Ibid.
[57] Oko, 21.7.1983.
[58] Ibid.
[59] Ibid.

u *Reviji* iz 1978. pod naslovom "*Derviš i smrt* Meše Selimovića u dilemi duha i dilemi bivanja", interpretaciji koja se bavi jednim tipom filozofskog čitanja toga romana. Zanimljivu minucioznu interpretaciju nudi Jože Pogačnik pod naslovom "Idejno-estetska struktura *Tvrđave"* u kojoj autor polazi od "dvaju pojmova koja su centralna za interpretaciju teksta romana: pojam ljubavi i pojam pjesnika".[60]

Poseban vid recepcije koju je Selimovićev opus potaknuo, a tiče se preispitivanja nekih iskonskih čovjekovih uvjetovanosti, dolazi iz katoličke kulturne recepcije. Istaknuo bih članak Rajmunda Kuparea pod naslovom *Ironija u službi čovjeka*[61] te članak Marije od Presvetog Srca Anke Petričević koja analizira roman *Derviš i smrt* u svojoj knjizi.[62] Od novijih radova objavljenih u Hrvatskoj, nezaobilazna je monografija Ajke Srebreniković Tiro koja se analitičko-interpretativnim metodama Gaje Peleša i ostalih relevantnih teoretičara detaljno bavi kategorijom lika u romanu *Derviš i smrt.*[63]

V.

Zaključno, recepcija djela Meše Selimovića u Hrvatskoj po količini priloga nešto je manja nego ona u Bosni i Hercegovini i Srbiji što je razumljivo, uzme li se u obzir književnikovo djelovanje u tim sredinama. S druge pak strane, ne može se reći da je Meša Selimović u Hrvatskoj doživljavan kao stranac, a nadajmo se da to neće ni biti u budućnosti iako noviji trendovi u kojima se njegov roman "Derviš i smrt" izostavlja iz obvezne lektire, ne idu tome u prilog. Osnovni kritičarski ton koji dominira u kritikama je dakako, raznolik, ali nakon 1966., nakon izlaska *Derviša,* Selimović je percipiran kao književnik visokih dometa koji su potvrđeni i *Vjesnikovom* Goranovom nagradom. Razdoblje najpovoljnije recepcije, logično je razdoblje između 1966. i 1972. nakon čega ta recepcija osjetno slabi. Autorovom smrću otvara se potreba skupljanja i sumiranja značaja i dosega njegova djela, a prilozima Razije Lagumdžije i Mirka Skakića, objavljene su i knjige posvećene samo okupljanju kritika na jedno mjesto. Političkim i ratnim promjenama u devedesetim godinama prošlog stoljeća započeta je još jedna revalorizacija "književnog znaka" Meše Selimovića koja u Hrvatskoj, ali i šire, još uvijek traje. Vjerujući u bezvremensku vrijednost nekih antologijskih redaka koje je ovaj književnik napisao, smatram da je proučavanje takvih tekstova u vremenima suvremenih teorijskih analiza stalni izazov. U tom smislu, upravo želeći ponuditi još jednu prijeko potrebnu revalorizaciju opusa Meše Selimovića, lišenu svih političkih i inih neknjiževnih aspiracija, a suočenu sa suvremenom književno-teorijskom situacijom, nastavljam svoja istraživanja.

---

[60] Pogačnik, Jože, *Jugoslavističke teme,* Dukat, Vinkovci, 1990., str. 116.

[61] u knjizi: Kupareo, Rajmund, *Umjetnik i zagonetka života,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982.

[62] Petričević, Anka (Marija Od Presvetog Srca), *Na našim izvorima,* Dominović, Zagreb, 1997.

[63] Srebreniković-Tiro, Ajka, *Znakovi osobnosti u romanu "Derviš i smrt"*, Preporod, Zagreb, 2004.

Mirela Berbić

Postmoderna intertekstualna igra i parodija u *Šahrijarovom prstenu* Dževada Karahasana

Intertekstualnost

Niti jedna se epoha ne realizira tako da je možemo izdvojiti u vakuumski prostor. Upravo sam njihov razvoj i pojavnost ukazuju na različite među-utjecaje. Zato ni intertekstualnost nećemo ovdje posmatrati kao izum ove epohe, štaviše ona je svojstvena i drugim književnim periodima, praksama pisanja, autorima i sl. Međutim, postmodernizam će mu dati poseban značaj, a sa Bahtinovom terminologijom (karnevala, dijalogizma i heteroglosije) intertekstualnost postaje i predmetom istraživanja i razrade različitih teoretičara: Kristeve, Barthesa, Riffaterrea, Cullera i dr. Intertekstualnost nas najprije navodi na opažanje razlike spram modernističkog pojma *utjecaja*, a koji je čini mi se uvijek podrazumijevao izravan "izvor" pisanja, a sa druge strane nekako *a priori* i vrijednost, tačnije i prevrednovanje spram njega. Intertekstualnost se s druge strane približava tendenciji anonimnosti, velikog dijaloga koji nije samo svojstvo književnosti (pa i drugih umjetničkih praksi) nego postaje sve više "*način na koji književnost živi i na koji se razvija*".[1]

Postmoderna je takva epoha da u sebe eklektički uključuje sve, cjelokupnu prethodnu civilizaciju i kulturu, otvarajući beskrajno polje igri, propitivanja i preispitivanja, dovodeći u pitanje velike istine i ideologije, uz to pazeći da i sama ne postane jedna od njih. Tako je isto i sa historijom u cjelosti. Postmoderna otvara beskrajni dijalog tekstova kroz historiju (realizirajući pojam biblioteke i muzealnog koncepta umjetnosti), a sa pozicije parodije ona te historijske momente readaptira i reinterpretira tragajući za drugim, mogućim značenjima (i na

[1] Lešić, Zdenko, *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka*, Sarajevo: Buybook, 2003, str.29.

taj način suprotstavljajući se još jednoj priči o samo jednom značenju i samo jednoj istini).

Jedan od bitnih pojmova kojim se koristi postmoderna je i pojam **intertekstualnosti**. Postmodernizam, kako je poznato više ne vjeruje ni u pojam originalnosti ili utopijsku priču o umjetniku "demijurgu" koji stvara jedan poseban i neponovljiv umjetnički akt. *Nema onog polaznog impulsa stvaranja.*[2]

Zahvaljujući intertekstualnoj komunikaciji tekst svjedoči o negacija pojma originalnosti: tekst nikada nije izvorno napisan, već uvijek nastaje kao preobražaj drugih, već postojećih tekstova. Ostaje nam samo začuđujuća igra sa već kazanim koja, dakle, uvijek podrazumijeva postupak uključivanja tuđeg teksta u vlastiti.

Intertekstualnost je pojam koji je iskovala Julija Kristeva vođena Bahtinovim pojmovima heteroglosije, dijalogizma i karnevalizacije.[3] Karnevalizacijom pisac osporava utvrđene tradicije pro/preispitujući ih, a ona mu služi i za revitalizaciju književne konvencije. S druge strane u tekstu romana koji su predmet naše analize naići ćemo na postupak parodiranja samog pojma karnevala, jer postoji nešto začuđujuće-paradoksalno u samom karnevalu. Kao "15 minuta slobode" on biva obezvrijeđen kada se spozna i njegova vlastita izrežiranost. Šta se desi sa karnevalom kada se njime počnu služiti institucije, dobro spoznavši njegovu snagu, stvarajući od tih 15 minuta slobode novi oblik zarobljavanja?! (**Šahrijarov prsten**).

Ali, da se vratimo pojmu intertekstualnosti. Kao što smo vidjeli, Kristeva se poslužila Bahtinovom terminologijom i definirala intertekstualnost kao: "*odnose što ih tekst može imati s drugim tekstovima. Ti intertekstualni odnosi uključuju anagram, adaptaciju, parodiju, pastiš, imitaciju"*.[4] U svom najširem značenju (kako ga definiraju Kristeva i Barthes) i najradikalnijoj verziji intertekstualnost podrazumijeva "*odnos/e između bilo kojeg teksta (u širokom smislu označavanja) i cjelokupnosti znanja /the sum of knowledge/, potencijalno neograničene mreže kodova i prakse označavanja koje mu dopuštaju da ima značenje"*.[5]

Međutim, ovako shvaćen pojam je isuviše širok. Za njegovo bolje razumijevanje bilo bi korisno navesti razmatranje Riffaterrea, koji kaže da je intertekst

---

[2] Šuvaković, Miško, *Postmoderna (73 pojma*), Beograd: Narodna knjiga, 1995, str.127.

[3] Heteroglosija - Bahtin smatra da su naši iskazi raznojezični (heteroglotni) i uvjetovani brojnim faktorima. Takav je i sam tekst. Bahtin ističe da je tekst uvijek u dijaloškom odnosu sa drugim tekstovima-bilo kao aluzija, travestija, imitacija- pa i sam sadrži raznolikost te okoline, tj. heteroglosiju.
Karnevalizacija (obrtanje vrijednosti) - postupak kojim se tradicionalne vrijednosti, prihvaćene istine dovode u pitanje. U tom svijetu poremećenih ljestvica vrijednosti svi su ideali podvrgnuti neprestanom ispitivanju i ironičnom izvrtanju. Sa tog aspekta će posebno biti interesantno posmatrati parodiju kao jedan od postupaka u romanima koji su tema ovog rada.

[4] Beker, Miroslav, *Uvod u komparativnu književnost*, Zagreb: Školska knjiga, 1995, str.48.

[5] Isto, str.48.

"*ukupnost tekstova što se mogu povezeti sa tekstom koji se čita*; *ukupnost tekstova kojih se čovjek pri čitanju sjeti."*[6]

Na ovaj način Riffaterre očigledno akcenat prebacuje na čitatelja,[7] tako da naglasak više nije na onom odnosu autor-tekst, već na odnosu tekst-čitalac. Pri čitanju on će prepoznavati obilje drugih tekstova, pronalazit će aluzije na druga književna djela, otkrivati veze sa tradicijom, poviješću i kulturnim sadržajem općenito. Na taj način i čitalac *aktualizira*[8] u činu čitanja ono što tekst *potencijalno*[9] sadrži. Koliko će ta aktualizacija biti plodna i koliko će tekst sugerirati značenja prema drugim tekstovima zavisi od potencijalne spremnosti i mogućnosti čitatelja da te odnose percipira i prepozna kao vrstu interteksta.

Međutim, želim naglasiti jednu bitnu činjenicu koja je umnogome uvjetovala i usmjeravala rad na ovom poglavlju. Iako se ne slažu u razmišljanju i definiranju pojma teoretičari se uglavnom slažu da ***dijalogizacija*** (među tekstovima kao i na relaciji tekst -- kontekst) biva ključnim obilježjem teksta i ostvaruje se kroz neprestano kruženje određenih motiva, tema, kodova iz teksta u tekst. Dakle, pod intertekstualnošću ne podrazumijeva se samo izravni odnos/i među tekstovima (za primjer navodim izravni intertekstualni odnos, aluziju kroz sam naslov Karahasanovog romana **Šahrijarov prsten**, koji nas automatski upućuje na orijentalnu književnost i priče iz **1001 noći**); nije u pitanju tekst koji ima svoje "*porijeklo*"[10] u drugom tekstu, već se intertekstualno ostvaruje kao "*polje anonimnih iskaza*",[11] kao jedna beskrajna mreža kodova, tema, motiva, mitova, konvencija koje kruže i cirkulišu, neprestano se modificirajući iz jednog djela u drugo. Tako intertekst postaje svaki tekst (po Rolandu Barthesu).[12] **U svakom se tekstu onda nužno nalaze momenti ranijih tekstova i kulture u cjelosti.**

---

[6] Prema Denić-Grabić, Alma, *Otvorena knjiga: elementi postmodernog diskursa u romanima Istočni diwan i Šahrijarov prsten Dževada Karahasana*, Zagreb – Sarajevo: naklada ZORO, 2005, str.116.

[7] Sve je počelo sa tzv. **teorijom recepcije** koja se razvija od 70-ih godina XX st. Ona u prvi plan stavlja čitaoca. Ali da ne bude zabune i prije se čitalac podrazumijevao kao konzument književnog djela, ali tek sa ovom teorijom on postaje i ključni faktor književnog diskursa, onaj koji postaje proizvođač teksta, odnosno značenja, a ne samo konzument, kako je to istakao i Roland Barthes.

[8] Termin preuzet iz teorije recepcije , prema Lešić, Zdenko, *Nova čitanja::poststrukturalistička čitanka,* Sarajevo: Buybook, 2003, str.49.

[9] Isto, str.9.

[10] Sa ovim pojmom treba biti vrlo oprezan, jer postoji mogućnost ulaska u vlastitu kontradikciju: naime, postmoderna se suprotstavlja moderni i njenim pojmovima korijen/dubina i porijeklo/uzrok, ističući pojmove rizom / površina, te razlika / trag (prema distinkciji koju daje Ihab Hassan).

[11] Roland Barthes (*Teorija teksta*), cit. prema Lešić, Zdenko, *Nova čitanja*: *poststrukturalistička čitanka*, Sarajevo: Buybook, 2002, str. 30.

[12] Moglo bi se reći da začetke intertekstualnosti u poststrukturalističkoj teoriji i postmodernoj praksi pisanja nalazimo kod Barthesa i to onda kada on govori o tkanju/tekstu (texere-tkati, plesti) koji je uvijek samo dio šireg pletiva/tkanja.

Intertekstualni odnosi u romanu Šahrijarov prsten
Parodija, karnevalizacija, identitet

Intertekstualni odnosi uključuju kako smo i u prethodnom tekstu vidjeli: anagram, adaptaciju, prijevod, parodiju, pastiš, imitaciju i druge načine pretvorbe.

Za nas će ovdje parodija predstavljati s jedne strane upravo jedan od mogućih postupaka "dijalogizma" (Bahtin) sa drugim tekstovima, dakle onu vrstu aluzija na druge tekstove, autore, likove, motive, teme, ideje, tradiciju i mitološke reminiscencije, ali uz odgovarajući ironijski otklon koji parodija uvijek podrazumijeva.

Tako već u samom naslovu Karahasanovog romana imamo aluziju (intertekstualni odnos) na cara Šahrijara, tj. na orijentalnu zbirku priča **Hiljadu i jedna noć.**

Aluzija i veza otvara se kako na razini fabularno-kompozicijskoj tako i na sadržajno–-idejnoj, tj. i na razini forme i na razini sadržine. Karahasan strukturom svoga romana uspostavlja vezu sa orijentalnim konceptom priče u priči (tzv. ciklična struktura), ali je i parodira ukazujući na postmodernističko nepostojanje granice i kraja. Kako je to već uobičajeno postmodernističkim paradoksom Karahasan se služi modelom koji potom podvrgava parodiji. On svoje priče (o Faruku i Azri; o Figaniju i posljednja o Bell i Belitsilim) smješta u tri udaljene vremenske odrednice i to tako da se one (zahvaljujući motivima koji ih povezuju) pretapaju, prelivaju jedna u drugu, kreirajući tako umjesto zatvorene, hermetične strukture koja nužno podrazumijeva i kraj, strukturu koja nadolazi, prelazi granice i zauzima prostor druge narativne strukture tako da se ne zna na kojem mjestu i u kojem vremenu cijela realizirana priča ustvari počinje i u kojoj mjeri jedna uvjetuje drugu i da li je uopće uvjetuje, ili se ideja ponovljivosti realizira po neuhvatljivom principu historije zla i dehumanizacije. Više o tome nešto poslije. U ovom smislu posebno je interesantna ogrlica koju poklanja Bell Belitsilim, a koja svojim izgledom upravo govori o modelu priča koje izgrađuje Karahasan, kako je to primijetila i Alma Denić-Grabić.[13]

"*..onda joj je objašnjavao usput, da je ogrlica napravljena od tri prepletene srebrene zmije koje ne grade normalnu pletenicu nego su zapravo tri dovršene i samostalne spirale uvijene jedna u drugu....srebrene spirale savijene u gotovo zatvoren krug. Ali ne potpuno zatvoren jer tada ne bi bilo izlaza i ne bi se dobio lavirint (...) ove su se glave (...) odražavale jedna u drugoj kao u ogledalu, odražavajući istovremeno, svaka u sebi pa onda u svojim odrazima u drugim dvjema glavama, mali otvor, prazninu ostavljenu u središtu trokuta koji su sobom zatvorile."*[14]

Zahvaljujući ovakvoj kompoziciji Karahasan ne samo da parodira orijentalni zatvoreni kanon već i onu modernističku ideju o cjelovitosti i zatvorenosti.

[13] Denić-Grabić, Alma *Otvorena knjiga :elementi postmodernog diskursa u romanima Istočni diwan i Šahrijarov prsten Dževada Karahasana* Zagreb-Sarajevo: naklada ZORO, 2005, str.70.

[14] Karahasan, Dževad, *Šahrijarov prsten,* Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994, str.230.

Priča nikada ne prestaje, ona kruži i obnavlja se, neprestano nastajući i nestajući u novoj priči (baš kao i zmijske glave ogrlice). Priče izgrađuju i zatvaraju tek prividnu veću strukturu romana, jer se one toj cjelini suprotstavljaju svojom nedovršenošću, ili bolje kazano svojim pretapanjem (nastavljanjem ili ponavljanjem?!) u drugoj priči. Ovo obnavljanje i ponavljanje teksta, priče u osnovi je i ideje intertekstualnosti.

Na ovaj način Karahasan će stvoriti i jedan potpuno drugačiji koncept historije (a naspram onog Dekartovog teleološkog i progresivnog). Karahasan, dakle, parodira ideju cjelovitosti, a kako to čini kroz vlastito pripovijedanje u tekstu možemo na mjestima otkriti i elemente autoreferencijalnog osvrtanja na vlastiti stvaralaški postupak (o tome posebno svjedoči i navedena ogrlica, koja prati ne samo realizirani strukturni model teksta, već i jednu cijelu koncepciju vremena).

Cjelina se ne može ostvariti. Svako njeno pojavljivanje tek je prividno. Da bi ukazao na to Karahasan se služi intertekstualnim vezama (aluzije na Orijent, **Hiljadu i jednu noć,** Šahrijara, Šeherzadu, stari grad Uruk, drevne civilizacije Sumeraca, 16. st. i priču o historijskoj ličnosti, pjesniku Figaniju, te savremeno doba) potvrđujući time da nema završene priče, da je tekst *nezavršen,"da je i ono* (djelo) *samo intertekst, koji je nemogućnost življenja izvan beskonačnog teksta",*[15] i da vodi dijalog sa drugim tekstovima, sa *ukupnošću znanja* u beskonačnom toku odnosa. U tekst su uvijek utkani tragovi prošlosti, fragmenti i djelići drugih tekstova, a ako se uzme u obzir i ideje po kojoj sve postaje tekst, prožimanje postaje sveobuhvatno. Ako bismo posmatrali odnos koji tekst uspostavlja prema **1001 noći**, naišli bismo na mnoštvo devijacija ili "iznevjerivanja" tuđeg teksta u vlastitom, pri čemu se intertekstom pisac služi samo da bi prekodirao utvrđena značenja. Umjesto Šeherzade, one koja priču postavlja na razinu očuvanja vlastite egzistencije, imamo Faruka kojemu je priča potrebna da bi sačuvao kakvu-takvu sliku svoga ida. Umjesto tačnog broja noći imamo traku koja se ponavlja i omogućava nam i 1002..1003.. noć...itd. Ono što je posebno interesantno, jeste da se Azra iz pozicije posmatrača izvodi u poziciju pripovjedača i da za razliku od Šeherzade ne spašava svoj, već i Farukov život. Dalje, ideja spasenja pomoću priče u čijoj koncepciji je zavodljivost odgođenog vrhunca priče parodirana je jer nam pripovjedač i **Šahrijarovom prstenu** uopće ne daje mogućnost da stvorimo priču sa kuluninacijom, zapletom i krajem. Sve se one ostvaruju kao odbijanje od rješenja, a Azrina završna pripovijedna modifikacija Farukovih priča više liči na fantaziju, na granici je sna u koga se utapa realnost kazivanja. Azra pripovijeda u bunilu, a namjesto prihvatljivog zaključka imamo Azrino stanje na "granici".

Na razini strukture ovo se djelo umjesto ciklične strukture kreirane prema obrascu priče u priči realizira po konceptu "nedovršenog" djela, te i na taj način oponira

[15] Barthes, Roland, cit.prema: Hutcheon, Linda, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad: Svetovi, 1996, str.214.

tradicionalnoj koncepciji i zatvorenom kanonu. Ipak, unutar te strukture ostvaraju se međuodnosi sa pojedinačnim pričama. Ti odnosi uspostavljaju se strategijom ponavljanja. Ovdje bi samo naglasila da će se ova tehnika formalnog plana proširiti i na semantički, a kroz ideju ponovljivosti historijskog koncepta zla, koji se uvijek obnavlja i koji u novim vremenima pronalazi nove načine realizacije. Motiv pijeska (identiteta koji se osipa/rasipa, koji nikad nije jedno) prepoznat ćemo i u priči o Faruku, i u drugoj o pjesniku Figaniju, pri čemu Karahasan kreira nešto slično **unutarnjem intertekstu,**[16] zatim obrazac žrtve kroz koji prolaze sva tri lika, zajednička potraga za identitetom, koncept tortura totalitarnih sistema realiziran kroz priču o Farukovom ocu, a u drugoj kroz Figanijevo stradanje, zatim motiv enigme i sl. Na ovaj način osim što s jedne strane, suprotstavljajući se kanonu hermetizma ukazuje i na nemogućnost bilo kakve cjelovitosti i završenosti, Karahasan će postupkom navedenog "unutarnjeg interteksta" realizirati i ideju ponovljivosti koja će se potom proširiti na ideju ponavljanja zla kroz povijesni tok. O tome ću nešto više poslije, a sada bih se vratila na procese parodiranja u romanu.

Parodija kao postmodernistička "*kritična nostalgija*" (Hutcheon) preispituje prošlost i tradiciju na modernizmu zasnovane ideje Cjelovitosti, Istine, Identiteta (monoidentiteta), Historije, Progresa i njegovog kontinuiteta (sve, dakle, pisane velikim slovom).

Pogledajmo najprije po kakvom se obrascu realizira struktura romana:

1. priča: Faruk i Azra se pojavljuju kao glavni likovi pri čemu se akcenat stavlja na Farukovu potragu za identitetom. Identitet bi se trebao zadobiti pronalaskom svog *mjesta*, te istine o ocu. Priču pripovijeda Faruk (mada će se poslije pokazati da je ustvari pravi pripovjedač Azra – s tim da nismo više sigurni koju/čiju priču ona prečitava/kazuje). Idejom čitanja Azra se približava pojmu i recepcijenta i pripovjedača. Mogli bismo kazati da i ovako postavljenom strukturom Karahasan realizira ideju pluralnog značenja koje se uvijek obnavlja, ispisuje sa svakim ponovljenim čitanjem.
2. priča: Figani je sav protkan potragom za znanjem, a susreće se samo sa mnoštvom enigmi i zagonetki; svoj identitet on *faustovski* smjera zadobiti kroz spoznaju;
3. priča o džinu Bellu i djevojci Belitsilim; sa akcentom na Bellovu potragu za vlastitim identitetom koji se ostvaruje kroz cjelovitost (tj. kroz zadobijanje onoga dijela koji u cjelini ljudskog nedostaje, a to je smijeh).

Sva tri lika kako smo vidjeli tragaju za vlastitim *ja,* za svojom cjelovitošću, ali postmoderna nas uči da nema jednog identiteta (između A i B u procesu

[16] Na ovaj način, poigravajući se sa ponovnim pojavljivanjem motiva u različitim pričama Karahasan će vlastito djelo fragmentirati, a potom ga aluzijama opet sjedinjavati, pokušavajući upravo kroz ove *intertekstove* proniknuti u enigmu smisla/besmisla savremenog doba

identifikacije, u polje jednakosti upisuje se mnoštvo različitosti, zavisno čime posredujemo u identifikacijskoj potrazi). Ne govorimo o *ja*, već o *jastvu*. Zbog toga Karahasanovi likovi tu vrstu cjelovitosti ne nalaze.

Subjekat u postmodernističkoj teoriji biva u potpunosti reificiran, on se ne ostvaruje kao cjelina niti se njegovom kontinuitetu može ući u trag (subjekat kao i tekst biva fragmentiran, pa se i na ovom planu u tekstu uspostavlja veza između strukture romana i koncepcije ili semantike lika i njegove egzistencije). Zato Faruk niti može uspostaviti svoj kontinuitet niti ga može početi tražiti jer mu je onemogućeno pronalaženje mjesta porijekla kao ključnog polazišta za dalji tok identitetskog formiranja. Mjestu porijekla teži se vratiti i Luke Komarowsky, poljski emigrant u Engleskoj (Pekićevo **Besnilo**), subjekat koji je izbačen iz mjesta porijekla, koji je *out of place* i koji kao i Faruk ne dobija mogućnost za identitetskim uobličenjem preko jednog faktora u tom procesu.

Tu potrebu koja bi trebala da se ostvari Karahasan će ironizirati kroz čin prolaska kroz grad na magarcu kojem će biti podvrgnuti i Faruk i Figani i Bell. Dakle, prema postmodernističkoj teoriji subjekat se ostvaruje tek kada nije *jedno*, već kada je prožet mnoštvom glasova (glasovima koji prožimaju/tkaju Farukov identitet/identitete).

Lik džina iz treće priče zanimljiv je i sa aspekta upliva elemenata mitskog, pri čemu ne samo da se brišu granice fikcije i stvarnosti, nego se i tekst samorefleksivno osvrće na vlastitu fikcionalnost, kreirajući svoj *mogući svijet*, koji je smjesa stvarnih i mitskih ličnosti/likova, pri čemu se destabilizuje granica između stvarnog i fikcionalnog. Tako se Karahasan poigrava i sa onim: šta je stvarno, a šta nije? Međutim, mitski nije samo Bell, biće koje sugerira bivanje na granici (od onog su i od ovog svijeta, parafraziram Karahasana), već i Faruk koji izmiče Azri u njezinoj potrazi za bićem u koje više nije sigurna da je postojalo.

Džin Bell kao *ne-cijelo* teži postati čovjek, ostvariti ideju vlastitog jedinstva i cjelovitosti:

"Oni su svjetlost i vatra, oni tijelu dodaju sjećanje, a sjećanju napominju da mu je potrebno tijelo: *oni su Enkijeva žudnja i sjećanje Nin-tu, oni su muško i žensko u jednom(...). Mi smo greška ili zbrka,* ***mi smo ili san o cjelini*** *ili nismo mogući."*[17] (istakla M.B.)

Za džina Bella identitet će se tek tada ostvariti, međutim on je onemogućen, i parodiran. Kako? Kroz proces karnevalizacije u onoj sceni prolaska džina kroz grad na magarcu, tako da su vrijednosti, istine, vjerovanja i tradicije podvrgnuti *ispitivanju i ironičnom izvrtanju.* Razjarena gomila koja prati Bella na njegovom putu zadobijanja identitetske cjeline ne pokazuje oslobađajuću, katarzičnu radost, već negativnu energiju bijesa, koji jednom kada je izbio na površinu pokazao je

[17] Karahasan, Dževad, *Šahrijarov prsten*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994, str.207.

i pravo lice *ljudskog*. Na sličnim temeljima realizirana je i ideja u Pekićevom **Besnilu**, pri čemu virus postaje simulator ljudskog *besnila*.

Smijeh je put kojim Bell teži zadobiti vlastitu cjelovitost i postati čovjek. Ali kako je to moguće kada su i ljudi zaboravili da se smiju ("*nema onog smijeha djece..*"[18]*)*? Tako Bell ni sam ne može ostvariti cjelovitost niti se identificirati sa ljudima kada su i ti isti ljudi kroz gubitak smijeha izgubili dio sebe. Bellu je proces identifikacije onemogućen jer je onemogućena strana s kojom se treba identificirati ili kako to uobličava Lakan: *"drugi su mjesto s kojeg se pred subjekta postavlja pitanje vlastitog postojanja"*.[19] Tako se identitet ustvari uvijek razvija i uspostavlja na složenim relacijama mi-drugi u kojima se kao u odrazu ogledala prepoznajemo. Međutim, ovaj osnovni identifikacijski proces je nemoguć (jer su ljudi zaboravili smijeh, a to opet daje mogućnost Karahasanu da parodira monoidentitet, ali i ljude koji su to zaboravili i udaljili se od vlastite ljudskosti, pa se tekst i na ovom planu realizira kao svojevrsni paradoks). Bell će zato ljudima da vrati smijeh!

Ali pravog smijeha nema, nema ni cjeline, nema ni identiteta, a Bell će umrijeti na svome putu u potrazi za cjelovitošću. Na putu da čovjeka nauči onome što je zaboravio. Taj put je realiziran kroz karnevalesknu scenu, ali odriče se smisao i karnevalu u onom smisli u kojem taj karneval više ne znači onih "15 minute slobode", već zarobljavanje u bijes. Jer razjarena gomila se u ključnom momentu koji treba ta oslobodi energiju, sličnu katarzi, ne smije *puhu (*sam je naziv u funkciji izvrtanja i podrugivanja), ona ga kamenuje, ona mu se izruguje i na kraju ona ga i ubija. Međutim, smrt Bella značit će rođenje drugog bića, bića koje je po svojoj prirodi *razlika* i koji u sebi spaja dvije krajnosti kazujući nam ideju o jedinom stvarnom smislenom postojanju koje se ostvaruje kroz uvažavanje farnakovske prirode čovječanstva. Tek na taj način i žrtva koliko god bila velika postaje smislena. Smijeh ovdje funkcionira kao izgubljena sinegdoha čovjekovog drugog lica. U romanu **Ime ruže,** Umberta Eca knjiga koja je izgubljena i za kojom se traga je Aristotelova **zaboravljena** *Knjiga smijeha*, a glavni predmet rasprave oca Vilijema i monaha Horhea jedno je od ključnih mjesta romana. Problem ovdje prelazi granice dramske vrste komedije o kojoj je Aristotel navodno napisao nikada pronađen drugi dio *Poetike*, i postaje pitanje dozvole: " *Onog dana se uopšte nije razgovaralo o komedijama, nego samo o tome da li je smeh dopušten..."*[20]

Glavno pitanje **Šahrijarovog prstena** počiva na sličnim relacijama: pitanje dozvole u sceni karnevala dovodi u pitanje njegovu katarzičnu sposobnost oslobođenja i problematizira svijet u kojem smijeh prestaje postojati kao oblik sublimiranja individualne energije, a postaje režirana predstava. U romanu **Tata, ti si**

[18] Isto, str.251.

[19] Lešić, Zdenko, nav. djelo, 2002, str. 96.

[20] Umberto Eco, *Ime ruže*, Beograd: Paideia i PlatΩ, 2001, str.130.

lud Williama Saroyana, armenskog dječijeg pisca[21] dječak Pit i otac razgovaraju o drami koju dječakov otac treba da napiše za svog izdavača. Drama bi trebala privući pozornost čitateljske publike, jer će jedino tako biti objavljena, a novac od objavljivanja neophodan je za njihovu egzistenciju. Međutim, nakon razmišljanja o čemu pisati, problemima i ljudskoj nesreći, spoznali su nešto sasvim suprotno. Ulazak u prsten iscrtan na plaži simbolično je označavao spoznaju o ljudima kojima nedostaje nešto da bi bili cjeloviti. Nesreća, drama i nevolja svakodnevne su, upravo zbog onoga na što ljude treba podsjetiti i na što su ljudi zaboravili i što im nedostaje; a to je smijeh. Zato dječak Pit na kraju govori:

"- Ali, za ime božje, tata, hajde da obojica pišemo nešto što će nasmijati ljude, čak ako ništa time ne zaradimo, jer što vredi ovaj život ako se ljudi ne smeju?

- Ne vredi ništa – reče otac."[22]

Na putu da ljudima ipak vrati smijeh, Bell biva ubijen. Time se ironizira i sam pojam, tj. mogućnost da se učini nešto za svijet u kojem je sve apsolutno kanonizirano, i podvrgnuto nečemu unaprijed izrežiranom od strane totaliteta i centra moći. Žrtva postaje besmislena. Džin umire!

Ovdje Karahasan odjednom počinje parodirati i sam pojam karnevala. On više nije sloboda, već dobro uvježbana lekcija. Karnevalu se odriče smisao kada i sam biva izrežirana predstava. U **Prstenu** izmišljen je unaprijed cjelovit scenarij, uloge su unaprijed dodijeljene od strane komornika dvora i Belitsiliminog oca. **Karneval samim tim što je iznuđen i naređen biva ironiziran:**

"*A njih je u ovakvo popodne istjeralo da prate magarca, da za njim idu i buče, nakićeni kao da su pomanhitali. Istjeralo ih na ovo sunce i* ***natjeralo*** *ih da se deru, klikću, vesele se i prave sve vrste buke. Zato je, valjda, njihova buka ovako žalosno glasna, zato je u njoj mnogo više bijesa nego veselja i zato ona mnogo više vrijeđa uho nego što ispunjava svijet i čini ga mjestom na kojem bi se moglo boraviti u* radosti." [23] (istakla M.B.)

Nema, dakle, oslobađanja individualiteta, pojedinačnog spram kolektivnog identiteta (koji uvijek podrazumijeva uslovljenost od totaliteta i monoidentitet).

Nema ga baš kao što ga nema ni u narodnom kolu. Upravo u ovom, u tekst umetnutom eseju, Karahasan problematizira pojam kolektivnog identiteta i njegovu izrežiranu, po kanonu tek omogućenu realizaciju: "*U tom trenutku svi dignemo desnu nogu...nema tu samoće..ti si zarobljen..."*[24]

---

[21] Upitno je koliko je roman namijenjem djeci, podrazumijevajući samo njih kao konzumente, što je i inače problem tzv. dječije književnosti u cjelosti. Dekonstrukcijski pristup nam najbolje otkriva i druga značenja, pri kojima ono upućivanje za djecu nužno biva u najmanju ruku problematično.

[22] Sarojan, Viljem, *Tata, ti si lud*, Beograd, 1958, str.120.

[23] Karahasan, Dževad*, Šahrijarov prsten*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994, str.270.

[24] Karahasan, Dževad, nav. djelo, str.49/50.

Ni Faruk nije cjelovit, on je zbirka (*montaža, biblioteka*) priča koje neprestano šapuće Azri na uho, preko kojih pokušava od fragmenata izgraditi vlastitu cjelovitost, ali to mu nikako ne polazi za rukom (ispostavlja se da je fragmentiranost u žiži postmodernog diskursa). On je tek zbirka uspomena, sjećanja, pripovijedanja. On se stalno pretapa iz jedne priče u drugu. Pošto nema vlastitog identiteta on ga pokušava zadobiti kroz *drugog*, upisujući sebe u svijet i svijet u prostor ličnog identitetskog procjepa.

"*On između sebe i svijeta stalno udijeva priče koje proglašava svojim sjećanjima praveći se da je time objasnio i sebe, a pogotovo svoje bezumno ponašanje"*.[25]

Nedostatak vlastitog identiteta nadomješta pričama koje umjesto njega govore o njegovom životu. Ovaj citat nam isto tako pokazuje postojanje intertekstualnih strujanja koje nam onemogućavaju bilo kakvu unikatnost, sve je već rečeno zato i naš vlastiti život biva jedna vrsta reinterpretacije toliko drugih života prije nas ili zbir svih njih, kao što bi rekao Salman Rushdie: *"Ponavljam posljednji put: da biste razumjeli mene, morat ćete progutati cijeli svijet"*.[26]

On je neidentificirajući, on je bez oca (kao i Figani!), a u tekstu Karahasan će propitati i parodirati (ne)mogućnost identifikacije kroz monoidentitet, ali i samu identifikaciju (koja apsolutno biva obezvrijeđena u svijetu izmrvljenom u fragmente, u kojem ništa više nije tako snažno da podnese test identifikacije prema sebi). Faruk će se tako vratiti na mjesto odakle potiče (motiv povratka u težnji uspostavljanja zaboravljene svijesti o sebi čest je u književnosti, npr. Krležin **Latinovich,** a u ovom smislu, na razini značenja tekst otvara dijalog sa **Besnilom** i pričom o emigracijskom povratku mjestu porijekla koja se realizira kroz lik Lukea Komarowskog, poljskog emigranta u Engleskoj, a preko njega, kako nam otkriva tekstualna mreža **Besnila** i sa mitološkim bićem Antejom**).**

Ali Faruk ne pronalazi ono što traži, i tek tada shvati da se i ne može pronaći na jednom mjestu i u jednom *autobusu;* možda jer to više i nije mjesto. Na taj način razara se i **prostor** (**vrijeme** je već razoreno kako smo vidjeli mrvljenjem vremenskih odrednica i igrom prelivanja, pretapanja hronotopa triju priča), a prostor i vrijeme osnovne su **dimenzije** ljudskog života. Tako se razara koncept ljudskog, životnog prostora egzistencije. On se razobličuje u svijetu koji više ne zna za humanum. Na taj svijet se aludira pričom o besmislu rata u BiH, u čemu svakako možemo prepoznati i vrlo vješto miješanja fakcije i fikcije i Karahasanovo poigravanje granicama između njih.

Odsutnost oca u Faruku izaziva žudnju za njegovim pronalaskom jer je lišen osnovne identifikacije u procesu usvajanja socijalizacije i svoga *ja* prema *drugom*, a od kolektivne norme i postavljenog kao uvjet za socijalizaciju. On

[25] Isto, str.23.

[26] Rushdie, Salman, *Djeca ponoći*, Zagreb: Izvori, 2000, str.436.

je tako razlomljen, njegov život je *pijesak* koji mu curi između prstiju i kojemu ne može dati konačni oblik: "*sve što sam pamtio, sve što je ispunjavalo dane i godine, curilo mi je između prstiju koji su ostajali čisti i suhi.*"[27] U svom bildungsromanu Goran Tribuson problematizira na sličnoj relaciji uspostavljanje/neuspostavljanje identiteta jednog od likova. Nepravedno žigosan kao informbiroovsko dijete, Jaromir Kralik pokušat će doznati istinu, te će i on poput **Faruka** (**Šahrijarov prsten)** svoju potragu za istinom o ocu doživjeti kao potragu za uspostavljanjem narušenog identiteta. Faruku je oduzeta mogućnost da spozna istinu o ocu i famoznoj aferi duhana, kao što je ona oduzeta i Jaromiru u potrazi za istinom o famoznoj aferi sa pornografskom trakom. Nedostatak osnovnog elementa u identifikacijskom procesu *(drugog* prema kojem se uspostavlja naše *ja*; ovdje *drugo* podrazumijeva oca, tačnije društveno prihvatljivu **predstavu** o ocu) uvjetovao je potragu. Takav subjekat, "*out of place*" (Borislav Pekić, **Besnilo**), depersonalizirajući, raspršen, lišen je svoga mjesta: "*u posljednje vrijeme ništa mi ne ide od ruke, nikako da nađem svoje* ***mjesto***..."[28] (istakla M.B.)

I Figani (**Prsten**) doživljava rasipanje ličnosti, a pješčani identitet biva prikazan i u ovoj priči pri čemu se realizira unutarnje *prepisivanje* teksta u tekstu (unutarnji intertekst):

"*A događa se to da curim sebi kroz prste kao pijesak. Upravo tako."*[29]

I priča o Figaniju klasična je priča o destrukciji identitetske cjelovitosti.

Cjelokupni Figanijev put protkan je težnjom za znanjem, sticanjem spoznaje i rješavanjem uvijek novih enigmi. Ali umjesto rješenja i konačnog saznanja njegov put vodi ka novoj intrigi i zavjeri kojoj se ne niti vidi kraj, niti porijeklo. Na ovaj način Karahasan je pokazao i parodirao nemogućnost da se uspostavi jedna istina, te sumnju u mogućnost bilo kakvog znanja, čime se izravno ironijski odnosi prema dekartovskom, kartezijanskom projektu po kojem je čovjek ovladao cjelokupnim znanjem, sa neprikosnovenom vjerom u napredak i naučno saznanje.

Kroz Figanijevu se priču parodira i potraga za Istinom (on je ne može pronaći, ne može riješiti enigmu) čime se razara i obrazac trivijalne kriminalističke priče. Jedina moguća nije u jednom, već se ostvaruje na širokoj plohi tekstualne historije, civilizacije, kulture, tj. u njihovom beskrajnom dijalogu kroz historiju (koji Krahasan i ostvaruje kroz svoje kulturno--civilizacijsko putovanje kroz vrijeme). Tako on uspostavlja predrasudama narušeni dijalog Istoka i Zapada, naglašavajući da se spoznaja može naći tek u uvažavanju razlika i drugosti.

---

[27] Karahasan, Dževad, nav. djelo, str.91.

[28] Tribuson, Goran, *Povijest pornografije*, Večernji list, 2004, str.108.

[29] Karahasan, Dževad, nav. djelo, str.123.

Parodijom razoriti ideologiju

Priča o Figaniju ukazuje se i kao jedna od mnoštva priča kroz povijest književnosti koja tematizira i propituje pitanje političkih krivaca i njihov položaj u totalitarnim sistemima. Svaki totalitarni sistem se realizira kao zasebna ideologija. Ideologija podrazumijeva u svom osnovnom značenju ograničavanje i skrivanje istine ili činjenica u službi vlasti i sile, kao njihovo osnovno oruđe. Kroz ovaj dio romana parodiji je podvrgnuto pitanje moći, intrige, zavjere, i kako smo već vidjeli potrage za istinom.Na ovaj način tekst tu uspostavlja parodijski odnos prema obrascu priče sa političkim zapletom i intrigom, zavjerom.

Doduše, ova se tema otvara mnogo ranije (već sa pričom o zavjeri protiv Farukovog oca, zbog dva kilograma duhana). To nam pokazuje kako kroz vremenski tok (dijahronijski iz prošlog 16. st., tj. vrijeme života šejha Figanija, prema savremenom dobu) historija ispisuje i plete beskrajno ponovljivu mrežu koncepta zla, kojoj se doista ne može ući u trag, kao što to fantastično prikazuje i Kiš u priči *Magijsko kruženje karata* iz **Grobnice za Borisa Davidoviča** (mataforičan je u tom smislu sam naslov priče).

U tzv. totalitarnim režimima (kao primjer za moguću, na ovom temelju realiziranu priču, uz adaptaciju kontekstu, navodim onu u Tribusonovoj **Povijesti pornografije** realiziranu kroz naraciju o Kralikovoj pjesmi ili romanu Stanislava Ivančića) svaki pojedinac pod sumnjom da podriva režim od strane istog biva eliminisan.

Već u Andrićevoj **Prokletoj avliji,** Ćamil biva doveden Karađozu na propitivanje jer je analizirao historijske spise koji govore o Džem-sultanu i njegovoj sudbini, a sam se identificirao s njim, što je vlast dovelo da zaključka da i Ćamil pretendira na prijestolje, tj. vlast. Sličnu priču, o vladajućem režimu koji ne trpi bilo kakav oblik subjektiviteta, ili odstupanja od njega nailazimo u doista ogromnom korpusu literarne građe, kao npr. u Lukićevom romanu **Hodnici svijetlog praha.** Ali i ovdje su sankcije koje se temelje na represijama, kažnjavanju i apsurdnom propitivanju destruirane u besmislenom odnosu vlasti prema Mihovilu**.** Glavni lik, profesor estetike Mihovil Jerg optužen je zbog apsurdnog razloga i oduzete su mu šume "*jer su izvozile preko granice reakcionarne sjene za vrijeme ljetnih sutona"*.[30]

Figani tako biva žrtva zavjere. Međutim, Karahasan će parodirati i zavjeru, jer se apsolutno više ništa ne zna, sve se isprepliće, a granice između stvarnosti i fikcije u potpunosti se brišu stapanjem jedne fikcijske (koja je već prešla u legendu i mit, Bedredin) i jedne ličnosti koja bi se mogla smatrati stvarnom (egzistirajućom u svijetu stvarnosti ovog *mogućeg svijeta*), Demira u jedan lik. Nikako se ne može doznati da li zavjera doista postoji i kada konačno Figani shvati sve, ili misli da je shvatio, oni ga optužuju zbog nekog spisa koji čak nije njegov. A razlog koji bi mogao biti pravi (stihovi koji podrivaju vlast) izostavljen je, njih se Figani

[30] Lukić, Vitomir, *Hodnici svijetlog praha*, Sarajevo: Svjetlost, 1989, str.113.

čak i ne sjeća, pa se u pitanje dovodi i pozicija svjesnosti *političkog krivca* koji bi po definiciji trebao da podriva vlast (kao što čini Figani kao historijska ličnost, a prema podacima iz *Registra*). A ovdje je iz šale nastala krivica (kao u Kunderinoj **Šali**). S jedne strane se problematizira svjesno djelovanje protiv režima, a sa druge pojam istine koji ispisuje Historija. Podaci o pjesniku u tekstu romana i oni iz *Registra* se ne slažu. Historijska ličnost, Figani svjesno je kreirao stihove ironizirajući sultana. To s jedne strane govori o fikcionalnosti književnosti, s druge o historiji koja ima samo tekst, pa se postavlja pitanje otkuda pravo da se govori o njezinoj objektivnosti. Na kraju, sa treće strane ova razlika pokazuje besmisao bilo kakvog podrivanja vlasti i totalitarizirajućeg sistema, jer on je takav da mu za optužbu i nije potreban razlog! Postavlja se pitanje zašto vlast uopće režira predstavu (jer to se pokazuje kao predstava, pravi performans!) suđenja ili kažnjavanja, kada ionako djeluje prema vlastitom alogičnom zakonu unaprijed određene presude (kao famozni lik kraljice iz **Alise u zemlji čuda**).

Tada ga oni osuđuju na žrtvu (koja je ista kao kod Bella i Faruka: sramotno prolaženje kroz grad na magarcu). Tu kaznu dobija besmisleno, zbog nekih stihova, za koje se i ne sjeća da ih je napisao. To barem misli Figani dok lutajući kroz grad razmišlja o svojoj "krivici". Time bi se još i nekako mogao opravdati kazneni proces. Međutim, osuda dolazi zbog Figanijeva prevoda čime u potpunosti biva parodiran ne samo totalitarni režim već i "politički krivac", jer krivice u biti i nema.

Ideološko-politički kulturni kod koji onemogućava egzistenciju pojedinca i razara njegov identitet (ne dopušta mu spoznaju) na kraju uspostavlja vlast nad njim. Položaj čovjeka u ovakvim sistemima položaj je koji Andrić metonimijski daje kroz položaj u **Prokletoj avliji.** Tako roman uspostavlja intertekstualne veze sa Andrićevim romanom, sa Selimovićevim (Haruna u **Dervišu i smrti** ubijaju jer je otkrio, a onda sve Mula-Jusufu povjerio, nepravednu optužbu u sudskom procesu, kao i sa **Tvrđavom** u kojoj se represija sistema ispoljava u kažnjavanju, sramoćenju Ahmeta Šabe, te kroz surov postupak prema studentu Ramizu), sa **Hodnicima,** ili Kunderinom **Šalom.** Istim pitanjem, besmisla totalitarnih režima bavit će se Kundera i u **Nepodnošljivoj lakoći postojanja.** Ovdje se Kundera bavi totalitarnim režimom kroz prikaz komunizma i staljinizma. Međutim, režim ovdje nije pojam čije se semantičko značenje odnosi na historijsku okosnicu diktature fašizma, staljinizma ili pak same demokratije, već kao pojam ograničenja, sputavanja, antiliberalizacije, automatiziranja i kategoričkog negiranja pojedinca u svrhu isticanja gomile. Kundera smatra da je tako upravo totalitarni režim (*totalitarni kič*) odgovoran za negiranje intimne egzistencije, a nametanje općedruštvene.

Režim tako uvijek (jer je u pitanju njegova vlastita egzistencija) zasijeca u postojanje pojedinca, represijom, kažnjavanjem on uništava svaki oblik propitivanja. Ćamil, Figani, ili Mukaffa u **Istočnom diwanu** stradaju jer su podrivali sistem propitujući ga.

Svi stradaju zbog spisa, tekstova ili verbalnog propitivanja, glasnog istupanja protiv sistema (kao i Harun u **Dervišu,** ili Ramiz u **Tvrđavi**).

"*Na kraju su se Idriz i Demir i složili da Figanijev spis možda i nije krivovjerje a tamni starac se složio da bi on mogao biti pogovaranje na obnovu divljih vjera koje su postojale u narodima nedostojnim Objave. Zato su odlučili da kadiji ne predlože za počinitelja smrt nego javno sramoćenje koje bi ga moglo dozvati pameti i navesti da* ***pripazi šta piše****."*[31] (istakla M. B.)

Ironija je utoliko jača, jer je Figani optužen za prevod,dakle, tekst koji nije kreirao, ali mu se prijetnja odnosi na ono *šta piše*-a NE šta prepisuje/prevodi!

Tako **Šahrijarov prsten** uspostavlja intertekstualni odnos sa ovakvim likovima u književnosti kroz aluzije, analogije, kreirajući i tako ideju književnosti koja je stalno preplitanje i cirkulisanje, reinterpretacija i dijalog sa beskrajnom mrežom tema, motiva, ideja pri čemu se njihovom izvoru i porijeklu ne može ući u trag.

[31] Karahasan, Dževad, nav. djelo, str.301.

Literatura

Andrić, Ivo, *Prokleta avlija*, Sarajevo: Dani, 2004.

Beker, Miroslav, *Uvod u komparativnu knjževnost*, Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska, 1996.

Denić-Grabić, Alma, *Otvorena knjiga (Elementi postmodernog diskursa u romanima Istočni diwan i Šahrijarov prsten Dževada Karahasana),* Zagreb-Sarajevo: Zoro, 2005.

5. Eco, Umberto, Ime ruže, *Ime ruže*, Beograd: Paideia i PlatΩ, 2001.

Epštein, Mihail, *Postmodernizam*, Beograd, 1998.

Hutcheon, Linda, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad: Svetovi, 1996.

Karahasan, Dževad, *Šahrijarov prsten*: Bosanska knjiga, 1994.

Kazaz, Enver, *Bošnjački roman XX vijeka,* Zagreb–Sarajevo: Zoro, 2004.

Moranjak- Bamburać, Nirman, *Retorika tekstualnosti*, Sarajevo: Buybook, 2003.

Sarojan, Viljem, *Tata, ti si lud*, Beograd, 1958.

Selimović, Meša, *Tvrđava*, Sarajevo: Dani, 2004.

Selimović, Meša, *Derviš i smrt*, Sarajevo: Dani, 2004.

Solar, Milivoje, *Povijest svjetske književnosti (kratki pregled),* Zagreb: Golden marketing, 2003.

Šuvaković, Miško, *Postmoderna (73 pojma)*, Beograd: Narodna knjiga, 1995.

Tribuson, Goran, *Povijest pornografije*, Večernji list, 2004.

Sanja Tomić

Poetika visokog modernizma u romanu *Album* Vitomira Lukića

Vitomir Lukić (1929.-1991.) jedan je od najznačajnijih bosanskohercegovačkih pisaca u dvadesetom stoljeću. Iza sebe je ostavio značajan književni opus, koji je ostao nedovoljno prepoznat od takozvane široke publike. Lukić nema ni preteča ni srodnika u bosanskohercegovačkoj tradiciji. U njegovom romanu *Album* izražen je modernistički otpor prema simplifikacijama i klišejima koji su inače često rezultat književnog nastojanja da se čitaocu pruži pregledna priča bez ikakve upitnosti. Roman je objavljen 1968.godine. Iako je ostao zapažen u kritici, ovo mu je ujedno i prvo i posljednje izdanje. Sadrži deset poglavlja koja nose naslove : *Ergovićevo dvorište, Velika spremanja, Kristinin tajni život, Inženjer s bradicom, Jedna preplašena godina, Dan prema zatvoru, Kako je otišla Kristina, Kristina post mortem, Gobleni, Album.*

Pri analizi poetike visokog modernizma u romanu *Album* kao osnovne elemente ove poetike izdvojili smo: poetiziranje i esejiziranje teksta, tematiziranje problema pripovijedanja, složenu pripovijednu perspektivu i sjećanje kao osnovni gradbeni faktor romana.

Na poetiziranje i esejiziranje teksta nailazimo kroz cijeli roman , s tim što se primjećuje da je poetiziranje ipak najizraženije u prva četiri poglavlja (posebno se izdvajaju lirizirane slike djetinjstva):´´Nigdje na svijetu nije preko dana dvorištima odjekivalo toliko pijetlova. Sav grad se sastojao od pijetlova koji su dodavali jedan drugom preko avlijskih bedema raznobojne karike svojih glasova i čitavo dopodne se razgorijevalo u njihovim grlima, kao da su bili harmonijum na kojem je dan svirao svoje nadolaženje.(...) Njihova kukurikanja izrastala su na pravim stapkama do neke visine, postepeno ili odjednom, na mjestima različite udaljenosti i uho ih je moglo pratiti, pa bi se zatim u završnici iz modulacija rađao cvijet, odmah posebno veličanstveno obojen. Tako se tome pridruživala graja djece i razvikanih domaćica, raskoljenje kokoši i zuj sitnih do amorfne mase zbijenih šumova, a izrastanje je bilo neprestano, naizmjenično, jedno drugim

potirano i osnaživano, jer u ovom čudnom gradu pijetlovi su na stubovima svojih grla izdržavali dopodne, najljepši, najživlji, najbitniji dio dana."[1]

Ovaj i njemu slični fragmenti, posebno u prvoj polovini knjige, jesu očitovanja pjesničkog jezika, prvenstveno zato što predstavljaju, u formalnom smislu, u sebi zatvorene i sebi dovoljne cjeline rasijane u proznom tkivu.

Za esejizirane dijelove možemo reči da su više izraženi u osmom, devetom i desetom poglavlju.

Posebnu estetsku vrijednost u ovom smislu ima pasaž o goblenu s vodenicom kojim se problematizira suština stvaralačkog postupka uopće: " Najduže od svega čemu je posvećivala svoje slobodno vrijeme bio je taj goblen sa vodenicom. Napravila je do izvjesnog stepena pet-šest varijanti, a onda ih je napuštala, parala i podslikavala sasvim drukčije, jer sa slapovima koji predstavljaju stope te svjetlosti, položene na natrule drvene kašike, nije išlo kako je htjela. Na posljednjoj, sada već odavno stavljenoj u ram, neke sitnice nisu dovršene, sasvim vidljivo i za površno oko, ali u jednom trenutku ona je zapazila da je nakon strpljivog rada danima i noćima kapnula kap te bjeline u sliku i odmah je odustala čim je svrha bila postignuta. Slutnja joj je, valjda, konačno došapnula da čarobna snježnost traženog sjaja ne izbija samo iz kaskada, nego iz beznačajnih detalja koji se bacaju na njega odrazom svoga postojanja."[2]

Perfekcionizam esejističkog jezika u ovom djelu možemo uočiti i na primjeru:

"Ovo su bile prave studije s razgranatim poglavljima i finim nitima pretpostavki, ali su po dojmu značile više od toga, svrstavajući se u posebnu vrstu umjetnosti, ne stvaranje u običnom smislu te riječi, nego izuzetna sposobnost da se priroda *postroji* po suptilnoj trasi neke ideje. Album je, svakako, pripadao invenciji vremena koje je dolazilo."[3]

Tematiziranje problema pripovjedanja nam se otvara prvom rečenicom romana : "Ipak sam uspio da uhvatim jedan Kristinin početak"[4], a nastavit će se javljati do samog kraja romana kroz rečenice kao što su:

- "Ergovićevo dvorište – to je prvo poglavlje Kristine"[5]

- "Tekst Kristininog života ima *nečitljivih* mjesta, gdje je fraza događaja, pokazujući jasno i jednostavno lice, krila neki neodgonetnuti smisao."[6]

- "Samo po sebi nametnulo mi se drugo poglavlje kao da sam ga stavio na Kristinin život."[7]

---

1 Vitomir Lukić: *Album* , Sarajevo, 1968. str.6-7.
2 Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.142.
3 Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.155.
4 Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.5.
5 Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.34.
6 Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.49.
7 Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.63.

Znači, pripovjedni subjekt u ovim dijelovima romana preuzima ulogu komentatora i razvija metatekstualnu nit romana. Završni pasaž u poglavlju *Gobleni* sav je u prezentu i u njemu se ponovo tematizira vlastiti postupak i izraz, a tom autoreferencijalnošću se Kristina precizira kao djelo u djelu:

"Onda je prestala da radi i samo je živjela onako kako se već bila naslikala.(...)Izrazi "otišla" i "iščezla", koje mi u sebi vezujemo za Kristinin slučaj, samo su uslovni, mada nam nikada nije ni pokušalo da se probije do svijesti i jezika nešto jednostavnije. Preostaje nada da je treba samo neumorno tražiti u samim stvarima."[8]

Mi na kraju shvaćamo da je Kristinin život knjiga koju treba iščitati do kraja.

Složena pripovjedna perspektiva sadržana je u tome da kazivanje teče u prvom licu, ali budući da se pripovjedni subjekt javlja i kao pripovjedač, i kao učesnik u događajima koje opisuje, često je simuliran i ton sveznajućega trećeg lica. Uloga pripovjednoga subjekta dakle biva i uloga protagonista, svjedoka i komentatora.

Treće poglavlje romana *Kristinin tajni život* jedno je od najzanimljivijih u kompoziciji jer je bazirano na primjeni složene pripovjedne tehnike.

Na prvoj razini naracije sadržaji su iz drugog kronotopa (početak Drugog svjetskog rata i izbjeglički život u nekom bosanskom selu) i realiziraju se kao višeslojno sjećanje u sjećanju. Svijest protagoniste otkriva najprije stravu dramatične noći kad se on, kao dječak sa tetkom i Kristinom u strahu od pijanog Lauševića skriva u kući, zatim se u okviru te noći fiksira dalje u prošlost te se sjeća jedne prigode na željezničkom peronu, kada je Kristina dijelila s njim tajnu ljubavi s lijepim Lauševićem i nestajala u tami noći, dok je on, čekajući, umorno brojao propuštene vozove prema kući. Ali, asocijativna moć svijesti ni tu ne prestaje, jer uslijedio je još jedan zahvat u dubinu memorije – silazak u najuži dio sjećanja – kad je dječak, u paničnoj usamljenosti stanične vreve, pronašao zakopanu sliku vakufskog djetinjstva. Ovo sjećanje dalje budi čula da ožive idiličnu bajku djetinjstva u kojem još ništa nije bilo okaljano potezima života odraslih.

"Niske kuće sa debelim namazom na krovovima i crnim rupama za badže. Snijeg je unaokolo bio razgrnut da bi svjetlost mogla doprijeti do njihovih prozora. Bože, kako me to samo privlačilo. Jednog jutra mi je otac nešto šaptao u uho: da ne idem i čini mi se da sam u svanuće postupio tako: umotan nekoliko puta onim dugim šalom za koji su od usta otkidali, zamotuljan u kapu, ružnu, čupavu i s punđom na vrhu, sišao sam niz sokak ostavivši kuće zahukane bjelinom, staze probijene u blještavom cijelcu i dim, taj svijetli srebrni dim, iznad svega gdje se živjelo. Zašto su me odveli onog jutra? Tamo je još uvijek tako čista, nadnaravno nevina zima."[9]

U poglavljima *Dan prema zatvoru* i *Kako je otišla Kristina* Lukić je formalno najbliži pripovijedanju, i ona u kontekstu knjige predstavljaju svojevrsno plutanje na površini stvarnosti (ratnog ambijenta).

[8] Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.146.

[9] Vitomir Lukić, navedeno djelo, str.44.

Posljednje poglavlje koje nosi i naziv romana *Album* je najbitnije. Lukić ovdje još više usložnjava svoj romaneskni postupak jer primjenjuje princip "priče u priči". Ono što je posebno zanimljivo u ovom poglavlju jeste da ispovjedni subjekt Kristinu ne tumači kroz njena djela, odnosno njom samom, nego je nastoji "otkriti" preko fotografija što ih je načinio stari inženjer i pohranio u album pod naslovom "Kristinka 1940.godine".

Sjećanje kao osnovni gradbeni faktor romana vuče za sobom čestu uporabu retrospekcije, unutarnjeg monologa, te izričaja često organiziranoga u formi sjećanja u sjećanju ili monologa u monologu.

Lukićev roman *Album* nam se otkriva kao moderni pripovjedački izraz izbjegavanja poanti i doticanja apsurda stvarnoga života. Na kraju možemo reči da je "odgonetanje" *Albuma*, odnosno Kristine podignuto na nivo univerzalnih značenja. Jer, ako je problem svakoga modernog romana problem identiteta pojedinca, onda je Lukić preko narativnog subjekta koji analizira kroz cijeli roman drugo biće (Kristinu), taj problem podigao na nivo simbola čovjekove žudnje za trajanjem, odnosno samu Kristinu izjednačio sa idealom ljudske pojavnosti.

Očitovanje književnog hermetizma u Lukićevom romanu **Album**

Poetiziranje i esejiziranje teksta, osebujnost pripovjedačkoga postupka, tematiziranje problema pripovjedanja, odnosno svi elementi poetike visokog modernizma koji su obogatili Lukićevo djelo, predstavljaju i one elemente koji su to djelo učinili nepopularnim, skoro nepoznatim široj čitalačkoj publici.

U tekstu nailazimo na brojna mjesta koja će mali broj čitalaca mentalno realizirati.

Naime, roman *Album* nema fabularnu nit, odnosno priču koja funcionira po principu napetosti, ne posjeduje ni precizne vremenske a niti prostorne okvire uhvaćenih zbivanja. Oni su dati samo u naznakama, tek kao književni ili nerealni parametri koji prate radnju romana.

Riječ je o vrlo izraženom otporu prema organizaciji pripovijedanja na temelju pregledno izvedene fabule, pogotovu radnje podešene prema tipu tzv. intrige. Orijentiranost na ispovijest kao organizujući faktor narativne strukture vodi ka introspektivnom sustavu naracije. Prijelaz iz jedne psihičke kategorije u drugu, na primjer iz sjećanja u trenutnu percepciju ili obrnuto, Lukić bilježi bez ikakva prijelaza, bez posredovne obavijesti.

Svi ovi ovi elementi čine Lukićevo djelo usmjerenim "protiv" čitalaca koji su navikli bez napora se snalaziti u sustavu književnih konvencija.

Selma Veseljević

Književni žanrovi *Canterburyjskih priča*

1. Uvod

Prije izuma štamparske prese tekstovi su bili ručno prepisivani, pa su bili rijetki i veoma skupi. Prijenos djela uključivao je jednu kopiju teksta, čitatelja koji čita na glas, koji može, ali ne mora biti autor, i publiku. Za razliku od modernog čitatelja, koji uobičajeno čita sam sebi i usebi, srednjovjekovni čitatelj je bio član skupine, on je komunicirao sa slušateljima i sa čitateljem, što je bilo iskustvo koje naliči teatru, televiziji ili filmu. Zbog ovakvog načina prijenosa, srednjovjekovni radovi često sadrže reference na naratora i publiku. Direktno obraćanje slušateljima i upadice podsjećaju modernog čitatelja da su *Canterburyjske priče* zamišljene kao djelo usmenog stvaralaštva, poput priča koje individua prenosi grupi.

Canterburyjske priče su ljudska komedija, blisko povezana, sa dramatičnim odnosima između likova, sa pričama koje otkrivaju karakterne osobine likova, ali i stvaraju atmosferu za druge priče koje se pripovijedaju kao odgovori na njih. Hodočasnici reagiraju jedan na drugog, a njihove su reakcije zabilježene, najčešće kroz priče koje pripovijedaju. Svaka priča u sebi nosi reakciju na onu priču koja joj prethodi, ali i posjeduje u sebi materijal za slijedeću priču.

Ovo je djelo dio književne kulture engleskog govornog područja. Korištenjem različitih književnih žanrova koji su se tradicionalno koristili u srednjem vijeku, Chaucer je pokušao, i uspio, stvoriti pregled književnog stvaralaštva perioda u kojem je živio i radio. U ovome radu ćemo dati pregled određenih književnih žanrova koji se javljaju u *Canterburyjskim pričama*, a koji predstavljaju više nego samo primjere tih žanrova jer svaka od *Priča* u sebi nosi dio Chaucerove umješnosti i iskustva.

2. Forma Canterburyjskih priča

Geoffrey Chaucer je pisao Canterburyjske priče u periodu od 1387. do 1400. godine. U djelu je riječ o skupini od trideset ljudi koji dijele zajednički interes, a koji se susreću u jednoj krčmi u Southwarku. Oni su hodočasnici na putu za Canterbury.[1] Dolaze iz svih skupina društva, jedino nema visokog plemstva i predstavnika najnižih društvenih slojeva. Na svojem putu, hodočasnici pričaju priče kako bi "ubili vrijeme". Ono što je interesantno je da je u srednjem vijeku hodočašće bilo i odmor. Poput turista koji se susreću po prvi puta, Canterburyjski hodočasnici se upoznaju na veoma jednostavan način. Ljudi koji bi inače bili podijeljeni društvenim klasama, poslom ili rodom bliži su jedni drugima jer su u potrazi za zajedničkim ciljem. Osnovni cilj posjeta je zahvala sv. Tomasu jer im "dade lijek tražen" (I, A, 18). Ako uzmemo u obzir loše stanje srednjovjekovnog zdravstva, takva pomoć je bila više nego dobrodošla.

Forma povezanih priča koje pričaju različite osobe nije bila nepoznata u srednjovjekovnoj literaturi i stručnjaci su pronašli nekoliko sličnih formi od kojih je *Canterburyjskim pričama* najbliža *Novelle* autora Giovannija Sercambija koja se također odvija na hodočašću, mada za razliku od *Priča*, narator *Novelle* je sam autor koji je jedan od hodočasnika.[2] Ukoliko ćemo vjerovati *Općem proslovu*, Chaucerova je namjera bila da svaki hodočasnik ispriča dvije priče na putu za Canterbury i dvije u povratku. Njegov projekt nikada nije završen. Umjesto 120 priča, tekst se završava nakon dvadeset četvrte priče dok još uvijek traje putovanje za Canterbury.

Narator *Priča* je Geoffrey, koji je sličan, ali ne identičan Chauceru. Radnja je jako jednostavna. Početkom mjeseca travnja, narator je smješten u Tabardu u Southwarku i sprema se da krene na hodočašće do grobnice sv. Becketa u Canterburyju, kada grupa od 29 hodočasnika dođe u prenoćište. Narator je primljen u njihovo društvo i opisuje ih sve, a svatko od njih je predstavnik jedne društvene skupine u engleskom društvu. Domaćin Tabarda, Henry Baily, odlučuje se pridružiti hodočasnicima, te predlaže igru kako bi se svi zabavili uz put: svi će pričati priče, a najbolja će biti nagrađena večerom u Tabardu po povratku. Najveći dio djela su 24 priče, povezane naracijom i dijalozima.

Književna forma zbirke priča, u kojoj su pripovijedanja različitih vrsta organizirana u veću okvirnu naraciju, ima dugačku povijest i smatrana je jako umješnom u Chaucerovo doba. Međutim, niti *Confessio Amantis* njegova prijatelja Johna Gowera, niti Boccaccijev *Decameron*, za koji je najvjerojatnije znao,

[1] Hodočašća su u srednjem vijeku bila jako bitna. Omiljeno mjesto hodočašća za žitelje Velike Britanije i ostatka Europe bila je katedrala u Canterburyju gdje je bio ubijen nadbiskup Thomas Becket. http://www.history.uk.com/articles/index.php?archive=44 (29.01.2008.)

[2] D. Daiches, *A Critical History of English Literature*. London: Secker&Warburg, 1969: 106.

ne pokazuju ništa slično kompleksnosti *Priča*.[3] Socijalna raznolikost Chucerovih hodočasnika, vrste stilova koje upotrebljavaju i psihološko bogatstvo njihovih odnosa, bilo međusobnih ili unutar njihovih priča, osobiti su u svjetskoj književnosti.

Kada je umro 1400. godine, Chaucer nije bio ni blizu završetka *Canterburyjskih priča.* Najbolje sačuvani primjerci pokazuju stalne izmjene, a red priča koji danas postoji nije Chaucerov, već je to raspored priča urednika Ellesmera.[4] Za Ellesmere Manuscript se svi stručnjaci slažu da je najbolji. Prepisan je u ranom petnaestom stoljeću, a isti pisar je prepisao i Hengwrt rukopis, koji ima nekoliko mana, od kojih je najveća nedostatak jedne priče, Slobodnjakove. Pretpostavlja se da je Hengwrt stariji rukopis, te da su uredniku nedostajali neki dijelovi *Priča*.[5]

3. Viteška romanca

Percepcija srednjovjekovnog načina života i pojma viteštva dosta su iskrivljeni kod modernog čitatelja. Za to su "krive" romantiče priče o hrabrim vitezovima i prelijepim damama: hrabri vitezovi koji bi za svoju damu dali život, turniri na kojima se na kocku stavlja ne samo život, već i ono što je važnije od života, čast. Međutim, takva percepcija predstavlja samo jedan dio onoga što je viteštvo značilo u doba Chaucera.

Pošto postoji veliki broj srednjovjekovnih djela koja se nazivaju romancama, a dosta su različita u svojoj strukturi i tematici, jako je teško definirati žanr viteške romance. U suštini, to je "avantura, fiktivna i često fantastična ili nadnaravna priča" koja ima srednjovjekovnu pozadinu, a često reflektira ideje viteštva ili vitezova koji su posvećeni svojem gospodaru, dami i Crkvi. Zbog toga je tematika tih priča hrabrost i čast, kao i ljubav ili vjera u Boga.[6]

U dvanaestom stoljeću udvorna ljubav postaje prihvaćeni model ponašanja koji fascinira kako ljude iz duhovnog tako i iz svjetovnog života.[7] Pošto su vitezovi imali sve manje obaveza na bojnom polju, morali su nekako ispuniti slobodno vrijeme, ali su u isto vrijeme morali ostati u formi. Zbog toga su počeli održavati razna takmičenja i turnire na kojima su se borili za neku nagradu. Među promatračima tih turnira bile su i mlade dame, koje su vitezovi, naravno, primjećivali i čiju su pažnju željeli privući. Tako je i došlo do toga da su se mladi vitezovi počeli boriti u ime ljubljenih dama.

---

[3] M. Hallissy, *A Companion to Chaucer's Canterbury Tales*. Westport, CT: Greenwood Press, 1995: 238.

[4] B. F. Huppé*, A Reading of the Canterbury Tales*. Albany: SUNY Press, 1964: 75.

[5] http://assets.cambridge.org/97805218/32496/sample/9780521832496ws.pdf (30.1.2008)

[6] A. B. Baugh., *A Literary History of England*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1948: 261.

[7] M. Bowden, *A Reader's Guide to Geoffrey Chaucer.* London: Thames and Hudson, 1977: 19-20.

Zanimljivo je da se u Chaucerovim *Pričama* protagonisti brinu samo za ljubavnu igru, kada je riječ o djelima napisanim u tom žanru.[8] Sigurno je da je ljubavna igra postala interesantnija od nekih drugih tematika u kasnom četrnaestom stoljeću. Pogledajmo kako su viteški ideali opisani u dvjema pričama, Vitezovoj i Štitonošinoj.

3.1. Vitezova priča

Prva osoba koja priča svoju priču je Vitez. Chaucer ga stavlja na prvo mjesto, jer on ne samo da je superiorniji po društvenom položaju od svih drugih hodočasnika, nego posjeduje vrline koje ga čine voljenim i cijenjenim od strane svih drugih.[9] On je osoba koja posjeduje veliku hrabrost i koji se u životu pridržava svojih religijskih i moralnih pravila. Pravila nalažu da viteza uvijek prate barem jedan Štitonoša i pomoćnik niže klase, Slobodnjak.

Chaucer se trudio da njegove priče budu u skladu sa karakterom lika koji je opisan u *Općem proslovu*, a koji pripovijeda.[10] Shodno tome, priča koju Vitez kazuje je tragična pripovijest o ljubavi i idealima viteštva. Materijal za Vitezovu priču Chaucer je pronašao u Boccacciovoj *Tezeidi* koju on pretvara u veoma živu sliku srednjovjekovnog viteškog života.

Prepričajmo ukratko radnju: Palemon i Arcita su dvojica bliskih rođaka koje zarobljava Tezej. Obojica se zaljubljuju u istu ženu, sestru Tezejeve supruge, Emiliju. Na zahtjev kralja Piritoja, Arcita bude oslobođen, te se zaposli u dvorskoj kuhinji kako bi mogao uživati u pogledima na svoju ljubljenu Emiliju. Palemon ostaje zarobljen u tamnici sedam godina prije nego uspije pobjeći. Čim izađe na slobodu, Palemon izazove Arcita na dvoboj, međutim, Tezej ih sprječava i odlučuje da organizira viteški turnir na kojem će se odlučiti kojem od njih dvojice će pripasti Emilijina ruka. Na turniru pobijedi Arcita, ali nesretnim slučajem povrijedi se nakon dvoboja i nakon što se pomiri sa Palemonom, umire na Emilijinim rukama. Nekoliko godina kasnije, Palemon i Emilija se vjenčaju.

Mjesto radnje je antička Grčka, ali ovo je svijet srednjovjekovnih vrijednosti, svijet ljubavi na prvi pogled. Na početku priče, Palamon i Arcita su opisani kao

> U hrpu mrtvih, dva viteza našli,
> Ranjena teško, kako skupa leže;
> Svaki grb jednak, bogat, rukom steže.

[8] R. T. Lenaghan, "The Clerk of Venus: Chaucer and Medieval Romance". U: *The Learned and the Lewed: Studies in Chaucer and Medieval Literature*, ur. Lerry D. Benson. Cambridge: Harvard University Press: 1974: 32.

[9] Bowden, *A Reader's Guide to Geoffrey Chaucer*: 20.

[10] G. Chaucer, *Canterburyjske priče*. Preveo Luko Paljetak, pogovor Luko Paljetak. Zagreb: Znanje, 1986: 653.

Palemon bje taj jedan što je pao,
A Arcita se drugi vitez zvao.
Ni živi ni mrtvi bili nisu,
Ali po grbu i oklopu svi su
Glasnici rekli tad između sebe
Da kraljevske su krvi, i iz Tebe,
I da su sestre rodile ih dvije.
(I, A, 1010-1019)

Palomon i Arcita, osim što su rođaci, su i pobratimi, to jest zakleli su se da će braniti jedan drugog u bilo kakvoj situaciji koja ih zatekne, te da će, ukoliko zatreba, dati svoj život jedan za drugog. Međutim, oni se zaljube u istu djevojku i time na neki način ruše svoju zakletvu, a držanje do svoje riječi bio jedan od dijelova viteškog kodeksa ponašanja.[11] Međutim, u trenucima prije nego će Arcita umrijeti, on pokazuje da posjeduje osobine kavalira kada svojoj voljenoj Emiliji opisuje Palamona i njegove viteške osobine:

Nek Jupiter da snage duhu mome,
Da, kao što svi pravi sluge čine,
Mognem sve reći, štujuć sve vrline—
Istinu, čast i vitešku nam vjernost,
Plemenitost, podrijetlo, mudrost, smjernost,
I velikodušnost, i druge s njima—
Kao što znam da Jupiter mi ima
Uzeti dušu, isto tako znam
Da je Palemon na tom svijetu sam
Ljubavi vrijedan, sluga svakog trena
Bje vam, i bit će, stog mu budi žena,
Zaboravit ga nemoj, gospo vrla.
(I, A, 2786-2797)

3.2. Štitonošina priča

U pratnji Viteza je njegov sin, Štitonoša. Mladić kao i svaki drugi iz toga doba, on je jako svestrana osoba i izdvaja se od ostalih hodočasnika po svojem obrazovanju i umješnosti. Poput dosta drugih mladića, zaljubljen je u ljubav.

[11] Bowden, *A Reader's Guide to Geoffrey Chaucer*: 31.

Pogledajmo kako ga predstavlja Chaucer:

S njim biješe sin mu, ŠTITONOŠA jedar,
Ljubavnik, vitez-pripravnik, jak, vedar,
S kosama kao pod kalup svijenim,
U dvadesetu zašao, ja scijenim.
Visine sasvim prosječne je bio,
I čudno spretan, vrlo snažan, čio.
S konjicom nekoć prošao je svu
Picardiju, Artois i Flandriju,
Istaknuvši se, za to vrijeme kratko,
Da milost svoje gospe stekne glatko.
Izvezen bješe kao polje cijelo,
Gdje raste cvijeće crveno i bijelo.
Vazdan je pjevo, sviro flaut jasan,
Svjež kao što je svibanj, mjesec krasan.
Plašt mu bje kratak, rukav duži nešto.
Jahao konja dobro je i vješto.
Pjesme je znao pjevati i skladat,
Borit se, plesat, slikat, perom vladat.
Noću, jer strasno ljubio je on,
Snu bješe manje nego slavuj sklon.
Uslužan, skroman, uljudan bje k tome,
Režuć za stolom divljač ocu svome.

(I, A, 79-100)

Krčmar, koji je u svojoj profesiji upoznao dosta mladića poput Štitonoše i jako je dobar poznavalac ljudskih karaktera, što je tokom *Priča* više puta dokazao, od Štitonoše traži da ispriča priču o ljubavi. Mladić skromno prihvata tu dužnost i unaprijed se ispričava za bilo kakve pogreške. Kao što se moglo i očekivati, njegova je priča u žanru viteške romance. Štitonošina je priča nedovršena, prekida je Posjednik sa svojim ironičnim komentarima na račun mladića.

Ta je priča je romanca čiji je izvor u priči o letećem bjelokosnom konju iz *Tisuću i jedne noći* i francuskoj srednjovjekovnoj romanci o Cleomadesu, a ima i sličnosti sa početkom romance *Sir Gawain i Zeleni Vitez*.[12] Priča se razvija na više nivoa: na prvom je riječ o rođendanskoj proslavi kralja Kambuskana na koju

[12] Chaucer, *Canterburyjske priče*: 678.

dolazi nepoznati vitez koji kralju daruje četiri poklona koje mu poklanja kralj Indije i Arabije. Jedan od tih četiri poklona je prsten pomoću kojeg se može razumjeti jezik ptica, a kralj Kambuskan ga daje svojoj prelijepoj kćerki, Kanaceji. Misteriozni kralj princezi također daruje zrcalo pomoću kojega će uvijek znati da li je njen dragi vara. Idućeg jutra, ljepotica odlazi u šetnju parkom gdje susreće sokolicu koja u velikoj patnji kažnjava samu sebe. Tada to postaje priča sokolice koja govori o prevrtljivoj prirodi sokolova/muškaraca. Kako je već spomenuto, priča je prekinuta, ali je interesantan način na koji je Edmund Spencer dovršio u svojem djelu *Vilinska kraljica*. U kodeksu viteštva, za ruku prelijepe Kaniceje se bore dva viteza Triamond i Cambell, međutim, nema pobjednika jer su vitezovi jednakih snaga. Kaniceju dobija Triamond.[13]

4. Fabliau

Najveći broj *Priča* su *fabliaux*, što se može smatrati paradoksom zbog toga što skoro ne postoje drugi *fabliaux* u engleskom jeziku.[14] Interesantno je da u svojim *Pričama* Chaucer pokazuje veliko poznavanje ovog žanra, kako njegove originalne francuske forme, tako i njegovih varijacija.[15] Likovi koji se pojavljuju u ovome žanru su građani čija važnost raste u srednjovjekovnoj Europi. *Fabliaux* su najčešće satirični, ismijavaju konvencionalne moralne vrijednosti i institucije. Uspjeh vrste *fabliau* je bio u njegovom kapacitetu da zabavi, a bilo kakve reference na klasičnu književnost prošlih doba ne bi imale smisla.

Najjednostavnija definicija vrste *fabliau* bi bila "des contes a rire en vers"-smiješna kratka priča u stihovima.[16] *Fabliau* je često grube tematike, a likovi su mu svijet niže klase. Jedan od stereotipnih motiva bila je bludnost tipova, posebice u tipičnim *fabliau* situacijama kao što su, na primjer, ljubavni trokut između ljubomornog muža, senzualne žene i razvratnog svećenika ili pametnog činovnika.[17] Radnja je obično u formi praktične šale koja se izvodi u ime ljubavi ili osvete.

Naziv *fabliau* potiče od imena francuskog književnog žanra zbog toga što su Francuzi zaslužni za ovu književnu formu koja je karakteristična za trinaesto stoljeće. Bédier je jasno pokazao da je *fabliau* bio francuski izum trinaestog stoljeća čije se razvoj nije nastavio u četrnaestom stoljeću. Može se također primijetiti

[13] Chaucer, *Canterburyjske priče*: 678.

[14] Postoji samo jedan engleski *fabliau* prije Chaucerovih, to je *Dame Siriz*, napisan krajem trinaestog stoljeća, ali se pretpostavlja da su postojali drugi koji su izgubljeni. H. S. Canby, *The Short Story in English*. New York: Henry Holt, 1909: 49.

[15] B. Rowland, *Companion to Chaucer Studies*. Oxford: Oxford University Press, 1979:296.

[16] J. Bedier, *Les Fabliaux: Etudes de litterature populaire et l'histoire litteraire du moyen age*. Sixieme edition. Paris: Champion, 1982: 39.

[17] C. Muscatine, *Chaucer and the French Tradition*. Berkeley: University of California Press, 1969: 61.

razlika između viteške romance koja je književni žanr viših društvenih slojeva i vrste *fabliau* koja je književni žanr puka.[18] *Fabliau* u sebi ima jednu jasno izgrađenu crtu nepristojnosti, tematika je prosta, koriste se nepristojne riječi sa ciljem šokiranja, ali nema pornografije kao ni perverznih elemenata.

4.1. Mlinareva priča

Nakon Vitezove priče slijedi Mlinareva priča. Onoliko koliko je Vitezova priča bila uzvišena i puna životnih mudrosti i vrijednosti, toliko je priča koju sa hodočasnicima dijeli Mlinar prosta i bludna. Priča on o ljubavnome trokutu u kojem se nalaze stari i naivni tesar John, njegova mlada i lijepa supruga Alison, te dvojica muškaraca koji pokušavaju stupiti u odnose sa njom, student Nikola i crkvenjak Absolon.

Mlinar svima kaže da je pijan i da, shodno tome, ne može biti okrivljen za ono što govori. Za svoju priču on kaže da je pripovijest o tome kako je student spavao sa tesarevom ženom.

> Najprije moram vam u ovom času
> Reći da pijan sam, vidim to po glasu;
> I ako budem pričao stog krivo,
> Nek krivo, molim, southwarško je pivo.
> Čut ćete život, i pripovijest bome,
> O tesaru i ženi mu, i tome
> Kako se školar domogao cilja.
>
> 3137-3143

Kako bi ispunio svoju želju i proveo jednu noć nasamo sa mladom Alison, suprugom starog, ali i naivnog tesara Johna, student astronomije na sveučilištu u Oxfordu koji stanuje kod tesara, Nikola, odlučuje se na prijevaru. Uvjerava Johna da će se desiti velika katastrofa, poplava koja će uništiti život na Zemlji, te da je jedini način da spasi sebe i svoju suprugu da sagradi barke na kojima će oni plutati dok se nivo vode ne spusti. Lakovjerni, naivni John povjeruje u priču studenta astronomije, a povjeruje i da mu Bog poručuje da ne smije noć prije poplave provesti sa svojom suprugom. Umjesto sa svojim mužem, Alison tu noć uživa sa Nikolom, kada im se ukazuje prilika da se zabave sa crkvenjakom Absolonom koji je zaljubljen u Alison. Absolon je udvorni ljubavnik, koji Alison kupuje poklone i pjeva joj ljubavne pjesme pod prozorom, ali joj je on odvratan. Zbog toga ona na njegove zamolbe za poljubac, umjesto "malo od bogatstva

[18] Bedier, *Les Fabliaux*: 76.

svoga" (I, A, 3726) "ispruži mu dupe" (I, A, 3732). Uvrijeđen, Absonol ode kod kovača po crtalo, pa se brže-bolje vrati do Alison i krene je zazivati. Umjesto nje, na prozor izlazi Nikola, a Absolon:

On bijaše spreman s onim gvožđem vrelim
Opali Nika posred šupka cijelim.
Oguli njemu dlan široko kože,
Tako ga vrelo gvožđe straga ože,
Da mišljaše da umire od boli.
Kako lud poče da viče i moli:
"Upomoć! Vode! Vode! Jadan ja!"
(I, A, 3809-3815)

To je čuo i tesar, koji se prenuo iz sna i pomislio da je voda nadošla, pa je hitro presjekao konope na kojima su bile obješene barke koje padoše na njega i on se onesvijesti. Kada je došao svijesti, John se trudio svima objasniti što se desilo, ali ga je čitavo selo smatralo ludim.

4.2. Španova priča

U svojoj priči, Mlinar se narugao Tesaru koji uzima riječ odmah poslije njega i odlučuje da mu se osveti za sve ružno rečeno. Osvećuje mu se pričom o mlinaru kojega prevare dva studenta. Napisana je po ugledu na Boccacciovu šestu novelu devetog dana, mada je Chaucerova priča dosta življa i plastičnija, skoro da je scenski živa.[19] Chaucer je materijal za svoju Španovu priču pronašao osim u Decameronu i u jednoj fracuskoj priči napisanoj krajem trinaestog stoljeća, *French Le Meunier et les II clers*.[20]

U Španovoj priči radi se o dvojici mladih studenta sa Cambridge sveučilišta sa istaknutim provincijskim akcentom, a koji dolaze kod mlinara sa ciljem da ga kontroliraju dok melje njihovo brašno kako ih ovaj ne bi prevario. Planiraju ga promatrati cijelo vrijeme, ali ih mlinar nasamari. Odveže njihove konje, i dok studenti pokušavaju da ih uhvate, mlinareva supruga i on ukradu jedan dio njihovog brašna. Pošto studenti tek navečer uhvate svoje konje, moraju zamoliti mlinara za prenoćište. On pristane da ih primi (uz naplatu) i bude sretan, jer je ne samo uspio da ih pokrade, već i da im "izvuče"' novac. Studenti se tokom noći osvete mlinaru tako što spavaju sa njegovom suprugom i kćerkom. Kada zora svane, mlinareva kćerka otkrije jednom od studenata gdje se nalazi brašno koje

[19] Chaucer, *Canterburyjske priče*: 663-664.
[20] H. Cooper, *The Canterbury Tales*. Oxford: Oxford University Press, 1996: 110.

je njen otac ukrao od njih. Priča se završava bijegom studenata, ali ne prije nego što mlinar dobije zaslužene batine.

Španpriču zaključuje riječima:
Stoga stara izreka nam zbori:
"Nek ne nada se dobru, tko zlo tvori."
Prevari samog sebe taj tko vara.
Bog svemogući, koji čuda stvara,
Spas nek da cijeloj ovoj družbi, svim!
Mlinaru sad za priču vratih, mnim.
(I, A, 4319-4324)

Za razliku od Mlinareve priče, u kojoj je akcent na zadovoljavanju spolnih potreba i koja je prepuna prijevara koje su namijenjene da nasmiju slušatelje i čitatelje, Španova priča nije toliko vesela, prije svega zbog toga što je akcent na osveti.

5. Basna

Basna kao književni žanr bila je veoma popularna i u srednjem vijeku, kao i u svim drugim razdobljima. Porijeklom je iz Stare Grčke i Indije.[21] Prema Solaru, basna je "književna vrsta u prozi ili stihovima u kojoj glavnu ulogu imaju životinje, ponekad i biljke, pa i predmeti, prikazani kao nositelji nekih tipičnih ljudskih osobina".[22] Dodaje da se u basnama nekim životinjama unaprijed pridaju određene ljudske osobine; lisica je lukava, zec je strašljiv i slično.[23]

U svakoj zbirci basni, od Ezopa do La Fontainea, postoji pouka za ljude koja je dokazana na primjeru životinja.[24] U njima se radi ne o tome kako bi trebalo biti, već o tome kako jest, dakle imaju određenu dozu praktičnosti u sebi.

5.1. Priča Opatičkog svećenika

Priča o pijetlu i lisici je najvjerojatnije već bila poznata čitateljima prije nego što ju je Chaucer napisao. Priča potiče od prvih basni, kao što su Ezopova "Vrana i lisica". Najveća se sličnost primjećuje sa latinskom poemom *Gallus et vulpes*, napisanom u dvanaestom stoljeću. Marie de France je osnovni zaplet svoje priče

[21] D. Daiches, *A Critical History of English Literature*. London: Secker&Warburg, 1969: 106.
[22] M. Solar, *Rječnik književnog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2006: 38.
[23] Solar, *Rječnik književnog nazivlja*: 38.
[24] Cooper, *The Canterbury Tales*: 340.

Dou Coc et doz Werpis preuzela iz te poeme, a primjetna je velika sličnost između njene priče o pijetlu i liscu i priče Opatičkog svećenika o pijetlu Chanticleeru, kokoški Perteloti i liscu Russellu. [25]

Priča se odvija u vrijeme kada "i ptice znale zborit su i pjevat" (VII, B, 2909). Na imanju jedne siromašne udovice živjeli su pijetao Chanticleer i njegovih sedam kokoški, od kojih se po ljepoti izdvajala Pertelota. Jednom je prigodom pijetao sanjao čudan san u kojem ga je progonila "zvijer na psa što liči" (VII, B, 2827-2928) koja ga je htjela ubiti. Kada se pijetao probudi, vodi raspravu sa Pertelotom o razlozima zbog kojih se sanjaju strašni snovi. Njihovu raspravu prekida lisac koji uvjeri Chanticleera kako najbolje pjeva zatvorenih očiju i, kada ovaj zatvori oči, ščepa ga i odvuče u šumu. Svi kreću u potjeru za liscem. Kada pijetao vidi da mu je smrt blizu, on se dosjeti načina da prevari lisca kako bi ga ovaj ispustio i

> Reče: "Na vašem mjestu ja bih lako
> Boga mi moga, reko im ovako:
> 'Vrati se natrag, ruljo, ovoga puta!
> Dabogda kuga izjela vas ljuta!
> Do ruba šume stigao sam baš;
> Uzalud, stradat pijetao će vaš.
> Vjere mi, ovdje smazat ću ga sočno!'
> (VII, B, 3435-3441)

Kako mu je pijetao predložio, tako i lisac učini i čim zine, pijetao mu pobjegne iz usta i popne se na neko stablo.

Kao i svaka druga basna i Chaucerova Priča Opatičkog svećenika ima svoju pouku. Kako to na kraju kaže lisac

> "Ne", reče lisac, "nek Bog kaznu zada
> Svakomu tko se nerazumno vlada
> I brblja kad bi moro stisnut zube."
> (VII, B, 3461-3463)

6. Priče o životima mučenika za kršćansku vjeru

Vjernici su uvijek voljeli priče o herojskim vrlinama, o ljudima koji su spremni umrijeti za Isusa Krista i kršćanstvo. Po konvencijama srednjovjekovne *legende*, svetac koji je nositelj vrlina uspoređuje se sa glavnim principom zla. Zlo

[25] Cooper, *The Canterbury Tales*: 342.

je prikazano kao mnogo moćnije od sveca, pa se tako dešava da, paradoksalno, slabiji pobjeđuje, uz Božju pomoć. Pošto je legenda je didaktična priča, lik zlikovca se nikada ne kaje, on je zao i u njemu nema pokajanja.[26]

6.1. Nadstojničina priča

Priča je napisana, kako i stoji u tekstu "u slavu Djeve te što milost steče" (VI, C, 691). Pripovijesti o čudesima Djevice Marije su bile raširene po Europi, a od dvanaestog stoljeća nadalje su skupljane u zbirke, *mariales*. Te su pripovijesti na prostoru Engleske u početku pisane na latinskom jeziku, a jedno stoljeće kasnije se pojavljuje prva zbirka na srednjovjekovnom engleskom jeziku, *South English Legendary*. Takve pripovijesti imaju veći utjecaj na osjećanja nego na razum. Jedna od raširenijih osobina ovoga žanra je primjetan anti-semitizam; kulturološka netrpeljivost Kršćana prema Židovima svoje uporište nalazi i u tome što Židovi preziru vjerovanje u uskrsnuće Isusa Krista i bezgrešno začeće Djevice Marije.[27] Shodno tome, Židovi su prikazivani kao inkarnacije zla.

Nadstojnica priča o sedmogodišnjem dječaku koji od jednog starijeg dječaka nauči pjesmu *Alma redemptoris mater*, pa je svakog dana pjeva kada ide u školu i kada se vraća. Radnja ove priče dešava se u Aziji, u jednom kršćanskom mjestu koje ima židovski kvart. Na putu prema školi, dječak je prolazio pored njihovog naselja. Židovima je to pjevanje jako smetalo, te oni odluče da unajme ubojicu koji će ušutkati dječaka. Nakon što ga je usmrtio, ubojica ga baci u jamu. Dječakova majka, koja je bila udovica, nakon što se dječak cijele noći nije vratio kući, počela ga je tražiti, zazivajući pomoć Djevice Marije. Do jame u koju je dječak bio bačen, odvede je glas njenog dječaka koji je pjevao *Alma redemptoris mater*. Kada se sazna što su Židovi učinili, poglavar grada ih surovo kazni, naredi da im konji rastrgnu udove. Umoreni dječak nije prestao pjevati, sve dok mu opat ne skloni zrno koje mu je stavila Djeva Marija na jezik, a nakon toga dječak "ispusti ...duh svoj čisti" (VI, C, 700).

Priča o dječaku kojeg Židovi ubiju kako bi mu se osvetili za njegovo pjevanje himne Djevici Mariji u Zapadnoj se Europi pojavljuje u raznim verzijama. Od tri glavne verzije, u dvjema sveta Djeva dječaka vraća u život. Nadstojničina priča razlikuje se od drugih priča iz svoje skupine po tome što je točno određeno da je himna koju dječak pjeva *Alma redemptoris mater*, po tome što je dječakovo tijelo bačeno u jamu kao i po tome što dječak pjeva na svojem pogrebu, ali ne biva vraćen u život.[28] U priči se pojavljuju neki jedinstveni elementi za koje nije jasno da li su izvorno Chaucerovi ili ih je preuzeo iz nekog nestalog izvora. Izdvojimo dva primjera, zrno koje je

[26] Hallissy, *A Companion to Chaucer's Canterbury Tales*: 238.
[27] Cooper, *The Canterbury Tales*: 288.
[28] Cooper, *The Canterbury Tales*: 289.

Djevica spustila na jezik dječaka, a koje se ne spominje ni u jednoj drugoj pripovijesti. Chaucer u svojoj pripovijesti Židove kažnjava surovije nego što je to učinjeno u svim drugim verzijama ove priče.

Na muke i na smrt poglavar mjesta
Osudio je Židove te tada,
Sve koji znahu za tu zloću, smjesta.
Grozota takva njemu teško pada.
"Tko čini zlo taj nek se zlu i nada";
Dade da konji rastrgnu im uda,
Pa objesi im potom tijela huda.
(VI, C, 656-662)

U većini drugih pripovijesti Židovi za kaznu bivaju preobraćeni, rjeđe kažnjeni, ali nikada ovako brutalno.[29]

7. Breton lai

Istraživanja su pokazala da je *Breton lai* najvjerojatnije keltskog podrijetla. U početku su to bile popularne priče koje su u sebi nosile pečat keltske mašte, a koje je u književnu formu uglazbio neki bretonski glazbenik. U obliku koji je opstao do dana današnjeg, jedino je radnja ostala keltska. Perfektna književna forma je francuska, heroji i heroine su francuski vitezovi i dame, a duh je viteški.[30] To je kratka romanca ili avanturistička priča kakve su stari Britoni stvarali na keltskom jeziku. Ne postoji niti jedna ovakva pjesma sačuvana na starokeltskom ili bretonskom jeziku, ali određeni broj njih postoji na francuskom i engleskom jeziku.[31]

Breton lai je bio i ostao zagonetka zato što je, na stranu to što se u pjesmi kaže da je u pitanju *Breton lai*, teško odrediti koje ga osobine čine time što jest. *Sir Orfeo*, jedan od rijetkih sačuvanih dijela vrste *Breton lai* napisanih na engleskom jeziku, mada vilinska atmosfera naslućuje keltske motiv, preuzima priču iz klasične literature. Najbolje sačuvani su autorice Marie de France koji, mada napisani na francuskom jeziku, u sebi nose tragove bretonskog jezika i kulture. [32]

[29] Cooper, *The Canterbury Tales*: 289.
[30] Canby, *The Short Story in English*: 24.
[31] L. C. Ramsey, *Chivalric Romances: Popular Literature in Medieval England*. Bloomington: Indiana University Press, 1983: 151.
[32] Ramsey, *Chivalric Romances*: 150.

7.1. Posjednikova priča

Od svih djela koje je napisao Chaucer, Posjednikova priča je jedini *Breton lai*. U svojem Proslovu Posjednik tvrdi da će njegova pjesma biti *Breton* i to je jedini čvrsti argument za svrstavanje ove pripovijesti među djela vrste *Breton lai*.

U svoje doba Bretonci su stari
Opjevati znali različite stvari
Na jeziku svom bretonskom i potom
Uz glazbala su pjevat znali o tom,
Il naizust kazivati te svoje
Pjesme; postoji jedna takva koje
Sjećam se pa bih kazat vam je htio.
(V, F, 709-715)

Diskutabilno je da li je Chaucer imao uvid u neki *Breton lai*, na francuskom ili engleskom jeziku, koji je iskoristio za pisanje svoje Posjednikove priče, jer je do sada bilo nemoguće pronaći takav *lai*.[33] Ono što je očigledno je da je radnja ove priče u velikoj mjeri posuđena od Boccacciovog *Il Filocolo* i pete novele desetog dana *Decamerona*.[34]

Nakon vjenčanja Averag, mladi vitez, odlazi na putovanje u Englesku. Njegova supruga, Dorigen, ostaje u Bretanji i provodi svoje dane u tugovanju. Često bi sjedila uz obalu i promatrala barke koje su plovile, kao i stijene koje su je plašile zbog toga što su se mnogi ljudi nasukali na njih i pronašli smrt na obali. Usamljenoj djevi mladi vitez, Aurelije, već dugo zaljubljen u nju, izjavi ljubav, ali ga ona odbija zbog toga što voli svojeg dragog kojega čeka već dvije godine. Međutim, ipak mu ostavi mogućnost da bi njih dvoje mogli biti zajedno ukoliko joj on ispuni jednu želju.

"Aurelije", kaza, "Bog to zna,
Vaša bih ljubav mogla biti ja,
Jer dira mene vaše tužno stanje,
Onda kad stijene redom duž Bretanje
Uklonite, to želja mi je žarka,
Da ne strada ni jedan brod ni barka, —
Kad obalu oslobodite stijena,
Svu, da ni jednoj ne vidi se sjena,

[33] Chaucer, *Canterburyjske priče*: 679.
[34] Bowden, *A Reader's Guide to Geoffrey Chaucer*: 34.

Tad voljet ću vas više od ma koga,
Riječ ja vam čvrstu dajem, mog mi Boga."
(V, F, 989-999)

Ne mogavši ispuniti taj zahtjev, Aurelije pada u veliku tugu i bude bolestan više od dvije godine. U pomoć mu priskače njegov brat koji pronalazi jednog čarobnjaka koji pristane da za naknadu od tisuću funti ukloni sve stijene i bi tako učinjeno. Dorigen, koja se nije nadala tome, saznavši što je Aurelije učinio za nju, počne razmišljati o samoubojstvu kako bi spasila svoju čast.

Averag, koji je bio odsutan kada je Dorigen saznala kako joj valja ispuniti svoje obećanje, kada se vratio kući, zatiče svoju suprugu u očajanju i kada mu ona ispriča o čemu je riječ, kaže joj

"Ženo", on reče, "spavaj mirno stoga.
Još danas može dobro svršiti sve.
Održat ti ćeš obećanje, gle!
Neka me Bog moj čuva svakog zla,
Radije bih sebe mačem probo ja
Zbog ljubavi za tebe, nego dao
Da obećanje ne održiš, jao;
Čast, to je blago najveće, dakako"—
(V, F, 1472-1479)

Na njenu sreću, kada je Aurelije saznao kako je njen muž plemenit, on odluči odustati od svojih namjera i oslobodi Dorigen njene zakletve. Aureliju je bio ostao njegov dug čarobnjaku u iznosu od tisuću funti, a on je imao samo petsto funti koje ponudi alkemičaru i zamoli ga da mu odgodi ostatak duga. Međutim, kada je ovaj čuo priču o časnoj djevi i plemenitom vitezu, on mu oprosti čitav dug.

Posjednik svoju priču završava postavljajući pitanje družini o tome tko je najplemenitiji od svih likova iz ove priče.

Gospodo, upit postavit bih htio,
Koji najplemenitiji je bio?
Nek kažu, dok smo tu, svi koji znaju.
Gotovo je, privedoh priču kraju.
(V, F, 1621-1624)

8. Exemplum

U trinaestom stoljeću mnoge francuske književne forme postaju popularne u Engleskoj, neke od njih su već spomenute ranije kao što je *fabliau*, a uključuju i *exemplum* ili moralnu priču.[35] *Exemplum* se definira kao kratka naracija koja se koristi za ilustriranje ili potvrđivanje općeg mišljenja. Za *exemplum* se uobičajeno tvrdi da su u pitanju priče koje su ili bi mogle biti istinite, te pružaju dokaze u cilju potvrđivanje neke doktrine.[36] Da bi se uopće shvatio *exemplum*, mora se uzeti u obzir da *exemplum* nije vrsta priče, već bilo koja priča koja se koristi kao ilustracija neke pojave, najčešće negativne na koju se mora utjecati. Uključen u propovijed, koristio ga je propovjednik sa samo jednim ciljem na umu, pa je često bio oslobođen od ikakve književne vrijednosti. Svrha mu je bila didaktička i nije bio mjesta slikovitosti.[37]

Najranija zbirka vrste *exemplum* je *Jatakas*, indijska knjiga iz četvrtog stoljeća prije nove ere, u kojoj Bodhisat propovijeda ispravan život na primjerima iz svojeg iskustva iz prošlih reinkarnacija. Stari Grci također koriste didaktičke priče u istu svrhu. Smatra se da srednjovjekovni *exemplum* nije potekao od tih izvora, već da je u pitanju metoda koja je preuzeta iz Biblije ili je, što je još vjerojatnije, u pitanju spontani razvoj ovog žanra.[38]

8.1. Oprosničareva priča

Grijehovi proždrljivosti, pijanstva, kockanja i blasfemija, koji bi se mogli nazvati "kavanskim grijehovima", bili su omiljena tema propovjednika i moralista u srednjem vijeku.[39] Nije čudno što je prva scena koju nam predočava Oprosničar smještena u neku krčmu u Flandriji gdje se trojica prijatelja prežderavaju, piju, bludniče i kockaju. Vrijeme je kuge, ali se to na ovim mladićima ne bi primijetilo dok se provode sa ženama lošeg morala.

Plesačice tad tu bi došle, strasne,
Pa voćarice, cure mlade, krasne,
Sviračice i drolje, cure druge
Što prodaju slatkiše, vražje sluge
Sve redom, koje samo šire blud
Što druži se s proždrljivosti svud.
(VI, C, 477-482)

[35] "Middle English Literature", *The Columbia Encyclopedia*, 6th ed. New York: Columbia University Press, 2007: 31889.

[36] http://cco.cambridge.org/extract?id=ccol0521815568_CCOL0521815568A013 (7.2.2008.)

[37] Canby, *The Short Story in English*: 24.

[38] Canby, *The Short Story in English*: 25.

[39] Cooper, *The Canterbury Tales*: 265.

To veselo druženje prekida crkveno zvono kojim se ispraća mrtvac na vječni počinak, a pokojnik je njihov drug koji je prethodne noći sa njima pijančio. Drugovi daju svoju časnu riječ da će pronaći Smrt i usmrtiti je, kao i da će, ukoliko je potrebno, umrijeti jedan za drugoga. U njihovoj potrazi za Smrću nailaze na starca koji ih uputi da potraže Smrt ispod jednog hrasta. Umjesto Smrti, tamo pronalaze osam mjerica zlata. Dogovore se da će dvojica od njih ostati čuvati zlato, a najmlađi će otići u grad po hranu i vino. Kada padne noć zlato će odnijeti sa tog mjesta i podijeliti na tri jednaka dijela. Kada ostadoše sami, dvojica koji su čuvali zlato se dogovore da će najmlađeg ubiti kada se vrati, kako ne bi morali dijeliti na tri dijela. Najmlađi, na putu prema gradu, smisli plan da otruje ovu dvojicu i cijelo blago uzme za sebe. Kako su planirali, tako se i ostvarilo. Kada se vratio iz grada, najmlađega umoriše njegovi drugovi, pa nazdraviše jedan drugome sa otrovnim pićem i u strašnim mukama skončaše.

Nije poznato što je bilo Chaucerov izvor za ovu priču, jer je priča o blagu koje postaje uzrokom smrti za ljude koji ga pronađu jako raširena. Srednjovjekovne verzije na latinskom, talijanskom i njemačkom jeziku imaju dosta sličnosti, ali i neke razlike u odnosu prema Oprosničarevoj priči. Za razliku od Chaucerove priče, sve one počinju sa nekim svecem, ponekad čak Isusom Kristom, koji pronađe blago i usmjeri kradljivce prema njemu. Obično su u pitanju tri grješnika, a jednoga od njih pošalju po kruh i vino. Većina sličnih priča su znatno kraće od Oprosničareve.[40]

Oprosničarevu priča možemo promatrati na dva različita nivoa. Sama po sebi, to je moralna i didaktička priča koja u sebi nosi veoma bitnu poruku, *exemplum* koji nas uči da svakoga stigne kazna za njegove grijehe. Međutim, ne može se ne uzeti u obzir lik osobe koja je pripovijeda. Oprosničar je duboko amoralna osoba, čovjek koji od sveg više voli novac, a koji nakon što ispriča ovu priču pokušava iskoristiti priliku da prevari svoje suputnike. Unatoč tome što im, prije nego što započne svoju priču, opiše što sve prodaje naivnome ljudskom stadu, on kao da kasnije zaboravi na svoju ispovijed i suputnike počinje uvjeravati da im treba odrješenje grijehova ili koja relikvija.

9. Zaključak

Slavno Chaucerovo nedovršeno djelo, *Canterburyjske priče*, imalo je veliki utjecaj na razvitak engleske književnosti. Chaucerova velika važnost leži u tome da je on bio spisatelj iz prve generacije engleskih pisaca koji su pisali radi pisanja samog, pri čemu su na njegovo remek-djelo veliki utjecaj imali kulturni, nacionalni i ideološki identitet. Hodočasnici koji defiliraju *Pričama*, kao i ostali likovi koji se pojavljuju u svakoj od priča koje nam pripovijedaju sami hodočasnici,

[40] Cooper, *The Canterbury Tales*: 264.

tvore višedimenzionalnu sliku srednjovjekovne Engleske, približavajući suvremenom čitatelju davna vremena i lica ljudi četrnaestog stoljeća.

Skoro svi žanrovi koji su postojali u srednjem vijeku su pronašli svoje mjesto u ovoj zbirci priča. Viteška romanca, *fabliau*, *breton lai*, *exemplum*, basna, priča o životima mučenika za kršćansku vjeru su prisutni, mada je svaki od njih nešto više od tipičnog primjerka zbog toga što je primjetan utjecaj Chauceroove osobnosti i njegova stila. Kako bi se u potpunosti uživalo u veličanstvenosti *Canterburyjskih priča*, mora se obratiti pažnja na razlike između *Priča*, kao i na djelo u cjelini.

Predstavnici različitih slojeva društva u *Pričama* pripovijedaju priče koje su u skladu sa njihovom ulogom, kako u samom djelu, tako i u stvarnosti. Srednjovjekovni književni žanrovi koji su korišteni u *Pričama* nisu nasumice odabrani, već ih Chaucer sa razlogom stavlja u usta određenih hodočasnika. Viteška romanca pripada predstavnicima visoke klase, *fabliau* građanima, a priča o svecima, svećenicima. Chaucer gradi most između svojih hodočasnika i svih onih koji im se žele pridružiti na njihovu putovanju, putovanju koje čitateljima pruža uvid u stanje društva u četrnaestom stoljeću.

Literatura

Bedier, Joseph. *Les Fabliaux: Etudes de litterature populaire et l'histoire litteraire du moyen age*. Paris: Champion, 1982.

Bowden, Muriel, *A Reader's Guide to Geoffrey Chaucer.* London: Thames and Hudson, 1977.

Canby, Henry Seidel, *The Short Story in English*. New York: Henry Holt, 1909.

Chaucer, Geoffrey, *Canterburyjske priče*. Preveo Luko Paljetak, pogovor Luko Paljetak. Zagreb: Znanje, 1986.

Cooper, Helen, *The Canterbury Tales*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Daiches, David, *A Critical History of English Literature*. London: Secker&Warburg, 1969.

Hallissy, Margaret, *A Companion to Chaucer's Canterbury Tales*. Westport, CT: Greenwood Press, 1995.

Huppé, Bernard Felix, A Reading of the Canterbury Tales. Albany: SUNY Press, 1964.

Lenaghan R. T., " The Clerk of Venus: Chaucer and Medieval Romance". U: *The Learned and the Lewed: Studies in Chaucer and Medieval Literature*, ur: Lerry D.Benson. Cambridge: Harvard University Press, 1974: 31-43.

"Middle English Literature", *The Columbia Encyclopedia*, 6th ed. New York: Columbia University Press, 2007: 31889.

Muscatine, Charles, *Chaucer and the French Tradition*. Berkeley: University of California Press, 1969.

Ramsey, Lee C., *Chivalric Romances: Popular Literature in Medieval England.* Bloomington: Indiana University Press, 1983.

Rowland, Beryl, *Companion to Chaucer Studies*. Oxford: Oxford University Press, 1979.

Solar, Milivoj, *Rječnik književnog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2006.

http://www.history.uk.com/articles/index.php?archive=44 (29.01.2008.)

http://assets.cambridge.org/97805218/32496/sample/9780521832496ws.pdf (30.1.2008)

Nadira Puškar

Prozerpina ugrabljena od Plutona

1. Uvod

1.1. Hrvatska u 17. stoljeću

Dugogodišnja mletačka i turska osvajanja doprinijela su da se Hrvatska sve više razjedinjuje, kako u teritorijalno-političkom, tako i u društveno-kulturnom smislu. Zaostalost krajeva pod Mlecima i Turcima i teritorijalna nepovezanost hrvatskih krajeva uopće koče razvoj hrvatske nacionalne svijesti.[1] Negativne posljedice su brojne:

"...zaboravljanje starih državnih predaja, navikavanje na tuđe običaje i na pokrajinska, strana ili neodređena opća imena (dalmatinski, ilirski, slovinski), nejednakosti u društvenom ustroju i u stupnju kulture pojedinih krajeva.(Kombol, Novak,1996:185)

Nešto bolja situacija u pogledu kulturnoga razvoja bila je u banskoj Hrvatskoj gdje su se javljali značajniji literarni pokušaji. U kulturnom je razvoju prednjačio Dubrovnik koji je zahvaljujući svojoj neovisnosti i jakim trgovačkim vezama imao otvorenu vezu sa Italijom iz koje su dolazili najnoviji književni trendovi.

Vjerska ravnodušnost u 16. stoljeću (renesansa), uzdrmala je katolički svijet. Katolička Crkva je iz straha od širenja protestantizma pokrenula crkvenu reformu kako bi obnovila i učvrstila vjeru. Pokret nazvan *katolička protureformacija* započeo je *Tridentskim crkvenim saborom(1545.-1563.)* i otada je Crkva nizom aktivnosti pokušavala vratiti izgubljenu dominaciju u društvu.

Najznačajniju ulogu u obnovi i daljem širenju katoličanstva imali su isusovci . Oni ne samo da su pozivali na vjeru, nego su se zalagali za obrazovanje katoličke mladeži otvorivši brojne gimnazije, više škole i akademije. Prvu gimnaziju u Hrvatskoj osnovali su u Zagrebu 1607. godine, a potom i u svim

[1] Kombol, Novak, 1996:185.

većim hrvatskim gradovima (Varaždin, Rijeka i Dubrovnik). Isusovački model obrazovanja temelji se na kršćanskoj filozofiji i humanističkom modelu obrazovanja (izučavanje klasika i poznavanje latinskog jezika). Posebno značajnu ulogu u osvještavanju puka imale su isusovačke školske drame koje spadaju u *nabožno-poučnu književnost*.

U Hrvatskoj je naučno-pobožna književnost imala dvojako značenje: vjerski i umjetnički. U umjetničkom smislu, ova književnost je doprinijela razvoju proze, a upravo su se pisci naučno- pobožne književnosti dotakli pitanja hrvatskoga književnog jezika.[2]

1.2. Barok

U književnosti postoji nepisano pravilo prema kojemu svaka nova književna epoha stoji u oprijeci prema onoj prethodnoj. Ta oprječnost se ocrtava u nastojanjima nove epohe kojoj je cilj negirati prethodnu i vrlo često obnoviti pred- prethodnu epohu, te tako konačno stvoriti "nove" i "kvalitetnije" vrijednosti književnog izražavanja.

Barok se u književnosti definira kao epoha između renesanse i klasicizma, a kako razvoj pojedinih nacionalnih književnosti ne teče paralelno, ne može se staviti u točno određene vremenske okvire i samo se otprilike definira kao epoha koja traje od 1570 do 1670. Javlja se pod različitim imenima u pojedinim zemljama, te ga tako poznajemo kao *gongorizam* u Španjolskoj ili *precioznost* u Francuskoj. Naziv *barok* prvenstveno se rabio u umjetnostima poput slikarstva i arhitekture, a *baruecco*(španjolski) ili *barocco*(portugalski) u doslovnom prijevodu znači nepravilan biser.[3] Najznačajniji svjetski predstavnici epohe baroka u književnosti su : Torquato Tasso, Giambattista Marino, Lope de Vega i drugi.

Barok se svojim načinom izražavanja suprotstavlja svim onim vrijednostima koje veliča renesansa. Renesansni čovjek , opijen novim otkrićima i mogućnostima koje mu ona pružaju, želi popustiti srednjovjekovne religiozne stege i uživati u životu. Stilske odlike renesanse su preciznost, jednostavnost i jasnoća. Barokno suprotstavljanje renesansnim načelima povezano je i sa socijalnim promjenama u svijetu. Kako se u renesansi nastoji sve reformirati tako i Crkva gubi svoj primat i u prvi plan se stavlja čovjek. Barok je dijelom rezultat protureformacije, a cilj mu je vratiti čovjeka na "pravi put" ukazavši mu na svu prolaznost svjetovnoga života.

Barokna književnost obnavlja srednjovjekovnu religioznost, a ponekad zalazi i u misticizam. Nasuprot renesansnome stilu kojemu je temelj potpuna jednostavnost, barokni stil podrazumijeva pretjerivanje u svemu: u stilskim figurama, opi-

[2] Kombol, Novak, 1996: 186, 187.
[3] Solar, 2006: 35.

sima, karakterizaciji. Često se ovakav stil izjednačava sa precioznošću naprosto zato što zvuči neprirodno, ali mora se imati na umu da barok i nastoji odskočiti od realnoga, te je vidljivo najvažnija komponenta ovoga stila upravo bujna mašta.[4] Solar barok opisuje kao svijet u kojem je sve *" neobično, tajanstveno, bizarno i paradoksalno." (Solar, 2006: 37).*

Ako se usporede žanrovski sustav renesanse i baroka, uočava se da barok bez obzira na suprotstavljanje i oprječnost prema renesansi*"nasljeđuje i dalje razvija gotovo cjelokupni renesansni žanrovski sustav, s time što uvodi i mnoge novine."(Solar, 2006:37)*. Barokna lirika obiluje stilskim figurama (paradoksi, metafore, antiteze), a od novonastalih žanrova najzanimljiviji je *barokni ep* koji se *"naglašenom religioznošću, osobitom simbolikom te izborom i karakterizacijom likova uvelike razlikuje od renesansnog epa"(Solar, 2006:37)*. U baroknoj prozi se njeguje *pikarski ili viteški roman*, a od dramskih vrsta najpopularnija je posebna vrsta *pastorale* iz koje će se kasnije razviti opera. Od novina u poeziji najzanimljiviji su takozvani *barokni plačevi,* specifični po pretjeranom moraliziranju, miješanju epskih i lirskih elemenata, te po temeljitoj razradi unutarnje drame svijesti.[5]

1.3. Hrvatska književnost u 17. stoljeću

Hrvatsku književnost 17. stoljeća Kravar je podijelio na četiri književna kruga:

1. Dubrovačko-dalmatinski
2. Ozaljski
3. Kajkavski
4. Slavonski

Oni se međusobno razlikuju *"po dijalektalnoj osnovi, po generičkim obilježjima svojih tipičnih ostvarenja, po ritmu i po tipu razvoja, ali i po položaju..."(Kravar, 1939:39)*. Nadalje, Kravar upozorava na činjenicu da ne postoji *"koherentn(o) barokn(o) razdoblje"* i da *"se četiri hrvatske regionalne tradicije u 17. stoljeću nisu nalazile u istom razvojnom stupnju, u istom stadiju svoje subjektivne povijesti." (Kravar, 1993: 42-45)*.

Hrvatska književna povijest bilježi izuzetnu važnost i produktivnost hrvatskoga baroka, te se kao najznačajniji predstavnici navode Ivan Gundulić (1589-1638), Junije Palmotić (1607-1657), Dživo Bunić Vučić (1591-1658), Petar Zrinski(1621-1671) i Fran Krsto Frankopan (1643-1671).[6]

[4] Solar, 2006:36.
[5] Solar, 2006: 37.
[6] Solar, 2006: 36.

Dalmacija i Dubrovnik po stupnju književnoga razvoja prednjače u odnosu na ostale tri navedene regije. Naš *"najveći pjesnik baroka" (Jeličić, 1997:56)*, Ivan Gundulić, najznačajniji je predstavnik dubrovačko-dalmatinskog kruga.

2. Ivan Gundulić

2.1. Život i književno stvaralaštvo Ivana Gundulića

O Gunduliću, dubrovačkom piscu 17. stoljeća barokne književne orijentacije, u hrvatskim ćemo književnim povijestima pronaći mnoštvo podataka.To vjerojatno možemo zahvaliti nekadašnjem Gundulićevom bogatom društvenom angažmanu. O tome svjedoče i Kombol-Novak u svojoj povijesti kada navode cijeli niz državnih funkcija koje je Gundulić obavljao:

" (1608.) Ivan Gundulić postaje punopravni član Velikog vijeća. Otada pa nadalje obnašat će niz državnih službi. Isplaćivao je radnike na javnim radovima, naplaćivao carine za vino, bio je kapetan noći, nadzornik magazina s oružjem, službeni procjenitelj, službenik za nabavu žita, knez u Konavlima, konzul apelacije, privatni odvjetnik, odvjetnik komune, činovnik državnog računovodstva, službenik velike carinarnice, član Senata, konzul civilnih parnica, kriminalistički sudac, a napokon i član Malog vijeća."

(Kombol,Novak, 1996:207)

Gundulić se rodio 1588. u staroj i veoma uglednoj plemićkoj obitelji u Dubrovniku.To je u ono doba podrazumijevalo niz olakšavajućih okolnosti i povlastica poput odlične naobrazbe i mogućnosti kasnijeg sudjelovanja u vlasti Dubrovačke Republike. Školovao se u dubrovačkim školama gdje su ga podučavali Toskanac iz Siene Kamilo Camilli i dubrovački svećenik Petar Palikuća. Tadašnji rektor dubrovačkih škola Kamilo Camilli, vrsni poznavalac Torquata Tassa, nastavio je Tassovo djelo *"Oslobođeni Jerusalem"*. Palikuća, također književnik, pisao je nabožno-poučna djela.[7]

Svoj književni rad Gundulić je započeo još u mladosti, a prva su mu literarna iskustva bila preradbe i prijevodi talijanskih mitoloških drama i prepjevi ljubavne poezije. Od tih se prvih Gundulićevih djela većina nepovratno izgubila, a od ljubavne poezije sačuvan je jedino prijevod G. Pretijeve pjesme *"Ljubovnik sramežljiv"*.[8]

Gundulić je napisao i deset drama naslovljenih: *Galatea*, *Dijana*, *Armida*, *Posvetilište ljuveno*, *Prozerpina ugrabljena*, *Čerera*, *Kleopatra*, *Arijadna*, *Adon, Koraljka od Šira*. Te drame su također preradbe ili prijevodi talijanskih melodrama.[9]

---

[7] Kombol- Novak, 1996:207.

[8] Fališevac, 1999:9.

[9] Jeličić, 1997: 53.

Od navedenih naslova sačuvala su se tek četiri teksta: *Arijadna*, *Prozerpina ugrabljena*, *Dijana* i *Armida*.[10] Pomalo je čudno što će Gundulić o dramama koje su se *"prikazivale još 1615. u Dubrovniku,(...), ' s velicijem slavi'" (Jeličić, 1997:53)* samo pet godina kasnije izjaviti da su to isprazni i tašti *"porodi od tmine"*.[11]

To Gundulićevo ograđivanje od forme talijanske melodrame najavilo je jednog novog, duhovnijeg Gundulića koji će svoja buduća djela graditi isticanjem suprotnosti između svjetovnog i duhovnog. Svoje prvo objavljeno djelo *"Pjesni pokorne kralja Davida"(Rim, 1621.)* Gundulić je stoga nazvao *"porodom od svjetlosti"*.[12] Pronašavši dublji smisao u vjeri, nastavio je pisati o prolaznosti i ispraznosti svjetovnog života kao i o važnosti duhovnog pripremanja za onaj svijet u cilju postizanja spasenja i blaženstva u nebeskoj vječnosti. U religioznoj poemi *"Suze sina razmetnoga"(Mletci, 1622)*, čiju je građu preuzeo iz talijanskih religioznih pjesama Tansilla i Valvasonea, Gundulić opisuje *"sagrešenje, otkupljenje, skrušenje: tri temeljna stanja duše" (Jeličić, 1997: 55)*.

Iz njegove pastoralne drame *"Dubravka",* izvedene 1628. godine u Dubrovniku potječu jedni od najljepših stihova o slobodi:

SKUP:

O lijepa, o draga, o slatka slobodo,
dar u kom sva blaga višnji nam je do,
uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove Dubrave,
sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
ne mogu biti plata tvojoj vječnoj ljepoti! *(1691-1696)*

(Dubravka, 1999:145)

Posljednje u nizu Gundulićevih djela je nedovršeni ep *"Osman"* o pobjedi Poljaka nad Turcima u bitci kod Hoćima 1621.[13]

O temama i idejama u *"Osmanu"* Dunja Fališevac zaključuje:

"Tako je Gundulić u Dubravci (podcrtala N.P.) započeo razmišljati o velikoj, novoj temi: o onoj temi koja je dominantna tema njegovog velikog epa Osmana (podcrtala N.P.) -počeo je razmišljati o čovjeku i povijesti, o smislu ljudske egzistencije u povijesnom svijetu." (Fališevac, 21)

Slaming *"Osmana"* ocjenjuje kao *"naš najbolji barokni ep" (Slaming, 1965: 172-173)*. Nedovršena pjevanja *Osmana*, četrnaesto i petnaesto, pokušali su dopuniti

[10] Fališevac, 1999:9.
[11] Jeličić, 1997:53.
[12] Fališevac, 1999:9.
[13] Pavličić, 2003: 269.

Petar Sokorčević i Marin Zlatarić, ali će tek Ivanu Mažuraniću poći za rukom ispjevati ih *"(...)gundlićevskim jezikom i stihom, ali i pravom gundulićevskom vizijom, da se danas smatra integralnim dijelom Gundulićeva djela" (Jeličić, 1997: 56)*.

3. Prozerpina ugrabljena

3.1. Sadržaj, kompozicija i stil

Prozerpina ugrabljena spada u Gundulićev dramski opus. Iako djelo nije orginalno, ne radi se o prijevodu talijanske verzije mita o Prozerpini ,[14] nego je u pitanju *"piščevo variranje motiva o polugodišnjem junakinjinu življenju s mužem u paklu i s majkom na zemlji". (Prosperov-Novak, 2003: 86)*. Mit o Prozerpininoj otmici prvi je zabilježio Homer u djelu *"Himna Demetri"*. [15]

Gundulićeva verzija *Prozerpine ugrabljene* sastoji se iz tri čina i ukupno trinaest scena. Djelo počinje prologom koji govori Merkurijo, glasnik svih bogova, koji se vraća iz pakla. Stigavši *"iz ognjenijeh strašnih jama"(1976:201)* on objašnjava razloge svoga boravka u tom mjestu *"gdje nemilos prijeku slavi"(1976:201)*.Pluton, bog podzemlja i pakla, pozvao je Merkurija da prenese glas njegovog negodovanja i srdžbe nebeskom bogu Jovi:

MERKURIJO:

Hrlo uzleti, Merkurijo,
na visine Jove gdi je,
ter mu reci da mi nije
s nebom vlasti ugrabio.
Ako mi se tej svjetlosti
Uzeo dana priblagoga,
Da izgubih, ne cjen', stoga
vik s oružjem hrabrenosti.
(...)
Nego zloban išteš ktomu,
što mi vijeku ni podniti,
još ženidbu zabraniti
svud božanstvu silnu momu. *(77-100)*

[14] Jedan od četiri sačuvana Gundulićeva dramska teksta- *Arijadna* je prijevod istoimenog libreta Ottavija Runuccinija. (Prosperov-Novak, 2003:86).

[15] "**Persephone**." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 17 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9059333>.(Prijevod: Nadira Puškar)

Nakon kletvi i prijetnji koje izriče Pluton, a za koje tvrdi da će ih izvršiti ukoliko mu Jove ne pronađe životnu suputnicu, Jove obećava dati mu Prozerpinu, prelijepu Čererinu kćer. Prolog završava .Prozerpina je izabrana, a Pluton se smiren vraća u pakao.

U prvom činu (at prvi, šena prva) predstavljena je Prozerpina koja se zajedno sa božicom Venere, Dijanom, korom vila dvorskijeh, te korom vila dubravskijeh veseli proljeću. Pjevaju se pjesme u čast mladosti i ljepote, a božica Venere posebno ističe Prozerpininu ljepotu, te joj se obraća riječima:

VENERE:

Čererina kćerce izabrana,
nut gdje onamo sred gustine,
čim liposti tve jedine
sred ovijeh se kažu strana
slavic poje u dubravi
da si ti taj cvit gizdavi. *(199-204)*

Proljetna idila, pjesma i ples prekidaju se na kraju prve scene. Čuju se tutnjava i buka. Uplašena božica Dijana panično izvikuje :

DIJANA:

Bježimo! Jao,što bi?Od pakla kraja vlas.
Prozerpinu ugrabi između sviju nas. *(323-324)*

Druga scena prvog čina započinje izlazkom Plutona i kora furija iz pakla koji žele ugrabiti Prozerpinu, što im i uspijeva.Scena protječe u Prozerpininom jadikovanju i zapomaganju, te Plutonovom pokušaju da je utješi. No, ništa ne smiruje neutješnu Prozerpinu:

PROZERPINA:

Da li na moj glas tužbeni
i na ove grozne suze,
jaoh, mlađahnoj nitko meni
ne ima milos ni ganu se?
Pokli je ufat, jaoh, kroz cvile
zaman pomoć na me trude,
pokli nije tko bi od sile
oteo me ove hude,
ostaj zbogom zrak sunčani,

zbogom družbo rajskijeh vila,
i ti zbogom, jaoh ostani,
gdje godijer si, majko mila! *(441-452)*

Drugi čin (at drugi) započinje u pastirskom krajoliku. Predstavljen je kor pastira, odnosno Lubmir, Lovorko, Radmio i Dubravko. Pastiri su bili svjedoci tutnjave koja je protresla zemlju, ali ne znaju što se točno dogodilo.

U drugoj sceni se pojavljuje Prozerpinina majka Čerere. Ona, izbezumljena od brige, traži svoju kćer, ali je ne može naći:

ČERERE:

Jaoh, gdje tužna nijesam bila!
obtukla sam pola i gore,
ni mi umje rijet nitkore
gdi je moja kćerca mila! *(591-594)*

U trećoj sceni drugog čina nastavlja se Čererino tugovanje i zapomaganje za izgubljenom Prozerpinom. Četvrta scena u radnju uključuje gorsku nimfu Eko uz pomoć koje će Čerere na kraju pronaći kćer.[16]

Peta scena u radnju pored Čerere, Lovorka i kora pastira uključuje i riječnu vilu Arteuzu. Čerere, izazvana strašnom srdžbom i tugom zbog gubitka kćeri, kudi i proklinje svu zemlju, njezin plod i porod. Riječna vila Arteuza je moli neka se smekša nad ljudima koji joj nisu ništa učinili i neka im ne čini zlo, a ona će joj zauzvrat reći gdje se nalazi Prozerpina. Arteuzine riječi potvrdit će da je odjek nimfe Eko zapravo bio glas istine:

ARETUZA:

(...)
Tuj proždire zemlja mene,
tuj me krije i provodi,
ludcki stupaj kud ne hodi
proz dubine proz paklene.
(...)
Tuj sam kćercu tvu vidila,
nu gospodom vječne tmasti,
ke zapovijed čudne vlasti
vrh paklenijeh svijeh je sila. *(888-903)*

[16] Napomena: O funkciji gorske nimfe Eko u djelu *Prozerpina ugrabljena* govoriti ćemo u posebnom poglavlju.

U šestoj sceni Čerere, užasnuta viješću o kćerkinoj sudbini, svoju tugu dijeli sa pastirima koji duboko suosjećaju s njom:

KOR:

Ko je srcem tvrdi kami
da ne cvili,
da ne plače odi s nami
uzrok nemili
s koga tuži sad bez mjere
božica Čerere? *(944-949)*

Drugi čin završava sa sedmom scenom u kojoj pastiri također oplakuju Čererinu i Prozerpininu sudbinu.

Treći čin je smješten u paklu, a osim Plutona predstavljeni su kor furija, Megera, Radmant i Tezifone. Pluton je konačno zadobio Prozerpininu ljubav i sad je naredio da se svi moraju radovati sa njim, te da se u paklu ne smiju više vidjeti tužna lica:

KOR FURIJA:

Razvedrite, crne spile,
oblak pod kim vijek vodimo,
čim gasimo
mi ognene svudi sile,
ter pakao draži
od raja se ukaži;
tko tuži i cvijeli
raduj se, veseli! *(1116—1123)*

U drugoj sceni trećeg čina Čerere silazi u pakao. Ona je užasnuta što joj se kći nalazi u mjestu *"vječnog nepokoja"(1976:239)*. Pojavljuju se Tezifone i Pluton, uznemireni jadikovanjem i žalošću usred opće radosti u paklu. Pluton šalje Tezifone da izvidi tko se to usuđuje kršiti njegove naredbe i mutiti njegovu radost.

Susret Čerere i Plutona odigrava se u trećoj sceni. Pluton pokušava umiriti Čerere i objasniti joj da se usred pakla i tame nalaze livade ljepše od rajskih i da će Prozerpina zajedno s njim vladati njima.

U četvrtoj sceni koru dvorana, koru furija, Plutonu i Čerere pridružuje se Prozerpina. Ona uvjerava uplakanu majku da nije tužna i lijepo joj je u novome domu. Kao i Pluton, i Prozerpina govori o postojanju svjetlosti usred tame:

PROZERPINA:

(...)Pola su mnoga, dim, kim zemlja ravna prem
resi se rumenim svjetlilom jedinijem.
Zelenim ova se odijeva vječnima,
Ter sunce ponase i zvijezde sve ima.
Čestita tuj čeljad stan je svoj obrala,
dio cvjetnijeh vrh livad a dio vrh žala,
vijek vodeć dni slacijeh neumrlijeh svojijeh
veseo u svacijeh zabavah milijeh.(...) *(1492-1499)*

Djelo se završava ovom scenom u kojoj se sve smiruje i pomiruje. Pomiruju se raj i pakao, lijepo i ružno, dobro i zlo, a smiruje se Čerere kada se uvjeri u postojanje prelijepih paklenih predjela i sreću svoje kćeri. Pluton joj obećava da će kćer moći viđati kad god poželi.

Djelo je pretežno ispjevano dvostruko rimovanim osmercima i dvanaestercima, a najčešće korištena shema rime je *ukrštena*(abab):

ČERERE:

Tužna kćerce, kako sama
bez nesrećne majke pođe
sred onijeh tmastih jama
u ke svjetlos vik ne dođe ? (podcrtala N.P) *(926-929)*

Jezik je starohrvatski.Pisac spaja naizgled nespojive elemente. Miješaju se rustikalni i mitološki svijet, pa su tako likovi pastira, vila i starogrčkih bogova na jednom mjestu. Na ovaj način ostvaren je efekt začudnosti, odnosno, pisac uvođenjem svojih varijacija u priču o Prozerpininoj otmici uspijeva pokazati inovativnost i orginalnost.

3.2 Žanr

Prema osnovnoj žanrovskoj podjeli Gundulićevo djelo *Prozerpina ugrabljena* spada u žanr drame. U djelu isprepliću mitološki i pastirski elementi, pa je djelo teško točno žanrovski odrediti te se stoga može zaključiti da je riječ o hibridnom žanru. Mišljenja hrvatskih književnih teoretičara su tek neznatno podijeljena. Prosperov Novak, naprimjer, *Prozerpinu ugrabljenu* svsrstava u žanr *tragikomedije*:

"Gundulićeve tragikomedije odražavaju tematski prijelaz u razvitku europske libretističke produkcije koja se najprije koristila lirskim i mitološkim figurama kakve su Orfej i Euridika, Arijadna i Prozerpina(...)" (Prosperov-Novak, 2003:86).

Nadalje, on bilježi da se radilo o jednom, za ondašnju dubrovačku sredinu, relativno novom žanru jer *"u Dubrovniku početkom 17.stoljeća nije bilo uvjeta da se ta libreta izvode uz organsku opernu glazbu nego su se počela ondje izvoditi kao organski dramski tekstovi s ozbiljnim, redovito mitološkim sadržajem, napisani u vrlo raznovrsnim tipovima stihova." (Prosperov-Novak, 2003: 86)*.

Preciznije žanrovsko određenje djela *Prozerpina ugrabljena* daju Jeličić, te Kombol i Novak .Oni djelo definiraju kao *melodramu.*[17] To je prema Solaru:

"dramska književna vrsta koja ujedinjuje književni tekst, glazbu i baletne scene s naglašenom scenografijom. U muzikologiji označuje djelo recitatora i glazbenu pratnju, uglavnom namijenjeno scenskoj ili koncertnoj izvedbi. U širem smislu danas najčešće označuje svako dramsko djelo s naglašenim sentimentalnim ugođajem, neočekivanim obratima i patetičnim izražavanjem osjećaja" (Solar, 2006:180).

Opsežniju definiciju melodrame, u koju se sa više elemenata uklapa *Prozerpina ugrabljena*, daju Kombol i Novak koji ovaj žanr objašnjavaju na razini radnje i na razini strukture:

"(...) Na razini radnje proizlaze iz toga dalekosežne posljedice po melodramu kao žanr, i to najprije u sferi izbora teme, a onda i u sferi odnosa među likovima. Za temu se uvijek bira takav događaj koji je presudan za opisanu zajednicu, pa je sudbina likova vezana za sudbinu protagonista, a odluke ovih potonjih odlučuju o daljem razvitku opisanog društva. Zato se- bar u početku-kao teme tih igrokaza pojavljuju antički sadržaji, bilo mitski, bilo izravno iz tragedija starih autora." (Kombol, Novak, 1996:228)

Prozerpina ugrabljena zadovoljava kriterije obje navedene definicije. Primjetni su naglašena sentimentalnost i patetika u izražavanju osjećaja, a najviše su ispoljeni u monolozima Prozerpine i Čerere. Od ishoda Čererinog i Plutonovog spora, koji su i mitski likovi, ovisi sudbina zemaljske zajednice.

4. Motiv jeke u Prozerpini ugrabljenoj

4.1. Definicija pjesničke figure jeke

Pjesnička figura jeke u književnim djelima je rijetka, ali je primjetno da svaka njena pojava ima posebno važnu funkciju .Jeku je prvi put upotrijebio Publije

[17] Kombol-Novak, 1996:228.

Jeličić, 1997: 53.

Ovidije Nazon u trećem pjevanju svojih *Metamorfoza*. Pjevanju je dao naziv *Narcis i Jeka*.[18]

Jeka funkcionira kao ponavljanje, te se definira kao*"najprimarniji i najprošireniji izraz afekta koji tvori ponavljanje riječi, grupe riječi ili rečenice. Nije riječ o tome koliko nove obavijesti prenosi ponovljen glasovni oblik: novina obavijesti sastoji se u samom aktu ponavljanja koji obavijesti pridaje snažan izražaj afektivnosti, jer jezični znak ne prenosi samo obavijest, njegova je funkcija i ta da budi čuvstva." (Škreb, Stamać, 1983:304)*

Motiv jeke najčešće se spominje i definira u kontekstu poezije. To je *"vrsta stiha u kojem se ponavljanjem na kraju redka imitira eko. Ponavljanje obično uključuje cijeli sljedeći redak i mijenja značenje ponovljenog dijela"*.[19]

Danas je jeka književni raritet.Vrhunac popularnosti jeka je dosegla u 16. i 17. stoljeću, u Italiji, Francuskoj i Engleskoj kada se uvelike koristila u pastoralnoj poeziji i drami. U Engleskoj, primjerice, jeku su proslavili George Herbert Shaw i Johnatan Swift.[20]

Konačno, mnogi hrvatski pisci su inkorporirali jeku u svoja djela. Osim Ivana Gundulića (*Prozerpina ugrabljena*), to su učinili: Pavao Ritter Vitezović (*Odjeljenje sigetsko)*, Antun Kanižlić (*Sv. Rožalija*), Vlaho Skvadrović (*Mačuš i Čavalica*), Marin Gazarović (*Murat Gusar*), Junije Palmotić (*Atlanta*) i Vid Došen (*Jeka planine koja na pisme Satyra i tamburaša slavonskoga odjekuje i odgovara)*.[21]

4.2. Analiza i funkcija pjesničke figure jeke u Prozerpini ugrabljenoj

Dio u kojem se u *Prozerpini ugrabljenoj* pojavljuje motiv jeke nema poseban naziv, niti je odvojen posebnim činom, nego je inkorporiran u samo djelo. Motiv jeke pojavljuje se u četvrtoj sceni drugog čina. Ojađena božica Čerere traži izgubljenu kćerku Prozerpinu. Ona zaziva zvijeri,ribe, ptice i pastire, ali ne dobiva odgovor. Konačno, tek kada apostrofira planine, Čerere dobiva odgovor u odijeku svojih riječi. Točnije, javlja joj se planinska vila Eko:

---

[18] "**Ovid**." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 15 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9057771>. (Prijevod i parafraza: Nadira Puškar).

[19] " (...)a type of verse in which repetition of the end of a line or stanza imitates an echo. The repetition usually constitutes the entire following line and changes the meaning of the part being repeated." "**echo verse**." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 17 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9124873>. (Prijevod: Nadira Puškar).

[20] "**echo verse**." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 17 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9124873>. (Prijevod i parafraza: Nadira Puškar).

[21] Navedeni primjeri uvršteni su u popis izvora (6. LITERATURA)

ČERERE:

O planine drage moje,
na ove tužbe ke slišate
daj mi odgovor vi poda'te,
gdi je dobro me svakoje?

EKO:

Ko je? *(693-695)*

Ipak, vila Eko, koja nije klasičan sugovornik i u stanju je jedino "odjeknuti" (ponoviti) riječi onoga tko joj se obraća, na pitanje uzvraća pitanjem. Ona želi znati s kim razgovara, na što joj Čerere odgovara:

ČERERE:

Ja sam, goro, poslušaj me!
Nu vapiti, jaoh, naprijeda
Suze brane, plač mi ne da, -
odgovor'te vi joj za mene! *(697-701)*

U razgovor se na zahtjev božice Čerere uključuje i kor pastira. Pastiri suosjećaju sa božicom Čerere i žele joj pomoći pronaći Prozerpinu:

KOR:

Čerere je slavna odi
ka vas pored s nami pita
možete li znat čestita
gdi se kćerca ne nahodi. *(702-705)*

EKO:

"Hodi." *(706)*

Odjek vile Eko i dalje ne daje dovoljno konkretan odgovor, ali se Čerere ponešena predosjećajem da Eko zna istinu o Prozerpini nadovezuje na njene riječi, te ponovo poziva kor pastira da joj priskoče u pomoć, što oni i učine :

ČERERE:

Hodi po ovoj strani, gdi li?
Pitajte opet moji mili. *(707-708)*

KOR:

Hodi kuda skrovna toli
da ju same vi vidite?
o planine objavite
jeda u vašoj koj prodoli? *(709-712)*

EKO:

Doli. *(713)*

Razgovor između Čerere i pastira s jedne, te vile Eko s druge strane se nastavlja. Vila Eko, ili točnije, motiv jeke, ima višestruku funkciju. Na razini sadržaja vila Eko će svojim odgovorima božici Čerere i pastirima dati putokaze i tako doprinjeti raspletu priče o Prozerpininoj otmici :

ČERERE:

Doli?Kuda to? Jaoh, meni!
Jeda u strani u pakleni
gdi su vječni nepokoji?
Za ki tuj stat grijeh dostoji? *(714-717)*

EKO:

Stoji. *(718)*

KOR:

Stoji doli, veliš tako?
Ka su mjesta doli? Reci!
Ah, vijeku se toj ne steci
što sad reče ti opako. *(719-722)*

EKO: *Pako.* *(723)*

ČERERE:

Da li, vajmeh, ni na svitu,
jaoh, jedihna moja dika
sred naroda negli prika
u zlu mjestu ognenitu?! *(724-727)*

EKO:

Tu. *(728)*

KOR:

Kako u pako mogu otaći
sunčja zraka, svijetla lica?
Zaisto li se tuj božica
Prozerpina može iznaći? *(729-732)*

EKO:

Naći. *(733)*

ČERERE:

Ko naće se, ako priti
Ne može se mjestu tomu?
Ko sit k jazu paklenomu
slobodan će toli biti? *(734-737)*

EKO:

Ti. (738)

KOR:

Da božice lijepe s nebi
slaze tmaste u ponore,
kaž' nam, tko ti biti more
još velikoj pri potrijebi? *(739-742)*

EKO: *Trijebi.* *(743)*

ČERERE:

Da li gdi su crne sjene
strašivoga posred plama
trijebi je da sit budu sama
i nije drugi lijek za mene? *(744-747)*

EKO: *Ne.* *(748)*

KOR:

Pusti i huda svim planino,
već ne dala glas nikada!
Ah, kako nam ovdi sada
ti sve veliš neistinito. *(749-752)*

EKO:

Istino.(753)

ČERERE:

Sve sam čula,-jaoh, ne veće!-
koli tužnoj pristoji se. *(134-135)*

Eko, dakle, ima funkciju sveznajućega pripovjedača. Njen konačni odgovor pastirima i božici Čerere je da se Prozerpina nalazi u paklu.

Konačno, motiv jeke ima važnu funkciju i na stilskoj razini. Upotrebom ovog motiva pisac je obogatio orginalni mitski sadržaj (vila Eko se ne pojavljuje u grčkoj verziji mita o Prozerpini i Demetri). Mora se imati u vidu da je motiv jeke stilska figura koja je veoma zahtjevna. Naime, smislena upotreba iste iziskuje piščevu veliku domišljatost jer se radi o doista kompliciranoj igri riječi.

5. Zaključak

Položaj Hrvata u 17. stoljeću i dalje je težak. Buđenje i razvoj nacionalne svijesti otežala su dugogodišnja osvajanja hrvatskih teritorija, a posebno ona od strane Mlečana i Turaka. Dešavaju se značajne promjene u društvu. Katolička Crkva organizira se u pokret protureformacije kako bi spriječila širenje protestantizma i obnovila vlastitu vjeru koja je u renesansi potisnutau drugi plan. Posebno značajnu ulogu u širenju i obnovi vjere, ali i u razvoju obrazovanja imali su isusovci. Oni su u Hrvatskoj otvorili brojne gimnazije, visoke škole i akademije, a započeli su otvorenjem gimnazije u Zagrebu 1607. godine.

Sedamnaesto stoljeće u književnosti i drugim umjetnostima obilježeno je stilskom formacijom baroka. Za razliku od renesanse, u kojoj se cijene jasnoća i jednostavnost, barokni stil je naglašeno kompliciran i iziskuje obilnu upotrebu književnih stilskih figura.

I u hrvatskoj književnosti se njeguje barok. U četiri književna kruga (dubrovačko-dalmatinskom, ozaljskom, kajkavskom i slavonskom) posebno se ističe pjesnik i dramski pisac iz dubrovačko-dalmatinskog kruga-Ivan Gundulić. Teoretičari ga jednoglasno proglašavaju najvećim pjesnikom hrvatskoga baroka.

Gundulićevo književno stvaralaštvo može se podijeliti u dvije faze. U prvoj fazi uglavnom se bavio prevođenjem ili prerađivanjem djela talijanskih autora.

Napisao je i deset melodrama : *Galatea*, *Dijana*, *Armida*, *Posvetilište ljuveno*, *Prozerpina ugrabljena*, *Čerera*, *Kleopatra*, *Arijadna*, *Adon, Koraljka od Šira*. Te su drame izvedene u Dubrovniku 1615. godine.

U drugoj fazi Gundulićevog stvaralaštva preovladava religiozna i povijesna tematika. Kako se i Gundulić sa još više žara posvetio vjeri, i u djelima iz druge faze uočljiva je veća ozbiljnost i pjesnikova želja kroz dobre i loše primjere ljudskih života poučiti i opomenuti čitatelja. U ovoj fazi su nastali: religiozna poema *Suze sina razmetnoga*, pastorala *Dubravka* i barokni ep *Osman*.

Prozerpina ugrabljena spada u drugu fazu Gundulićevog stvaralaštva. To je jedan od četiri sačuvana dramska teksta (sačuvale su se samo *Prozerpina, Arijadna, Dijana i Armida)*.

Konačno, *Prozerpina ugrabljena* se ističe u Gundulićevom dramskom opusu iz dva razloga. Za razliku od ostalih tekstova koji su uglavnom prerade talijanskih verzija priča iz grčke mitologije, *Prozerpina ugrabljena* nije "prerada prerade". Gundulić, dakle, polazi od izvorne grčke mitske građe, te osim toga u priču o Prozerpininoj otmici uključuje i vilu Eko. Vila Eko, odnosno motiv jeke ima posebnu funkciju u djelu. U sadržajnom smislu ona je sveznajući pripovjedač i putokaz ka Prozerpini, a u stilskom smislu ističe piščevu domišljatost i inovativnost.

Literatura

Došen, Vid, 1969, *Jeka planine koja na pisme Satzra i Tamburaša Slavonskoga odjekuje i odgovara*, Stari pisci hrvatski, Knjiga 34, priredili Tomo Matić i Antun Djamić, Zagreb.

Gazarović, Marin, 1974, *Murat gusar,* I. i II .dio; integralni tekst priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br.1 o br.2, Split.

Gundulić, Givo Frana, 1938, *Prozerpina ugrabljena od Plutona*, u knjizi *Djela Giva Frana Gundulića*, Stari pisci hrvatski, Knjiga I X, Treće izdanje, priredio Đ. Körbler, pregledao M.Rešetar, Zagreb.

Kanižlić, Antun, 1940, *Sveta Rožalija panormitanska divica,* Stari pisci hrvatski, Knjiga XXVI, priredio T.Matić, Zagreb.

Palmotić, Gjono Gjore, 1982, *Atlanta,* u knjizi *Djela Gjona Gjora Palmotića*, Stari pisci hrvatski, Knjiga XIX, uredio I. Broz, Zagreb.

Vlaho, 1967, *Mačuš i Čavalica*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 10 - *Zbornik stihova XVII. Stoljeća,* priredio Rafo Bogišić, Zagreb.

Vitezović, Pavao Ritter, 1976, *Odijeljenje sigetsko*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 17-*Zrinski, Frankopan, Vitezović*, uredio Josip Vončina, Zagreb.

Baldick, Chris, 2001, *Oxford Concise Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press, New York.Prijevod: Nadira Puškar.

Fališevac, Dunja,1999, "Ivan (Dživo) Gundulić", u knjizi *Djela Dživa Frana Gundulića: Suze sina razmetnoga i Dubravka*, za štampu priredila Dunja Fališevac,uredila Miroslava Vučić, a pregledali dr.sc. Josip Bratulić i dr.sc. Zoran Kravar, Školska knjiga, Zagreb.

Kombol, Novak, 1996, *Hrvatska književnost do narodnog preporoda,* Školska knjiga, Zagreb.

Kravar, Zoran, 1993, *Nakon godine MDC*, Matica Hrvatska,Dubrovnik.

Pavličić, Pavao, 2003, "Gundulićev Osman-hrvatski bestseler", u knjizi *Djela Dživa Frana Gundulića: Osman*, priredio Pavao Pavličić, Školska knjiga, Zagreb.

Pavličić, Pavao, 1983, *Književna genologija*. SNL, Zagreb.

Prosperov Novak, Slobodan, 2003, *Povijest hrvatske književnosti od Baščanske ploče do danas,* Golden marketing, Zagreb

Slaming, Ivan, 1965, "Neke specifične crte hrvatske barokne poezije", u knjizi *Disciplina mašte*, Zagreb.

Solar, Milivoj, 2006, *Riječnik književnog nazivlja*, Golden marketing, Zagreb.

Škreb, Zdenko, Stamać, Ante, 1983, *Uvod u književnost*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Jeličić, Dubravko, 1997, *Povijest hrvatske književnosti,* Naklada Pavičić, Zagreb.

"echo verse." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 17 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9124873>. (Prijevod: Nadira Puškar).

"Ovid." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 15 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9057771>. (Prijevod i parafraza: Nadira Puškar).

"Persephone." Encyclopædia Britannica. 2008. Encyclopædia Britannica Online. 17 Feb. 2008 <http://www.britannica.com/eb/article-9059333>.(Prijevod: Nadira Puškar)

KNJIŽEVNOST

Atif Kujundžić

Mahir i zmaj
roman za djecu

TREBA ZNATI O ZMAJEVIMA I NJIHOVIM JAJIMA

Poslovica iz rodnoga kraja:

Dobro treba poznavati Zmaja.
Opasan je, leže se iz jaja.
Zmaj sve daje da bi snio jaje.
To i jeste najvažnije Zmaju:
Snijeti jaje u rodnome kraju.

Jer, zmaj se mora izleći iz svog rođenog jajeta. Mahir kaže: izlegnut! Prihvatamo mu to kao ispravno, jer o zmajevima zna puno. Ama, više nego iko koga poznajemo!

Kao prvo, Mahir kaže:

- Svaki zmaj ima rodni kraj. Rodno mjesto i zavičaj.

I inače, sve što je dobro u Mahirovom rodnom kraju, kažu da je zmajevito. Omiljena, najpoznatija, povijesna i junačka ličnost je Husein-kapetan beg Gradaščević, poznatiji kao Zmaj od Bosne. Jer, borio se za Bosnu kao Zmaj i tako dobio svoje popularno ime. Postao je Bosancima draga i omiljena ličnost.

* * *

NANA PRIČA O ZMAJEVIMA

Mahirova nana rado priča o zmajevima, o njihovom razmnožavanju i životu, o njihovim navikama. A Mahir sluša, sav se u usho pretvori i ne mrda, da je ne bi kojim slučajem prekinuo. Nana složi priču, pa nema nikakve šuhve, kad kaže:

Zmaj jaje snese,
pa ga ponese,
kod svog jarana.
Na jaje naleže
svoga hababa
Abdurahmana.

Na jajetu Rahman leži
brine se o ravnoteži.
Ne želi ispast
iz ravnoteže,
pa da se zmajče,
ne izleže!

Rahman ležeći
balansira.
Cigare puši.
Na fruli svira.
Zmajčetu pjevuši,
ljubav mu u duši.

Sve mora biti
kako valja,
za Zmaja isto
kao za kralja.

Nikako, ne smije
biti greške, jer,
posljedice su
veoma teške.

Prije nego zmajčuga
drugo jaje snese,
pa ga Rahmanu
na leženje donese,
izleženo zmajče
mora da ode, nakon
što se napije vode.

Na tom mjestu, Mahir ne izdrži već, prekine nanu:

- Nano, bona, šta će mu voda, kad je zmaj vatreni stvor?

- Sine, nije se nikome igrati vatrom! Tako ni Zmaju! Voda mu treba da mu ne izgori jezik, prije nego odraste i postane pravi, vješt Zmaj koji suče plamenove i supraške! – kaže nana.

Mahir prihvati odgovor kao apsolutno tačan i ušuti se. Pa, nana zna sve! Ona je bila živa i kad Mahira nije bilo. Tada su zmajevi hodali ulicom, a sakrivali se iza žbunja, u podrumima kuća, pod mostovima, iza džamijske ograde... A onda neko vikne: Eto Zmaja! Tada, svi strugnu u kuće i zaklone! Iza zidova i taraba! Iza zelenih ograda!

Ljudi, djeca i žene proviruju iza zavjesa i komentiraju: Vidi mu repine! Auuh! Pogledaj mu njuškaru i čeljusti! Vidi ti kolike su to zubekanje!

Uostalom, nana je rodila Mahirovog oca! Valja poštovat tu rodilicu! Njezine bore na licu! Tu, sjajnu, pričalicu! A i baban je kao neki zmaj, kad sjedne u svog *forda* i doda gas!

Nana je mogla pričat o Zmajevima u beskraj! Mahir joj kaže: Pričaš k'o Zmaj! Nana će: Sine, tako mi zeze! Zmajevo jaje priču veze! Čuvaj se Zmaja i njegovih jaja!

Tako je Mahir bio na vrijeme upozoren o svemu što se se tiče zmajeva i što bi mu se moglo dogodit.

Pa ipak, kad legne u krevet i ugasi svjetlo, misli o Zmaju s malo straha. Zmaj ima opaku naviku da nadaleko sukne i baci plamen. To može biti nezgodno! Naročito, ako naiđe čovjek bez zaštitnih naočara i kape! Zmaj sukne plamen, a kosa plane! Progori mu majica! Čovjek obnevidi i oslijepi!

Nije to šala mala!

* * *

O RAZMNOŽAVANJU ZMAJEVA

Malo ljudi zna, da se, ustvari, zmajevi razmnožavaju tako, prosto: leženjem iz zmajevog jajeta.

Nasikira se Zmaj od svog vatrenog i strašnog života. Dođe sam sebi osmuđen i učadio. Bude mu svega dosta. Smuči se sam sebi. Zato, kako bi se razonodio, kaže:

- Ama, snijet ću jajče, da izležem zmajče!

Potom, repom trese dok jaje ne snese.

Nekad jaje ostavi, nekad ga ponese.

Do svoga jarana, Abdurahmana!

Nekad i sam legne, pa ga izlegne!

Tako priča Mahir, jer i njega veoma interesira svako razmnožavanje. Baš kao i drugu djecu. Mahir je zmajevit, ali je samo dječak, a to ne treba zaboraviti.

* * *

LJUDI, DJECA I ZMAJEVI

Ljudi stalno imaju na umu da su zmajevi vatrena stvorenja koja kroz ždrijelo i njušku suknu suprašku i plamen, a osmuđe žbunje i travu, loše ljude i zbunjenu djecu, ponekog psa koji laje bez veze, ili zeca, ako se tu nađe.

Događalo se, pa zmaj i zapali stare novine, ili veš na štriku.

Dok se skrivao u kontejneru, jedan zmaj je zapalio smeće, pa je kontejner gorio i smrdio nekoliko dana!

Ponekad, zmajevi imaju i više glava, pa, dok srljaju naprijed, jedna im glava po zadatku, stalno gleda unatrag. U *rikverc*. Čuva im leđa, jer, i zmajevi imaju dušmana.

* * *

ZMAJ PETOGLAVAC I PRAĆKAŠ

Naime, ima dječaka koji se s praćkom i kamenjem u džepu sakriju iza ograde, pa gađaju zmaja koji, onako, prolazi svojim poslom. I pogode ga!

A zmajeve glave se osvrću na sve strane kako bi vidjele odakle dolaze projektili, i, kad ne vide nikoga, pomisle da ih osjećaj vara i, zmaj, krene dalje.

Ali, onda, onaj dječak – Praćkaš – izviri i opet potegne praću, a kamenčić: čvok! Pogodi opet jednu zmajevu glavudžu!

Uh! Dječaci s praćkama znaju biti veoma uporni i dosadni.

Zmaj se naljuti, pa pusti plamen iz svih svojih čeljusti! Tako zapali i živicu iza koje se krije strijelac – Praćkaš! Tada, zmaj spazi svoga dušmanina!

- A, tu si, majčin sine! Sad ću ti ja dat! – kaže zmaj, pa sukne sve plamenove na nesretnika!

Od toga, Praćkaš tako učadi i pomrči, pa ga se ne može prepoznat! Srećom, zažmirio je da mu ne izgore oči. Kad progleda – sijevnu mu beonjače. Kako bi izbjegao sljedeći napad bacača plamena marke zmaj – zaždi i strugnu u nanin podrum i zatvori vrata za sobom.

Zatim, nije bilo zgodno ni da ga ko, nesretnika, vidi takvog! Valjalo se dobro umit i presvuć, jer, riječ je o urednom dječaku, koji se samo ponekad igra praćkom i šali sa zmajevima.

Ali, zmaj ljutit, za njim utrča u dvorište. Na sreću ili na nesreću, baš tada, naiđe Praćkašev Baban! Aha! On potegne laso, zabaci omču i steže svih pet zmajevih glava i vratova! Kao u snop!

Jer, to je bio zmaj – Petoglavac!

- E, sad ću dat ja tebi! – reče Baban i isceri se zmaju u svih pet glava i vatrenih njuškara.

- Ali, on je mene gađao kamenjem! Ima praću! – požali se zmaj, videći kako više nema šale.

A, jok! Nije se igrat sa takvim bacačem lasa.

- To si morao meni reći, jer, ja sam mu otac! A ne, bacačem plamena na dijete! S pet bacača plamena! Sram te bilo! Čudovište jedno zmajevsko! – reče Baban.

- Eto, rekao sam! A sad me pusti! – reče zmaj Petoglavac.

- A, ne! Ne može to tako! Takav monstrum, pa vatrom na dijete! Sad mi moraš pošteno raditi da bi opravdao svoju krivicu! Grijat ćeš mi roštilj cijeli mjesec!

Tako reče Baban pa zmaja veza za jabuku u avliji.

A onda, otvori podrumska vrata i izvede Praćkaša, koji se obradova prizoru.

- Večeras ćemo roštiljat, a da ne trošimo ćumur! – reče Baban sinu Praćkašu, pa uđoše u kuću.

Kako zatvoriše vrata za sobom, zmaj razvuče i spali onaj kanap kojim su ga vezali, pa pobježe niz ulicu.

Tako su Baban i Praćkaš, uvečer, morali ložiti vatru da peku ćevapčiće, hamburgere i pileća krilca.

Roštiljajući, Praćkaš je mislio o zmaju Petoglavcu. Bio je siguran, da zmaj kojim slučajem nije pobjegao, sad bi sa njim jeo ćevapčiće!

Djeca, ustvari, vole zmajeve.

* * *

ZMAJ IMA DUŠU I KAD JE OSMOGLAVAC

Bježeći niz ulicu, zmaj skonta da se mora sakriti i ušutiti, dok ga malo zaborave. Zato skoči u rječicu, prođe ispod mosta i nestane u šipragu.

Jer, ima svakakvog svijeta. Postavljaju zasjede i zamke. Smišljaju teška pitanja na koja ne znaju odgovor.

Ponekad, naročito lovci, ponesu sačmarice, čakije i sablje. Bože sačuvaj i sakloni! Kao da je zmaj neko prethistorijsko čudovište! Kao da zmaj ne živi u svim vremenima! Kao da se bez zmaja može odrasti!

Naprimjer, naiđu neki, kao naprimjer: *Kapetan Džon Piplfoks*, pa, prvo, zmaja prave budalom jer voli pečene košpe od bundeve i pistacije. Kad zmaj malo oprlji bezobraznika, onda on isuče sablju i odsiječe mu sve glave! Čak i ako ih ima osam! Da, da! Čak i ako je zmaj Osmoglavac!

I dok to *Piplfoks* radi, prisutni naviju i aplaudiraju, kao da zmaj nije živo biće! Sramota! Pa i zmaj ima dušu! I zmaj voli živjet!

* * *

ŠUPLJA PRIČA O AŽDAHAMA I ZMAJEVIMA

Zato se zmajevi od zlonamjernika i prznica, od raznih zlobnika, napasnika i budaletina – sklanjaju u šume, špilje i pećine. Bolja je i samoća nego kavga sa budalama.

Tako dođe i do zbrke. Tako se pojave razne izmišljotine i šuplje priče, pa kažu:

- Tamo, u pećini, živi aždaha! – počnu pričat oni koji nikad nisu vidjeli ni zmaja, ni aždahu. A kad ih pitate koja i kakva aždaha – jer aždaha i ažbaha, nemani i prokletinja, aždahaka ima raznih. A zmaj, to je nešto sasvim drugo! Tako – ispostavi se, kako i nije riječ o aždahi koja proždire sve živo i mrtvo – već o zmaju!

A zmaj, i kad je ljutica – nije budaletina i prznica i samo pomaže da djeca što bolje i brže odrastu.

To što je zmaj malo strog i vatren, to je samo zato – da bi djeca stvari shvatila ozbiljno i, da se ne zezaju bez veze! Zezanju – nema mjesta.

Nasuprot zmaju, ažbaha u priči Nedžada Ibrišimovića živi u starom i zapuštenom bunaru u jednoj *suhodolini*, kojom ljudi idu i bazaju tragajući za vodom. Pa, kad ljudi idu čistit bunar, svašta se dogodi. Bože sačuvaj! Ljudi nisu uvijek bistri. Jer, bunar je dubok. U dubinu ne prolazi svjetlost, pa je mrak. Ne puše vjetar, pa je loš zrak!

* * *

LJUDI SU IZMIŠLJAČI SVAČEGA ŠTO NE ZNAJU

Eh, sad.

Ljudi misle, kako iz te zmajeve ljute vatre i oštre supraške – naprosto – iskoči: zmajček. Odmah: ovoliki! Pravo iz čađi, dima, iskri i plamena. Pa još, sukne plamenčić! Onako, za probu. Ili, da zmaju bude od neke pomoći i koristi. Da mu bude potrčko.

Naprimjer: da mu ide po novine na kiosk. Da mu bere jagorčevinu, plave ljubičice i bijele rade. Da mu ode kupiti dezodorans. Ili, visibabe. Da mu otpuhuje maslačak. Da mu donosi suhe travke i grančice za potpalu. Da mu puše u roštilj sve dok se vatra ne razgori.

I td.

Ali, nema to! Ama, jok! Kakvi!

To su zastarjela shvatanja i zablude o ulozi zmajeva u životu!

Tako misle oni koji nemaju blage veze.

* * *

KAKO JE ZMAJČETU U JAJČETU I ŽIVOTU

Dok je zmajče u jajetu, sve je dobro i lijepo. Jaje je kao neka kućica u kojoj zmajče ima svega što mu treba da odraste toliko, koliko ima u jajetu prostora. A onda, pukne ljuska jajeta i zmajče se nađe u neljubaznom svijetu punom opasnosti. Puše vjetar. Pada kiša ili snijeg. Mraz je ili led. Vrućinština. Svašta.

Teško je shvatit rađanje i ulogu zmajčeta. Zmajče je malo, nježno i veoma izloženo raznim poteškoćama u odrastanju. Jer, nema obdaništa za zmajčiće.

Prvo, od zmajeve vatruštine i jaje i zmajče bi se za čas, mogli pretvoriti u čimbur sa zmajetinom!

A ko bi mogao jesti takav čimbur?!

Djeca bi pitala:

- Draga, mama! Kakav ti je ovo čimbur?! Šta si ovo smućkala svome dragom sinčiću? Svojoj najboljoj curici!?

Mama bi morala reći. Onda bi nastupila mučnina, pa i trka u wc i kupatilo.

Sve zlo i naopako. I tako, to.

Sve u vezi sa zmajevima, veoma je ozbiljno.

* * *

ŠTA KAŽE ZMAJOLOGIJA

Zato, a to kažu i nana i svi bolji poznavatelji zmajologije: na zmajevom jajetu mora biti štambilj i pečat, oznaka klase i veličine, koju zmaj udara svojim repom odmah, nakon što je snese jaje.

Kao što smo rekli, na jajetu može ležati samo posebno ovlaštena osoba koja doista želi imati malog zmaja o kojem će, nakon što ga izleže i brinuti, koja će ga

hraniti i odgajati, voditi na vakciniranje, na šišanje, na bazen ili Panonsko jezero, na kolače i svašta još.

Naime, sve je strogo propisao zmaj osobno, a toga se moraju svi pridržavati, jer, zmajevi zahtjevi moraju biti potpuno provedeni. Ustvari, to može raditi onaj koji zmajeve poštuje i ima od zmaja ovjeren certifikat.

A dobijanje certifikata za leženje zmajčića?!

E, to je priča za sebe i gluho doba! Ono, kad kažu: gluho i ćoravo bilo! Prvo, treba znat zmajski jezik i sve o zmajevim vještinama. O loženju i gašenju vatre. O opasnosti od električne struje! O uzemljenju i gromobranima. O peglama na paru, koje frkću kao mali zmajčići, a mogu i da opeku. O usijanim ringlama, koje su uključene – pravi šuteći, pritajeni zmajevi. O kockama za potpaljivanje vatre i roštilja. O šibicama i upaljačima. O upotrebi kućnog plina ili benzina, kao i alkohola u primusima za zamajeve potrebe.

Itd.

Učenje zmajologije kao nauke o zmajevima može biti i opasno!

Kad je Ivica vježbao dodir zmajevog repa, opržio se na ringlu i tako ciknuo, da su svi stanari u zgradi skočili na noge vičući:

- To nam je zmaj došao u goste!

A onda, tu je i komisija za polaganje ispita. Kad oni počnu zanivljat i zmajevat! Izmišljaju i postavljaju pitanja iz zmajologije, zmajografije, povijesti zmajevog života i odgoja, delinkvencije kod zmajeva – njihovih loših i ružnih navika, zmajevog pedigrea ili porijekla! Pitaju, kao da sve to i osobno znaju i sve zmajeve na svijetu osobno poznaju! A niko od njih nema certifikat! Niko! Ama, kakvi! Ne bi mogli dobiti licencu ni za glistu! A iznivljaju i izmišljaju pitanja, da te Bog dobri sačuva!

* * *

MAHIR
ZMAJOLOG

Mahir je pet puta izlazio na ispit za leženje jaja od zmaja i svaki put ga obore! Mahir bi se od muke pojeo kad kažu:

Spremi se pravo!
Ponovo se javi!
Šašava glavo!
Nemaš pravo Zmaju, raditi o glavi!

Jer, Mahir, svi znaju, pravi je stručnjak. Ama, 100%, najbolji mahalski zmajolog što uopće može biti! Skoro, pa je kao njegova nana, od koje i uči! Kad Mahir priča o zmajevima, iskre mu sijevaju iz očiju.

Zato je na polaganju ispita po peti put, dobio čistu peticu iz zmajologije i dobio zvanje *zmajologa*! Briljirao je u svakom odgovoru na pitanja komisije. Komisija je shvatila da Mahir o zmajevima zna više nego oni svi zajedno! Svi članovi komisije su Mahiru stisnuli zmajevitu desnicu i rekli:

- *Svaka čast*! *Neka ti je Petica u slast*!

Sada se Mahir mogao upustiti u poslove oko nabavke privatnog zmaja. Biti vlasnik zmaja, davna mu je želja!

* * *

MAHIROV SAN

Mahir je dugo sanjao da se nekako dokopa zmajevog jajeta i da postane vlasnik jednog, makar malog, zmaja Jednoglavca. Onako, jednog džepnog ili zmajčeka za držanje u ruksaku i pokazivanje na času, ispod klupe. Rekao je to mami. Mama mu je kupila jednog u prodavnici igračaka. Nije bio loš. Čak su mu sijevale oči i usta žvakala i škripala sve dok se baterija ne potroši! A čuo se i zvuk, kao da je zmaj ljutit, pa reži!

Ali, pravi zmaj nije na baterije! Pravi zmaj nije igračka.

To je Mahir znao. Zato je želio naći zmajevo jaje i, zato bi uvijek, idući kroz žbunje u parku i tumarajući okolo i koje-kuda, pažljivo gledao da negdje nije ostalo sneseno zmajevo jaje, koje je zmaj ostavio i otišao za svojim poslom i sa svojom vatrom u neku nedođiju.

Mahir nije želio, kad nađe zmajevo jaje, da ga zmaj zatekne s jajetom i da kaže kako mu je ukrao jaje! Mahir nije kradljivac. On bi, čak, zmaja zamolio da mu maksuz snese jedno jaje, samo kad bi zmaj htio da ga posluša i da ne pušta vatru. Ali, zmajevi nisu baš uvijek predusretljivi.

Baš zato, bio je spreman ležati na jajetu sve svoje slobodno vrijeme. Kad nije u školi ili kad se ne igra. Dakle, držao bi zmajevo jaje u svom krevetu! Njegov bi krevet bio pretvoren u zmajevo gnijezdo.

A kad ljuska pukne i zmajček iskoči, e onda bi ga odgajao za svoje potrebe! Dok je mali, nosio bi ga u školu, u džepu jakne ili svom velikom ruksaku. Vodio bi ga na treninge u karate klub.

A kad zmajček poraste, onda bi zajedno sa njim išao do škole. Ostavio bi ga da čeka u dvorištu i da se igra sa djecom dok je on na času. Napravio bi strogo lice i zaprijetio bi mu:

- Dok me čekaš u dvorištu, ne smiješ puštat plamen i varnice i prepadat djecu! Sve što radiš, moraju biti samo šale za pačiće male! Da se djeca vesele i raduju! Lijepo se igraj sa djecom. Moraš biti dobar zmaj. Dok ne pođemo kući. Tada ćeš raditi što ti kažem.

Zmajevi su dobri i poslušni prema svojim vlasnicima. Mahir je strog i pravedan dječak, a takav bi bio i kao vlasnik Zmaja. Ne bi Zmaja nikad zloupotrebljavao. Doduše, osim, ponekad. Kad mora i kad je, ono, neko, skroz bezobrazan.

Zmaja bi Mahir upotrijebio u nuždi i nevolji, jer mu je jasno kako Zmaj nije za šalu. Ali bi ga sasvim ozbiljno upotrijebio protiv Zvrke i Brke! To su pravi arsuzi i bjesomučnici! Protiv tih budalčina! Oni ga sačekuju kad ide iz škole, pa ga sapliću, guraju, vuku za kajiše ruksaka. Skinu mu kapu i bace na zemlju! Nikad mu ne daju da prođe u miru. Jok! Džaba im govori: Nemojte! Pustite me! A, jok! A najgore mu je kad kažu: E, jest ti ružna učiteljica! Da ima snage ili, da nisu njih dvojica protiv njega – već samo po jedan, namlatio bi on njih, baš zato.

Jer, njegova učiteljica je i najbolja i najljepša.

I zato, tu je zmaj pravo rješenje!

Zmaj je prava pomoć na putu od škole do kuće! To odlično zna i pisac Žarko Milenić koji je napisao knjigu o *Leonu Čarobnjakovom učeniku* i knjigu priča *Od škole do kuće*!

Ide Mahir sa zmajem kući iz škole, a Zvrko i Brko počnu budalesat. Mahir ih lijepo upozori. Ali, oni – ništa! Čak se počnu rugati njegovom zmaju!

E, onda im zmaj sukne jedan plamen, pa da vide!

* * *

MUKE MLADOG ZMAJČEKA

A kad se iz zmajevog jajeta zmajček izleže, e tada nastanu prave muke i tantavice! Prvo, valja zmajčića hranit: sakupljat suho granje, kupovat luč, benzin, naftu, sjeći stare automobilske gume, nabavljat kocke za potpalu i svašta još.

Vatru valja odložit i održavat, a zmajček da raste i raste i da svaki dan vježba bacanje plamena udalj. Zato ga treba voditi iza kuće, iza garaže, ili drugdje iza

nečega – gdje nema nikoga da vidi to čudo! Ne smije to biti neki zmaj bez veze! Mora biti onaj pravi! Precizan i odgovoran zmaj.

Naime, zmajče živi i raste u jajetu svoga tate-mame zmaja, sve dok tamo ima hrane i dok mu se ne smuči od skučenog prostora! Dok zmajčetu od tjeskobe ne iskoče oči navrh glave! Zato se zmajče i izleže odmah vatreno i ljutito! Ustvari, već zabrinuto za sebe i svoju budućnost, za stanje u okolišu.

Brate, što jest – jest! Ljudi zagađuju na sve strane, a i kanalizacija je slaba! Tako zaudara, da to ni zmaj ne može podnijet! Zmajevi, ako su pravi, vole higijenu, tuširanje, kupuju dezodoranse! Nose naočare za sunce! Kad idu u šetnju, ponesu kišobran i fotoaparat!

* * *

ALI IMA I ZMAJČINA

Znajući sve to, zmajčina, kako se ne bi sikirao zbog zmajčekovih nestašluka /jer, sikiranje je zabranjeno!/, jedva dočeka da se riješi svog jajeta i nemirnog zmajčeta!

Nabrzinu snese jaje i ostavi ga negdje u živicu, pa što mu Bog da!

Bilo, ne bilo!

Kao i drugima jajima.

Takvo jaje od zmajčine, Mahir bi najvolio! Jaje o kojemu se niko ne brine osim njega!

A zmaj, ustvari, najvoli i dobro zna, da je najviše učinio ako jaje podmetne ljudima, pa se ljudi oko njega sami brinu i hizmete i jajetu i zmajčeku. Kad jaje nađe neko dobar i prostodušan kao Mahir!

Jer, ljudi potpuno preuzmu brigu oko jajeta, a poslije i oko zmajčeta. To je zmaju važno, mada ljudi misle kako je zmaj zbog takvog odnosa – neodgovoran roditelj.

I, jeste.

Ljudima se, katkad događalo, naiđu na zmajevo jaje koje je dugo stojalo, bog-zna otkad, bez veze i bez njege, pa je već postalo mućak! Ljudi to ne znaju pa čekaju, čekaju, čekaju – da se zmajček izleže. A ono – ništa! Ne može se ni zmaj izleći iz mućka! Mućak je nizašta! Ni za zmaja, ni za sladoled, ni za kolače, ni za čimbur! A kaže se kako je sve krenulo od jajeta? Jeste, ali ne od mućka!

Eh, sad, je li zmaj kao ptica kukavica koja ostavlja svoje jaje u tuđe gnijezdo, ili su ljudi naivni!? Ko će to znat! Ali, djeca, većinom su pametna i voljela bi imati zmaja za osobnu uporabu! Kad mu narede: Vatra! Da zmaj sukne plamen i osmuđi onoga koga oni ne vole, a djeca su ga kao pravi vojni komandanti – svome zmaju odredili kao metu!

Osim toga, i Mahiru i drugoj djeci je žao kad se zmajček izleže iz napuštenog jajeta. Makar i bio zmaj, on je siroče, bez igdje ikog svog. Djeca imaju veliku dušu i dobro srce.

Naime, kad dijete ima svoga zmaja i pod osobnom komandom i kontrolom, onda djetetu ne može niko ništa! Ni nečiji stariji brat, ama, i strogi očevi se drugačije ponašaju i pikaju. Jer, dijete koje raspolaže zmajem i zmajevim vještinama, nije za šalu i zezanje.

Zmaj može svakoga ožeći!

A opekotine su bolne.

* * *

ZMAJEVI NISU NAROČITI OČEVI I RODITELJI

Ipak, s obzirom da tako postupaju sa svojim jajima, može se reći, kako zmajevi i nisu, neki naročiti očevi. Pogotovu, što zmajčeki nemaju mamu. Naime, kad je već tako, zmajevi bi morali više brinuti. Ali, nema sumnje, ipak se raduju kad čuju da je njihovo zmajče dobro, da napreduje i razvija se, da uči biologiju i matematiku, da dobro suče plamen i vatruštinu, piše pjesmicem a prepada koga treba: bilo djecu – bilo odrasle ljude.

Kako bi zmaj i mogao biti roditelj, kad je poznato da nema *zmajicu*, da ima samo oca koji ga je ostavio u jajetu? Ko zna, je li se zmaj sam izlegao jer je sunce grijalo njegovo jaje, ili je neko ležao na njemu, pa ga, poslije leženja, makar malo i uputio u ponašanje? Znači, osim što je često nevaspitan, zmaj je i *hermafrodit*. Kao i puž. Živi bez gospođe ili hanume! Jer, ni jedno žensko stvorenje ne može biti zmaj. Zna se da je zmaj imenica muškog roda.

Eh, sad, sasvim je druga stvar što postoje aždaha, ažbaha ili aždahaka – koje su, bez sumnje, imenice ženskog roda! I, to je normalno, jer, ni jedan muškarac ne može biti aždaha. A kako su nam aždahe prijeko potrebne, red je i da imaju svoj rod.

Doduše, bude malo smiješno, kad aždaha, koja je također hermafrodit poželi izigravti damu, pa napravi kikice i nakači na svoj dugački vrat ogrlice i đinđuve! Stavi sunčanice! A nema svog muškarca! Bože dragi, zašto li sve to čini, kad ne postoji ni *aždahac*? Ali, k'o ženske! Ko bi ih mogao i razumjet?!

Mahirova Seka gleda kroz prozor i kaže:

- Eno! Opet se ona aždaha nakitila! Sva se šljašti!

Mahir pritrči prozoru da vidi.

A mama i ne gledajući, od šporeta, kaže:

- Hajde, šuti, sram te bilo! Nije ona kriva što je tvoj bivši voli i salijeće.

* * *

ZMAJ NERIJETKO IMA I JAJČE I ZMAJČE

Od vremena do vremena zmaj ima jaje iz kojega se izleže zmajče. To mu i nije potrebno često, jer dugo živi, pa mu porod dođe kad – tad, a loza se nastavi i produži. Zmajevi postoje oduvijek i uvijek će ih biti. Biti zmaj ili kao zmaj, nije svačija posla.

Osim rečenoga, zmajevo dijete, ne zna se igrati vatrom. Djeca su nevješta i neoprezna. Pogriješe. Dok se dive plamenu, zapale svašta. Izgori im i šator na ljetovanju. Šupa u avliji i svašta još. Dogodi se pa zmajčekima progore majice i gaće, pantalone s tregerima ili *špilhozne*. Oprže prstiće i šapice! A, kako nemaju mamu, ko će da im ušije, zakrpi, opere, ispegla, zavije i uljudi garderobu? Ko će im povezati oprženi prstić, kandžicu ili šapicu?

Zatim, zmajček dok vježba bacanje vatre i plamena, diže prašinu pušući bez veze. Nekad mu izlete bale i slinci, a nekad pocuri pljuvačka i, tada, od vatre – ništa!

Zato, ako je zmaj, ipak, morao ležati na svome jajetu, jer nema ljudi u blizini, čim mu se zmajče izlegne – kako bi rekao Mahir, zmaj preduzme stroge mjere za kontrolu njegovoga odrastanja, odgoja, života i osobne sigurnosti. Zmaj postupa strogo i pravično! Nema labavo! Sve mora biti kako on kaže! Zmajče mora ličiti na svoga tatu zmaja! Baš kao i aždahče na mamu aždahu!

Mada, aždahče se drugačije rodi, to je druga priča.

Naime, kud god da pođe, zmajče mora nositi kanister s vodom. Ako se dogodi, pa nešto zapali, ne daj Bože, odmah polije vatru i ugasi je na licu mjesta. Kao

na vatrogasnoj vježbi! A, ako je vatra uhvatila maha, u svom mobilnom telefonu, obavezno ima memorirane telefonske brojeve: *Vatrogasci*, *Hitna pomoć*, *Policija* i – *Tatica Zmajčina*.

Jer, ako nešto izgori, onda su nastradali svi zmajevi koje vatrogasci i ljudi uhvate u blizini. Ljudima je doista dosta štete i taksirata sa zmajevima. Zato su veoma ljutiti.

* * *

ZMAJČINA PJEVA ZMAJČETU

Kako se zmajče izleže, odmah čuje kako mu tata zmaj otpjeva starinsku, zmajevsku rođendansku radosnicu:

Imao sam jajče,
sada imam zmajče!
Mislio sam vrapče,
a kad tamo – čavče!
Najbolje je jajče
što izleže zmajče!

Refren:

Ne treba mi golupče ni čavče!
Radostan sam imam moje zmajče!

Dogodi se pa zmajčina povazdan pjeva samo refern, jer je zaboravio riječi svoje pjesme, a refren mu se nešto utuvio, pa ga već pomalo i nervira, ali – ne može da ga se oslobodi.

Zato, i kad legne da spava, refren mu ne da zaspati! Vinta mu i vrti u glavi i ušima kao s cd plejera.

Neće da izađe iz zmejeve glavetine!

* * *

KAKO ZMAJ DOŽIVLJAVA ZMAJČEKA

Većina zmajeva postane svjesna svoga podmlatka, tek, kad na svom repu osjete vatru iz usta mladog zmajčeka. Znate ono:

Jedanput ide stari amidža,
K'o neki sijedi mandarin.
A za njim trči, tapka, skakuće,
Njegove krvi najmlađi sin!

Ovdje, treba razumjeti i kako su sve amidže i strikani – pravi zmajevi! A ujaci i daidže, tek! A mladi zmajčeki, kao, *njihove obiteljske krvi* najmlađi sinovi. To su djeca njihove rođene braće i sestara.

Svaki *najmlađi sin* ili zmajček, treba postati kao svoj amidža ili strikan – pravi zmaj i mudar kao *mandarin*, koji se rado nažboka ili najede mandarina ili makar: banana. Ovo bi puno bolje objasnila učiteljica, čak i vaspitačica, a da i ne spominjemo nastavnike i nastavnice bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika! Ali, ja, samo onako kako znam – pričam o zmajčekima, pa neka mi se oprosti! Ne želim da to bude nešto komplicirano. To je ionako sve prosto kao grah! Samo četiri slova: Zmaj! Grah!

Zato, da se vratimo u priču s početka ovog dijela. Neki zmajevi hodaju visoko dignutoga repa. Tako, prvo, ne može im zmajče koje ide za njima stajat na rep i slučajno, kao što to već biva, dok vježba bacanje plamena, svojim plamenom dosegnut i osmuđit krljušti na repu. Drugo, ako zmajče suviše dosađuje, uvijek su spremni da ga klepe repom po glavičku i labrnji. To bude za čas: fiju, klep, tras!

Zmajček zna da je kriv i ne žali se. Zbog toga odmah zadune svoju vatricu i počne zaostajat iza tatice, amidže, strikana, ujaka ili daidže. Ama, ne pušta ni dim. Ni dimčić! Ni varnicu, a nekmoli plamen i vatricu. Šuti i trpi.

A amidža ili strikan? E, on ide naprijed i pušta kolutove dima! Pa kako stigne kolut koji je ispustio, proturi njušku kroz njega i puhne još jedan veći kolut bijelog dima. Tada, iza sebe začuje aplauz od zmajčeka, a nekad bude i druge publike.

Zmaj baban ili tatica, pogotovu, ne znaju za šalu. Nekad puši lulu, nekad cigaretu, a uvijek od njih zaudara, da vas Bog sačuva. Zato zmajček ne voli ni kad ga zmaj uzme u naručje, pa mu kobajagi tepa i hoće da ga poljubi, a smrdi mu iz usta! Baš, kao u onom filmu što se dogodilo za Djeda Mrazom!

Inače, tata zmaj se naljuti za čas!

Ne dopušta da od njega prave budalu.

* * *

ZMAJ NE VOLI BRIGU O POTOMSTVU

Ali, zato što nerado brine o svom podmlatku, zmaj ostavi svoje jaje na nekom nepristupačnom mjestu, da ga mogu pronaći samo ljudi. Jer, ljudi su takvi. Naročito neki od njih, koji dođu i tamo gdje nema ničega osim zmajevih jaja! Oni, potom, preuzmu i svaku drugu brigu o zmajevom potomstvu.

Tako se dogodi, pa ponekad, zmaj i zaboravi da je jaje njegov porod ili okot. A ljudi, naprave *zmajev vrt* i zmajče smjeste u žicu. Hrane ga i poje. Naročito, ovo, drugo. Jer, što više vode – to manje vatre.

A zmajče tužno živi u žici.

Doduše, dolaze djeca i doture mu bananu ili lizalo, a zmajček bi htio samo malo drva! Ili benzina! Malo plina! Da upali vatricu i propali žicu paklenicu!

Tada bi kroz napravljenu rupu mogao otići u slobodu! U dječje snove i priče o zmajevima, naročito onim krilatim, jer ima i takvih. Ustvari, svi zmajevi imaju krila. Kod nekih, koji su veliki i debeli, krila zakržljaju i ne mogu letjeti.

Zmaj bez krila liči na aždahu, što, ponekad i jeste! Samo ždere sve što nađe i pije pivo da mu to trbušina ili burag – nekako sve to što je pojeo provari.

A, kad ode u *wc* – usmrdi se. Adi, uđe u *wc* poslije aždahe. Odmah istrči i ostavi otvorena vrata!

- Uh, smrdi cijela kuća! Što ne pustiš vodu – aždaho jedna! – kaže i čeka da se prostor prozrači.

* * *

JOŠ O LJUDIMA I ZMAJEVIM JAJIMA

Ovo je velika priča.

Ljudi ne mogu bez belaja.

Zato vole i traže zmajeva jaja.

A, nekad ih nađu a da ih nisu ni tražili!

Kad ih ljudi nađu, zmajevi se snađu.

Ljudi su znali naći zmajevo jaje, onako, usput, kad zabazaju u šipragu i kad ne paze kuda i kako hodaju. Misleći, kako je jaje snijela neka veća ptica, obraduju se, pa jaje ponesu kući i ne misleći šta će se dogoditi.

Stave jaje na posebno mjesto. Naprimjer, u vitrinu. Da i drugi vide, da zavide, dok oni pričaju o ishodu svoje sreće.

Onda, kad je dobro oblačno, kad ih u noći probudi oluja i grmljavina, oni uoče da u jajetu nešto sijeva. Misle kako je to neka šala! Odraz munje! Svjetlica sijeva, kažu sebi. Bljesak. A ne znaju da to, ustvari, zmajče već uveliko vježba bacanje vatrene supraške i plamenih jezika! A, ponekad, bogami i jačeg plamena. Da se to zmajče priprema i da će jaje, uskoro puknut, a možda i vitrina planut! Usred noći dok svi spavaju!

* * *

LJUDI POJMA NEMAJU

Jah!

Ljudi su naivni! Ljudi, kao ljudi! Neoprezni! Nemaju pojma, ni blage veze! Igraju se svojim životima! Igraju se vatrom, pa u jajetu – donesu zmaja u sopstvenu kuću!

A sa zmajevima nema zeze!

Kad zmajček napravi sve one vatrene vježbe, on prvo propali, a onda i razbije ljusku jednim udarcem svoga nazubljenog repa! Onda, iz raspukle ljuske jajeta, iskoči na vitrinu! Strese krila! Već je sasvim razjaren i spreman za vatreni okršaj.

Ko god mu se tada nađe na putu, ima da bude pečen kako je zatečen! Ima da cvrkne kao ćevapčić ili ražnjić, da ne kažemo: sudžukica! Zmaj se ne šali!

Zmaj voli da roštilja! Suče plamen, dim i varnice! Svejedno mu je šta će ispeći. Važno je da osjeti miris taze pečenog mesa. Onda, usrkne to pečenje i ide dalje za toliko uvećane snage!

I, neka niko mladom zmaju ne staje na put! Nek se niko glavom ne šali! Mada, svakome izgleda kako je još mali! Jeste mali! Ali, vraga! Vatra je vatra!

Žiž!

Pec!

* * *

MAHIR I ZMAJ

I inače, zmajevi su prave vatrene i proždrljive prokletinje! Sve što pojedu, osim vode koju popiju, pretvaraju u vatrenu suprašku i plamenove! Stvoreni su da prepadaju djecu! Naročito, djevojčice i dječake koji su još mali i nisu sasvim opametnili!

Kad opametne, djeca se ne boje zmajeva, čak ih zezaju.

Tako, jednog dana u parku, iza žbuna, pred Mahira iskoči Zmaj. Pa, kako ga ugleda i prepoznade, suknu vatru!

Ali, Mahir mu sa smiješkom na usnama – reče:

- Jadan zmajo, mani šege! Izgorit će ti nos! Pa ćeš ići bos! Zviždat kao kos! Pa ćeš se ubost, na gujinu kost!

Tako Mahir zasu zmaja stihovima i rimama.

Kad je zmaj čuo šta Mahir govori, lijepo se zapanjio! Ne vjeruje svojim očima i ušima!

Mahir mu se ceri i još mu govori takve stvari, koje su za Zmaja – ružne i žestoke kao psovke!

Zato udahnu zrak i suknu još jedan plamen u Mahirovom pravcu!

Ali, Mahir samo otvori kišobran i plamen ode u prazno. Potom se nasmija iz sveg glasa i reče:

- Ja smiješnoga zmaja, mama moja draga!

A zmajevi ne vole smijeh. Ne vole ni radost. Vole vidjet strah u očima onih koje prepadaju, jer, tada se dožive jakima. Jasno je da smijeh omalovažava zmaja kao opasnu pojavu.

Videći, kako se zmaj iščuđava, Mahir reče:

- E, baš si smiješan zmajek! Pa, bolan ne bio, ja sam ti sada završio drugi razred devetogodišnje! Jesi li ti normalan? Jesi li ti pametan i priseban, uopće? Zmajčugo jedna! Šta ti je, bolan ne bio, pa se još igraš vatrom?!

Tako Mahir narezili zmaja, koji, u čudu, ostade bez teksta. Jer, ovakvo što, još mu se nije dogodilo!

A onda, kroz park naiđe i Majda sa svojim zlatnim retriverom Rijem. pa zmaj strugnu u žbunje.

* * *

ZBUNJENI ZMAJ

Zmaj se, dakle, skroz zbuni! Nije imao pojma da je Mahir drugi razred! Mislio je kako je Mahir još u obdaništu gdje se djeca boje i zmaja i ažbahe i, na samo njihovo spominjanje – pokrivaju se po glavi i spavaju usred dana, mirna kao bubice.

A dok djeca spavaju, vaspitačice se zgrnu! Okupe se, pa kafenišu i toroču! Nema šta ne pričaju! One vole zmajeve, jer pomoću njih utjeruju djecu u strah i na spavanje! A kad djeca spavaju one zaborave da su na poslu!

Kad se Ajas probudi, došulja se do kuhinje, pa malo sluša, a onda drekne:

- E, sad ću vas sve kazat teti Marici!

Asja skoči kao ofurena!

- E, baš si bezobrazan! Ne spavaš, već prisluškuješ! To je tako ružno! – kaže.

Ali, kako to Ajas reče, on potrča pravo u kancelariju kod direktorice obdaništa, tete Marice, ne bi li se nekako spasio. Jer, ni teta Marica ne voli da vaspitačice budu u grupi i toroču bez veze.

Ali, vrata zaključana. Teta Marica je na nekom sastanku, pa vaspitačica Asja – stiže Ajasa i podiže ga visoko uzrak.

- Sram te bilo, Ajase, što nas uhodiš?

Ajas se nasmija na sav glas.

No, tete se raziđoše, a djeca počeše da se bude. E, sad treba popit sokić, pa igrat *ringe, ringe raja* i čekat kad će tata ili mama doći u obdanište po svoje zlato.

* * *

PRIČA O NEOPREZNOM ZMAJU

Jedanput je vaspitačica Tenzila, dovela svoga kućnog zmaja u obdanište, ne bi li uplašila neposlušnu djecu. Stavila ga je iza paravana i rekla mu da čeka dok ga ne pozove. Da bude spreman kao zapeta puška!

U toj priči, zmaj je uključio svoj grijač i plamenik i, čekajući – zaboravio!

- Auuu! – pomisli u jednom trenutku kad osjeti pritisak u trbuhu.

Ali, *kasno Marko na Kosovo stiže* – kako kaže narodna pjesma.

Taman, zmaj dohvati prijeklopnik da isključi plamenik, kad mu pod unutarnjim pritiskom otkaza petlja i plamen suknu! Liznu ljuti oganj ispod repa! A rep cvrknu i zavrnu se, skovrnu se. Sav osmuđen i nagorio.

Tu je zmaj malo uhkao, ojkao, jojokao, ciktao, poskakivao i pokušavao se rashladiti. Htio je otresti čađ i dovesti se u kakav – takav red. Malo ispraviti, ispeglati rep i dostojanstvo. Ali, slaba fajda! Ne valja mu kajda!

Zato brže bolje isključi i grijač i plamenik i nasilu se pretvori u pristojnog zmaja.

Uključi strpljenje i razmišljanje. Poštovanje reda, zakona i učesnika u saobraćaju, na točkovima, motociklima, rolšuama, biciklima i tabanima. Obrati pažnju na svjetlosnu signalizaciju i osramoćen, odjuri iz obdaništa, pravo – kući!

Djeca su vikala za njim i smijala se.

* * *

ZMAJ NA FONTANI U PARKU

Nakon susreta sa Mahirom, vidje zmaj da je red biti pametan. Mahir se ne boji, to je fakat! A kad se ne boji on, onda se ne boje: ni Ivica, Branko, Tahir, Fahir, ni Zahir... Uhuhuuu! Ko li se sad boji zmaja još, mislio je.

I, šta da radi? Mogao bi zaplakat.

Ali, pred Mahirom, sramota ga plakat! Može Mahir ispričat djeci, pa će puknut bruka! Treba čuvat obraz i zmajevsku čast, pomisli, pa ponovo uključi plinsku bocu i plamenik radi pripravnosti.

I, pojača pritisak, čekajući da Mahir ponovo naiđe.

Kako više nije znao šta da radi, jer, zmajevi žive upravo od dječjeg straha, zmaj htjede isprobat svoj najjači plamen, ne bi li se to Mahira dojmilo i, ne bi li još malo razmislio! Jer, zmaj nije i ne smije biti šala!

Napuha se zmaj i puhnu iz sve snage! Ali ništa! Ne radi mu kompresor! Zagasila mu se vatra! Zato, postupi vrlo lukavo i reče:

- Znaš, Mahire, imam nezgodu! Trebao bih šibice! Udunula mi se vatra!

- Vidim, vidim, zmajek! Zato puštaš smrdljive vjetrove umjesto plamena! Ali, kako mi je žao svakog živog stvora, odoh u kuću po upaljač.

A zmaj sjede na klupu u parku i zamisli se o svojoj ukletoj sudbini. Sad mu utroba džaba tinja i gori! Jer, djeca ga se više ne boje! Djeca će se skupljat i rugat jednom zmaju koji nema vatru! Donosit će ćevape i pečenjke i tražit:

- Daj nam zmaje vatrice, da kokamo kokice!

A on, ne može ni plamičak pustit! Ništa! Kao uklet!

- Zato, odoh, iskoristiti priliku, pa se zmajski napiti vode! Odoh na fontanu! – pomisli zmaj, pa ustade ne časeći ni časa.

I, kako vodoskok nije radio, zmaj popi svu vodu iz zdjele na fontani i, ne bi mu dosta!

- Uh, nit' šta osta, nit' bi dosta! – izreče poznatu poštapalicu. – Da sad malo predahnem od ove žgaravice koja me muči cijelog vijeka – pomisli, pa leže u travu.

* * *

NEMA FAJDE OD UPALJAČA

Kad, eto ti Mahira. Trčeći dođe do zmaja noseći upaljač.

- E, svaka ti čast! Pravi si drug! – reče zmaj.

Ustvari, zmaj je mislio iskoristit priliku, pa još jedanput pokušati da preplaši Mahira. Kao, Mahir će prići da mu pripali vatru, a on će suknut onaj najveći plamen oko njega.

Mahir priđe, a zmaj reče:

- Kresni ga ovdje, sa strane – i pokaza prednjom šapom u ugao svoje dugačke krokodilske čeljusti.

Priđe Mahir pa, kres, kres, kres...

Ali, plamena nema.

Pa pokuša opet, mada mu je bilo teško podnositi smrdljivi zadah i vjetar koji je zmaj ispuštao i koji je imao miris kao butan, plin za kućne rešoe i šporete. Ali, htio mu je pomoći.

Kres, kres, kres – ama, ni govora. Čak, plamen upaljača oprlji zmajeva usta, ali se njegov plamen ne upali.

- Ama, da ti, zmajek, nisi pio vodu? – upita Mahir.

- Jesam, a što pitaš?! – izbekelji se zmaj.

- Budalčino, budalasta! Pa, voda ne gori! Trebaš otići na benzinsku crpku!

- Tačno! Nisam ni pomislio! A benzin je još i mokar i gasi žeđ! I bolje gori nego voda! – reče zmaj ojađeno.

- Možda ti i gasi žeđ, ali bi ti i upalio pravu vatru i dugačak plamen!

- Uf, uf! U pravu si! Jedanput sam tenkovao naftu! Uf! Tada je bilo plamena, ali i puno čađi! Kao kad gore guma i katran! Bio sam garav i oko očiju.

- Najbolje ti je da tenkuješ *bezolovni super, 98 oktana*! Moj otac uvijek toči *bezolovni super*, pa *škoda* ide kao zmaj! – reče Mahir, jer se sažalio nad zmajevim jadom.

Šta će sad jadni zmajek ovakav i bez vatre? Djeca će ga gađat kamenjem, krompirima, paradajzima i ogriscima od jabuka i krušaka. A Muhamed će uzeti iz kante kore od lubenice i podmetnut mu da se oklizne! Munever će ga gađat sa balkona povrćem koje tu drži njegova mama Munevera. A kad mrkvom pogodi u glavu, pamet će mu istjerat iz ćivarice!

- Šta ću sad, majko moja! – reče zmaj više za sebe i objesi čeljust.

* * *

ZMAJ U PODRUMU

Gleda ga Mahir, pa skonta!

- Čuj, jadan ne bio! Hajde sa mnom, dok te još niko nije vidio takvog! Sklonit ću te u podrum, u šupu za drva i ugljen. Malo odmori dok ti ne proradi vatra, a možeš i očistiti dizne i ventile za plinove i plamen!

- Dobro – jedva dočeka i reče zmaj, koji se već bio počeo osvrtati oko sebe, pa žurno krenu za Mahirom u podrum. Uz tri stepenika na hodnik prizemlja, pa niz stepenice u podrum.

Mahir ga usmjeri naniže, a trknu po ključeve od šupe. Brzo se vrati, otključa katanac i otvori vrata.

- Ulazi! I budi tih! Idem u stan, jer, Mama bi mogla nazvat, ali, doći ću da te obiđem! – reče i krenu svojim poslom, pa se zavrati: - Nemoj da bi se tu igrao vatrom, možeš mi zapaliti šupu! A u tom slučaju i ti ćeš izgorit! – reče pa ode.

- Znaš, kad budeš dolazio, ne bi bilo loše da doneseš i plinsku vikend bocu! – reče Zmaj! – Najlakše proradim na plin!

- Kako se nisam sam sjetio?! – reče Mahir za sebe, pa ode.

Zmaj ostade knjavati u šupi, kao u crnoj rupi.

* * *

ZMAJ U ŠUPI
U DUBOKIM MISLIMA

Po Mahirovom odlasku, zmaj se u podrumu ili šupi, svejedno, polagano okrenu oko sebe. Razgledajući podrum, pomisli:

- Taj Mahir, je super dječak! A da mi je vatra bolje radila, mogao sam ga i opržiti – prekori se, pa se zacrveni u tami podruma.

Jer, mada je zmaj zelene boje, onako, kao bakreni krov na kupoli džamije ili crkve kad pozeleni od kiše vjetra i sunca, zmajevi se znaju zastidjeti i zacrvenjeti.

U podrumu ima svakakvih hakarata. Tu je stari kauč na koji je mogao leći, kao pravi zmaj. Ali, zmajevi i nisu navikli na udobnost, možda su i malo takvi, a možda i malo glupavi. Legnu gdje stignu.

Prije sna, malo je razmišljao, kako bi bilo dobro da se provoza na Mahirovom biciklu! Da juri ulicom i ispušta plamenove! Uf, uf! Više bi volio uzeti njegove role koje su tu visjele na ekseru, ali, Mahir je imao samo par. A zmaj ima četiri šape. Razmišljao je da kombinira: na prednje noge skije, a na zadnje role! Bio bi i stabilan i brz! Naprijed skije koje su dobro klizave, a otraga role da se otiskuje! Zatim, proizvodio bi veliku buku. Zmajevi vole buku. Još kad svemu doda plamen, bilo bi to čudo neviđeno i zmajevito!

Međutim, nije imao prostora da sve te zamisli i isproba. U podrumu je tijesno, usko. Jedva se mogao okrenuti zanoseći svoj osmuđeni rep.

Namučen neuspjesima, pun vode s fontane, ojađen i umoran, svali se na ćumur i drva. I, mada je bilo tek oko podne, zadrijema i zaspa kao top.

* * *

ZMAJ U MRAKU

U neko doba, zmaja probudi glad.

Svuda oko njega crni mrak.

Pokuša po navici da malo upali plamen i osvijetli okolinu, ali ništa! Onda se dosjeti svome jadu. Pio je vodu i zagasio vatru, a puštajući plamen, ostao je i bez goriva! Mahir mu je donio upaljač i učinio uslugu. Dobar je dječak. Ali, sada je kao zadnja budala, zaključan u njegovome podrumu!

- Šta ću sad? – upita se – E, vala, sad bih se vratio u svoje jaje i nikad se ne bih izlegao iz njega! – reče sam sebi i sjeti se svoga djetinjstva, sa suzama u očima.

Sjeti se oca, Zmaja Glasovitog. I slavnih dana zmajevanja kad su se djeca plašila svega, a najviše njega! I njegove vatre! Djeca su ciktala i vriskala kad vide zmaja kako bljuje vatru. Sakrivala se iza tete ili mame. Bježala da ih ne zakači plamen.

A sad ništa!

Kao da ih ne interesira zmaj i kao da je to bez veze, tek neka bezopasna sprava. Kao neka igračka!

A da je strašan? Ama, ni govora! Kad se ovako nacuga vode, onda je više smiješan. Djeca ga gledaju i sažaljevaju. Kažu:

- Jadna majko svoja! I to je neki zmaj!

* * *

ZMAJ OBJEDUJE

Dakle, kako se probudi, tako ustade i ošamućen snom, stade u mraku podruma, jedva shvativši gdje je. Kad se dosjeti svome jadu, bezvoljan, ponovo leže na ugalj i drva.

Tada mu proradi glasovita njuškara!

Snif, snif, snif!!!

- Aha! Pa, ovo je gorivo! Glavno jelo, mada, nemam ni predjelo ni supu! – reče zmaj i navali jest ćumur i poneki komad drveta, kako mu je šta dolazilo pod šapu! Ćumur i nije čemu, ali su dobra drva za potpalu – pomisli.

Kad se dobro najede, osjeti se u formi i puhnu nekoliko put i kad namirisa dim, poskoči od radosti!

- O, opet ću ja biti onaj stari! – reče i puhnu još nekoliko put, a vatra poče dimit i tinjat.

Iskoči i nekoliko iskrica!

Suknu čađ!

Aha!

Poče mu žarit i pucketat u utrobi.

Zmaj se poradova i poče da se vrti ukrug fukćući kao parna lokomotiva. Ći-fu! Ći-fu! Ći-fu-fu! Baš, kao dječak Živa iz one pjesmice.

Bilo je sve više dima, varnica, ali i vodene pare od silne vode koju je popio iz fontane.

A onda se ovlaženi ugljen i drva opet zagasiše.

Zmaj više nije znao šta da misli.

To što osjeća i jeste i nije on! Ali, dim od uglja i drva ga pomalo i guši, pa sve više kašlje.

- Šta će sa mnom biti, tata moj dragi! – zakuka zmaj.

Tako uplakan, šutio je u mraku, pa ponovo zadrijema i zaspa. Ležao je na ugljenu i drvima oklembešenog trbuha i zabačene njuške i sanjao svoju pećinu u kojoj se izlegao odavno.

* * *

MAHIR ČITA O ZMAJU SE PITA

Mahir je malo gledao tv, a malo čitao knjige pjesma Ibrahima Kajana *Žuta ptica*. Nije imao koncentraciju za čitanje pa je mijenjao knjige.

Mislio je o zmaju i događajima tog prijepodneva.

Sažaljevao je zmaja i pitao se kako će mu pomoći. Jer, zmaj je ipak bio fer! Malo se našalio s vatrom, ali, to nije nešto radi čega bi se trebao ljutit na njega.

Znao je, mama neće dati plinsku vikend bocu. A, kako bi zmaja i priključio na nju? Boce eksplodiraju! Trebalo bi imati odgovarajuće priključke i osigurače.

Mogao bi i zmaj eksplodirat u podrumu i eto nesreće za cijelu kuću i njezine stanare!

Na tv su prikazivali film o *Supermanu* i Mahir se pitao na koje li gorivo taj radi?! Aaa? Dobar je! Super!

Film, ništa o gorivu i pogonu! Ama, to je čista fantazija! Taj *Superman* je izmišljotina 100%! Ne može to tek tako! A ja, u podrumu, imam pravog nesretnog zmaja! Jeste! Plašio me, ali, nikad me nije povrijedio! I, kad je shvatio da ga se više ne bojim – postao je kao i ja. Ja, još imam kuću, tv, mamu, oca, seku, a on nema nikoga! I, ne funkcionira kao zmaj! Baš je nesretan. – pomisli, pa opet pokuša čitati *Žutu pticu*.

U neko doba, Mahiru se učini da osjeća miris dima.

Jest, nije. Jest, nije. Ama, jest!

- Jao! Da nesretnik ne užeže šupu s drvima i ćumurom! Ljutit će se mama na mene! – pomisli Mahir i skoči! Nazu papuče, pa trk u podrum.

* * *

IDEJA O EKOLOŠKOM ZMAJU

Ulazeći u podrum, Mahir na stubištu osjeti gust i smrdljiv dim! U podrumu je bilo dosta teško disati.

Kad tamo, zmaj sav u dimu i vodenoj pari, kašlje i frče. U njemu se užegli ćumur i drva, a ni plamena ni žeravice. Džaba dobio temperaturu. Jer, kako je popio vodu iz fontane, gorivo koje ubacuje u svoju mašinu pada kao u lokvu. A poznato je da mokro i sirovo, slabo gori i uvijek prvo dugo dimi.

Mahir pomisli, kako će prvi stanar koji naiđe pitat: kakav je to i odakle dim? Šta to gori? Ko to loži vatru usred ljeta? A onda će krenut u podrum, naći zmaja, zvati vatrogasce i policiju... i, eto belaja!

- Šta to radiš nesrećo od zmaja?! – upita kako uđe u šupu, u podrumu.

- Ama, ništa! Samo podrigujem! Imao sam suh obrok od drva i uglja! A sad, ni vode ni vatre. Samo džaba čadim! – reče zmaj.

- Ne igraj se vatrom, zmaju zmajoviti! – reče Mahir.

- Ama, vatra k'o vatra! Čudna mi čuda! – reče zmaj.

- Popij ti malo vode iz kanistera da ti se žgaravica smiri – reče Mahir.

A zmaj posluša i otpi pola kanistera vode i dah mu se pročisti. Ali, Mahir je znao da će zmaj ponovo početi da se žari.

- Nesretni zmajčugo, izgleda da si sebi dohak'o! Ugušit ćeš se, bogami! – reče Mahir.

- Ne brini ti! Sad ćeš vidjet kad se ovaj ćumur razgori i raspali! – odgovori zmaj, pa nastavi da stenje i fukće.

- A šta misliš, da ti ugradimo auspuh, pa da budeš jedan normalan ekološki uredan zmaj?! Zmaj kao i svi drugi zmajevi? – upita Mahir.

- Ne bi valjalo! – reče nesrteni zmaj.

- A što ne bi? Kad zaradiš neke pare kupiš sebi i katalizator i hajd, normalno u saobraćaj! Bit ćeš prvi ekološki zmaj! – reče Mahir kojemu se ideja o auspuhu sve više dopadala.

- Ama kakvi! Niko ne bi znao koja sam marka! A nemam ni tablice! – odbi zmaj.

- Hm, hm – zamisli se Mahir – ali, šta ćemo s tobom takvim – nikakvim zmajem koji samo čadi kao stari šporet bez sulunara?

- Ne brini! Doći ću ja u zmajevsku formu! – reče zmaj.

- Daj Bože, a čisto sumnjam! Nego idem ja u kuću po kanister s vodom, ako te vatra, baš ono pravo prihvati da te možemo ugasit, inače izgori zmaj – reče Mahir, zatvori vrata šupe i otrča uz stepenice do vrata stana. Usput je mislio o zmaju s auspuhom ili sulunarima. Svejedno.

Auspuh bi mu mogao ugraditi čika Dragoljub! A on je dobar čovjek i ne bi mu puno naplatio. On bi to uradio za čas i za smo 10,00KM!

Nikome i ni za kakav posao, ne naplati više!

Mora pitat čika Dragoljuba. Mora razgovarat sa mamom.

A zmaju reče:

- Budi miran i ne pravi mi probleme! Vratit ću se čim stignem sve pripremiti.

Pa otrča u kuću.

* * *

EKOLOŠKI ZMAJ

- Znaš, zmaju, ja ću morat u stan, jer će mi uskoro doći Mama. Moram je dočekati. A ti budi strpljiv jer ću te zaključati. A zatvorit ću i podrumska vrata da stanari ne osjete ovaj tvoj zadah i dim. A dok se vratim, iskoristi vrijeme i razmisli kako da postaneš Prvi Ekološki Zmaj na svijetu.

To reče, pa razmišlajući o ideji koja mu se sve više dopadala, ustrča uz stepenice.

Jer, ako zmaj postane ekološko čist, bit će dobro za zemlju, narod i njega. Bit će zaštićen od bezveznih napada. Mada, teško da će biti dovoljan samo auspuh – ili ispušna cijev. Trebalo bi još nešto smisliti. Naprimjer, da zmaj kao gorivo koristi odbačene *pvc* vrećice, plastične boce, stare krpe i drugo smeće, kako bi se povećala čistoća parkova, trotoara...

Ali, možda bi to zmaju bilo ponižavajuće!

Zmaj je ugledan lik iz najdalje pripovjedačke i bajkovite sredine. Trebalo bi mu naći nešto primjereno, nešto što mu ne bi narušavalo dostojanstvo. Zmaja treba sačuvat i kako bi djeca mogla vidjeti koga su se plašila u mraku!

Razmišlja tako Mahir i uđe u stan.

* * *

MAMA

Sjede Mahir ispred tv, uze knjigu, ali – događaji mu ne daju da se uživi. Zmaj mu ne izlazi iz glave!

- Šta će biti s nesretnikom? On sada samo pušta od uglja i drva smrdljive dimove, ali, ako mu se vatra raspali, neće biti zgodno! Ljudi to ne vole. Još zagađuje okolinu! To nikako nije dobro! – misli Mahir.

Zazvoni telefon. Mahir podiže slušalicu.

- Molim?!

- Šta radi moj pametni sinčić? – čulo se pitanje u slušalici.

- Gledam tv i čituckam lektiru – odgovori Mahir.

- Budi dobar, ja ću brzo kući – reče mama.

- Dobro mamice! – reče Mahir i spusti slušalicu.

Nastavi razmišljati o Zmaju.

Kad bi imao auspuh i katalizator, bio bi i prvi Ekološki Zmaj na svijetu! Postao bi popularan. Bio bi medijski zmaj! Barem što se tiče ispušnih gasova! Ali, trebalo bi riješavati i problem otvorenog plamena iz njegovih nozdrva i čeljusti! Jer, ni to nije bezbjedno. Može nekome spaliti kosu ili trepavice. Može zapaliti razne zapaljive materije. Zato idem kod čika Dragoljuba u njegovu radionicu za popravku auspuha, da se malo raspitam.

Mahir nazu patike i istrča iz zgrade.

* * *

RAZGOVOR SA MAJSTOROM ČIKA DRAGOLJUBOM

Prođe kroz školsko dvorište, pa stazicom dođe do otvorene dvorišne kapije i uđe.

Ušavši u dvorište, Mahir je vidje kako majstor Dragoljub spušta auto na dizalici. Onda mu vlasnik automobila plati 10,00KM, sjede u auto i izveze se vozeći unatrag.

A onda Dragoljub ugleda Mahira.

- Dobar dan, komšija – reče Mahir.

- Dobar dan, komšija. Kojim poslom? – odgovori i upita čika Dragoljub savijajući crijeva s brenerom za zavarivanje.

- Znate, htio sam pitat nešto što vas ne pitaju svaki čas – pomalo oklijevajući, poče Mahir.

- Pitaj, slobodno – reče Dragoljub.

Uto, priđe Dragoljubova kujica Kuđi i poče da se umiljava.

- Koliko bi koštalo da na jednoga zmaja postavite auspuh i katalizator – odluči Mahir pitati otvoreno i direktno.

- Ako imate dijelove – katalizator, ispušne lonce i cijevi – sve bi koštalo 5.00 KM, a ako to moram sastavljat od starih dijelova koje imam, onda bi koštalo 10.00 KM – kratko i jasno odgovori Dragoljub – a o kakvom se autu radi i čije je auto? – doupita.

- Niste me čuli, čika Dragoljube. Nije riječ o automobilu, već o jednom zmaju. Htio bih da to postane Prvi Ekološki Zmaj u nas! To bi bilo dobro i za turizam.

Ljeti bismo ga vodili na Panonsko ili Modračko jezero. Stavimo ga u čamac i pokazujemo, a turisti gledaju. Fotografiraju se sa njim.

- Hm, hm – reče Dragoljub i pažljivo pogleda Mahira – To je sada jasnije. Mislio sam da je zmaj – neki model automobila za koji nisam čuo. A, je li bljuje vatru, ono, na nozdrve i čeljusti? – upita.

- Bljuje vatru kad prepada djecu. Ali, ne prepada odrasle. – reče Mahir.

- Hm, hm – reče Dragoljub koji se uživio u ulogu majstora za zmajeve ispušne gasove – onda bi mu i to trebalo rješavat! – dodade.

- Tačno. – reče Mahir i produži – Problem je, znate, što ni Zmaj ni ja nemamo novaca. Ja bih vam mogao donositi kad dobijem nešto za džeparac sve dok ne otplatim. Zmaju bi trebalo pomoći da preživi ovo vrijeme kad se ljudi bore za zaštitu okoliša...

- Nema problema – reče Dragoljub – zmaj to meni može i odraditi! Neka mi puše kovačku vatru kad nešto moram kovati, a ja ću mu još kao gorivo dodati i malo koksa! – reče Dragoljub jer, nije htio da mu jedan dobar dječak kao komšija Mahir daje svoj džeparac za nekog ofucanog zmaja s auspuhom i katalizatorom.

- Hvala vam čika Dragoljube! Odmah idem razgovarati sa zmajem i reći mu šta ste spremni učiniti za njega! Obradovat će se!

- Dobro – reče Dragoljub – ali, moramo se dogovoriti kad ćete doći, da vam rezervišem vrijeme.

- Pa, recite, kad?

- Najbolje je večeras. Zatvorit ću kapiju da nam niko ne smeta, a onda ćemo upalit svjetlo i radit. – reče Dragoljub, sve misleći da to Mahir nešto izmišlja.

- O. K. – reče Mahir – čim se smrkne, eto nas! Ali, sklonite i Kuđi, kako se ne bi uplašila – reče i ode.

Dragoljub je malo gledao za njim i vrtio glavom, pa reče:

- Eh, što su ti djeca! Bogzna, otkud mu ta priča o zmaju! Mora da je nešto umislio!

A onda, uzeo crijevo za vodu i počeo prskat radionicu i prilazni put kako bi pomeo a da ne diže prašinu.

* * *

MAMA
TREBA SVE DA ZNA

Mahir dođe kući i ponovo sjede ispred televizora, a uze i knjigu, jer su mu se svidjele pjesme u knjizi Ibrahima Kajana, mada je pri ruci držao i *Srebrenu česmu* Džemaludina Latića.

Onda, začu zvono na ulaznim vratima.

Znao je, ali upita:

- Ko je?

- Mama! – odgovori dragi i poznati glas.

- Izvolite gospođo! – reče Mahir i otključa vrata, baš kako ga je mama poučavala.

- Kako je moj pametni sinčić? – upita mama i, sagnu se da ga poljubi u obraz.

- Dobro! Dobro, mama! I, još bolje kad ti dođeš doma! Jesi li se umorila na poslu? – izgovori i upita Mahir, pomalo misleći i na zmaja. Jer, njegova je mama bila kao zmaj! Što kaže – to ima da bude!

- Ama, osjetiš se na dim? Kao da si bio pored neke vatre!

- Pa, znaš, tamo na ulazu u park – gori kontejner. Dok prođeš pored njega, učadiš! – reče Mahir i umiri je a zabuši zmaja. Nije htio odmah sikirati mamu. Uostalom i Edo Maajka pjeva *No, sikiriki*!

- No, mama treba i mora sve da zna! – pomisli Mahir u sebi.

* * *

MAHIR
SE POVJERAVA MAMI

Mama spusti torbe u hodniku i otkopča sandale. Potom, uze torbe i pravac: kuhinja.

- Sad ću ja mojoj dječici napraviti ručak! Krem supa s brokulama, mahune u kajmaku i palačinke za desert! A šta je radio moj sinčić? – upita mama.

Mahir se zamisli. Nema smisla od majke kriti. Majci se i može i mora sve reći. A nije uradio ništa ružno. Zato, odluči da joj kaže istinu o zmaju prije, nego se seka vrati sa bazena.

- Znaš, mama, onaj zmaj, o kojem si mi pričala kad sam bio mali, onaj koji u pjesmi Arsena Dedića *guta lijepe dame*? – reče.

- Da. Šta je sa zmajem? – upita mama čisteći mahune.

- E, baš takav, pojavio se prije podne u parku! Htio me uplašit!

Mama je slušala Mahira i zaboravila da čisti mahune. A voda je već kuhala na plameniku njihovoga plinskog štednjaka. Zato se trže, nastavi čišćenje i lomljenje boranije. Kad Mahir završi s pripovijedanjem, mama reče:

- Dobro si postupio u svemu, samo ga nisi trebao uvoditi u zgradu i puštati u podrum. Da nam je zapalio podrum i zgradu, da se neko ugušio i izgorio u požaru, ne bi bio kriv zmaj – već ti! Ali, eto, sve se dobro završilo! Hvala Bogu!

- Kako bih ja mogao biti kriv za nešto što uradi drugi? naprimjer, zmaj? Fino sam ga upozorio da se ne igra vatrom! A nisam htio dati ni našu plinsku vikend bocu! Znao sam da bi se ti naljutila, a i da bi zmaj mogao puknut od plina ili napravit kakvu drugu štetu!

- Odlično si postupio. Ali, da se nešto dogodilo, niko ne bi vjerovao u tvoju priču o zmaju. Znaš li ti koliko je ljudi uopće vidjelo zmaja?

- Koliko? – upita Mahir.

- Niko osim tebe. A ljudi teško povjeruju u nešto što nisu nikad vidjeli. A još, kad su ljuti i povrijeđeni. Rekli bi da nisi pri sebi. Ama, znaš, već – reče mama.

Mahir se zmisli.

- Upravu si mama. Zato, nemoj pričat ni seki.

- Naravno. Ja znam da si mi rekao istinu i samo istinu, ali, znam i da je to naša tajna – reče sjajna Mahirova mama.

- Sad ću otići da se dogovorim sa zmajem. Idemo kad se smrkne. Proći ćemo iza garaža do čika Dragoljuba, da nas niko ne vidi.

- Ali, kako ćeš po mraku? – zabrinu se mama.

- Ima zmaj svoju vatru, a ako treba imam i baterijsku lampu – reče Mahir.

Mama u brizi i gledajući Mahira ispod oka, nekoliko put odmahnu glavom.

Mahir odahnu u olakšanju i pomisli, kako bi sad trebao što prije reći zmaju, šta je dogovorio sa čika Dragoljubom. Zato reče:

- Mama, idem u podrum do zmajeka!

- To ti stvarno? Hajde, ali nemoj dugo! – reče Mama.

* * *

ZMAJ
I PODRUMSKI RAJ

Podrum je bio pun dima. Idući prema šupi za drva i ugljen, Mahir se zabrinu.

- Zdravo zmaje, jesi l' snio jaje? – upita šaleći se.

- Zdravo Mahire, prijatelju. Čekao sam te na ovom ugljenu kao ozebao sunce! Nisam snio jaje, ali, umalo se nisam okotio čekajući da se pojaviš – reče zmaj.

- Mislim, kako bi trebao shvatiti da sam obavljao važne poslove u našem interesu – reče Mahir.

- Ako je tako, izvini – skrušeno reče zmaj.

- Jeste – reče Mahir i produži – o svemu sam upoznao mamu, a obavio sam razgovor i sa čika Dragoljubom. Ti ćeš dobiti auspuh, katalizator, odgovarajuće cijevi da više ne spaljuješ vlastiti rep! A sve ćeš to odraditi pušući kovačku vatru kod čika Dragoljuba!

- Ali, ja ne volim kovačnice! Tamo lupaju čekićima! – reče Zmaj.

- Šta te briga? Ti ćeš samo puhati u kovačkoj vatri dok se gvožđe ne usija! Kovat će majstor Dragoljub! Puši i gledaj! – izgovori Mahir u jednom dahu. Poslije ćeš biti Prvi Ekološki Zmaj. Ići ćemo na jezero i vozit ćemo se čamcem, a turisti će aplaudirati!

Mada je brinuo, zmaj se ušuti.

- Dobro. I ovako mi je već dosadilo! Sve se krijem, a djeca me se više ne boje! – reče zmaj.

- Dakle, kako padne mrak, kroz školsko dvorište i iza garaža – idemo kod čika Dragoljuba. Čekat će nas! – reče Mahir.

- Šta da radim sad? Sad je sve u tvojim rukama! – reče zmaj.

- Lezi na taj kauč i čekaj. I, nemoj više jesti ni ćumur ni drva. Čika Dragoljub će ti dati koksa, a to je pravo gorivo! – reče Mahir.

- Uf! Dugo je kako nisam jeo koks! – reče čeznutljivo zmaj i obliznu se, pa nastavi – Vidjet ćete i ti i Dragoljub šta je pravi zmaj! *Aj, aj, aj, aj, paloma*! – uzviknu i otpjeva zmaj oduševljeno.

- Znaš, nemoj ti tu toliko galamit! Mogao bi nas neko i čut! A onda smo obrali bostan! – reče Mahir pa zaključavši šupu ode i ostavi zmaja, sve misleći o njemu i njegovoj sudbini.

* * *

MAMA PODRŽAVA MAHIRA I ZMAJA

Ušavši u kuću, Mahir reče Mami:

- Mamice, ti sve znaš! Kad se smrkne, sa zmajom idem kod čika Dragoljuba. Zmaj će biti Prvi Ekološki Zmaj na Planeti! Dobit će auspuh i katalizator i imat će čiste ispušne plinove. Njegov plamen, grijat će čika Dragoljubu kovačku vatru! Molim te, podrži me i pomozi, makar – kao čika Dragoljub!

Mama se zamisli.

Bože, je li dobro ovo moje dijete?! Pomisli i upita se u sebi, ali reče:

- Dobro, Mahire, a mogu li ti šta pomoći?

- Sve je uredu, ali nemoj ni da brineš, niti da nas spriječavaš i ometaš! – reče Mahir.

- Dobro sine! Imam u tebe povjerenja, ali pazi šta radiš! – reče mama, ipak, zabrinuta.

Potom, Mahir sjede ispred televizora pokušavajući nešto naći o zmajevima, ali nije bilo ništa. Samo sapunice i sapunice!

Pokuša čitati, ali mu ni to nije polazilo za rukom.

Morao se strpiti do sumraka.

Iz kupatila, nazva drugaricu Majdu da mu pomogne u osmatranju parka i da mu javi kad nikoga nema, da bi nesmetano prošao sa zmajem. Inače, njih dvoje su često pričali o zmajevima.

Majda, pristade. Prava je.

U sumrak, siđe u podrum. Osjetio se dim, ali se čuo i čudan zvuk, nešto kao prigušeni rad motorne testere.

Prišavši šupi, Mahir je čuo da zvuk dolazi iz šupe!

* * *

ZMAJ HRČE KAD SPAVA

Pažljivo i bešuno otključa i skide katanac, pa želeći se našaliti, naglo otvori vrata i dreknu:

- Štaaa to radiš zmajčino?!

I odmah mu bi žao što je vikao, jer, Zmaj skoči s kauča i uplašeno izdrlji oči.

- Samo sam spavao i odmarao... – reče Zmaj.

- Neka, neka. – reče pomirljivo Mahir i produži – sada bismo trebali otići do majstor Dragoljuba. Evo, smrkava se.

- Ali, molim te, ti prvo proviri, pa me zovni kad nikoga ne bude! I, pokaži mi na kojoj školsko dvorište! – reče Zmaj.

- Zajedno ćemo! Ne brini! – Mahir će.

Zmaju odlaknu.

- Znaš, kad sam jutros sreo tebe, bio sam pošao u obdanište. – reče Zmaj.

- Eto, kakav si! Takav, a u obdanište? Pa, bolan ne bio, smijala bi se djeca kad te vide takvog mrgavog! I rep ti je zavrnut kao u vilinskog konjica! Ti si čudovište, a ne Zmaj! Ali, sredit ćemo mi tebe! Idemo kroz park i školsko dvorište, od drveta do drveta, od žbuna do žbuna sve do radionice Majstor Dragoljuba – reče Mahir i izađe da osmotri situaciju.

Na ulazu u park, stojala je plavokosa Majda sa svojim zlatnim retriverom Rijom i davala znak da u parku nema nikoga.

Odlično, pomisli Mahir.

Vrati se u podrum i reče:

- Diži se zmajčino! Krećemo kod majstor Dragoljuba! On nas čeka, a mi dolazimo na vrijeme!

* * *

KROZ PARK
DO MAJSTORA DRAGOLJUBA

Radeći sa brenerom za zavarivanje i brusilicom, majstor Dragoljuba je i sam bio kao neki zmaj! Sijevale su varnice! Šištao plamen! Ali je zmaj za tren oka dobio potrebne instalacije i postao Prvi Ekološki Zmaj na planeti Zemlja!

Majstor Dragoljub ga nahrani koksom, a zmaj mu raspuha kovačku vatru. Ama, sve je funkcioniralo na najbolji način.

- Što se mene tiče, možete ići! Slobodni ste! – reče majstor Dragoljub.

To obradova i Mahira i Zmaja.

Lijepo zahvališe majstor Dragoljubu, a Mahir obeća da će mu donijeti 10.00 KM čim bude imao.

- Nije važan novac, važno je da smo pomogli Zmaju. – reče majstor Dragoljub.

Mahir izađe na vrata majstor Dragoljubove radionice i osvrnu se u svim smjerovima. Nigdje nikoga. A park preko puta. Okrenu se i viknu:

- Hajde, brže, dok nikoga nema!

Vidje Zmaj da nema šale, pa prihvati svoj rep da mu ne smeta u trku. Krenu. Polagano do vrata, a onda dade gas i stušti napolje iz dvorišta, u park.

Kad dragi Bog hoće!

Opet ga niko ne vidje i niko se ne prepade.

Mahir pojuri za njim, ali je zmaj sada bio brži nego ranije.

Zmaju ni traga. A onda, malo dalje, ugleda kako se slabe varnice javljaju iz najgušćeg žbunja.

- Dobro je, kreće se sve dalje, a krije se. Pravi je Zmaj! Nekulturan! Ne zna ni da treba zahvaliti! Ipak, trebao sam mu dati ili role ili bicikl. Ali, ne bi ih mogao voziti kroz tu šipragu! Ma, da! Kad padne mrak – neka lijepo leti do nekog zgodnog mjesta na kojem će napraviti Zmajevo Gnijezdo! – pomisli Mahir, pa ode u kuću da pojede palačinke.

* * *

IZVJEŠTAJ O ZMAJEVOM ODLASKU

Mama se zagleda u Mahira, a on joj sve ispriča. I da je Zmaj u njihovom podrumu pojeo malo drva i ugljena, da mu je čika Dragoljub ugradio katalizator i auspuh. Da je tako nastao Prvi Ekološki Zmaj na Planeti! Da poslije odjurio kroz park dimeći, kao mašina za asfaltiranje!

- Bogzna gdje je sada! – reče Mahir.

* * *

EPILOG

Sunce je odskočilo, pa sija kroz prozor pravo na jastuk i Mahirovu glavu. Mahira probudi toplota i svjetlost. Prozor je ostao otvoren. Pod prozorom se njiše krošnja magnolije. Mahir se sjeti sna, pa zažmiri da mu ne pobjegne. Jer, kažu, ako se pogleda u izvor svjetlosti, san nestane i ne možemo ga se ni prisjetiti.

A Mahir je sanjao o zmajevima! Zato leže potrbuške i uroni glavu u jastuk kako bi se svega prisjetio! Slike su oživjele, izgledalo mu je kao da gleda film!

- Najbolje je da sve to zapišem - pomisli Mahir.

Skoči iz postelje i uključi kompjutor, pa uđe u kupatilo i dohvati četkicu za zube.

Mahir odlično sanja, ali i lijepo piše.

Treba li uopće reći kako ste upravo pročitali priču iz Mahirovog sna?

* * *

Žarko Milenić

Kopile

Odavno su prestali govoriti o vjenčanju. O svom vjenčanju. Prestali su onog dana kad je majka prvi put pokupila svoje krpe i otišla.

Marta nije otišla daleko. Unajmila je stan u Bukaču i preselila se sa svojom majkom i mojim bratom Mladenom. Drugi moj brat Milan je tada studirao u Novoplantu. Ja sam bio na odsluženju vojnog roka u Noli.

Vratili su se a da nisu prošla ni dva mjeseca. Očevi posjeti su urodili plodom. I suze. Meni je uvijek govorio da muškarci ne plaču. Sda plaču samo žene. Ismijavao moje suze. Njegovim će se narugati sedamnaestogodišnji Mladen. Tom prilikom ga neće nazvati tatom, kako je uobičavao, već imenom. Miloradom. Miloradom okji je plakao kao da je žensko.

Poslije će majka često govoriti, doduše ne pred ocem već preda mnom:

- Jesam budala što sam se vratila! Mogla sam od poduzeća dobit stan! Nije mama navaljivala da se vratimo već Mladen. Nisam ga trebala slušat!

Opravdavala preda mnom svoj prvi odlazak:

- Trebala sam to učinit puno ranije. Još onda kad mu je sestra Milanka dovela drugu ženu! Odem ja kod brata Luke u posjetu, vratim se i imam šta vidjet! U kući druga žena! Razmjestila kurva sobu kako njoj paše!... Nisam je trebala otjerat! Trebala sam ja otić. I htjela sam. Al kamo ću? Ti nisi ni prohodo, s Milanom trudna, brat Stjepan pokupio svu očevinu, sve prodo i kupio sebi kuću. Plaća mala, ne mogu u podstanare u takvom stanju!

Od kada znam za sebe otac i majka su se uvijek svađali. Ali najviše nakon smrti njegove sestre Milanke.

Majka je govorila:

- Stalno me napado! Ko da sam ja kriva što mu je sestra umrla. Što se objesila. Što mi je prije toga napisala pismo u kome me moli da joj oprostim sve zlo što

mi je u životu učinila! Svašta mi govorio. Da će me ubit! Prijetio nožem! Koliko puta sam bježala u kupatilo i zaključavala se!

Tetka Milanka se objesila kad joj je bilo pedeset godina. Danas, kad je meni toliko, pomislim kako je bila vrlo mlada. Dok je bila živa imao sam osjećaj kako je starija od mog oca puno više od četiri godine. Kako je starija i od njihove nesposobne majke koju je uvijek grdila. Kako je muškija od svih muškaraca koje sam znao, a ponajviše od svog jedinog brata koji mi je uvijek govorio da trebam biti muško.

Bilo mi je sedamnaest godina. Probudila me galama koja je dopirala iz njihove spavaće sobe. Očeve i majčine. Tamo se tada zatekla i Milanka. Ona je odlučila spavati na desnom krevetu, a majka je i dalje spavala na lijevom. Kreveti su bili spojeni. Otac je trebao spavati na kauču u istoj sobi. Tako je naredila Milanka jer joj je "braco mršav".

Otac je tada šapunuo svojoj ženi:

- Ovako ćemo dok je seka u gostima, a kad odemo ćemo po starom...

Iz sobe se čuo Milankin glas:

- Marš!

- Marš ti! – odbrusila joj je Marta.

- Ovo je kuća Markovića!

- Ja sam godinama ulagala u ovu kuću! Radila po dvije smjene. Vukla ko magarac! Dizala kredite! Nemoj me marškat! Nisam ja kuja! Nisam kurvino kopile!

Kuća nije bila toliko stara koliko je bila u lošem stanju. Majka je mogla u svom poduzeću podići vrlo povoljan kredit od čega bi se sagradila nova kuća. Da bi ga podigla trebao je bar dio okućnice s vrtom glasiti na njeno ime. Sve je bilo na ocu. On nije htio ništa prepisati na svoju suprugu.

Nije htio prepisati ni dio na svog sina Milana. Da podigne kredit da bi sa svojom suprugom kupio stan. Kad ga budem posjetio Milan će mi reći:

- Da je to učinio ja bih ostao u Novoplantu. Ne bih morao otići u Kanadu.

Odbio je to isto učiniti meni. Ali ja ga nisam ni molio. Znao sam da će me odbiti. Bila je to želja moje bivše žene Laure. Da se proda dio zemlje i kupi automobil. Da moji bar nešto učine za svog sina. Živio sam s Laurom u kući njenih roditelja. Moji nam nisu ništa dali kad smo se vjenčali. Čak su i prstenje kupili Laurini roditelji.

- Ništa neću da prodajem dok sam živ – ponavljao je moj otac. – Kad umrem sve će ostati mojoj djeci.

Svoju ženu nije spominjao. Ipak će i njoj ostati četvrtina. Zar je mislio da će je nadživjeti? Da će se rastati?

Nisu se rastali. Ona, njegova zakonita supruga, koja s njim nije živjela zadnjih jedanaest godina njihovog pravno važećeg braka, plakala je u crnini na njegovom pokopu.

Nisam htio ni doći na njegov pokop. Rekao sam ženi, s kojom sam tada bio u vezi, da ne želim vidjeti "lažnu ucivljenu udovicu."

Majka je drugi i posljednji put pobjegla od svog muža pred kraj rata. Otišla je kao izbjeglica u Nizozemsku. Dobila je tamo brzo takozvani A status, stan, pristojnu socijalnu pomoć od koje se moglo živjeti, a nakon pet godina i nizozemsko državljanstvo. Njen muž se u Bosni jedanaest godina nadao da će mu se supruga vratiti. Obećavala je to šest godina. Prvih pet godina od odlaska u Nizozemsku se nisu viđali. Komunicirali su telefonski. Slala mu je novaca cijelo vrijeme. Govorila je:

- Dala sam mu punomoć. Podiže moju penziju. Ni to nije zaslužio!

Nakon osam godina braka sam pobjegao od svoje žene. Razveli smo se nakon dvije godine od mog odlaska iz Osiona. Te sam dvije godine proveo s ocem u Bukaču. U njegovoj kući. Onda sam pobjegao i od njega. U Hrid. U Hrvatsku.

Tamo sam bio prvo podstanar. Potom kupio staru kuću na kredit. Pošto nisam bio u stanju adaptirati je, niti plaćati visoke rate i životno osiguranje prodao sam je. Opet otišao u podstanare.

Mislio sam da se nikad više neću vratiti u rodni grad. U Hridi sam upisan u Knjigu rođenih. I u Knjigu državljana.

One godine kad će umrijeti moj otac zatražio sam u Hridi svoj izvod iz knjige rođenih. Dali su mi ga ali su mi rekli da im donesem vjenčani list svoj roditelja. Da bi se upisali podaci o nacionalnosti mojih roditelja. Te su rubrike ostale prazne.

Tijekom svog osmogodišnjeg boravka u Hridi posjećivao sam svog oca u Bukaču svaka tri mjeseca. Ostajao bih s njim tjedan ili dva. Putovao bih deset sati vlakom ili autobusom. Nije bilo izravne linije.

Otac je smatrao da tako treba. Jer je Hrvatska bliža od Nizozemske. O Kanadi da ne govorimo. Mladen iz Nizozemske nije dolazio u Bukač devet godina od odlaska. Onda je stao dolaziti ljeti na dva tjedna. U to vrijeme s ocem skoro da nije ni govorio. Često bi spavao ne u očevoj, već u kući svog najboljeg prijatelja.

Milan je posjetio oca prvi put pet godina nakon odlaska u Kanadu. Nakon njegovog povratka otac mi se prvi put na njega požalio. Do tada je o njemu govori osamo najbolje. Posvađali su se preda mnom. Otac je smatrao da je kokošije meso, koje je on kupio, dobro a Milan da je loše. Onda je otac zašutio. Nakon pokojne sestre Milanke Milan je bio druga osoba koja je bila starija od njega.

Nisam imao stalni posao. Otac je mislio da mogu doći kad god hoću. Kad god me pozove. Posljednje dvije godine otac me često nazivao. Na moj mobitel. I u šest ujutro. Tražio da ga posjetim. Tvrdio da je teško bolestan.

Nalazi su mu bili prosječni za jednog sedamdesetogodišnjaka. On je pak tvrdio da ima rak.

Onda mi je dojadilo. Promijenio sam broj. Otac je nazivao u šest ujutro ženu s kojom sam bio dvije godine u vezi s čestim prekidima. Poručivao da ga posjetim. Mjesec dana sam se oglušivao na njegove pozive.

Tada mu je došla u posjet sestra Mileva. Tražila je za tu uslugu novac. Ostala s njim deset dana. Isplatio ju je moj brat Mladen.

Mileva će mi kasnije reći:

- Puna mu usta Milana i Mladena. I njihove djece. Tvoju nikad nije ni spomenuo. Mladen je dobar jer mu šalje novaca. Milan jer ga naziva svake nedjelje i pričaju po pola sata. Oni imaju kuće, a ti ne. Imaju stalni posao, a ti ne. Puno staža, a ti malo. U braku su, a ti nisi. Imaju fakultete, a ti samo višu...

Onda se otkrilo da je otac bio u pravu. Imao je rak. Bilo je to onog mjeseca kad mu se nisam javljao. Dijagnozu mi je saopćila Alenka, Milanova žena. Poslala mi e-mail poruku u kojoj je pisalo i ovo:

"I ti i Marta perete ruke! Samo se Mladen pokazao. On je svoga oca poslao na VMA. Platio je da se naprave pretrage. Doktori su rekli da će, ako se ne operira, živjeti još samo šest mjeseci!"

Otac je umro odmah poslije operacije.

Od svoje udaje za mog brata Milana Alenka je tvrdila da je njena majka "teško bolesna". Od odlaska u Kanadu svake godine je posjećivala svoje roditelje, sama ili sa svojom djecom. Govorila kako se nada da će majku vidjeti posljednji put.

Moj otac je umro, njena majka je i dalje živa.

Nakon Alenkine poruke sam odmah doputovao u Bukač.

Tamo sam u kući zatekao majku, Mladena sa ženom i djecom. Za nekoliko dana je došla i Alenka s djecom. Milan je poručio da nema novaca za put. Ipak će doći na očev pokop.

Bilo je ljeto. Majka, Mladen, očeve snahe i unuci su tijekom dana uglavnom provodili vrijeme u dvorištu. Otac je ležao u svom krevetu u dnevnom boravku, s kateterima. Nije mi bilo jasno zašto je od njih malo bilo koristi. Često me je zvao da mu promijenim donje rublje. Dolazio bih i da razgovaram s njim, ali on bi uključivao televizor, mijenjao programe na daljinskom ili rješavao križaljke.

Jednom se Milan požalio da je nestalo vode. Otac je psujući ustao i došepao do hidrofora koji se nalazio u dvorištu. Rekao je Mladenu da otvori vrata prostorije s hidroforom i rekao mu:

- Upali crveno dugme.

Milan i ja smo pregledali pogledom malenu prostoriju ali nismo vidjeli ništa crveno. Prekidač na zidu, pored vrata, bio je zelene boje.

Pomislio sam tada da je moj otac pogriješio. On koji nikad nije griješio. Da je mislio kako treba pritisnuti zeleni prekidač. Htio sam pritisnuti taj zeleni prekidač.

Ali nisam to učinio. Moj otac nikad nije griješio. Sigurno u toj sobici postoji i crveni prekidač. I dalje sam ga tražio pogledom.

- Makni se, budalo! – naredio mi je otac. – Ne smetaj! Kad si ti šta znao!

Onda je pritisnuo zeleni prekidač.

I tada sam prvi put rekao ono što mu nikad prije nisam rekao. Poslao sam ga u materinu. Ali rekao sam to tako tiho da me on sigurno nije čuo. Nije me ćuo ni Mladen.

Onda sam krenuo. Krenuo prema dvorišnim vratima. Čuo sam kako Mladen viče ocu:

- Kog vraga kažeš da je crveno kad je zeleno!

Otišao sam i cijeli dan lutao šumama. Okupao se u rijeci Bazgovici, prvi put nakon deset godina.

Vratio sam se navečer. Nitko me nije pitao gdje sam bio. Nitko me nije pitao što sam radio. Zar nitko nije primijetio da me cijeli dan nema? Zar sam mogao i dalje ostati vani? Zar sam se mogao vratiti u Hrid?

S kime je otac cijeli dan razgovarao?

Zaprepastio sam kad sam pročitao u vjenčanom listu mojih roditelja da su se vjenčali 16. siječnja. Govorili su uvijek da je to bilo 9 siječnja. Nikad taj datum nisu obilježavali, ali sam ga upamtio.

Baka Josipa, mamina majka, mi je više puta govorila:

- Susjeda Savka je računala kad ćeš se ti roditi. Tvrdila je da mora od vjenčanja do tvog rođenja proći godina dana. Ako ne prođe godina to znači da je Marta donijela kopile!... Prošla je godina i ti nisi bio kopile.

Rođen sam 14. siječnja.

Rekao sam majci kako sam iznenađenjem datumom njenog vjenčanja. Ništa na to nije rekla.

Ocu nisam ništa rekao. Znao sam što bi rekao. Da sam budala što taj datum smatram važnim u životu.

Zar sam kopile?

Otišao sam u sobu koja je nekad bila očeva i majčina. Na zidu više nije visjela fotografija s njihovog vjenčanja. Kad ju je otac sklonio? One godine kad je majka izbjegla u Nizozemsku. Izbjegla ne samo od rata već od njega. U listopadu 1995. Prije toga su proveli dvije godine zajedno. Dvije ratne godine.

Obećala je da će se vratiti čim rat prođe. Nije održala obećanje.

Fotografiju sam našao na tavanu. Zapravo to i nije bila fotografija već vješta montaža pojedinačnih fotografija oca i majke. Njihovo vjenčanje nitko nije fotografirao. Na njihovom vjenčanju nitko nije svirao.

Pažljivo sam osmotrio ozbiljnog oca. Sjećao sam se te fotografije, snimljene prije no što se oženio. Popravljena mu je frizura i dodana kravata. Nikad je nije nosio.

Majka na vjenčanju nije bila u bijelom. Nije nosila veo. Nije imala buket. Ni bisernu ogrlicu oko vrata.

Fantastični kolaž.

Očevo lice nije bilo retuširano. Pola moga lica. Moje namršteno čelo, guste obrve, moje ozbiljne oči... Ista budala kakav sam i ja uvijek bio.

Naida Mujkić

Međunarodni književni festival Pontes
(Krk, 23. 08. - 28. 08. 2008.)

Dnevnik

Prije trinaest godina Festival Pontes pokrenuli su Valerij Jurešić i Katarina Mažuran – Jurešić, s ciljem da se unaprijedi književni život u Hrvatskoj, te razvija komunikacija među izdavačima, teoretičarima književnosti, kritičarima i piscima kako ex-jugoslovenskog prostora, tako i onog evropskog. Festival se održava u gradu Krku, i do sada su u njemu uzeli učešće sudionici iz 23 evropske zemlje. Sastoji se iz nekoliko segmenata: radionice kreativnog pisanja u kojoj učestvuju pisci iz regiona pod ravnanjem Katarine Mažuran - Jurešić (Sudionici ovogodišnje Ljetne škole knjige izabrani su kroz natječaj na temelju kvalitete svojih radova. Na listi sudionika svoje sam ime pročitala na drugom mjestu.); zatim predavanja uglednih izdavača, profesora i teoretičara književnosti na temu knjige i književnosti; te, čini mi se, središnjim programskim dijelom festivala, "Večer s piscem". Poseban naglasak ovogodišnjeg festivala bio je na osnivanju novog udruženja neovisnih knjižara, te na sudjelovanju neovisnog knjižarstva u životu knjige.

Subota, 23. 08. 2008.

Tačno u 7 sati iz Tuzle krećem autobusom za Rijeku, odakle ću nastaviti put do Krka. Sa mnom putuje Fatima, moja bivša cimerica (ona piše pjesme, a ima lice mango djevojčice) i jedna od sudionica Ljetne škole pisanja. Prespavala je cijeli put, umotana u crveni čičkavi peškir.

U Krku nas u knjižari Pontes čekaju razdragana lica bračnog para Jurešić. Valerij nas autom vozi do apartmana, u koji se već smjestila mlada spisateljica iz Zagreba, Irena Rašeta.

Poslije dvanaestosatnog putovanja ne mogu dočekati da uskočim u pidžamu, no nemirna sam, more, zajedno s piscima na samo uzdah je do mene. Apartman

se nalazi na malome uzvišenju. Tek toliko da se ne čuje vreva uvijek budnoga Krka (iliti Nijemaca, Italijana, Poljaka...).

U 21, 30 sati upriličeno je zvanično otvaranje Festivala, u zidinama Kaštel. Jedva ustajem i sasvim uskom uličicom spuštam se u Strossmayerovu, odakle ću do kapije Kaštela.

Unutra, u polumraku vjetra i sitnih kišnih kapi, upoznajem ostatak ekipe: Sinišu Puača iz Sremske Mitrovice, Sinišu Bahuna iz Zagreba, Dragana Radovančevića iz Beograda, Bojana Vračarevića iz Brusa, te Mariju Škrlec iz Vinkovaca.

Festival otvaraju fragmenti iz monodrame "*Stanje nacije*" – Filipa Šovagovića, koji je spavao u apartmanu do našeg, čujem nekoliko dana poslije. Filip je jako simpatičan, ali teško svarljiv - zaključila sam slušajući bitistvovanje u ovim fragmentima. Užasno puše, i hladno je!

Nedjelja, 24. 08. 2008.

Budim se rano. Gotovo da i nisam spavala. Irena i Fatima hrkale su cijelu bogovjetnu noć. "*Od umora*" – kažu, ali ja mislim da hrču stalno.

U 10 sati, u Osnovnoj školi "Krk" (najšarenijoj pastel školi u koju sam ikada ušla!) Dejan Ilić, urednik iz Beograda, drži nam prvo predavanje, na temu: "Kako objaviti knjigu"; poslije "Što nakon objave knjige". Nakon Ilićevog iscrpno nadmenog i frustrirajuće realnog (uglavnom, vrtilo se oko toga da urednuku ne/treba vjerovati?; ljudi ne čitaju; nema velikih prijeratnih honorara, etc) predavanja, na redu je prva radionica pisanja.

Najprije se međusobno upoznajemo (čime se ko bavi, šta piše, koliko ima godina, i sl.), a potom nas Katarina podjeli u parove, i da nam slatko osmišljen zadatak koji se sastoji od toga da bismo u nekoliko kratkih rečenica trebali opisati svoj par. Važno je da napomenem da smo svaki dan radionice imali zadaću.

Prvi put smo trebali opisati nekoga s Pontesa. Ja sam se odlučila za jednu tehničarku: "*Ona živi u stanu sa ovalnim sobama, u koje nikad ne prodire sunce. Kosa joj se zato gnijezdi u krilu zemljane marame...*" – čitam sutradan. "*To je odlično. Ta djevojka je bolesna, blijeda, neosunčana, i baš ima problema. Svidja mi se ta ovalna soba. Baš lijepo simbolizuje ne'akvu zatvorenost*!" – kaže Katarina.

Marija piše o meni. Ne znam kako. Slabo smo razgovarale. Ali, piše lijepo, i to mi godi. Nekako me povezala sa šumama, izletima i filozofijom.

U pauzi između radionice i Večeri s piscem, vrijeme provodim na plaži, zajedno s Fatimom i Sinišom iz Sremske Mitrovice. Siniša radi u medicinskoj školi i objavio je prvu zbirku pjesama (Ex prazno):

Kad legne dete u meni
otkrijem senke zrelih višanja,
Pod jezikom osetim ukus
davnih sladoleda i pomislim:

Da li se i na tvome čelu
muklo sabiraju godine
u naboranu mešavinu
na vrhu okoštalog korneta,
koju u ogledalu jedva prepoznaješ...

"*Dok čitam ove tvoje pjesme, pomislim, kako ćeš jednog dana možda postati veliki sijedi pjesnik*" – smijem se. "*To i ja, isto mislim o tebi, samo te ne vidim sedu*" – odgovori mi vrlo ozbiljno Siniša.

Izmorena morem, pisanjem, šetnjom i još k tomu slabim snom, jedva tetu-ram do koktel bara "*Volsonis*". Smješten je u samom srcu Vela Placa – centra Krka . Na ulazu stoji tabla s natpisom *Secret garden (*otkrit ću ga poslije; kroz labirinte, među zidinama; opasan šljunkom, crvenim jastucima, i niskim rastinjem)*; votka 10kn*. Silazim niz ulaštene drvene stepenice. Cijeli prostor je obrastao kamenim gromačama opasanim čeličnim šipkama (da su ledeno studene osjetit ću prislonivši leđa o jednu). U lijevom kutu stoje prastari drve-ni ormari među koje se opružila crvenozelena ležaljka. Stalno sam čekala da neko od pisaca u nju uskoči! Ispred ormara pokrivena slabim svijećama izgre-bana škrinja je postavljena mjesto stola. S prednje strane (okrenuta publici) je ključaonica. Valjda ćemo se tako lakše oprostoriti unutar pisaca iza. Ova "katakomba" je najživopisniji prostor za održavanje književnih festivala koji sam ikada vidjela.

Večeras je na meniju druženje s hrvatskom pjesnikinjom Aidom Bagić. De-vedesetih godina Aida je bila aktivna feministica i učesnica antiratnog pokreta. Na prošlogodišnjem Festivalu bila je sudionica Ljetne škole pisanja. Nedavno je objavila svoju prvu zbirku pjesama "Ako se zovem Sylvia". Aida nam priča kako je oduvijek željela da piše/objavljuje poeziju, ali uvijek je prije bivalo nešto drugo; najprije rat, potom neprestana borba za ljudska prava, pa radionice krea-tivnog pisanja koje ona često posjećuje.

"*Vi ste Naida, ja sam Aida*" – dodiruje mi rame. "*Da*" – odgovorim. Razgo-varamo o Pontesu, Tuzli, poeziji, Sylviji, a onda osjetim da prestajem biti govor-ljiva, i uputim se "kući".

Ponedjeljak, 25. 08. 2008.

Ono oko čega se vodila neprestana rasprava tokom svih narednih dana na Festivalu, započelo je predavanjem Nednada Veličkovića iz Sarajeva. "*Sjedi i tipkaj po tastaturi. Gledaj u ekran, ne gledaj kroz prozor...*" – otprilike glasi prva rečenica kojom Nenad otpočinje da razvaljuje/ dekonstruira "Radionicu pisanja fikcije" Josipa Novakovića. On je odabrao neke fragmente iz knjige i pokazao nam kako su to zapravo skupine budalaština bez ikakvog, pa makar zamišljenog cilja. Bilo bi super sjesti pred računar, tipkati po tastaturi dok riječi kao plima u krčkim obalama dolaze bez trunke razmišljanja, preispitivanja vlastite svijesti i iskustva drugih.

"*Od književnosti se ne može živjeti*" – kaže Nenad. Inače, to pjeva svaki pisac kojeg sam srela na Festivalu. Jedne večeri, u Volsonisu, eruptirala sam: "*Igore, zašto ne kažete da se od književnosti može preživljavati? Puno je pozitivnije i opipljivije, te daje nadu mladim piscima*". "*Da, u pravu si*" – odgovori mi Igor Štiks, a zatim nastavi pričati o sebi.

Pontes je, zaključit ću u povratku, na nekom odmorištu blizu Zagreba, savršeno mjesto za razbijanje ideala o svijetu književnosti i onih koji pišu.

Poslije smo u radionici. Doručkovala sam, valjda iz neke humorne nostalgije, burek i sad sam užasno žedna. Neću je moći ugasiti ni cigaretama na plaži s pjesnikom Sinišom.

Ponovo smo uveče u "Volsonisu". Gost večeras je divni pjesnik iz Beograda: Tomislav Marković. On nam govori o angažiranoj književnosti, o Betonu, o tome da je studirao teologiju... No, srž (a srž je gdjegod da ode, kaže mi poslije Tomislav) večeri je njegova parodija na slavnu Bećkovićevu poemu "Ćeraćemo se još".

Bećkovićevom svijetu seoskih mudrolija i kvaziepske uzvišenosti, Marković suprotstavlja smjehotvornu igru psovki i seksa. Tomislav, potom, čita i neke druge pjesme u kojima se opsceno ruga srbijanskim funkcionerima.

Utorak, 26. 08. 2008.

Probudila sam se s grloboljom. Mora da je od soka, i neumornog brčkanja u predvečerje kad vjetar puše studeno.

Pred školom stoji Valerij. Čeka da se smjestimo, a onda otpočne predavanje na temu E-knjiga, Web 2.0, i ekonomija besplatnog. Valerij otvara kutiju s cijelom niskom tema, a koje su u vezi s ulaskom knjiga u virtualni svijet. Priča

nam o blogu i blogerima, o tome da oni, izgleda, čine zatvoreni krug, čitajući i inerpretirajući jedni druge, a i to je baš upitno. Potom nam priča o iznevjerenim očekivanjima objavljene knjige. "*Svaki autor drži to toga da je to što je on napisao, i objavio, epohalnog karaktera, no redovno knjiga naiđe na ravodušnost čitatelja. Zato su izmišljene promocije. Utjeha piscima*" – Valerij se stalno smije dok priča. Onda na red dolaze brojke E-svijeta, ali tu prestajem da slušam. Razmišljam o svojoj knjizi, njenom mladom životu, i pokušavam se sjetiti gdje sam vidjela najbližu apoteku.

Poslijepodne provodim na plaži. Rasjekla sam desno stopalo. Siniša ranicu ispire toplom vodom iz svog beživotnog ruksaka.

U "*Volsonisu"* se družimo s neobično dragom djevojkom iz Sarajeva, Lamijom Begagić. Ona nosi bijelu pamučnu majicu, i jedva da drži kapke otvorenim. Umorna je, kaže, i odmah mora nazad u Zagreb. Lamija je nedavno objavila zbirku priča "*Deset godina mature*", iz koje nam čita neke, njoj najdraže, odlomke. Kaže da piše o generaciji rođenoj 1975., i o tome kako je ona zaključila da je njima nekako bilo najteže u ratu.

Sutradan u caffeu "*Mambo"*, dok s Irenom, ispijam jutarnju kafu prije polaska u školu, čitam Lamijinu knjigu, i pokušavam razumjeti teškoću te generacije.

Pored toga što piše prozu, ona radi i kao u rednica u nekoliko dječijih časopisa (Palčić, Kolibrić, 5 Plus). Često ide u škole u kojima djeca još uvijek vjeruju u magiju pisanja, i u nadnaravne, magične moći pisaca. "*Poslije to s godinama iščezne. Odrastu."* – kaže Lamija.

Cijela ekipa je u "*Secret gardenu"*. Naručila sam medicu, ovdašnji specijalitet – loza s medom. Tomislav priča o tome kako piše, a ja se ibretim njegovoj hrabrosti, jer tamo gdje on živi čak se zbog manjih stvari puzalo u grob.

Ne ostajem dugo. Osjećam kako mi temperatura posvuda naglo kola.

Srijeda, 27. 08. 2008.

Jutros je toplo. Kupamo se u uvali iza malog crvenog svjetionika. Voda je hladna, ali godi mi. Od kad sam se razboljela stalno razmišljam o kući, roditeljima i Zlatku (On me, svaki put kad sam na rubu drugog ambisa, spretno uhvati i vrati u kontemplativan početak).

Danas slušamo predavanje Seida Serdarevića, urednika u izdavačkoj kući "Fraktura". Ne mogu da se sjetim o čemu nam je pričao. Znam da je bilo dugo, i dosadno.

Na putu sam do autobuske stanice, valja razervisati kartu nazad. Brzo je došla srijeda, mislim, šetajući uskom marinom. Još jedan dan, pa kući; bez pisaca, mora i reda ukusnih smokvi iza Frankopanskog samostana. Osjećam tugu, ali ona se gubi u simpatičnim dosjetkama Siniše iz Zagreba. Dragan besjedi kako nije spavao već punih petnaest godina. Njegovi pokreti su nježni, kao pokreti mlade nevjeste u ranu zoru poslije prve bračne večeri (patetično, znam, ali šta ću kad je Dragan zaista takav).

U "*Volsonis"* dolazim ranije nego inače. Igor Štiks se smješta u dobro nam poznatu stolicu, rezervisanu za goste. On je rođen u Sarajevu. Studirao je u Zagrebu, Parizu, a sada, već tri godine, odugovlači doktorsku disertaciju u Chicagu.

Njegov prvi roman "Dvorac u Romagni" preveden je na nekoliko jezika; isto bi trebalo da se dogodi i s drugim "Elijahova stolica". U pripremi je, kaže, njegova prva zbirka pjesama.

Potom nam priča o svojim putovanjima po raznim svjetskim promocijama: fascinirala me ona negdje u nekom dvorcu u Danskoj, a koja izgleda ovako: na prvom spratu se održava opštepoznato čitanje; na drugom pisac i čitaoci jedu tortu koja je napravljena u obliku piščeve knjige; na trećem spratu čitaoci leže po krevetima, pisac se smjesti među njih, i zajedno tako čitaju; na četvrtom je potpuni mrak u kome pisac jedva pod nekakvom baterijcom pročita nešto iz knjige.

Sve predhodne večeri Valerij kuka kako ne komuniciramo s piscima, i reda radi, da razbijem čamotinju, osmislim nekih pet pitanjaca. "*Ne znam, Naida, otkud poezija sad. Valjda je tako moralo biti*" – smije mi se Štiks. Valerij je zadovoljan. Podzemlje ori ovacijama.

Poslije je cijela ekipa u caffeu Kula, na obali. Da, svi, izuzev Dragana, koji je otišao da čita "Elijahovu stolicu".

Četvrtak, 28. 08. 2008.

Posljednji je dan Festivala. Nemamo predavanje. Samo radionicu pisanja.

Katarina nam (za rastanak, možda), nakon što je Siniša jedva pokrenuo školski moderni televizor, pušta svoje crtane filmove: "*Danica i jabuka*", "*Danica i lane*"...

– *Uvijek je, Danica i nešto* – kaže Katarina.

Čitam svoju posljednjiu zadaću, inspiriranu nekim detaljom s Krka (mene su inspirirali kamenčići!), a onda svratim do pošte poslati razglednice – ukrašene izrezbarenim suncobranima i poljupcima.

Prvi je dan, otkako sam došla, sunce za moju kožu prejako. Zato sjedim u hladovini, dok se ostali polaznici pisci znoje na suncu. Fatima i Irena su u vodi, smiju se i stalno nam mašu. Čitam neke prošlogodišnje brojeve "*Op.e*". Na plažu je došla i Gordana, studentica na Pravnom fakultetu u Osijeku koju sam upoznala predhodne noći u "*Volsonisu"*. Imaginarno je lijepa, pa bi svi s njom da se druže.

Tomislav odlazi danas, bolestan je i ukisao. Opraštamo se uz fini krčanski čaj.

Večeras u "*Volsonisu"* sa nama sjedi Robert Perišić: književni kritičar-kolumnist "Feral tribunea" i "Globusa". No, književni status ponajviše je stekao svojim knjigama priča: *Možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas* i *Užas i veliki troškovi*. Prije priča Robert je objavio zbirku pjesama *Dvorac Amerika*.

Kaže da slika stanje s kojim se njegova urbana generacija suočava, i da njegovi junaci brinu o egzistencijalnim problemima.

Opraštam se s ekipom. Valja se naspavati. Sutra me čeka naporan dan.

Petak, 29. 08. 2008.

Sunce još nije izašlo. Na autobuskoj sam stanici. Gužva je, ali Fatima opet srče smokve mjesto gorke šalice kafe. Posljednji put se osvrćemo po starim zidinama Kaštel.

Festival Pontes je sjajno osmišljena književna manifestacija! Pa, još je na moru. Mi, eto, u BiH, imamo mrvicu mora, ali je zato bujno obraslih zidina na pretek.

Melida Travančić

Igra bespomoćnih

RASPADANJE

Prašina sam,
a mrtva još nisam.

Sjenka lebdi visoko
nadajući se smiraju.
Još samo dvije stvari za nju postoje:
blijeda svjetla gradske rasvjete
i zgužvana plahta pored uzglavlja
u kojoj su sakupljeni njegovi mirisi.

Onaj koga čeka - umro je,
ovaj put bez želje za vaskrsnućem.

*
* *

STVARI JEDINSTVENE NAMA

Svijeća,
obična bijela svijeća,
topim se,
curim,
hiljadu sam vrelih kapi.

Sjećaš li se
kako smo kao djeca
voljeli zagnjuriti prste
u ostatke nekada velike dive,
posmatrajući u njima
otiske svojih prstiju...?

Divne li radosti!

*
* *

KONKURS ZA DJEVOJKU IZ SNOVA

Budućnost mi liči na razjapljene ralje ajkule
koja žudi da me proguta.

Sadašnjost je jednostavno
nepodnošliva
i ne dozvoljava mi da se ostvarim.

O prošlosti ti neću govoriti.

*
* *

PUTOVANJE MIMO SVIJETA

Spakovala sam cijeli život
u jedan kofer,
za pola sata ispričala ti
sve o sebi,
sada, evo, čekam
da onaj smiješni čovječuljak
pištaljkom označi polazak voza.

Uradit ću to kako
je uradila i Ana Karenjina.

Lice mi u gužvi gubi sjaj,
postaje neprimijetno,
srce luđački lupa.

Ah,
zaboravila sam ti reći:
u posljednjoj ladici mog ormara
ostavila sam ti par fotografija
sa božanstvenim osmijehom.

Znam:
takvu si me volio.

*
* *

IGRA BESPOMOĆNIH

Svijet,
ja u sredini,
oko mene vise portreti:
krokodil,
slon,
žirafa,
muha,
mrav,
žena,
muškarac -
rođeni smo da budemo nešto.

Ležiš pored mene,
zijevaš,
češkaš se po glavi,
a ja se pitam
da li si stvaran?

NESREĆA

u mračnoj prostoriji
sama

jedino što čujem
kapi su vode
koje padaju
iz pokvarene česme
dobuju po limu sudopera

i čine me nervoznom

*
* *

HORMONI

Probudio se vulkan u meni,
tijelo ključa
i jedva čeka muškarca poput tebe,
drugačijeg od drugih.

Skoči!
Samo ti možeš ugasiti
rasplamsalu neman.

Poslušan,
sada si samo hrpica crnoga praha
u koju umačem vlažni prst
i ispisujem retke svojih pjesama.

*
* *

TRAG

najljepša stvar na svijetu je
svaliti se na udobni krevet,
ležati cijeli dan,
vlažeći usne sokom od narandže.

s vremena na vrijeme
zažmiriti
i poželjeti poneku želju.

*
* *

POZITIVNA STRANA

čaša vode
nalivena do pola
ti i ja
izvrnuti naopačke
govoriš da si ljepši
potvrdno kimam glavom

muškarac za susjednim stolom
lijeno se smješka
izgleda karikaturalno

ni polugolo tijelo konobarice
više ne izaziva
raspaljivanje mašte

monotona svakodnevnica
izaziva želju da se vratim
krugu kojem prirodno pripadam

*
* *

KLAUN PREPUKLOG SRCA

Ispred tvoje fotografije stojim naga
u nadi da ćeš me opet poželjeti.

Skamenjenog pogleda posmatraš
balerinske pokrete,
propet ću se
visoko, visoko, visoko.

š š š š š š š

Nemoj mi, molim te, reći da izgledam
groteskno.

Selma Kopić

Slagalica

Selma Kopić rođena je 1962. godine u Tuzli. Završila je Pedagošku akademiju u Tuzli, Odsjek za sh-hs jezik 1986. godine. Radi kao nastavnik u OŠ "Sjenjak" Tuzla. Sudjelovala na seminarima iz oblasti unaprjeđivanja odgojno-obrazovnog procesa.

Piše pjesme za djecu i pripovijetke. Autor udžbenika za bosanski jezik.

Dobitinca je treće nagrade *Mak Dizdar* za neobjavljenu zbirku poezije na manifestaciji Slovo Gorčina 2008. godine u Stocu.

Donosimo nekoliko pjesama iz nagrađene zbirke "Slagalica".

*
* *

One
koji je najviše zavređuju,
ljubav nikad ne usreći.
Nada
da će nas ljubav usrećiti,
donosi samo tugu.
Kad ljubavni plamen
umire,
dim uđe u oči.
Poslije ostane
samo velika praznina
koja boli svaki put
kad zapuše vjetar.

*
* *

Samo to
što smo u prošlosti
doživjeli nevrijeme,
ne smije nas spriječiti
da se izložimo
prirodnim silama.

Moramo se riješiti
zaštitnih slojeva
koje smo predugo nosili.

Nije bitno
kakvo je vrijeme,
nego s kim smo
kad izađemo napolje.
Uredu je voljeti,
uredu je biti zaljubljen!
Čega se svi boje?
Šansi, rizika, obaveza?

Ništa što vrijedi,
Nije lako postići.

Ne možemo neprestano misliti:
“Šta ako?”
Opustimo se
i uživajmo.

Jer
život ponekad zna
ispasti
prava zabava.

*
* *

Snovi mi se
nisu obistinili,
ali drago mi je
što sam ih imala.

Plakala sam
jer nisam osjetila
ništa.

Izbrisala sam sebe
tiho,
iza zatvorenih vrata.

Možda sam samo
bila umorna
od slijepih ulica.

*
* *

Život shvataš
tako ozbiljno
i držiš se podalje
od strasti.
Razmišljaš
kao zatvorenik.
Bijel si kao snijeg,
a razmišljaš kao rob.
Prestao si
da želiš da trebaš.
To čini
veliku razliku u svijetu.

Tako si sumnjičav.
Šta ti je to svijet učinio?
Ne želim te vrijeđati.
Već znaš
šta nije uredu s tobom:
nemaš hrabrosti
da ostvariš svoje snove,
pa ostvaruješ tuđe.

*
* *

Ti ništa ne shvataš.
Ja shvatam da sam sama.

Na greškama se uči,
ali se zbog njih često i umire.

Nikada neću činiti iste greške:
biti žena koja previše voli.

Tjeraš me da mislim
na zaboravljene stvari.

Ponos prikriva
mnoge grijehove.

Nije mi ništa.
Samo, srce ne prihvata dobro
loše vijesti.

Bježi dok niko ne gleda!

Sad će ponoć.
Idi
dok se nisi pretvorio
u bundevu.

Nije svako dobrodošao
u moju kuću.
Ako svakog jednako ugostim,
onda niko nije poseban.

*
* *

Žene uši imaju
i kad ništa u glavi
nemaju.

Muškarci
treba da znaju
da žene se kroz uši
osvajaju.

Staromodna sam.
Volim muškarce
koji govore.
Izvucimo iz zaborava
razgovore.

*
* *

Osjećam
kako me osvaja
ljubav prema tebi.
Nikada prije
nisam osjetio takvo što.

Volim tvoje korake,
tvoju kosu.
Zaljubljen sam u tebe.

Volim te neizmjerno.

Nisam ni primijetio
boju ovog voća.
Teško mi je naći riječi.
U jednom trenutku
govorimo o boji voća,
u drugom o ljubavi.
Kako se to dogodilo?

*
* *

Ti možeš da
ostvariš sve što poželiš.
Znaš to, zar ne?
Nemoj to propustiti!
Imaš li hrabrosti,
ništa nije nemoguće.
Budi osoba kojoj se ne tuguje.
Misli na lijepe trenutke
i njih pamti.
Ništa njie zapisano u kamenu.
Ništa se ne događa
bez tebe.
Pred tobom je dalek put
jer
ptice neće
same sebe promatrati.

Kako ćaš išta naučiti
ako tlo ne osjetiš?
Ko će slušati drveće
kako šapuće?
Ako tvoja mliječnobijela ramena
ne mogne grijati,
zbog koga će sunce sijati?

*
* *

Moja sirota, draga,
slatka, sijeda,
dobra majka.

Kad god mi razbije ego
i učini da se osjećam bijedno,
to čini
sa dna srca
svoje
duboke ljubavi.

*
* *

Lako je prepoznati usamljene:
to su oni koji tepaju
svojim biljkama,
šapuću tajne
kućnim ljubimcima, svađaju se
sa televizorom...
Najusamljeniji su oni
koji razgovaraju
sa ljudima
kojih više nema.

Katarina Dalmatin

Fertilio D., Bettiza E., (2001) *Arrembaggi e pensieri. Conversazione con Enzo Bettiza,* Milano, Rizzoli. 264. str.

Knjiga *Arembaggi e pensieri,* objavljena u ožujku 2001. godine, predstavlja niz intervjua koje je Dario Fertilio obavio s E. Bettizom tijekom posljednjih mjeseci 2000. godine. U završnom poglavlju knjige naslovljenom *Postfazione dopo vent'anni di intervista ideale* Fertilio naglašava kako je njegov interes za Bettizu započeo još davnih sedamdesetih godina nakon čitanja romana *Il fantasma di Trieste.* Naime, od tog vremena Bettiza je svom mlađem kolegi predstavljao neku vrstu intelektualnog i duhovnog vodiča, jer je u njemu uspio pronaći model dalmatinskog i srednjoevropskog (po vlastitom izboru!) intelektualca kojemu su oduvijek bili strani nacionalizmi svih predznaka te koji je uvijek bio sposoban prihvatiti i asimilirati različite i kontradiktorne komponente svog književnog, političkog i kulturnog bića u suvislu cjelinu. Fertilio naglašava kako su knjige *Il mistero di Lenin* objavljena 1982. godine te brojni članci izašli u "Corriere della Sera" a kasnije sakupljeni i objavljeni u knjižici *Via Solferino,* razotkrili talijanskoj javnosti sve perfidnosti i ideološke zamke boljševizma a time posredno izvršile i velik utjecaj na njegove osobne stavove o tim političkim temama.[1] Zbog toga taj dugo priželjkivani intervju predstavlja krunu dugogodišnjeg unutarnjeg dijaloga učitelja i učenika koji je otpočeo davnih sedamdesetih godina, nastavio se u osamdesetima, da bi u devedesetima kulminirao s *Egzilom,* knjigom koja je autoru uvelike upotpunila Bettizin psihološki i književni portret (Fertilio, 2001:245-251). Emotivni ulog kojeg autor na taj način neizostavno unosi u dijalog s Bettizom opravdava ciklič-ku strukturu knjige. Naime, za razliku od drugih knjiga-intervjua koje su obično

[1] "Non a caso, intervistando Bettiza dal vivo ho ritrovato tante espressioni che allora, quasi inconsciamente, avevo assorbito da lui (la "censura morbida", "l'homo bolscevicus") al punto da non riuscire più a distinguerle da me stesso, avendole fatte mie" (Fertilio, 2001:247).

posvećene jednoj dominantnoj temi, u ovoj se knjizi u osam poglavlja obrađuju najrazličitije teme, od političko-ideoloških, kulturoloških do povijesnih.

Austro-Ugarska kao model Europske Unije i njena uloga u formiranju nacionalnog identiteta dalmatinskih Talijana[2]

U prvom poglavlju (Fertilio, 2001: 9-39) Bettiza pokušava razlučiti različite komponente njegova složenog nacionalnog i multilkulturalnog identiteta.[3] Fertilio ga opisuje kao čovjeka mnogih domovina te ga poziva da pobliže pojasni izjavu u kojoj je jednom priznao da se osjeća prvenstveno Dalmatincem, zatim Europljaninom, u kulturološkom smislu Talijanom, ali etničkim nasljednikom N. Tommasea.[4] Svoje odrastanje u višenacionalnom obiteljskom okruženju Bettiza opisuje kao neku vrstu etničkog somnambulizma u kojem se njegova slavenska strana hranila majčinom krvlju i dojiljinim mlijekom,[5] dok se talijanska odgajala na kulturi njegova oca i muških srodnika. Njihovo dvojezično talijanstvo je, međutim, u velikoj mjeri bilo određeno austrougarskim obrazovanjem, te on stoga opetovano ističe njegovu kohezivnu ulogu u formiranju jednog kompaktnog multikulturalnog i multietničkog identiteta.[6] Prema njemu je Austrougarska monarhija, koja je u svoje vrijeme bila ne samo najprostranija europska država nakon Rusije, već i "drugo slavensko carstvo poslije ruskog"[7] predstavlja svojevrsnu prasliku[8] Europske Unije koju Europljani danas nesvjesno pokušavaju rekonstruirati na njenim ruševinama i prema njenim obrascima. Raspadom Carstva nakon Drugog svjetskog rata započinju i raskoli unutar Bettizine obitelji koja djelomično uzima talijanske isprave a djelomično jugoslavenske, čime započinje svojevrsna dekadencija te ugledne splitske obitelji.

---

[2] O važnosti Austro-Ugarske Monarhije u kreiranju nacionalnog identiteta Talijana iz pograničnih područja Bettiza progovara opširno u *Tršćanskom fantomu* i *Egzilu*.

[3] O tim pitanjima Bettiza podrobno govori i u *Egzilu.*

[4] "Tu stesso hai confessato di sentirsi 'prima dalmata, poi europeo, infine culturamente italiano, però etnicamente tommaseano'" (Fertilio, 2001:9).

[5] Majka Enza Bettize bila je po nacionalnosti Crnogorka, rođena na otoku Braču. Njegova pak dojilja, s kojom je bio jako emotivno povezan sve do ranog puberteta i koja je u većoj mjeri utjecala na njegovo emotivno i psihološko sazrijevanje bila je po nacionalnosti Srpkinja iz sela Kričke kraj Drniša.

[6] Svog oca Bettiza u *Egzilu* učestalo opisuje sintagmom "homo austriacus", želeći naglasiti kako je ta sintagma u sebi uključivala cijeli niz osobina, od uglađenosti i primjerenih navika do prilagodljivog i aristokratskog načina mišljenja ali je istovremeno isključivala bilo kakvo nacionalno isticanje. (Bettiza: 2004:32)

[7] "Era pure, come diceva Scipio Slataper, "il secondo impero slavo dopo quello russo". (Fertilio: 2001:10,11).

[8] "Del resto l'impero dell'Austria-Ungheria era una continuazione coerente di quel medioevale Sacro Romano Impero di lingua germanica che rappresentò e costituì, esso stesso, una Paleoeuropa riunificata tra forma culturale latino-romana e i nuovi regni emergenti d'origine barbarica" (Fertilio, 2001:146).

U kontekstu aktualnih političkih tema, zanimljiva su Bettizina razmišljanja o političkom sustavu Europske Unije (Fertilio, 2001:155-170), čije je funkcioniranje imao prilike upoznati "iznutra", kao europski parlamentarac u Strassbourgu i Bruxellesu. U obavljanju te funkcije najviše ga je razočarao nedemokratski i centralizirani način upravljanja Europskom Unijom u kojem je sva vlast koncentrirana u rukama Vijeća ministara, tijela koje odlučuje potpuno neovisno, i koje nije odgovorno Parlamentu, osim u nekim potpuno nebitnim pitanjima. Skupština u Strassbourgu podsjeća Bettizu na Dumu u Carskoj Rusiji čija je uloga bila isključivo savjetodavna. On gorko zaključuje da današnja ujedinjena Europa najviše nalikuje na monarhiju koju se u manjoj mjeri može parlamentarno-demokratski usmjeravati nego što je to bilo moguće u Austro-Ugarskoj Monarhiji (Fertilio: 2001:149). Također ističe kako ostvarenje europskog projekta koče prvenstveno velike države, u prvom redu Engleska i Francuska, koje se lažno pretvaraju da vjeruju u Europsku Uniju kako bi mogli ostvarivati korist na slobodnom europskom tržištu i lakši pristup energetskim resursima, koristeći sve prednosti koje europski sustav omogućuje velikim i moćnim državama.

Književni uzori

Premda bi rijetki književni kritičari Bettizu svrstali među srednjoeuropske pisce,[9] on se svojim književnim senzibilitetom, obrađenim tematskim područjima te stilskim karakteristikama nedvojbeno upisuje u srednjoeuropsku književnu tradiciju. Stoga nije čudno što on kao svoje najveće književne uzore, uz velike ruske pripovjedače Tolstoja i Dostojevskog, navodi Musila i T. Manna. Musilov *Čovjek bez svojstava* i njegovo ideološko-filozofsko anticipiranje postmodernog kaotičnog svijeta, Bettizi je poslužio kao model u stvaranju vlastite konstrukcije "totalnog romana", tj. djela koje bi vodilo računa o svim novinama ostvarenim u različitim modelima romana dvadesetog stoljeća.

Kao svojevrsnu opoziciju Musilu, Bettiza spominje svoje divljenje prema Kunderi i Nabokovu. Naime, zbog "opsjednutosti" detaljima i virtuoznosti u njihovu literarnom prikazivanju, njihova djela za Bettizu predstavljaju nepremašene stilske uzore (Fertilio, 2001:221-223). S druge pak strane, zbog programatskog odbacivanja "velikih sistema" i koncentracije na fragmentarnost ona predstavljaju svojevrsnu postmodernu larpurlatističku reakciju na dvadesetostoljetne totalitarne ideologije, i kao takva, unutar Bettizinog recepcijskog vidokruga funkcioniraju kao poetički i svjetonazorski kontrapunkt tradiciji velikih romana L. Tolstoja, T. Manna, i Musila (Fertilio, 2001:224-225).

Od talijanskih autora Bettiza oduševljeno govori o Sabi i Svevu, a kao svojevrsni paradoks spominje i svoje divljenje prema Guidu Pioveneu. Po njegovu

[9] O pokušaju definiranja srednjoeuropskog književnog kruga vidi opširnije u M.Machiedo, *Quale Mitteleuropa*, u Atti del Secondo Seminario Internazionale Interdisciplinare Pécs, 2002.

mišljenju, taj je pisac, zbog političkih grijeha nepravedno zanemaren u talijanskoj književnoj kritici, unatoč neospornim esejističkim i stilskim kvalitetama. (Fertilio, 2001:67-72). Njegovu kontradiktornu ličnost i djelatnost Bettiza opisuje kroz opoziciju kukavičkog i nestabilnog moralnog kodeksa i superiorne inteligencije.[10] Iako ga naziva nespokojnim i grešnim sinom stoljeća[11] odaje mu počast na hrabrosti s kojom se u svojim djelima obračunao s grijesima iz prošlosti, te na smjelosti koju je iskazao u promoviranju mladih pisaca. Naime, upravo je on predstavio Bettizinu knjigu *La campagna elettorale* na kongresu u San Pellegrinu, što je u ono vrijeme, s obzirom na njen eksplicitni antikomunistički sadržaj, predstavljalo nesvakidašnju nekonformističku gestu. Zajednički rad na osnivanju dnevnika "Il Giornale nuovo"[12] omogućio mu je da bolje upozna tada već ostarjelog Piovenea, kojeg je teška i iscrpljujuća bolest fizički uništila, ali i zadivljujuće osnažila u moralnom smislu. Temeljitu preobrazbu u zadnjim godinama života Bettiza objašnjava potpunim razočaranjem u sve književne, filozofske, moralne i političke vrijednosti u koje je Piovene dotada vjerovao.[13]

T. Mann

Kako obitelj predstavlja nezaobilaznu pozadinu većine Bettizinih djela, neizbježno se nameću sličnosti s Mannovim romanom Buddenbrookovi. Uistinu, Bettiza priznaje da je to djelo odigralo veliku ulogu u njegovom književnom i duhovnom formiranju jer je preko njega spoznao koliku ulogu u formiranju pisca dvadesetog stoljeća može odigrati 19-stoljetni obiteljski ambijent koji ga je iznjedrio (Fertilio, 2001:18,9). Osobito su ga se dojmile određene strukturalne, organizacijske i psiho-

[10] "La natura di Piovene era estremamente complessa. Egli era al tempo stesso pusillanime d'animo e orgoglioso di mente, indubbiamente difettava di coraggio civile, il suo talento straordinario non era sosenuto da una robusta spina dorsale etica. La sua coscienza mi appariva sempre vibratile e come spaventata. Portava su di sé il peso di tuttele contraddizioni della grande intelligenzija europea tra le due guerre, vi si avvoltolava dentro non sapendo come uscirne" (Fertilio, 2001:69).

[11] "Indubbiamente, come altri intellettuali europei della sua generazione, anche Piovene era stato, nel male e nel bene, un irrequieto e fallibile figlio del secolo. Con una differenza, però, testimoniata nell'alta e quasi violenta risposta data a se stesso nella *Coda di Paglia:* che lui osava vendicarsi delle proprie trascorse debolezze, rovistandole e trafiggendole in pubblico, mentre altri suoi coevi autorevoli, ma più astuti, si contentavano di rimuoverle e seppellirle nella stiva dell'oblio" (Fertilio, 2001:70).

[12] Dnevnik "Il giornale nuovo" utemeljio je 1974. godine Indro Montanelli nezadovoljan konformističkom politikom dnevnika "Corriere della Sera". Njemu su se pridružili i ugledni talijanski i strani novinari, književnici i kulturni djelatnici kao što su E. Bettiza, E. Corradi, G. Piovene, E. Ionesco, R. Aron i F. Fejto.

[13] Takvu ocjenu potvrđuju i njegove posljednje riječi upućene Bettizi nekoliko dana prije smrti: "Se dovessi rinascere, non scriverei mai più un libro e nemmeno un articolo" (Fertilio, 2001:73).

loške karakteristike koje su Buddenbrookovi dijelili s Bettizama. One prvenstveno proizlaze iz činjenice da su obje obitelji predstavljale građanske i poduzetničke dinastije u svojim sredinama što je uvjetovalo razvoj nekih zajedničkih ekonomskih, intelektualnih i svjetonazorskih poticaja. Mladi Bettiza je tako ostao osupnut sličnostima dvaju obiteljskih kuća koje su na sličan način tvorile jednu cjelinu sa zdanjima tvrtke, uredima, magazinima i konjušnicama. Na taj se način u objema obiteljima na sličan način kult rada dubinski prožimao s kultom života. Dvije obitelji povezuje i zajednička tema dinastičke dekadencije koja u Mannovoj obitelji započinje pogubnim interesom jednog od njenih članova za Schopenhauera. U Bettizinoj obitelji stric Marin se na sličan način posvećuje filozofskim proučavanjima zbog kojih naposljetku potpuno zanemaruje obiteljske poslove. Mnogi od tih dinastičko-građanskih elemenata našli su svoje mjesto u karakterizacijama pojedinih likova u *Tršćaskom fantomu* i *Moskovskim prikazama (Fantasmi di Mosca),* te izravnije u autobiografskoj formi u *Egzilu.* Mann je svojim djelom *Čarobna gora* izvršio i značajan utjecaj na formiranje Bettizinih političkih stavova (Fertilio, 2001:58). U tom je kontekstu osobito značajan lik isusovca i ideologa Lea Naphte koji u romanu veliča efikasnost vertikalne hijerarhije Katoličke Crkve te opravdava Inkviziciju i tekovine najmračnijeg srednjovjekovlja i na taj način navješćuje pojavu totalitarnog komunizma. Prema Bettizi, Naphtin lik predstavlja model "crvenog isusovca", kojeg odlično utjelovljuje inteligentni i ambivalentni marksistički filozof György Lukacs.

Pitanje jezika

"Qualcuno come Montanelli dice, con benevola ironia, che la mia lingua è come una bella traduzione da un idioma straniero" (Fertilio, 2001:217).

Bettizza smatra kako njegov talijanski jezik ustvari predstavlja rekonstrukciju različitih filoloških impulsa koji proizlaze iz raznih slojeva njegove semantičke podsvijesti. Naime, njegova se izvorna dvojezičnost već u djetinjstvu obogatila odličnim poznavanjem njemačkog jezika, da bi se kasnije njegove lingvističke kompetencije proširile i na ruski, francuski i engleski. Iako njegov stilski ideal teži kristalnoj jasnoći izraza, u njemu se neizbježno ogledaju sugestije i tragovi oblika iz drugih jezika koji su ga duhovno i književno formirali. (Fertilio, 2001:217-218). Ovdje Bettiza povlači paralele sa I. Svevom koji se također, umjesto direktnog prijevoda s njemačkog, trudio stvoriti tršćanski dijalekt u toskanskoj verziji, kako bi na njegovoj osnovi izgradio svoj vlastiti jezik prema sintaktičkom uzoru njemačkog jezika.

Koncept Dalmacije (Ilirije) bez vlastitog identiteta i njeno mjesto u opusu E. Bettize

Upitan da se izjasni o ideji "multikulturalnog dalmatinstva" koje bi predstavljalo neku vrst mikro-identiteta na lokalnoj razini, Bettiza ističe kako je takav koncept

moguć samo kroz niz proturječnih definicija (Fertilio, 2001:24). Naime, on se u svom pisanju uvijek vraćao na temu Dalmacije (ili Ilirije kako je on metaforički voli nazivati) bez vlastitog identiteta ili "Dalmacije bez svojstava" pokušavajući odgonetnuti da li se radi o njenom stvarnom postojanju ili tek o pukoj metafori nečeg što se moglo ostvariti, ali nije. Naposljetku priznaje da dijeli mišljenje kako je Dalmacija uistinu postojala kao kolektivni[14] identitet, međutim, način njena postojanja i izražavanja bio je tijekom povijesti previše shizofren i kontradiktoran da bi preživio pojednostavljene nacionalne podjele čime ga podsjeća na koncept Musilove Kakanije. Ovdje treba iznijeti opasku koja se tiče izbora "poznatih Dalmatinaca" čije sudbine Bettiza uzima za primjer prilikom formiranja svojih hipoteza. Naime, Bettiza navodi Dioklecijana, Justinijana, sv. Jeronima, Marca Pola i Tommasea kao ličnosti koje su obogatile povijesne i kulturne tijekove drugih naroda jedva sačuvavši spomen na vlastito dalmatinsko podrijetlo.[15]

Ukoliko čak i zanemarimo da se u slučaju cara Justinijana i Marca Pola radi o grubim previdima i povijesnim falsifikacijama,[16] izbor preostale tri ličnosti povlači za sobom neka neizbježna pitanja. Naime, unatoč neosporne važnosti cara Dioklecijana kao graditelja palače iz koje se kasnije razvio grad Split, veliko je pitanje može li se on smatrati Dalmatincem s obzirom da je njegovo porijeklo još uvijek obavijeno velom tajne,[17] te da je u Palači proveo samo zadnje godine svog života nakon abdikacije. Već sama činjenica da čak četiri ličnosti iz navedenog niza od sveukupno sedam[18] pripadaju povijesnom razdoblju prije doseljenja Slavena na područje bivših Ilirskih pokrajina govori o visokom stupnju neobjektivnosti ovakvog pokušaja definiranja "dalmatinskog plurikulturalizma". Naime, svaka rasprava o plurikulturalizmu u Dalmaciji bez navođenja ličnosti poput M. Marulića, I. Gundulića, M. Držića, P. Zoranića i ostalih hrvatskih autora otkriva visoku razinu neupućenosti i povijesne nekompetencije. Jer govoriti o dalmatinskom identitetu na način da se preskoči razdoblje od tisuću i četiristo godina, koliko dijeli Tommasea od sv. Jeronima ili petstopedeset koliko ga dijeli od Marca Pola, posredno može

[14] Iako Bettiza ne rabi pridjev nacionalni, iz konteksta se može naslutiti da pod kolektivnim identitetom podrazumijeva i nacionalne oznake.

[15] U njihovim sudbinama otkriva bizaran oblik nacionalizma, koji nije afirmativan već izrazito samodestruktivan i proturječan. (Bettiza, 2001:24).

[16] Car Justinijan je naime rođen u gradu Tauresiumu (na području današnje Srbije) a umro Konstantinopolu. Njegova jedina veza s Dalmacijom se sastoji u činjenici da je za vrijeme svoje vladavine uspio proširiti bizantsku vlast na cijelu rimsku Iliriju što međutim nije dovoljno da ga se uvrsti među "Dalmatince". Što se pak tiče Marca Pola, njegovo porijeklo nije ni izbliza razjašnjeno. Unatoč određenim povijesno neutemeljenim aspiracijama da se grad Korčula predstavi kao njegov rodni grad, treba naglasiti da se jedina njegova dokazana veze s Korčulom odnosi na njegovo zatočenje u tom gradu. Naime 1298. Marco Polo je bio zarobljen u sukobu đenoveškog i mletačkog brodovlja kod otoka Korčule nakon čega je prebačen u tamnicu u Genovi gdje je napisao svoj poznati *Il Milione.*

[17] Povjesničari do danas nisu pronašli podatke o njegovu rodnom gradu. Iako mnogi pretpostavljaju da je rođen u Saloni, o tome ne postoje nikakvi dokazi.

[18] Uz već navedene ličnosti, u istom kontekstu se spominju još i Supilo i Trumbić

upućivati samo na činjenicu da autor u četiristo godina venecijanske vladavine u Dalmaciji nije uspio pronaći autora vrijednog pažnje na talijanskom jeziku. U tom kontekstu treba kritički prevrednovati i Tommaseove političke i jezične ideje koje Bettiza često citira u svojim izjavama a koje su očito formirale većinu njegovih stavova o ovim pitanjima. One se, naime, mogu uzeti u razmatranje tek kao jedan od mogućih interpretacijskih putokaza, ali nikako i kao jedini ključ razumijevanja kompleksnog dalmatinskog povijesnog i kulturnog konteksta.

Slavenski svijet u Bettizinu književnom stvaralaštvu

Slavenski svijet je zaokupljao Bettizu još od njegovih prvih književnih pokušaja što nije ni čudno ako se uzme u obzir njegovo dvojno podrijetlo i činjenicu da je u osamnaestoj godini bio prisiljen napustiti splitski ambijent svog djetinjstva i otići u Italiju. Novinarska karijera ga je početkom 60-tih godina odvela u Moskvu čime je započelo ponovno uranjanje u slavenski svijet njegova djetinjstva. Ključnu ulogu u povratku svojim slavenskim korijenima odigrao je ruski jezik u kojem Bettiza otkriva brojne sličnosti sa hrvatskim, što ga je navelo na proučavanje davnog Križanićevog filološkog pokušaja stvaranja jednog panslavenskog jezika. Boravak u Moskvi označio je njegovo definitivno izlječenje od dugogodišnjih neuroza koje su ga pratile od egzila te mu omogućio korisne i neprocjenjive uvide u važnost kontinuiranog kulturnog okruženja u ostvarenju psihičke cjelovitosti pojedinca. Međutim, s druge strane spominje i "konradovski" rizik koji prijeti zapadnjacima od pretjerane "rusifikacije", asimilacije u toj ogromnoj euroazijskoj zemlji koji često vodi do gubitka identiteta.

Totalitarne ideologije dvadesetog stoljeća

U drugom poglavlju, naslovljenom *Buoni maestri, cattivi maestri,* Bettiza donosi svoja razmišljanja o korijenima totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća čije začetke pronalazi već u "benignim" utopijskim projektima[19] Campanelle i Mora, kao i u djelatnosti niza angažiranih intelektualaca u Francuskoj od J. J. Rousseau-a[20] do J. P.

[19] "Lo ha messo in evidenza Perluigi Battista in *La fine dell'innocenza*. Se leggiamo Platone nell'ottica filosofica di Popper, se leggiamo bene Tommaso Moro e Campanella nell'ottica più artistica di Orwell, arriviamo alle stesse conclusioni: tutti quei grandi maestri della speranza forzata avevano tracciato mondi perfetti che erano in realtà carcerari, asfittici, negatori delle libertà individuali, programmati secondo un meccanismo che sembrava fin da allora preannunciare i campi di concentramento del XX secolo" (Fertilio, 2001:44).

[20] Rousseaueu Bettiza zamjera neiskrenost u tobožnjem "razotkrivanju" vlastitih slabosti kojom se služi kako bi njegovi nepravedni i neopravdani napadi na stvarne ili izmišljene protivnike izgledali uvjerljiviji. Pritom citira Paula Johnsona koji kaže: "Nell'*Emilio* e nelle *Confessioni* la sincerità selettiva di Rousseau è in un certo senso l'aspetto più disonesto del personaggio. I fatti autobiografici che egli ammette con tanta risoluta franchezza spesso si rivelano, a un vaglio più attento, stravolti o inesistenti" (Fertilio, 2001:45).

Sartrea[21] (Fertilio, 2001:43-45). Ipak, vrhunac promašene misli po njemu predstavlja djelo K. Marxa i Lenjina. Bettiza ne dijeli mišljenje nekih ljevičara da djelo K. Marxa treba valorizirati odvojeno od njegovih kasnijih realizacija u komunističkim zemljama, već treba imati u vidu da su same Marxove njegove teorije otpočetka bile promašene i praktično neizvedive (Fertilio, 2001: 45-50). Prema njemu to dokazuju dvije važne činjenice. Naime, neosporno je da je kapitalizam iz sloma komunističkih sustava izašao jači nego ikada prije te da je u svim razvijenim zapadnim zemljama sindikalizam potpuno zamijenio revolucionarne načine klasne borbe. Nadalje, u prilog tezi o promašenosti Marxovih ideja ide i činjenica da marksizam nikada nije pustio korijenje u najrazvijenijim industrijskim zemljama s najosvještenijom radničkom klasom, poput Engleske i SAD-a, dok se najbolje razvio u zaostalim zemljama Istočne Europe, Azije i Južne Amerike, što u potpunosti pobija Marxove teorije (Fertilio, 2001:47).

Bettiza nije mnogo blaži ni kada iznosi svoj sud o A. Gramsciju, iako ističe kako je o njemu teško govoriti s obzirom na njegovu kontradiktornu narav te mitove koji su se oko njega ispleli nakon smrti (Fertilio, 2001:48-53). Ističe kako dijeli mišljenje s Del Noceom[22], koji smatra da su bili u zabludi svi koji su smatrali Gramscija liberalnim misliocem u odnosu na njegove fašističke uznike, pozivajući se pritom na njegov sukob sa Staljinom. Naime, neosporno je da je Gramsci razvio totalitarniju doktrinu od fašističke, što najbolje potvrđuje činjenica da on u svojim bilješkama nikada nije fašistima spočitavao totalitarnost, već upravo suprotno, njihovu nesposobnost ostvarenja totalitarnog sistema (Fertilio, 2001:51). Ipak, ne može se poreći da su Gramscijevi nasljednici djelomično uspjeli u realizaciji njegove središnje težnje da se Komunistička partija pretvori u ključni društveni pokretač talijanske povijesti. Pritom je presudno bilo Gramscijevo lucidno odbacivanje Lenjinove doktrine državne konfiskacije imovine i njena zamjena koncepcijom postupnog ideološkog "preobraćenja" društva u cjelini. (Fertilio, 2001:52-53). Gramscijev nasljednik Togliatti[23] je prvi uvidio snagu utjecaja kojeg na društvo može izvršiti ujedinjena kulturna zajednica stavljena u službu politike. Sedamdesetih godina on tako uspijeva transformirati Komunističku partiju u masovnu političku stranku koja se sastojala od radničkih i srednje građanskih slojeva te jake intelektualne "nadgradnje". Upravo je ova posljednja komponenta odigrala presudnu ulogu u

[21] Sartreu Bettiza prigovara ideološku pristranost i podmuklost u argumentiranju vlastitih stavova. Uspoređujući ga s Rousseauom kaže: "Mentre in Rousseau, più ingenuo, vivente in un epoca diversa, la buona fede produce miraggi e speranze irrealizzabili, in Sartre è la malafede pianificata che si propone come virtù suprema" (Fertilio, 2001:61).

[22] Augusto Del Noce je katolički konzervativni filozof koji je posvetio veliki broj eseja, predavanja i meditacija fenomenu "cattocomunisma" tj. katoličkog komunizma.

[23] "Fu Togliatti a trasformare il Pci da partito leninista di conquista militare del potere in forza politica e parlamentare di conquista progressiva della società. A monte dell'operazione politica togliattiana troviamo una manipolazione culturale riuscita, la sostituzione del crocianesimo col gramscismo" (Fertilio, 2001:53-54).

kreiranju koncepta "povijesnog kompromisa" te osvajanja medijskog prostora nužnog u njegovoj provedbi, radija, televizije, novinskih i izdavačkih kuća. Slična politička klima u novinskoj kući "Corriere della Sera" navela je Montanellija i Bettizu na napuštanje tog dnevnika i osnivanje konkurentnog lista "Il giornale nuovo" (Fertilio, 2001:56).

Nadovezujući se na brojne "negativne" uzore među književnicima i filozofima dvadesetog stoljeća, Bettiza kao rijetki primjer pozitivnog "učitelja" navodi Solženjicina, čije je djelo *Jedan dan Ivana Denisoviča* on prvi preveo na talijanski jezik[24] (Fertilio, 2001:64).

Politološko-kulturološka analiza ratnih sukoba na područjima bivših Jugoslavenskih republika

U poglavljima *Quale Europa i Quale Duemilla* Bettiza iznosi svoja stajališta o perspektivama Europske Unije nakon pada Berlinskog zida te analizira ideološke i političke korijene ratnih sukoba na području bivše Jugoslavije. On zapanjeno konstatira kako je većini zapadnih medija promakla činjenica da je u Srbiji devedesetih godina došlo do bizarnog miješanja komunizma i nacionalsocijalizma na svim razinama, od akademske zajednice do najširih narodnih masa[25] zadojenih falsificirajućim preinakama drvnih srpskih mitova. Naglašava kako srpski mitovi koji su se napajali herojskim otporom protiv Turaka nisu nikada sadržavali elemente mržnje prema drugim slavenskim narodima, te stoga smatra kako je "drevna mržnja Hrvata i Srba"[26] isključivo plod ideoloških zastranjenja i političke propagande (Fertilio, 2001:182). Činjenicu da je baš na području Jugoslavije, točnije Srbije, došlo do političke preobrazbe bivše komunističke političke elite u fašističko-nacionalističku, Bettiza smatra svojevrsnim povijesnim apsurdom, budući da je Jugoslavija imala najtolerantniji komunistički sistem na području Europe. Upravo je stoga nužno sukobe na području bivše Jugoslavije sagledati u jednom širem ideološkom i povijesnom kontekstu, kontekstu stvaranja "nacikomunizma", svojevrsne ideološke mješavine, koja se, nakon raspada SSSR-a, razvila i na područjima pojedinih bivših država te zemlje. Taj fenomen navodi Bettizu na promišljanja o zajedničkim

[24] Bettičin prijevod je ujedno bio i prvi prijevod Solženjicinovog djela na neki europski jezik.

[25] Odbacivanje Miloševića nakon izbora 2001. Bettiza uspoređuje sa sličnom katarzom do koje je došlo u Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata.

[26] "Quei miti sono spesso, è vero, intinti nel sangue delle battaglie contro i turchi, ma sono più raramente fratricidi. Servirsene ancora oggi per dire che croati e serbi si odiavano da sempre è un inganno di pretto contenuto razzista, assolutamente privo di fondamento. Quella truffa può servire soltanto a coloro che desiderano gonfiare in una dimensione metastorica il caso jugoslavo, considerandolo come una mostruosità a sé stante. Invece il fenomeno è meno isolato e autoctono di quanto appaia a prima vista. (Fertilio, 2001:182-183).

korijenima komunizma[27] i nacizma[28] kao totalitarnih režima koji su omogućili konačno stvaranje totalitarne demokracije širokih masa.

Zaključak

Na kraju ovog prikaza može se konstatirati da knjiga *Arembaggi e pensieri* s jedne strane predstavlja zanimljiv kulturološki i politološki doprinos E. Bettize političkom diskursu dvadesetostoljetnih ideologija dok istovremeno osvjetljava i brojne detalje njegova osobnog, novinarskog i književnog života. U postavljanju pitanja Fertilio je pokazao odlično poznavanje Bettizine biografije kao i novinarske i književne djelatnosti, što je rezultiralo iznimno čitljivim i preglednim tekstom[29] zanimljive cikličke strukture. Naime, s obzirom da su mnoga opća tematska područja prisutna i Bettizinim književnim djelima, bilo je nemoguće izbjeći, unutar pojedinih poglavlja, njihovo isprepletanje s temama koje se tiču Bettičina duhovnog i književnog sazrijevanja te književnih uzora i afiniteta. Hrvatskog će čitatelja međutim, uz refleksije o pojedinim ideološkim, filozofskim i književnim aspektima dvadesetog stoljeća, podjednako zainteresirati i česti osvrti na situaciju u Hrvatskoj i ostalim bivšim jugoslavenskim republikama. Bettizine oštroumne analize u ovoj knjizi još jednom otkrivaju iznimnu razinu njegove političke upućenosti i moralne dosljednosti koja često izostaje u stranim medijima. Na kraju, može se samo sa žaljenjem konstatirati da ova knjiga još nije prevedena na hrvatski jezik, jer bi svojom aktualnošću i tematskom raznolikošću nedvojbeno privukla široki krug čitatelja.

Fertilio, D (2001) *Arrembaggi e pensieri,* Milano, Rizzoli.

Literatura

Bettiza, E. (1996) *Esilio*, Milano, Mondadori.

Bettiza E. (2004) *Egzil,* Split, Marjan tisak.

Bettiza E.(1965) *Trščanski fantom*, Zagreb, Naprijed.

Bettiza E. (1999) *Via Solferino*, Milano, Mondadori.

Murialdi, P. (2000) *Storia del Giornalismo Italiano*, Bologna, Il Mulino.

[27] "Le origini popolari, i colori rossi derivati dai movimenti socialisti, l'odio per i conservatori di destra, la demagogia democratica e populistica, tutto fa pensare che il nazionalsocialismo sia stato una forma di concorrenza (piuttosto che una reazione) al bolscevismo" (Fertilio, 2001:189).

[28] Potvrdu za takve teze Bettiza nalazi u povijesnoj činjenici da su jedini pravi Hitlerovi protivnici bili desničari, pripadnici pruske vojničke i zemljoposjedničke aristokracije. Također citira Hitlera koji kaže: "Trasformare un comunista in nazionalsocialista è facile, trasformare uno junker in un nazionalsocialista è impossibile" (Fertilio, 2001:192).

[29] Kao jedina zamjerka koja se može istaknuti opaska da su pojedini Bettizini odgovori odviše nalik odlomcima iz *Egzila* što pažljivog čitatelja navodi na pomisao da se autor u pisanju intervjua pomogao tekstom tog djela.

GRADOVRH

PSIHOLOGIJA

Džanan Berberović

Razvojna povijest bivših zatvorenika – prikaz četiri studije slučaja kroz life-span pristup

Sažetak

Ovim istraživanjem su obuhvaćena četiri bivša zatvorenika koja se više ne nalaze na izdržavanju kazne, već su na slobodi, ali su jednom ili više puta bili osuđivani zbog raznih krivičnih djela, uglavnom povezanih s prodajom i konzumiranjem narkotika. Od ta četiri bivša zatvorenika, dvije su osobe ženskog, a dvije muškog spola. Cjeloživotni razvojni tijek bivših zatvorenika ima utjecaja na njihovu anticipaciju budućnosti i životnu orijentaciju, pa oni budućnost vide više pesimistično.

Ključne riječi:

life-span pristup; postpenalne mjere, zatvorenici, anticipacija budućnosti.

Abstract

This research consists of four former inmates that are not serving the sentence anymore, actually they are free, but once, they were sentenced because of different crimes they commited, and which are mostly linked to selling and consuming drugs. These four former inmates are two females and two males.Life-span of former inmates has an impact on anticipation of future and life orientation, so they see their future more pesimistic.

Key words:

life-span approach, postpenal measures, inmates, anticipation of future.

1. Teorijska razmatranja

1.1. Life-span pristup u psihologiji – temeljne odrednice

Osnovna postavka life-span pristupa jeste da se razvoj odvija tijekom cijeloga života, pa ta perspektiva podrazumijeva upravo perspektivu cijelog životnoga vijeka. To znači da se odbacuju pretpostavke o tome da određeni razvojni period biva odlučujući za razvoj pojedinca, kao što je rano djetinjstvo ili pak adolescencija. Svi razvojni periodi čovjeka su bitni za sagledavanje pojedinčeve ličnosti.

Life-span pristup, kada spominje periodizaciju čovjekovog razvoja, dijeli taj razvoj na jedanaest perioda: 1) prenatalni period, 2) rođenje i perinatalni period, 3) dojenački period; 4) rano djetinjstvo; 5) srednje djetinjstvo; 6) kasno djetinjstvo; 7) adolescencija; 8) rana zrela dob; 9) srednja zrela dob; 10) kasna zrela dob i 11) umiranje i smrt. Vidljivo je da se ova periodizacija razlikuje u nekim elementima od one koju predlaže Furlan (1988), koji je razvoj podijelio na: prenatalno razdoblje, razdoblje novorođenčeta; razdoblje dojenčeta; period ranog djetinjstva, predškolska dob; školska dječja dob; razdoblje puberteta; adolescencija; zrela dob**,** predstaračka dob i starost. Razlike u ovim dvjema periodizacijama i nisu tako velike. Obje imaju po jedanaest perioda razvoja. Razlike su također vidljive u terminologiji. Dok life-span pristup poznaje rano, srednje i kasno djetinjstvo, Furlan govori o ranom djetinjstvu, predškolskom dobu i školskom periodu razvoja. Pubertet i adolescencija su kod Furlana odvojeni, dok life-span pristup poznaje samo adolescenciju, pod kojom se razumijeva i razdoblje puberteta. Life-span pristup poznaje i tri razdoblja zrele dobi: rano, srednje i kasno, dok je kod Furlana zastupljena samo zrela dob. Ali on pominje predstarost i starost (koje su vjerojatno u life-span pristupu određene pod terminom "kasna zrela dob"). Posljednji dio razvoja prema life-span pristupu je umiranje i smrt.

Prema tome, life-span pristup u psihoterapiji i savjetovanju uzima u obzir cijeli životni tijek pojedinca, odnosno cjelokupan njegov razvoj od rođenja, odnosno od začeća, pa sve do trenutka kada se ispitivanje vrši, odnosno do smrti ukoliko se elaborira životni tijek preminulog pojedinca.

Međutim, life-span pristup u psihologiji ima mnogo šire značenje, te se bavi razvojnim problemima ne samo pojedinca, nego i grupa. Neki od problema kojima se bavi life-span pristup jesu: životni tijek samaca (A. Gardner, 2006); vaskularne abnormalnosti u mozgu mogu biti povezane sa skraćivanjem životnog tijeka (Gardner, 2006); prijateljstvo između muškaraca i žena kroz cjeloživotni tijek (Monsour, 2002); kontinuitet u cjeloživotnom razvoju karijere (life-span pristup u profesionalnoj orijentaciji) (Jepsen, Dicskson, 2003); razvoj ličnosti adolescenata kroz nacionalnu i life-span perspektivu (Skoe, Lippe, 1998); povezanost s indeksom apnee i hypopnee kroz life-span (Allan i sur., 2004); uloga spolova u problemima prisustva agresivnosti u bračnim vezama kroz life-span perspektivu (Bookwaia i sur., 2005), etc.

Evidentno je prema tome, da life-span pristup podrazumijeva povezanost razvojne psihologije, pa prema tome i samog life-span pristupa, s ostalim psihološkim disciplinama i subdsciplinama: psihologijom ličnosti, socijalnom psihologijom, kognitivnom psihologijom, profesionalnom orijentacijom, kliničkom psihologijom, ali i sa drugim znanstvenim disciplinama: sociologijom, biologijom, medicinom, etc. To ukazuje na činjenicu da je life-span pristup multidisciplinaran i interdisciplinaran.

Razvoj je u life-span pristupu shvaćen kao promjene u tijelu i ponašanju koje se javljaju u određenoj dobi od začeća do smrti. Dakle, razvoj podrazumijeva kako svoj evolutivni, tako i involutivni tijek. Life span pristup smatra da je razvoj: cjeloživotan, višedimenzionalan, višesmjeran, plastičan, uklopljen u povijest, multidisciplinarno interesantan i da se odvija u kontekstu dvije vrste promjena: razvojnih i nerazvojnih.

Ključne postavke life-span pristupa jesu: uklopljenost; razvojne promjene (dobno-normativni utjecaji, biološki i socijalni; povijesno-normativni utjecaji i nenormativni životni događaji); procesi razvojnih promjena (fizička ontogeneza, sredinska habituacija i kognitivna plodnost).

1.2. Položaj psihički abnormalnih delinkvenata u penitencijarnim institucijama

Tretman psihički abnomralnih delinkvenata se regulira krivičnim zakonom svake zemlje. Mjere sigurnosti pri čuvanju i liječenju psihički abnormalnih delinkvenata javile su se iz razloga zaštite društva od takvih društveno opasnih osoba, ali, s druge strane, i iz razloga omogućavanja takvim osobama adekvatnog liječenja. Svrha je ovog tretmana smanjivanje ili otklanjanje društvene opasnosti, kao i prevencija da počinitelj krivičnog djela ne ispolji u budućnosti neki oblik kriminalnog ponašanja, odnosno da ne ponovi delikt. Krivična zakonodavstva uglavnom stavljaju te osobe u nadležnost zdravstvenih službi, ali uz to postoji i obveza službe javne sigurnosti da prema potrebama provodi osiguranje izvršenja mjera sigurnosti obveznog psihijatrijskog liječenja u zdravstvenoj ustanovi (Kecmanović, 1989).

Neki smatraju da psihički abnormalni delinkventi trebaju biti smješteni u posebne ustanove s obzirom da su oni društveno opasni, iako je više ustaljeno da se obvezno liječenje ovih osoba uglavnom vrši u zdravstvenoj ustanovi, u okviru psihijatrijskih bolnica ili pak psihijatrijskih odjela općih bolnica. Forenzički psihijatri upućuju kritike na zavodski tretman psihički abnormalnih delinkvenata, s obzirom na to da se pri tome više apostrofira samo čuvanje nego liječenje ovih osoba. Zato tretman ovih osoba zahtijeva istraživanja u cilju dolaženja do spoznaja koje bi pružile osnove za suvremeniji psihijatrijski tretman i adekvatniju legislativu u toj oblasti (Srzentić, Stajić i Lazarević, 1998).

Za provedbu mjere obveznog liječenja alkoholičara i narkomana potrebno je da je počinitelj kriviČnog djela isto izvršio usljed ovisnosti o stalnoj uporabi alkohola i/ili opojnih droga, te da postoji opasnost da će usljed te ovisnosti i dalje vršiti krivična djela (Srzentić, Stajić, Lazarević, 1998; Milovanović, 1990). Dakle, obvezno liječenje alkoholičara i narkomana ima za cilj liječenje tih osoba, kao i sprječavanje da ne dođe do ponovnih delikata. Ova zakonska mjera provodi se u ustanovi za izvršenje kazne , u zdravstvenoj ili nekoj drugoj ustanovi. Sud uz uvjetnu kaznu može odrediti i obvezno liječenje alkoholičara i narkomana na slobodi. Ukoliko se ova mjera provodi u okviru kazneno-popravne ustanove, ista je dužna omogućiti odgovarajuće liječenje. Liječenje bi onda trajalo do isteka kazne, a zatim bi liječenje trebalo nastaviti i na slobodi. Kada se radi o mjeri obveznog liječenja u zdravstvenoj ustanovi, onda se ona provodi u onim ustanovama gdje se i provodi mjera psihijatrijskog liječenja ili pak u specijaliziranim psihijatrijskim ustanovama za alkohličare i narkomane, ukoliko takve postoje. Obvezno liječenje alkoholičara i narkomana na slobodi ne može trajati duže od dvije godine (Kecmanović, 1989; Milovanović, 1990).

Treba naglasiti da alkoholizam i narkomanija predstavljaju danas veoma ozbiljan problem. On je medicinskog i socijalnog karaktera. Broj osoba koje su sklone konzumiranju alkohola i narkotika je veliki, sa stalnom tendencijom porasta. Štetne posljedice koje usljed toga nastaju su mnogobrojne i raznovrsne. Neumjerena i nekontrolirana uporaba raznih narkotika i alkoholnih pića negativno se odražava na fizičko i mentalno zdravlje, izazivajući niz organskih i/ili psihičkih oboljenja. Ove posljedice prate i određeni socioekonomski problemi kao što su: gubitak zaposlenja, raspad obitelji, ekonomska propast, zapostavljanje obiteljskih i drugih obveza, etc. U tu svrhu se u društvu i trebaju poduzimati određene mjere koje su usmjerene na suzbijanje alkoholizma i narkomanije. Iako su alkoholizam i narkomanija društveni i medicinski problem, za njih se zanima i krivično pravo jer su često povezani s vršenjem krivičnih djela. Neka istraživanja (Kozarić-Kovačić, 2005; Petrović, 2003) pokazuju da upotreba alkohola i droga može biti u direktnoj povezanosti s vršenjem krivičnih djela.

1.3. Postpenalne mjere

U sustav izvršenja kazne zatvora odnosno kazne lišenja slobode, pripada i briga za osuđenu osobu i nakon njezinoga puštanja na slobodu. Znanstveno su utvrđene i razmotrene veze kriminaliteta, njegova suzbijanja i dobrog funkcioniranja sustava postpenalne pomoći. Postpenalne mjere dio su politike suzbijanja kriminaliteta (Srtentić, Stajić i Lazarević, 1998). U ovim mjerama posebnu ulogu imaju principi humanosti, solidarnosti i uzajamnosti. Mnogim osobama koje su otpuštene s izvršenja kazne zatvora potrebna je pomoć kako bi se lakše i brže uključile u redovni život. Smatra se da se tijekom izvršenja kazne zatvora ne može postići potpuna resocijalizacija, niti je ova dovršena puštanjem osuđenika na slobodu. Često treba

napore koji su ulagani u tijeku izvršenja kazne i dalje ulagati nakon puštanja osuđenika na slobodu, jer izlazak na slobodu predstavlja kritično razdoblje, osobito na početku. Svi napori koji su uloženi tijekom izvršenja kazne mogu se pokazati neefikasnim ako se osuđenik nakon puštanja na slobodu prepusti samome sebi i ako se ne organizira briga o njemu nakon vraćanja na slobodu.

Često se osuđeniku zatvore sva vrata normalnog života od trenutka kada mu se otvore vrata zatvora. On se tako nalazi izoliran od društva, pa se njegovo kažnjavanje na neki način produžava, iako je pušten na slobodu. To može (tada već bivše) osuđenike ponovno dovesti u zatvor. Dakle, puštanje čovjeka na slobodu podrazumijeva poduzimanje odgovarajućih (postpenalnih) mjera stvarne pomoći, o čemu može ovisiti dalja sudbina tog čovjeka. Zato se postpenalne mjere trebaju smatrati integralnim dijelom penalnog sustava. Za uključivanje osuđenika u redovan život moraju biti slomljene predrasude i preživjela shvatanja sredine o odnosima prema osuđenicima (Horvatić, 1998). Napori za resocijalizaciju i postpenalne mjere službenih organa međutim nisu dovoljne, nego je potrebno resocijalizirati i javnost u smislu razvijanja njenog pozitivnijeg odnosa prema bivšim zatvorenicima.

Poduzimanje postpenalnih mjera ima dvostruki značaj. One se prvenstveno poduzimaju radi podrške osuđeniku da istraje u dobrom vladanju i da izbjegne okolnosti koje bi ga mogle navesti na ponovno izvršenje krivičnog djela ili više njih. Mjerama postpenalne pomoći trebalo bi, s druge strane, olakšati osuđeniku solucioniranje nekih problema koji su od posebne važnosti za njegovu socijalnu integraciju (zapošljavanje, rješenje stambenog pitanja, stvaranje materijalnih uvjeta za vođenje korisnog i poštenog života na slobodi). Primjena postpenalnih mjera ublažava prijelaz sa života u zatvoru na život na slobodi i umanjuje poteškoće koje se mogu javiti u vezi s tim (Srzentić Stajić i Lazarević, 1998; Horvatić, 1998).

Mjere postpenalne pomoći mogu imati različiti karakter. One mogu obuhvatati razne oblike moralne podrške osuđenom, kao i davanje savjeta kako da riješi određene probleme. No, one se mogu sastojati i u privremenom smještaju i obezbjeđivanju ishrane, obezbjeđivanju nužnog liječenja, izboru nove sredine u kojoj će osuđeni živjeti, uređivanju obiteljskih prilika, pronalaženju posla, organiziranju dovršenja stručnog osposobljavanja ili pak davanju novčanih iznosa u svrhu podmirenja najosnovnijih potreba.

U pružanju postpenalne pomoći mogu sudjelovati razni organi i organizacije. Ona se u pravilu treba organizirati prema skupštini općine gdje osuđeni prijavi mjesto prebivališta po izlasku iz ustanove u kojoj je izdržavao kaznu. Općina bi trebala organizirati posebno kolegijalno tijelo u koje bi ušli predstavnici onih organizacija čije bi aktivnosti bile najviše usmjerene na pružanje postpenalne pomoći (sud, služba socijalne i zdravstvene zaštite, prosvjeta, služba za zapošljavanje, organi unutarnjih poslova, etc.). Ustanova za izvršenje kazne inače utvrđuje je li osuđeniku po izlasku iz zatvora potrebna bilo kakva pomoć, o čemu

se blagovremeno obavještava organ koji je nadležan za poslove socijalne zaštite one općine u kojoj osuđeni ima prebivalište. Osuđenom licu se omogućuje i da se obrati određenim organima, organizacijama i/ili ustanovama koje bi mu mogle pružiti potrebnu pomoć, a u skladu s njihovim zadacima i djelokruzima rada.

1.4. Anticipacija budućnosti

Antipacija (lat. anticipare – unaprijed uzeti) može imati dva značenja: naime, može značiti psihičko stanje ili proces koji je izazvan očekivanjem podražaja, a obično olakšava detekciju, rekogniciju i/ili reakciju na podražaj (Kolesarić, 1992., prema Petz, 1992). Međutim, za ovo istraživanje je adekvatnije određenje anticipacije kao predviđanje nečega. Pošto se u istraživanju radi o budućnosti, onda se radi o predviđanju budućnosti.

Anticipacija događaja svojstvena je svakom čovjeku, a to je najočitije u Kellyevoj teoriji ličnosti. Naime, Kelly smatra da svaka osoba percipira i interpretira svijet oko sebe, kao i samu sebe. Ključni pojam za njegovu teoriju jeste pojam konstrukta, koji podrazumijeva kalup za interpretaciju i shvatanje svijeta oko sebe. Konstrukti su neka vrsta mišljenja kojima pojedinac tumači i interpretira osobno iskustvo, stvarajući tako svoj subjektivni svijet. Nema dva pojedinca koji bi neki događaj interpetirali na isti način. Upravo nam personalni konstrukti govore o tome kako pojedinac anticipira događaje. To i jeste osnovni postulat Kelleve teorije: "Procesi u nekoj ličnosti su psihološki kanalizirani načinima na koji ta ličnost anticipira događaje" (Kelly, 1955., a prema Fulgosi, 1997., str. 319). Anticipacija događaja podrazumijeva predviđanje što će se desiti ili kako će se desiti u bližoj ili daljoj budućnosti. "Svaki pojedinac stvara vlastite puteve, konstrukte ili načine na koje anticipira buduće događaje i time određuje i usmjeruje procese u vlastitoj ličnosti" (Fulgosi, 1997., str. 319).

Budućnost je širok pojam. U ovom istraživanju se pojam budućnosti vezuje za onaj dio života s kojim se zatvorenici suočavaju kada završe izdržavanje kazne zbog koje su bili osuđeni i stoga bili smješteni u penitencijarnu ustanovu. Naime, okolnosti života van zatvora drugačije su od onih koje zatvorenici imaju u okviru ustanova u kojima se nalaze na izdržavanju kazne. Neki bivši zatvorenici vide svoju budućnost psihološki pozitivnije (optimističnije), a neki psihološki negativnije (pesimističnije).

2. Metodologija istraživanja

2.1. Problem istraživanja

Problem istraživanja jeste anticipacija (predviđanje) budućnosti i analiza životnog tijeka i životne orijentacije kod četiri bivša zatvorenika.

2.2. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja jeste analizirati četiri slučaja bivših zatvorenika (osuđenika) kroz life-span pristup, ukazujući na zajedničke karakteristike ličnosti, etiologiju kriminalnoga ponašanja i njihovu životnu orijentaciju, odnosno anticipaciju budućnosti.

2.3. Hipoteza

Pretpostavlja se da će se kroz life-span pristup uočiti emocionalno i socijalno psihološki negativne karakteristike ličnosti koje je kod bivših zatvorenika ostavio boravak u zatvoru, ali i cjelokupni razvojni tok.

2.4. Uzorak

Uzorak istraživanja čine četiri subjekta ispitivanja, koji su bivši zatvorenici. Dva subjekta su ženskog, a dva muškog spola.

2.5. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U ovom istraživanju korištene su slijedeće metode: metoda teorijske analize i metoda studije slučaja. Od tehnika je korišteno anketiranje i skaliranje. Korišteni instrument je LOT-R, ili Test životne orijentacije (Life-Orientation Test), revidirana forma.

3. Analiza slučajeva bivših zatvorenika s osvrtom na njihovu životnu orijentaciju

Ovaj empirijski dio rada predstavlja prikaz četiri studije slučaja bivših zatvorenika kroz life-span pristup i s posebnim osvrtom na njihovu životnu orijentaciju i anticipaciju budućnosti.

3.1. Slučaj M.T.

Opći podaci

M.T. je rođena 1981. godine, u urbanoj sredini, kao drugorođeno dijete od majke i oca koji je s njenom majkom bio u prvom braku. Majka je jednogodišnje djevojčice, živi s majkom. Zakonski otac djeteta ne živi s njima. U zatvoru boravila tri puta. Jednom zbog konzumiranja i preprodaje droge, a drugi puta zbog razbojničkog ponašanja i krađe, a treći puta zbog prijevare i teške krađe. Nema završenu srednju školu.

Socio-kulturna pripadnost

M.T. je podrijetlom iz urbane sredine. Do nedavno je živjela s majkom i bratom. Brat se oženio i odlazi iz kuće, gdje M.T. ostaje da živi s majkom i svojom jednogodišnjom kćerkom. Ekonomski status obitelji je nizak. Obitelj je mijenjala socijalno-ekonomsku društvenu poziciju. Dok je otac M.T. živio s njima, obitelj je bila potpuna, ali otac napušta obitelj kada je M.T. imala dvije godine, tako da M.T. odrasta u deficijentnoj obitelji. Položaj M.T. u obitelji nije adekvatan, jer je ovisnica o psihoaktivnim tvarima protiv čega se bore i brat i majka, bezuspješno.

Obiteljska struktura i odnosi

Majka M.T. ima srednju stručnu spremu, zaposlena je. Aktivna je u jednoj organizaciji za borbu protiv droge. Opći uvjeti života nisu dobri. Izdržavaju se samo od majčine plate. Majka nastoji razviti korektan odnos prema svojoj djeci, ali nikada nije imala dovoljno vremena da im se posveti. M.T. je tijekom svog razvoja jako malo provodila vremena sa svojom majkom, a više ju je odgajala majka njene polusestre (očeva druga žena). Odnos između M.T. i majke se učvrstio nakon što je M.T. ostala trudna s čovjekom koji se, dok je ona bila u drugom stanju, nalazio u zatvoru zbog krivičnog djela nanošenja teških tjelesnih povrjeda i pokušaja ubojstva. Uspostavljena je tada dublja emocionalna veza između M.T. i majke, koja je nedostajala sve vrijeme razvoja M.T.

M.T. nije nikada živjela s ocem, viđala ga je povremeno kada je odlazila kod svoje polusestre, ali pošto je i tamo otac često bio odsutan, kontakti su bili minimalni. Sada više niti polusestra niti ona viđaju oca. Iako je otac poznati kriminalac i kockar, njegove kćerke su fascinirane njegovom ličnošću i sve im je vrijeme razvoja služio kao model za identifikaciju. Otac je imao završenu osnovnu školu.

M.T. je drugorođeno dijete. Ima starijeg brata. S njim nikada nije imala adekvatne odnose. Tukao ju je i maltretirao, pokazujući vjerojatno tako svoju superiornost i zaštitnički stav prema njoj. Verbalno ju je i fizički često zlostavljao. Vrlo često se usljed toga osjećala nezadovoljnom i nesretnom, govorila mu da ga mrzi, iako to nije stvarno osjećala. Tako su ona i brat imali ambivalentan odnos, što je izazivalo revolt majke. Stariji brat nije imao značajnijih ispada u ponašanju, završio je srednju školu, zaposlio se, osnovao obitelj, a upisao se je na fakultet.

U obiteljsku strukturu i odnose treba ubrojati i polusestru T.T. s kojom se M.T. često druži i zajedno zapada u nevolje (sestra T.T. također će biti prikazana metodom studije slučaja). Polusestra je mlađa tri godine, bavi se kriminalnim radnjama, tri puta je bila u zatvoru zbog posjedovanja i preprodaje droge. Najviše vremena je u djetinjstvu i adolescenciji M.T. provodila upravo sa svojom polusestrom.

Djetinjstvo

Odnosi u obitelji za vrijeme trudnoće majke M.T. bili su nestabilni, jer je otac često bio odsutan. To je negativno utjecalo na majku. Ipak, porod je protekao uredno i bez komplikacija. M.T. je prohodala u trinaestom, progovorila u četrnaestom mjesecu. Psihomotorni, kognitivni (govorni) razvoj protekli su uredno. Sfinktere kontrolira od druge godine. Problemi su se u razvoju javili u emocionalnoj i socijalnoj sferi. Znakove prkosnog i agresivnog ponašanja M.T. pokazuje nakon razvoda braka roditelja. Otac napušta majku M.T. Ženi se s drugom ženom, s kojom ima jedno žensko dijete, polusestru M.T. – T.T. Kod M.T. su od tada prisutni strahovi različite vrste. U stalnoj je potrazi za deficitarnom očevom ljubavi. Odlazi često njegovoj kući u kojoj je živio s drugom ženom. Boraveći većinu vremena tamo, jako se emotivno veže za svoju polusestru i njenu majku. Kao starija sestra, pokazuje ljubav i zaštitnički odnos prema njoj. Zajedno odrastaju sve dok M.T. nije krenula u školu, a dvije godine nakon toga u školu je krenula i T.T.

Historija školovanja

Tijekom osmogodišnjeg školovanja, M.T. je pokazivala heterodestruktivno i autoagresivno ponašanje. Ovi problemi u ponašanju postali su očitiji prelaskom iz razredne u predmetnu nastavu. Često je bila u sukobu s kolegicama iz razreda, uglavnom se kretala u muškom društvu, poprimivši i jezik (slang) koji je više karakterističan za dječake nego za djevojčice (pretjerano psuje, igra se muških igara, pokazuje prividnu mržnju prema ženskom spolu). Nekoliko puta je dobivala ukore razrednog strarješine, nastavnog vijeća, prebacivana je u druge razrede, ali se ponašanje nije promijenilo. Problemi su postajali je sve ozbiljniji. Nekoliko puta je promijenila školu. Ponavljala je sedmi i osmi razred. Nakon završene osnovne škole, upisuje i srednju. Nije dolazila na nastavu, niti je za to bila zainteresirana, te srednju školu napušta nakon prvog semestra školovanja, dijelom zbog ukora, a dijelom zbog vlastite nezainteresiranosti za nastavu. U sedamnaestoj godini M.T. nije išla u školu, a već tada se intezivno počinje družiti sa svojom polusestrom koja je nešto kasnije i završila srednju školu.

Historija zaposlenja

M.T. nema radnog iskustva, nikada nije bila zaposlena.

Seksualno ponašanje i brak

M.T. pokazuje promiskuitetno ponašanje, često mijenja partnere.

U dvadeset petoj godini života rađa dijete s muškarcem koji se nalazio u zatvoru za vrijeme njene trudnoće i godinu poslije. Nakon toga je izašao, ali odbija da prihvati dijete. M.T. trenutno živi s majkom.

Historija bolesti

M.T. je ovisnica o psihoaktivnim tvarima.

Interesi i sklonosti

M.T. skoro da nema pozitivnih interesa i sklonosti.

Utjecaj kazneno-popravne ustanove na promjenu ponašanja kod M.T.

M.T. smatra da kazneno-popravni zavodi utječu na promjenu ponašanja zatvorenika. U njenom slučaju, da nije boravila u zatvoru tri puta, možda bi se i danas dan bavila kriminalnim aktivnostima u istom intenzitetu kao i prije. Ženski zatvor, kako navodi, nije tako opasan, ali ostavlja trajne posljedice. Mnogo je spletki i zamki na koje se mora paziti i treba biti oprezan. Strpljivost je jedino što spašava raniji odlazak iz zatvora. Ipak, zatvor ostavlja trajne posljedice po ličnost onoga koji je u njemu jednom bio. M.T. navodi kako se više nikada ne bi voljela tamo vratiti. Spoznaja da je bila u zatvoru nimalo ju ne zabrinjava jer ju ne osuđuje njena bliža okolina. Ipak, evidentno je kroz life-span pristup, da je M.T. od samog početka svog razvoja imala deficitarnu obitelj i neadekvatni uzor za identifikaciju. Uzroci njenog kriminalnog ponašanja su kompleksni i kazna zatvora nije mogla biti najuspješnije rješenje, bez adekvatnog psihoterapijskog uplitanja.

Planovi za budučnost i rezultat na LOT-R

M.T. nema nikakvih planova za budućost niti želi planirati. Na LOT-R-u je pokazala više pesimizma nego optimizma kada je u pitanju njena budućnost. Optimistična je bila samo u stavci da uživa biti sa svojim prijateljima, a neutralna u izjavi da u određenim nesigurnim periodima očekuje najbolje. Sve ostale stavke iz testa, koji se nalazi u prilogu, aludiraju na pesimizam.

Dakle, kroz life-span pristup uočljive su psihološki negativne socijalne i emocionalne karakteristike ličnosti M.T. Odsustvo planova za budućnost, pozitivnih interesa i sklonosti, aludira na postojanje petrificiranih negativnih socijalno-emocionalnih karakteristika ličnosti.

3.2. Slučaj T.T.

Opći podaci

T.T. rođena je 1984.godine, kao prvorođeno dijete majke i trećerođeno dijete oca. Živi u urbanoj sredini. U zatvoru je bila dva puta, osuđivana zbog posjedovanja i preprodaje droge i razbojništva. Ima završenu srednju školu. Živi s majkom.

Socio-kulturna pripadnost

T.T. je rođena i živi u urbanoj sredini. Živi sama s majkom. Ima jednu polusestru i jednog polubrata iz očevog prvog braka. Ekonomski status obitelji je nepovoljan, ponekad im financijski pomaže otac, koji većinu vremena odsustvuje od kuće. Obitelj je mijenjala socijalno-ekonomsku društvenu poziciju. Obitelj je uvijek bila nepotpuna, jer joj je nedostajala figura oca za T.T., kao i figura supruga za majku T.T.

Obiteljska struktura i odnosi

Majka T.T. je zaposlena žena, potječe iz siromašne obitelji, udaje se rano. Ostaje neadekvatno tretirana od strane muža u smislu da on mnogo odsustvuje od kuće. Sklona je alkoholu i pušenju cigareta. Emocionalno je nestabilna i razdražljiva, zabrinuta zbog svoje kćeri, ali ju prihvata takvom kakva jeste. Pošto je plata minimalna, povremeno joj financijsku pomoć pruža i muž, a i kćerka koja se bavi kriminalnim radnjama, uglavnom dilanjem droge.

T.T. i M.T. imaju istog oca, tako da su one sestre po ocu. Otac je za T.T. oduvijek predstavljao model za identifikaciju. S njim je nešto više provodila vremena, nego što je to bio slučaj s M.T., ali je obitelj uvijek bila deficitarna, zbog neadekvatno ispunjene uloge oca.

T.T. nikada nije ostvarivala intimnije kontakte s polubratom, ali je sa sestrom bila u dubljoj emotivnoj vezi, koja se održala do danas.

Djetinjstvo

Majčina trudnoća je protekla bez komplikacija, kao i porod. Psihomotorni razvoj T.T. je protekao normalno. Prohodala je s dvanaest i pol mjeseci, a prvu riječ izgovorila u petnaestom mjesecu. Nakon toga se nisu pojavljivale veće asinkronosti u govornom i psihomotornom razvoju. Kontrolira sfinktere s dvije i pol godine. Nije pohađala predškolske ustanove. Nije pokazivala znakove prkosnog i agresivnog ponašanja niti ljubomorne ispade. Bila je povučeno i mirno dijete. Igrala se uglavnom s dječacima, nije voljela žensko društvo. Jedina prijateljica je bila njena polusestra, koja je isto tako više voljela društvo muškaraca. Majka ju je čuvala kod kuće i brinula se o njoj sve do polaska T.T. u školu, kada se zapošljava.

Historija školovanja

U školi T.T nije nikada postizala zapažene rezultate, bila je prosječan učenik. Prolazila je s dobrim uspjehom. Tijekom osnovnog školovanja nije pokazivala abnormalnosti u ponašanju. Nije obnavljala niti jednu godinu osnovnog obrazovanja. Nakon završenog osnovnog obrazovanja, upisuje se u srednju školu. Tu počinje pokazivati znakove abnormalnog ponašanja. Bježi s nastave, počinje koristiti narkotike, prvo one

lakšeg, a onda težeg tipa. Dobiva nekoliko ukora razrednog starješine i nastavnog vijeća. Nije prebacivana u druge škole niti u drugo odjeljenje. Ponavlja jednu godinu srednjeg obrazovanja, ali ga nakon pet godina završava. S obzirom da je godinu dana ranije krenula u školu, srednje obrazovanje je završila sa svojom generacijom.

Historija zaposlenja

T.T nema radnog iskustva i nikada nije bila zaposlena.

Seksualno ponašanje i brak

T.T. nije udata, nema stalnu ljubavnu vezu, pokazuje homoseksualno ponašanje.

Historija bolesti

U djetinjstvu T.T. nije bolovala ni od kakve ozbiljnije bolesti, osim ospica i povremene gripe. U pubertetu i adolescenciji nastaju psihičke smetnje.

Interesi i sklonosti

T.T. nema nekih posebnih interesa i sklonosti.

Utjecaj kazneno-popravne ustanove na promjenu ponašanja T.T.

T.T. ne izbjegava temu zatvora i boravka tamo, priča o tome sa dozom prijatnosti, jer je okružena ženskim spolom, prema kojem gaji seksualne tendencije. U zatvoru je preživljavala apstinencijske krize, ali joj je taj period na neki način i pomogao da manje uzima drogu. Zatvor kao takav jedino je na nju negativno djelovao što je bila deprivirana od slobode, a inače nije tako loše kao što izgleda ljudima koji su vani, kaže T.T. Odmah po ulasku u zatvor, osjetila je blagu depresivnu reakciju, ali i po izlasku iz zatvora, jer je tamo stekla poznanstva. Ipak, kako i sama navodi, nakon zatvora čovjek nigdje nije dospio, osim u isto ono društvo zbog kojega se i našao u zatvoru.

Planovi za budućnost i rezultat na LOT-R

T.T. nema nikakvih posebnih planova za budućnost. Na LOT-R-u je postigla rezultate više optimističnog gledanja na budućnost nego pesimističnog. Pesimistična je samo u stavu da ne voli da je zauzeta. Neutralna je u stavu broj četiri, tj. niti se slaže niti se ne slaže sa tvrdnjom da je uvijek optimistična kada se radi o njenoj budućnosti, bez obzira koliko bila optimistična u ostalim stavovima.

Evidentno je da se ličnosti M.T. i T.T. u mnogo čemu razlikuju. Povezuju ih antisocijalno ponašanje i ovisnost o psihoaktivnim tvarima, ali pod različitim

utjecajem cjeloživotnog razvojnog toka, došlo je i do drugačijih reperkusija na ponašanje i ličnost M.T. i T.T.

3.3. Slučaj B.N.

Opći podaci

B.N. rođen je 1980.godine kao prvorođeno dijete u potpunoj obitelji. Kada je imao tri godine, dobio je brata, a s pet godina umire im otac. Živi s majkom i bratom u prigradskoj sredini. U zatvoru je izdržavao kaznu jednom zbog posjedovanja i preprodaje droge. Ima srednju stručnu spremu.

Socio-kulturna pripadnost

Obitelj je vrlo nisko na socijalno-ekonomskoj ljestvici. Izdržavaju se od penzije koju je majka dobila nakon što je otac umro. Majka je nezaposlena, mlađi brat ide u školu. Obitelj je degradirana nakon očeve smrti. Žive u prigradskoj sredini, s minimalnim primanjima. Nisu religijski nastrojeni. Pripadaju niskom sloju na ekonomskoj ljestvici.

Obiteljska struktura i odnosi

Majka B.N. ima završena dva razreda osnovne škole, radila je kao čistačica u privatnim kućama. Uvijek je bila domaćica, nakon očeve smrti morala se brinuti o djeci, tako da nije mogla odsustvovati od kuće. Dobiva muževu penziju od koje se izdržavaju sva tri člana obitelji. Odnosi sa sinovima nisu skladni. Stariji sin (B.N.) stvara joj mnoge probleme, zbog čega majka često pada u teška depresivna stanja, brinući se za sudbinu svog djeteta. Kod majke je prisutan i osjećaj krivnje zbog ponašanja njenog starijeg sina. Donekle to kompenzira ljubavlju prema mlađem sinu, koji pokazuje neke rezultate u školi, iako smatra da bi to moglo biti bolje.

Oca se B.N. mnogo i ne sjeća, bio je jako mali kada je on umro. Otac kao figura nedostajao je tijekom cijelog života B.N. Kada je odrastao i postao punoljetan, on je preuzeo očevu ulogu. Morao je zarađivati kako bi preživjeli. Nosio je i cijepao ugalj i drva u obližnjim kućama. Međutim, kasnije uviđa da može doći lakše do bolje zarade, pa se počinje baviti kriminalnim radnjama. Postao je sklon porocima, što je poremetilo obiteljske odnose.

Mlađi brat je povučeniji i ne pokazuje ispade u ponašanju. Nije agresivan ni hostilan. B.N. je prema njemu uvijek pokazivao zaštitinički stav. Odnosi među braćom su postali nestabilniji kada je B.N. počeo da konzumira drogu. U obitelji nisu znali da se bavi i prodajom iste, ali je u kuću donosio novac i govorio da ga je zarađivao na pošten način.

Djetinjstvo

Majčina trudnoća je protekla bez komplikacija. Takav je bio i porod. B.N. je dojio majku do šestog mjeseca, kada je morao prestati, jer majka više nije imala mlijeka. Prohodao je u trinaestom mjesecu, a progovorio znatno kasnije. Nije pokazivao znakove zaostajanja u mentalnom razvoju. Sfinkere počinje kontrolirati sa tri godine. Kada je otac umro, često je dolazio kod majke u krevet i spavao s njom. Majka mu nije odmah rekla o čemu se radi, to je tek naknadno shvatio. Kasnije je krivio majku za očevu smrt, ali je uvidio da ona nema ništa s tim. Nije pohađao predškolsku ustanovu. Nije pokazivao znakove ljubomore kada je dobio mlađeg brata. Nije bilo ni agresivnog ponašanja tijekom cijelog predškolskog perioda, bio je mirno i povučeno dijete. Bojao se mraka do polaska u školu, a pokazivao je i odbojnost prema školskim godinama kasnije.

Historija školovanja

U školu je krenuo sa sedam godina. Nije pokazivao interes za školske aktivnosti. Kada je bio peti razred, počeo je rat, tako da nije dobio ni adekvatno osnovno obrazovanje u cijelosti. Za vrijeme rata upisuje se u srednju školu, koju završava nakon četiri godine. Nije obnovio niti jedan razred, ali je pokazivao znakove antisocijalnog ponašanja. Družio se s delinkventnim grupama djece, bježao sa nastave, povremeno se svađao s profesorima. U školi nije pokazivao posebne rezultate. Škola je, kako sam navodi, za njega predstavljala "nužno zlo".

Historija zaposlenja

B.N. nikada nije bio službeno zaposlen. Radio je po obližnjim kućama i tako zarađivao novac, ali nema nikakvog radnog iskustva, pogotovo ne u svojoj struci.

Seksualno ponašanje i brak

B.N. nešto kasnije seksualno sazrijeva u odnosu na svoje vršnjake. Sekundarne seksualne karakteristike su izražene. Interes za suprotan spol pokazuje u dvadesetoj godini. Tada ostvaruje prve intimne veze s djevojkama. Nije nikada imao dublju emocionalnu vezu s osobom suprotnog spola, uglavnom se radilo o vezama kratkog trajanja i bez upliva emocija. B.N. nije oženjen i nema djece.

Historija bolesti

B.N. nije bolovao od neke bolesti. Registrirani je ovisnik, ali nije bio na liječenju niti je hospitaliziran.

Interesi i sklonosti

B.N. nema posebnih interesa i sklonosti. Voli jedino gledati filmove i tako provodi slobodno vrijeme.

Utjecaj kazneno-popravne ustanove na promjenu ponašanja B.N.

Boravak u zatvoru na izdržavanju kazne za B.N. je imao jako traumatizirajući efekat. Nerado se sjeća tog perioda života i kaže da se nikada nije osjećao bjednije nego tada. Nakon izlaska iz zatvora primijetio je da mu nedostaje samopouzdanja. Njegovi intelektualni odnosi s užom i širom okolinom postaju sve više defektni Osjeća ogromnu krivnju i kajanje, ali i ljutnju i prijezir prema samom sebi i ljudima koji su mu nekad bili bliski. Emocionalno je degradiran nakon boravka u zatvoru i stoga ličnošću dominira depresivno raspoloženje.

Planovi za budućnost i rezultat na LOT-R

Iako B.N. oskudijeva u planovima za budućnost, oni se kod njega ipak naziru. On želi zasnovati obitelj i radni odnos, ali nije optimističan u pogledu toga. Rezultati na LOT-R-u su pokazali više neutralnosti i pesimizma nego optimizma. Smatra da ako će se nešto loše desiti, onda to njega ne može zaobići. S druge strane, on teško da ikada očekuje da stvari idu onako kako ih on zamišlja . Nije radoholičar i ne voli da bude zauzet. Neutralan je u stavkama jedan, četiri i devet. Niti očekuje dobro niti loše kada je nesiguran. Niti je optimističan niti pesimističan glede svoje budućnosti općenito. Niti se slaže niti se ne slaže s tvrdnjom da će mu se uvijek desiti lijepe stvari. Optimističan je u stavkama da voli da se druži s prijateljima (iako to u intervjuu nije izjavljivao). Očekuje da mu se dešava više lijepih nego loših stvari. Lahko se opušta i ne uzrujava se tako lahko.

Evidentno je i kod slučaja B.N., kao i kod prethodna dva, da je cjeloživotni razvojni tok ostavio brojne reperkusije po ličnost B.N. kao odraslog pojedinca, koji se protiv teške socijalne i ekonomske obiteljske situacije nastoji izboriti kriminalnim i antisocijalnim ponašanjem, zbog čega dospijeva u zatvor, iz kojeg izlazi s manje samopouzdanja, ali ipak shvata da ne pripada tom društvenom (antidruštvenom) sloju. Psihički negativne posljedice po ličnost B.N. ima i konzumiranje alkohola i narkotika kojima je posebno podložan. Ipak u mnogo manjem intenzitetu nego ranije, jer se nada i razmišlja o boljoj budućnosti. Kazneno-popravna ustanova ostavila je na njega više traumatizirajući efekat. O tom periodu života nerado govori, kaže da je imao dosta negativnih iskustava, jer se tamo morao susresti s ljudima koje je vani izbjegavao, a od kojih tamo nije imao kamo pobjeći. U zatvoru nije bio zaposlen niti je želio raditi. Sad se želi zaposliti, ali se boji osude okoline i njene etikete njega kao bivšeg zatvorenika. Ličnost B.N. je psihički nestabilna, degradirana, dominira depresivno raspoloženje, koje nastoji prevazići medikamentozno ili korištenjem narkotika, što samo privremeno pomaže,

a ponekad čak ni privremeno. Socijalno se izolira od bivšeg društva kako bi izbjegao sudjelovanje u kriminalnim radnjama i antisocijalnom ponašanju.

3.4. Slučaj S.S.

Opći podaci

S.S. rođen 1977. godine u prigradskoj sredini. Živi s majkom i mlađom sestrom. Razveden je. Ima jedno dijete. Obrazovna razina mu je niža stručna sprema. U zatvoru je izdržavao kaznu jedan puta, osuđen na godinu i pol zbog kriviičnih djela teške tjelesne povrede i nasilničkog ponašanja.

Socio-kulturna pripadnost

S.S. je podrijetlom iz prigradske sredine, koja više sliči da ruralno nego urbano područje. Pripada niskom socijalno-ekonomskom sloju. Obitelj živi u siromašnim i oskudnim uvjetima. Njeni članovi se bore za minimalnu egzistenciju. Obitelj nije mijenjala društvenu poziciju. Položaj S.S. u obitelji je takav da snosi sve materijalne troškove života. Niska obrazovna razina i nedostatak zaposlenja često stvara konfliktne situacije u obitelji, a S.S.-a navraća da čini kriminalne radnje.

Obiteljska struktura i odnosi

Obitelj broji tri člana: S.S., njegovu majku i sestru mlađu deset godina. S.S. nema oca, umro je prije pet godina. Majka je ostala udovica. Nepismena je. Nikada nije bila zaposlena, niti je zarađivala novac. Ovisila je o mužu, nakon čije smrti se S.S. morao brinuti za majku i sestru. Majka je starija i bolesna žena. Religiozna je, psihički djeluje nestabilno. Ima velike i nagle promjene raspoloženja (reakcije plača i smijeha smjenjuju se vrlo brzo). Ponekad priča nepovezano. Ima poremećen san, ne može spavati, zato koristi razne sedative. Odnosi S.S. i njegove majke nisu adekvatni. Majka je zabrinuta za njegovu budućnost, ali on nije i zato se često sukobljavaju. Česte su verbalne svađe, čija podloga najčešće leži u materijalnoj oskudici obitelji.

Sestra S.S. završava srednju školu, u periodu je adolescencije. Brat je zamijenio mušku figuru oca, tako da prema njoj ima zaštitnički stav. Ponekad je taj stav pretjeran, tako da uvijek prati s kim se druži, ispituje je šta radi, što njoj smeta, jer zadire u njenu intimu. Majka ne može utjecati na odnos između brata i sestre, te smatra da oni zapravo imaju dobre bratsko-sestrinske odnose. S.S. ne zlostavlja sestru niti je fizički maltretira, ponekad se samo verbalno obračunaju.

Djetinjstvo

S.S. je rođen kao prvorođeno dijete u obitelji. Prohodao je u četrnaestom mjesecu, progovorio tek s dvije godine. Nije imao problema u psihomotornom i

tjelesnom razvoju. Sfinktere kontrolira s tri godine, ali se slučajevi noćnog mokrenja (rijetki) javljaju i kada je S.S. imao šest godina. Nije pohađao predškolsku ustanovu. Čuvala ga je majka. S deset godina dobio je i sestru. Nije imao neke izrazite strahove. Nije se bojao ni mraka ni izmišljenih likova kojih se djeca obično boje. Volio je agresivne crtane filmove i u predškolskom periodu se igrao agresivnih igara. Često se tukao s djecom i provodio nasilje među vršnjacima.

Historija školovanja

S.S. je u školu krenuo sa sedam godina. Bio je loš učenik, pravio je probleme u razrednoj nastavi. Tukao je i maltretirao drugu djecu u razredu, ali samo dječake, ne i djevojčice. Često su ga učitelj i kasnije nastavnici odstranjivali sa nastave, jer je bio hiperaktivan i ometao je nastavu. Ponavljao je jednom peti i jednom sedmi razred. Nakon završenog osnovnog obrazovanja, nije se upisao u srednju školu. Izbio je rat i obitelj nije imala osnovnih sredstava za život, tako da je S.S. bio primoran zarađivati kako bi se obitelj mogla prehraniti. Nakon završetka rata, zapada u loše društvo. Ponašaju se razbojnički i nasilno prema ljudima. Zbog toga dospijeva u zatvor, gdje je izdržavao kaznu od godinu i pol dana. Kaže da je u zatvoru imao i loših i dobrih iskustava, ali da se najradije nikada tamo više ne bi vratio. Odlučio je da se više ne bavi kriminalnim radnjama. Djeluje emocionalno nestabilno. Poseže često za alkoholnim pićem. Nekoliko puta je probao drogu.

Historija zaposlenja

S.S. nikada nije bio zaposlen. Nema radnog staža.

Seksualno ponašanje i brak

Seksualno ponašanje S.S. je neuredno. Vodi neuredan seksualni život. Često mijenja partnerke. U dvadeset sedmoj godini upoznaje djevojku s kojom ostvaruje višemjesečnu ljubavnu vezu. Bila je mlađa od njega sedam godina. Odlučio ju je oženiti jer je ostala trudna. Dobili su žensko dijete. Pošto se počeo baviti kriminalnim radnjama, upleo je i svoju suprugu da bi sakrio svoju krivnju. Nakon toga ona dospijeva u zatvor, gdje boravi nekoliko mjeseci. Dijete je sudski dodijeljeno njenim roditeljima, a ona je odmah zatražila razvod. Roditelji ne daju da S.S. viđa dijete. Bivša supruga S.S. izašla je iz zatvora i živi s djetetom, a S.S. živi s majkom i sestrom. Vodi i dalje neuredan seksualni život.

Historija bolesti

S.S. nije bolovao od neke ozbiljne bolesti. Pokazuje slabije intelektulne sposobnosti. Pokazuje znakove agresivnog i nasilničkog ponašanja.

Interesi i sklonosti

S.S. nema nekih posebnih interesa. Sklonosti su uglavnom usmjerene na seksualno i agresivno ponašanje.

Utjecaj kazneno-popravne ustanove na promjenu ponašanja S.S.

S.S. tvrdi da je kazneno-popravna ustanova na njega negativno djelovala. Kaže da se nakon izlaska iz zatvora nije mogao oporaviti duži period. Nije vjerovao da je na slobodi i nije znao kako se ponašati. Morao je zarađivati za život, pa je kasnije postao koristan svojoj obitelji. Ne brine se o djetetu, kaže da mu to nije teško palo i da mu je to najveća greška u životu. Ne viđa ni bivšu suprugu. Kaže da boravak u zatvoru nikada neće zaboraviti, jer je imao neka neugodna iskustva, ali je od zatvorenika dosta toga naučio.

Planovi za budućnost i rezultat na LOT-R

S.S. ne pravi dugoročne planove, živi "od danas do sutra". Rezultati na LOT-R testu pokazuju najviše neutralnih stavova, ali je dosta pesimističan. Neutralan je kad su u pitanju sljedeće stavke: niti se slaže niti se ne slaže s tvrdnjom da je uvijek optimističan u vezi svoje budućnosti (subjekt nije ni znao šta znači riječ optimističan); indiferentan je prema stavki da se lahko uzruja, kao i prema stavki da rijetko smatra da će mu se desiti neke lijepe stvari; neutralnog je stava i prema očekivanju da će mu se u budućnosti desiti više lijepih nego ružnih stvari. Pesimističan je kad je u pitanju stavka tri (ako će nešto krenuti loše, onda će on sigurno biti dio toga), stavka jedan (u nesigurnim vremenima ne očekuje baš najbolji ishod) i stavka šest (ne voli biti zauzet). Optimističan je kada u pitanju lahkoća opuštanja i druženje s prijateljima. On, također, smatra da će nekad stvari ići onako kako on to želi.

Prema tome, i u slučaju S.S. pokazalo se da nema prijesudnog momenta kada se osoba počinje baviti kriminalom, nego na to utječe cjeloživotni razvojni tok (Life-span). Loše ekonomske i socijalne prilike u obitelji, smrt oca, nedostatak očeve figure u kući, neuredan seksualni život, loši bračni odnosi, sve to doprinosi da ličnost bude psihički nestabilna, dezintegrirana i antisocijalna. Lahka zarada kriminalnim radnjama prividno spašava materijalnu situaciju, ali ostavlja trajne negativne psihičke posljedice na užu i širu okolinu.

Skupni prikaz rezultata na LOT-R-u, za sve četiri studije slučaja prikazan je u Tabeli 1 (Legenda: A= u potpunosti se slažem; B= djelomično se slažem; C=niti se slažem niti se ne slažem; D=djelomično se ne slažem; E= u potpunosti se ne slažem).

Br.	*Tvrdnje*	**Ispitanici**			
		M.T.	T.T.	B.N.	S.S.
1.	U nesigurnim periodima, obično očekujem najbolje.	C	B	C	E
2.	Lako mi je opustiti se.	D	A	A	A
3.	Ako će nešto krenuti loše po mene, onda će se to sigurno desiti.	A	E	E	A
4.	Uvijek sam optimističan u vezi moje budućnosti.	E	C	C	C
5.	Mnogo uživam da budem sa svojim prijateljima.	A	B	A	A
6.	Važno mi je da sam uvijek zauzet.	E	E	E	E
7.	Teško ikad očekujem da stvari idu onako kako ja hoću.	B	E	E	D
8.	Ne uzrujam se tako lako.	E	D	B	C
9.	Rijetko računam na to da će mi se desiti lijepe stvari.	A	E	C	C
10.	Inače, očekujem da mi se desi više lijepih nego ružnih stvari.	D	A	B	C

Tabela 1: Rezultati na LOT-R testu kod četiri bivša zatvorenika

Tabela 1 pokazuje različitost odgovora pojedinih subjekata ispitivanja koji su bivši zatvorenici i koji prema životu nakon izlaska iz zatvora imaju različito optimističan ili pesimističan stav. Najviše pesimizma pokazuje subjekt M.T., a najviše optimizma subjekt T.T., dok je najviše neutralan kad je u pitanju njegova životna orijentacija subjekt S.S. Sva četiri subjekta su isto odgovorila na tvrdnju broj 6. Subjekti su uglavnom optimistični u tvrdnji broj 5. U tvrdnji broj 2, pesimizam jedino pokazuje subjekt M.T.. Neutralni su u pogledu optimizma svoje budućnosti tri subjekta, a jedino je pesimističan subjekt M.T. Najrazličitiji odgovori dobiveni su za tvrdnje 8 i 10; sva četiri subjekta su različito odgovorila.

4. Zaključak

Na osnovu analize prikazanih slučajeva, moguće je izvršiti provjeru postavljene hipoteze istraživanja i tako izvesti zaključak istraživanja. Potvrđuje se postavljena hipoteza prema kojoj se tvrdi da da će se kroz Life-span pristup uočiti emocionalno i socijalno psihološki negativne karakteristike ličnosti koje je kod bivših zatvorenika ostavio boravak u zatvoru, ali i cjelokupni razvojni tijek. U

sva četiri slučaja, nedostajale su adekvatne roditeljske uloge (ovdje se radilo o očevim ulogama). Na negativan ishod života općenito, utjecala je i loša ekonomska situacija u sva četiri slučaja, neadekvatna roditeljska briga i njega, loš utjecaj društva (užeg i šireg), u nekim slučajevima možda i kriminalni geni ili pak loš uzor za identifikaciju (slučaj dvije bivše zatvorenice polusestre), siromašna emocionalna klima u užoj i široj socijalnoj sredini, neadekvatno školovanje usljed ratnih zbivanja u državi, podložnost utjecajima psihoaktivnih tvari (u sva četiri slučaja), loš odnos prema radu, boravak u zatvoru koji je ostavio trajne i neizbrisive posljedice u sva četiri slučaja, djelujući nekad i traumatizirajuće (kao u slučaju B.N.). Prema tome, zaključuje se da bivši zatvorenici imaju psihološki negativne karakteristike ličnosti, ali koje nisu proizvod samo jednog faktora (boravka u zatvoru i/ili kriminalnog ponašanja), nego su posljedica cjeloživotnog siromašnog razvojnog toka (Life-spana). Stoga se može reći da su razvojni tokovi prikazanih slučajeva bivših zatvorenika zapravo utjecali na to da se budućnost anticipira više pesimistično ili neutralno, nego optimistično, te je njihova životna orijentacija većim dijelom pesimistična.

Literatura

Allan, P. I, Gislason T, Hakonarson, Hakon, Palmer, Lyle, J. I sur., (2004), Linkage to Apnea-Hypopnea Index Across the Life-Span<: Is this a Viable Strategy?

Berger, J. (2003), Psihodijagnostika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd,

Bookwaia, J., Sobin J., Zdaniuk, B., (2005), Gender and agression in marital relationships: a life-span perspective, Sex Roles: A journal of Research,

Fulgosi, A., (1997), Psihologija ličnosti, Školska knjiga, Zagreb,

Furlan, I., (1988), Čovjekov psihički razvoj, Školska knjiga, Zagreb,

Gardner, A., (2006), Staying Single May Shorten Life Span, Healthy Reporter,

Gardner, A., (2006), Vascular Abnormalities in Brain Linked to Shorter Life Span,

Horvatić, Ž., (1998), Osnove kriminologije, temelji učenja o pojavnim oblicima i uzrocima kažnjivih ponašanja, Ministarstvo unutarnjih poslova, Policijska akademija, Zagreb;

Jepsen, D., Dickson, L., G., (2003), Continuity in life-span career development: career exploration as a precursor to career establishment, Career Development Quarterly,

Kecmanović, D., (1989), Psihijatrija (Tom I i II), Medicinksa knjiga, Beograd-Zagreb;

Kozarić-Kovačić, D., Grubišić-Ilić, M i Grozdanić, V., (2005), Forenzička psihijatrija, Medicinska naklada, Zagreb;

Monsour, M., (2002), Women and Men as Friends: Relationships Across the Life Span in the 21 th century, Sex Roles, A Journal of Research,

Petrović, S.P., (2003), Droga i ljudsko ponašanje, Partenon, Beograd;

Petz, B., (uredio, (1992), Psihologijski rječnik, Prosvjeta, Zagreb;

Srzentić, N., Stajić, A., Lazarević, Lj., (1998), Krivično pravo Jugoslavije, Savremena administracija, Beograd.

GRADOVRH

SOCIOLOGIJA

Petar Anđelović

Biti kršćanin na suvremen način

S pitanjem, što znači biti kršćanin, ljudi se, ponajvećma sami kršćani, bave od kada kršćanstvo postoji. Da se u to uvjerimo dovoljno posegnuti za Svetim pismom Novoga zavjeta, posebice pak za poslanicama sv. Pavla apostola. Traženje odgovora na to pitanje nastavljeno je kroz vjekove sve do naših dana. Kako naše pitanje nije samo spekulativne naravi nego je, možda još i više, praktične naravi, svako novo vrijeme je zahtijevalo nove odgovore, ne toliko odgovore na pitanje teorijske naravi koliko odgovor na pitanje načina kako treba, odnosno kako se može u danom vremenu biti kršćanin. Tako se i mi u ovom razmišljanju pitamo: Kako biti kršćanin na suvremen način?

Moderna teologija se bavila mnogim pitanjima. Sam Isus Krist, kao utemeljitelj kršćanstva, bio je najčešće u središtu zanimanja. Crkva, također. Vodile su se žestoke rasprave kao u stara vremena o slobodi i milosti, o naravi i nadnaravi, o monogenizmu i poligenizmu. Mnoga od tih pitanja su stvaljena ad acta i zamijenjena novima, jamačno ne stoga što bi se, primjerice, iznašla nova, neoboriva rješenja – daleko od toga – već jednostavno stoga što se teološki govor sada preselio na druga područja, ponajviše na pitanje praktičnoga života. Osnovno pitanje, koje je danas, na neki način, sudbonosno, glasi: Što znači biti kršćaninom u svijetu nevjernika i u svijetu religioznih iskustava koja se razlikuju od naših?

Nije, dakle, pitanje teorijske nego praktične naravi. Kako biti kršćanin među ljudima drugih vjeroispovijesti s kojima zajedno živimo, pitanje je danas, makar ga već u vrijeme početaka kršćanstva postavljao sam sv. Petar. U 1. poslanici on od kršćana traži da uvijek "budu spremni na odgovor svakomu koji od vas zatraži obrazloženje nade koja je u vama; ali blago i s poštovanjem, dobre savjesti, da oni koji ozloglašuju vaš dobar život u Kristu upravo onim budu postiđeni za što vas potvaraju". Govor je o dobrom životu.

Naravno da to ne znači, kako nam sada valja napustiti utemeljena polazišta vlastite vjeroispovijesti, odnosno vjere, ili da ih se treba odreći. Nipošto! Ipak od nas se, u naše vrijeme traži, da se oslobodimo mentaliteta koji je svemu poklopac i psihoze straha koju rađa nadmoć, a koji nas žele uvjeriti u to kako nas pripadnici drugih religija obilaze poput "ričućih lavova" (1.Pr, 5, 8) s nakanom da proždеru naš kršćanskih identitet.

U smislu rečenog za stalni susret s drugima, nevjernicima i inovjernicima, potrebno je ukazati na tri važna zadatka, koji će, u određenom smislu, biti i odgovor na postavljeno pitanje. Kako biti kršćanin na suvremen način? To su: 1. samokritički promisliti i duhovno produbiti naša shvaćanje univerzalnosti; 2. izgraditi kulturu snošljivosti i mira; 3. uznastojati da se naše teologije napajaju na vrelu mistike.

1. Evanđeosko shvaćanje univerzalnosti

Poimanje univerzalnosti je različito u različitim vremenima i u različitim vjerskim skupinama. Mi univerzalnost za našu upotrebu želimo definirati polazeći od Evanđelja, tako da će ona postati duhovna kategorija. Ona je, u tom smislu, univerzalnost kojom se Bog svim ljudima priopćuje na ničim uvjetovan i najpotpuniji način. S druge strane, univerzalnost ima nešto s bezgraničnom otvorenošću i transcendencijom ljudskog duha, koji je u zajedništvu s beskonačnim otajstvom. Za to nalazimo potvrdu u Evanđelju. Ono nam posreduje jednu duboko duhovnu, bezgrešno-milosnu i blagotvornu novu osnovu za razumijevanje univerzalnosti: ne one koja se zatvara i koja kršćane dijeli od drugih ljudi, nego one koja, u dijaloškom susretanju, potiče odnos s ljudima drugih religija.

Danas nam ne treba univerzalnost koja se nadmeće nego ona koja je ponizna, koja ne podrazumijeva nadmoć, nego nam omogućuje poći novim, obazrivijim odnosima s ljudima drugih vjera. Takva univerzalnost od kršćana zahtijeva drukčiji sustav vrednota, odnosno nove stavove koji će vjernije odražavati duh Evanđelja i njegovih poruka. Takva je univerzalnost otvorena, iskrena i životna, koja mijenja i oslobađa čovjeka, jer se sama odrekla težnje za prevlašću. Ovo je važno znati budući da šturo formalističko shvaćanje univerzalnosti, bez obzira na kojoj razini, ta sobom povlači neodoljivu napast gospodovanja i vladanja na drugima, dok je univerzalnost evanđeoski shvaćena univerzalnost Duha. Ona je gozba ma koju su pozvani svi ljudi "s istoka, zapada, sjevera i juga "Lk 13, 29).

2. Kultura snošljivosti i mira

Potrebno je odmah na početku reći kako snošljivost ima svoje granice, kako se u njoj stalno krije opasnost od ravnodušnosti, odnosno, kako iz nje može nastati dojam "sve je moguće". No u istom dahu valja reći kako smo, gledom na

multireligioznost našega vremena, dužni zahtijevati snošljivost, jer je ona prevažna za golo preživljavanja čovječanstva, koje bez nema izlaza.

Kako snošljivost u sebi krije veliku snagu svjedočanstva o univerzalnosti Evanđelja, ispravno je zaključiti kako snošljivost nije slabost, osim ako ne prihvatimo riječ Isusove besjede na gori: "pljusne li te tko po desnom obrazu, okreni mu i drugi" (Mt 5, 39), a tu besjedu može prihvatiti samo čovjek s dubokim duhovnim iskustvom. Takav čovjek, odnosno, takav kršćanin lako će se nadahnjivati duhom snošljivosti i mira koji progovara iz Evanđelja.

Postoje, dakako, i drugi razlozi snošljivosti, ovdje spominjemo tek onaj konačni. Konačni sud nad ljudima jest i ostaje pridržan samo Bogu. Ljudi ne mogu polagati pravo na takav sud, ma koliko mislili da to mogu isticati i opravdavati. Za to je zoran primjer prispodoba o kukolju u pšenici (Mt 13, 24-30). Ljudi ne mogu u međusobnim odnosima, što se također odnosi i na religije, sve urediti prema kategorijama crno-bijeloga. Inače bi svaka razlika i svaka drugolikost, svaki nedostatak jasnoće i razlučivanja bili povodom sukobu i – duhovnom i moralnom – nasilju. Osano je tvrditi kako je mir moguć samo ako smo već dospjeli do jasnoće i sigurnosti.

Za ovakvo ponašanje nalazimo dobra primjer u tradicionalnim azijskim kulturama. One su vrlo osjetljive na jedinstvo i mirni suživot, te tako žive jedan život koji je u visokoj mjeri određen pažnjom i snošljivošću prema iskustvu, sadržaju vjere i pripadnicima drugih religija S druge strane, snošljivost je također u činjenici, koja se od moderne naovamo vrlo uporno ističe, kako je drugi zapravo jedna posebnost svekolike zemaljske zbilje. Ipak treba priznati, da problem snošljivosti sa svojim stvarnim posljedicama na svagdašnji život još nije dovoljno uzet u obzir, premda je načelno priznato pravo na religioznu slobodu.

No kako će budućnost – što je sve očitije – biti obilježena multireligioznim društvima, vrijeme je da se bez okolišanja otvori to pitanje moderne kao nešto što pogađa naš stvaran život. Njegovanje snošljivosti kako to evanđelje nalaže bit će jedan od kršćanskih odgovora kulturama Azije, odnosno odgovor na još otvoreno pitanje moderne, koje se u našim danima postmoderne još i zaoštrilo. Što se potonjeg tiče, zahtjevi za univerzalnošću kršćanske vjere ne smiju se uzdići na štetu snošljivosti i mira, za što snosimo odgovornost pred suvremenim društvom. Kršćanske zajednice mora ju se prvo još ispuniti kulturom mira – jednom od prevažnih sastojnica Isusove poruke – kako bi bile zrele za susret s religioznim svijetom drugih ljudi. Živo kršćansko svjedočanstvo snošljivosti bit će od pomoći u ovom stoljeću, kako bi se zahtjev za univerzalnošću kršćanstva učinio vjerodostojnim.

3. Kršćanstvo izvorne mistike

Kako bi se teologija kršćanskih zajednica pokazala korisnom u njihovu susretu s ljudima drugih religija, ona mora biti nošena dubokom duhovnošću i prihvaćati

putove izvorne mistike. To je razvidno iz toga što duhovnost i mistika, po svojoj naravi, djeluju objedinjavajuće i prožimljujuće. Svaka teologija i religija koja se na izrazit način oslanja na sitničavu dijalektiku, na tvrde i ograničavajuće suprotnosti, odnosno logiku ili – ili izričaja i na opterećenost, pokazat će se kao jalov i manjkav oblik mistike, te stoga neće moći prenijeti ni iskustvo ni znanje koje bi djelovalo oslobađajuće. Ako "je ljubav Božja izlivena u našim srcima po Duhu Svetom" (Rim 5,5), onda će to iskustvo Božjeg samopriopćavanja, kao života i čiste milosti, i kontemplativnoga unutarnjeg postojanja u dubinama duše, kao i njezina pojava u duhovno mjerljivoj zauzetosti , potaknuti nove i žive teološke tijekove pomoću kojih ćemo, osokoljeni i osnaženi, uspjeti ući u međureligjske susrete novoga stoljeća. Ovdje podsjećamo na riječ Karla Rahnera kojom je ovako opisao budućnost: "Vjernik sutrašnjice bit će 'mistik', onaj koji je nešto 'doživio', ili ga neće biti…". Nigdje nismo toliko svjesni istine tih riječi koliko ondje gdje su kršćani i kršćanske zajednice toliko spremne te na početku novoga stoljeća omogućuju nov i živ susret sa stranim svijetom svojih bližnjih.

4. Zaključne napomene

Istinskog susreta s ljudima drugih religija u novom stoljeću neće biti, ako ne uznastojimo biti kršćani na nov, na suvremen način., a za taj susret se treba pripremiti. Valja nam se vježbati u novoj univerzalnosti, onoj naime koja proizlazi iz Isusove poruke, odnosno da se pripustimo njegovu Duhu snošljivosti i mira, da nas on potiče i vodi. Isto tako se i teologija mora mijenjati, treba postati teologija mistične naravi, koja će nam olakšati novo životno iskustvo univerzalnosti i pomoći u izgradnji istinske kulture snošljivosti i mira, kakve nam nudi Evanđelje, Isusova radosna vijest.

Srđan Vukadinović

Bosanskohercegovačka naučna dijaspora i naučna politika

Sažetak

Razvoj modernog društva zasnovanog na znanju nije potreba trenutka, već strateški interes realiteta. U nastojanjima da se odredi i definiše naučna politika polazi se od zahtjeva kakvo se društvo želi stvoriti u novom milenijumu, na koji način i sa koliko sredstava. Novo doba je era kompetitivnosti prema kojoj je buduća Evropa zamišljena kao društvo znanja. Međutim činjenica je da u Bosni i Hercegovini, kao ni u zemljama u okruženju, znanje još uvijek nije prepoznato kao ključni faktor razvoja.

U uslovima dekonstrucije bh društva i kasnijim lošim materijalnim pretpostavkama naučnici su birali život i angažman u drugim, odnosno trećim zemljama. Odliv naučnika iz zemlje je posljedica poremećenih odnosa i vrijednosti u društvu, kome je neophodna temeljna reforma sistema društvenih vrjednota. Činjenicu da je u trećem milenijumu veliki broj naučnika iz BiH je potražio i našao u nekim inostranim zemljama ne treba toliko tragično shvatati u smislu potpunog urušavanja ovog ambijenta u naučnom smislu. Odliv mozgova je i u mnogim drugim zemljama tok stvari koji se definiše određenom naučnom pokretljivošću. Mnogo je tragičnije ne- postojanje organske veze između BiH i naučnika koji su otišli van zemlje.

Početak uspostave vrijednosnog sistema u nauci podrazumijeva izradu strategije naučne politike koja će se zaasnivati na tri ključna momenta: kompetitivnosti, razvoju bh društva kao društvu znanja i inkorporiranju sistema veza i odnosa sa bh naučnom dijasporom.

Ključne riječi:

Naučna politika – odliv mozogova – kompetitivnost – naučna dijaspora – društvo znanja.

..0..

Scientific Diaspora Bosnia and Herzegovina and Scientific Politics

Abstract

In strive that is to detrmine and define scientific politics to depart on demand what kinde of socety want to create in new milleniumm, in which mamer and how much means. New age is era to competent toward which is future Europe conceivable as society of deverb. However to fact is that in Bosnia and Herzegovina, as in countries in area more always deverb is non to recognize as key factor development.

In conditions deconstruction BH society and to be late bad materriall supposition scientist to choose life and engagement in second, at third countries. Drain scientist as countries is consequence disturbed relations and values in society who is necessary base reform system social values. The brain drain is in much other countries floww objects which is to define set scientific mobility. Much is tragic non to exist organic card between countries Bosnia and Herzegovina and scientist in him territory which is to away outside countries.

The start to establish values system in science to mean make strategic of scientific politics which is to be found in three keys moments: to competent, development society of BH as society deverb and incorporation system bands and relations for BH scientific diaspora.

Key words:

scientific politics – brain drain – competetent – scientific diaspora – society deverb.

..0..

Uvod

Nova razvojna epoha, karakteristična za prvu deceniju trećeg milenijuma, razdoblje je koje počiva na novom profilu kadrova, čija osposobljenost mora odgovarati najsavremenijim standardima. Koncept kadrovske funkcije i kadrovskih resursa predstavlja koncept ukupnih ljudskih resursa. To je nešto što u modernom poimanju svijeta, društva i znanja poprima i dobija odrednicu ljudskog kapitala. Postoji potreba da se mjeri vrijednost ljudi prema ačivmentskim stranama njihove promocije na društvene položaje. Bilo koja institucija, kompanija i preduzeće u modernom svijetu svoju aktivnu imovinu nema u nematerijalnim oblicima i onome što bi se zvalo tržišna kapitalizacija toga subjekta. Ta kapitalizacija u najvećem broju slučajeva ne obuhvata materijalne stvari, već, uglavnom, obuhvata znanje i struku, i ono što oni proizvode. A to su prava intelektualne svojine, patenti marke, robne marke, organizaciona kultura. Navedena brendizacija institucije ili kompanije u modernom smislu nastaje kao rezultat aktiviteta znanja.

Među ključnim kompetencijama, a takvih je osam, [1] koje su definisane u institucionalnom sistemu onoga što se zove Evropa, i što bi svi radno angažovani ljudi trebalo da posjeduju do 2010.godine, je, pored ostalog, znanje. Najveći stepen znanja ostvaruje se kroz i preko nauke, a mnogo manji kroz struku i praksu. U uslovima visokih kompetitivnosti nauka je definisana kroz strategiju naučne politike. Novom naučnom politikom država mora, poslije više decenija, pružiti ruku nauci, ne posmatrajući taj i takav čin u funkciji jeftinog političkog marketinga i pogodnog momenta za dobijanje jeftinih političkih poena. U uslovima urušenih društva, u znatnoj mjeri ideologiziranih, odnos političkog i naučnog uvijek je bio više nego uzročan. Ponekad se čini i činilo se da se nauka uspijeva otrgnuti politici, ali u tim slučajevima nije bilo efikasne naučne politike. Zahtjevi novog vremena koje sa sobom kao ključnu odrednicu nosi kompetitivnost neminovno traže da se nauka ni u kom slučaju ne smije tretirati kao ukras države. U tom smislu kao dva bitna određujuća fenomena nameću se odnosi sa naučnom dijasporom, budući da je značajan broj visokoobrazovanih stručnjaka napustio Bosnu i Hercegovinu i promovisanje strategije naučne politike zasnovane na uspostavi društva znanja kao imperativa, uz visoku kompetitivnost i čvrste relacije sa naučnom dijasporom.

Društvo znanja kao prepoznatljiv fenomen naučne politike

Osnovna dilema koja se nameće u uspostavi društva znanja tiče se odnosa i granica između društvenog realiteta koji želi stvarno znanje i dijela toga ambijenta koji želi samo ovjeru toga znanja, zarad uspostave manifestne slike, koja će

[1] Pored znanja, neke od osam ključnih kompetencija, koje svi radom sposobni ljudi u Evropi moraju posjedovati do 2010. godine su: istraživanje, inovacije, novi tipovi organizacije i dr.Svaka kompetencija nije moguća bez nauke i međusobnog prožimanja.

širokom krugu ljudi pokazati ono što je oblanda, a ne i suština. Kompletno društvo jednog realiteta u sistemu naučne spoznaje, bilo kao neposredne djelatnosti ili one koja je organizator toga, mora djelati kao cjelina. Nije to samo zadatak naučnih odjela pri pojedinim ministarstvima ili drugim organima i tijelima zaduženim za nauku i njenu strategiju. Uspostava cjeline sinergijskog djelovanja je prvi bitan preduslov za profunkcionisanje društva znanja. I ta cjelina djelovanja mora biti usmjerena u cilju sticanja novih znanja, a ne samo njihove ovjere. Svođenje obrazovnog i naučnog procesa na tržišne principe velikim dijelom doprinosi ovjeri, a ne kompetenciji znanja. U društvu znanja usklađuju se zvanja i kvalifikacije. Disproporcija pomenuta dva momenta ne može biti prisutna, budući da se stremi harmoniziranom kvalifikacijskom okviru zanimanja, ne samo u uslovima jednog konkretnog realiteta, već mnogo širim.

Društvo učenja i znanja je imperativ razvoja, kada su u pitanju tranzicijske zemlje, kao što je slučaj i sa Bosnom i Hercegovinom i sa gotovo svim društvima sa ex-jugoslovenskog prostora. Imperativ je zbog saradnje svake zemlje ponaosob sa svjetskim sistemom znanja i nauke, posebno sa zemljama Jugoistočne Evrope, kao i Evropske unije. Društvo znanja motiviše visoko kvalitetne i sposobne naučnike i istraživače da znanje usmjeravaju ka potencijalu koji pomaže integraciji društva, a preko toga i prevazilaženju tranzicijske inverzije, odnosno izgradnji i konstituisanju prepoznatljivog karaktera cjelokupne društvene strukture, a u okviru toga posebno naučne podstrukture.

Uspostava društva znanja znači za jednu zemlju egzistencijalnu potrebu bitisanja nauke u određenom, širem ili užem, ambijentu. U tranzicijski urušenim zemljama, uspostava društva znanja znači, momentalno, puko preživljavanje u širim aktuelnim znanstvenim okvirima koji se galopirajuće nameću Bosni i Hercegovini. U takvom bitnom i opredjeljujućem momentu preživljavanja leže i motivirajući faktori bilo kojeg pojedinca i društvene grupe u konstituisanju društva znanja. Posljedica motivisanosti je da onaj ko zna i ko želi da zna da se radi o preživljavanju, ne može biti nemotivisan. To je nešto što je praktično nužno, kao i vazduh koji čovjek diše ili voda koju pije. Teško je zamisliti bilo koji realitet ex-jugoslovenskog društva na nivou nekakve masovne i jeftine radne snage. Za suprostavljanje takvom modelu društva rješenja su kvalitativnost i velika i značajna inovativna rješenja.

Ukoliko jedna zemlja ne postane društvo znanja neće moći sjesti za isti sto sa svojim evropskim partnerima. Put ka formiranju društva znanja je dobrovoljan i ne može se formalno čekati prijem u Evropsku uniju, da bi se takav model društva ostvario. Put ka društvu znanja je potrebno odabrati mnogo prije pristupanja Evropskoj uniji.

Zvanična politika jedne države, kao i ona naučna, moraju prepoznati sve momente društva znanja, kao prvi uslov kvaliteta naučnog sistema i razvoja društva. Više je to od pukog izbora, i mnogo više od bilo koje političke karijere. Uspo-

stava društva znanja i na tome zasnovane strategije naučne politike je više i od svake vlasti. Da bi se ostvarilo društvo znanja mora se misliti iskreno na činjenicu da se to i ostvari. U državi i u društvu se mora konstituisati svijest kako bi svi počeli misliti i živjeti za društvo znanja. U takvom ambijentu prioritet svima postaje znanje i nauka. Ili takva svijest će biti konstituisana onog trenutka kada ljudi budu imali grižnju savjesti, ako im prioriotet nije znanje i nauka. Nakon svih društvenih promjena veliki je rizik ne dati znanju i nauci ono što im pripada u društvenom totalitetu – a pripada im društvo znanja i nauke.

Uticaji tranzicionih dešavanja na odlazak naučnog kadra

Umjesto preobražajnih momenata tranziciona dešavanja su na bosanskohercegovački prostor donijela samourušavajuće strukturne segmente. Samourušavanje je za posljedicu imalo potpunu dekonstrukciju društva. Uslovi beznađa u kojima su se u jednom trenutku svoga društvenog i naučnog bitisanja našli ljudi koji preferiraju znanstvenu djelatnost kao svoje opredjeljenje, rezultirali su odlaskom velikog broja njih u druge i treće zemlje.

Naučna elita je duhovna elita svakog društva. Ta duhovna elita bh društva je bila prinuđena da spakuje kofere i ode iz zemlje. Očito da u Bosni i Hercegovini nije bilo prostora da ostanu i opstanu. Nije moguće doći do pouzdanog odgovora koliko je takvih pojedinaca otišlo. Ni u jednoj ozbiljnijoj analizi ne navodi se koliki je broj, prije svega, mladih naučnika koji su napustili zemlju. Obično takve kvantitativne analize nemaju valjano pokriće brojki u kvalitativnim analizama. Ne može se to drugačije nazvati nego nebrigom jedne države. Veoma visoki stepen nebrige države je kada ne zna tačan broj svoje elite koja joj se nalazi van zemlje ili čak i svih građana koji su negdje u rasijanju, bilo u dobrovoljnim, bilo u prinudnim migracijama. Naravno, kada se govori o kvantitetu bosanskohercegovačke naučne dijaspore ne ulazi se u motive zbog čega su ti ljudi van zemlje. Nije ni moralno ulaziti u motive odlazaka naučnika da žive u neke druge ili treće zemlje. Nema smisla insistirati na ostanku u bilo kojoj zemlji, ako bi se naučna, pa i životna karijera upropastila samim ostankom u matičnoj zemlji. Nemoralno je na motivima odlaska insistirati i iz razloga što svako ide za boljim uslovima i naučno istraživačkim izazovima. A oni su mnogo bolji i značajniji u stabilnim demokratskim i ekonomskim strukturama, nego u onim koje su u fazi tranzicijskih dešavanja. Jer ako je neko najveći gubitnik u tranziciji, onda su to, prije svega, mladi naučnici. Našli su se potpuno izgubljeni u ambijentu koji pruža mogućnost za izvanredno snalaženje ljudima sa životne margine i onima koji nikako svoje pozicije na hijerarhijskoj ljestvici društvenih položaja ne mogu obezbijediti putem formalnih kanala. Za ljude koji su išli strpljivo i mukotrpno naučnim stepenicama uspona formalni kanali promocije, koji obuhvataju vrjednote iskazane kroz obrazovanje, specijalizacije i usavršavanje su bili jedini način društvene promocije. U uslovima samourušavanja društva, što se desilo sa bh

ambijentom na površinu su isplivali pojedinci koji su svoju promociju doživjeli zahvaljujući neformalnim kanalima i društvenim promocijama koji podrazumijevaju klanovske, prijateljske, političke, religijske i druge "vrjednote" koje nije moguće kvantitativno i kvalitativno mjeriti.

Odlazak naučnika i konstituisanje naučne dijaspore

Po svojoj prirodi i karakteru uslova koje pruža jedno društvo, a zbog svoje radoznale strukture ličnosti, naučnik je često nezadovoljan svojim položajem i uslovima koje mu određeni društveni realitet omogućava. Slučaj je to i u mnogo razvijenim zemljama nego što su tranzicijske, ex-jugoslovenske. U uslovima urušene društvene strukture ti razlozi su mnogo izraženiji.

Kao specifičan oblik migracija stanovništva koje se tiču odlaska naučnika i stručnjaka iz neke zemlje često se koristi pojam "odliv mozgova". Pojava je to koja poprima ozbiljnije razmjere u određenim zemljama i koja je praćena lošim društveno ekonomskim odnosima i poremećenim sistemom vrijednosti. Masovne migracije naučnika, stručnjaka i visokoobrazovanih pojedinaca su se izraženije ispoljile 60-ih i 70-ih godina XX. vijeka u mnogim zemljama i bile su znak za ozbiljnije analize ovoga problema. Nije tada to toliko pogađalo bivše jugoslovenske zemlje, pa samim tim ni Bosnu i Hercegovinu, kao u razdoblju posljednjih desetak godina XX., i prvih desetak XXI. vijeka.

Pokazatelji o odlivu naučnika koji konstituišu bosanskohercegovačku naučnu dijasporu utemeljeni su na različitim izvorima, koji su kontradiktorni i u većini slučajeva nepouzdani. U analizama se uzimaju najčešće izvještaji nekih međunarodnih institucija, dok je domaćih analiza veoma malo. Pomenute analize ne mogu dati tačan broj bh naučnika van zemlje, za čitavu državu.

Nije sporno da je Bosna i Hercegovina svrstana među zemlje koje su najviše u Evropi pogođene "odlivom mozgova". Pokazuju to i podaci Svjetske banke. Prema tim pokazateljima skoro svaki treći visokoobrazovani građanin Bosne i Hercegovine živi u inostranstvu. Stopa migracije visokoobrazovane populacije u Bosni i Hercegovini je 28,6%, po čemuje ova zemlja na drugom mjestu u Evropi, odmah poslije Hrvatske.[2]

Izvještaj UNESCO-a iz 2005.godine, pokazuje da je Bosnu i Hercegovinu od 1995.godine napustilo 79% istraživača, 81% magistara i 75% doktora nauka.[3]

Za razliku od mnogih drugih, zvaničnih i nezvaničnih, izvještaja o odlivu naučnika iz Bosne i Hercegovine ova dva su pouzdanija, budući da su rađena

[2] Prema procjenama Svjetske banke, s kraja 2006.godine, Hrvatska je najviše rangirana država u Evropi po "odlivu mozgova", sa stopom migracije od 29.4%.

[3] Pokazatelji o odlasku naučnika i istraživača iz Bosne i Hercegovine nalaze se u dijelu izvještaja "Nauka, tehnologija i privredni razvoj Jugoistočne Evrope", koji je objavio UNESCO, 2005.godine.

od strane dvije značajne međunarodne institucije, i na osnovu njih one usmjeravaju određenu "pomoć" u smislu popravljanja takvog stanja. Unutar Bosne i Hercegovine nema još uvijek pouzdanijih i cjelovitijih podataka o naučnoj dijaspori, kada su u pitanju naučnici iz čitave zemlje, iz oba entiteta. Razlog tome je duboka podijeljenost bh društva koja je kulminirala dekonstrukcijom društva, a u poslijeratnom periodu potpuno nefunkcionisanje institucija na terirtoriji čitave BiH. Neke procjene usamljenih istraživača odliva naučnog kadra iz zemlje ukazuju da je od početka ratnih dešavanja, pa do 2007.godine, oko 70% kadrova sa univerziteta, instituta i zavoda napustilo zemlju. To je znatno pogodilo razvojni i naučno-istraživački segment društva. Tim prije je Bosna i Hercegovina više ugrožena u ovom smislu, ako se uzme u obzir da je veoma slaba mogućnost za međunarodnu saradnju i razmjene sa drugim zemljama u tom smislu. Jer, međunarodna saradnja u naučno istraživačkim poslovima podrazumijeva određeni reciprocitet, što BiH veoma teško može ostvariti. Zbog toga je Bosna i Hercegovina među najizolovanijim zemljama, kada je u pitanju tranzicijski ambijent.

Bez odgovarajuće strategije naučne politike i odnosa prema naučnoj dijaspori većina ljudi koji su otišli u druge zemlje su izgubljeni trajno. Bez rješenja ovoga problema Bosna i Hercegovina će teško uspjeti da riješi problem integracije u globalne ekonomske tokove. Negativan utjecaj odliva stručnih ljudi odražava se i na ukupan proces tranzicije u zemlji. Posljedica nedostatka naučnog i istraživačkog kadra je itekako vidljiva, kako, prije svega, u tranziciji univerziteta i njegovom prilagođavanju evropskom akademskom prostoru, tako i u ostalim razvojnim segmentima. Nove tehnologije u uspostavi novog razvoja mogu primijeniti samo naučne i stručne elite, koje posjeduju kompetencije novih zahtjeva i izazova. Ako je znatan broj takvih ljudi van Bosne i Hercegovine, odnosno u dijaspori, teško je očekivati da se tokovi intenzivnog razvoja mogu ostvarivati željenom dinamikom.

"Sprječavanje" odliva naučnika i cjelovitost naučne politike

Odlazak i odliv naučnika van Bosne i Hercegovine nije dovoljno proučen, ne samo u smislu razloga, već i u smislu osmišljavanja strategije društvenog razvoja, koja bi u skladu sa tendencijama savremenih zbivanja, adekvatno tretirala ovo pitanje. Ako ne postoji takva analiza, a pri tome se ni ne znaju kvantitativni pokazatelji, onda to može biti jako pogubno. A sam proces odlaska ne toliko. Ponekad je bitnije imati naučnu dijasporu na stalnoj i uvažavajućoj konekciji, nego insistirati da se ti ljudi vrate u Bosnu i Hercegovinu. Oni mogu više doprinijeti društvenom razvoju BiH ako su vani, i ako samo po jedan projekat iz inostranstva usmjere u zemlju iz koje su otišli, nego da budu u njoj, gdje im se ne mogu obezbijediti naučno - istraživački uslovi koje imaju u dijaspori i na koje su navikli.

Nesporno je da pojavu odliva naučnika i istraživača podstiče nizak standard i nezaposlenost, kao i urušavanje sistema vrijednosti, a možda još više nedovoljno jasna i ohrabrujuća perspektiva razvoja zemlje. Međutim, problem "odliva mozgova" je problem sa kojim se u modernom dobu suočavaju i bogatije i razvijenije zemlje, koji uzrokuje proces globalizacije, kroz sve veću mobilnost radne snage. Uostalom, to je jedna od inspiracija i Bolonjskog i Lisabonskog procesa u sistemu harmonizovanog visokog školstva, koji treba omogućiti slobodnu pokretljivost naučnika i istraživača, profesora i studenata, kroz ujednačavanje i priznavanje diploma i kvalifikacija, kao i kompeticijskih znanja koja se stiču na različitim obrazovnim i naučno-istraživačkim institucijama u Evropi. Kroz te programe mobilnosti već kod studenata se nastoji olakšati njihova socijalizacija i adaptacija u drugim sredinama, koje već koliko sjutra postaju potencijalni prostor njihovog profesionalnog angažmana. Da odlazak naučnika i istraživača u druge zemlje sam po sebi nije toliko alarmantan, pokazuju i komparativni podaci iz drugih zemalja, po kojima je od početka trećeg milenijuma iz zemalja Evropske unije otišlo u SAD i Japan preko 320.000 doktora nauka. Predviđa se da će ovaj efekat globalizacije u narednom desetljeću imati reverzibilan tok i da će sa kapitalom koji bude dolazio u nerazvijene zemlje dolaziti i visokoobrazovani pojedinci.

Strategija čekanja da se stvore bolji i životni i naučno – istraživački uslovi i posebni programi za određene naučnike i istraživače, generalno nije rješenje za ovaj problem. Bilo bi korisno da država ustanovi bazu podataka o svim naučnicima i istraživačima, prema njihovim kvalifikacijama, profesionalnim angažmanima i geografskim lokacijama, i uspostavi svojevrsnu komunikacionu mrežu, posredstvom koje bi se razmjenjivale informacije o uzajamnim potrebama i mogućnostima i koja bi postala svojevrsna berza naučno – istraživačkih informacija i ponuda. Savremena tehnologija ovakvu strategiju naučne i istraživačke politike čini mnogo realnijom, jednostavnijom i ostvarivijom nego prije samo desetak godina.

U svim mogućim strateškim varijantama nastojanja ka rješavanju ovog problema, osnovna intencija bi trebala biti fokusirana na povećanje broja pojedinaca koji imaju i koji stiču naučne i istraživačke kompeticije.

Osnovni strateški pravci tako fokusirane naučne politike kao krajnji efekat bi imali korišćenje i primjenu domaćih znanja. Znanje naučnika i istraživača koji su bilo u Bosni i Hercegovini, bilo van nje, umjesto da se koristi i valorizuje kao važan razvojni segment, potiskuje se u korist inostranih stručnjaka, kojima se daje status eksperata iznad domaćih naučnika i istraživača, od kojih su mnogi dokazali ekspertsku sposobnost. Ta dominatna paradigma koja je trenutno prisutna u bosanskohercegovačkom društvu treba strateškim određenjem naučne politike biti zamijenjena.

Ključna, nova polazna paradigma naučne politike bh društva je najpotrebnija. Ona je potrebna u značenju vodiča razmatranja i rješavanja društvenih problema.

Ta paradigma bi kao ključni činilac, ključni faktor opredjeljenja imala u pristupu razmatranju razvojnih problema i njihovog rješavanja u oslanjanju na domaću pamet i izuzetno organizovanu konekciju sa naučnom dijasporom. Na taj način se znatno proširuju činioci koji mogu učestvovati u izboru razvojnih varijanti i modela društva po mjeri pojedinca koji egzistira u Bosni i Hercegovini, a ne onoga ko je samo trenutno tu.

Za nerazvijene tranzicijske zemlje nema druge mogućnosti nego da utemelje svoj razvoj na tome da znaju jako puno i na načelu da su po tom pitanju bolji od drugih. Konkurentnost je jedna od stvari u kojoj se u međunarodnim okvirima govori na svakom koraku i u svakom prostoru. Uvijek treba polaziti od te i takve filozofije u koncipiranju strategije sopstvene naučne politike. Jer to je filozofija koja vodi naprijed. Modernizacija društva i reforme su jedino moguće ako se ostvari konzistentna i konkurentna naučna i istraživačka politika. A to je bitan poreduslov za uspostavu sistema vrijednosti. Sistem vrijednosti se može ostvariti samo preko nauke i istraživanja, što je i tendencija evropskih nahođenja iskazanih kroz mišljenja Komesarijata za nauku i istraživanje Savjeta Evrope. Uspostavljanjem takvog sistema i prostora znanja kreira se ambijent u kome je moguće ostvariti stabilnost znanja i sistema vrijednosti u novom razdoblju. Sistem znanja, odnosno sistem nauke i istraživanja, uspostavljeni na taj način, imaju mogućnost da budu koherentni na čitavom prostoru i području i Bosne i Hercegovine, a i šire u evropskom realitetu.

Literatura

Grečić, Vladimir: The Role of Migrant Professionals in the Process of Transition in Yugoslavia, Zagreb, 2002.

Horvat, Vedran. Brain Drain:Threat to Successful Transition in South East Europe?, Souteast European Politics, 2004.

Publication: International Migration, Remittances, and the Brain Drain, The World Bank, 2006. (http://www.purochile.org/migrbrain/ch5.pdf)

Publication: Migration and Remittances Factbook, Europe and Central Asia, Migration and Remittances Team, Development Prospect Group, World Bank (http://www.siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/resources/334934 - 1199807908806/ECA.pdf)

Vukadinović, Srdjan. The New Positon of University, "Vrela", Podgorica, 2002.

Vukadinović, Srdjan: Tranzicija Univerziteta, "Luča", Nikšić, 2004.

GRADOVRH

ZEMLJOPISNO-ETNOLOŠKE TEME

Danijel Barišić

Prostorna struktura grada Tuzle

1. Uvod

Tuzla je jedno od najstarijih naselja u Europi s kontinuitetom življenja. Dokaz tome su pronađeni ostaci sojeničkoga naselja iz vremena neolita. Arheolozi su u bližoj okolici i u samom gradu, otkrili brojna naselja sa bogatim ostacima materijalne kulture prastarih stanovnika ovoga područja. Među pronađenim arheološkim materijalima ističe se keramička neolitska posuda čija je namjena bila kuhanje slane vode i proizvodnja soli.

Prvi pisani dokument o Tuzli potječe iz 950.godine. Te je godine bizantijski povjesničar i car Konstantin Porfirogenet u svom djelu "O upravljanju državom" izričito spomenuo Tuzlu kao grad, pod rimskim nazivom Salines, s napomenom da se grad nalazi u posjedu raškoga kneza Časlava, koji je kasnije poginuo u borbi sa Mađarima.

Na širem prostoru Tuzle živjeli su Iliri, Kelti, Grci i Rimljani. U VII. stoljeću trajno se nastanjuju slavenska plemena, preteče današnjih žitelja Tuzle, koji naselju daju svoje ime Soli. Tadašnja župa Soli ušla je u sastav srednjovjekovne bosanske države koja se održala sve do 1463.godine kada su je osvojili Turci i grad nazvali Tuzla (tur. tuz = sol). Pod turskom upravom Tuzla je bila sve do 1878.godine kad dolazi pod vlast Austro – Ugarske u čijem sastavu ostaje sve do 1918. godine. Nakon Prvoga svjetskog rata Tuzla postaje dio Kraljevine SHS, kasnije nazvane Jugoslavija. Tuzla je 2.listopada 1943. godine postala najveći oslobođeni grad u Europi. Poslije rata je ušla u sastav SFR Jugoslavije, pod čijim se okriljem nalazi sve do 1992. godine, kada BiH postaje međunarodno priznata i neovisna zemlja.

Danas se Tuzla nalazi na 44°33' SGŠ i 18°42' IGD. Površina grada iznosi 30 235 m^2 (≈303 km^2) i smještena je na 239 m nadmorske visine. Klima je umjereno

kontinentalna sa srednjom godišnjom temperaturom od 10,1°C. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 1991. godine u gradu je živjelo 131 618 stanovnika, a prema nezvaničnim podacima taj broj je 1997.godine iznosio oko 165 000 stanovnika. Srednja gustoća naseljenosti je 434 stn/km^2.

2. Prostorna struktura grada Tuzle

Pod pojmom prostorne strukture grada podrazumijeva se prostorni raspored, te sustav veza i odnosa među elementima pojedinih fenomena. U tri najvažnije komponente prostorne strukture grada spadaju:

a) funkcionalna
b) populacijsko – demografska
c) fizionomsko – morfološka

Za prikaz svake od navedenih struktura koriste se modeli koji mogu biti djelomični i cjeloviti, a sve u ovisnosti o kvantiteti i kvaliteti istraživanja.

Tablica 1: Površina općine Tuzla s urbaniziranim područjem

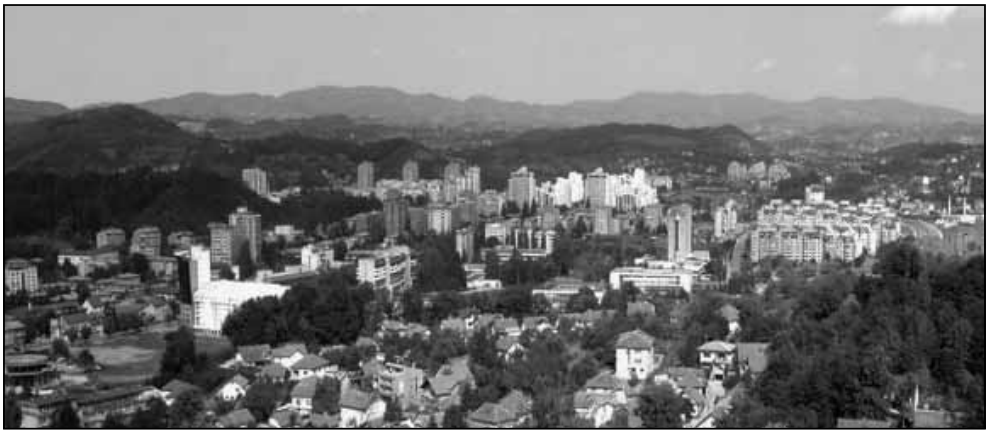
Općina	**Površina u km^2**	**Urbano područje (km^2)**	**Struktura (%)**
Tuzla	296,27	44,88	15,06

Izvor: *"Prostorni plan za područje Tuzlankskog kantona 2005.-2025. god."*

2.1. Funkcionalno – prostorna struktura grada

Ovakva vrsta strukture podrazumijeva raspored i različitu koncentraciju djelatnosti u okviru grada, odnosno prikazuje i pojašnjava način korištenja zemljišta. S obzirom da se gradski prostor može podijeliti prema načinu korištenja i namjeni, onda se kategorije korištenja gradskih površina dijele na: stanovanje, proizvodnju, cirkulaciju, organizaciju i neiskorišteno zemljište.[1]

[1] Vresk, M. (1990.): *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb 1990., str.59.

Slika 1: *Panorama grada Tuzle (pogled s Ilinčice)* **Izvor:** www.tuzlarije.net

2.1.1. Stanovanje

Prema zadnjem zvaničnom popisu stanovništva iz 1991. godine, na teritoriju općine Tuzla živjelo je 131 618 stanovnika u 66 naselja.

Prema procjeni iz 2001.godine, na istoimenom području živjelo je 135 605 stanovnika, dok je 31.12.2004. godine (prema procjeni) živjelo 131 919 stanovnika.

U odnosu na popis iz 1981.godine, kada je u općini Tuzla živjelo 121 717 stanovnika, može se primijetiti lagan prirast.

Danas je stanovništvo općine Tuzla organizirano u preko 35 000 kućanstava sa gotovo isto toliko stambenih jedinica. Točnu brojku kućanstava i stambenih jedinica danas je teško odrediti, jer nije sproveden niti jedan popis stanovništva poslije rata.

Prema podacima iz prostornog plana 1981.–2005. godine, dostignuti nivo standarda stanovanja je slijedeći:

- prosječna veličina stana za jedno lice: 14,57 m^2
- prosječna veličina stana u m^2: 52,13
- prosječan broj stanovnika na jedan stan: 3,58

Jedna od bitnih karakteristika stambenog fonda je i veličina stanova po sobnosti, jer daje jasnu sliku o bogatstvu stambenog fonda i o standardu stanovanja. Struktura stabmbenog fonda po broju stambenih jedinica je slijedeća:

Tablica 2: Veličina (sobnost) stanova u općini Tuzla

Veličina stanova (sobnost)	Udio u %
Posebne sobe	1,22
Garsonjere i jednosobni stanovi	25,15
Dvosobni stanovi	45,11
Trosobni stanovi	20,05
Četvorosobni stanovi	5,80
Petosobni i višesobni stanovi	2,66

Izvor: *"Prostorni plan za područje Tuzlankskog kantona 2005.-2025. god."*

Iz priloženih informacija se vidi da je struktura stambenog fonda dosta nepovoljna jer je izgrađeno najviše stanova iz prve tri skupine (ukupno 70,3 %), što uvjetuje prenaseljenost, s obzirom da je prosječan broj članova kućanstva 3,5. Danas je stanje možda nešto malo povoljnije s obzirom na gradnju novih stambenih jedinica sa prostranijim stanovima.

Stambeni fond općine Tuzla je relativno mlad. Većina stambenih objekata je izgrađena u posljednjih 35 godina, dok je najintenzivniji period procesa gradnje zabilježen u razdoblju 1970. – 1980. godine.

U poslijeratno vrijeme može se, također, uočiti povećana tendencija izgradnje stambenih objekata, posebice u rubnim dijelovima grada i u prigradskim zonama.

S obzirom na svoj unutargradski položaj, stambene zone su prisutne u svim dijelovima grada. Manja koncentracija bilježi se u samom središtu (centru) gdje je i starost zgrada veća, dok idući ka periferiji raste i broj i veličina stambenih objekata. Izrazito stambene zone unutar grada Tuzle su: Stupine, Irac, Slatina (visoke zgrade), dok se velika gustoća stambenih objekata na jedinicu površine bilježi u gradskim naseljima u kojima preovladavaju obiteljske kuće: Kula, Mosnik, Miladije, Tušanj, Solina.

U pogledu visinske stratifikacije zgrada na području grada može se primijetiti određena inverzija. U samome središtu su koncentrirane niže zgrade (do maksimalno 4 kata).[2] Idući od središta grada visina zgrada se povećava, a samim time i spratovitost. To su dijelovi grada gdje preovladavaju višekatnice i soliteri. Nakon zone višekatnica nastavlja se zona dvospratnih i trospratnih obiteljskih kuća.

Starost zgrada na području grada Tuzle je različita. Najstariji objekti nalaze se u samome gradskom središtu. To je posljedica širenja oko stare gradske jezgre -

[2] Većina tih zgrada datira još iz doba Austro-ugarske pa samim time i ima takvu stratifikacijsku odliku.

čaršije (doba turske uprave). Dalje se nastavlja zona zgrada izgrađenih u vrijeme austro – ugarske okupacije. Slijedeća zona je predstavljena objektima građenim kroz decenije 20. stoljeća, posebice 70-ih i 80-ih godina, pa sve do danas.

Karakterističan problem u gradu je tonjenje centralnoga gradskog područja uvjetovano nekontroliranom eksploatacijom slane vode. To je uvjetovalo rušenje velikoga broja starijih zgrada koje su naknadno i djelomično zamijenjene objektima novijeg datuma izgradnje ili su mjesta na kojima je tonjenje najintenzivnije ostavljena neiskorištenima, ali im se u posljednje vrijeme posvećuje nešto više pozornosti.

Veliki je broj i onih zgrada koje su oštećene uslijed slijeganja pa je na njima potrebito izvršiti obuhvatne sanacijske i rekonstrukcijske radove.

Planerski zahvati:

- hitan dovršiti obnovu i rekonstrukciju razrušene urbane infrastrukture i stanova
- donijeti ispravne odluke o ulaganjima u oštećenu stambenu infrastrukturu (procijeniti vrijedi li uopće sanirati neke objekte ili ih ponovno graditi)
- analiza stambenih zona
- sanirati degradiranu zonu (posebice središte grada) – poseban osvrt na sanaciju zgrada oštećenih slijeganjem terena ali i onih stradalih u ratu koje još nisu sanirane, s posebnim osvrtom na zgrade starijeg datuma izgradnje kao što su: bivše kino "Centar", zgrade od Bankerove ulice pa do gradske džamije s obje strane (oštećenja uvjetovana slijeganjem terena), dio zgrada od Aljine kafane do Šarene džamije.
- rekonstruirati starije zgrade koje svojom estetikom predstavljaju gradske vrijednosti od velikoga značaja npr. kino "Centar", Aljina kafana, Soni trg i dr.
- Izvršiti uređenje postojećega stambenog fonda i osuvremenjavanje istog (uvođenje kalorimetara, gasne infrastrukture, saniranje vodosinstalacija i sl).
- donijeti zakonske akte i propise vezane za izgradnju novih stambenih objekata i njihova asimilacija u prostor kao trodimenzionalnih komponenti
- kontrolirati odlaganje otpada iz kućanstava i obezbijediti potrebite uslove za higijensku deponizaciju i odvoz
- izgraditi kanalizacijske cjevovode u stambenim zonama gdje ih nema i sanirati i rekonstruirati ih u onim zonama gdje su već prisutni
- uvesti regulatorne mjere u svezi sa bespravnom izgradnjom stambenih objekata i objekata druge namjene
- ozakoniti vanjsko uređenje zgrada osobito oko trgova (Soni trg)

2.1.2. Poslovne zone

Razvojem tercijarnih djelatnosti počinje se razvijati i dio grada koji se obilježava kao poslovna zona. Takva vrsta diferencijacije određenih površina u gradu karakteristična je za veće gradove, dok sâm grad Tuzla takvu zonu u pravom smislu riječi nema.

Slika 2: *Ulica "Korzo" – okosnica trgovine i poslovnih ureda u gradu Tuzli* **Izvor**: www.tuzlarije.net

Najveću koncentraciju poslovnih prostora i objekata ima uže gradsko središte, ali nije izuzetak da se takve manje zone mogu susresti u ostalim dijelovima grada. Glavna pješačka ulica "Korzo" u biti predstavlja takvu jednu zonu. U toj ulici koncentrirana je većina trgovina na malo, različite vrste ureda (odvjetnički, zastupništva nekih tvrtki, športski i sl.). Najčešće situiranje poslovnih objekata u novije vrijeme vezuje se i za lokaciju same tvrtke, bez obzira nalazi li se ona van grada. Sve je to uvjet male koncentracije poslovnih funkcija i njezina disperzija na cijeli grad.

Trgovina. Trgovina spada u grupaciju tercijarnih djelatnosti i kao takva ima velikoga utjecaja na strukturu grada. Najčešće je i najgušće koncentrirana

u užem gradskom jezgru pa samim time tu se ostvaruje i najveća dobit. Kako je već spomenuto, središnja pješačka ulica Korzo je glavno trgovinsko središte. Ova ulica ima najveću koncentraciju maloprodajnih trgovina, a samim time i najveću ponudu dobara, a u neposrednoj blizini nalazi se jedna od tri gradske tržnice. U novije vrijeme pristupa se izgradnji trgovinskih i shoping centara u koje se premiješta glavnina trgovinskog poslovanja. Na području samoga grada takvi centri su : Omega, Mercator, Drammar, te veliki broj tzv. tržnih centara kao što su: "Slatina", "Brčanska Malta" i sl.

Planerski zahvati:

- definirati područja grada namijenjena za poslovne zone i njihovo prilagođavanje istima
- izgraditi potrebite infrastrukture u poslovnim zonama
- sanirati postojeće trgovinske objekte posebice one koji su situirani u zgradama izgrađenim prije 1960. godine.
- uvesti estetske regulative pri vanjskom uređenju trgovina i izloga
- izdati zakonsku regulativu o dozvoljenim lokacijama za izgradnju shoping centara i zabraniti njihovo lociranje na potencijalno iskorsitivom zemljištu za druge namjene

2.1.3. Industrija

Grad Tuzla je decenijama bio poznat kao jedan od najvećih i najznačajnijih industrijskih centara u Bosni i Hercegovini. Još u doba bivše Jugoslavije Tuzla je svojom širokom industrijskom proizvodnjom slovila za industrijski gigant. Prvi začeci pojave industrije, a samim time i njezine lokacije u prostoru, vezuju se za vrijeme turske okupacije (počeci proizvodnje soli), a temspo razvoja nastavlja se dolaskom Austro-Ugarske na ova područja. S obzirom da je Bosna i Hercegovina u ta doba bila jedna od okupiranih pokrajina, nije se mnogo vodilo računa o smještaju industrije. Prve tvornice izgrađene su u tada rubnim dijelovima grada. Međutim, tada se nije vodilo računa o prostornom planiranju i o mogućem širenju grada. U tadašnjoj rubnoj zoni izgrađena je prva livnica čelika i prva solana na ovim prostorima (koja je doduše u nešto skromnijem izdanju postojala i ranije). Osim livnice, grade se i slani bunari u neposrednoj blizini centra grada koji su služili za crpljenje slane vode kojom se opskrbljivala tvornica soli. Razvojem takve vrste industrije pokušalo se pridodati na značaju ove regije u okviru tadašnje države. Kroz dugi niz godina od livnice k zapadu širilo se i uređivalo potencijalno iskoristivo zemljište. S obzirom da je grad smješten u dolini rijeke Jale čiji pravac toka ide od istoka k zapadu, tako se i dolina širi u tom pravcu. Takvo stanje se zadržalo sve do doba SFRJ kada se industrija počinje planski situirati,

međutim nedovoljno. U to vrijeme u neposrednoj blizini središta grada izgrađene su i slijedeće fabrike: TTU (Tvornica transportnih uređaja), KVIN i dr.

Od sredine 60-ih godina prošloga stoljeća počinje se sa izgradnjom prve industrijske zone u okviru grada Tuzle koja je smještena 6-7 km južno od gradskog središta. Proširena riječna dolina sa malim nagibima terena, prisutnost vodenoga toka, optimalna prometna komunikacija i relativno mala udaljenost od energetskih izvorišta uvjetovala je izgradnju ove industrijske zone.

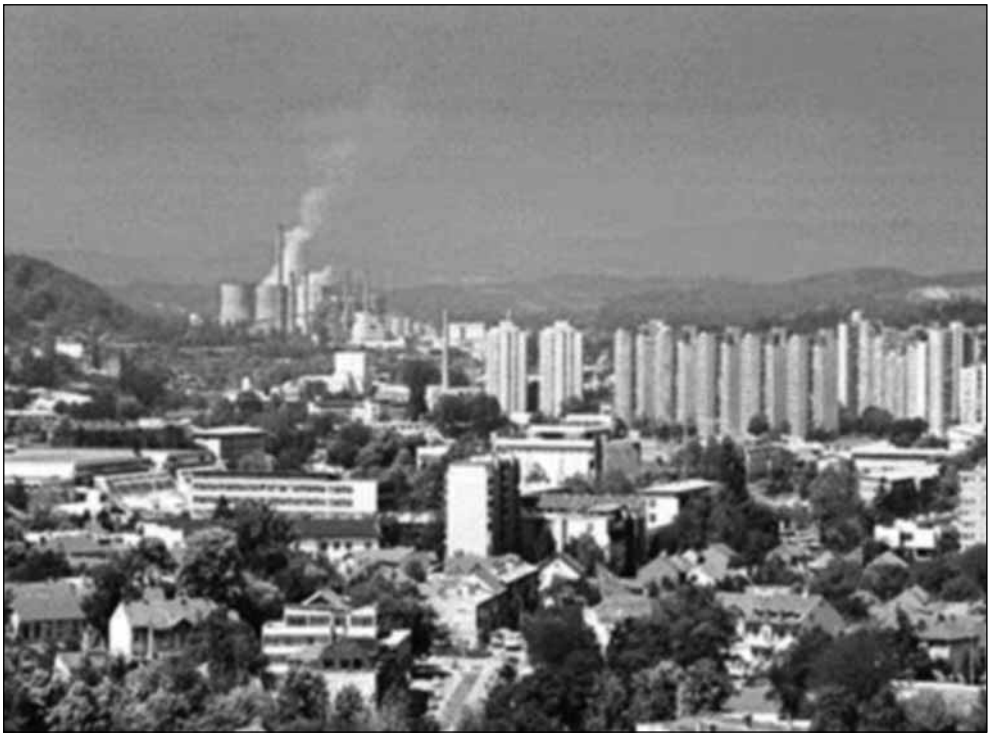
S ekonomskog aspekta Tuzla je razvijala one vrste industrije koje su joj mogle osigurati sigurnu dobit. Najbolji primjer za to je izgradnja termoelektrane koja se resursima (ugalj) obezbjeđuje iz rudnika u neposrednoj blizini (Bukinje, Šikulje, Banovići). Sve je to bilo izvodivo zahvaljujući dobroj prostornoj lokaciji, koja se nalazi na čvorištu križanja cestovnih i željezničkih komunikacija. Termoelektrana je prije rata, a i sada, dobar dio električne energije izvozila i izvozi u zemlje okruženja pa i dalje, što joj omogućava veliki profit i investiranje u novu opremu i modernizaciju postojećih postrojenja. Takav slučaj je bio i sa ostalim tvornicama iz Industrijske zone "Šićki Brod". Sve su bile vezane za blizinu sirovina i energenata što im je omogućila poprilično dobra prometna infrastruktura koja je pogodovala izvozu. Većina tuzlanskih industrijskih postrojenja spada u skupinu baznih, jer se najvećim dijelom finalni proizvodi izvoze.

Lociranje ovih industrija urađeno je u južnom dijelu grada gdje se dolina rijeke Jale širi. Pošto ovaj dio grada nikada nije bio znatnije izgrađen stambenom infrastrukturom, pokazao se kao optimalan za lociranje industrijskih postrojenja. Uz prometnu infrastrukturu brzo se uredila vodovodna i električna. Prisustvo vodenoga toka bilo je još jedan dobar preduvjet za izgradnju kemijske industrije koja zahtijeva veće količine vode.

Što se tiče zahtjeva dostupnosti, ovdje su najbolje uočljivi. Ova industrijska zona nalazi se na križištu magistralnih i lokalnih puteva Tuzla – Doboj i Sarajevo – Tuzla - Orašje, te se nalazi tik uz željezničku prugu Tuzla – Doboj koja je povezana sa prugom Brčko – Banovići. Sve od navedenih industrijskih grana, kako u samome gradu tako i u ovoj zoni, nisu mnogo bile vezane jedna za drugu. Nije se radilo na uvezivanju pojedinih proizvodnih sustava nego su se najčešće proizvodile sirovine za daljnju preradu ili su se koristile uvezene sirovine od kojih su se pravili finalni proizvodi (izuzetak su SODASO i TTU u korelaciji sa Livnicom čelika).

Na temelju prostorne koncentracije, industija u gradu je tipičan primjer grupacije nekoliko industrijskih prostornih jedinica, dok je područje Šićkoga Broda tipičan primjer industrijske zone koja spada u skupinu mješovitih tj. u njenu zonalnost uključene su i laka i teška industrija.

Danas je decentralizaciju i relokaciju industrije u okviru općine Tuzla poprilično teško napraviti. Prije svega, prepreku predstavljaju prirodno – reljefna

Slika 3: *Pogled na zapadni dio grada s Industrijskom zonom "Šićki brod" u pozadini*
Izvor: www.tuzlarije.net

obilježja. Okolica, u odnosu na grad, ima dosta nepovoljan položaj sa velikim nagibima terena. Sva potencijalno iskoristiva područja za relokaciju industrije su izgrađena stambenim sadržajima tako da se u tom kontekstu grad Tuzla nalazi u nezavidnom položaju. Fragmentirana relokacija i centralizacija već je urađena sa nekim industrijskim postrojenjima koja se su premještaju uz magistralni put Tuzla – Sarajevo, te nešto niže prema općini Lukavac, s kojom je Tuzla povezana višegodišnjim privrednim i industrijskim vezama.

Najveći problem koji je izazvala industrija svojim smještajem je nedovoljna posvećenost proučavanju njezina utjecaja na gradsku jezgru Tuzle i problem onečišćenosti okolice. Grad je smješten u kotlini koja je zatvorena sa istoka, zapada i sjevera, što dovodi do velikoga problema u svezi sa zagađenjem. Vjetrovi koji ovdje pušu najčešće sa juga (zbog konstitucije terena) uvjetuju donošenje velikih količina dima, prašine i ostalih štetnih polutanata u sam grad. Tuzla je poznata u Bosni i Hercegovini kao jedan od gradova koji ima velikih problema sa smogom. Velika koncentracija polutantnih čestica najviše se primjećuje zimi, kada je život u gradu gotovo nemoguć, zbog smoga i magle koja se zna zadržati i po 7 dana.

Planerski zahvati:

- realno sagledati stanje industrije u gradu i općini
- pod hitno izmjestiti industrijske pogone iz užega gradskog središta na periferiju u pravcu sjeveroistoka[3] i duž prometnice Tuzla - Orašje
- sanirati postojeća industrijska postrojenja koja su velikim dijelom stradala od posljedica rata ili ljudskim nemarom
- odškolovati kadar spreman za upravljanje kompleksnom industrijskom infrastrukturom i modernizirati postojeća postrojenja
- zakonski obavezati postavljanje filtera na postrojenja koja izbacuju dim, prašinu i slične polutante
- uskladiti prostornu organizaciju privrede s prostornom organizacijom urbanih zona, zona za stanovanje i sl.
- zakonski zaštiti poljoprivredno zemljište od prostornog širenja industrije i uzurpacije od iste
- provesti program prestruktuiranja proizvodnje u onim industrijskim poduzećima u kojima se bilježi deficit i kojima prijeti stečaj
- sprovesti u djelo plan o zaštiti okolice od negativnog djelovanja industrije

2.1.4. Promet

Počeci planiranja mreže prometnica u gradovima pojavljuju se još u doba antike. Kroz dugi niz stoljeća prometje doživljavao dobre i loše periode, međutim osnovna funkcija mu je uvijek ostala ista: prijevoz ljudi i dobara.[4]

Ukupnu mrežu puteva u Tuzlanskoj županiji čine cestovne prometnice u dužini od 600 km u čiju skupinu spadaju: magistralni, regionalni i lokalni putovi. Ostalu putnu mrežu čine nekategorirani putevi sa nekvalitetnom podlogom u dužini oko 450 km.

Slika 4: *Južna magistrala*
Izvor: *Foto Blicko Tuzla*

[3] Sjeveroistočni dijelovi općine imaju veću provjetrenost

[4] Vresk, M. (1990.): *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, zagreb 1990., str.89.

Što se tiče samoga grada Tuzle, prometna mreža poprilično je dobra ali je kvaliteta samih prometnica lošijeg karaktera. Razvoj prometnog sustava grada uvelike je vezan za njegovu strukturu i oblik. Oksonicu prometa čine dvije magistrale (sjeverna i južna) koje sa lijeve i desne strane rijeke Jale prate izgled samoga grada, a na takav način obrubljuju užu gradsku zonu. Sjeverna magistrala dio je magistralnoga puta Tuzla – Bijeljina, dok se južna magistrala u sjeverozapadnom dijelu grada izlijeva sa sjeverne magistrale i odvaja se prema naselju Miladije idući tako kroz cijeli grad i ponovno ulijeva u sjevernu magistrali u naselju Brčanska Malta. Ove dvije putne komunikacije po svom obliku podsjećaju na izduženo slovo "O". S obzirom da grad Tuzla ima relativno malu širinu, tako su dvije spomenute magistrale povezane mnoštvom ulica između njih. Najveća gustoća ulica susreće se oko užega središta grada. U samome centru zabranjeno je kretanje motornim vozilima i napravljena je pješačka zona koja se trenutno proširuje, te koja će u potpunosti biti uređena početkom 2008. godine.

Prema značenju, u gradske ulice višeg reda spadaju sjeverna i južna magistrala, dok ostale ulice spadaju u skupinu onih nižega, ali ne beznačajnoga reda.

Prostori namijenjeni za promet u mirovanju u okviru grada nisu veliki. Nekolicina njih je uređena s naplatom parkinga u ovisnosti o dužini zadržavanja na istom, dok se ostatak sveo na parkiranje vozila na svim slobodnim površinama do kojih vozila mogu doći. Nerijetko su to i nogostupi, pa i pješački prijelazi što onemogućava normalno odvijanje pješačkoga prometa u gradu. Sve to je posljedica neuređenosti površina za potrebe prometa u mirovanju.

Glavninu prijevoznih sredstava u gradu čine automobili. Osim automobila u svrhu javnog prijevoza putnika koriste se autobusi i veliki broj taxi vozila.

Najveći problem uvjetovan prometom su svakodnevne gužve. Jedan od uzroka je prevelika koncentracija privatnih automobila tijekom dana, a drugi nedovoljno dobra uređenost i intervalnost svjetlosne signalizacije u gradu.

Planerski zahvati:

- razviti kvalitetnu prometnu infrastrukturu svih oblika
- razviti ekonomičnu transportnu infrastrukturu i regulaciju na temelju europskih standarda
- integrirati se u međuregionalne transportne sustave na nivou države, a tako i EU
- izgraditi brzu cestu Tuzla – Orašje i povezati se sa autoputem E5
- modernizirati ceste unutar grada i općine
- sanirati oštećene ceste na području užeg centra grada i šire okoline
- izgraditi obilaznice grada sa sjeverne strane u vidu brze ceste
- izmjestiti tranzitni saobraćaj iz urbane zone

- elektificirati prugu Tuzla – Doboj
- modernizirati željeznički čvor Tuzla
- izgraditi novi prigradski autobusni kolodvor jer se sadašnji nalazi u zoni aktivnog slijeganja terena
- obnoviti vozni park gradskog saobraćajnog poduzeća
- urediti mjesta za promet u mirovanju i zakonski kažnjavati uzurpaciju nogostupa i sličnih površina u svrhu parking prostora

2.1.5. Zelene površine

Zelene površine u okviru gradova imaju važnu funkciju i njima se sve više posvećuje pozornosti posljednjih desetljeća. Najvažnija funkcija ovakvih površina jest rekreacija. One se prema lokaciji mogu podijeliti na:

- unutargradske zelene površine
- vangradske zelene površine

Slika 5: *Gradski park "Slana Banja"* **Izvor:** www.tuzlarije.net

U samome gradu Tuzli zelenih površina ima jako malo. Dva gradska parka "Centar" i "Banja" ogledalo su ukupnosti rekreacijskih površina grada koji broji oko 100 000 stanovnika. Nedostatak ovakvih površina posljedica je prije svega građenja objekata na štetu istoimenih, ali i njihovo izostavljanje u ranijem planiranju izgradnje grada.

S obzirom na veličinu grada i blizinu izvora buke iz okolice, gradski parkovi su danas gotovo i zanemareni kao rekreativne zone. Sve se više pozornosti posvećuje zelenim površinama izvan grada kao jedinim oazama u koje se može pobjeći od svakodnevne gradske buke i onečišćenosti zraka. Takavu ulogu ima brdo Ilinčica koje zasigurno zauzima prvo mjesto što se tiče rekreacije gradskoga stanovništva.

Planerski zahvati:

- čuvati i njegovati postojeće zelene površine u okviru grada i širiti ih ukoliko je moguće
- odgojno– obrazovnim sustavom jačati svjest pučanstva o važnosti zelenih površina u općoj kulturi življenja i zdravlju
- sanirati oštećenja u centralnom gradskom parku i njegova elektrifikacija

2.2. Fizionomsko – morfološka struktura grada Tuzle

Morfološka struktura grada predstavlja prostorni raspored i međusobni odnos morfoloških elemenata u gradu kao trodimenzionalnom prostoru. U skupinu takvih elemenata spadaju: ulice, trgovi, parcele, javne površine, blokovi zgrada i sl. Svaki od ovih elemenata raspolaže specifičnostima, počevši od načina gradnje, visine, pa sve do izgleda.

Najveća pozornost u morfološkoj strukturi grada posvećuje se vrstama i tipovima zgrada jer one svojom površinom zauzimaju najveći dio gradskoga zemljišta. U najvažnije elemente, koji utječu na morfologiju grada, spadaju: položaj kuća u odnosu na ulicu, način gradnje duž ulice, starost zgrada, visina zgrada, građevinski materijal i oblik krova.

Plan grada predstavlja raspored ulica, zemljišnih parcela i objekata u prostoru. Iako postoji veliki broj tipologija gradova s obzirom na spomenute komponente rijetko se koji grad može izričito svrstati u samo jednu od njih. Većina europskih gradova, tako i Tuzla, spada u skupinu heterogenih gradova tj. gradova sa složenom strukturom. To znači da se stari nukleus, oko kojega se razvijao grad, danas uvelike promijenio, kako planski tako i neplanski, i širio ka potencijalno najpovoljnijim teritorijama unutar uže okolice.

Gradovi s nepravilnim sustavom ulica uglavnom su vezani za podneblja orijentalnoga utjecaja. Pošto je Bosna i Hercegovina, a samim time i Tuzla, nekoliko stoljeća bila pod turskom okupacijom, tako se i osnovna shema njezinih ulica razvijala spontano pa takav izgled ima i danas.

Što se tiče osnovnih obilježja morfološke strukture, Tuzla je, kako je već spomenuto, tipičan primjer heterogenoga grada s nepravilnim sustavom ulica. Osnovu prometnog sustava čine dvije magistrale koje se pružaju sa lijeve, odnosno desne strane rijeke Jale.

Tipologije zgrada u okviru samoga grada poprilično je šarolika. Gradsko jezgro izgrađeno je u doba austro – ugarske uprave[5] sa tipičnim građevinama toga doba. Prostor od Skvera pa sve do Turalibegove džamije izgrađen je dvokatnim zgradama koje su međusobno povezane. Njihova duža strana paralelna je sa pružanjem glavne ulice. Nakon niza od 5-6 tako spojenih zgrada nalazi se manji otvoren prostor koji služi kao ulaz u stražnja dvorišta iz kojih se ulazi na drugi kat istoimenih zgrada. Prvi katovi, tj. prizemlja tih objekata, uglavnom predstavljaju poslovne prostore i trgovine pa imaju ulaz sa glavne ulice. Najgušći sustav ulica nalazi se oko "Kapije" na kojoj se spaja (ujedno i križa) njih ukupno osam. Taj dio grada se nalazi u zoni aktivnoga slijeganja terena tako da je većina objekata oštećena. Iz godine u godinu vrši se parcijalna sanacija nekih od tih zgrada ali većina njih zahtijeva obimniju i kvalitetniju rekonstrukciju kompletne građevine. Ove zgrade najčešće su izgrađene od opeke. Krovovi su obavezno na dva sliva ali su i oni, kao i same zgrade, poprilično oštećeni i zastarjeli pa predstavljaju opasnost za prolaznike koji se kreću ispod njih.

Na stari dio grada s obje strane nadovezuju se sustavi sličnih građevina, ali nešto novijega datuma izgradnje. Od Turalibegove džamije pa do zgrade županijskoga suda i od gradske česme do Skvera i dalje do Slatine nalaze se zgrade koje su također građene na dva sliva ali kasnije u odnosu na stari grad. One svojim izgledom ne zahtijevaju posebniju adaptaciju ili rekonstrukciju (osim uređenja fasada). Građene su također paralelno sa pružanjem glavne ulice i rijetko prelaze 3 kata. Vremenom su neke od starijih zgrada supstituirane novim objektima koji nerijetko iskaču iz jednoličnoga okvira. Takve zgrade predstavljaju ostvarenja modernije arhitekture.

Ostali dijelovi grada kao što su: Slatina, Irac, Stupine, Sjenjak i Brčanska Malta predstavljaju dijelove grada izgrađene soliterima i visokim zgradama. Većina tih zgrada izgrađena je 60-ih, 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća i u dobrom su stanju. Uglavnom su grupirane u manje ili veće blokove čineći tako kompaktne cjeline koje su značajno izašle iz okvira orijentalnoga grada. Većina ulica u gore spomenutim naseljima je pravilnoga izgleda. Najčešće se križaju pod kutom od 90°. Kao jedan specifikum mogu se izdvojiti zgrade u naselju Stupine koje su u vidu nizova poredane

[5] Misli se na većinu danas postojećih objekata.

jedna iza druge (paralelno se pružaju u odnosu jedna na drugu) i okomito su okrenute u odnosu na prometnicu koja prolazi pored njih. Ujedno su Stupine najuređeniji dio grada koji je planski izgrađen i još se gradi. Osim Stupina u skupinu planski izgrađenih dijelova grada mogu se ubrojitii Sjenjak (blokovi) i Brčanska Malta.

Naselja Kreka i Tušanj su karakteristična po tome što su izgrađeni mješovitim tipovima zgrada tj. vidjivo je prisustvo dvokatnih obiteljskih kuća ali i viših stambenih objekata (soliteri) koji su građeni planski u novije vrijeme.

Od ostalih gradskih objekata od opće važnosti treba spomenuti slijedeće: SKPC "Mejdan", stadion "Tušanj", Skver, Soni trg, zgrada kazališta, BKC Tuzla, bivše kino "Centar" zgrada "Fišek", bolnički kompleks "Gradina". Sve nabrojane građevine svojim izgledom i građevinskom konstitucijom izdvajaju se iz prostora kao zasebne cjeline. Ovi objekti svojim morfološkim odlikama i fizionomijom izlaze iz okvira skladne i povezane gradnje. Većina njih predstavlja impozantne građevine sa posebinim stilom gradnje i vanjske uređenosti.

2.3. Populacijsko – demografska struktura grada Tuzle

Najbitnija obilježja populacijsko – demografske strukture grada čine: veličina i gustoća stanovništva. Općina Tuzla je prema procjeni, početkom 2005. godine imao oko 132 000 stanovnika (sam grad oko 93 000 stn.), sa srednjom gustoćom naseljenosti od 436,5 stn./km^2, a prema zadnjem, zvaničnom popisu iz 1991. godine općina je imala 131 618 stanovnika.

Dinamičan rast stanovništva općine Tuzla je posljedica djelovanja ekonomskih (industrijalizacija do kraja 70-tih godina) i demogeografskih faktora (visok prirodni priraštaj, snažna imigracija sve do sredine 60-tih godina). Prijelomni trenutak opadanja intenziteta brojčanoga rasta stanovništva nastupio je oko 1968. godine. Može se zaključiti da je to bio početak imigrantske tranzicije."[6]

Naime, kretanje stanovništva od 1948. do 1991.godine ispoljilo je tendenciju najprije rastućeg (od 1948. do 1961.godine), a zatim naglo opadajućeg prosječnog godišnjeg porasta stanovništva. Prema posljednjem, službenom, popisu stanovništva iz 1991. godine, stanovništvo je bilo raspoređeno u 66 naselja.

Prema procjeni iz 2001. godine, na području općine Tuzla živjelo je 135.605 stanovnika, dok je 31.12.2004. godine (prema procjeni) živjelo 131.919 stanovnika.

Najveća gustoća naseljenosti u Tuzli sa preko 200 stanovnika na jednom hektaru je u naseljima s visokom stambenom izgradnjom: Batva, Tušanj, Centar, Slatina, Novi Grad, Sjenjak, Brčanska Malta i Kreka. Gustoću 50-100 stanovnika na jedan hektar imaju naselja : Ši Selo, Slavinovići, Solina, Solana, Mosnik, Jala, Kula i Stari Grad.

[6] Prostorni plan općine Tuzla, Općinski zavod za urbanizam, Tuzla,1986-2000/2005 godina.

Tablica 3: Broj stanovnika grada Tuzle 1991, 2001 i 2025 godine, lančane razlike i lančani index

Grad	Broj stanovnika				Lančane razlike		Lančani index	
	1991.	2001.	2015.	2025.	1991 -2001.	2001 -2025.	1991/ 2001	2001/ 2025
Tuzla	84.244	92.204	103.701	116.632	7.960	24.428	109,4	126,5

Izvor: *"Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005.-2025. god."*

Tuzla je tipičan industrijski grad sa velikom bilancom dnevnih migracija na relaciji grad – selo. Pošto oko 2/3 seoskoga stanovništva radi u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima, čija se infrastruktura nalazi u gradu ili u neposrednoj okolici grada, tako su i dnevne migracije najizraženiji vid kretanja ovdašnjega stanovništva.

U Tablici 4 vidljive su planirane promjene u naseobinskoj strukturi:

Tablica 4: Projekcija promjena naseobinske strukture u Tuzli od 1991. do 2025. godine s tipologijom naselja[7]

	Naselje	Stanje 1991.god.			Procjena 2001.god.			Projekcija 2025.god.		
		Stanje 1991.	% poljop.	Tip 1991.	Stanje 2001.	% poljop.	Tip 2001.	Stanje 2025.	% poljop.	Tip 2025.
1.	Bukinje	891	26,0	M	937	24,1	M/G	860	15,3	M/G
2.	Gosnja Tuzla	3.232	40,6	M	3.022	36,5	M	3.455	23,9	G
3.	Grabovica Donja	790	23,7	M	1.118	21,2	M	1.246	14,0	M
4.	Husino	1.568	53,4	M	2.111	43,5	G	3.120	40,5	G
5.	Kiseljak	837	21,5	M	1.431	18,6	M	1.592	12,7	M
6.	Lipnica	1.124	36,8	S	1.450	33,5	M	2.413	21,7	M
7.	Lipnica Gornja	1.960	53,2	M	1.751	48,3	S	2.136	39,1	M
8.	Mramor Novi	1.696	37,6	M	1.507	34,5	M	1.605	22,2	M
9.	Simin Han	2.317	29,2	M	3.743	24,3	G	4.639	17,2	G
10.	Šićki Brod	1.579	7,5	G	3.096	5,8	G	2.178	4,4	G
11.	Tuzla	84.244	11,9	G	92.204	9,8	G	116.632	7,0	G
UKUPNO:		**100.238**	**100**		112.370	100		139.876	100	

Grad – gradsko naselje (% nepoljioprivrednog stanovništva i razuđene funkcije naselja
Mješoviti tip naselja (% nepoljoprivrednog stanovništva ali i manje razuđene funkcije)
Selo

[7] Kriteriji razgrađenja tipova naselja prema Dr. M. Macura "Kriteriji za razgrađivanje gradskog i seoskog stanovništva" Statistička revija 3-4, Beograd 1954. godine.

3. Grad i regija – mogućnosti i procjene

Dosadašnji sustav i evidentna mreža naselja su opredijelili skicu koncepta i buduće mreže - sustava naselja na području šire okolice grada Tuzle.

Polazeći od stanja mreže naselja, utvrđenih ciljeva i prostorno-razvojnih smjernica, kao i projekcije privrednoga razvoja, temeljni princip prostorne organizacije naseobinske strukture je policentričan model.

Realizacija ovog modela razvoja treba obezbijediti dinamičnu razvojnu uravnoteženost cjelokupne gradske okoline, na kojem će funkcionalno diferencirani i prostorno uravnoteženi manji centri odigrati najznačajniju ulogu. Ključnu ulogu u formiranju razvojnih osovina i prenošenju razvojnih impulsa ima transportna infrastruktura.

Tuzla kao regionalni centar naročito će profilirati razvojne centre koji će se baviti tehnologijama vezanim za razvoj: proizvodnje hrane, turizma, energija, menadžmenta, informacionih tehnologija, poduzeća u oblasti malog biznisa, srednje i visoke naobrazbe, posebno i u skladu sa Bolonjskom deklaracijom, zatim zdravstva, socijalne zaštite i drugoga.

Manja razvojna žarišta (sekundarni i tercijarni centri) trebaju odigrati značajnu ulogu u teritorijalnom širenju procesa urbanizacije i ubrzati strukturalnu preobrazbu seoskih naselja. To zahtjeva da se u okviru razvojnih programa i dugoročnih planova prostornog razvoja za pojedine sekundarne i tercijarne centre determinizira funkcionalna specijalizacija i utvrdi značaj u gradskom naseobinskom policentričnom sustavu. Na onim područjima gdje ne postoje nukleusi za konstituiranje centara, potrebno ih je dodatnim naporima oformiti, kako bi proces urbanizacije obuhvatio što veći prostor općine. Da bi se ovo ostvarilo, pažnja se mora usmjeriti ka razvoju prometne mreže svih nivoa, zatim energetske i telekomunikacijske mreže, koje postaju primarni uvjet za razvoj policentričnoga sustava.

4. Namjena površina

U sklopu urbanih područja planirane su površine za različite namjene, a struktura tih planiranih površina prikazana je u Tablici 5. U strukturi površina urbanih područja najviše je zastupljeno građevinsko zemljište sa 61,43 % zatim poljoprivredno sa 24,33% i šumsko zemljište sa 9,92%.

Tablica broj 5 : Namjene površina urbanog područja općine Tuzla

Općina	Namjena	Površina (h)	Struktura (%)
Tuzla	Poljoprivredne površine	2.339,59	28,65
	Šumske površine	1.886,48	23,11
	Građevinsko – stanovanje	3.006,95	36,83
	Građevinsko – privreda	404,62	4,96
	Odlagališta šljake i jalovišta	6,00	0,07
	Rekreacija	215,39	2,64
	Degradirane površine	10,73	0,13
	Vodene površine	1,01	0,01
	Posebna namjena	60,59	0,74
	Autoput	9,92	0,12
	Brza cesta	23,74	0,29
	Magistralni put	122,77	1,50
	Regionalni put	12,95	0,16
	Lokalni put	54,80	0,67
	Željezničke pruge	9,29	0,11
	Ostalo	0,03	0,00
UKUPNO		8.164,57	100

Izvor: *"Prostorni plan za područje Tuzlankskog kantona 2005.-2025. god."*

Namjene površina unutar urbanog područja su različite, s tim da u strukturi površina najviši procent zauzima građevinsko zemljište.

Poljoprivredno i šumsko zemljište koje je ostalo u sklopu urbanih područja je maksimalno zaštićeno, odnosno na račun ovih površina nije moguće proširenje površina za građenje. Detaljne granice površina različite namjene u sklopu urbanih područja bit će moguće utvrditi kroz obavezne dokumente prostornog uređenja (Prostorni plan općine), jer će se tada iste definirati na grafičkim prilozima u razmjeri 1 : 1000 ili 1:2500.

5. Zaključak

Grad Tuzla, kao kopmaktna urbana cjelina, predstavlja svojevrstan fenomen u tom pogledu. U funkcionalno – prostornom smislu u gradu se prepliću odlike različitih stilova gradnje – od orijentalnog pa do modernog dizajna. Danas se Tuzla razvila u jedan kompaktan urbani sustav koji, u fenomenološkom smislu, predstavlja prirodno – društveni specifikum. Grad je izgrađen na prostoru koji obiluje izvorima slane vode. Takvi izvori su uvjetovali razvoj proizvodnje istoimene industrije. Međutim, eksploatacija slane vode uvjetovala je tonjenje grada, a samim time izazvala kompleksan problem. Tonjenje je izazvalo velika oštećenja na objektima u užem gradskom središtu i t dovelo u pitanje sigurnu gradnju u najfunkcionalnijem dijelu grada. Sve je to uvjetovalo da se prostornoj strukturi u novije vrijeme posveti velika pozornost.

Prikazivanjem funkcionalno – prosotrne komponente ove urbane strukture dalo se na uvid opće stanje stambenoga fonda, industrije, prometa i zelenih površina unutar grada. Time se pokazalo kakvo je trenutno stanje i koje planerske zahvate je potrebno urgentno uraditi, te da je ugroženost nekih objekata i površina gotovo alarmantna. Takvo stanje je posljedica, prije svega, aktivnoga tonjenja i još vidljivih posljedica ratnih dejstava na ovom području.

O stanju objekata i izgledu istih, morfološko – fizionomska analiza je dala osnovne informacije na osnovu kojih se može zaključiti da je u gradu potrebito izvršiti prestruktuiranje pojednih objekata, a sve u svrhu racionalnijeg i optimalnijeg korištenja prosotra.

Socijalno – demografska struktura grada danas je poprilično komplicirana. Problem se ogleda u još nesprovedenom poslijeratnom popisu stanovništva. Broj stanovnika u godinama poslije rata iz godine u godinu se uglavnom sveo na procjene što uvjetuje i potrebitu rezervu kada se pristupa ovom fragmentu prostorne analize. U radu je napravljena sinteza prijeratnog i poslijeratnog stanja, ali također i analiza postojećeg stanja na osnovu raspoloživih podataka.

Općenito, u radu je na specifičan način prikazano strukturno stanje grada Tuzle, u smislu urbane analize, i dano je na uvid da se budućim prostornim planovima samoga grada mora pristupati mnogo suptilnije. Takvim stavovima lakše će se riješiti postojeći problemi ali i lakše izvršiti pojedini zahvati kao što su: sanacija, rekonstrukcija ili relokacija pojedinih objekata ili sustava istih.

Literatura

Vresk, M., (1990.): *Grad u regionalnom i urbanom planiranju*, Školska knjiga, Zagreb.

Vresk, M., (1990.): *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb.

Vresk, M., (2002.): *Razvoj urbanih sistema u svijetu*, Školska knjiga, Zagreb.

Prostorni plan općine Tuzla 1986. – 2000/2005. (1986.), Općinski zavod za urbanizam, tlocrt, Tuzla.

Prostorni plan za područje Tuzlanske županije 2005. – 2025. (2004.), JP zavod za urbanizam Tuzla.

www.tuzlarije.net

Borjana Petrović

Fizičko-zemljopisne karaktetistike i stanovništvo u slivu rijeke Soline

1. Položaj i prostorni obuhvat sliva rijeke Soline

Sliv rijeke Soline nalazi se u sjevernom dijelu općine Tuzla, u južnoj podgorini planine Majevice.

U astronomsko-matematičkom smislu sliv Soline se nalazi između 44°37'53" i 44°31'50" sjeverne geografske širine, te između 18°45"29' i 18°38'16" istočne geografske dužine.

Površina sliva iznosi 47 km^2 i dio je sliva rijeke Jale.

Sliv je lepezastoga oblika, uokviren planinom Majevicom sa sjevera i reljefnim oblicima brdskoga karaktera koji ga odvajaju od sliva Tinje na sjeverozapadu, sliva Joševice na zapadu, te sliva Grabovičkog potoka na istoku.

Klima ovoga područja je umjereno-kontinentalna i uz ostale se fizičko-zemljopisne uvjete pozitivno odrazila na razvoj biljnoga i životinjskog svijeta ovoga područja koje predstavlja konglomerat panonske i planinske florno-faunističke oblasti.

Ovom slivnom području pripadaju naselja: *Breške, Dokanj, Crno Blato, Kosci, Svojtina, Brđani, Dolovi i Solina.*

Geoprometni položaj naselja ovoga područja određuje regionalno saobraćajni pravac *Tuzla – Šibošnica*, kojim ova naselja ostvaruju vezu prema jugu sa magistralnim pravcem *Doboj – Tuzla – Bijeljina* i prema sjeveru sa susjednom općinom Lopare i Distriktom Brčko. Veza ovog područja sa naseljima na zapadu i istoku nije dovoljno razvijena i ostvaruje se kategoriziranim lokalnim putevima *Obodnica Donja – Dokanj* i *Tetima – Kosci – Solina* i mrežom nekategoriziranih lokalnih i pristupnih puteva.

2. Fizičko-zemljopisne karakteristike sliva rijeke Soline

2.1. Geološke karakteristike

Prostor koji zauzima sliv rijeke Soline izgrađen je većim dijelom od geološki mlađih sedimenata (neogen).[1] Neogenski sedimenti ovoga prostora po vremenu njihovog stvaranja uglavnom se vežu za miocen.

Naslage donjega i srednjeg miocena predstavljene su trakastom (sonom) serijom i gornjim tuzlanskim pločastim krečnjacima.

Sedimenti trakaste serije otkriveni su u tjemenu antiklinale Dolovi i u sinklinali Dokanj. U sastavu ove serije koja se karakterišzira finom paralelnom slojevitošću i trakastom teksturom ulaze uglavnom karbonatne stijene homogenoga podrijetla sa neznatnim učešćem glinovite komponente koja predstavlja produkt mehaničke sedimentacije. U izgradnji trakaste serije sudjeluju još: laporci, glinoviti laporci, glinci, laporoviti alevroliti i alevroliti i slojevi piroklastita.[2]

Gornji tuzlanski pločasti krečnjaci leže konkordantno ispod tortonskih sedimenata. Najbolje su razvijeni u okviru antiklinale Dolovi. U litološkom pogledu predstavljeni su dolomitskim krečnjacima, krečnjacima, kao i šupljikavim krečnjacima. Ovisno o položaju u sedimentacionom bazenu ovi, sedimenti bočno prelaze u anhidrite i kamenu sol, kao u dokanjskoj sinklinali, te jugozapadnom krilu antiklinale Dolovi.[3]

Gornji miocen predstavljen je sedimentima iz tortona, sarmata i panona.

Gornji torton zauzima značajno mjesto u izgradnji dokanjske sinklinale i dolovske antiklinale. U njegovoj građi sudjeluju sljedeći litotipovi: laporac, glinoviti alevriti, fosiliferni glinac, biomikrit, mikrosparit, rožnački arenit i breča.[4]

Najveća debljina sarmata utvrđena je u Kosačkom potoku u dnu sinklinale Dolovi. U sastav ovog sedimentnog kompleksa ulaze: kalklutiti, rožnački areniti i filareniti, glinci, laporovite gline ,laporci, laporoviti krečnjaci, laporoviti mikriti i konglomerati.[5]

Sedimenti panona izdvojeni su u srednjem dijelu dokanjske sinklinale. U sinklinali Dokanj najmlađi miocenski sedimenti predstavljeni su glinovitim laporima, glinama i rijeđe šljunkovitim pješčarima, pjeskovima i laporovitim krečnjacima. Naslage panona su prisutnei u jugozapadnom krilu antiklinale Dolovi.[6]

---

[1] Osnovna geološka karta, R=1:100 000, geodetski institut, Beograd, 1989. g.

[2] Osnovna geološka karta, 1:100 000, Tumač za list Tuzla (L 34-132), Beograd, 1991. g. str. 39. i 40.

[3] Isto, str. 40.

[4] Isto, str. 42.

[5] Isto, str. 43.

[6] Isto, str. 46.

2.2. Reljef

Slivno područje rijeke Soline pripada i vezano je za gorsku morfostrukturu Majevice.

Nadmorska visina prostora se kreće od 228 m – 700 m. Teren je blago nagnut prema jugu, odnosno prema rijeci Jali.

Gornji dio sliva karakteriziraju značajne nadmorske visine (Kik 694 m, Gavranic 720m, Brdo 509m, itd.), kao i znatni padovi topografske površine. Teren ima brdsko - planinski karakter i jako je raščlanjen stalnim i povremenim vodenim tokovima predstavljenim Abramskim potokom, kao lijevom pritokom Rijeke i Bakalušom, kao desnom pritokom Rijeke (Rijeka od sastavka sa Kosačkim potokom nosi naziv Solina). Naselja koja se nalaze u ovom dijelu sliva karakteristična su po smještaju na području jako izraženih brda sa duboko usječenim, uskim, skoro vertikalnim dolinama manjih vodotoka. To su neposredni obronci Majevice na kojim su smještena naselja Breške, Dokanj i Kosci.

Dalje prema jugu nadmorske visine postepeno opadaju. Teren dobija odlike tipično brežuljkastog izgleda. Svojom visinom ističu se Šarampov (462 m) i Suljino brdo (422 m). U ovom dijelu sliva, na području zaobljenih brda, smještena su naselja Crno Blato, Svojtina i Brđani.

Donji dio sliva nalazi se na manjoj nadmorskoj visini u odnosu na ostali dio. Rijeka Solina se u ovom dijelu značajno usijeca u vlastiti nanosni materijal, stvarajući nanosne površine akumulativnog karaktera. Slivno područje se ovdje znatno sužava. Značajne morfostrukture predstavljene su Gradovrhom (416 m), Kozlovcem (435 m) i Parlogom (399 m), koji uokviruju ovaj dio sliva, a između njih smještena su naselja Dolovi i Solina.

U naselju Dolovi zastupljeni su i krški oblici (vrtače) unutar uske zone pločastog krečnjaka.

Svojom nadmorskom visinom, nagibom i ekspozicijom strana, reljef je odlučujuće djelovao na dinamiku razvoja i razmještaja stanovnišva i naselja na ovom prostoru.

2.3. Klimatske karakteristike

Područje sliva rijeke Soline ima odlike umjereno-kontinentalne klime (po W.Koppenu Cfb klimatski tip), pri čemu postoje i određene specifičnosti izazvane prije svega lokalnim reljefom i općim položajem u odnosu na dominantne regije u okolici i drugim prirodno-zemljopisnim faktorima.

Osnovne odlike umjereno-kontinentalne klime su: godišnji hod temperature ima oblik jednostavnog vala sa jednim maksimumom i jednim minimumom,

ekstremi nastupaju jedan do dva mjeseca iza solsticija, temperaturne amplitude su znatne, a četiri godišnja doba su jasno izražena. Srednja mjesečna temperatura najtoplijega mjeseca je manja od 22°C, a najmanje četiri mjeseca imaju srednju mjesečnu temperaturu zraka veću ili jednaku 10°C. U ovom tipu klime relativna vlažnost i oblačnost imaju ljetni minimum i zimski maksimum. Srednja godišnja količina oborina iznosi 500 – 700 mm. Maksimum oborina je u toplijem dijelu godine, a minimum je koncem zime. Godišnji raspored oborina je sa aspekta poljoprivredne proizvodnje povoljan. U ljetnim mjesecima nekada se pojavi grad koji nanosi ogromne štete poljoprivrednoj proizvodnji.

2.3.1. Temperaturni režim

Na temelju podataka srednjih mjesečnih temperatura za područje općine Tuzla u periodu 1950-2005., možemo zaključiti da srednja temperatura najhladnijeg mjeseca iznosi – 0,8°C (siječanj), a najtoplijeg mjeseca 19,3°C (srpanj). Srednja godišnja temperatura iznosi 10,0°C.

Tabela 1. *Srednje mjesečne temperature za općinu Tuzla (1950. - 2005. godine)*

Mjesec	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Sred. god.
Srednja temp. (°C)	-0,8	1,8	5,7	10,4	14,8	17,7	19,3	18,9	15,3	10,7	5,7	1,0	10,0

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

Na Tabelama 2 i 3 prikazane su maksimalne i minimalne temperature po mjesecima za područje općine Tuzla. Najviša maksimalna temperatura zabilježena je u srpnju1988. godine (39,5°C), dok je najniža minimalna temperatura zabilježena u siječnju 1963. godine (-25,8°C).

Tabela 2. *Apsolutne maksimalne temperature za općinu Tuzla*

Mjesec	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
Temp. (°C)	18,8	22,8	27,8	30,0	35,6	34,6	39,5	39,0	34,7	28,8	25,6	23,5

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

Tabela3. *Apsolutne minimalne temperature*

Mjesec	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
Temp. (°C)	-25,8	-20,0	-15,8	-4,0	-0,9	1,4	5,7	4,0	-1,4	-5,2	-16,0	-17,6

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

2.3.2. Oborine

Prosječna godišnja količina oborina iznosi 897 mm/m^2. Najvišeoborina ima u lipnju (111 mm), a najmanje u veljači (55 mm). Snijega ima najviše u siječnju, od 5 do 30 cm. Sniježni pokrivač se zadržava oko 60 dana godišnje.

Tabela 4. *Prosječna količina oborina (izražena u mm/m^2) (1950. - 2005. g.)*

Mjesec	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Ukupno god.
Prosj. kol.ob. u mm	59	55	61	76	92	111	94	84	64	58	71	72	897

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

2.3.3. Vlažnost zraka

Najveća vlažnost zraka javlja se u zimskom periodu, točnije, maksimum vlažnosti zraka bilježi se u mjesecu prosincu i iznosi 85 %. Vlažnost zraka najmanja je u ljetnom periodu te tokom lipnja i srpnja iznosi 73 %. Prosječna relativna vlažnost zraka iznosi 76 % .

Tabela 5. *Prosječni godišnji tokovi relativne vlažnosti zraka (%) za period 1950. - 2005. g.*

Mjesec	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Godiš. pros.
Prosječna vlažnost	84	77	73	68	73	74	73	73	76	79	82	85	76

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

2.3.4. Vjetrovi

Ovo područje nije jako vjetrovito, što je uvjetovano pravcima pružanja morfostruktura koje ga okružuju. Uglavnom dominira sjeverozapadni vjetar NW = 29,7% sa Ozrena, zatim jugoistočni SE = 22,8% i sjeveroistočni NE = 15,4% učešća sa područja Majevice. Prosječna brzina vjetra kreće se od 1,6 do 2,5 m/sec.

2.3.5. Osunčanost

Na temelju dugogodišnjega promatranja ustanovljeno je da najviše sunčanih dana ima mjesec kolovoz, sa prosjekom od 271,7 sati mjesečno ili 8,8 sati dnevno. Najmanje sunčanih dana ima mjesec studeni sa 64,7 sati mjesečno ili 2,2 sata dnevno.

Insolacija na području općine Tuzla iznosi oko 1800 sati godišnje, dok je prosječan broj dana sa maglom 69.

Tabela 6. *Prosječan dnevni tok insolacije (h) po mjesecima za period 1950. - 2004. g.*

Jan.	Feb.	Mart	Apr.	Maj	Jun	Jul	Aug.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.	Godišnje
2,3	3,2	4,5	5,6	6,2	7,4	8,7	8,5	7,8	4,9	2,4	1,8	5,3

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

2.3.6. Oblačnost

Na temeljupodataka prezentiranih u Tabeli 7, najmanju oblačnost ima mjesec kolovoz, 38% , a najveću prosinac 75%. Godišnji prosjek oblačnosti iznosi 59%.

Po godišnjim dobima, interval oblačnosti je sljedeći: proljeće 6,8; ljeto 4,4; jesen 5,7 i zima 7,0 .

Tabela 7. *Prosječan godišnji tok oblačnosti (%) za period 1950. - 2004. godine*

Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Avg	Sep	Okt	Nov	Dec	Godišnji prosjek
71	72	67	62	60	54	43	38	42	54	72	75	59

Izvor: Meteorološka stanica Tuzla

2.4. Hidrografske karakteristike

Rijeka Solina je desna pritoka rijeke Jale u koju se ulijeva u neposrednoj blizini naselja Stupine, na nadmorskoj visini od oko 228 m. Izvire na lokalitetu Ravni lieštak, na nadmorskoj visini od 700 m. Dužina riječnoga toka Soline iznosi 15,75 km, a površina sliva iznosi 47 km^2. Slivno područje rijeke Soline je lepezastoga oblika.

Relativno visoke oborine osiguravaju znatan potencijal vode, ali s obzirom na njihov neravnomjeran raspored velike su oscilacije, tako da vodotoci imaju bujični karakter. Riječnu mrežu ovoga prostora, osim Soline kao glavne rijeke čini još pet njenih većih pritoka: Abramski potok, Dulerka, Kosački potok, Bakaluša i potok Dolovi. Na obrazovanje toka Soline pored već nabrojanih, utječe i veliki broj povremenih vodotoka. Riječni tok Solina nastaje na sastavku Rijeke i Kosačkog potoka. (Vidi kartu 1.)

Pritoke Soline su značajno raščlanile sjeverni dio sliva.

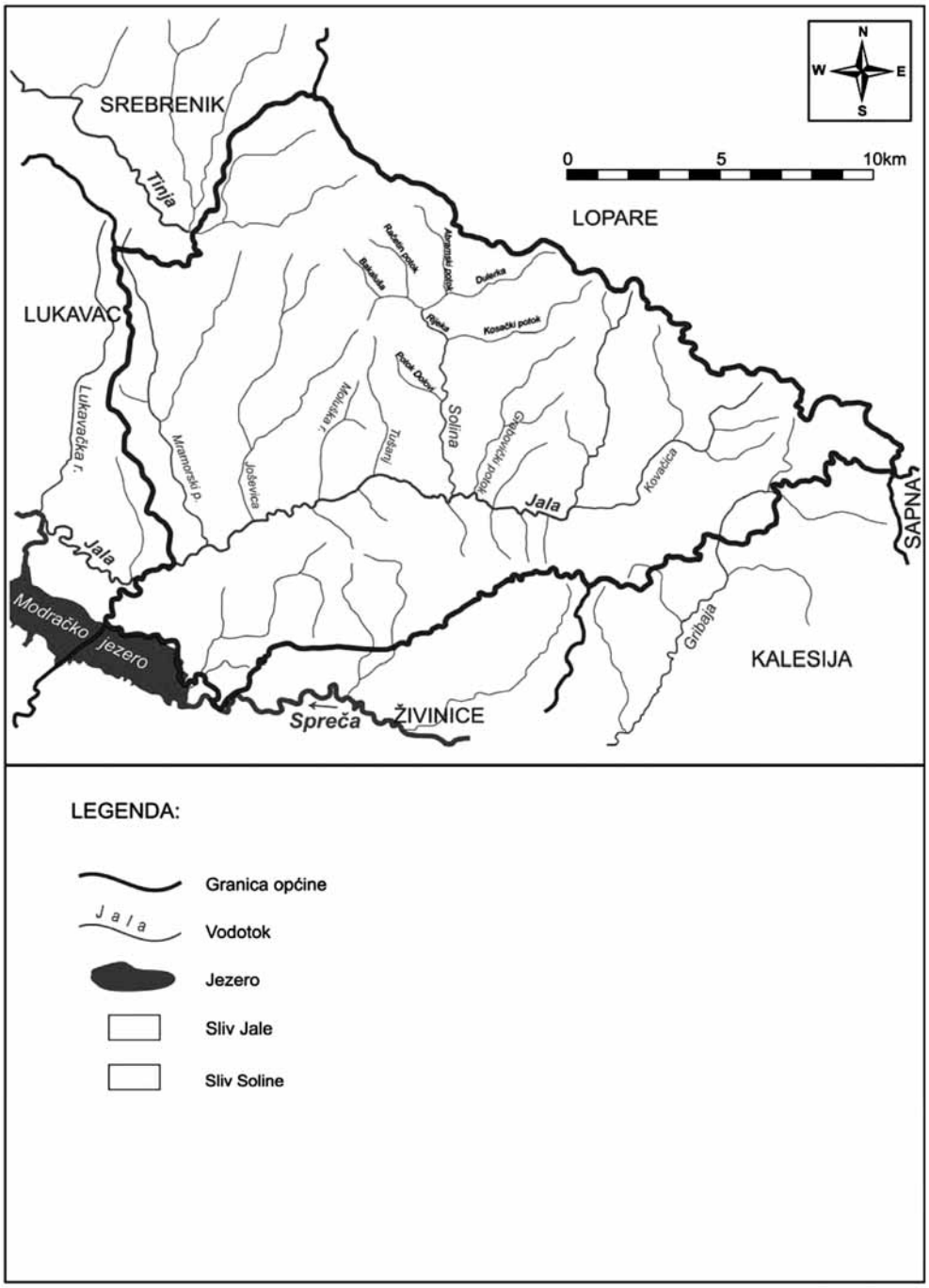
Gornji dio toka Soline ima odlike bujičnoga toka sa velikim padovima, dok u srednjem, a posebno u donjem dijelu ima nizijski karakter.

Usljed složenih hidrografskih, klimatskih i drugih utjecaja dolazi do izlijevanja vodotoka i plavljenja okolnoga zemljišta. Visoke vode javljaju se pretežito u proljeće, što je posljedica otapanja snijega i kiša u ovom dijelu godine.

2.4.1.Osnovni numerički podaci o slivu rijeke Soline

- površina sliva: *47 km^2*
- dužina sliva: *11,4 km*
- širina sliva: srednja širina: *4,9 km*; maksimalna širina: *8,5 km*
- koeficijent asimetričnosti sliva: *3,24*
- koeficijent punoće sliva: *0,36*
- prosječan pad: *2,7 %*
- dužina razvođa: *37,7 km*
- koeficijent razvitka razvođa: *0,81*
- dužina toka: *15,7 km*

Karta 1: *Hidrografska karta općine Tuzla*

Izvor: TOPOGRASKA KARTA 1:200.000, Vojnogeografski institut, Beograd 1972. god.

2.5. Pedogeografske karakteristike

Uzajamnim djelovanjem niza prirodno -zemljopisnih faktora, na području sliva rijeke Soline razvili su se različiti tipovi zemljišta.

Na ovom području, prisutni su sljedeći tipovi zemljišta:[7]

- *sivo-smeđa karbonatna tla* (na području srednjeg toka Soline),
- *pelosoli (ljutovače)* (zasupljeni su na području Martinovića),
- *smeđa beskarbonatna tla* (prekrivaju gornji i donji dio toka Soline),
- *žuto-smeđa tla na pješčarima* (zastupljena su zapadno od Nikolića, oko Kicelja, Visa, Gavranića, gornjeg toka Kosačkog potoka i njegovih pritoka),
- *siva karbonatna i beskarbonatna tla na laporima* (područje oko izvorišta Dulerke),
- *siva karbonatna i beskarbonatna tla na škriljcima* (Brđani, Dolovi, Gradovrh),
- *smeđa srednje duboka i duboka tla na karbonatnoj trošini* (istočno od Nikolića, uz tok Dulerke, Abramski potok i njihove pritoke, na području Dragoševića i Hodžića),
- *smonice (sionice)* (na području Mijatovića, Gutana, Hidana, između Glavika i Dragoševića, zapadno od donjeg toka Soline),
- *smeđa degradirana tla na glinama i ilovačama* (na području Breške - Crno Blato i na području Kika),
- *smeđa degradirana i opodzoljena tla na glincima* (sjeverno od Kosaca).

2.6. Biogeografske karakteristike

S obzirom na zemljopisni položaj, biljni i životinjski svijet ovoga područja predstavlja konglomerat panonske i planinske florno - faunističke oblasti.

Ovo područje pripada peripanonskom biljno - vegetacijskom pojasu. Uz dolinu Soline i njene pritoke nailazimo na manje površine šuma crne johe, topole i vrbe. Na nešto većim nadmorskim visinama rastu šume hrasta kitnjaka, bukve i graba, kojima se na najvišim položajima pridružuju i neke zimzelene vrste. Na livadama i pašnjacima rastu mnogobrojne livadske biljne zajednice.

Ovo područje je bogato životinjskim vrstama, a najbrojniji su: vukovi, lisice, divlje svinje, srne, vjeverice, lasice, jazavci, zečevi, i dr.

Krupan problem predstavlja neracionalna sječa šume, koja je naročito bila izražena u periodu 1992.-1995., što se negativno odražava i na brojnost biljnih i životinjskih vrsta.

---

[7] Pedološka karta 1:50 000, List Tuzla 4, Zavod za agropedologiju, Sarajevo 1969. g.

3. Demogeografske karakteristike

3.1. Opće kretanje stanovništva

Pod općim kretanjem stanovništva podrazumjeva se prirodno kretanje (priraštaj) i prostorna pokretljivost (migracije). To je popisima ustanovljeno kretanje stanovništva. Ukupno kretanje stanovništva posljedica je prirodnih i društvenih faktora, a određuje se na temelju povremenih ili periodičnih popisa.[8]

Tabela 8. *Kretanje broja stanovnika u naseljima sliva Soline od 1948.-1991.god.*

Godina	Brđani	Breške	Crno Blato	Dokanj	Dolovi	Kosci	Solina	Svojtina	**Ukupno**
1948.	225	651	294	848	315	218	652	206	**3.409**
1953.	264	713	345	931	374	236	805	241	**3.909**
1961.	345	883	460	1.142	428	220	796	277	**4.551**
1971.	403	1.086	596	1.202	380	299	1.740	296	**6.002**
1981.	532	1.037	723	1.081	334	237	2.295	267	**6.506**
1991.	249	938	/	1.827[9]	/	161	4.381[10]	189	**7.745**

Izvor: *SFRJ Savezni zavod za statistiku, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. g., Beograd, 1986.; FZS, podaci za 1991. godinu*

Od 1948. do 1971.g., u svim naseljima (izuzev Dolova) zabilježen je porast broja stanovnika. Međutim, 1981. godine u nekim naseljima dolazi do smanjenja broja stanovnika u odnosu na 1971. godinu, kao što su Breške, Dolovi (smanjenje prisutno još od 1961. g.), Kosci i Svojtina, dok je u drugim naseljima i dalje prisutno povećanje broja stanovnika (Brđani, Crno Blato, Dokanj i Solina). (Tabela 8).

Do smanjenja broja stanovnika došlo je zbog opadanja stopa nataliteta, kao i povećavanja stopa mortaliteta. (Tabele 11 i 12).

Najveći porast stanovništva u periodu 1948 - 1991. bilježe Solina i Dolovi, a najveći pad Kosci, Svojtina i Brđani. (Dijagram 1).[11]

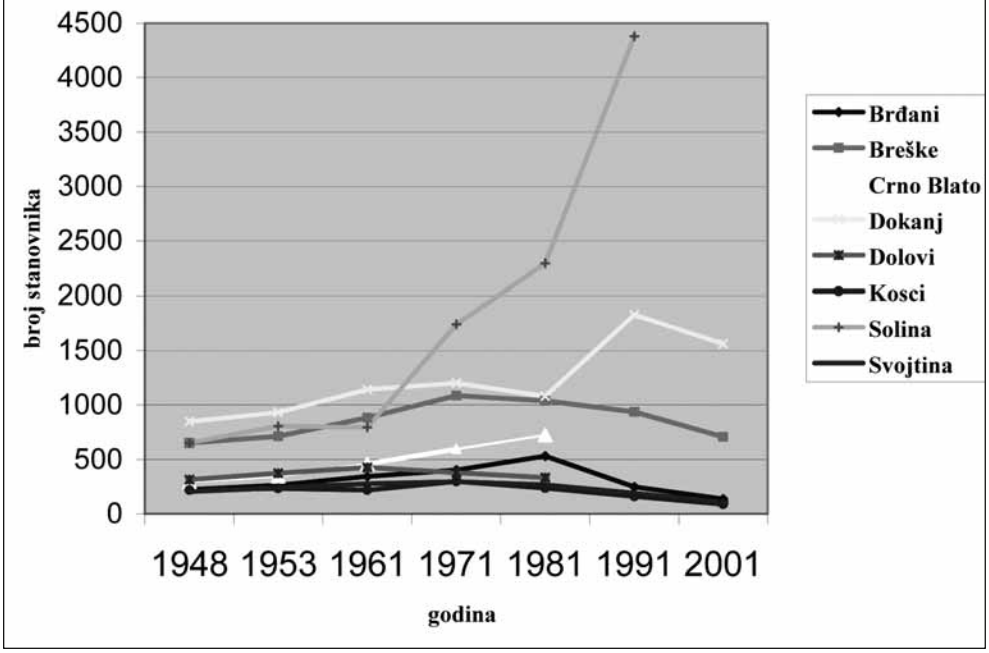
[8] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 100.

[9] Za 1991. g. u ukupan broj stanovnika Doknja uračunato je i stanovništvo Crnog Blata

[10] U ukupan broj stanovnika Soline u 1991. g. uračunato je i stanovništvo Dolova

[11] Od 1991. g. podaci za Crno Blato su uključeni u podatke za Dokanj; isto je i sa Dolovima za koje su podaci uključeni u podatke za Solinu

Dijagram 1. Kretanje broja stanovnika u naseljima sliva Soline (1948 - 2001.g.)

Usprkos razlikama u padu i porastu broja stanovnika po naseljima u ispitivanom području, općenito, prisutno je povećanje broja stanovnika u periodu 1948. - 1991.godina Najveći porast stanovništva zabilježen je u periodu 1961. - 1971. godina (Tabela 8, Dijagram 2).

Prosječni godišnji porast (ili pad) stanovništva između dvaju popisa izračunava se po jednadžbi:

$$\overline{R}=(P_2 - P_1) / t$$

P_2 - *broj stanovnika drugog popisa*
P_1 - *broj stanovnika prethodnog popisa*
t - *broj godina između dva popisa*

Prosječna godišnja stopa promjene broja stanovnika između dva popisa je:

$\overline{r} = (\overline{R} / \overline{P}) * 1000$, gdje se prosječan broj stanovnika ($\overline{P}$) sredinom tog međupopisnog razdoblja dobiva prema jednadžbi [12]: $P = (P_1 + P_2) / 2$

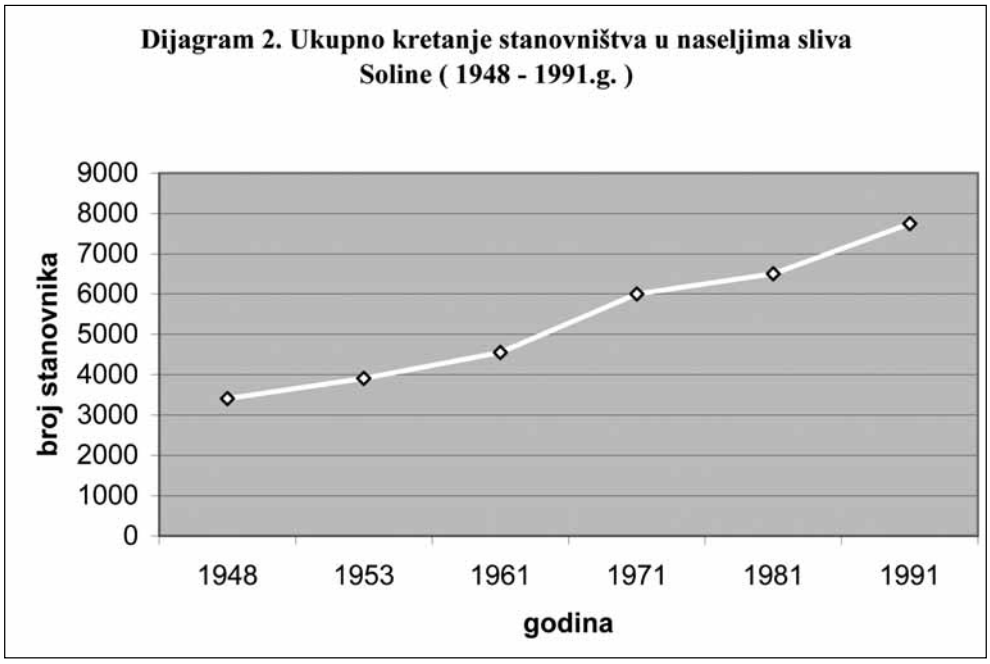
[12] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 101.

Tabela 9. *Prosječna godišnja stopa promjene broja stanovnika u naseljima sliva Soline i općini Tuzla za period 1948. - 1991.g. (u %)*

Međupopisni period	Naselja u slivu Soline	Tuzla
1948-1953.	2,73 %	3,8 %
1953-1961.	1,89 %	4,1 %
1961-1971.	2,74 %	2,7 %
1971-1981.	0,80 %	1,4 %
1981-1991.	1,73 %	0,8 %

Izvor: *SFRJ Savezni zavod za statistiku, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. g., Beograd, 1986.; FZS, podaci za 1991. godinu*

Na osnovu podataka iz Tabele 9 možemo zaključiti da je najveća stopa porasta stanovništva u naseljima sliva Soline bila u periodu 1961. - 1971. (2,74%), a od ovoga perioda počinje naglo opadati, tako da je u periodu 1971. - 1981. iznosila svega 0,80%. U periodu 1981. -1991. godine stopa porasta stanovništva je iznosila 1,73% i bila je veća od stope porasta za općinu Tuzla.

Usljed ratnih djejstava, u periodu 1992. - 1995., u naseljima ispitivanoga područja došlo je do krupnih promjena u broju stanovnika. Za ovaj period karak-

teristična su dva procesa: odlazak domicilnoga stanovništva u susjedene ili neke druge zemlje i doseljavanje stanovništva iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine na ovo područje (raseljena lica).

Broj onih koji su odselili bio je veći od broja doseljenih u Breškama, Doknju, Koscima i Svojtini, pa je u ovim naseljima došlo do depopulacije. Za Solinu, Dolove, Brđane i Crno Blato karakterističan je suprotan proces, odnosno povećanje broja stanovnika usljed većega priljeva doseljenika.

U poslijeratnom periodu proces depopulacije u naseljima Breške, Dokanj, Kosci i Svojtina, se nastavlja, mada nešto slabijim intenzitetom. Ovoj skupini naselja priključuje se i Crno Blato, koje zbog odlaska raseljenih lica dobiva karakteristike depopulacijskoga područja. Usljed teških ekonomskih prilika mnogi se odlučuju na odlazak iz ovih krajeva.

Prema raspoloživim podacima, u 2001. godini dolazi do smanjenja broja stanovnika u svim naseljima osim u Dolovima, Brđanima i Solini (Tabela 10).

Prema procjenama broja stanovnika po mjesnim zajednicama za 2003. godinu, MZ Breške je imala 650 stanovnika, MZ Dokanj (obuhvaća i Crno Blato) 1730 i MZ Solina (obuhvaća i Brđane i Dolove) 7500 stanovnika.

Broj povratnika po mjesnim zajednicama, završno sa 2000. godinom, bio je sljedeći: MZ Breške 68, MZ Dokanj 209 i MZ Solina 12.

Tabela 10. *Domicilno i raseljeno stanovništvo u naseljima sliva Soline 2001.g.*

Naziv naselja	2001.godina		
	Domicilno	Raseljeno	Ukupno
Solina[13]	5.712	1.288	7.000
Breške	700	7	707
Dokanj[14]	993	569	1.562
Kosci	88	0	88
Svojtina	103	0	103

Izvor: *Služba za raseljena lica i izbjeglice općine Tuzla*

[13] U podatke za Solinu uključeni su i podaci za Brđane i Dolove

[14] U podatke za Dokanj uključeni su i podaci za Crno Blato

3.2. Prirodno kretanje stanovništva

Poznavanje prirodnog kretanja stanovništva neophodno je za opće poznavanje i tumačenje demografskoga procesa i njegovih promjena. Odrednice prirodnog kretanja stanovništva možemo svrstati u dvije grupe:

- prvu grupu čine rađanje (natalitet), umiranje (mortalitet) i priraštaj,
- drugu grupu čine plodnost (fertilitet) i živost (vitalitet).[15]

Zbog nedostatka podataka, analizirat ćemo samo one koje se odnose na natalitet, mortalitet i prirodni priraštaj za period 1971. - 1981.godine, a za neka naselja i za 1991. godinu.

3.2.1. Natalitet

Natalitet (rađanje) je osnovna odrednica prirodnoga kretanja stanovništva. Uobičajeni način prikazivanja nataliteta u demografskoj statistici jest broj živorođenih na 100 ili 1000 stanovnika u određenome vremenskom periodu. Godišnja stopa nataliteta osnovni je pokazatelj demografske dinamike.

U praksi se susrećemo sa bruto i neto stopama nataliteta. Bruto stopa pokazuje udio svih rođenih na sto ili tisuću stanovnika, a neto-stopa pokazuje samo udio živorođenih na sto ili tisuću stanovnika.

Jednadžba za izračunavanje stope nataliteta glasi:

$n = (N / P) * 100$

N - *broj svih rođenih*,
P - *ukupan broj stanovnika*.

U demografskoj literaturi obično se izdvajaju tri tipa nataliteta:

- niski (do 15 ‰ godišnje),
- srednji (od 16 - 25 ‰),
- visoki (više od 25 ‰ godišnje).[16]

Na temelju podataka prikazanih u Tabeli 11, možemo zaključiti da su stope nataliteta za 1971. godinu u gotovo svim ispitivanim naseljima bile niske. Izu-

[15] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g.,str. 75.

[16] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g.,str. 75. i 76.

zetak su Kosci sa visokom stopom nataliteta (30,10 ‰) i Svojtina sa srednjom stopom nataliteta (16,89 ‰). U naseljima Brđani i Dolovi nije bilo živorođenih.

U 1981. godini dolazi do smanjenja stopa nataliteta u svim drugim naseljima osim Dolova (23,95 ‰) i Soline (1,74 ‰) u kojima je zabilježeno povećanje stope nataliteta.

Prema raspoloživim podacima za 1991. godinu, u naselju Kosci nije bilo živorođenih, dok su se u ostalim naseljima zadržale niske stope nataliteta.

Tabela 11. *Neto - stope nataliteta po naseljima u slivu Soline za 1971.,1981. i 1991. godinu (u ‰)*[17]

Naselje	Neto-stope nataliteta po popisima		
	1971.	1981.	1991.
Brđani	/	/	8,03‰
Breške	13,81‰	8,67‰	7,46‰
Crno Blato	11,74‰	5,53‰	/
Dokanj	15,80‰	12,02‰	13,68‰
Dolovi	/	23,95‰	/
Kosci	30,10‰	21,09‰	/
Solina	0,57‰	1,74‰	/
Svojtina	16,89‰	3,7‰	5,29‰
Ukupno za ispitivano područje	**9,33‰**	**6,76‰**	**7,35‰**

Izvor: *SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.; RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g. i Pregled upisa u matičnu knjigu rođenih, Matični ured Tuzla*

3.2.2. Mortalitet

Umiranje (mortalitet) označava smrtnost stanovništva. Mortalitet je značajan pokazatelj društveno - ekonomskih procesa i stanja higijensko - zdrastvene zaštite stanovništva.

[17] U stope nataliteta naselja Dokanj ulaze i stope nataliteta za Crno Blato, dok za Solinu i Dolove nismo u mogućnosti odrediti stope nataliteta, jer je njihov broj stanovnika za 1991. g. uračunat u broj stanovnika gradskog područja Tuzle

Stopa mortaliteta pokazuje broj umrlih na sto ili tisuću stanovnika u jedinici vremena. Izračunava se po jednadžbi:

$m = (M/P) * 100$

M - *broj umrlih,*

P - *broj ukupnog stanovništva sredinom godine na koju se odnosi stopa*;

Najviše stope mortaliteta koje su zabilježene kao prirodna pojava kreću se od 20 – 30 ‰ godišnje. Prosječne godišnje stope mortaliteta u svijetu se kreću od 7 – 30 ‰.[18]

Prema podacima u Tabeli 12, možemo zaključiti da su stope mortaliteta, kako po naseljima pojedinačno tako i na cjelokupnome ispitivanom području, bile niske. Nešto više stope mortaliteta zabilježene su u naseljima Kosci i Svojtina u 1971.g., a u 1981.godini u Doknju i Koscima. U 1991. godini dolazi do pada stopa mortaliteta.

Tabela 12. *Stope smrtnosti stanovništva po naseljima u slivu Soline za 1971.,1981. i 1991. godinu (u ‰)*[19]

Naselje	Stope smrtnosti stanovništva po popisima		
	1971.	1981.	1991.
Brđani	2,48‰	3,75‰	/
Breške	3,68‰	4,82‰	1,06‰
Crno B.	3,51‰	1,38‰	/
Dokanj	4,99‰	9,25‰	3,83‰
Dolovi	/	/	/
Kosci	10,03‰	16,87‰	6,21‰
Solina	/	/	/
Svojtina	10,13‰	3,74‰	/
Ukupno za ispitivano područje	**3,16‰**	**3,53‰**	**1,54‰**

Izvor: *SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.; RZS, Popis stanovništva,*

[18] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 81.

[19] U stope smrtnosti za naselja Dokanj ulaze i stope smrtnosti za Crno Blato, dok za Solinu i Dolove nismo u mogućnosti odrediti stope smrtnosti, jer je njihov broj stanovnika za 1991. g. uračunat u broj stanovnika gradskog područja Tuzle

domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g. i Pregled upisa u matičnu knjigu umrlih, Matični ured Tuzla

3.2.3. Prirodni priraštaj

Prirodni priraštaj pokazuje razliku između broja rođenih i umrlih. U normalnim uvjetima prirodni priraštaj je pozitivan, tj. broj rođenih je veći od broja umrlih. Izračunava se po jednadžbi:

$Pr = N - M,$

Jednadžba za izračunavanje stope prirodnoga priraštaja glasi:

$Pr = (N – M / P) * 1000$

N - *broj živorođenih,*
M - *broj umrlih,*
P - *ukupno stanovništvo sredinom godine;*

Razlikuju se četiri tipa stopa prirodnoga priraštaja:

- *vrlo visoki* (više od 20 ‰),
- *visoki* (15 – 20),
- *umjereni* (5 – 14),
- *niski* (manje od 5 ‰ godišnje).[20]

[20] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 86. - 87.

Tabela 13. *Stope prirodnog priraštaja po naseljima u slivu Soline u 1971.,1981. i 1991. godini (u ‰)*

Naselje	Prirodni priraštaj (‰)		
	1971.	1981.	1991.
Brđani	-2,48	-3,75	8,03
Breške	10,13	3,85	6,4
Crno Blato	8,23	4,15	/
Dokanj	10,81	2,77	9,85
Dolovi	/	23,95	/
Kosci	20,07	4,22	-6,21
Solina	0,57	1,74	/
Svojtina	6,76	-0,04	5,29
Ukupno	6,17	3,23	5,81

Izvor: *SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g. ;RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g.; Pregled upisa u matičnu knjigu rođenih, Matični ured Tuzla i Pregled upisa u matičnu knjigu umrlih, Matični ured Tuzla*

Na temelju podataka prezentiranih u Tabeli 13, možemo zaključiti da su 1971. godine niske stope prirodnoga priraštaja zabilježene u naselju Solina, visoke u naselju Kosci, dok su ostala naselja, osim Brđana u kojima je broj umrlih bio veći od broja rođenih, imala umjerene stope prirodnog priraštaja.

Godine 1981. negativne stope prirodnog priraštaja zabilježene su u Brđanima i Svojtini, vrlo visoke u Dolovima, dok su ostala naselja imala niske stope prirodnoga priraštaja (manje od 5 ‰ godišnje).

Na području sliva, u cjelosti, stope prirodnoga priraštaja su opale sa 6,17 ‰ u1971. na 3,23 ‰ u1981. godini..

Prema raspoloživim podacima za 1991. godinu u naseljima Brđani, Breške, Dokanj i Svojtina stope prirodnog priraštaja su bile umjerene, dok je u Koscima bila negativna i iznosila je –6,21 ‰.

3.3. Mehaničko kretanje stanovništva

Opće kretanje stanovništva nije posljedica samo prirodnoga priraštaja, nego i prostorne pokretljivosti stanovništva, odnosno migracija. Pod migracijama se podrazumjevaju sve promjene stalnoga stanovanja, bilo da se radi o preseljenju trajne ili privremene naravi unutar ili preko državnih granica. One su stalni pratioci etničke, političke, kulturne i ekonomske evolucije čovječanstva.

Osnovne odrednice migracije su imigracija (doseljavanje) i emigracija (iseljavanje).

S obzirom da raspolažemo podacima o ukupnom stanovništvu po naseljima, te podacima o natalitetu i mortalitetu samo za period 1971. - 1981. godine, u mogućnosti smo utvrditi migracioni saldo samo za taj period. Migracioni saldo se izračunava pojednadžbi:

$$S = (P_2 – P_1) – (N – M)$$

Gdje je: P_1 – *ukupan broj stanovnika prema prvom popisu,*
P_2 – *ukupan broj stanovnika prema drugom popisu,*
N – M – *ukupan prirodni priraštaj između prvog i drugog popisa;*[21]

Tabela 14. *Migracioni saldo u naseljima sliva Soline (1971. - 1981.g .)*

Naselje	Porast stanovništva	Migracioni saldo	Prirodni priraštaj
Brđani	129	+ **128**	1
Breške	- 49	**- 153**	104
Crno B.	127	+ **82**	45
Dokanj	- 121	**- 191**	70
Dolovi	- 46	**- 42**	- 4
Kosci	- 62	**- 89**	27
Solina	555	+ **552**	3
Svojtina	- 29	**- 28**	- 1
Ukupno	**504**	+ **259**	**245**

Izvor: *Samostalna izračunavanj na bazi popisnih podataka i podataka vitalne statistike*

[21] S. Kulenović, Gračanica i okolina, antropogeografske i etnološke odlike, Tuzla, 1991. g., str. 170 - 171.

Na temelju podataka prikazanih u Tabeli 14, uočljivo je da je migracioni saldo za tri naselja (Brđani, Crno Blato i Solina) bio pozitivan, dok je za sve druge bio negativan. Ispitivano područje, u cjelosti, imalo je pozitivan migracioni saldo, što je utjecalo na povećanje ukupnog broja stanovnika u periodu 1971. - 1981. godine.

Za ovo područje karakteristične su dnevne migracije, naročito poslije 70-tih godina prošlog stoljeća. One su prouzrokovane razvitkom industrije i rudarstva koji su privukli radnu snagu sa ovog područja, kao i povećanjem svijesti i mogućnosti za školovanje ovdašnjega stanovništva.

Ratna zbivanja u periodu 1992. - 1995. kao i teška ekonomska situacija u poslijeratnom periodu, značajno su se odrazile na migracione tokove stanovništva na ovom prostoru. Ratna zbivanja utjecala su na iseljavanje velikoga broja stanovnika sa ovog područja, naročito iz naselja: Breške, Dokanj, Crno Blato, Kosci i Svojtina, a isto tako i na doseljavanje stanovništva iz ratom pogođenih područja naše zemlje (prvenstveno istočne Bosne). Doseljeno stanovništvo se pretežno naselilo u Crno Blato, Solinu, Dolove i Brđane, te je utjecalo na povećanje ukupnoga broja stanovnika. Sa druge strane, u Breškama, Doknju, Svojtini i Koscima, broj emigranata je bio veći od broja imigranata, te su ova naselja dobila karakteristike izrazitog depopulacijskoga područja.

U poslijeratnom periodu ekonomska, politička, socijalna i druga zbivanja utjecala su na povećan intenzitet iseljavanja, posebno radno sposobnoga stanovništva.

Svi ovi procesi su se negativno odrazili na ukupno kretanje stanovništva.

3.4. Struktura stanovništva

Struktura stanovništva se može promatrati sa biološkog (dob i spol), ekonomskog, socijalnog, religijskog, nacionalnog i drugih gledišta.[22]

U ovom radu ćemo prikazati spolnu, starosnu, ekonomsku, obrazovnu i nacionalnu strukturu stanovništva prema popisnim podacima iz 1971.,1981. i 1991. godine.

3.4.1. Spolna struktura stanovništva

Struktura stanovništva po spolu pokazuje brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva.

Sastav po spolu iskazuje se koeficijentom maskuliniteta (k_m), koji označava broj muških na sto ili tisuću ženskih stanovnika, ili koeficijentom femininiteta (k_f), koji označava broj ženskih na sto ili tisuću muških stanovnika.

[22] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 107.

Jednadže za izračunavanje koeficijenta maskuliniteta i koeficijenta feminiteta glase:

$k_m = (P_m / P_f) * 1000$, odnosno,

$k_f = (P_f / P_m) * 1000$, gdje je:

P_m – *ukupno muško*,
P_f – *ukupno žensko stanovništvo*.

To je opći koeficijent, jer se računa sa ukupnim stanovništvom po spolu.[23]

Tabela 15. *Opći koeficijent maskuliniteta i feminiteta u naseljima sliva Soline za 1971.,1981. i 1991 .godinu*

Naselje	k_m			k_f		
	1971.	**1981.**	**1991.**	**1971.**	**1981.**	**1991.**
Brđani	956,31	948,71	945,31	1045,6	1054	1057,85
Breške	819,09	899,26	1021,87	1220,8	1112	987,28
Crno B.	1048	1083,5	/[24]	954,09	922,87	/
Dokanj	923,2	961,88	1039,06	1083,1	1039,6	962,40
Dolovi	979,16	930,63	/[25]	1021,2	1074,5	/
Kosci	834,35	823,07	1037,97	1198,5	1214,9	963,41
Solina	1006,9	1027,3	/	993,12	973,34	/
Svojtina	885,35	1022,7	989,47	1129,4	977,77	1010,63

Izvor: *SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.; RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g. i FZS, podaci za 1991. godinu*

[23] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 108.i 109.

[24] Crno Blato je dio naseljenog mjesta Dokanj

[25] Dolovi i Solina su dio naseljenog mjesta Tuzla

Tabela 16. *Udio muškog i ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu po naseljima (%)*

Naselje	1971. godina		1981. godina		1991. godina	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Brđani	48,88	51,12	48,68	51,32	48,59	51,41
Breške	45,02	54,98	47,34	52,66	50,31	49,68
C.Blato	51,17	48,83	52	48	/	/
Dokanj	48	52	49,02	50,98	50,95	49,05
Dolovi	49,47	50,53	48,20	51,8	/	/
Kosci	45,48	54,52	45,14	54,86	50,93	49,07
Solina	50,17	49,83	50,67	49,33	/	/
Svojtina	46,95	53,05	50,56	49,44	49,73	50,27

Izvor: *SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.; RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo,1 982.g. i FZS, podaci za 1991. godinu*

Na temelju podataka za 1971.godinu (Tabela 16) možemo zaključiti da je u svim naseljima, osim Crnog Blata i Soline, veći udio ženskoga stanovništva u ukupnom stanovništvu.Godine 1981. udio ženskoga stanovništva je veći u ukupnom stanovništvu u svim naseljima osim Crnog Blata,Soline i Svojtine, gdje je veći udio muškog stanovništva.Prezentirani podaci za 1991.godinu ukazuju na povećanje udjela muškoga stanovništva u naseljima Breške, Dokanj i Kosci,dok je u Brđanima i Svojtini veći udio ženskog stanovništva.

3.4.2. Struktura stanovništva po dobi

Struktura po dobi je temeljna odlika sastava stanovništva. Ona pokazuje potencijalnu vitalnost i biodinamiku stanovništva nekoga prostora.

Dobnom strukturom se očituje mladost (stanovništvo do 19. godine), zrelost (stanovništvo od 20. - 59. godine) ili starost (stanovništvo starije od 60. godina) određene demografske mase.

Mladim stanovništvom smatra se ono u kojem skupina od 0 - 19 godina čini više od 35% ukupne populacije, dok se starim smatra ono stanovništvo u kojem dobna skupina od 60 i više godina čini više od 12% ukupnoga stanovništva. Zrela

populacija je ona koja nema izrazito zastupljeno ni mlado ni staro stanovništvo u spomenutom omjeru.[26]

Tabela 17. *Dobna struktura stanovništva u naseljima sliva Soline za 1971.,1981. i 1991. godinu*

	Dobne skupine						
Godina	0-19		20-59		60 i više		Ukupno
1971.	3014	50,21%	2624	43,71%	338	5,63%	6002
1981.	2535	38,96%	3512	53,98%	441	6,77%	6506
1991.[27]	895	26,60%	2001	59,48%	468	13,91%	3364

Izvor: SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.; RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g. i FZS, podaci za 1991.godinu

Stanovništvo u slivu Soline, prema podacima za 1971. godinu (Tabela 17), pripadalo je progresivnom tipu stanovništva (udio mladog stanovništva 50,21%). Godine 1981. udio mladoga stanovništva se smanjuje zbog smanjenja stopa nataliteta, a istovremeno se povećava udio zreloga i starog stanovništva. ali udio mladoga stanovništva od 38,96% i dalje svrstava stanovništvo sliva Soline u progresivni tip stanovništva.

Prezentirani podaci za 1991. godinu (bez podataka za Solinu i Dolove) ukazuju na povećanje udjela zreloga i starog stanovništva, što se može vidjeti i na dobno-spolnim piramidama stanovništva ispitivanog područja.

3.4.3. Ekonomska struktura stanovništva

Ekonomska struktura stanovništva je bitna odrednica koja je tijesno povezana sa društveno-ekonomskim razvitkom određenoga prostora.

Ekonomska struktura stanovništva se može shvatiti u užem i širem smislu. U užem smislu to je sastav stanovništva po privrednoj djelatnosti i zanimanju. Ekonomska struktura u širem smislu obuhvaća, uz djelatnost i zanimanja, položaj u zanimanju, sektor vlasništva, podjelu stanovništva na gradsko, mješovito i

[26] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 111. i 112.

[27] Nisu uračunati podaci za Solinu i Dolove

seosko, domaćinstva prema izvoru prihoda, veličini posjeda, itd. Temelj za proučavanje ekonomskog sastava stanovništva jest sastav aktivnog stanovništva.[28]

Tabela 20. *Ukupno stanovništvo u slivu Soline prema aktivnosti za 1953.,1971. i 1981. godinu*

Godina	Aktivno stanovništvo	Lica sa ličnim prihodima	Izdržavano stanovništvo
1953.	43,18 %	1,33 %	55,48%
1971.	28,45 %	4,28 %	67,26%
1981.	33,63 %	6,60 %	55,88%

Izvor: *Popis stanovništva 1953. g., Popis stanovništva i stanova 1971. g., Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. g.*

Na temelju podataka prezentiranih u Tabeli 20 udio aktivnoga stanovništva od 43,18% (1953.), smanjen je na 28,45 % (1971.), dok je u 1981. godini zabilježen njegov porast na 33,63%. Udio stanovništva sa osobnim prihodima se, u istom vremenskom periodu, povećavao. Udio izdržavanoga stanovništva se do 1971. godine povećavao, dok je od ovog perioda zabilježeno njegovo smanjenje.

Na temelju podataka starosne strukture stanovništva, prema popisu 1991. godine, možemo izračunati udio radno sposobnoga stanovnišva (od 16 - 64 godina). Njegov udio iznosi 70,75%.

Udio poljoprivrednoga stanovništva u ukupnom stanovništvu drastično je smanjen sa 49,21 % u 1953. godini na samo 4,94 % u 1981. godini (Tabela 21). Smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva posljedica je razvitka industrije koja je privlačila seosko stanovništvo i time direktno utjecala na smanjenje broja poljoprivrednoga stanovništva.

Tabela 21. *Udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu (%)*

Godina	Poljoprivredno stanovništvo
1953.	49,21 %
1971.	17,49 %
1981.	4,94 %

Izvor: *Popis stanovništva 1953.g., Popis stanovništva i stanova 1971.g., Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g.*

[28] M. Friganović, Demogeografija, Školska knjiga Zagreb, 1990. g., str. 121.

3.4.4. Obrazovna struktura stanovništva

Obrazovna struktura stanovništva odražava broj i učešće pojedinih grupa stanovništva prema pismenosti i stupnju obrazovanja. Ona je značajan pokazatelj društveno - ekonomskog razvitka nekog prostora.

Tabela 22. *Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina po naseljima*

Naselje	Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina	
	1971. godina	1981. godina
Brđani	78	59
Breške	248	165
Crno Blato	131	94
Dokanj	254	202
Dolovi	79	37
Kosci	69	39
Solina	170	167
Svojtina	91	61
Ukupno	**1.120**	**824**

Izvor: SZS, Popis stanovništva i stanova 1971. g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972. g. i RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982. g.

Udio nepismenog stanovnišva u ukupnom stanovništvu naselja u slivu Soline 1971. godine iznosio je 18,66%, dok je 1981. godine smanjen na 12,66%. Smanjenje nepismenosti u periodu 1971. - 1981. godine zabilježeno je u svim naseljima u ovom slivu (Tabela 22).

Važna karakteristika je znatno veći broj nepismenoga ženskog stanovništva u odnosu na muško, što možemo objasniti društvenim položajem žene u tom periodu, a i drugim faktorima.

Tabela 23. *Stanovništvo staro 10 i više godina prema školskoj spremi 1971.g. (%)*

Naselje	Bez školske spreme	4 razreda osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola	Viša škola	Visoka škola
Brđani	40,06	39,73	12,58	7,61	/	/
Breške	44,16	39,34	9,51	5,32	0,88	0,38
C.Blato	40,13	42,85	12,69	4,30	/	/
Dokanj	42,29	42,73	10,38	4,37	/	/
Dolovi	44,36	40,49	9,15	5,63	/	/
Kosci	41,55	52,51	3,65	2,83	/	/
Solina	27,88	38,55	17,28	15,42	0,38	0,31
Svojtina	50,00	30,63	12,61	6,30	/	/

Izvor: *SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.*

Tabela 24. *Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi 1981.g. (%)*

Naselje	Bez šk.spreme	Nezavršena osnovna škola	Osnovna škola	Srednja škola	Viša škola	Visoka škola
Brđani	22,59	24,93	30,90	21,29	/	0,25
Breške	25,68	27,12	25,55	18,87	1,70	0,91
C.Blato	23,20	24,46	28,23	22,30	1,61	0,17
Dokanj	29,86	26,38	24,18	19,09	0,23	0,23
Dolovi	31,12	14,39	38,91	15,56	/	/
Kosci	29,51	39,15	21,08	9,03	1	0,60
Solina	13,48	14,97	33,17	34,84	2,08	0,59
Svojtina	33,65	26,44	22,11	17,30	/	/

Izvor: *RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g.*

Na temelju podataka prikazanih u Tabeli 23 možemo zaključiti da je stupanj obrazovanosti stanovništva bio dosta nizak. Naročito je bio nizak stupanj obrazo-

vanosti žena. Godine 1981. (Tabela 24) povećava se broj školovanog stanovništva, naročito stanovništva sa srednjom stručnom spremom, a znatno je veći broj i onih koji imaju više i visoko obrazovanje.

3.4.5. Nacionalna struktura stanovništva

Nacionalni sastav stanovništva naselja smještenih u slivu Soline je heterogen. Međutim, promatrajući nacionalnu strukturu od naselja do naselja, primjećuje se da je jedan narod brojniji u odnosu na druge narode.

Tako su npr. u Brđanima i Dolovima najbrojniji Bošnjaci, u Doknju, Koscima i Svojtini Hrvati, a u Crnom Blatu Srbi.

Tabela 25. *Stanovništvo prema narodnosti po naseljima za 1971.,1981. i 1991. godinu (u %)*

1971. godina

	Narodnost			
Naselje	**Bošnjaci**	**Hrvati**	**Srbi**	**Ostali**
Brđani	90,07	9,67	/	/
Breške	16,66	79,37	1,49	0,64
C.Blato	/	11,91	88,08	/
Dokanj	0,24	94,92	4,57	0,08
Dolovi	99,47	/	/	0,26
Kosci	/	100	/	/
Solina	72,58	18,10	8,27	0,4
Svojtina	/	100	/	/

Izvor: SZS, Popis stanovništva i stanova 1971.g. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.g.

b) 1981. godina

Narodnost					
Naselje	**Bošnjaci**	**Hrvati**	**Srbi**	**Jugoslaveni**	**Ostali**
Brđani	77,44	16,54	0,93	3,38	1,69
Breške	16,68	70,20	2,02	8,77	2,31
C.Blato	0,13	14,79	78,83	5,80	0,41
Dokanj	2,22	88,06	1,11	7,03	1,57
Dolovi	92,51	/	0,29	2,09	5,08
Kosci	/	93,24	0,42	0,42	5,90
Solina	58,08	15,68	9,10	12,37	4,74
Svojtina	/	98,50	0,74	0,37	0,37

Izvor: RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.g, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.g.

c) 1991. godina

Narodnost					
Naselje	**Bošnjaci**	**Hrvati**	**Srbi**	**Jugoslaveni**	**Ostali**
Brđani	55,02	23,69	0,40	12,04	8,83
Breške	22,70	63,96	0,85	8,63	3,83
C.Blato[29]	/	/	/	/	/
Dokanj	1,09	54,40	31,14	9,30	4,05
Dolovi[30]	/	/	/	/	/
Kosci	/	82,60	/	4,34	13,04
Solina	55,44	9,22	13,90	16,73	4,70
Svojtina	/	83,59	/	7,40	8,99

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Narodnosni sastav po naseljima, Zagreb, 995.g.

[29] Stanovništvo Crnog Blata uračunato je u stanovništvo Doknja

[30] Stanovništvo Dolova uračunato je u stanovništvo Soline

Ratna zbivanja u periodu 1992. - 1995. značajno su se odrazila na nacionalnu strukturu stanovništva u naseljima u slivu Soline. Znatno je smanjen broj Srba, dok se broj Bošnjaka povećao. Broj Hrvata je uglavnom ostao isti.

3.4.6. Brojno kretanje domaćinstava

Na temelju podataka prikazanih u Tabeli 26 možemo zaključiti da se broj domaćinstava povećavao u svim naseljima od 1948. - 1991. godine, osim u Brđanima, Koscima i Svojtini. U ovim naseljima do smanjenja broja domaćinstava došlo je u periodu od 1981. - 1991. godine.

Najveći porast broja domaćinstava, promatrano u cjelini, zabilježen je u periodu 1971. -1981. godine.

Na porast broja domaćinstava utjecala su dva faktora: proces raslojavanja domaćinstava i povećanje broja stanovnika kako prirodnim priraštajem, tako i migracionim kretanjima.

Tabela 26. *Brojno kretanje domaćinstava po naseljima (1948 - 1991. godine)*

Naselje	Godine popisa					
	1948.	**1953.**	**1961.**	**1971.**	**1981.**	**1991.**
Brđani	36	45	70	91	142	76
Breške	126	137	178	220	245	270
C.Blato[31]	49	52	91	125	176	/
Dokanj	152	170	237	246	253	516
Dolovi[32]	53	66	88	82	90	/
Kosci	37	39	48	64	58	45
Solina	130	163	169	385	600	/
Svojtina	35	41	59	69	69	66
Ukupno	**618**	**713**	**940**	**1.282**	**1.633**	**973**[33]

Izvor: *SZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini., Beograd, 1986. g.; Popis stanovništva domaćinstava i stanova 1991., Domaćinstva po naseljenim mjestima, Statistički bilten br. 272., FZS, Sarajevo, 1999. g.*

[31] Broj domaćinstava Crnog Blata za 1991. g. uračunat je u broj domaćinstava naselja Dokanj

[32] Broj domaćinstava Soline i Dolova uračunat je u broj domaćinstava gradskog područja Tuzle

[33] Nije uračunat broj domaćinstava Soline i Dolova

Literatura

Prostorni plan opštine Tuzla, analitičko - dokumentaciona osnova, Studija: 3. Stanovništvo, 3.1. Demografska studija, faza 1: Analiza stanja i hipoteze, Ekonomski institut, Sarajevo, 1984.,

Prostorni plan opštine Tuzla, analitičko - dokumentaciona osnova, Studija: 3. Stanovništvo, 3.1. Demografska studija, Dokumentacija, Ekonomski institut, Sarajevo, 1984.,

FZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1991., Domaćinstva po naseljenim mjestima, Statistički bilten br. 272, Sarajevo, 1999.,

Prostorni plan općine Tuzla za period 1986 -2000. / 2005., (nacrt), Tuzla, 1986.,

RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Domaćinstva po naseljenim mjestima, Statistički bilten br.112., Sarajevo, 1983.,

RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. godine, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove, po naseljima, Sarajevo, 1982.,

RH, Državni zavod za statistiku, Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Narodnosni sastav po naseljima, Zagreb, 1995.,

SZS, Popis stanovništva 1953., knjiga XV, Osnovni podaci o stanovništvu, podaci za naselja prema upravnoj podjeli, Beograd, 1960.,

SZS, Popis stanovništva i stanova 1971. godine, Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, po naseljima i opštinama, Beograd, 1972.,

SZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, Beograd, 1986.,

Sreski zavod za statistiku, Demografska statistika 1958. - 1964., Tuzla, 1965.,

Studija urbanizacije i prostornog uređenja kao faktor razvoja i njegova uzajamnost sa nosiocem privrednog razvoja opštine Tuzla, Prilog – statističko - dokumentaciona osnova, Tuzla, 1983.,

Jakub Jahić, Ljetopis džemata u Solini, (rukopis), 1999.,

Borjana Petrović, Tradicionalna arhitektura naselja Dokanj, seminarski rad, PMF, Odsjek za Geografiju, Tuzla, 2005.,

Pregled upisa u matični knjigu rođenih, Matični ured Tuzla,

Pregled upisa u matični knjigu umrlih, Matični ured Tuzla,

Hadžimustafić Edin i Ahmetović Adel, Geomorfološka prezentacija sliva rijeke Soline, seminarski rad, PMF, Odsjek za geografiju, Tuzla, 2004.;

Dr. Salih Kulenović, Gračanica i okolina - antropogeografske i etnološke odlike, Tuzla, 1994.,

Dr. Milan Vresk, Osnove urbane geografije, Školska knjiga, Zagreb, 1990.,

Dr.Mladen Friganović, Demogeografija, stanovništvo svijeta, Školska knjiga, Zagreb, 1990.,

Dr. Jovan Marković, Fizička geografija Jugoslavije, Naučna knjiga Beograd, 1963.,

Vladimir Đurić, Prilog proučavanju tipologije seoskih naselja, Zbornik radova PMF Univerziteta u Beogradu, sv. XV, Beograd, 1968.,

Veličko Bojović, Tuzla i njena okolina, Tuzla, 1937.,

Dr.Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Svjetlost, Sarajevo, 1975.,

Dragiša Trifković, Tuzlanski vremeplov I, Beograd, 1981.,

Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, Knjiga I, Zavičajni muzej u Tuzli, 1957. g.,

Ahmet Kasumović, Toponimi, etnici i ktetici Tuzle i okoline, DP Grafičar – izdavačka djelatnost Tuzla, 1991.

Marija Jukić

Turistički potencijal i valorizacija turizma u Fojnici

1. Uvod

Srednjobosanski grad Fojnica u pisanim dokumentima se prvi put spominje 1365. godine pod imenom Hvojnica, poznata po rudnom bogatstvu. Danas administrativno politički Fojnica pripada Srednjobosanskom kantonu, Federaciji BiH.

Površina općine je 308 km², a graniči sa općinama: Kiseljak, Busovača, Konjic, Gornji Vakuf-Uskoplje, Novi Travnik i Vitez s kojima je povezana regionalnim putovima R437, R438 i R442, dok je najbliži aerodrom u Sarajevu, a željeznička postaja u Visokom. U reljefnom smislu to je planinski prostor s dominantnim visoko-gorskim i srednje-gorskim reljefom, dok se samo naselje Fojnica smjestilo u aluvijalnoj ravni rijeke Fojnice, na nadmorskoj visini od 587 metara. Najviši vrh Fojnice je Nadkrstac (2.110 metara) na planini Vranica.

Geološki, područje općine Fojnice čine raznovrsne litološke tvorevine paleozojskih škriljaca i mezozojskih vapnenaca. Dominantne geološke tvorevine čine planine iz grupe Vranica i to škriljasta gorja Veliki Ivan, Bitovnja, Zec, Matorac i Šćit. Geomorfološki to su mlade nabrane planine.

Klima Fojnice je umjereno kontinentalna topla vlažna klima s toplim ljetima, srednjom godišnjom temperaturom od 8,2ºC (grad Fojnica). S porastom visine temperatura opada svakih 100 metara za 0,7ºC, te na najvišem vrhu Nadkrstac srednja godišnja temperatura ima vrijednost oko 0ºC. Tu je klima oštra planinska gdje je srednja godišnja količina padalina 1234 mm, a insolacija iznosi 1.500-1.700 sati godišnje.

Prostor Fojnice bogat je vodom-porječje rijeke Fojnica, a za turizam posebno značenje imaju izvori termo-mineralne vode, koji su okosnica razvoja turizma same općine.

2. Atraktivni faktori razvoja turizma u Fojnici

Fojnica je jedan od gradova BiH sa bogatim kulturno-povijesnim i velikim prirodnim potencijalima za razvoj turizma. Od prirodnih faktora najznačajniji je vodno bogatstvo. Posebno je značajan izvor termo-mineralne vode što je i okosnica razvoja banjsko-lječilišnoga turizma koji se počeo razvijati nakon I. svjetskog rata, a danas je temelj cjelokupnog gospodarstva i to zahvaljujući osnivanju rekreacijsko-zdravstvenog centra "Reumal". Kad se spomene vodno bogatstvo i turistička atrakcija Fojnice, nezaobilazno je Prokoško jezero koje se nalazi na planini Vranica na 1.485 metara nadmorske visine. Ledenjačkog je postanka i jedno od deset najljepših jezera ovoga tipa u Europi sa endemičnim biljnim i životinjskim vrstama. Tu su još i slap Kozice, te rijeke Fojnica i Gvožđanka u kojima se ispiralo zlato.

Prostorno najveći, ali ujedno i najmanje iskorišten prirodni potencijal za razvoj turizma Fojnice je planina Vranica čiji dio pripada teritorijalno i općini Fojnica. Unutar ovog planinskoga kompleksa najbolje je turistički iskorištena planina Matorac na kojoj se nalazi skijalište, te novosagrađeni rekreacijski centar "Brusnica". Ovaj planinski prostor, osim za razvoj zimskoga skijališnog turizma pogodan je i za ostale oblike turizma-planinarenje, rekreacijski turizam (biciklizam, športski lov i ribolov), obilazak pećinskih sistema, starih povijesnih gradova (Kozograd), napuštenih rudarskih okana, itd.

Fojnica kao grad s bogatom poviješću i kao multinacionalni grad može turistima ponuditi i različite oblike vjerskoga i kulturnog turizma, gdje su svakako neizostavni Franjevački samostan i crkva Svetoga Duha sa bogatom knjižnicom i muzejom, džamije iz XVII. stoljeća, tekije,[1] te jedan od objekata javne važnosti iz XVII. stoljeća-tzv. musafirhana.[2] Značajni su također i ostaci starih gradova Kozograd i Kašteli.

3. Stupanj trenutne valorizacije turizma u Fojnici

3.1. Banjski i zdravstveni turizam

Fojnica je danas jedno od najpoznatijih banjsko-lječilišnih centara u Bosni i Hercegovini zahvaljujući izvorima termalno-mineralne vode. Radioaktivnost i ljekovitost ove vode ispitivana je još u 19. stoljeću (Jevtić, 1963), a eksploatacija vode u zdravstvene svrhe počinje krajem I. svjetskog rata. Danas je upravo ovo prirodno bogatstvo temelj razvoja lječilišnog turizma u Fojnici, a u sklopu

[1] Boravište pobožnih ljudi derviša-zagovornika filozofsko- religioznog pokreta vraćanja izvornoj pobožnosti – sufizam, nastojeći molitvom, duhovnim vježbama i razgovorom proniknuti u tajne islamskog misticizma.

[2] Prenoćište sa gostionicom građeno za putnike u vrijeme Osmanskog carstva.

rehabilitacijsko-rekreacijskog centra "Reumal" koji je temelj poslijeratnog gospodarstva Fojnice.

Površina "Reumala" je 79.550 m², sa smještajnim kapacitetom od 560 kreveta u 3 objekta, dok je jedan od ranijih objekata u sklopu "Reumala", hotel "Jezero" sa 30 kreveta devastiran i trenutno je van upotrebe. U sadašnja 3 objekta: "Reumalu" sa 415 kreveta, "Novoj bolnici" - 115 kreveta i "Banji" - 60 kreveta pružaju se usluge rehabilitacije i to je danas jedna od najopremljenijih specijalnih ustanova za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju sustava za kretanje uz primjenu ljekovitih termo-mineralnih voda na prostoru Bosne i Hercegovine.

"Reumal"

Izvor:
www.fojnica.ba

U sklopu "Reumala" nalaze se športski tereni, te bazeni za šport i rekreaciju što "Reumal", osim zdravstvenoga, čini i rekreacijskim centrom.

Na temelju standardne balneološke klasifikacije (Dukić, 1984) i fizičko-kemijske analize utvrđeno je da fojnička mineralna voda ima temperaturu od 30ºC, pripada slabo mineralnim hidrokarbonatnim sulfatno-kalcijsko natrijskim, te azotno-radonskim radioaktivnim vodama. Ova voda pomaže u liječenju slijedećih bolesti: reumatskih, neuroloških, bolesti sustava za kretanje, kardiovaskularnih, kožnih, te ginekoloških bolesti. Prema podacima (razgovor s financijskim direktorom centra Mirsadom Agićem) 2006. godine centar je posjetilo oko 12.500 gostiju.

U listopadu 2007. godine u sklop "Reumal" grupacije ušla je i tvrtka "Aquareumal"- kompleks koji čine apartmansko naselje, tržni centar unutar kojega se nalazi aquapark i wellness centar. Površina "Aquareumala" je 12.000 m² čime

će se, kada kompleks bude u potpunosti dovršen koncem 2008. godine, proširiti ne samo turistička ponuda, nego se očekuje veća ekonomska dobit, te veći broj zaposlenih stanovnika Fojnice.

3.2. Prokoško jezero

Prokoško jezero nalazi se na planini Vranica, na 1485 metara nadmorske visine, od Fojnice udaljeno 22 km. Jezero je ledenjačkog postanka čija je površina 46.093,07 m (Spahić,). U jezeru živi endemična životinja triton, a u blizini jezera je i endemična biljka vraničko zvono.

Osim specifične flore i faune, u turističkoj ponudi svakako je značajno autentično stočarsko naselje (kolibe), a budući da je jezero poribljeno kalifornijskom pastrvom pruža se prilika za športski ribolov, te uživanje u prirodi i planinarenje uređenim trim stazama na transverzali dugoj 33 km do "Vran kamena".

Prokoško jezero

Izvor: www.fojnica.ba

Jedan od velikih problema Prokoškog jezera je sve jače ugrožavanje okoliša prejakim antropogenim djelovanjem što u pitanje dovodi i opstanak samog jezera. Naime, na jezeru se nalazi oko 250 vikendica. Neke od njih su bespravno izgrađene (www.blog.ba), bez građevinske dozvole. Posljedica bespravne gradnje bez građevinske dozvole je odvođenje fekalnog otpada u jezero koje je na taj način direktno ugroženo.

Iako je lovačko društvo "Divokoza" na prostoru oko jezera izgradilo 3 lovačke kuće sa 30 kreveta, smještajnih kapaciteta je nedovoljno, a jedan od problema je i vrlo loša putna komunikacija s Fojnicom.

3.3. Slapovi "Kozice"

Ovaj se slapnalazi na 1000 metara nadmorske visine na prijevoju Vladića vrh. Slap "Kozice" od Fojnice je udaljen 11 km makadamskim putem i zahvaljujući svojoj nepristupačnosti sačuvao je svoju prirodnost. Slap se nalazi na istoimenoj rijeci, koja savladavajući veliku nadmorsku visinu od 400 metara, formira 3 vodopada visine 5-20 metara.

Slap "Kozice"

Izvor: www.fojnica.ba

Na ovom lokalitetu uređeno je odmaralište s prilaznim stazama, a obilazak je moguć i organizirano autobusom.

3.4. Planinski turizam

Planine Vranica, Pogorelica, Bitovnja veoma su pogodne za različite planinske aktivnosti kao što su: skijanje, planinsko pješačenje, istraživačko-speleološke ture, jahanje, vjerska hodočašća, posjet povijesnim planinskim lokalitetima, itd.

3.4.1. Zimski skijališni turizam

Osim banjsko-lječilišnog turizma, u Fojnici se u posljednjih nekoliko godina se aktivno razvija i zimski skijališni turizam za što postoje odlični prirodni preduvjeti. Naime, masiv planine Vranica ima nekoliko vrhova iznad 2.000 metara (Nadkrstac 2.110 metara), prosječna količina padalina iznosi oko 1650 mm (Milosavljević, 1973), prosječna visina snježnog pokrivača iznosi 30-45 cm (Prostorni plan Srednjobosanskog kantona 2001-2020. godine) a dužinom njegovog trajanja je od studenog do travnja.

Na skijalištu "Vran kamen" i "Polajna" nalaze se 2 ski-lifta i 2 ski staze dužine 1.600 metara.

Otvaranjem rekreacijsko-planinskog centra "Brusnica" u travnju 2007. godine u sklopu kojga se nalazi i motel "Brusnica" smještajnog kapaciteta od 50 ležajeva u 12 apartmana, te sa još oko 130 privatnih vikendica u kojima je također moguć smještaj gostiju, stvoreni su uvjeti za kvalitetno razvijanje ovog oblika turizma u Fojnici. Ovaj planinsko rekreacijski centar od Fojnice je udaljen 15 km makadamskim putem, a do njega je moguće doći organiziranim prijevozom ili osobnim automobilom. Turistička zajednica Fojnice koja je tek u začetku organizira i jednodnevne izlete na ovaj lokalitet za goste "Reumala".

Na žalost, ski-centar je još uvijek smo tranzitni lokalitet za goste prema Jadranu ili poznatijim skijališnim centrima Bosne i Hercegovine, tako da su najčešći posjetitelji ovoga skijališta domaći turisti iz okolnih općina: Kiseljaka, Kreševa, Busovače. Najčešći inozemni gosti su posjetitelji iz Hrvatske.

Rekreacijski centar "Brusnica"

Izvor: www.brusnica.ba

3.4.2. Ostali oblici planinskog turizma

Iako je skijališni turizam poslije zdravstveno-rekreacijskog najznačajniji za turistički razvoj Fojnice, ne malo značenje imaju i ostali oblici planinskoga turizma. Zahvaljujući organizaciji rekreacijskog centra "Brusnica" na planini Vranica veliko značenje ima i visoko gorsko pješačenje planinskim putovima ili transverzalom Bitovnja-Pogorelica-Vranica koju je moguće prijeći za tri dana pješačenja, a ima 9 kontrolnih točaka (Šehić,1975). Za prostor Fojnice posebno su značajni pojedini dijelovi ove transverzale kao što je šetnja markiranim i uređenim stazama od Vran kamena do Prokoškog jezera dužine 33 km.

Od pećinskih sustava posebno je značajna pećina u Dusini, jugoistočno od Fojnice, koja je još uvijek nedovoljno istražena i široj javnosti nepoznata. Također je značajan izletnički lokalitet i rudnik zlata u Bakovićima, otvoren 1185. godine, a zatvoren pred početak II. svjetskog rata.

Od ljeta 2007. godine u sklopu centra "Brusnica" organizirana je škola jahanja, u začetku je i športsko-rekreativni lov na divljač koji organizira lovačko društvo "Divokoza" koje također brine i o osiguravanju dovoljne količine hrane na hraništima kao i o pravilnom odstrjelu divljači. Lovište na Vranici jedno je od najbogatijih lovišta Europe.

Od planinskih vjerskih hodočašća dugogodišnju tradiciju ima katoličko hodočašće na Vran kamen na blagdan Svetog Ilije proroka, a povezano je s vjerovanjem kako će molitva ovom svecu pomoći u zaštiti od nevremena, munja i gromova koji su inače česta pojava na ovom planinskom prostoru u ljetnom dijelu godine zbog konvekcijske naoblake. U doba kada se stanovništvo bavilo nomadskim stočarstvom, događalo se da od udara groma nastrada stoka, ali i čobani.

Od povijesnih lokaliteta značajni su Kozograd-utvrda na padinama planine Zec koja se u pisanim dokumentima spominje prvi put 1434. godine, a vjeruje se da je iz Kozograda pred Turcima u Dubrovnik pobjegla i najpoznatija bosanska kraljica Katarina Kosača. Lokalitet Kašteli se nalazi na padinama planine Zahor. To je srednjovjekovna građevina-pećina koja je franjevcima u doba Turaka služila kao sklonište. Milodraž je područje na sjeveroistoku Fojnice-lokalitet na kojemu je 1463. godine sultan Mehmed II. el Fatih uručio fra Anđelu dokument Ahdnamu- povelju na koju su se pozivali turski fermani, ali i kršćanski podanici u slučaju narušavanja njihovih prava.

Škola jahanja

Izvor:
www.brusnica.ba

Misa na Vran kamenu

Izvor:
www.brusnica.ba

3.5. Vjerski turizam

Jedan od oblika turizma tradicionalno značajan za Fojnicu je i vjerski i kulturni turizam. Ovaj oblik turizma uglavnom je povezan sa sakralnim objektima Fojnice: Samostanom Svetoga Duha, džamijama i tekijama.

Samostan je na današnjem lokalitetu izgrađen u XVI. stoljeću. Tijekom povijesti nekoliko je puta obnavljan zbog dotrajalosti ili požara (1607., 1669., 1798., 1866. godine), a današnji izgled samostan je dobio pred početak II. svjetskog rata. Posebna vrijednost samostana vezana je za bogatu knjižnicu i veliku muzejsku zbirku. U knjižnici se između ostalog čuvaju: Ahdnama, 13 inkunabula, 40000 knjiga, veliki broj originalnih dokumenata iz turskog vremena. Za muzejsku zbirku značajne su zbirka fra Anđela Zvizdovića, biskupa Miletića, zbirke oružja i numizmatike, itd. Zahvaljujući svojoj važnosti i ljepoti samostan je nezaobilazan turistički lokalitet svih koji posjete Fojnicu.

Od vjerskih manifestacija značajan je blagdan Svetog Duha u rano proljeće, kada se održava i tradicionalni sajam i okupi najviše posjetitelja u Fojnici. Od vjerskih manifestacija vjernika islamske vjere i važnih turističkih lokaliteta svakako su čaršijska džamija iz XVII. stoljeća, tekije u Vukeljićima i Oglavku. Značajan kulturno-povijesni spomenik i turistička atrakcija je i musafirhana iz XVII. stoljeća-najstariji sačuvani objekt javnoga značenja.

Samostan Svetog Duha u Fojnici

4. Potencijali razvoja turizma općine Fojnica

Prostor općine Fojnica ima veliki turistički potencijal za razvoj turizma što je samo u manjoj mjeri iskorišteno. Najiskoristiviji turistički potencijal je termomineralna voda i to u sklopu lječilišnog turizma. Kako bi ovaj oblik turizma bio što bolje valoriziran, potrebno je osigurati veći smještajni kapacitet, što je moguće uz adaptaciju već postojećih objekata, gradnjom novih smještajnih kapaciteta i uvođenjem dodatnih zabavno-športskih sadržaja.

Ostali oblici turizma kao što su planinski, vjerski, kupališni i sl., iako imaju dobre preduvjete za razvoj, još su na samim počecima. Razlog ovakvom stanju su ratna razaranja, uništena infrastruktura i gospodarstvo, premalo receptivnih faktora. Za poboljšanje i razvoj navedenih oblika turizma potrebno je prije svega poduzeti mjere za zaštitu prirodnih potencijala od daljnjeg uništavanja bespravnom i neplanskom gradnjom, kao što je npr. osnivanje nacionalnog parka "Vranica", što je i planirano u prostornom planu Srednjobosanskog kantona u sklopu kojega bi se zaštitilo i šumsko i vodno bogatstvo koji su u dobroj mjeri uništeni. Također je potrebno izgraditi putnu i komunalnu infrastrukturu, planski povećati smještajne kapacitete, promocijama, javnim tribinama i skupovima povećati razinu svijesti lokalnog stanovništva o pozitivnom utjecaju turizma, kao i o turizmu kao perspektivnoj gospodarskoj grani, što bi pak povećalo gostoprimljivost lokalnog stanovništva, ali i očuvalo narodne običaje, tradiciju i kulturu. Tako je jedan od velikih potencijala razvoj seoskog turizma, o čemu se nažalost još uvijek malo razmišlja.

Ništa manje značajan poticaj razvoju turizma je aktivnije uključivanje lokalnih, regionalnih i državnih vlasti, te jača turistička promocija putem medija u promoviranju turističkih potencijala i razvoju istih.

Jedan od vrlo značajnih turističkih potencijala je i kulturna različitost na ovom prostoru, što također može pomoći razvoju turizma i biti jedan od privlačnih elemenata za strane turiste. Također je tu i bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta što može pomoći ne samo u razvoju lova i ribolova (pod uvjetom da se zaustavi krivolov) nego sve značajnijega prikupljanja ljekovitog bilja, ali opet uz mjere zaštite i kontrole.

5. Zaključna razmatranja

Fojnica kao stari rudarski gradić u srednjem vijeku, industrijski grad koji je razvoj temeljio na tekstilnoj i drvnoj industriji do 1993. godine, danas perspektivu gospodarskoga razvoja temelji na razvoju turizma. Postkonfliktna porušena i ekonomski uništena sredina danas se gospodarski oporavlja zahvaljujući ne samo "Reumalu" nego i razvoju ostalih oblika turizma u koje ulaže sve veća financijska sredstva i koji će postati okosnica razvoja ove srednjobosanske općine. Pri tome treba voditi računa o zaštiti prirodnih i kulturno-povijesnih potencijala kojih Fojnica ima više nego dovoljno.

Potrebno je uraditi još puno toga i u ekonomskom i u promotivnom smislu, ali nadamo se da će adekvatnim upravljanjem i razvojem ne samo receptivnih nego uskoro i emitivnih turističkih faktora Fojnica s ruba propasti prerasti u vrlo poželjnu i traženu turističku lokaciju.

Literatura

Batinić, T., 1973.: *Planina Vranica, geografski prikaz* (diplomski rad), Sarajevo

Dukić, D., 1984.: *Hidrologija kopna*, Naučna knjiga, Beograd

Dizdarević,R. i Popadić,M., 1987.: *Fojnica kroz vijekove*, Monografija, SOUR "Veselin Masleša" i OOUR izdavačka djelatnost, Sarajevo

Jevtić, Ž. i dr., 1963.: *Sarajevski kiseljak*, Zbornik II. i III., Kiseljak

Međunarodna konferencija: *Održivi razvoj prirodnih i humanih resursa, primjer Vranica*, Fojnica, 1998. godine.

Prostorni plan Srednjobosanskog kantona-županije Središnja Bosna 2001.-2020., Travnik, 2002. godine

Spahić, M., 2001.: *Prirodna jezera Bosne i Hercegovine*-limnološka monografija, Harograf, Tuzla.

Šehić, M., 1975.: *Transverzalni vodič po planinama Bosne i Hercegovine*, planinarski časopis, Planinarski savez Bosne i Hercegovine, Sarajevo

www.fonica.ba

www.brusnica.ba

www.fojnica-foto.ba

www.reumal.ba

Orhana Bušatlija

Atraktivni prirodno-geografski faktori Donjeg Vakufa i mogućnosti razvoja turizma

Općina Donji Vakuf je smještena u jugozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine u gornjem toku rijeke Vrbas. Povoljan geografski i geoprometni položaj, umjereno- kontinentalna klima i bogatstvo vodama utjecali su da ovaj prostor bude naseljen još od najstarijih vremena.

Istinski procvat grad je počeo doživljavati od 70-ih godina XX. stoljeća sa početkom procesa industrijalizacije, a pareleno s tim i urbanizacije. Do 1991. godine najveći dio stanovništva je bio uposlen u sekundarnim djelatnostima, a samo manji dio u primarnim i tercijarnim. Okosnicu razvoja činila je drvna, metalna, tekstilna i industrija građevinskog materijala. Danas je situacija bitno izmjenjena, a prava slika društva biti će poznata tek nakon popisa stanovništva, kao što je slučaj i sa cijelom Bosnom i Hercegovinom. Prema popisu iz 1991. godine Donji Vakuf je imao 24.232 stanovnika, a prema nekim procjenama danas ovdje živi manje od 13.000 stanovnika.

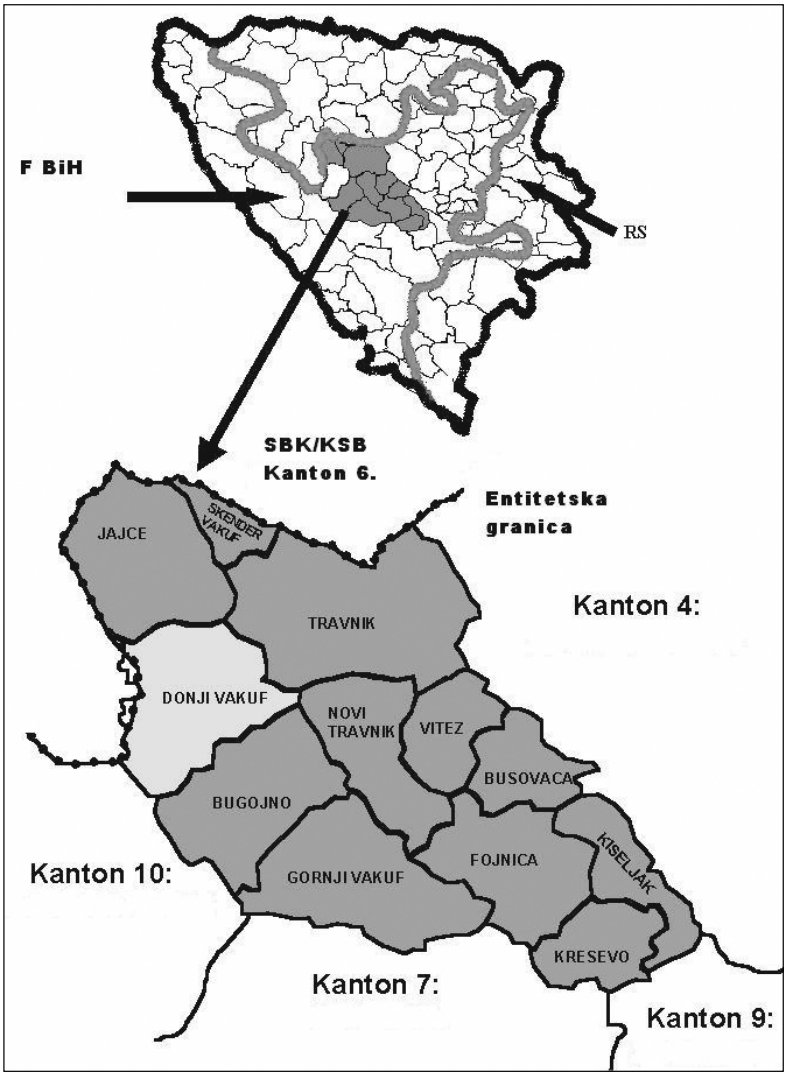
Geografski položaj, reljef, klimatski uslovi, hidrogeografske odlike i šumski komleksi sa različitom divljači daju izvanredne mogućnosti za razvoj planinskog, lovno-ribolovnog, sportsko-rekreacijskog i ruralnog turizma. Pomenuti turistički oblici do 1991. godine bili su u primarnoj fazi razvoja, a od ovog prosjeka odstupao je samo lovni turizam.

Geografski položaj općine Donji Vakuf

Matematičko-geografski položaj Donjeg Vakufa određen je geografskim koordinatama od 44º 16’ 40¨ N i 17º 25’ 37” E u sklopu jugozapadne Bosne i

Hercegovine. Rijeka Vrbas je u gornjem toku formirala plodnu Uskopaljsku/ Skopaljsku kotlinu u čijem sjevernom dijelu se nalazi Donji Vakuf. Općina na sjeveru graniči sa Jajcem, na zapadu sa Šipovom, na jugozapadu sa Kupresom, na jugu i jugoistoku sa Bugojnom i na sjeveroistoku sa Travnikom.

U administrativnom pogledu Donji Vakuf zajedno sa Gornjim Vakufom-Uskopljem, Bugojnom, Jajcem, Dobretićima, Travnikom, Novim Travnikom, Vitezom, Busovačom, Kiseljakom, Kreševom i Fojnicom ulazi u sastav Srednjebosanskog Kantona/Kantona Središnja Bosna i zauzima njegov zapadni dio sa površinom od 320 km².

Geografski položaj Donjeg Vakufa u administrativnoj podjeli Bosne i Hercegovine

Atraktivni prirodno-geografski faktori općine Donji Vakuf

Reljef općine Donji Vakuf

Reljef općine Donji Vakuf se u osnovi sastoji od dolinske riječne ravni gornjeg toka Vrbasa i okolnih planina koje čine u ovom dijelu okvir Skopljske / Uskopaljske doline. Geološki ova geomorfološka cjelina je nastala tektonskim spuštanjem za vrijeme stvaranja Dinarida u mezozoiku i kenozoiku, pa i ove planine imaju pravac pružanja sjeverozapad-jugoistok. Centralni dio Općine je predstavljen aluvijalnom ravni rijeke Vrbas prosječne nadmorske visine 550 m. Idući od doline Vrbasa prema zapadu i istoku nadmorske visine se kontinuirano povećavaju, a paralelno tome i padovi terena. U sjeverozapadnom dijelu Općine se nalazi i najviši vrh Donjeg Vakufa, Dekale sa 1556 m nadmorske visine, dok je najniža nadmorska visina općine 516 m.

Uskopaljska kotlina, pogled na Donji Vakuf

Klima općine Donji Vakuf

Na području općine Donji Vakuf (Guvna) je 2007. godine instalirana prva automatska meteorološka stanica u Kantonu. Međutim, kako do 2007. godine Donji Vakuf nije imao meteorološku stanicu, analizirani su podaci sa Meteorološke stanice Bugojno, koja je udaljena 12 km od Donjeg Vakufa. Da bi podaci bili što relevantniji analiziran je period od 1970. do 2000. godine.

Donji Vakuf ima umjereno kontinentalnu klimu, što je posljedica geografskog položaja i reljefa na prvom mjestu. Srednja temperatura najhladnijeg mjeseca (januar) iznosi –1,9ºC, dok srednja temperatura najtoplijeg mjeseca (juli) ima vrijednost od 18,7ºC. Srednja godišnja temperatura zraka je 8,7ºC. U nadmorski višim prostorima vlada planinska klima, sa nešto nižim temeperaturama.

Tabela 1. Prosječne temperature po mjesecima u periodu od 1970. do 2000. godine[1]

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
-1,9	-0,1	3,8	9,2	13,1	16,3	18,2	18,7	14,3	9,4	5,4	0,5

Prosječna količina padavina godišnje iznosi 822 mm/m². Maksimalna količina padavina je u novembru 109 mm, a minimalna u augustu 53 mm.

Tabela 2. Prosječna količina padavina po mjesecima u periodu od 1970. do 2000. godine[2]

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
54	59	57	60	71	78	54	53	57	66	109	96

U vegetacijskom periodu koji traje od početka maja do kraja septembra prosječna godišnja količina padavina iznosi 188 mm. Broj dana sa snježnim pokrivačem povećava se od sjevera prema jugu. Na nadmorski nižim prostorima snježni pokrivač se zadržava 40 do 60 dana, a u planinskom pojasu i do 90 dana. Prosječna visina snježnog pokrivača se kreće od 30 do 40 cm.

Vlažnost zraka varira od 70% u augustu do 90% u decembru. Srednja mjesečna oblačnost je analogna kretanju relativne vlažnosti zraka. Srednja oblačnost u augustu iznosi 37%, a u decembru 70%. Dužina trajanja sunčeve insolacije je relativno velika i iznosi 1.700 do 1.800 sati godišnje.

Uopće uzevši, klima ovog prostora je povoljna, sa umjerenom vlažnošću, umjerenim temperaturama, znatnom insolacijom, bez jakih i olujnih vjetrova, što odgovara razvoju turizma u svim razdobljima godine.

[1] Meteorološka stanica Bugojno, 2005.
[2] Meteorološka stanica Bugojno, 2005.

Hidrogeografske odlike općine Donji Vakuf

Geološka građa, reljef i dovoljna količina padavina omogućili su da se na ovom području razvije relativno gusta riječna mreža. Rijeke su uglavnom kratkog toka i pripadaju slivu Vrbasa. Vrbas izvire ispod Zec planine (Vranica), a Donjim Vakufom teče na dužini od oko 17 km. Dolina Vrbasa je kompozitna sa površinom sliva na prostoru općine Donji Vakuf od 1.034 km². Proticaj vode se između Uskoplja/Gornjeg i Donjeg Vakufa kreće od 0,45 do 6,50 m³/s. Vrbas i njegove pritoke imaju nivalno-pluvijalni režim sa dva maksimuma i jednim minimumom vodostaja. Prvi maksimum je krajem marta, početkom aprila, a drugi u septembru i oktobru. Minimalni vodostaj je u augustu. Prvi maksimum nastaje kao posljedica otapanja snijega sa okolnih planina, a drugi je posljedica pojave dugotrajnih jesenjih kiša. Usljed kolebanja vodostaja u proljeće i jesen dolazi do izljevanja vode iz riječnog korita Vrbasa. Ova pojava predstavlja problem poljoprivrednom stanovništvu tog dijela, jer Vrbas svojom snagom erodira prije svega poljoprivredno zemljište. Ukoliko se ovo posmatra sa aspekta potencijalnog razvoja na prvom mjestu ruralnog i eko turizma, problem je znatno veći.

Jedno od najatraktivijih mjesta u Donjem Vakufu je sliv rijeke Semešnice, koja nastaje od Velike i Male Rike ili od Velike i Male Semešnice u Divakinjevom Docu. Ovo područje je karakteristično po mnogobrojnim kaskadama, ali i

Kaskade na Semešnici

ponorima (oblast Potajnica). Značajnije pritoke Semešnice su Slatinska rijeka i Grabski potok. Sliv Semešnice je zaštićena prirodna zona, mada se i dalje na ovom prostoru, nažalost, mogu vidjeti značajne količine različitog otpada antropogenog porijekla, a zemljište je dodatno kontaminirano i minsko-eksplozivnim sredstvima, što predstavlja ograničavajući faktor razvoju turizma.

U zapadnom dijelu općine nalazi se mjesto Slatina u kojem postoje četri vrela slane vode, po kojima ovo područje i nosi ime. Vrela nisu značajnije ispitivana. Jedna od najdužih pritoka Vrbasa u Donjem Vakufu je Prusačka rijeka, koja nastaje od 5 stalnih vrela u podnožju planine Jame (1161 m), na jugozapadu općine, u ulijeva se u Vrbas na nadmorskoj visini od 530 m.

Tabela 3. Značajnije pritoke Vrbasa u Donjem Vakufu

Riječni tok	Dužina toka u kilometrima
Semešnica	18
Oboračaka rijeka	10
Prusačka rijeka	16

Izvor: Prostorni plan Kantona Središnja Bosna/Srednjebosanskog kantona, Sarajevo/Zagreb, 2005.

Biogeografske odlike Donjeg Vakufa

Od ukupne površine općine šumski kompleksi zauzimaju 22.546 hektara. Kotlinski obodi sa većim nagibom zemljišta veoma su bogati šumom. Na dolinskim stranama zastupljeno je listopadno drveće, a idući prema višim nadmorskim visinama nadovezuju se šume četinara. Od lišćara zastupljena je joha, lijeska, jasen, hrast i bukva, a od četinara preovladava jela, smrča i bor. Današnji vegetacijski pokrov u Donjem Vakufu je velikim dijelom modifikovan antropogenim djelovanjima. Vegetacija se uništava već duži niz godina razvojem saobraćaja, gradnjom stambenih objekata i stočarstvom, a u ovoj deceniji sve češće ilegalnom i neplanskom sječom šuma. Šumski komleksi Donjeg Vakufa su i pored pomenutih problema bogati raznom visokom i niskom divljači. Posebno se ističu staništa medvjeda, divlje svinje, srndaća, zeca, vuka, lisice, kune, divlje mačke, divlje patke i velikog tetrijeba.

Zaštićena zona-Semešnica

Potencijalnu turističku atrakciju u Donjem Vakufu predstavlja i Zaštićena zona Semešnica u koju je naseljeno više porodica dabrova, 2005. godine. Akcija

je realizovana zahvaljujući suradnji sa predstavnicima vlade pokrajine Hessen u Njemačkoj i Ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Srednjobosanskog kantona, Šumsko gospodarskim društvom "Srednjobosanske šume/ Šume središnje Bosne" i Lovačkim društvom "*Semešnica*" iz Donjeg Vakufa. Dabrovi su ispušteni na pet lokaliteta duž rijeke Semešnice, gdje su prethodno sagrađene imitacije pravih dabrovih kućica. Osim što je pohvalno ponovno naseljavanje dabra u Bosnu i Hercegovinu, vrijedna je i činjenica da će proglašenje Zaštićene zone Semešnica pomoći očuvanju drugih prirodnih vrijednosti u okruženju, jer je između ostalog zabranjena i izgradnja bilo koje vrste privrednih i stambenih objekata u okruženju.

Turistički potencijal i razvoj općine na bazi atraktivnih prirodno-geografskih faktora

Planinski turizam

Donji Vakuf, zahvaljujući prirodno-geografskim odlikama, ima dobre predispozicije za razvoj planinskog turizma. U hladnijem dijelu godine dovoljna količina snježnih padavina koje se zadržavaju do 90 dana, i reljef, posebno na zapadu, daju idealne mogućnosti za razvoj zimskog turizma. U prilog razvoju ovog oblika turizma, ali i planinskog uopće, idu i okolni urbani centri koji su već svojom turističkom propagandom privukli turiste iz BiH i drugih zemalja

Planininarski pohod, Dubrave

(Kupres, Bugojno-Rostvo, Travnik-Vlašić). Donji Vakuf, kao raskrsnica puteva sa ne manje vrijednim bogatstvima može im u značajnoj mjeri parirati. Među aktivnostima koje se mogu razvijati u hladnijem dijelu godine su aktivan odmor na snijegu poput skijanja, snow boarda, turnog skijanja i sl. U okviru ljetnje sezone glavnu turističku ponudu bi mogle činiti aktivnosti u prirodnom okruženju, kao što su organizovane šetnje po označenim uređenim putevima, planinski biciklizam, planinarenje, aktivnosti na vodi i sl.

Planinski turistički centri sve više se razvijaju u bogate turističke destinacije koje nude svoje programe tokom cijele godine sa ciljem ponude turističkih proizvoda. Kako je trend provođenja odmora u planinskim centrima u porastu i iznosi nešto više od 40% od ukupnih turističkih kretanja, svi važniji turistički centri u "planinskom svijetu" usmjereni su ka ponudi kompleksnih odmora, što uključuje prirodna bogatstva prostora u kojem se turisti nalaze. Ovo znači da nije dovoljno izgraditi receptivne objekte i prateću infrastrukturu, da bi se očekivao održivi razvoj planinskog turizma. Ovaj vid turizma se mora nadopunjavati ruralnim turizmom, planinarenjem, sportsko-rekreacijskim turizmom, eko-turizmom, lovnim, ribolovnim i drugim vidovima turizma.

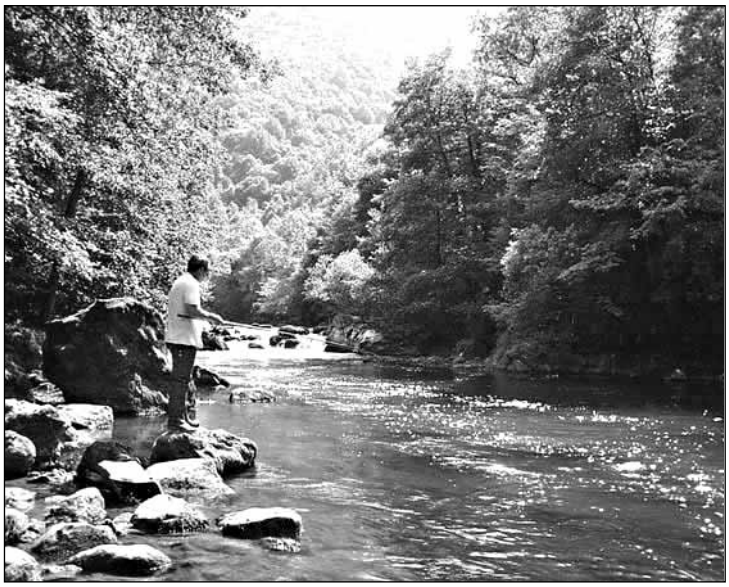
Lovni turizam

Potreba čovjeka da vodi brigu o uzgoju i zaštiti divljači, a da višak divljači odstreljuje kao zasluženu nagradu za svoj rad, odraz je prastarog odnosa između čovjeka i prirode. Upravo prirodna bogatstva i raznolikost ovih krajeva pružaju velike mogućnosti za razvoj lova i lovnog turizma. Međutim, za sada je taj vid turističke ponude nedovoljno organizovan i provodi se individualno u lovačkom društvu i nije registrovan kroz turistički promet. Lovnim područjem u Donjem Vakufu gazduje LD "Semešnica". Ukupna površina lovišta je 32.099 hektara, od čega 31.253 ha zauzimana lovna, a 946 hektara nelovna površina. Lovište *"Stolovaš"* zauzima 8.000 ha i ima prvenstveno privrednu namjenu. Na ukupnoj lovnoj površini biljni pokrov oranica, šuma, livada i pašnjaka toliko je raznolik da divljači osigurava dovoljno dobru i raznovrsnu hranu, te daje odličan zaklon tokom cijele godine. Od lovne divljači koja prirodno obitava na ovim prostorima, ističu se: srna, divlja svinja, medvjed, zec, lisica, kuna, divlja mačka, jarebica, tetrijeb i divlja patka.

Ribolovni turizam

Donji Vakuf ima povoljne uslove za razvoj sportskog ribolova. Planinski potoci i riječice sa temperaturom vode od 7ºC do 18ºC su idealan ambijent za pastrmku. Osim pastrmkom, Vrbas je bogat lipljenom, škobaljem i mladicom. U ovom dijelu svoga toka pruža mogućnosti za ribolov udicom na plovak, ribolov

varalicom i za fly fishing u čemu je Donji Vakuf već poznat široj javnosti. Zbog bogatog fonda ribe, uz rekreativni ribolov, moguće je razvijati i takmičarsko - sportski ribolov. Sportski ribolov i ugodan boravak u prirodi primamljivi su svakom ribaru i sportašu. Iako je malo poznato, lov i ribolov su skupi sportovi, pa se njima bavi ekonomski bogatiji dio populacije. Sa obzirom na to, ovim granama privrede treba posvetiti veću pažnju.. Konkretno,u ribolovu na području Donjeg Vakufa neophono je obnavljati riblji fond svake godine, ali ga i adekvatnije zaštiti i na kraju pravilno promovirati. Vodnim područjem u Donjem Vakufu gazduje SRD "Vrbas", koje je otvorilo komercijalni revir 2004. godine na Vrbasu, prvenstveno za fly fishing.

Ribolov na Vrbasu

Komunikacijski faktori ponude

Donji Vakuf ima povoljan geoprometni položaj jer je formiran u dolinsko-kotlinskom prostoru iz kojeg se najlakše i najbrže prelazi u susjedne krajeve. Istočno od Donjeg Vakufa nalazi se prevoj Komar (927 m), preko kojeg je Donji Vakuf povezan Lašvanskom dolinom sa Sarajevsko-zeničkom kotlinom. Na jugu je Donji Vakuf, preko Bugojna i Gornjeg Vakufa/ Uskoplja povezan prevojem Makljen (1.123 m) sa dolinom Rame i Neretve. Na jugozapadu Kupreška vrata (1.384 m) otvaraju put prema Dalmaciji, a na sjeveru je dolinom Vrbasa, preko Vinačke klisure Donji Vakuf povezan sa Jajcem.

Sa obzirom na navedeno, Donji Vakuf ima vrlo dobre predispozicije za razvoj turizma, koji se u prvom redu može razvijati na bazi tranzitnog turizma. Tranzitni turizam je pored vjerskog, danas jedan od najzastupljenijih vidova turizma

u Bosni i Hercegovini, ali na žalost, ne mogu se odrediti precizni statistički pokazatelji o broju noćenja. Dužina magistralnih putnih pravaca koji prolaze kroz Donji Vakuf iznosi 51 km, a dužina lokalnih puteva 151 km.

Kantonalni planovi o razvijanju putne mreže zaobilaze Donji Vakuf, oslanjajući se na Lašvanski dio i na priključenje na mogući koridor Vc. Ovo je posljedica neprofesionalno urađenog Prostornog plana Kantona (usvojen 2005. godine), kao i nedovoljne aktivnosti Općine na izgradnji pozitivnog imidža grada, preko kojeg bi se Donji Vakuf nametnuo kao nezaobilazno mjesto ovog djela Federacije, ali i Bosne i Hercegovine. Bilo bi više nego pogubno za budući razvoj grada kada bi se ovi planovi ostvarili, jer u savremenom dobu ne imati brzu saobraćajnu vezu, znači ostati potpuno izolovan, što u konačnici dovodi do potpunog ekonomskog kolapsa.

Tabela 4. Udaljenost Donjeg Vakufa od glavnih urbanih i saobraćajnih centara u regionu

Saobraćajna relacija	Udaljenost u kilometrima
Donji Vakuf – Sarajevo	125
Donji Vakuf – Aerodrom Sarajevo	127
Donji Vakuf - Zenica	74
Donji Vakuf – Tuzla	215
Donji Vakuf - Mostar	135
Donji Vakuf – Banja Luka	109
Donji Vakuf - Bihać	185
Donji Vakuf – Auto put Zagreb-Beograd	185
Donji Vakuf- Aerodrom Zagreb	300

Izvor: *Prostorni plan Kantona Središnja Bosna / Srednjebosanskog Kantona,* Sarajevo/Zagreb, 2005.

Ekonomski značaj turizma za Donji Vakuf

Značaj turizma je višestruk i složen jer se odražava na privredne i društvene tokove. Turizam direktno utječe na razvoj pojedinih privrednih grana, poput poljoprivrede, zanatstva, kućne radinosti, trgovine i sl. Radi snabdjevanja turista u turističkim centrima i njihovoj okolini, razvija se specijalizirana poljoprivredna proizvodnja, trgovačka mreža, kućna radinost, grade se hoteli, ugostiteljski

objekti, razni servisi i sl. Na ovakav način se razvijaju gotovo sve privredne djelatnosti, povećava zaposlenost i mijenja ukupna socio-ekonomska struktura stanovništva. Općenito, turizam utječe na privredno aktiviranje nerazvijenih prostora kroz zaposlenost (broj radnih mjesta u turističkoj djelatnosti raste približno 1,5 puta brže nego u industrijskim), razvoj ruralnih sredina, jačanje infrastrukture, prihode od poreza itd.

Oživljavanje turizma na području Donjeg Vakufa doprinijelo bi ostvarivanju bržeg i ravnomjernijeg razvoja općine otvaranjem novih radnih mjesta. Utjecalo bi se na razvoj privrednih djelatnosti koje su neophodne za što kvalitetniju turističku ponudu. Došlo bi do očuvanja prirodnih, kulturnih i historijskih vrijednosti i boljeg ekološkog ponašanja i očuvanja prirodnih vrijednosti u cjelini, porasta životnog standarda i stvaranja prepoznatljivog imidža Donjeg Vakufa.

Razvoj turizma i utjecaj na okoliš

Prirodno-geografske i društveno-geografske odlike prostora, kao i opće prostorne mogućnosti Donjeg Vakufa bitna su pretpostavka cjelokupnog privrednog, pa i turističkog razvoja, te se kao nužnost nameće racionalno gospodarenje njima. Najvažniju pretpostavku racionalnom gospodarenju prostorom i pravilnoj politici prostornog razvoja daje prostorni plan kao sastavni dio jedinstvenog sistema društvenog planiranja. Kako Donji Vakuf nema već decenijama usvojen prostorni plan, ovo se javlja kao primarni problem koji se odražava na različitim poljima. Prvo, kao posljedica toga javlja se bespravna gradnja, posebno u rubnim djelovima općine, te dolazi do nedovoljnog vrjednovanja komparativnih prednosti i mogućnosti prostornog razvoja. Drugo, jednolična privredna orijentacija i nedovoljna tercijarizacija umanjile su prespektive razvoja Donjeg Vakufa. Odluči li Općina dati šansu razvoju turizma veoma je teško ocjeniti da li će utjecaj na okoliš biti više negativan ili pozitivan. Utjecaj na okoliš bi bio pozitivan zbog prioritetnog rješavanja sljedećih problema:

- velike površine pod minsko-eksplozivnim sredstvima
- zastupljenost divljih deponija u planinsko - kotlinskom prostoru
- deponiranje otpada uz riječne tokove
- snadbjevanje stanovništva pitkom vodom
- očuvanje kulturno-historijskog nasljeđa
- očuvanje prirodnog ambijenta
- zaustavljanje migracija stanovništva na relaciji selo-grad.

Bilo bi nepromišljeno očekivati razvoj planinskog turizma, a da prethodno površine pod minsko-eksplozivnim sredstvina ne budu dekontaminirane. Divlje deponije u velikoj mjeri doprinose zagađivanju voda, zemljišta, šumskih kompleksa,

a prostor čine neatraktivnim. Kontaminiranost riječnih korita različitim otpadom, pa i minama, osim što predstavlja problem lokalnom stanovništvu, ne ide u prilog razvoju ribolovnog ni drugih oblika turizma. Kulturno-historijsko nasljeđe Donjeg Vakufa je već duži niz godina izloženo vandalizmu, sa manjim izuzecima, te bi razvoj turizma u velikoj mjeri utjecao na njegovo očuvanje, a i na očuvanje okolnih prostora, koji su po pravilu i prirodno atraktivni. Zaustavljanje migracija stanovništva na relaciji selo-grad, osim što bi sačuvalo seoski život i običaje, utjecalo bi i na smanjenje intenziteta industrijalizacije i urbanizacije, koji su osnovni indikatori narušenosti prirodne ravnoteže. Potencijalno rješavanje pomenutih problema bi dakle imalo pozitivan uticaj na okoliš, na prvom mjestu zbog očuvanja pedosfernog, hidrosfernog i biosfernog kompleksa za buduće generacije, ali i za podizanje kvalitete življenja stanovništva današnjice.

Sa druge strane, razvoj turizma bi utjecao na rekonstrukciju i izgradnju saobraćajne infrastrukture, izgradnju novih smještajnih kapaciteta, pojavu novih privrednih djelatnosti i na znatno veću cirkulaciju ljudi. Prvi problem koji se nameće je povećanje otpada, zagađenje atmosfere i drugih geografskih kompleksa i komponenata. Međutim, uzmemo li za primjer već postojeću situaciju koju karakterizira ilegalna sječa šume, ilegalno deponiranje otpada, ispuštanje otpadnih voda bez prethodnog prečišćavanja, napuštanje poljoprivrednih površina i njihovo pretvaranje u industrijske zone i mnoge druge, te ako pretpostavimo da će Općina Donji Vakuf izraditi pravilnu strategiju razvoja turizma i studiju izvodljivosti na kojoj bi radio veći broj stručnjaka, ovi problemi bi bili riješeni, a novi koji predstoje bi bili znatno umanjeni, samim očuvanjem okoliša. Svakako je već vrijeme da se preventivno djeluje na ovom polju, sa ili bez razvoja turizma.

Ograničavajući faktori razvoja turizma

Pored nezaineteresiranosti lokalnih vlasti (što se vidi iz "Strategije razvoja općine Donji Vakuf zasnovane na poštivanju ljudskih prava 2005.-2015." gdje je turizam marginaliziran) i slabe svijesti stanovništva o značaju očuvanja prirodnog i kulturno-historijskog nasljeđa, postoje i drugi ograničavajući faktori za razvoj turizma na ovom prostoru. Jedan od najozbiljnijih je prekrivenost zemljišta minsko-eksplozivnim sredstvima zaostalim iz 90-ih godina XX. stoljeća . Mine su postavljane na svim mjestima koja su se smatrala strateški važna, a to su po pravilu prostori na kojima bi se danas mogao razvijati planinski turizam, lovni i ribolovni turizam ili poljoprivredne površine značajne za ruralno stanovništvo. Najveća koncentarcija minsko-eksplozivnih sredstava je oko Donjeg Vakufa. Najkontaminiraniji prostori su na zapadu i istoku općine. Ukoliko Donji Vakuf ima ozbiljne planove za razvoj turizma, ali i za razvoj bilo koje druge privredne djelatnosti, ovaj problem će se morati riješiti u dogledno vrijeme.

Već prije 1991. godine u Donjem Vakufu se osjećao manjak smještajnih kapaciteta, što je posebno bilo istaknuto prilikom održavanja većih kulturnih i vjerskih manifestacija. Ovaj nedostatak danas posebno dolazi do izražaja za vrijeme održavanja dana Ajvatovice. Osim hotela u gradu i tri motela na izlazima iz grada, Donji Vakuf nema druge receptivne kapacitete. Sasvim je izvjesno da je ekonomski mnogo isplativije stimulisati lokalno stanovništvo na razvijanje ugostiteljskih usluga, kroz plaćanje povoljnih taksi državi, nego li investirati u veće objekte. Osim ugodnih apartmana i soba, potrebno je izgraditi veći broj kućica za odmor u prirodnom ambijentu. Pristupi li se izgradnji ovakvih objekata u skoroj budućnosti, mora se voditi računa o uticaju na okoliš i o prostornom planiranju u cjelini.

Literatura

Alfier, D., *Turizam*, Zagreb, 1994.

Bilen,M.,Bučar,K., *Osnove turističke geografije,* Zagreb, 2001.

Hadžić, M., *Prusac i njegovo dovište Ajvatovica*, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2005.

Pepeonik, Z., *Turistička geografija svijeta*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb, 2003.

Prosorni plan Kantona Središnja Bosna / Srednjebosanskog Kantona, Sarajevo/ Zagreb, 2005.

Strategija razvoja općine Donji Vakuf zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2005.-2015., Donji Vakuf, 2005.

Srednjebosanski Kanton/Kanton Središnja Bosna, Sektor za privredu

Općina Donji Vakuf, Sektor za privredu

Meteorološka stanica Bugojno

Statistička služba SBK/KSB

LD “Semešnica”

PD “Dubrave”

SRD “Vrbas”

http://www.donji_vakuf.com, 16.6.2005.

http://www.prusac-akhisar.com, 20.11.2007.

http://www.donji-vakuf. info, 24.11.2007.

Suzana Krezo

Potencijal i perspektive razvoja turizma na području Livna

1. Uvod

Ovaj rad je zamišljen kao geografski prikaz prostora općine Livno ili livanjskog kraja sa posebnim osvrtom na njegove turističke potencijale.

Livno je grad u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, sa oko 10.000 stanovnika u gradu, odnosno 32.450 u općini (procjena iz 2003. godine). Prema zadnjem službenom popisu iz 1991. godine livanjska općina imala je 40.610 stanovnika.

Iako se u pisanim izvorima spominje još od 892. godine, broj njegovih stanovnika stoljećima se sporo povećavao. Ovo područje je izrazito depopulacijsko, a posebice od 1960- ih godina, kada su otvorene granice prema inozemstvu.

Površina općine iznosi 994 km². Grad leži na 730 metara nadmorske visine i smješten je većim dijelom na obroncima i u podnožju brda Bašajkovac, iz kojeg izvire i krška rijeka Bistrica. Livno je smješteno između 43º 50' sjeverne geografske širine i 17º 00' istočne geografske dužine. Ima stabilnu klimu, sa ravnomjernim strujanjem zraka i sa prosječnim trajanjem sijanja sunca sa oko 2.250 sati. Klima je umjereno kontinentalna. Na nju utječu velika nadmorska visina i dinarski masiv koji livanjski kraj odvaja od toplije mediteranske klime.

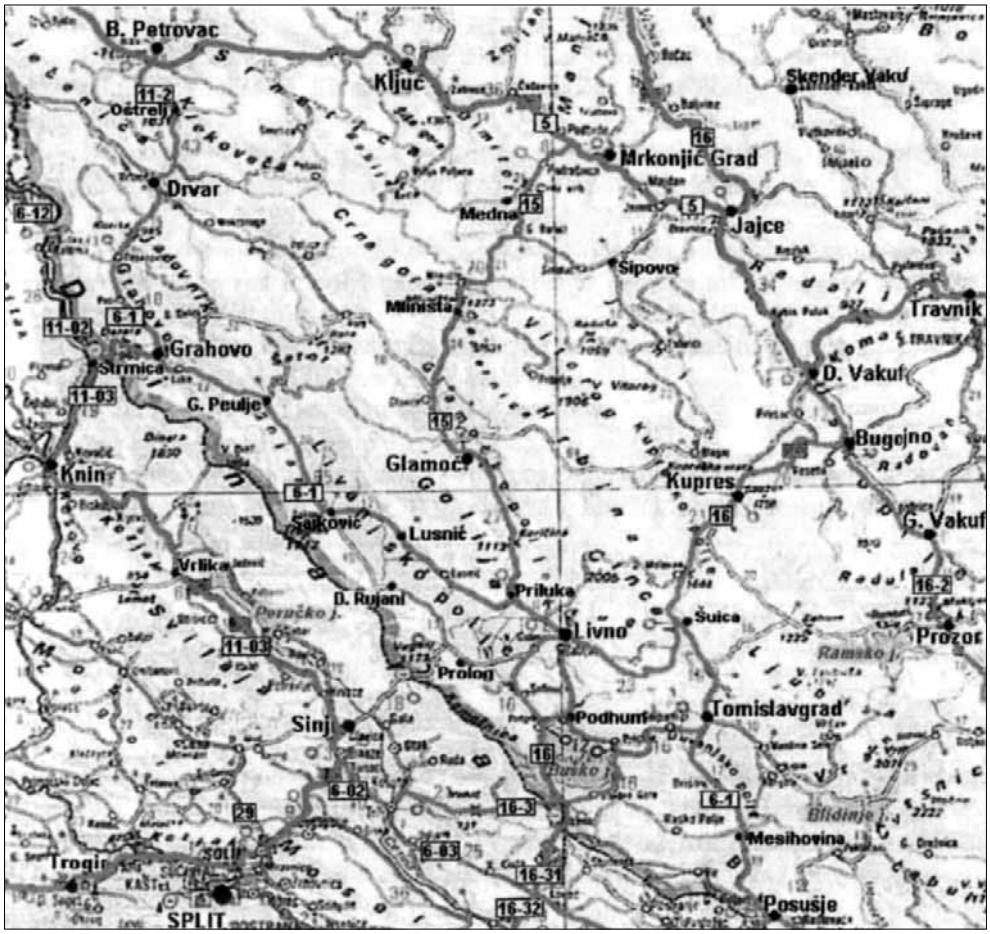
Ispod visokih i strmih litica Tebera nalazi se Duman, izvor rijeke Bistrice koja protječe kroz grad. Ovo jedinstveno mjesto izuzetno je bogato prirodnim i kulturno-povijesnim obilježjima (izvor Bistrice, pećine, most na Dumanu, Veis kula, Firdusova kula, Pirijina kula, stara vunovlačara, mlinovi, slapovi).

Brdo Bašajkovac već je odavno Livnjacima poznato kao rado posjećeno izletište sa prekrasnim vidicima na sam grad, Livanjsko polje te okolne vrhove. Posebna atrakcija su brojne spilje i pećine tipične za ovo krško područje.

Riječni tokovi i jezera u programu turističke valorizacije uključuju kupanje i sportove na vodi. Veliki je broj mjesta pogodnih za kampiranje, a jezera pružaju mogućnosti izgradnje kvalitetnih plaža.

2. Opći podaci o prostoru

Općina Livno obuhvaća površinu od 994 km², a nalazi se u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Administrativno pripada Hercegbosanskoj županiji. Livno je smješteno između 43º 50' sjeverne geografske širine i 17º 00' istočne geografske dužine. Livanjsko polje je najveće polje u kršu u zapadnoj Bosni, sa površinom od 405 km² a pruža se sa smjerom sjeverozapad – jugoistok, uzduž podnožja planine Dinare. Nalazi se na nadmorskoj visini od 700 do 740 metara.

Geografski smještaj Livna

Reljefno, ovo područje pripada vanjskim Dinaridima, a klimatski pripada zoni umjerene kontinentalne klime na koju utječu velika nadmorska visina i dinarski masiv.

Hidrogeografski, ovo područje sa svojim riječnim tokovima pripada jadranskom slivu.

Priroda je u livanjskom području stvorila polje u kršu, rijeke, planine, jezera, izvore, šume i vapnenac.

Grad Livno smješten je na istoku središnjega dijela Livanjskog polja uz prometnicu koja povezuje susjednu Dalmaciju i unutrašnjost Bosne, samo stotinjak kilometara sjeveroistočno od Splita.[1]

3. Atraktivni prirodno – geografski faktori

3.1. Reljef

U morfološkom pogledu na području općine Livno mogu se razlikovati dva dijela i to: viši-obod polja i niži-dno polja.

Obod polja čine strane visokih planina koje su najvećim dijelom građene od vapnenca. Na zapadnoj strani se diže Dinara (Troglav 1.913 m), jugozapadnoj Kamešnica (Konj 1.854 m), jugoistočnoj Tušnica (1.700 m), sjevernoj Šator (1.875 m), sjeveroistočnoj i istočnoj Staretina (1.675 m), Golija (1.892 m) i Krug planina (1.740 m).[2]

U vrijeme glacijacije ove planine su bile zahvaćene ledenjacima čiji su tragovi nađeni na sjevernim stranama Cincara, Troglava i Tušnice.[3]

Niži dio čini dno Livanjskog polja. To je najveće polje u kršu u Bosni i Hercegovini. Leži na 700 – 740 metara nadmorske visine. Dugo je 65 km, srednja širina mu je 6 km, a površina mu iznosi 405 km². Ima pravac pružanja sjeverozapad – jugoistok (dinarski smjer).

Morfološki, Livanjsko polje možemo podijeliti na tri gotovo zasebna područja:

1. na sjeverozapadu Ždralovac i Šarevo blato
2. u središnjem dijelu Livanjsko polje u užem smislu
3. na jugoistoku Buško blato (jezero)

---

1 www.hbzup.com

2 Podaci za geografski pregled Livanjskog polja uzeti iz Narodne enciklopedije (S. Stojanović), knj. II., str. 675-677.

3 Milojević, B., 1922: *Beleška o glečerskim tragovima na Raduši, Cincaru, Šatoru, Troglavu i Velebitu,* Glasnik geografskog društva, Beograd

3.2. Klima

Premda se Livno nalazi na 43º50' sjeverne geografske širine i 17º00' istočne geografske dužine, ono ipak ima umjereno kontinentalnu klimu gdje se izmjenjuju hladne zime, nestabilna proljeća, topla ljeta i kišovite jeseni.

Tablica 1. Srednje mjesečne temperature zraka u Livnu za razdoblje od 1970. do 1985.

MJESECI 1970. - 1985.	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**
SREDNJA MJESEČNA TEMPERATURA	-0,8	1,8	4,2	8,0	13,4	15,5	18,9	17,8	14,4	9,5	2,9	1,2

Tablica 2. Srednje temperature po godišnjim dobima (nakon stvaranja umjetne akumulacije - Buško jezero)

GODIŠNJE DOBA	**SREDNJA TEMPERATURA ZRAKA u ºC**
PROLJEĆE	8,5
LJETO	17,4
JESEN	8,9
ZIMA	0,7

Oblačnost je jedan od bitnih klimatskih čimbenika. Ona je proizvod osunčanosti, odnosno insolacije nekog područja. Kao što je već spomenuto, u Livnu se smjenjuju hladne zime, nestabilna proljeća, topla ljeta i kišovite jeseni. U takvom klimatskom ozračju u kojemu se samo ponekad pojavljuje magla (prosječno 10 dana godišnje) na livanjskom je području vedro i plavo nebo s prosječnim godišnjim trajanjem sijanja sunca oko 2250 sati, dnevno 6,2 sata.

Padaline su važan klimatski čimbenik za određivanje tipa klime. S obzirom na padaline, livanjska općina ima modificirani maritimni tip klime čija je karakteristika najveća količina padalina u jesenjim mjesecima.

Srednja godišnja količina padalina je 96 mm/m² mjesečno. Prosječno u jesenjim mjesecima padne 142 mm/m², a u ljetnim 67 mm/m².

Snijeg pada redovito od studenog do ožujka. Desetogodišnji prosjek dana sa snijegom je 35. Snježni pokrivač se zadržava duže od 100 dana u jakim zimama,

te često ometa prometnu povezanost, tako da Livno nekad bude i po nekoliko dana izolirano od ostalih mjesta.

Za ovo područje karakteristični su vjetrovi. Vjetrovito doba godine je uglavnom zima, osobito u siječnju, a najmirnije je u kasno ljeto. Dominirajući vjetar je bura (N i NE) 20,4 % i jugo (S i SE) 17,8 %.

3.3. Hidrogeografske karakteristike

Kao i u svim krškim područjima, i na području Livna hidrogeografija je neujednačena. Iako općina Livno prima 1.235 mm/m² padalina, ona je ipak suh i bezvodan kraj, zbog toga što gotovo sva voda- kišnica, ponire u vapnence. Bezvodnost krša uzrokovana je geološkom građom ovog područja. Pukotine u vapnencima nastale su uglavnom djelovanjem tektonskih procesa.

Na cijelom prostoru nalaze se 3 rijeke i 3 umjetna jezera.

Na području Livna nalaze se površinski i podzemni tokovi, estavele i ponori.

Najveći dio vode izbija na izvorima ili kroz estavele (otvor u kršu). Najveći izvor je Duman, koje je tipično vrelo u kršu i opskrbljuje vodom grad Livno i većinu sela livanjske općine. Jači izvori su Sturba i Žabljak.

U novije vrijeme na južnom dijelu Livanjskog polja formirana je umjetna akumulacija Buško jezero, površine 55,8 km², a nalazi se na 716 metara nadmorske visine. 1/3 površine jezera nalazi se u općini Livno, a 2/3 u općini Tomislavgrad.

Svojom površinom ovo jezero je jedno od najvećih akumulacija u Europi.

Stvaranjem umjetne akumulacije topoklimatski elementi ovog područja su dosta izmijenjeni.

Umjetnom akumulacijom ublažene su zimske temperature u oba navedena mjesta. Međutim, u toplijoj polovici godine stanje je obrnuto. U pluvijalom režimu primjetna je ravnomjernija raspodjela padalina[4] u razdoblju nakon izgradnje akumulacije.

3.4. Biljni pokrivač i životinjski svijet

Prirodni biljni pokrivač ili vegetacija (raslinje) nekog područja izravno je povezan s klimom. Na malom geografskom prostoru livanjske općine izmjenjuju se pusti kamenjari s bujnim livadama ili gustim šumama. Livade su raspoređene

[4] Spahić, M., 2001: *Prirodna jezera Bosne i Hercegovine – limnološka monografija,* Harfo – graf, Tuzla, str. 158-159.

u ravničarskim područjima Livanjskog polja i na površinama Cincara i Krug planine. Te se livade nazivaju – livade sjenokoše.

Šume su po sastavu vrlo različite. Na višim okolnim planinama opadaju temperature, a povećava se količina padalina u odnosu na okolnu niže područje. Zato se s porastom visine mijenja i biljni pokrivač. Površine koje zauzimaju šume na livanjskom prostoru iznose svega 18%. Sasvim malo površina je pod šumom, a naročito pod visokom šumom. Šikare pokrivaju 62% ukupne površine pod šumama.

Životinjski svijet je u ovom kraju vrlo raznolik. Livanjski kraj ima veoma povoljne uvjete za razvoj životinjskog svijeta. Po jarugama i šikarama lutaju krda divljih svinja. Šume, livade i travnjaci staništa su medvjedu, vuku, jazavcu i lisici, kao i poludivljim konjima koji su posebna atrakcija ovog područja.

Poludivlji konji na Krug planini

U nižim područjima se zadržavaju zečevi i kune kvalitetna krzna, te jarebice, tetrijeb i još neke vrste rijetkih životinja. Od zmija na ovom području žive otrovnice (poskok i riđovka).

Riblji svijet je također raznolik. U močvarama i barama mogu se naći žabe, a u rijekama i jezerima i rakovi.

4. Potencijalni razvoj turizma na bazi prirodno – atraktivnih faktora

Turizam se najčešće definira kao gospodarska djelatnost koja obuhvaća ukupnost odnosa i poslova vezanih uz putovanja i privremeni boravak ljudi izvan njihova prebivališta radi odmora i razonode ili zadovoljavanja ostalih potreba. Turizam kao vrlo složena i dinamična društvena pojava manifestira se u određenom prostoru i vremenu. Na njega utječu pokretački faktori, faktori ponude te posrednički faktori. Pokretačkim faktorima nazivamo motive i uzroke koji tjeraju suvremenog čovjeka da privremeno promjeni mjesto boravka, kao što su radna i životna sredina, standard, motorizacija, odnosno povećanje osobne pokretljivosti i povećanje slobodnoga vremena. Kompleks turističke ponude čine: atraktivni, komunikacijski i receptivni faktori, no turistička ponuda mora prije svega obuhvatiti rekreativne faktore koji će svojom prirodnom i društvenom atraktivnošću privući turiste.[5]

Za razvoj turizma moraju postojati određeni uvjeti, kao što su prirodne ljepote i ljudsko stvaralaštvo, dobre prometnice te mogućnost ugodnoga smještaja i boravka turista. U općini Livno postoje povoljni uvjeti za potencijalni razvoj turizma.

Turizam ovog kraja je još uvijek nerazvijen, a prirodni potencijali su slabo iskorišteni. Turizam je izrazito tranzitni. Posjetitelji su uglavnom turisti koji idu prema Jadranu, a u Livnu se zadržavaju relativno kratko.

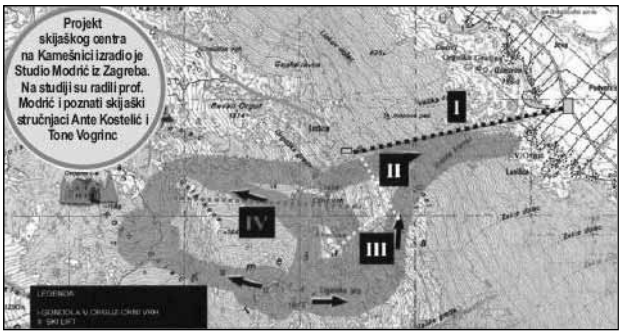
4.1. Planinski turizam (planinarenje, alpinizam, skijanje)

Planinski vrhovi na Cincaru (2.006 m), Dinari (Troglav 1.913 m) i Kamešnici (Konj 1.854 m), pravi su izazov za planinare. Za njima ništa ne zaostaju planine Šator, Golija, Tušnica i druge, u podnožju obrasle šumom, a pri vrhovima rijetkim i endemskim biljem. Planinsko – alpski tip klime popraćen izuzetno čistim zrakom pogodan je za razvoj zimskog sportskog turizma. Brdo Bašajkovac već je poodavno Livnjacima poznato kao rado posjećeno izletište sa prekrasnim vidicima na sam grad, Livanjsko polje te okolne vrhove. Posebna atrakcija ovoga prostora su brojne spilje i pećine tipične za ovo krško područje koje su do danas nedovoljno istražene, a čine pravu poslasticu speleolozima, kao i onima avanturističkog duha. Planinsko društvo "Cincar", kao i Speleološko društvo najbolji su vodiči kroz ovaj fascinirajući i tajanstveni svijet.

U budućnosti je potrebno sanirati prometnice i makadamske putove na planinama i na taj način turistima omogućiti jednostavniji i sigurniji dolazak na željene destinacije. Treba napraviti detaljnije kartiranje prostora i označiti pravce kao i put kretanja po planinama za sve one koji se upuste u ovakav oblik avanture, a željni su dobiti prave i točne informacije na samom terenu.

[5] Perkovac, Ž., 1976: *Prirodna osnova turizma u Poreštini,* Geografski Horizont br. 1-2, godina XXII, Zagreb, str. 48.

4.1.1. Regulacijski plan vikend naselja na Kamešnici

Projekt skijaškog centra na Kamešnici

Buduće vikend naselje će se nalaziti uz samu prometnicu Livno – Split, koja ide preko planinskog prijevoja Vaganj.

Regulacijski plan naselja napravio je Urbanistčki zavod iz Banja Luke, a planom je predviđena izgradnja oko 150 vikend kuća sa svim popratnim sadržajima.

Povezivanje zimskoga i ljetnog turizma "Projekt skijaškog centra na Kamešnici" još prije tri godine za općinu Livno izradio je studio Modrić iz Zagreba. Na ovom projektu su kao savjetnici radili i Ante Kostelić i Tone Vogrinc, inače svjetski stručnjaci za alpsko skijanje. Začetnik ideje o izgradnji skijaškog centra na Kamešnici je svjetski poznati planinar Stipe Božić.[6]

Vikend naselje na Kamešnici u budućnosti će biti sastavni dio vaganjske strane kako bi bila što bliže jadranskom turizmu i mogućnosti povezivanja ova dva turizma. Želje za realizacijom ovog projekta su potpuno realne i dalekovidne, posebno po završetku izgradnje pravca Livno – Split preko planinskog prijevoja Vaganj.

Naselje Kamešnica je izabrano zato jer ima povoljne uvjete za razvoj zimskog turizma, a zbog blizine Jadranskog mora imati će, što je najvažnije, osigurano tržište usluga.

Da ideja izgradnje skijaškog centra na Kamešnici nije nova, govori i podatak da je još davne 1933. godine na ovim prostorima organizirano prvenstvo u skijaškim disciplinama Dalmacije. U navedenoj studiji Kamešnica je vrjednovana kao atraktivan i perspektivan zimsko – planinski centar tijekom cijele godine. Kamešnica bi u budućnosti trebala postati ključ cjelovitoga budućeg razvoja zimsko – planinskog turizma.

4.2. Sportovi na vodi

Riječni tokovi i jezera u programu turističke valorizacije uključuju kupanje i sportove na vodi.

[6] www.livno-online.com

Buško jezero bogato je ribom, a šarani od preko 10- ak kilograma izazov su za mnoge ribiče. Jezero pruža iznimne mogućnosti za ljubitelje sporta i rekreacije na vodi, jedrenje uz obilje povoljnog vjetra, veslanje, skijanje na vodi, kupanje i plivanje u ljetnim mjesecima te kampiranje u šumi uz samu obalu jezera. Buško jezero je već nekoliko godina za redom u kolovozu poprište međunarodnog natjecanja kajakaša i kanuista srednjoeuropskih zemalja. Dosadašnje sudionice regate su: Češka, Mađarska, Slovačka, Poljska, Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina.

Jezero pruža izuzetnu mogućnost za izgradnju kvalitetne plaže za budući kupališni turizam u vrijeme ljetne sezone. Za razvoj kupališnog turizma potrebni su i razni popratni sadržaji, kao i hoteli i restorani na samoj obali. Do danas nije izgrađen nijedan hotel ni restoran.

Glavninu smještajnog kapaciteta u Livnu čine "Dinara" i "Park" čiji je ukupni kapacitet 200-tinjak ležaja.

Panoramska slika Buškog jezera

4.3. Zmajarenje i paragliding

Uzvisine koje okružuju prostrano Livanjsko polje, uz povoljno strujanje zraka pružaju idealne uvjete za zmajarenje i paragliding. Jedinstvene prirodne pogodnosti privlače mnogobrojne ljubitelje slobodnoga leta što doprinosi njegovoj popularizaciji među lokalnim stanovništvom. Već nekoliko godina lokalni entuzijasti okupljeni u Aero klub "Livno" i Paragliding klub "Krila Livna" šaraju nebo svojim letjelicama, privlačeći sve više znatiželjnika željnih da se i sami okušaju u ovom iznimnom i atraktivnom sportu.

4.4. Sportsko letarenje i aeromodelarstvo

S obzirom na jedinstvene geografske i klimatološke karakteristike područja, Livanjsko polje sa okolnim vrhovima i padinama je " termički kotao", tj. pravi je

izvor termičkih stupova. Široki pojas toplog zraka uzdiže se do 5 – 6 kilometara visine uz veliki broj vedrih dana i rijetke magle. U svijetu poznavalaca sportskog letenja ovo područje je proglašeno najpovoljnijim u Europi. Letenje sportskim avionima, jedriličarstvo i škola letenja, te aeromodelarstvo aktivnosti su Aero kluba "Livno" sa sportskim aerodromom i hangarom na Brdima.

Prije rata na ovom području održano je prvenstvo jedriličara iz cijeloga svijeta.

5. Društveni atraktivni faktori razvoja turizma

Kultura, shvaćena u najširem smislu, uvjetuje i pospješuje razvoj turizma, daje mu posebnu društvenu vrijednost i utječe na povećanje njegovih ekonomskih efekata, a turizam igra veoma značajnu ulogu u valorizaciji gotovo svih elemenata objektivne kulture i u razvijanju čitave sfere subjektivne kulture. Kulturni motivi u turizmu su ponekad tako dominantni da oblikuju posebne vrste i forme kulturnog turizma.[7]

5.1. Spomenici graditeljstva

Prošlost nekog grada ili zemlje najčešće je zabilježena u povijesnim zapisima. Ali mnogo zornije i impresivnije fiksirana su burna zbivanja prošlosti sa sačuvanim njezinim spomenicima. Livanjski spomenik – spomenik kralju Tomislavu – postao je jednim od simbola grada i jednog segmenta milenijske povijesti Livna. Spomenik je podignut u spomen tisućgodišnjice krunjenja prvog hrvatskog kralja Tomislava.[8] Spomenik se nalazi u samom središtu grada.

Spomenik kralju Tomislavu u Livnu
(preuzeto sa www.livno-online.com)

[7] Alfier, D., 1994: *Turizam – izbor radova*, Institut za turizam, Zagreb, str. 189.

[8] Tadić, D., i grupa autora, 1994: *Livanjski kraj u povijesti*, Split – Livno, str. 214.

Nakon Domovinskog rata u Livnu je podignut još jedan spomenik koji je posvećen Poginulima za slobodu livanjskog naroda. Spomenik se nalazi uz lijevu obalu rijeke Bistrice, nedaleko od centra grada.

Od spomenika i obilježja antifašističkog pokreta najvažnije je spomenuti Partizansko groblje koje se nalazi na samom ulazu u grad, uz prometni pravac Livno – Bosansko Grahovo. Danas je groblje potpuno uništeno ljudskim nemarom i nepažnjom. To je znak da ljudi ne znaju vrednovati kulturna zdanja koja su dio naše prošlosti i nekih drugih vremena.

5.2. Vjerski turizam – sakralna zdanja

5.2.1. Livanjska sahat - kula

Livanjska sahat - kula nalazi se u sklopu kompleksa najviše i najljepše džamije u gradu Livnu, džamije Hadži Ahmeta Dukatara, zvane još i Glavica. Sagrađena je dolaskom Turaka u Livno na prostoru livanjske crkve sv. Luke. Na to ukazuje zidni kamen i arhitektura džamije. Cijeli se povijesni kompleks nalazi na posebnoj uzvisini u sklopu brda Bašajkovac, koji dominira nad gradom Livnom.

Dukatareva džamija i sahat – kula smještene su u povijesnoj jezgri staroga Livna, u livanjskom Gornjem gradu, predstavljajući najreprezentativniji objekt turske gradnje u livanjskom kraju. Ona u svojim temeljima čuva brojna stoljeća burne livanjske povijesti, od ranokršćanske rimske bazilike preko ostataka hrvatske crkve sv. Luke.

Livanjska sahat – kula nalazi se na privremenoj listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

5.2.2. Samostan Gorica

Franjevački muzej i galerija Gorica u Livnu, službeno je utemeljen 2. listopada 1995. godine, sa ciljem da sustavno skuplja, čuva, stručno zaštiti i znanstveno obradi, te prezentira muzejski materijal sa područja Hercegbosanske županije i šire. FMGG imaju svoje korijene u 19. stoljeću u djelatnosti livanjskih franjevaca koji su obilazili arheološka nalazišta i sakupljali starine, te su bili začetnici oko osnutka muzeja u samostanu. O tome svjedoči pisani dokument iz 1896. godine kojim se moli Zemaljska vlada u Sarajevu za dozvolu da se može u javnoj samostanskoj prostoriji držati starinsko oružje. Kroz kasnija desetljeća u livanjsku muzejsku zbirku donose se brojni nalazi iz svih razdoblja livanjske prošlosti.

Nekad mala samostanska zbirka prerasla je u suvremeno osmišljen muzej, danas FMGG, koji po svom sadržaju i obujmu odražava na ovim prostorima

kontinuitet povijesnih događanja: od Kelta i Ilira preko Rimljana, te Hrvata od doseljenja do najnovijeg vremena.

Samostan i muzej Gorica u Livnu

5.2.3. Pravoslavna crkva

Pravoslavna crkva u Livnu sagrađena je još davne 1859. godine. Posjeduje preko 80 starih ikona. Po obujmu, povijesnoj vrijednosti, ovo je treća po vrijednosti crkva u Bosni i Hercegovini.

Budući da je livanjska pravoslavna crkva posvećena Uspenju presvete Bogorodice, najviše ikona nosi Bogorodičin lik. Ikone su stvarane u razdoblju od 15. – 19. stoljeća, a radili su ih srpski, makedonski, grčki, kretski, italokretski i domaći – naivni ikonopisci. Dospjele su ovamo kao poklon bogatih pojedinaca, crkava i manastira. Otuda njihova raznovrsnost, po mjestu i godini nastanka i po kvaliteti izrade.

6. Ruralni turizam

Stvaranje turističkog prostora gotovo nikad se ne uključuje niti u potpuno pasivni agrarni niti u potpuno prirodni prostor.

Ključ razvoja ruralnog turizma upravo leži u etnografskim oznakama. Formiranje nekog turističkog mjesta koje do sada nije bilo u turističkoj ponudi, značilo bi otvaranje i uređivanje jednog prostora koji se odlikuje određenim privlačnostima.

Razvoj ruralnog turizma na području livanjske općine bio bi od velike važnosti, prvenstveno zbog toga što ovaj prostor pruža velike mogućnosti, a ističe se svojom raznolikošću i bogatom kulturnom, povijesnom i narodnom baštinom.

Turistička ponuda se može temeljiti na putovanju kroz prošlost i stapanje sa krajem kojeg su i sami odlučili posjetiti. Ponuda bi se temeljila na starim običajima, kulturi i načinu života.

7. Razvoj turizma i njegov utjecaj na okoliš

Posljedice prebrze i često neracionalne urbanizacije u nas i u svijetu vrlo su intenzivne i raznolike. Posebno je naglašena neracionalna iskorištenost prostora, naročito kvalitetnijih poljoprivrednih površina. Veoma je opasno ugrožavanje kvalitete zraka, podzemnih i nadzemnih voda, zelenih površina i različitih životinjskih vrsta. Osim toga, prevelik i nekontroliran rast gradova utječe na promjene klime, izmjenu regionalnih i ambijentalnih vrijednosti, vodi dehumanizaciji života, različitim nesporazumima, stresovima, napetostima i drugim sociološkim i psihološkim poremećajima.[9]

Prevelika koncentracija stanovništva na jednom mjestu, posebice na moru u vrijeme ljetne sezone dovodi do ugrožavanja životne sredine te ima negativne posljedice na okoliš. Vode su onečišćene i ugrožene. Kanalizacijski uređaji svakodnevno odnose goleme količine raznovrsnih otpadaka, posebno organskih, u more, rijeke i jezera.

Problem čine i velike prometne gužve u turističkim mjestima što dovodi do zagađenja zraka.

Pravilna zaštita i uređenje okoliša sastoji se od osmišljenog gospodarenja okolišem da bi on čovjeku omogućio egzistenciju, a da se pri tom ne bi pokrenuli negativni procesi.

Prije potencijalnog razvoja turizma na području livanjske općine potrebno je donijeti zakone o zaštiti okoliša kao i zakone o namjeni površina. Na taj način bi se spriječila "divlja gradnja", a prostor bi bio kvalitetno izgrađen sa svim popratnim sadržajima kao i parkovima za ugodan boravak u prirodi.

8. Zaključak

Ekološki čista i netaknuta priroda, umjerena kontinentalna klima popraćena izuzetno čistim zrakom jer na ovom prostoru industrija gotovo da i ne postoji, te veliki broj sunčanih dana (prosječno 2.250 sunčanih sati godišnje), visoke planine koje okružuju Livanjsko polje, tajanstvene šume, jezera i bistre rijeke čine ovaj prostor jedinstvenim, atraktivnim i veoma lijepim tijekom cijele godine i pruža izuzetne mogućnosti za razvoj turizma, kao i aktivan boravak u prirodi.

[9] Matas, M., 1992: *Zaštita okoliša danas za sutra,* Školska knjiga, Zagreb, str. 59.

Gradnjom skijaškoga centra na Kamešnici livanjskom kraju će se otvoriti vrata za aktivniji razvoj turizma. Do danas se turizam, kao i u većini gradova Bosne i Hercegovine svodi na tranzitni. Gosti se zadržavaju relativno kratko i uglavnom su na proputovanju prema Jadranskom moru pa se stoga kratko zadržavaju na ovom prostoru.

Potrebno je izraditi detaljan turistički plan, kao i usavršiti ponudu koja bi bila zanimljiva posjetitelju kako bi se na ovom području zadržao duže vremensko razdoblje.Ovo područje ima velike mogućnosti za razvoj i valorizaciju različitih oblika turističke ponude.

Literatura

Alfier, D., 1994: *Turizam – izbor radova,* Institut za turizam, Zagreb, str. 189.

Milojević, B., 1922: *Beleška o glečerskim tragovima na Raduši, Cincaru, Šatoru, Troglavu i Velebitu ,*Glasnik geografskog društva, Beograd

Perkovac, Ž., 1976: *Prirodne osnove turizma u Poreštini,* Geografski Horizont br. 1 – 2, godina XXII, Zagreb, str. 48

Spahić, M., 2001: *Prirodna jezera Bosne i Hercegovine- limnološka monografija,* Harfo-graf, Tuzla, str. 158 – 159.

Tadić, D., i grupa autora, 1994: *Livanjski kraj u povijesti,* Split – Livno, str. 214.

Podaci za geografski pregled Livanjskog polja uzeti iz Narodne enciklopedije (S. Stojanović), knj. II., str. 675 – 677.

www.hbzup.com

www.livno-online.com

Alojzije Stantić

Pokladni običaji Bunjevački Hrvata u Bačkoj*

Poklade

Poklade su vrime koje počimaje na Bogojavljenje, a kraj njim je poslidnjeg utorka prid Čistu sridu, kad počme korizma. Kadgod su poklade zvali i *mesojeđe (mesoije)*, vrime kad je slobodno ist meso. Poklade su zvali i *mesopust* kad su držali da se posli ovog vrimena triba okanit mesoija i počet postit. Kad su iz našeg

Slika sa Velikog prela 2008.

* Lektorirala: Hilda Heinrich

kraja otirali Švabe, za poklade se iz bunjevačkog izgovora polagano počelo gubit ime fašinak, po nimačkom *Fasching*, a Madžari ji zovu *faršang*.

Poklade je i poslidnja nedilja (dan) prid Čistu sridu i poslidnja tri dana prid Čistu sridu.

Poklada se većinom drže svi koji prave zabave, u našem kraju pučka veselja: svatove, skupštine, prela i balove, a u svitu su najpoznatiji kojekaki karnevali. Kadgod su poklade u našem kraju bile poznate i po godovima, disnotorima, obiteljskim i drugim prelima i po gošćenjima s ićom i pićom. To je vrime kad su reduše pekle krumpiraču i fanke, a čeljad ji zalivali kevidinkom, katkad i kadarkom.

* * *

Vodokršće

Dan prid sv. Tri kralja, 5. sičnja, na posvećenje svete vode iz svake je obitelji barem jedno čeljade išlo u crkvu. Sa svetom vodom su na salašu najpreg poškropili odaje u čeljackom salašu, košaru, volaricu, ledinu i uvratine njiva. Taj adet je opiso biskup Ivan Antunović u Slavjanu (str.40): *poškrope se sve sgrade i sva imanja*, jel *voda i vatra su življa, kroz koja se sve što je živo uzdržaje na svietu...* Iz obitelji kogod, el više nji, očo na groblje di je poškropio rake i kripte najbliži pokojnika. Bilo je i takog da su tušta nji u sud s vodom metnili jabuku i kad je odstojala u svetoj vodi onda je isikli na skale i po malo je dali isickanu josagu.

S ovim blagdanom su počele poklade, vrime disnotora i kojekaki zabava, a po selima i varoši su pravili prela, a u novije vrime balove i druge zabave.

Bogoljubni kršćani se posvećenom vodom iz svetnjače prikrste za molitvu uveče prid spavanje u ujtru kad ustanu. Tu vodu su nalivali u bočicu kad su išli na ukop i s vrimena na vrime obalazak grobova, al uvik na Svi svete i Mrtvi dan.

* * *

Bogojavljenje

Ove svetkovinu kršćani drže od četvrtog vika ko sićanje na Isusovo krštenje u Jordanu, jel čim je izašo iz vode "Otvoriše se nebesa i ugleda Duha Božjega gdje silazi kao golub i spušta se na nj. I eto glasa s neba: *Ovo je Sin moj, Ljubljeni! U njemu mu sva milina!"* (Mt 3 16-17). Na ovaj dan došli su istočni kraljevi Isusu i poklonili mu se: *Otvore zatim svoje blago i prinesu mu darove: zlato, tamjan i smirnu*. (Mt 2 11).

Na taj isti dan je Isus na prošnju svoje matere učinio prvo svoje čudo u Kani Galilejskoj kad je u svatovima ponestalo vina. Isus je zapovidio da mu donesu vodu koju je pritvorio u vino. (Iv 2 1-12).

Na ovaj dan došli su istočni kraljevi k Isusu da mu se naklone, doneli su mu i svoje darove. O tom bikup Ivan Antunović veli: *... Na uspomenu onih skupocienih, Isusu po istočnini mudraci donešenih darovi, posvećuju kršćani tiem danom i svoje skupocienosti, a to čine tiem većma zaoto, da im nikada s uma ne spadne, da sve što je liepo, dobro i skupo, od Boga dragoga u posjed ljudij dolazi.* (*Bog s Čoviekom* str. 457). Ko sićanje na darove istočni kraljeva kršćani u crkvi obavljaje blagoslov svoji skupi predmeta.

Istog dana se blagosivljaje domovi, zvanije, učionice itd. da se u ta mista useli blagoslov trojedinog Boga.

Na ovaj blagdan je bio i prvi *god* u godini kad su se tušta momaka i divojaka zamomčili el zadivojčili.

*
* *

Divan

Divan je kadgodašnji adet kad su se skupili više čeljadi s nakanom da se izdivane, el štogod važno udivane, a često i da budu u čemu poučeni el doznadu važnu vist. Pokladni večernji sati su ko stvoreni za divan, čeljad su najdospivenija, u ravan nisu mogli zakoracit da u njivi urade koji od nužni poslova.

Na divan su se kupili najviše zimi, muškarci obaško od žena, a mladi obaško od stariji. Zemljodilci u ravni nemaje šta radit, dani su kratki, a dugačke noći mož skratit ako dio večeri provedu u divanu, a kad se više nji nađu onda lako započet divan.

Salašari u šorovima, većim ratama el sokacima naselja katkad se moraje udivanit za štogod što se tiče više obitelji, da naum lakše obave. Divan je uvik počo u vrime koje o koje su se obavistili, al su se čeljad počela kupit dobrim ranije da čuju šta ima novog, a osobito su slušali onog ko je skoro bio u varoši i tamo dozno šta ima novog u društvu pa i u svitu. Ljudi su onda kojekake visti najviše doznali jedni od drugi divanom.

Na priliku udivanili su se oćel s prolića, kad zemlja promane, ručnim sersamom poravnit čačkom izjamavljen atarski put u doljači; el koja će se dva-tri razgaljenija čovika iz šora počet pogađat s mašinarom za ris vršidbe; el...itd.

U to vrimne su se žene skupile da udivane koja će kako rovašit pilež, a najviše guske koje će puštit u at, da ji rovašene mogu razljučit brez razmirice; žena kojoj

nije uspilo uvatit dosta simena za zelje (salatu, peršin i sl.) el koje cviće, doznala je od koje žene će dobit tog simena el pelcer itd.

U društvenom preporodu, u drugoj polovici XIX. vika, katkad su na divanima od kog upućenog doznali za čeg se paštre pridnjaci, na priliku: o škulovanju, o ziđanju škule, o čitanju štiva u Nevenu, u kalendaru Danica i drugim novinama, o tom šta će Bunjevcima i Šokcima značit Pučka kasina itd.

U manjim selima su držali adet divana još i u drugoj polovici prošlog vika, a digdi su se kupili u domovima kulture di su njim za divan napravili obašku veliku sobu (Aljmaš).

Po divanu su bili dobro poznati i u pismenima spominjani mladi koji su tako zvali manje zabave po kućama, najviše u pokladama. Nikoliko divojaka su kod nike udovice el starije divojke pogodile kuću di će se to veče nać na divanu. Divojke su nastarale čim će se ponudit, obično su ispekle sitnog tista, listića, nadivene pogače ukiselo, pogačica sa žmarama i sl. Momci su se nastarali za svirku i vino. Često se mladi sa divana nisu baš najlipče rastali. Dešavalo se da je po di kojim momcima, koji su slabiji na čaši, vino udarilo u glavu, pa su se rad koje divojke el da se koji od nji pokaže kaki je hireš, časkom sporičkali pa i izbricali. Divan su navrat-nanos razvijali, a katkad su š njima imali posla i čuvari reda.

Poklem je ovu starovinsku zabavu vlast 1745. zabranila rad očuvanja morala, mladi su se časkom dositili i divane pravili kradom.

*
* *

Vicencije
Adet vinogradara

U adventu i pokladama kad su salašari, zemljodilci, najviše dospiveni imali su dosta vrimena za kojekako slavlje, pa u tom nisu izostali ni vinogradari. Njima je ko i ratarima stalo da njim vinograd bude što rodniji, da imadu više vina, pa zato i više hasne. Jel da je bilo kako vrime vinograd jednako triba uradit, kako su kazali *vinograd ne trpi gospodara, već slugu* el *vinograd voli lad vinogradara,* jel u njemu uvik ima posla. Da vinograd lipo izgleda, ako je dobro urađen, onda će bit i rodniji, skoro priko cile godine ga triba kačovat i žuljat, da korov iz piska povuče što manje vlage i rane, a ako je vrime kišno uvik ga posli kiše triba polit. Zato, ako je godina rodnija onda je malo više posla u berbi i muljanju grožđa, al je zato i više hasne.

Vlast se sridinom XX. vika zdušno paštrila i uspila da uništi tušta koječeg, pa i vinograde u ovom kraju. Kako su počelai nestajat vinogradi tako je polagano počo padat u zaborav kadgodašnji adet vinogradara kad su svečano proslavili

svog zaštitnika, sv. Vinka kojeg po gregorijanskom kalendaru slavimo 22. sičnja. Bunjevci Vinka zovu još i Vince, a ženskoj dici nisu nadivali ime Vinka.

Život sv. Vinka je obavljen legendama, al se pouzdano zna da je ko kršćanin mučenički usmrćen 304. g, ko arhiđakon biskupa Valerija u španjolskoj Valenciji, di se staro ma materijalnom dobru biskupije. Svečano je saranjen u Valenciji, a u XII. viku su mu zemne ostatke prineli u Lisabon. Ime Vinko podsića na latinsku rič *vinum* rad čeg su ga, valjda, vinogradari uzeli za svog zaštitnika. Pošto Vinko pada u srid zime kad i vinogradare najviše kopka da se što prija uvire dal je i koliko zima oštetila rodne pupove, oni su uzeli adet da na imendan svog zaštitnika izađu u vinograd i ošacuju kako će orizavat lozu prija neg krenu rodni pupovi.

Na spomendan sv. Vinka vinogradari su posli zajedničke svete mise izašli u vinograd, ocikli nikoliko lastara i kod kuće ji potopili u vazu. Po razvijenom broju rodni pupova su vidili koliko ji je izmrzlo, a to njim je putokaz na koliko pupova će orizivat lastare prija neg krene loza. Za ogled su uzeli obaško onda odranjivane sorte loze najviše: *kevedinku* i *kadaraku,* a manje *slanku* i *rizling.*

Vinogradari su po vrimenu tog dana probali ošacovat kako će bit vrime cile godine, jel ako je tog dana vedro i lipo, šacovali su da će bit podesno vrime za odranjivanje loze i rod grožđa, a mož se nadat i da će vino bit dobro. Kad su išli u vinograd volili su vidit mistimice vodu u vagašu izmed oputina prtenog puta el u doljači a to je znak da je već palo dosta kiše i sniga, ima dosta vlage u zemlji da vinograd dobro krene. Ko i drugi rod litine i rod vinograda je zavisio od tog koliko će past kiše u godini, od nje će loza donet više grožđa, biće i više vina, veće hasne.

Naši pridaci se sićaje adeta kojeg su se držali veći vinogradari el imućnije gazde, koji su lozu odranjivali samo za se, da su jedan od lipi čokota okitili parom divenica. Divenica je pripala vinciliru ko fala jel je dotle dobro obavio poso, gazda je bio zadovoljan kako je čuvo vinograd. Ima di su divenicu polili vinom, a ima i adeta (Baranja) di su više pari divenica obisili o čokot, polili je vinom i posli očli do podruma prid čijom su strijom na žeravi ispekli divenicu nataknutu na prut i zalili je vinom. Na to su se kod jednog gazde skupili i njegovi gosti i lipo se proveli.

Posli probe orizivanja vinogradari su s ukućanima, često i s gostima, sašli u podrum da koštaje i ocine mlado vino, ne *na vrat na nos* već natenane, jel iz vinskog podruma ne triba žurit napolje. Više puta su napunili čašice iz teglice, a na kraju su se zadržali kod bureta s vinom koje njim najbolje palo. A da vino ne pijedu na prazan stomak prizalogajili su s malo nasičene divenice i friškog somuna, a često i kruva namazanog s guščijom mašću, odozgor popaprenog i okićenog sitno sičenim crnim lukom. Ima di je reduša ispekla i gostima u podrumu ponudila vruće pogačice od zakuvanog tista izmišanog sa samlivenim žmarama. Ko je to probo uvirio se kako se ta dva dobro slažu, kako podrumskom užitku u razlađenom vinu pomažu ovaki zalogaji.

Kadgod su oko tog dana tavankucki vinogradari apcigovali vino, stelju prolili, bure oprali i anšlogovali i opet ga hasnirali. Tavankucki vinogradari su virovali ako se na Vincu topi snig vino će bit dobro, al i koliko vinogradar tog dana popije vina toliki će mu bit rod.

Svetog Vinka ko zaštitnika vinograda najviše štuju na zapadu u velikim vinogradarskim krajovima ko što su Elzas u Francuskoj, a poštivaje ga i vinogradari u južnoj Nimačkoj i u Austriji.

Nuz to što je zaštitnik vinogradara sv. Vinko je i zaštitnik tkača.

\- - -

Adet Vicencija nisu držali svi vinogradari u našem atarau. Na priliku: Čikerijanci i Kunbajanci, držali su adet kaki je bio u Madžarskoj, koji su misto Vicencija slavili sv. Urbana (madž. Orbán) zaštitnika vinograda, vinogradara, mijandžija i kadara. Od tušta opisani adeta dozno sam da su naši vinogradari na njegov spomendan, ako je vrime bilo lipo, vinograd polili vinom, a ako je ružno onda su ga digdi pomokrili, jel po ružnom vrimenu vinograd neće donet dobar rod.

* U pismenima sam našo da ima di su mu kip polili vinom, al i takog da su ga kaštigovali, šibali kip itd.
* Na Paliću i u više okolni madžarski sela, pa i gradova podigli su mu kip, a prikazivaje ga sa grozdom i burencetom u ruki, okruženog grozdovima itd.
* Segedinski vinogradari u godini koja njim nije bila dobra za Orbana su šaljivo kazali *ko ga metnio u kalendar tog bi tribalo smlatit*, el *taj ko je ređo svece u kalendar mora da je prija tog lumpovo u mijani* itd.

Vinogradari su sv. Urbana, počeli slavit u po biskupu Urbanu iz Langresa (Galija, kraj IV. i početak V. vika), al su ga vrimenom pobrkali s papom Urbanom I. (Rim 150-230. g.), pa mu u novije vrime spomendan drže 25. svibnja.

*
* *

Marin

Dana 2. veljače je Svijećnica, kadgod zapovidani blagdan, kad su u crkvi obavljali blagoslov svića - *marinski svića*. Na duvaru salaša u kući el pododžakom je u sridini pendžerica, da se mož vidit šta se dešava iza salaša, u kojoj je stala i marinska svića. Nju nisu smila dirat dica jel je to svića za mrca. Marinsku sviću su zapalili kod glave čeljadeta koje umire el su mu s njom kružili oko glave, da ga obasja svitlo Kristovo i da nuz to svitlo priđe u vičnost. Većinom

umirući svaća šta se oko njeg dešava. Ovu sviću su, kad je tribalo, zapalili i nuz nju molili Boga liti kad je velika ampa s pucanjem gromova. Od starije čeljadi svako je u kući imo svoju sviću koju su mu zapalili kad je umro.

Tog dana je prvi put 1879. g. Pučka kasina, osnovana godinu ranije, napravila prvo Veliko prelo koje se od onda drži svakog Marina, a u vrime posli drugog svickog rata kad je Marin bio radni dan Veliko prelo prave subatom prid taj dan, ako Marin ne pada u nedilju.

Bunjevci nuz Marina tog dana imaje spomendan i za Marijana, a kod žena Marija i Marijana.

* * *

Sveti Blaž

Na dan 3. veljače se vikovnim adetom u crkvama drže podrgrljavanje. U vrime cara Lucijana Blaž je u gradu Sebasta u Armeniji, bio na velikom glasu ko likar, pa su ga sugrađani rad dobrote zavolili i zaželili da njim bude popo i biskup. Pomago je ne samo ljudima već i domaćoj živini. Ko kršćanin je bio mučen i usmrćen. Glavu mu ko relikviju čuvaje od 972. g. u Dubrovniku di je zaštitnik grada, a Dubrovčani ga zovu sv. Vlaho. Grob mu je u Parizu.

Legenda nam veli da su mu u hapsanu doveli bolesnog derana kojem se zaglavila košćura od ribe u grlu. Blaž je derana blagoslovom izličio. U crkvi se zaziva sv. Blaž u molitvama za ličenje bolesti grla. Blagoslov grla, u narodu poznato podgrljavanje, u Bačkoj je uvedeno još XV. viku.

Od V. vika sv. Blaž je zaštitnik domaće živine kod kršćana na Istoku, a na Zapadu ga od devetog vika časte likari i tkači ko svog zaštitnika. Zaštitnik je i kamenorezaca jel su ga probali usmrtit kamenom obišenim oko vrata. I noćobdije Blaža drže za svog zaštitnika.

Na dan sv. Blaža blagosivaje pecivo, kadgod su u crkvu rad tog nosili peretke i kifle. U našoj varoši je kod Madžara adet da se tog dana blagoslove jabuke i od nji daje ist onima koji nisu mogli doć u crkvu, a ima i takog da jabuku isickaje na skale i daju josagu.Slika.

Kod Bunjevaca je Blaž još i: muškarci Blaško, Blaža, Blaškić, a žene Blaženka i Blažica.

\- - -

Čaranje (vračanje) na sv. Blaža

* Na svetog Blaža narod nosi blagoslovit jabuke, zemljičke, kifle i peretke. Trećinu jabuka poidu čeljad iz obitelji, trećinu bace u bunar, a trećinu dadu

živini. Jabuke se idu rad zaštite od bolesti sa željom da budu taki zdravi ko što su zdrave i jabuke.

* Mrvice od zemljički, kifala i peretaka raspu se po banku isprid peći, na mistu di gori vatra i di kuvaju. Ove mrvice čuvaju ognjište od zli uticaja.

*
* *

FANKI

Pečenje fanaka

Ima godina kad su poklade kratke, samo misec dana, na priliku ko 2008. Zato je malo vrimena za gošćenje i pečenje fanaka. Oni se ne peku u korizmi, a kad ona prođe onda salaške reduše nisu imale vrimena da se š njima bakću, nit je salašarima bilo do gošćenja, imali su u salašu i na zemlji pune ruke posla.

Kadgod su fanke pekli samo u pokladama, kad nuz domaću čeljad ima i gostivi, ko na priliku: na velikom disnotoru, na prelu, uvik na Debo četvrtak po čemu se on najviše pamti i u pokladama prid Čistu sridu. Ko se na to nakani odjedared mora peć tušta fanaka i u što većoj laboški, tolikoj da je poklopila obadve ringle kadgodašnjeg šporelja. Fanki se peku na desetak litara masti, da se odjedared ispeče barem desetak fanaka, jel ji tolika čeljad za astalom brže poidu neg što ji reduša ispeče.

Kad se spreme da će mutit i peć fanke, kujna mora bit vruća i onda je dopušteno šetanje u kujni tamo-vamo samo u krajnjoj nuždi da tisto ne zaladni. Fanke mute u velikom vajlingu, velikom varnjačom uvik na jednu stranu i friško. Kad se umori jedna reduša onda je taj poso nastavila druga i tako redom, dok ji nisu toliko umutili da se odozgor pojave žburci, mijurići ajera. Mućenje je po adetu završila najiskusnija reduša da joj fanki budu što izgledniji. Umućeno tisto su ostavili da se kreće u vajlingu, poklopili ga čaršapom, i kad je toliko krenilo da je počelo rast priko poruba onda su po velikoj siniji nasuli malo brašna, na njoj razvili tisto, formom ga iskomadali za fanke i ostavili da se kreću. Dotleg je druga reduša ugrijala mast i kad je ošacovala da je dosta vrila onda je počela peć fanke.

Prvo ispečeni fanki su obično *guravi,* malko tvrdi i brez *pupka* (u sridini nisu tanki, blidi, skoro providni), reduša ji metne na stranu da ji sutra poidu ladne s ladnom pečenom divenicom i krvavicom. Kad su se počeli peć fanki da na masti lipo narastu, tom je pomagala i reduša jel ji je odozgor poliva vrilom mašću, da dobiju pantljiku po sridini oboda, u sridini da budu s lipim *pupkom*, a odozgor i odozdol jednako rumeni. Take fanke pošalje reduša prid čeljad za astalom koja ji nestrpljivo čekaju. Fanki moraju bit i izgledni da u njima uživaju i oči, a kad se zagrize iznutra mora bit ko šponđa. Odraslo čeljade odjedared od naizgled

velikog fanka, promira desetak centi, mož polak odgrist. Čim se izvade iz vrile masti, skoro vrili fanki se idu posuti sa šećerom u pravu, u sridini s pekmezom od zerdelija koji malko kisi el crni šljiva, s tučenim sirom, a ima ko ji voli ist *same sa sobom* - prazne. Vruć i lipo ispečen fanak je dobrog šmeka, a čeljade mu ne mož odolit, ne mož se okanit ila dok ne poide barem tri-četri pa i više fanaka, a gladan i dobrim više. Kad vruć fanak zamriši nema čeljadeta koje će odolit toj sagi i mislit na se da se ne goji.

Fanak je željan zalogaj jel se ritko ide, zato su se reduše starale, maltene nadmećale, koja će zamutit bolje i ispeć lipče fanke, da ji gosti posli dugo fale, rad čeg su nike reduše zbog nji bile na velikom glasu.

Fanak je dično ilo poklada, s krumpiračom on je njev simbol.

*
* *

KRUMPIRAČA
Dično ilo poklada

Pokladno vrime je bogato narodnim adetima koji su većinom vezani za zabavu, a pokladne zabave su uvik sa ićom i pićom. Kad se divani u pokladama o iću onda se ne mož zaobać krumpirača, to dično ilo paorske kujne.

Krumpir i krumpirača

Rad tušta koječeg tribamo se katkad sitit carice Marije Terezije i rad odranjivanja krumpira,al kad idemo krumpiraču morala bi nam past na pamet. Ona je 1769. godine naredila da se u carstvu, u kojem smo onda živili, mora sadit krumpir da narod manje gladuje, jel je dotleg u nikim godinama tušta naroda umrlo od gladi.

Krumpir ko rana nit je dobar, a nije ni rđav, o njemu ne mislim raspredat, jel ga ima oko 300 feli. Danas tušta koječeg prave od krumpira, a ostaću na salaškom kontanju o tom takoreć svagdašnjem ilu.

Salašari kažu za ono šta nit je dobro, a ni rđavo, čak i za čeljade, taki je ko krumpir. Jel krumpir ritko ko ide samog, samo u postu el u krajnjoj nuždi i onda baš i ne mož kazat za njeg da je dobar. Najčešće se ide s drugom ranom da ima bolji šmek.

Kadgod je jedna salaška reduša skontala da od krumpira napravi glavno ilo tako što će ga obogatit friškim disnotorskim nadivima. Tako je nastala ova dika paorske kujne.

Pabirci o krumpirači

Krumpirača je jedino ilo koje je dobilo ime po krumpiru**.**

Krumpirača je dika paorske kujne i valjda nema čeljadeta, ako je makar jedared košto, da se neće oblizat na spominjanje njezinog imena, pa još kad je vidi onako izglednu i kad mu saga iz tepcije ošine nos.

Krumpirača se peče u tepciji da u njoj bude mista za sve šta će krumpiru dat šmek na velikom glasu: friška divenica, friška krvavica sa svinjskom krvi, kadgod na tanko isičeno meso rknjače i meso s vrata brez košćure, na koturove isičen što veći krumpir i svinjska mast. U novije vrime krumpirači dodaju mesnata svinjska rebra. Rebra se sporije peku i nji isprija triba malko prokuvat i onda peć da se ispeku zajedno s krvavicom i divenicom.

Krumpirača je sezonsko ilo. Pravi se i ide u disnotoru, u pokladama, a mož je peć i posli, ako za nju ima starog krumpira, friške divenice i krvavice. Zato je ne mož peć liti.

Krumpirača je davno napuštila salaše i odomaćila se i u kujni varoščana.

Krumpirača je prava kad je ispečena u parasničkoj peći, u kojoj se peče, a ne kuva-peče ko u lerni. U peći ispečenoj krumpirači krumpir je odozgor malko suv, skoren, a odozdol mekan od upijene masti, a najslađi je malko zagoren iz ćoše tepcije.

Krumpirača se peče u tepciji za više čeljadi, a da je peku za jedno-dvoje čeljadi oni je ne bi mogli poist, a mlaka el ladna krumpirača je isto ko i mlaka, recimo kevidinka.

Krumpirača pečena izvađena iz peći do usta čeljadeta mora dospit vrila, mora se ostit vrila saga.

Krumpirača je još bolja s kiselišom, nuz nju najbolje pasira kiso kupus, a pasira i kisela bisna paprika, ko je voli.

Krumpirača se ide iz tepcije, nju nije slobodno priručit u drugi sud, da se krumpir ne izlomi, izmiša, on mora bit odozdol da ga kiti ispečen nadiv.

Krumpirača se ide za užnu, a ako je kogod večera onda je najbolje da posli večere bar četri-pet sati ne iđe u krevet, kako su kazali, da ga ne bi vijo krampus.

Krumpirača se uvik ide sama, brez pridila el čorbe, a posli nje pasiraje samo fanki.

Krumpirača je kadgod kod salašara bila oproštajno ilo od poklada, pekli su je i na Debo četvrtak, a ko je dotleg promašio onda se š njom osladio poslidnji dana poklada.

Krumpirača je ilo kojim se biluži kraj disnotora, a kad prid belere dospije na astal oni obično kažu: *Ajd da vidimo šta smo napravili*.

Krumpirača je glavno ilo na prelima: obiteljskom el ako ga prave u čast novog zeta el novalije.

Krumpirača je povod da domaćin ukaže čast el kaku zafalu pozvanom gostu. Na nju se svako rado odaziva..

Krumpirača osvoji i ono čeljade, koje ne voli krmsko meso, al ako je makar jedared ovako ijo opet će zaželit ovu ranu.

Krumpirača na astalu lipo izgleda i još lipče mriši, pa taka iz glave uzdržanog čeljadeta časkom izvija osićaj i potribu za dijetom.

Krumpirača se zaliva razlađenim vinom, sad već skoro zaboravljenom i ritkom kevidinkom, a u novije vrime s bilim vinom. Na nju mož popit tušta špricera i zato upućeni kažu: *Špricer je onda dobar kad se čaša drži masnim prstima i naslanja na masne usne.*

Krumpirača je prava bomba u stomaku, kažu doktori, al ritko koji od nji odbije da je ide.

Krumpirača je pokladno ilo i ko je dotleg promašio nek je ide dok je vrime, al ako mož ispečnu u parasničkoj peći, onda je ona prava, starovinska, kaka je došla na velik glas, kaku nam je u tal ostavila reduša sa salaša.

Krumpirača je jedno od ritki ila od kojeg se ništa ne baca.

Krumpirača – pa o njoj naposlitku: na zdravlje vam bila.

*
* *

PRELO

Sićanja na nastanak prela

O prelima su dosad pisali više naši upućeni čeljadi, ono se spominje i na madžarskim pismenima ko zabava Bunjevaca, spominje ga i Ivanji u *Istoriji Subotice*, a i prela su se sitili skoro svi koji su pisali o našim narodnim adetima.

Prelo je adet kojeg su najpreg pravili salašari, oni ga sačuvali i zato je pravo prelo samo koje je napravljeno na salašu, di ima ovaca, vune, večernji komšijanja i sl. Zato nek o prelu pripovida salašar varoščanima. Jedan sam od ti salašara.

Zimsko komšijanje – koren prela

Posli teški poslova na njivi, od ranog prolića do adventa, zemljodilce je kasno jesensko njakavo i zimsko ladno vrime s njive otiralo u salaš. I zimi su naši stari salašari bili vazdan na nogama, muškarci su se bakćali s josagom, a izmed dilovanja oko nji, ujtru rano i prid veče posli namirivanja, radili su u salašu i oko njeg kojekake poslove koje su ostavili za ovo vrime. Stanarice su dovleg odranile pilež, ošacovale koliko će ga ostavit za sime i klanje, a suvišno prodale, skinile s rane, jedino su još kljukale guske, da ji što bolje ugoje do prid Materica kad su ji prodale.

Zimi kad ranije smračiva, a od Mijolja više nisu podnovali, zato su ranije i večerali, a tušta nji su užnu sastavili s večerom, ili su samo dvared na dan, jel nisu teško pa onda ne moraje ni vardat ranu.

Da kakogod skrate dugačke zimske noći, od prvi dana adventa do ranog prolića, salašari su veče provodili u divanu, često zajedno s komšijama. U većem društvu divan je ugodniji, a kad ji je bilo više napravili su manja društva naspram uzrasta, pa su onda i žene divanile obaško od muškaraca, jel imadu drugačiji divan. Iz pismena, iz mog iskustva, a i iz pripovidanja starije čeljadi znamo za adet komšijanja iz kojeg se, možda, iznidrilo i prelo.

Muškarci su od žena obaško zasili u istom el drugom salašu, nisu volili mišat muški divan sa ženskim divanom. Da njim veče bude ugodnije proveli su ga u kartanju, onda najomiljenijim zabavnim kartanjem: filkanja i duraka. A ko nije bio za kartanje, ni da kibicuje kartanje, a da ne dangubi, po di koji stariji muškarac el čavrgan je na stočiću u košar mrvio kuruza.

Manja dica su bila s materima, a veća s muškarcima el su sa ženama slušala njev divan.

Marne žene su nuz divan usput radile i kojekaki pipljiv ručni rad. U svakom salašu su se makar jedna-dvi žene bakćale s vunom:[1] posli litnjeg striganja ovaca s vune su sprale lanolin i sitno trunje. Osušenu vunu su ostavile na tavanu do zime. Kad je došo na red zimski poso s vunom najpre su je raščijavale, košljale, posli tog prele ručno na vretenu el prešlici. Upredenu vunu su rad čuvanja, prodaje el štrikanja namotavale na rašak el vitlić, š njeg u kalem el u štringlu, a iz nje u klupčad. Zimi su tušta radili s vunom jel je tušta odivni predmeta bilo od vune.

Žene su s većom ženskom dicom sikle stare suknje i druge krpe na tanke kajiše, krajeve zašivali jedan za drugog i tako dobili dugačku nit od koje su tkale krpare da ne budu čvornovate. To su namotavale najpreg na čekrk s njeg na čunj i onda tkale. Bavile su se i drugim ručnim radom: krpile su ruva i odila, šile, tkale, šlingovale, štrikale, vezle i sl. Još do prid II. svicki rat bilo je žena koje su ručno šile muške i ženske košulje, midere, skute, porubljivale čaršape od postava i sl. Rukom je šila i moja majka krajem trideseti godina prošlog vika. Posli I. svickog rata polagano su i paori počeli kupovat i hasnirat šivaće mašine. Kadgod je bio zdravo na ritko salaš u kojem nisu imali prešlicu, a u većeni su imali i stan za tkanje.

Žene su minjale salaš di će se kupit, a domaćica se nastarala da komšince počasti katkad sitnim tistom, često ispečenim bundevama,[2] u velikom loncu skuvanim kuruzima u zrnu, a u pokladama listićima, oraščićima el su napucale vajling kokica. Što god da su spremile tog je moralo bit dosta za svu čeljad, ničeg nije smilo da omali. Ako je od takog ila štogod priteklo to je poijo pilež.

[1] Kadgod su takoreć u svakom salašu odranjivali i ovce, ne više neg koliko triba gazdaluku rad vune i mesa. Od vune su žene štrikale kojekake odivne stvari za svoju čeljad: cvetere, čorape, rukavice, šalove, sobne šuše, kojekake torbe, manjoj dici šepice..., od vune su tkale ponjavice i čaršape za krevet i astal, s njom su punili jorgane... Za se odranili jaganjce da zakolju barem jednog za Uskrs, a od šilježadi su zaminili sime ovaca, a po adetu se šilježe el više nji zaklali u risu el u vršidbi i makar jednog u berbi vinograda. Po ondašnjem adetu ovna su za mrkanje držali dvi do dvi i po godine, onda ga uštrojili i ko škopca ugojili i zaklali kad je na kostu tušta čeljadi: u risu, vršidbi el u branju kuruza. Kožu s vunom zaklani jaganjaca i ovaca prodali su ćurčiji koji je učinio i od nji pravio šubare, opaklije, muškarcima čakšire, kožuve i pršnjake.

[2] Do šezdeseti godina prošlog vika naši su stari sadili visoko proteinski kuruz, najčešće *Vukovarski zuban*. Sadili su red od reda na oko 80, a u redu na 40 centi, a da zemlju što bolje izhasniraju u redove su sadili gra koliko njim je tribalo, a na golo misto po ciloj njivi su posadili bundevu *Štajerku.* Ova bundeva je zdravo rodna, slatka, naraste 4-6 kila, zrila je zelenkasto-rumene tanke kore. S njom smo ranili svinje i krave muzare, reduše su od nje kuvale pekmez, kojeg nije tribalo šećerit, a zimi su je isikli na krupne komade i ispekli u parasničkoj peći. Od nje su kuvali recelj, dunc skuvan u mastu koji je nalik na dunc od tunja. Zdravo je dobra, svedno dal je vruća el ladna. Muškarci su oprali špice i ispekli u tepciji, ispečene grickali (pa i zato salašari takoreć nisu znali za nevolju s prostatom). Tušta puta nam je pečena bundeva pomogla da s njezinim dobrim šmekom zasladimo večeru, a s njom smo se najčešće častili i u komšijanju. Bundeva ko rana ni danas nije izašla iz mode. Prodaju je prisnu na peci, a katkad čak mož vidit da je i pečenu prodaju.

Tkalja - Manda Skenderović iz 1920.

Da se ugodno provede veče dosta je i podesno društvo, di su radi jedni drugima, da imadu zajednički divan, a on je često bio od stariji nauk mlađima u školi života. Divanile su o poslovima reduše i stanarice, a nije izostalo ni pripovidanje o kojekakim zgodama, ko je kako i zašto tako prošo i kako se triba klonit da se tako štogod i drugom ne *lupi o glavu*.

Ovaka komšijanja su vrimenom postali poticaj da se više čeljadi skupi na jednom mistu i u pokladama zabavi pismom, često s kroktalicama, i igrom uz gošćenje kadgod skromno, a vrimenom sve obilnijim ilom, nalik varoškim zabavama u balovima koje drže u vrime poklada.

Rad posla s vunom ovake komšinske divane prozvali u starini prelom, po predenja vune.

O imenu prelo

Svi koji su do sad pisali o životu naši stari, pa i o adetima koje smo od nji talovali, malo su pisali o prelu. Stariji se sićaje didini i majkini pripovidanja, zato o prelima znamo više iz ispripovidani sićanja neg iz pismena. Do sad smo spominjali da su tom adetu nadili ime po predenju vune, kojim su se žene najviše bavile u pokladama. Znamo najpreg za obiteljsko, pa divojačko prelo. Prelo su pravile i neudate tete (tetino prelo) za bratovljeve el sestrine mladence. Od 1879. znamo i za Veliko prelo, pa i druga prela koja su držali momačka, divojčka i druga društva, a posli i niki ugostitelji.

Najstariji opis obiteljskog prela

U svom dnevniku petnaestogodišnjak, posli poznat madžarski pisac, Deže Kostolanji (Kostolálanyi Dezső) piše da je prvi put bio gost 1900. godine na bunjevačkom obiteljskom prelu. To je prvi opis obiteljskog prela, kako su potukli svinje i otkud ime prelo.

Veli Kostolanji: u Subatici, u bunjevačkom glavnom gradu, otac ga 14. sičnja 1900. godine povo u goste na obiteljsko prelo kod Barnabe Vidakovića – Božana, onda keveta i gazda velikog domazluka na domak Čikerije. Kod njeg je gostovo i Lazo Mamužić purgermajstor, Kostolanjijev otac Arpad, direktor gimnazije, Aleksandar Vojnić keveta u parlamentu, Đerđ Galfi (Gálfi György) patikar i političar, Julije Jakopčić zemljoposidnik. Nuz nji je domaćin u goste pozvo više rodova. (Kostolanji onda petnajstogodišnjak nije bio upućen ko je ko med Bunjevcima, zato nije spominio domaćinovo prdačno ime. Barnaba Vidaković – Božan je bio velik zemljoposidnik i od osnivanja jedan od pridnjaka Pučke kasine, prim. A.S.).

Po adetu domaćica i drugi ženski svit prid večerom nisu sidile za astalom s muškarcima. Onda kad su muškarci vodili divan koji se tiče samo nji, tamo žene nisu imale šta da traže.

Kostolanji se pito kako mož u maloj i neizglednoj kući ugostit viđene ljude. Zakoracili su u nisku izluftiranu sobu. U ćoši je banja peć u koju su ložili iz pododžaka. Većinom su take bile bunjevačke kuće. Soba je bila okićena prilikama, očenašama oko svetnjače, i po tom se vidi da je to kuća virnika. Na srid sobe su oko dugačkog astala, pokrivenog bilim uštirkanim astalnjakom, posidali gosti. Kaki je adet prija ila muškarci su imli svoj divan. Iako su se skupila velika gospoda mladi Kostolanji je pomislio sad će med njima izbit kaka politička razmirica, to se dešava med muškarcima kad med njim kogod politički drugačije misli. To se nije desilo rad prisutnog pope čije ime nije spominio.

Reduša je donela večeru: kaurmu, pečeno prase i (debelu) gusku i na kraju fanke sa sirom (cigurno tučenim, s kojim se vruć fanak najbolje slaže, prim. A.S.). Ilo su zalivali kadarkom. Čuo je kako za astalom često spominju prelo, prelo... Pito se šta je to? Po želji gostivi purgermajstor Lazo Mamužić je ispripovido ovaj starovinski bunjevački adet:

u starini Bunjevci su stali daleko jedan od drugog (mislio je na salaše u pustarama, prim. A.S.) i samo su se nediljno jedared el riđe mogli skupit oko ognjišta rodovi, komšije, poznati. U to vrime krmče nisu zaklali, to njim je bilo strašno. Svinji su imali pomalo diviju ćud, zato su krmče naminjeno prelu kojekakim motkama najpreg vijali duž-dvi dok se nije skljoko. Onda su ga zaklali. Kad su ga uradili učisto počelo je veselje, ko ovo di su došli u goste. Dok se mladi Kostolanji zabavljo s pečenicom praseta, domaćinova mater je ušla s vretenom kojeg je obmotala, okitila, crveno-žutim papirom. Na vretenu je isplela vunenu nit, otkinila je po komad od nje i dala je svakom gostu da je ponese rad sriće. Ovo je starovinski adet Bunjevaca, a gošćenju kad ga prelja darivala nadili su ime prelo.

Gosti su pivali narodne pisme i nuz svirku guslača dobro su se osićali. Gazda Barnaba i Arpad Kostolanji popili su *per-tu*: ispili su naiskap po čašu vina, zagrlili se i poljubili. Taki je onda bio adet. Od onda su se umisto *Vi* oslovljavljali s *ti*, postali su najprisniji prijatelji. Mladom Kostolanjiju se ovo dopalo, zabilužio je kako je lipo da obrazovan čovik za brata drži zemljodilca, ljudi su jednaki, to je srića, a to se dopada i Bogu.

Astal su sklonili ustranu i počeli igrat.

Najpreg su odigrali kolo, kako je napiso dva koraka livo, dva desno. Njemu se činilo da je to jedna od teži igara. Kolo ga nije toliko zanimalo koliko *vánkostanc* (ples s uzgkjančicom) kojem su Bunjevci nadili ime *jastuk-tanc*. U ovoj igri momci i divojke se uvate u krug i okreću. Jedna divojka s uzgljančicom uđe u krug, izabere momka i da mu uzgljančicu, obadvoje kleknu na srid kruga na uzgljančicu i poljube se. Divojka uđe u krug med igrače, a onda momak izabere divojku, kleknu, poljube se i tako redom. Igraje dok se svi ne izređaje. Kostolanji je prizno da mu se ova igra dopala. Posli obilne večere su se naigrali, odrasli dosta popili i u dobrom raspoloženju se rastali.

Prelja - Manda Skenderović iz 1920.

Mladi Kostolanji je virno opiso prelo, o njemu nije piso osićajno ko drugi naši pisci.

Ovako je bilo to obiteljsko prelo viđenog domaćina, s viđenim gostima, s pridnjakom purgermajstorom. A kome je on došo u goste, pa keveta, direktor gimnazije i drugi viđeni ljudi, znači da je i domaćin bio viđen gazda.

O ovom više u knjigi: Kostolálanyi Dezső - *LEVELEK – NAPLÓK*, Oziris, Budapest.

Disnotor

Tučenje svinja i klanje ranjenika

U istraživanjima za pisanje knjige *Od zemunice do salaša* našo sam više starije čeljadi koja se sićaje da su njevi stari pripovidali kako su za disnotor kazali *potukli smo svinje.* I od moji dida sam čuo da su kadgod potukli svinje. To spominje i Sekulić u knjigi *Narodni život i običaji Bačkih Bunjevaca*. Do sad nisam dozno kako su oni to uradili, sve dok nisam naišo kako je taj adet opiso spominjani Deže Kostolanji.

Kontam da su naši stari u pustariti najpreg odranjivali svinje koji su bili žilavi, mršavi, naviknuti da se svaki dan kreću, zatvoreni u obor samo noćom, zato su bili utrveni. Prošlo je više desetina godina dok misto starovinski svinja nisu počeli odranjivat najviše mangolice s kojima su se bavili do sridine XX. vika. Kad su potukli svinje imali su dosta mrsa da zovu goste. Po starovinskom adetu od u pokladama zaklani krmaka mrs njim je tribo doteć do drugog disnotora, el barem do adventa.

Nalik starovinskom adetu još i sridinom XX. vika u velikim dernicama taglovom su najpreg ubili svezanog bika el drugu marvu, pa kad se skljoko onda su ga priklali. I danas u dernicama tako kolju krupnu živinu, al s modernim sersamom.

Jedno svidočenje Menđike Elek koji je belerio četrdesetak godina, a taj poso radio i u dernici *29. Novembar*, čuo sam da su još i u tridesetim godinama prošlog vika veliku mangolicu el fajfericu najpreg smlatili, udarili taglovom u čelo i čim se ranjenik skljoko oma su ga zaklali. To su uradili tankim dugačkim nožom, prisikli mu arteriju i venu u vratu, pazili da ne zasiku dušnik i jednjak, jel će se onda kroz nji dio krvi vratit u tilo i meso će mistimice bit krvavo. Zato se klanja privaćo samo iskusan beler.

Disnotor s prelom

Velik disnotor je bio povod roditeljima da skupe svu, pa i udomljenu dicu. Tako je disnotor bio najpreg važno okupljanje obitelji, puno radosti, kaki samo mož bit susret roditelja s dicom. Prelu su se svi radovali i mala dica i odrasli. Ono

se nikad nije odgađalo. Pozvani gosti, ako je bio snig el velik kijamet, dobro su se ušuškali u opakliju i na soncama krenili na disnotor i prelo.

Kad se već čeljad skupila, onda da ne divane uprazno, latili su se posla oko disnotora jer su i čerez tog doši da pomognu roditeljima. Disnotor zahtiva više rukivi, jel na jednog ranjenika tribo je čovik beler i žensko čeljade belerka koja će mu pomagat. Obično su se skupili dan prije disnotora, da na vrime spreme sve šta će njim tribat za sutradan, al najviše da načiste crnog i bilog luka kojeg će njim tušta tribat, a njegoo čišćenje je pipljiv poso.

Na dan disnotora su uranili i odjedared poklali onoliko ranjenika koliko domaćin odredio. Obično su poklali toliko ranjenika da njim dotekne dogodine dosta mrsa, da nuz bili smok koji njim je bio osnovna rana, mogu mirno otpravit godinu.

Redom su zaklali ranjenike i onda je svaki beler nuz belerku svinče opalio slamom el opaljužo i onda ovlaš opalio.

Kadgod su kazali: *Dobar je gazda koji belera za ručak ponudio lanjskom šunkom*. Taki gazda je belera i drugu čeljad za ručak naranio sa starim ilom, lanjskom šunkom. Kod većine je tako bilo da su za ručak ispekli sa zaprženim lukom umućena jaja, krmsku krv sa komadima crne džigerice i s komadićima mesa prošaranog sa slaninom.

Raspravili su ranjenika, meso i masnoću razdilili, šunke, slaninu i sve što će ići u prisolje izađustirali, zakuvali meso i nadili divenice, posolili prisolje, ispekli i odlili mast, skuvali i nadili obaru. Divenice, krvavice i sve što je za pušenje povišali na vrljike da se iskapa i da bude spremno za višanje u pododžak na pušenje i naposlitku su ošikarili uprckane sude i sersam. Kad su sredili avliju ko da se u njoj ništa nije desilo, moglo se kazat da su disnotor uradili učisto, onda su ušli u vruću sobu na večeru. Za večerom su koštali nadive (divenice i krvavice) koje su napravili, bila je obično i kaurma, a za one koji vole bilo je i ladni špricera, a na kraju večera se završila s fankima i to sa pekmezom od zerdelija, mlivenim šećerom, sirom el sami sa sobom.

Sutradan, el niki drugi dan kad je mater odredila, bilo je *obiteljsko prelo*.[3] Užna dolična za tu zgodu: friška čorba, friško pečeno meso i nadiv od disnotora, a najčešće krumpirača. Posli užne mater je svoj čeljadi dala prigodan dar, *prelo*, koje će ji sićat na taj susret. Mater je darivala *prelo* naspram gospodarske moći: ženskima maramu na glavu el štogod od rubenine; muškarcima, košulju, rukavice, šal el sl. Ovakom okupljanju obitelji nadili su ime *obiteljsko prelo*.

[3] Marija Friščić je u znanstvenom radu: "Seoski sastancu mladih (prela) – ETNOLOŠKA TRIBINA 22 – Zagreb 1999" objavila istraživanja o seoskim sastancima mladih Bunjevaca po kojem "*Prelo je pojam koji označava jedan od načina sastajanja mladih i starih, zajedno ili odvojeno, zbog rada, ali i druženja i zabave.*" i po tom možmo svatit da su ovaj adet naši pridaci doneli u ovaj kraj i vrimenom ga podesili životu kakog su imali ode.

Rad disnotora, komotnog rada, i po svršenom poslu lipi pripovidaka uz prešlicu u zapećku, filkovanja el drugog kartanja nuz ladno vino, salaško obiteljsko prelo bilo je najlipče, o tom se pripovidalo i dugo se pamtilo.

Dar *prelo* je imo veliku vridnost ko uspomina. Često se godinama moglo čut obaško kod divojaka da se diče: *ovo mi je mamino prelo.* Ono je vridno ko sićanje kad je obitelj, pa još proširena, još jedared bila zajedno, kad su se izdivaninili pogotovu oni koji su daleko udomljeni. Taj susret će ji sićat na te lipe trenutke, koje mož doživit samo u velikoj obitelji, al i na istinu: *Sve šta je lipo, kratkog je vika.*

Moje obiteljsko prelo

Ovo ne možem zaboravit: od više nji meni je u sićanju osto jedan od disnotora sa prelom kod mog dida Đure, kad je bliže kraju trideseti godina prošlog vika skupio tri oženjena sina sa snajama i tri udomljene ćeri sa zetovima i s njevom dicom (onda nas je bilo 19 unuka). Bilo nas je, hamade ko u malim svatovima.

Bila je ciča zima, snig je škripio pod klompama, a dok smo se s Đurđina iz Stantićevog šora zaogrnuti opaklijama dosankali u kraj bajmačkog atara pod Babapustom dobro smo promrzli, jel nam je vitar *duvo u brkove*, kako su stari zvali neugodan gornjak. Kad smo ispregli konje dočekala nas je velika vruća soba, puna čeljadi. Bože, te dragosti kad se tako velika obitelj odjedared našla kod roditelja, u zapećku su ostavili sve brige i nevolje, pa veselom pripovdanju nikad kraja. Stariji su pripovidali o svom domazluku, razminili pozdrave s preteljima, pofaljivali koliko su narasla dica... Takim i drugim pripovidanjima njima nalik bilo je pritek, sa željom da jedni o drugima doznadu što više od kad se nisu vidili.

Posli popijene koje čašice rakije i zajedničke molitve večerali smo čorbu od morkača, pa skuvano meso sa sosom od paradičke, a posli nje pivčiji paprikaš u velikoj kastroni, kojeg su majka pravdali ričima: *Morala sam pivce proridit tukli su se ko vaške.* Do kasno u noć muškarci su se filkali, a žene razminile vrime ispunile ženskim divanom. Razlađena kevidenika i njezin vedri duh je čeljadima još više odrišio jezik i uvećo dobro raspoloženje.

Iako je u dvi velike sobe i kujni bilo dosta drvenica, a u zapećku i daske, bilo je tisno misto za spavanje. Od muškaraca kome se rad ića i pića stišćalo otpočivo je na slami u košari el u volarici dok nije došo sebi. Žene su otpočivale na stocu, s nalakćenom glavom na astalu, žene s malom dicom i dica spavali su u krevetima popriko.

Veća dica su uranila s čeljadima jel ranjenike klali prid svanuće. Zaklali su sedam veliki ranjenika da svaki muškarac sa ženom urade po jednog, a sedmog su uradili komšija Švabo Sepika (Joseph Kohn) sa suprugom Lenom (Magdalenom). Dida i majka su zapovidali i nadzirali ko će šta i kako radit.

Di je toliko čeljadi i di se zna kako triba radit, tamo se poso friško odvađa. Da ne dužim: užnali smo kaurmu s krumpirom na skale, večerali krumpiraču i poili ko zna koliko veliki zdila vrući fanaka, s pekmezom, pošećerane el same sa sobom. Posli večere do duboko u noć opet filkanje, divan... Za večerom i posli popijeno je ko zna koliko bokala kevidinke, a ona potiče na smijanje, cerekanje jel dobrih duh u vinu od pamtivika razgali čovika: od Noe i Krona do danas, a i ocele dok će bit svita i vina.

U nedilju smo posli crkve užnali pravu disnotorsku užnu kad ništa nije omalilo. Kad smo se se manjivali užne majka su svakom čeljadetu podilili prelo: ženskima maramu na povezivanje, šotošku pregaču, rojtošku maramu el sefir za leveš i keceljac; a muškarcima pošu, rukavice, nikima šubaru. Muškarci su dobili i po par novi klompa. Po adetu svakom su udilili i maramicu. Da i dida ne zaostanu za majkom oni su svakom muškarcu dali prelo po vilištan od zove, on je za to najbolji jel kad se radi s vilama vilištan ne grije dlanove. Nas nikoliko stariji unuka dobili smo kruncovku da je imamo pri ruki nuz bič kad čuvali svinje. Dida su vilištane i kruncovke uradili u đubretu. (Salašari su odabrano drvo u jesen zavalili na dno đubreta u kojem se do prolića impregniralo, da ne puca.)

Posli užne smo se razišli svako na svoju stranu, sa sobom smo poneli *prelo*, disnotorske darove i zauvik lipu uspominu. Tog se sićam ko da je bilo juče.

Divojačko prelo

U šoru s više divojaka one su zgađale da se obaško skupe uveče na divan, da budu nasamo, al i da rade ručni rad. Najčešće su šlingovale, štrikale, heklale el tkale na stanu, unaprid spremale rubeninu za štafir, jel se nikad ne zna kad mogu banit rakijare da zapiju divojku. Kako su mladi vesele naravi divojke su više vrimena provodile u pivanju neg u pripovidanju, a da njim bude ugodnije obično su njim u goste došli momci, da njim ulipčaju veče. Kad je na jednom mistu bilo više mladi kogod se nastaro i za svirca, kadgod gajdaša, frulaša, pikulaša, a čuo sam da su spominjali i karabaša, pa ako ni njeg nisu imalu zasviro njim je svirac u danas zaboravljene drombulje.[4] Starija se čeljad sićaje da je društvo katkad uveselio i momak koji je znao lipo zviždit pa je odzviždio kolo el pismu po izboru. Vrimenom su se za svirku pojavile harmonike, kod imućniji tamburaši, a posli prvog svickog rata u modu su ušle muzike za koje je bio dosta jedan svirac. Zna se da mladima baš i nije bilo toliko važno kaka će njim bit svirka, važno njim je bilo da budu zajedno, znali su sami napravit veselje, najviše rad tog jel su bili zajedno oni koji su radi jedan drugom.

[4] Drombulje su nepoznatog porikla. Nazalan /nosni/, vibrarirajući ton dobija se trzanjem vrva federa. Potkovičast dio drži se zubima, a visinu tona određuje položaj usana. Od drombulja je nasto i poznat bećarac: *U mog dike drombuljava usta, kad poljubi svo selo probudi.*

Zato su ovake večeri prozvali divojačko prelo. Kad su se divojke unaprid dogovorile da će pravit prelo onda su iz sobe izneli dio butora osim drvenica i dolafa, da imadu više mista za igranje.

Divojke su se nastarale da goste ponude sitnim tistom, a u korizmi kokicama.

Tetino prelo

U obiteljima koje su imale neudate tete ona je obično pravila prelo za mladence koji su se uzeli posli lanjski poklada. U svatovima baš nije bilo prilike da se zbliže pa se teta nakanila da će samo za nji napravit prelo, da se pokaže, jel ona nema nikog bližeg od nji. U jednoj od pokladni nedilja, posli disnotora, pozvala je u goste mladence, napravila njim je prelo. Ono je bilo ko i obiteljsko prelo, sa svečanom užnom, samo s manje čeljadi, al i teta je s prelom bila izdašnija, skupljim darovima je darivala novog zeta el novaliju.

Veliko prelo

U narodnom priporodu od sridine druge polovice XIX. vika, kojeg je kod Bunjevaca pridvodio biskup Ivan Antunović, potako je buđenje nacionalne svisti Bunjevaca i osnivanje Bunjevačke kasine. Posli više dogovora s vlastima, najviše zauzimanjem pridvodnika Age Mamužića, osnovali su 1878. *Bunjevačku kasinu*, kojoj su friško morali prominit ime u *Pučka kasina*.

Da bi pokazali društvenu snagu Bunjevaca pridnjaci Pučke kasine su na Marin, Svijećnicu tj. 2. veljače 1879. održali prvo Veliko prelo, koje se pamti da se na njemu skupilo oko 1.500 duša. Za tu priliku je ondašnji student, a posli svećenik Nikola Kujundžić spivo pismu i danas rado pivanu *Kolo igra, tamburica svira*, koju je uglazbio Stipan Mukić. Ovo je prva preljska pisma koju od onda do danas Bunjevci rado pivaju. Veliko prelo je priređeno nalik na druge velike pokladne zabave. Prela su pravili i u okolnim selima i drugim mistima di žive Bunjevci. Od prvog prela pa do danas u našoj varoši se drži Veliko prelo na Marin el u subatu prid njim, za koje se uvik spiva nova preljska pisma, a po novom adetu na njemu biraju najlipču prelju. Nuz Veliko prelo, koje je narod spominjo i ko *Kasinsko prelo,* kadgod su pravili: *Momačko..., Divojačko..., Bunjevačko..., Malo..., Prelo mladeži,* u više mista, al ne uvik u isto vrime.

Veliko prelo su pravili za redom svake godine do 1915., pa onda od 1919. do 1942., i od 1946. do 1949. kad je ukinjena *Pučka kasina*, posli tog 1953., 1970. i 1971., a od 1990. svake godine do danas.

Na prvom Velikom prelu utemeljen je adet da su na njeg u goste zovu viđeni pridstavnici Madžari i Srblji, a u Bajmaku i drugim mistima di su živili Švabi na prelo su zvali njeve pridnjake. Zauzvrat na velike zabave ti naroda su išli viđeni Bunjevci.

*
* *

Naši stari su temeljno spremali Veliko prelo, pa su tako u *Rasporedu trideset i petog Bunjevačkog Velikog prela*, održanog 2. veljače 1913. godine odredili da će se u I. dilu ovim redom svirat i igre: Pisma (preljska prim.A.S.), kolo, seljančica, Bunjevka, madžarac, valjka, okretuša, sarajevka, okretuša... Nalik tom je bio raspored drugi devet igara. Po adetu onda su momci divojkama u raspored paroški igara upisivali ime s kojim će od nji divojka igrat tu igru.

U Nevenu 1892. g. piše da su veliko prelo održali u dvi velike sale, da su prodali 1020 ulaznica za 642,60 forinti, a da njim je posli plaćeni troškova ostala dobit od 484,60 forinti. Piše da su se divili Bunjevkama da je ko *svaka prava granatirka, velika, upravna, ukočena ko stvorena za igru.*

U Nevenu 1/15. I. 1884. piše da je na bajmačkom prelu bilo (27. I.) motanje pređe i potke što su oprele na rašak i motovila. Prelo je bilo kod Lichnterteckera. Šiljer, bilo vino, pivo. Fanci na masti. Oko 150 divojaka, sve pod vincom i momcima svima perlice za šeširom. Na prelo su dotabanali. Spisak viđeni divojaka.

Ištvan Ivanji u istoriji Subatice spominje i da je Bunjevcima važna zabava i prelo, po predenju vune. U svakoj kući di ima divojke zimi prave barem dvared prelo. Posli večere se nađu, divojke rade ručni rad nuz pismu, a muškarci njim pripovidanjem prave društvo, uz svirku gajdaša.

*
* *

Debo četvrtak

Poslidnji pokladni četvrtak je kod tušta naroda poznat pod ovim imenom, jel kako su naši stari tirali tog dana triba ist devet puti, da se čeljade dobro potkoži, da bude zdravo. Po starovinskom narodnom virovanju čeljade je zdravo ako je dobro uranjeno, a bolesno je mršavo čeljade, jel je kadgod neizličiva bola sušica počela mršavljenjem. Tako su pravdali adet da se čeljad naidu još jedared, al i da poidu svu pokladnu mrsnu ranu da od nje ništa ne ostane za korizmu.

Salašarima nikad nije teško otpravit Debo četvrtak, jel su dotleg obavili velik disnotor, puni su mrsne rane, na njoj onda nisu šporovali, kako su se niki pravdali: *naisćemo se soparnog ila u korizmi.*

Kadgod Debo četvrtak nije bio zapovidan blagdan, al su ga čeljad poštivali ko svaki neradni dan, radili su samo nužne poslove, a najviše vrimena proveli u gošćenju i kojekakim zabavama. Tušta salaške mladeži je došlo u varoš, ko i na god, rad provoda u svojim društvima: momačkom, divojačkom i u njevim varoškim podružnicama.

Mladi su pravili skupštine, kako su zvali igranke po kućama el salašima di se skupilo nji dvadesetak-tridesetak, naspram koliko je velika soba. Do oko sridine prve polovice XX. vika pokladne igranke, često i veće svatove, su pravili i u na gusto napravljenim suvajama, u kojoj su podigli uvis male doronge i dobili veće misto za igranje.

Debo četvrtak je na glasu i po fancima, jel ko ji onda ne ide taj ko i da ne zna da je bio Debo četvrtak.

U tušta mijana i na drugim podesnim mistima za igranku ovog dana pravili su prela. Na prela su divojke dolazile gologlave i onduliranе, očešljane kod češljarice.

*
* *

Kolo pod barjakom

Ovo je bio poznat pokladni adet, najčešće na Debo četvrtak, u naseljima pa čak i u ratama nuz kadgodašnje gencije el nuz prometne putove i drumove, kad je mijandžija na drvo prid mijanom natako barjak i okitio grane bocom vina i rakije el je na drvo natako božićnu granu okićenu pićom u bocama. Iako se dotični mijandžija unaprid dao na glas, okićeno drvo s barjakom je bio javni oglas da će se tu održat kolo i poziv čeljadima željnim pokladne zabave. Mijandžija je pogodio svirce koji su već rano posli podne počeli svirat, što su čeljad jedva dočekali i uvatili se u kolo, igrali su prid mijanom di za to ima dosta komocije, dok se nije smračilo. Zajapurene časkom su odminili odmorniji i tako redom. Svirci su samo naritko stali pismom *triba stat, triba podmazat*, da pridanu. Kad su spazili da se sve manje čeljadi vaća u kolo zabavljali su ji bećarcima el u to vrime rado slušanim narodnim, starogradskim pismama, a u novije vrime i šansonama. Dobro zabavljeni i nuz vruće fanke razgaljena čeljad su se sve češće mašili čaše s vinom.

U kolu pod barjakom nije bilo unaprid udivanjeno ko će bit kolovođa, a čim su svirci zasvirali kolo prvi se u njeg uvatio kolovođa el koji dobar igrač, do njeg drugi i na kraju je kolo zatvorio pritucalo. I u kolu pod barjakom je najčešće važio adet da se ni jednom igraču nije slobodno manit igranja dok se tog ne okani kolovođa, a ako bi to koji muškarac uradio dok se igra, često je od kolovođe dobio bubotaka i rad tog se o njemu pripovidalo da je osto pod sramotom. To mu je bila javna kaštiga jel je pokazo da mu se ne sviđa kako kolovođa igra, kako vodi kolo. Zato su kadgod za kolovođu izabrali el se podmetnio drčan muškarac koji će se starat da od kola niko ne napravi sprdnju. Bilo je i takog da se u kolo uvatio kaki tukadžija koji je prikidanjem igre u kolu izazvo kolovođu na tuču, al su onda kolovođi pomogli i drugi muškarci, pa su tukadžiju otirali da njim ne kvari

zabavu. Kolovođa se staro da ne pritira s dužinom igranja, a ako se u kolo uvatila kola starija ženska, kad su je počele izdavat noge, kad se umorila, onda je u kolu cupkala. Posli I. svickog rata i u naš kraj su počele ulazit u modu oktretuše, koje su svirci svirali po želji čeljadi.

Da se pamti i o tom kolu pripovida nastaro se mijandžija pečenjem fanaka, dobrim vinom, u to vrime u ovom kraju omiljenom kevidinkom, posli podne je ritko ko pijo rakiju. To su bila takoreć jedina pića koja su do II. svickog rata nudili u mijanama. U novije vrime ženske su pile liker s ukusom voća, a od brezalkoholnog pića jedino su nudili kabezo s ukusom na kako voće. S ovim kolom dobro je prošo i mijandžija, iako je imo na trošku svirce, a dobro su prošli i gosti jel su se jeptino i lipo zabavili u velikom društvu, kako ne bi mogli dočekat i za nji se spremit kod kuće.

Kad su se uveče počeli manjivat igranja za sve goste nije bilo mista za astalima u mijani, pa su pridnost imali stalni gosti mijane, med kojima je bilo dosta taki da su u njoj dočekali zoru el dok paori nisu morali otić namirivat josag.

U skromnijem kolu pod barjakom goste je zabovljo gajdaš, dosta je bio on da ugodnom, danas u nas zaboravljenom, svirkom nasvira dobro raspoloženje. Tu i tamo je po selima, a još više u varoši bilo i bandi tamburaša, nji je bilo manje, a rad prinosa kontrabasa nisu se rado i jeptino otisnili iz veći naselja. Posli I. svickog rata kad su počeli pravit harmonike veće *od dva reda* bilo je sve više harmonikaša, koji su sami el s kojim tamburašom zabavljali goste. Što je harmonikaš bio bolji pivač, bio je bolji zabavljač i više na glasu, pa su se za njeg otimali mijandžije, jel je privlačio goste. Taki je u tridesetim godina, pa i dobrim posli II. svickog rata bio i legenda bunjevački sviraca i danas često spominjan Bartul Vojnić Purčar. Čeljad koja su svatkovala di je sviro Bartul i danas pripovidaju da goste niko nije znao tako dvorit svirkom i pismom ko Bartul. Onda je dosta bilo samo izustit ime Bartul, da se zna da je rič svircu.

Bartul mi je pripovido da je više puta sviro u kolu pod barjakom kod Mare Vojnić Purčar, rođ. Tumbas, njegove strine, koja je držala mijanu u rati kod Vantelečke gencije. Dobrim unaprid se znalo da će kod Mare u tom kolu svirat Bartul, pa su se Vantelečani i čeljad iz okolni pustara skupili više neg u kakim velikim svatovima. Za toliko tušta čeljadi Mara se nastarala s pićom, pogodila je muškarce koji su dvorili goste, a više reduša su pekle fanke, a to nije bio ni malo lak poso za toliku čeljadi.

Kolo pod barjakom je bila otvorena zabava, u kojoj je sudilovo narod okolice i gosti mijane, a po varoši je bilo više priduzimljivi mijandžija koji su pravili ovaku zabavu, med njima su bili na glasu Senćani, Kerčani, Gaćani…

*
* *

Vučenje panja

Posli II. svickog rata tušta je kadgodašnji narodni adeta palo u zaborav, bilo da ji je vlast zabranila el su ji društvene promine potisnile u zaborav. Jedan od ti adeta je i vučenje, bolje je kazat kondrljanje panja na treći dan poklada, poslidnjeg dana prid Čistu sridu.

Tog dana su stariji momci, koji su se već tribali oženit, oveći panj odozdol potkresali, vrengijama obmotali, okitili cvićom i kondrljali sridinom sokaka u naselju el prtenim putom u šoru od salaša do salaša. Ima di su rad šale upregli magarca da vuče panj, a da adet bude svečaniji magarca su ko i panj okitili cvićom. Bilo je i takog da je najstariji momak sio na okićen panj. Ovim su momci šaljivo na svoj račun pokazali da još nisu omatorili ko panj i da ima nade da će se oženit, možda čim prođe korizma. Kako i priliči u pokladama malko su se razgalili kevidinkom, s pismom i svirkom u pratnji kadgod gajdaša, posli harmonikaša el tamburaša veseli putom kondrljali panj. Na to su iz kuća el salaša izašli i gledači, osobito su ji ružile i koješta zajedljivo dobacivale žene, na što se se momci pravdali da su se oni tili oženit al se divojke nećkaje za udaju.

Ako su na putu naišli na divojku, uvatili bi je izljubili, dobro ispipali, lice ugaravili nuz njezino otimanje i skičenje, natirali je da poljubi panj, na to se niko nije rasrdio jel je to samo šala. Momci su sa smijanjem divojku darivali šargaipom. To su divojke znale i na vrime se sklonile isprid razuzdani momaka, al su ji zato vrebale kroz pendžer, a bilo i taki koje su se podmetnile da je momci uvate i izljube.

Najčešće su momci panj dovukli i svezali za bravu vrataca starije neudate divojke, ko opominu da se paštri za udaju jel ni ona nije ništa bolja od nji.

Panj dobro gori i dugo drži vatru, a kojeg je divojka talovala od momaka dobro će joj doć za ogriv, pa se zato baš i nije srdila na takom daru.

Vučenje panja je poslidnji i veseli oprost od pokladni zabava i komedijanja, jel već od ponoći trećeg dana poklada počima korizma. Nuz momke ovo je bila zabava i tolikim gledačima.

Više puta sam vidio ovaj adet u tridesetim godinama prošlog vika, a od 1941. godine nisu ga dopuštili, a posli II. svickog rata zgledali su ga ko nazadnog.

\- - -

Mož bit, a na etnolozima je da ispitaje, nijel ovaj adet kod nas dospio iz zapadni zemalja. Nuz hrvatsko-slovensku granicu ima adet da se *vleči ploh*, vuče plug, di od šale el inata mlađarija neki predmet odvuče do kuće, di ima divojaka el mlada udovica, ostave ga prid vratima el ga svežu na bravu vrataca, ko što to urade naši momci sa panjom kojeg ostave svezanog za bravu vrataca starije divojke. Ovaj su adet priuzeli od Nimaca ("Blockziehen") koji vuku velik panj el plug, a u tom sudiluju zaostale neudate divojke koje su zašle u godine.

*
* *

Vašange

U ljuckoj naravi je da se posli obilnog ića i pića čeljad raspolože, onda med razgaljenim dušama nema razmirica, a u takoj sridini se uvik nađe po nikoliko čeljadi koji su konteni za smušavanje i komedijanje, da sebe i ukućane zabave. Vašange su sigra odrasle čeljadi, jel se obično ženske prisvlače u muškarce, a muškarci u ženske, da ji je što teže pripoznat, najčešće sa željom da ruvom i odilom sliče na Ciganke el prosjake. Muškarci su se većinom komedijali s nataknutom šubarom na glavi, naopako ogrnitom opaklijom i nagaravljenim licom, a u ženskom ruvu su isticali odlike ženskog tila. Čim je bilo više čeljadi u vašangama i što su se znali bolje komedijat, tim su bolje uveselili domaćine, o čem su posli duže pripovidali.

Zna se da su naši preci još kako šporovali na rani, da meso i drugu bolju ranu nisu ili po želji i ko je koliko mogo poist, već samo na ritko i vrlo malo, pa je onda razumljivo veselje kad su se u disnotoru dobro naili, kad njim nisu izbrojani zalogaji, onda su nuz tilo a veseli u društvu i dušu razgalili vašangama, osobito u pokladama koje obiluju zabavnim životom.

Vašange nisu imale svoj red kako će ji odigrat. To je pripušteno sklonosti za smušavanje i komedijanje svakog sudionika, danas bi kazali da su vašange *sadržajno improvizacija*. Ovako komedijanje je obiteljska i zatvorena zabava.

Naša ravan zimi

*
* *

Manje poznate riči:

adet – *tur*. (adet) običaj, 1. način života, rada, ponašanja itd. koji se ustalio u nekoj zajednici i koji se kao takav poštuje i prenosi s naraštaja u naraštaj

ađustirat – adujstirati, *lat*. (adjustare) 1. opremiti (npr. robu); 2. obući, odjeti, opremiti odijelom; 3. urediti; 4. ispraviti i točno udesiti; 5. *baždariti*

ajer – *grč. lat*. (aer) zrak, uzduh

Aljmaš (Almaš) - Bačalmaš (Bácsalmás u Mađarskoj)

am – *madž*. (hám) 1. glavni dio konjske opreme za prezanje za vuču*, sersam;* 2. **amovi**, gumene trake preko ramena koje drže hlače ako čovjek ne nosi remen, hlačnjaci ili naramenice koje drže suknje, *v. hozentregeri*; 3. **am volovski** – *v. jaram*

ampa – veliko nevrijeme popraćeno jakim vjetrom, grmljavinom, obilnom kišom a često i tučom

anšlogovat – zapaljenom sumpornom trakom dezinficirati bačvu za vino

apcigovat – apcigati, *njem*. (abzihen) u vinarstvu: pretakati, otakati (vino) u drugo bure, a *stelju* proliti, bure oprati i *anšlogovati*

astalnjak – stolnjak, prekrivač za stol

at – nekadašnji zajednički pašnjak

atar/atarski put – *mađ*. (határ – granica, međa) područje varoši, sela, *pustare;* put između razgraničenih njiva

Babapusta – ranije Bačer (*mađ*. Bácsér) danas selo Aleksa Šantić blizo Bajmoka

Bačka - 1. središnje i južno područje između Dunava i Tise; 2. nogometni klub u Subotici; 3. igralište nogometna kluba "Bačka"

bakćat – petljati (se), nepotrebno se baviti

banak – 1. zidano postolje ispred ognjišta; 2. *zapećak,* ozidana površina iza *krušne peći* na koju se jednim dijelom oslanjaju *daske;* 3. naslon na niskom zidu ograđenog *ambetuša*

banit – iznenada naići

banja peć – *v peć*

bećarac – kraća narodna pjesma koja se pjeva, vedroga i ljubavnog sadržaja

beler – *mađ*. (bél – crijevo) osoba koja u kućanstvu zakolje i obradi meso zaklanog tovljenika

bič – na kratkom držaču (oko 50 cm) svezano na *šalangove* uže 1,5 – 2 metra, na njega *čapo* duljine 120 – 150 cm, na koji se vezuje *švigar; korbač*

birc (bircuz) – *v. mijana*

birtaš - *v. mijandžija*

Bogojavljenje – dan posvećen Isusovoj objavi slavi se 6. siječnja

bubotak – udarac šakom ili laktom u tijelo u tučnjavi ili grubom guranju

butor – *mađ*. (bútor) drveni namještaj, pokućstvo

cveter – *eng*. (sweater) pleteni sportski dio gornje odjeće, debela vunena maja

crna džigerica – *tur*. (džiger) jetra

čačak - smrznuto ili osušeno i zgrudvano blato

čakšire/čačkire – *tur*. (čakšyr) hlače široke u gornjem dijelu, uske od koljena do gležanja, u starini s *natkurnjakom*

čavrgan – momčić, mlad momak

čekrk – *tur*. (čekryk) kolo, kotač, vitao

Čikerija – dio *pustare* između Tavankuta i Kelebije i selo u Mađarskoj

čiklandi – *v. kokice*

Čista srida – Čista srijeda, Pepelnica, početni dan *korizme*

čokot – *tur*. (čotuk – panj) trs, grm loze u vinogradu

čorba – vrlo gusto jušno jelo s komadima mesa, ribe ili povrća [*riblja ~a, kisela ~a, soparna ~; ~a zlatna (morčija) ~, friška ~* itd.]

čunj – 1. čamac: 2. dolnja cijevka u šivaćem stroju na koju se namata konac, *špulna*; 3. *v. kegla*

čunjak – 1. drveni namotaj s koncem prolazi kroz razboj u tkanju; 2. limena okrugla cijev kroz koju izlazi dim iz štednjaka ili peći u dimnjak

čuvat – ćuvati, 1. paziti, voditi brigu o nečemu; 2. napasivati životinje

ćurčija – *tur*. (kürkčü) krznar, kožuhar

daske - više spojenih dasaka koje ispunjavaju prostor između *drvenica* i *krušne peći* na kojima spavaju djeca

Debo četvrtak - posljednji četvrtak u *pokladama*

dernica – klaonica, ovdje: poduzeće pogon, dio industrije mesa koji je predviđen i uređen za klanje stoke

digdi – ponegdje, na nekim mjestima, ovdje-ondje, tu i tamo

disnotor – *mađ.* (disznótor) klanje svinje, kolinje

divenica – kobasica, 1. crijevo nadjeveno sjeckanim mesom; 2. *pren*. nešto izrazito ili nepotrebno dugo (članak, pjesma, predavanje)

dolaf – *tur*. (dolap) namještaj za rublje s ladicama

doljača – udubljenje između dvije *grede* u valovitom dijelu ravnice

domazluk – 1. dom kao ekonomska cjelina; 2. kućanstvo

doronga – *mađ.* (durung – /od naše riječi drug/ – motka, batina, greda) 1. u sred *suvaje* ukopana velika *okrugljača*, visine oko 8 metara, na njoj su male *doronge* koje okreću konji, a odatle se snaga prenosi preko kardana na *žrvanj;* u nekim krajevima Vojvodine isto što i *štrajfla;* 2. visoko, nezgrapno čeljade, dugajlija; 3. visoka žena, *v. košpenda*

drombulje – drombulja, *njem* (Maultrommel *preko mađ.* dorombol) "brundalo", 1. starovinsko metalno glazbalo nepoznatog podrijetla. Nazalan /nosni/, vibrarirajući ton dobija se trzanjem vrha *federa*. Potkovičast dio drži se zubima, a visinu tona određuje položaj usana, 2. velika usta s debelim usnama (od drombulja je nastao i poznat bećarac: "U mog dike drombuljasta usta, kad poljubi svo selo probudi.")

drvenice - 1. uzdužne stranice kreveta; 2. drveni krevet s jednom visokom uzdužnom stranicom

đubre – *tur*. (gűbre) 1. smeće; 2. stajski gnoj; 3. *prenos*. olož, talog ljudskog društva

dunc –*njem.* (Dunst), ono što se dobije kuhanjem u pari (obično voće), *kompot*

durak – (*po rus*. durāk – budala, glupan) 1. vrsta kartaške igre s *mađžarskim kartama*; 2) poražena osoba u kartanju *duraka*

duvar – *tur*. (duvar) 1. zid; 2. stražnji zid zgrade

džigerica – *tur*. (džiger) [crna ~ jetra; bila ~ pluća]

Đurđin - 1. selo u subotičkom *ataru*

đurđin - cvijeće dalija, *georgina*, *lat*. (Dahlia mignon) nazvana po švedskom botaničaru Dahlu (od milja tako je zovu samo u Đurđinu)

fajferica – rasa domaće svinje crne dlake

fanak – pokladnica, krafna *njem* (Krapfen), vrsta kolača pečenog na masti, uštipak; najčešće se peče u pokladama

fela – *mađ.* (fél) vrsta, pasmina, sorta

filkanje – vrsta uzbudljive kartaške igre s madžarskim kartama, u kojoj je najjača karta filko

forma – *lat*. (forma, izgled, lik, oblik...) ovdje: limeni kalup za oblikovanje tijesta (primjerice krafni)

frišak – *njem*. (frisch – svjež) 1. svjež; 2. žuran

fruštuk – *njem*. (Frűhstűk) doručak, zajutrak, *ručak*

gat – *mađ.* (gát - nasip) 1. ustava za vodu da je zadržava ili propušta; 2. **a**. kamena brana u luci, lukobran **b**. izgrađen dio luke za pristajanje brodova

gencija – željeznički kolodvor

god – blagdan kada su se mladi bunjevački salašari dolazili u grad radi proslave nekog zapovijedanog blagdana i zajedničkog provoda

gornjak – 1. sjeverna, sjeveroistočna i sjevero-zapadna strana svijeta; 2. sjeverni, sjevero-istočni i sjevero-zapadni vjetar; 3. u *madžarskim kartama* u rangu treća karta (Vilhelm Tell), u *filkanju* najjača karta; 4. gornji dio jarma, *ramenjača*

granatirka – *tal*. (granatiere od *franc*. grenadier – vojnik bombaš) krupno, snažno, razvijeno žensko čeljade

groktalica – nalik *groktanju* oblik pjevanja junačkih i svečanih obrednih pjesama koje su nekada pjevali Bunjevci

gusle – 1. narodni gudački instrument s jednom ili dvije strune iz dlaka konjskog repa. Bunjevci su je doneli u Bačku iz uz pratnju gusala pjevali *groktalice*. Ovdje su upoznali violinu koju su nazvali gusle. 2. violina, gudački instrument sopranskog registra s četiri strune [prva ~a **a**. violina koja vodi u orkestru; **b**. *pren*. onaj koji ima glavnu riječ u čemu]

gužnjak/gužnjača - nadjev od svinjskog mesa pripremljen kao za kulen, a nadjeven u svinjsko dvanaestopalačno crijevo; *baba; kata*

hamade – skoro, već

hapsana – *tur*. (hapisane) zatvor, tamnica; **hapsiti** - uhititi

hasna – *mađ.* (haszon) korist

heptika – *grč*. (hektikós) sušica, tuberkuloza (TBC); **heptikav** – bolesnik od tuberkuloze, *jektika, sušica*

hireš/hiroš – *mađ.* (hires – glasovit, čuven, slavan) ponosit momak koji se lijepo oblači, slobodnije ponaša

iće – jelo, spominje se u izrazu: "iće i piće", obilje jela i pića osobito u nečiju čast; gozba

igrat – igrati, 1. plesati; 2. provoditi vrijeme u kakvoj igri; 3. nastupati protiv druge momčadi, nastupati; 4. glumiti; 5. skakati u mjestu, treperiti; 6. *etnol*. plesati kolo isl.

izbricat – izbosti koga sklopivim nožem (*bricom*)

jaram – od *lat*. (iugum – jaram; sprega, par; jaram ropstva; bračni jaram; vaga – sazviježđe) 1. drvena naprava u koju se upreže tegleća marva, volovi, bivoli ; 2. *prenos*. **a**. breme, teret, težina (o radu, obvezama) **b**. tlačenje, ropstvo, ugnjetavanje; *volovski am* **c**. *lat*. sub iugo mitere – ispod jarma pustiti; Rimljani su pobijeđene ratnike natjerali ka prođu ispod jarma, špalira od dva uspravna i poprečnog koplja, kao znak poniženja; *kaudinski jaram* – od 321. g. pr. Kr. Rimljani su pobijedili Samnićane u Kaudinskom klancu (*lat*. fauces *odn*. furculae Caudinae)

jarmac – četvrtasto drvo o kojemu vise *ždripčanici,* da konji vuku teret

jastuk – podloga na kojoj počiva glava na spavanju, vreća od platna punjena različitim, mekim materijalima, npr. perjem ili spužvom, s navlakom; *uzgljanca, uzglavnica*

jelek – *tur*. (jelek – prsluk, haljina bez rukava) steznik, ženski dio odjeće koji služi za podržavanje prsa i stezanje struka, *mider*

josag – stoka, blago

kabezo – vrsta nekadanjeg bezalkoholnog osvježavajućeg napitka

kadar – 1. **a**. stalni sastav vojnih jedinica; **b**. zeleni kader, vojnici koji su se u vrijeme prvog svjetskog rata sakrivali po šumama, u ravni po kukuruzištima, da bi izbjegli vojnoj službi u austrougarsjkoj vojsci, *logoš*; 2. sve osobe obuhvaćene jednom strukom, službom, organizacijom i sl.; 3. prizor na filmskoj traci što ga kamera snima od stavljanja u pogon do zaustavljanja

kadar – *madž*. (kádár) bačvar, pinter

kadar – *tur*. (kadir) biti sposoban nešto uraditi, koji može što učiniti

kadarka – *mađ*. (kdarka) sorta vinove loze od nje se dobije crno vino ili *šiljer*; ime po Skadarskom jezeru odakle je dospjela u Bačku i druge krajeve

kalem – *tur*. (kalem) 1. cijev, cjevčica, valjak za namotavanje niti; 2. cijep, cjepivo, vakcina

karaba - frula od trske

kartanje - društvena igra *kartama*

karte – snopić kartona pravokutnog oblika za društvenu igru [madžarske ~ u paketiću od 32 kom.; ciganaske ~ u paketiću 2 x 52 kom. itd.]; **bacat karte** – bacati karte, gatati pomoću karata

kaštiga – *lat*. (castigare – karati) kazna, 1. izrečena ili izvršena sankcija za krivicu, propust, prijestup, zločin itd.; 2. mjera ili postupak u odgojne ili drugačije svrhe, *pedepsa*

kastrona/kastrola –*franc*. (casserole), ljevena željezna posuda rukačica za kuhanje, iznutra emajlirana, *šerpenja*

kaurma – disnotorski paprikaš, meso sa krumpirom u kriškma

keceljac – *mađ.* (kecele – pregača) prednji dio ženskog ruha veže se na suknju sprijeda i pokriva *rastriž*

Ker - južni dio Subotice

ker - pas

keveta – *mađ*. (kővet) izaslanik, zastupnik, poslanik

kevidinka – *mađ*. (kővidinka) sorta vinove loze s crvenkastim plodom i vino od nje

kibicovat/kibicer – od *njem*. (Kiebitz – promatrati) promatrač kod kartanja, šaha, sportskih utakmica, navijač, *druker*; **kibit** – zagledati se u nekoga ili u nešto

kijamet – *tur*. (kyjamet) 1. konac svijeta; posljednji sud; uskrsnuće mrtvih; 2. oluja, nevrijeme, mećava; 3. galama, buka, metež; 4. žurba, hitnja; 5. mnoštvo, masa; 6. nesreća, propast

kljukat - nasilno hraniti guranjem hrane u usta *v. (na)šopat*

klompe – 1. prosta obuća izdubljena iz vrbovog ili drugog mekog drveta nosi se po blatu i snijegu; 2. obuća s drvenim potplatom, zatvorena u dijelu koji pokriva prste

koc – *okrugljača* duljine oko 2,5 – 3 m, debljine 10 – 15 cm, zabode se u žitnu kamaru i na njoj napravi *alaš*

kokice – pečeni kukuruzi od za to podesne sorte *čiklandi*

kolo - 1. narodni ples najčešće se oblikuje u krug; 2. organizirana narodna zabava s plesom

kolo pod barjakom – vrsta negdašnje *pokladne* zabave sa plesom i jedenjem *uštipaka*

kolovođa – 1. plesač kojeg je priređivač zabave "kolo" izabrao da bude igrač (plesač) koji će odrediti kada će se i koliko dugo igrati kolo; onaj koji vodi kolo; 2. *pren. pejor.* onaj koji vodi kakav podhvat (*ob*. pobunu), intrigu itd.; pokretač, predvodnik

kompot – *v. dunc*

komšijat (se) - 1. *pazit se,* biti u dobrim odnosima sa susjedima; 2. sa susjedima provoditi vrijeme u *divanu* i nekoj zabavi (najčešće u kartanju)

kondrljat – nespretno vući za sobom što po zemlji

kopkat – 1. čeprkati po čemu, tražiti u mislima; 2. pomalo kopati

košara – štala za konje

košljat - za predenje razmrsiti vunu, kudjelju i sl.

kost - hrana, jelo

kostirat – nekoga izdržavati hranom

košulje – rublje, donji dijelovi odjeće, *rubenina*

kožuv – kožuh ogrtač od ovčje ili janjeće kože s runom na unutrašnjoj strani, *ćurak*

kradom – kradomice, tako da nitko ne vidi, iskradajući se, krišom

krampus – đavao iz dječje priče

kripta – *grč.* (krypto - skrivam, pokrivam) ovdje: ozidana nadsvođena grobnica

krmče – krmak 1. svinja; 2. mužjak domaće svinje; 3. *pejor.* čovjek ružnih postupaka

krpara - prostirka za pod istkana iz tanko nasječenih raznobojnih krpica

krstine - složeni snopovi žita, ječma, nalik na križ, s vlaćem okrenutim unutra [~ švapske od 12 uspravno i u krug složenih snopova; [risarske ~ od 18 snopova, mašinske~ (od samovezačice) od 22 snopa]

krumpirača - vrsta jela od krumpira *divenice, krvavice* i mesa ispečenog u tepsiji

kruncovka – batinica od grane krunice, služila je pastirima svinja za čuvanje svinja na ispaši

krunica – 1) gledičija *lat*. Gleditschia – drvo ili grm 2) katoličko molitveno pomagalo, brojanice; 3. katolički niz molitava koje se mole uz pomoć brojanica, sastoji je od 15 desetina, a svaka desetina obuhvaća jedan Očenaš, deset

Zdravomarija i završni Slava Ocu. Kao uvod moli se apostolsko Vjerovanje, Oče naš i tri Zdravomarije

krvavica – u očišćenom debelom crijevu svinje napunjen nadjev od kuhane svinjetine i krvi

kuća – 1. zgrada koje ima zidove i krov, služi za stanovanje; 2. srednja soba u salašu ili u tom stilu napravljenoj kući u naselju [mala ~ na salašu odvojena zgrada s kuhinjom i *zagonom* za dnevni boravak; ~ na lakat, kuća pod kutom od 90º; ~ na put leđa –okrenuta dužom stranom prema ulici; ~ uzduž – s užom stranom prema ulici]

kujna - kuhinja

Kunbaja – selo i pustara danas u Mađarskoj, a južni dio je u Bačkoj, danas Skenderovo kod Subotice

kurđup - pletenica kose svezana na zatiljku u obliku polulopte, *konđa*

laboška – *mađ,* (lábas – lonac) metalna posuda za kuhanje

lanolin – *lat*. (lana – vuna + oleum – ulje) masna tvar koja se dobija iz ovčije vune (npr. lanolin sapun)

lastar – mladi izdanak na raslinju

ledina - travnat dio dvorišta oko salaša

leveš – gornji dio bunjevačke ženske odjeće, najčešće od iste tkanine kao i suknja

listići – 1. tanko razvijeno tijesto koje se peče na vreloj masti i poslije posipa šećerom; 2. oveći trokutasti komad razvijenog tijesta skuhan u juhi

listići – ovdje: tanko razvijeno tijesto koje se peče na vreloj masti i poslije posipa šećerom;

logoš – *mađ.* (lógós – 1. onaj koji često odsustvuje s radnog mjesta; 2. osoba koja izbjegava vojnu službu) *kadar, dezerter*

luft – *njem*. (luft) zrak

luk – biljka s lukovicom, ljutoga okusa [bijeli ~ (*lat*. Allium satuivum), crveni ~ (*lat*. Allium cepa) crni – *etnol*.]

mangolica - soj domaće svinje

marinska svića – svijeća blagoslovljena na *Marin*, nju su zapalili i molili Boga da se smiri *ampa*, da padne kiša, a svaka osoba je imala svoju marinsku svijeću koju su mu zapalili kad je umiro i umro (ovu su svijeću zvali i *mrtačka svića*)

mašinar – vlasnik vršaćeg stroja

mašna - *v. poša*

mast - mošt, od *njem*. (most – mlado vino) šira, neprevreo sok od tiještenoga grožđa prije nego što prijeđe u vino

Materice – blagdan treće nedjelje Adventa, Bunjevci ga slave kao dan majki

mider – *njem*. (Mieder) *v. jelek*

mijana – *tur*. (mej – vino + hane – kuća) gostionica, gostioničar, *v. birc/ bircuz*

mijandžija – *tur*. (mej – vino + hane – kuća) gostionica, gostioničar, *birtaš*

Mijolj – arkanđeli Mihael, Gabriel i Rafael, slave se 29. rujna; *miholjsko ljeto*

mijur – mjehur, 1. nabubreli ili ispupčen dio veće površine, sastoji se od opne i tekućine ili zraka koji ga napinje **a**. (na vodi) klobuk, balon **b**. (na koži) plik 2. *anat*. mišićno-opnasta vrećica u kojoj se sakuplja mokraća, žuč i sl.

mrs – 1. hrana koja sadrži meso i životinjske masti; 2. vrijeme kada je dopušteno jesti meso i hranu koja koja se po propisima ubraja u mrs

mrtac - mrtvac, mrtvo tijelo čovjeka; *leš*

Mrtvi dan – Dušni dan, slavi se 2. studenog

mrvit – 1. krutu stvar pretvarati u mrve, drobiti; 2. runiti kukuruze

mutit – 1. miješati tijesto kuhačom; 2. "mutit puter" - od *skorupa* proizvesti maslac

muzike - glazbalo, usne harmonike

napucat – napucati, 1. istući po guzici; 2. ispeći kokice od kukuruza kokičara; 3. (*koga*, *što*) **a**. nastrijeliti **b**. pogoditi čim (*ob*. u nogometu jako udarenom loptom); 4. pucati do mile volje, ispucati se

novalija – nevjesta, nova mlada, tek udata žena (do prve godine braka ili do rođenja prvog djeteta)

njakav - vrijeme maglovito prepuno vlage

obara – 1. prokuhane svinjske iznutrice i glava, od kojih se prave nadjevi krvavice i *švargla;* 2. masna tekućina u kojoj su obareni komadi svinjskih prerađevina

očešljat – 1. urediti kosu češljanjem; 2. kada su djevojke kod *češljarice* dugačku kosu svezale u *kurđup* a na vrh glave u kosu stavile vodenu *ondulaciju* i tako ljeti gologlave išle u narodnoj nošnji

okretuša – okretni ples udvoje ili s više plesača, *paroška igra*

okrugljača – 1. *koc,* 2. okruglo drvo, oblica

ondulacija – *franc*. (ondulation *od lat*. unda – val) 1. talasanje, lelujanje, njihanje; 2. kovrčanje kose, pravljenje uvojaka i talasa

opaklija – (opak /naopak/ + lija, turski nastavak) ogrtač u obliku kabanice kojemu je vuna naopako, ne kao na ovci, *šuba*

opalit (*ranjenika*) - osmuditi, kratkotrajno izložiti slabu plamenu tako da se površinski spali, ovdje: dlaku

opaljužat – vrelom vodom skinuti dlake sa zaklane svinje

oprava – *v. štafir*

oputina - uzvišeni dio zemljanog puta

oraščići - kvasno tijesto isječeno na pravougaone komadiće, ispečeno na vreloj masti

ošacovat – nešto ili nekoga ocijeniti od oka

ošikarit - oribati, prati prljavštinu trljajući četkom i tekućinom

pantljika – *njem*. (Band *preko austr*. Pantel) vrpca, traka

paor – *njem*. (Bauer) seljak, *parasnik*

paperje - meko i nježno perje na tijelu ptica, pahuljice; *mašak*

paprika – blijedožuta ili zelena, zrela crvene boje, slatka ili ljuta (začinska), *lat*. (Capsicum anuum) [kisela ~; punjena ~; *bisna* (ljuta) ~; mljevena (*aleva*) ~ ; i sl.]

paprikaš – jelo začinjeno paprikom, najčešće pirjano pileće, juneće, svinjsko ili riblje meso; disnotorski paprikaš – *v. kaurma*

paradajz – *njem*. (Paradieseapfel – rajska jabuka) rajčica, tomat, *paradička*

paradička - rajčica, *lat*. Solanum lycopersicum, vrsta povrća, *paradajz*

parasnički, a, o - [~ kola - zaprežna seljačka kola; ~ *mašina* – zapaljive šibice o bilo kakav predmet; ~ peć – *v. krušna peć*; ~ nošnja – seljačka nošnja; ~ džak – kudjeljna vreća za sipki teret zapremine oko 50 kg.

parasnik – *mađ.* (paraszt) seljak, *paor*

paroška igra – *v. okretuša*

paštrit (se) - truditi (se), trsiti se, zalagati se

peć – naprava zapečenje zemlje, kamena, metala i dr.; za zagrijavanje prostorija, pripremanje hrane i sl. [~ od *bubalja: parasnička*, *banja*, *krušna;* cripana ~ - kaljeva peć (od keramičkih pločica i šamota) i dr.]

pečenica - pečeno meso, pečenka

pelcer – njem. (Pelzer) kalem, cijep, izdanak biljke za razmnožavanje

pendžer – *tur*. (pendžere) prozor

peretak - 1. perec, vrsta peciva *njem*. Brezel; 2. kraj okova oblika osmice na *ždripčaniku* kojim se spaja s *jarmacom* u zaprežnim kolima

perlica – *franc*. (perle – biser) 1. ukras ispleten od vlatova pšenice (za žetve i žetvene običaje); 2. vrsta ukrasa od umjetnoga ili živog cvijeća na odijelu (u svatovima), pri nekim narodnim običajima

pikolo/pikula – *tal*. (piccolo – malen) 1. *konobarski* naučnik, učenik u privredi ugostiteljske struke koji radi pod nadzorom *obera*; 2. frulica, mala flauta (*ispr*. pikola)

pilež – perad, živad

podgrljavanje – bogoslužni vjerski obred na sv. Blaža (3. II.) sa blagoslovom grla između dviju blagoslovljenih svijeća

podnovat - odmarati su u podne poslije ručka*, pravit podne*

pododžak – *v. zagon,* prostorija s otvorenim dimnjakom iz koje se loži *banja peć, katlanka, na banku* i odvodi dim iz sobnog šporelja

podrug - jedan i pol

pogača – savijača, ovdje: tijesto s kvascem punjeno s makom, pekmezom, sirom, višnjama... ili drugim nadjevom

pogodit – 1. ugovoriti cijenu i druge pojedinosti kupoprodaje, najma, 2. unajmiti nekoga da radi; 3. udariti u cilj pri gađanju, bacanju čega i t.d.

polivat – 1. prskati vinograd, voćnjak...; 2. izliti tekućinu na nekoga ili nešto

ponjavica – 1. nekada štrikan poslije suknen pokrivač *postelje* [~ konopljaška / tkana iz kudelje/; ~ vunena /tkana iz vune/; ~ truljoška /tkana iz sječenih uskih traka platna/]; 2. gornji prekrivač posteljine

popo – pop, 1. svjetovni svećenik ob. *katolički* ili *pravoslavni*, 2. gornji vršni snop u *krstinama*

popršnjak - *kožuv*, zakopčava se sa strane ispod pazuha, nosi se ispod kaputa, *pršnjak,*

poša – *kravata*, dio odjeće, povez oko vrata, *v. mašna*

poškropit – učiniti da se ovlaži kapima, poprskati kapljicama (blagoslovljene) vode

postav – platno, 1. glatka lanena, pamučna itd. koja nastaje prepletanjem niti; 2. posebni pripremljen komad platna na kojem se slika, *ob*. uljnim bojama; 3. slika na platnu

potuć – potući, 1. sve unuštiti (o tući); 2. uništiti, pobiti sve, pobijediti sve [~neprijatelja], 3. sport. pobijditi, savladati sve redom [~ partnere]; 3. nekada su svinje pobili i onda zaklali

pravit podne - odmarati su u podne poslije ručka*, podnovat*

prćija – *v. štafir*

prdačit (se) – imati nadimak uz prezime

pregača – dio ženske odjeće, vezuje se na prednji dio suknje (*maveska, šotoška)*

prelo – 1. zimski večernji sastanak salašara na *divanu* i zajedničkom ručnom radu i predenju vune; 2. **obiteljsko prelo**, bunjevački narodni običaj kada se poslije velikog *disnotora* okupi obitelj na zajedničkom objedu i kada nazočne majka dariva *prelom*; 3. **divojačko prelo***,* zimski večernji susret djevojaka i momaka u kojem djevojke rade ručni rad, a momci ih zabavljaju glazbom; 4. **tetino prelo** kada neudana teta *pravi prelo* mladencima mlađim udomljen prijašnje godine; 5. **Veliko prelo** zabava Bunjevaca koju od 1879. g. s malim prekidima priređuju na *Marin, 2. veljače*; 6. prigodan dar kojeg darivaju u *prelu*;

prešlica/prešljica – naprava za okretanje nogom u kojoj se ručno prede (vuna, kudjelja, lan) u predivo [~ bunjevačka, ~ mađarska]

pretelj – prijatelj, tazbinsko srodstvo s roditeljima i rodbinom poslije ženidbe sina ili udaje kćeri

prilika – sveta slika koja se vješa na zid

prisolje – *pac*, njem (Beize) marinat, rasol; u posudi soljeno meso i slanina poslije svinjokolja ili ostavljeno u salamuri

pritucalo – posljednji igrač koji se uhavti u narodnu igru kolo i s kolovođom zatvori krug

promanit - kada se zemlja prosuši djelovanjem vjetra i sunca

pršnjak – 1. *v. popršnjak;* 2. prednji dio *am*a na prsima konja o kojeg se opire kada vuče teret

prten – 1. lanen, od konoplje; 2. jadan, kukavan; 3. *prten put* – zemljani put

Pučka kasina – u društvenom preporodu Bunjevaca, na poticaj biskupa Ivana Antunovića 1878. osnovana organizacija sa ciljem buđenja nacionalne svijesti i okupljanje Bunjevaca (prvotno Bunjevačka kasina, a po nalogu vlasti poslije šest mjeseci zabranjena)

purgermajstor – *njem*. (Bűrger – građanin + *od lat*. magister – vođa) poglavar građana, gradonačelnik

pustara – *mađ.* (puszta – pust, ostavljen) veliki nenaseljen, zatravljeni prostor bez visokih biljaka, većinom služi za napasivanje stoke; *pusta*

raka – neozidana grobna jama (mrtvački sanduk se zatrpava zemljom)

rakijara – ženska osoba koja donosi rakiju i *rozoliju*, da *zapije* djevojku

ramenjača – gornji dio jarma, *gornjak*

rana - hrana, jelo, *kost*

ranjenik - tovna svinja – **uranjenik** – utovljena svinja

rašak - tanka batina dugačka oko 1 m, na jednom kraju oblika "Y", a na drugom "T", služi za namatanje u preslici upredene vune smotane u *štringlu*

raščijat - raščihati, rukom rastaviti očupano perje na sitna perca i *paperje*;

raspredat – pričati naširoko i nadugačko

rata – ovdje: malo naselje s one strane *atara*

ravan – 1. ravna površina, ravnica, nizina; 2. njive, oranice u ravnici

razgalit – razgaliti, ovdje: osoba sposobna srediti nešto

recelj – kompot od isjeckane bundeve skuhan u moštu

reduša – žena koja obavlja kućanske poslove i kuha

ringla – *njem*. (Ringel – kolut) okrugla karika za pokrivanje otvora u sredini *plotne*

ris – od *mađ*. (rész – dio) 1. ručni žetveni radovi, 2. usluga plaćena u naturi *risarima*, *mašinaru* u vršidbi; 3. vrijeme žetve (početak od oko sv. Antuna – *ris* ječma do početka druge polovice srpnja završetak *risa* ovsa)

risar – žetelac, kosac ručnom kosom

rizling – njem. (Riesling) vrsta bijelog grožđa i vina; graševina

rknjača – hrbat, kralježnica, pokretni koštani stup u kralješnjaka, hrknjača

rojtoš - vuneni ogrtač s resama

rojtoška marama - *rojtoš,* deblja velika vunena marama, ogrtač s resama

rovaš – *mađ.* (rovás) ovdje: obilježena perad odsječenim pandžom, vrha prsta ili kavim zasjekom između prstiju

rozolija/rozalija/rožolija – ime vjerojatno od *tal*. (rosolio) vrsta likera od ružina lišća; ukrasna kutija obložena roze svilenom tkaninom u koju su smješteni darovi koji se nose djevojki u prosidbu; *rakijara*

rubenina - rublje, *v. košulje,* donji dijelovi odjeće, ono što dolazi izravno na tijelo (gaće potkošulja, košulja)

ručak – doručak, zajutrak*, fruštuk,* prvi dnevni obrok

saga – *mađ.* (szag) miris, osjet koji nastaje podražavanjem sluznice nosne školjke

salaš – *madž*. (szállás – zgrada i poljoprivredno imanje, smještaj) 1. zgrada za stanovanje na poljoprivrednom *domazluku*; 2. poljoprivredni *domazluk*

sefir/zefir – grč. (zéfyros) 1. topli blagi vjetar; lahor; laki vjetrić; 2. vsta lagane tkanine; 3. žensko *ruvo* sašiveno oe sefira

Senta – 1. grad u Potisju; 2. područje župe sv. Jurja u Subotici, danas (2007.) u MZ "Bajnat"

šepica – *mađ.* (sapka – kapa) 1. dio odjeće bez oboda kojim se pokriva glava; 2. *pren*. ono što pokriva vrh čega [~ motora]

sersam – *mađ.* (szerszám) ovdje: alat

sime - 1. sjeme raslinja; 2. domaća životinja za priplod

sinija – daska za razvijanje i rezanje tijesta za juhe i sl.

skala – kriška, komad izrezan iz cjeline; segment

skljokat - srušiti se, pasti

skorup – 1. masni sloj koji se uhvati na površinu skuhanog mlijeka; 2. *pren*. ono što je najbolje, najvrednije

skupština – ovdje: igranka u sobi na koju dolaze pozvane osobe

skute - u bunjevačkoj ženskoj narodnoj nošnji najdonja podsuknja

slanka – sorta vinove loze (grožđe se dodaje drugom grožđu radi poboljšanja bijelog vina)

smirna – *grč*. (smýnaa) mirta, mrča; mirtova smola (upotrebljavala se za kađenje, mirisanje, balzamiranje i kao melem za rane)

smok – 1. dimljeno meso, mast i slanina koje se priprema za prehranu kroz godinu; 2. [bili ~ mliječni proizvodi (mlijeko, sir itd.)]

smušavat – ludirati se, komedijati se

sokak – *tur*. (sokak) 1. ulica; 2 **slipi sokak** - ulica s jednim krajem

somun – *tur*. (somun) okrugli oblik ispečenoga kruha

sonca – saonice, 1. prijevozno sredstvo za spuštanje po snijegu; 2. zaprežno prijevozno sredstvo po snijegu

stan – 1. mjesto za stanovanje; 2. dio košulje od pojasa naniže; 3. razboj za tkanje

stanarica – 1. ženska koja obavlja poslove u dvorištu; 2. žena koja negdje stanuje; 3. ptica koja stalno boravi u istom kraju

stelja – 1. ležaj u štali od slame za stoku, *nastor*; 2. vinski talog s vinskim kamencom na dnu bačve

steščat/stiščat – otežano stanje popraćenovelikom brigom ili duševnom boli

strajla – *v. štrajfla*

strigat – ošišati vunu s ovce

sude - posuđe

sušica – *v. heptika*

suvaja – mlin nalik na vjetrenjaču, *žrvanj* okreću konji preko *dorongi*

svetnjača – iza ulaznih vrata na zid u sobi obješena posudica sa svetom vodom u crkvi, u sobi itd.

Svi sveti - blagdan svih blaženih u nebu, slavi se 1. studenog

Svijećnica – Prikazanje Gospodnje, u Katoličkoj crkvi. Gospodnji blagdan, spomen na događaj kada su Josip i Marija donijeli novorođenče Isusa u Hram (Lk 2,21) kako bi izvršili židovski propis (Izl 13,2)

šacovat – *njem*. (schätzen – ocjenjivati) 1. ocjenjivati odoka; 2. kada djece puštaju visoko u zrak igračku *zmaj,* na dugaškom kanapu nastane "stomak", preko kojeg druga djeca prebace kanap i ukradu dio kanapa pa i *zmaj*

šargaripa – *mađ.* (sárgarépa) povrće mrkva

šilježe – janje poslije *zaljučivanja* do parenja

škopac – 1. kastrirani ovan od *rus*. (skopec) 2. pripadnik tajne vjerske sekte u carskoj Rusiji (davali su se škopiti kako bi umrtvili seksualne nagone, a ženama odstranjivali dojke; takve su operacije nazivali "ognjeno krštenje", zvali su se između sebe "bijeli golubi")

šling – šlinga, *njem*. (Schlinge – petlja, omča) ručni rad na platnu s opšivenim rupicama

šmek/šmok – *njem*. (schmecken – prijati) 1. imati okus; **šmeker** - osoba koja ima tu osobinu za okus

šopat – *njem.* (schoppen) kljukati, toviti, silom hraniti nadebelo gusku, purana itd.

šor (salaša) – *mađ.* (sor – red) salaši u redu jedan pored drugog

špica – 1. sjeme biljke, 2. jedna od spojnica glavčine *i naplotka* kotača; 3. vrhunac čega...

špondža - spužva, sunđer

špor(a)elj – šporet, *njem*. (sparen – uštedjeti + Herd – ognjište) štednjak

špricer – *njem*. (spritzen) prsnuti, prskati; u čašu vina prsnuta soda voda ili gazirana mineralna voda

štafir – *njem.* (staffieren- opremiti) 1. imovina koju žena donosi u dar suprugu, miraz; 2. vlasništvo pojedinca u obiteljskoj zadruzi; 3. mjesto ili institucija koju netko prisvaja ili se ponaša kao da je njegovo vlasništvo, *oprava, prćija*

štrajfla - uzdužno drvo između konja u *košari*, *strajla*

štringla/štrengla – njem. (Strähne) svitak vune, predenica, zavoj; namotaj vune od oko lakta do između palca i kažiprsta

šubara – velika kapa od krzna, od kože s dlakom ili runom – **premeška ~** sa širokim vanjskim obrudom

šuše - od vune štrikane ili od tekstila sašivene sobne patike

švarclin - švargl, *njem*. (Schwarte – kožurica, debela koža) sušeni svinjski želudac punjen slaninom, mesom, krvlju i začinima

tabanat – hodati pješke

taglo – *mađ*. (tagló - mesarska sjekira) alatka slična velikom čekiću, sa malim ispupčenjem u sredini, s kojom su nekada ubijali goveda udarcem u čelo i poslije zaklali

tal/talovat – *mađ*. (tál – dio), naslijediti, baštiniti, *jušovat;* 1. dobiti, primiti što od predaka, srodnika ili onoga tko je oporučno ostavio [~ imanje]; 2. dobiti poslije koga, slijediti za kim; produžiti, nastaviti [~ titulu]

tamjan – *grč*. (thymiana, *lat*. tus) vrsta mirisave smole iz istočnih zemalja; upotrebljava se u bogoštovnim činima mnogih religija u počast osobama ili božanstvu. Običaj kađenja prodro je u kršćansku sredinu u IV. st. najprije na Istoku, i to u počast caru, a poslije i u liturgiju

teglica – naprava za izvlačenje vina iz bureta, staklena ili izdubljena iz vrste tikve dugačkog "vrata"

tepcija/tepsija – *tur*. (tepsi – plitica od mjedi) plitka posuda u kojoj se peče meso, kolači i sl.

tojaga – toljaga, jak i težak komad drva, *ob*. na jednom kraju deblji i teži, nekada su je koristili da sa njom *(po)tuku svinje*, ubiju svinju i onda zakolju (raniji način klanja svinja)

trančirat – *franc*. (trancher – odsjeći, presjeći, rasjeći) razrezati, rasijecati, secirati; prosjeći trbuh zaklanom živinčetu, iščistiti utrobu, odijeliti pojedine komade, raspraviti

tučen sir - vrsta dugotrajnog sira

tukadžija – onaj koji se voli tući

tunja - voćka dunja i njezin rod *lat*.:Cydonia vulgaris

učinit – 1. uštaviti kožu; 2. načiniti, stvoriti, napraviti

ukiselo - pečeno tijesto s kvascem

ukop – polaganje pokojnika u grob, sprovod

uprckat – 1. zamazati se po licu jelom; 2. tragovi jela na posuđu

uštrojit – kastrirati, uškopiti, odstraniti sjemenike

ušuškat se – dobro se obući, umotati se

utrven – urađen, pun snage

uvratine – 1. kraj njive na kojem se okreće plug pri oranju; 2. put kraj *uvratina;* 3. njive između dva puta kraj *uvratina*

uzgljanca – *v. jastuk*

vagaš – *mađ*. (vágás - usjek) kolotrag seljačkih kola

vajling – vajndla, vandla, po Aniću vangl *njem*. (Weidling) oveća okrugla posuda sa širim otvorom od širine dna, obično za pranje suđa

valjka – *njem*. (Walzer) vrsta plesa udvoje u tročetvrtinskom taktu

Vantelek - nekadašnji naziv za *pustaru* Pavlovac kod Subotice

vardat – nerazumno, rasipnički trošiti

varnjača - drvena žlica za miješanje hrane u kuhanju

vašanga – vesela pokladna ophodnja pod krinkama

vaške – psi; *kerovi*

Vicencije – Vincekovo, sv. Vinko slavi se 22. siječnja

vile – drveno ili željezno rašljasto oruđe s dugom drškom i više drvenih ili željeznih krakova za nabadanje trave, slame, i dr. [željezne: s dva kraka ~ za snopove žitarica; s dva kraka ~ za vađenje šećerne repe; s četiri kraka ~ za stajnjak, slamu i dr.; s četiri kraka i dugačkom drškom za paljenje dlake na zaklanom tovljeniku; sa šest ili više krakova za sitan kamen; drvene s tri kraka ~ za travu, sijeno i dr.]

vilištan – držalo *vila* s više krakova, *v. vile*

vincilir - *mađ.* (vinczellér, od njem. Winczer) 1. nadstojnik nad vinogradom; 2. čuvar vinograda

vitlić – naprava za odmotavanje vune i druge pređe iz *štringle* za premotavanje u klupko

volarica - staja samo za goveda

vrataca - 1. mala vrata; 2. na ulaznoj kapiji ili odvojena jednodjelna ulazna vrata

vrengija – pleteno debelo kudjeljno uže

vreteno – 1. drveni valjkasti štapić za namatanje prediva za tkanje; 2. dio stroja za predenje

vrljika – o strop obješena duža motka preko koje su prebačene kobasice, slanina i drugo meso za dimljenje u *podoadžaku* ili razne stvari na tavanu, ostavi i sl.

zagon – 1. *pododžak,* prostorija s otvorenim dimnjakom iz koje se loži *banja peć;* 2. mjesto gdje su u pustarama na ispaši radi muže i noćenja utjerivali ovce, a ponekad i krave

zajapurit se – zajapuriti se, postati crven u licu od uzbuđenja ili napora

zaljučit – mladunče životinje odbiti od sise, navići ga da se hrani kao odrasla životinja

zapećak - prostor u sobi uz *krušnu peć*

zapit (divojku) - obaviti dogovor za zaruke djevojke

žburci – mjehurići na površini tijesta kada se *muti*

ždripčanik – drvo na koje se prikopča užad iz konjskog *ama* radi povlačenja tereta

zelje – 1. povrće, *zeleniš;* 2. zeleno raslinje

zemljička – zemička, žemlja vrsta peciva

zerdelija – voćka i plod marelice

zgledat – omalovažiti, podcijeniti, umanjiti čiju vrijednost

zvanija - ured javne službe

živina - domaće životinje

životinjstvo – stočarstvo, uzgoj stoke, grana gospodarstva koja se bavi uzgojerm i iskorištavanjem stoke

žmara – čvarak, 1. jelo, grumen koji ostaje od topljenja slanine ili sala; 2. *iron. žarg.* oznaka za vojnički čin; 3. povrijeđeno i pocrvenjelo mjesto u ustima od ugriza

zova – bazga, grnoliko raslinje, *lat.* Sambucus nigra

žrvanj/žervanj – mlin na okrugle kamenove, gornji se okreće a donji stoji u mjestu, između njih se melje zrno

žuljat – 1. pritiskom, trenjem dodirivati, izazivati bol; 2. *žuljačem* posjeći mladi korov u vinogradu, voćnjaku i sl.